Отець Павло-Марія від Хреста

СТАРИЙ ЗАПОВІТ ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОГО ЖИТТЯ

diasporiana.org.ua

Отець Павло-Марія від Хреста

СТАРИЙ ЗАПОВІТ ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОГО ЖИТТЯ

Переклала Сестра Марія Христова, Кармелітка

Рим **1976** **Мюнхен**

Бібліотека Благодійної Істини

Друкується за благословенням Церковної Влади

ЗМІСТ

Привіт і благословення Архиєп. Кир Івана Бучка . . . 9
Введення 13

ПЕРША КНИГА — БОГ І ДУША

ПЕРША ЧАСТИНА: ОБ'ЯВЛЕННЯ БОГА

Об'явлення першій людині 19
Ступневе об'явлення впалому людству 25
Слова і знаки 30
Бог єдиний і правдивий 37
Боже ім'я 44
Бог живий 48
Бог — дух 62
Всевишній цар 70
Всемогутній 80
Святий 89

ДРУГА ЧАСТИНА: ДУША

Створив єси нас для тебе 109

ТРЕТЯ ЧАСТИНА: ЗЛУКА В ЛЮБОВІ

Закон любови і вірности 136
Велика заповідь 139

Приноси і жертви 149
Жертва — вислів любови 160
«Царська заповідь» — про любов ближнього 177
Два види любови ближнього 182
Бог заповіту — «наш Бог» 195
Бог наших батьків 198
Бог Ізраїля 202
Бог бідних, покірних і праведних 214
З нами Бог 228

ДРУГА КНИГА — БОЖА ЛЮБОВ

ПЕРША ЧАСТИНА: БАТЬКО

Боже вітцівство 243
Батько і дитина 247
Блудний син 262
Грішник і його безпуття 267
Завіщання батька 297

ДРУГА ЧАСТИНА: СПАСИТЕЛЬ

Спаситель 304
Спаситель Ізраїля 308
Ізраїль, колиска Відкупителя 314
Особа Спасителя 332
Посередник 342
Слуга Господній 353
Відкупитель і його жертва 361
Дзеркало страстей 372
Перемога відкупительної любови 380

ТРЕТЯ ЧАСТИНА: ОБРУЧНИК

Таємниця заповіту 387
Обручник й обручниця 397
Містична злука 419
Плоди злуки 434

ТРЕТЯ КНИГА — БОЖІ ДОРОГИ

ПЕРША ЧАСТИНА: ВІРА

Віра 455
Розвиток віри 459
Визначніші свідки віри в Ізраїлі 475
Етапи розвитку віри в Старому Заповіті 491
Життя з віри у Псалмах 525
Паломник віри 535

ДРУГА ЧАСТИНА: МУДРІСТЬ

Мудрість 547
Проблема знання 552
Розшуки за щастям 562
Дорога наближення до мудрости — невдача розслідування . 574
Школа мудрости 585
Страх Божий 599
Божественна мудрість 608
Виявлення божественної мудрости 616
Мудрість-посередниця 626
Мудрість — Дух-чоловіколюбець 638
Злука з мудрістю 649

ТРЕТЯ ЧАСТИНА:
ВІД ОЧИЩЕННЯ ДО БОЖЕСТВЕННОЇ ЗЛУКИ

Горно 665
Вузька дорога 676
Підйом 687
Душа піддана Божому діянні 698
Великі очищення 705
Очищення пророка Єремії 710
Темна ніч Іова 716
На дорогах божественної злуки 730
Первоплоди 732
Злука 741
Святість і Божий плян 747

ЖИТТЯ ДУШІ, ЩО УСТАЛИЛАСЯ В БОЗІ

Життя душі, що усталилася в Бозі 759
Служба Богові 760
Звеличування 766

ІВАН БУЧКО

Архиепископ Левкадський
в. Апостольський Візитатор Українців в Європі

Українському Читачеві привіт і благословення!

З великою вдячністю для Господа Бога, за поміч для завершення діла, передаємо до рук побожного українського Читача вдалий переклад відомого в біблійно-аскетичній літературі твору іеромонаха-кармеліта, Отця Павла Марії від Хреста п. н. «L'Ancien Testament source de vie spirituelle», тобто «Старий Заповіт джерело духовного життя». Твір цей переклала з французької на українську мову наша українська монахиня кармелітка, Сестра Марія Христова, ще далеко до появи нового повного перекладу Святого Письма Старого й Нового Заповіту з-під пера Отця Івана Хоменка, що вийшов друком під час Другого Ватиканського Вселенського Собору, в 1963 році. Треба було тоді до нового нашого перекладу Біблії достосувати біблійні тексти в перекладі С. Марії. Цю працю виконав з правдивою посвятою Отець Радник Григорій Брездень. Остаточне приготування машинопису до друку перебрав на себе наш Український Технічно-Господарський Інститут у Мюнхені, маючи до диспозиції знавців мови та добрих коректорів. Немалу поміч у підготові видання дали також працівники Канцелярії Апостольського Візитатора. Всім їм належиться щира подяка, а для українського Читача згадка про цю підготовчу працю буде й деяким виясненням, чому такий цінний переклад щойно по яких 20 роках появляється друком. Діло бо в тому, що коли другі народи: англійці, німці, французи, а навіть і деякі слов'янські наші брати, вже зробили милеву дорогу в ділянці біблійних студій, то ми, українці, стоїмо ще при здобутках минулого століття. А тимчасом Святе Письмо — це Божий лист до всіх людей, щоб їх повчати, влити надію на вічні блага й додати терпеливости й потіхи в стражданнях. Бо завжди важне поучення св. Павла, що в листі до Римлян (15,4) каже «Все,

що було написане давніше, написане нам на науку, щоб ми мали надію через терпеливість й утіху, про які нас Святе Письмо навчає».

Незнаною осталась для ширших кругів нашої спільноти важна Енцикліка Папи Пія XII «Divino afflante Spiritu» («Подихом Божого Духа») з 30 вересня 1943 року. З тієї то Енцикліки походить фраза про Старий Заповіт як джерело духовного життя. Вона, та Енцикліка, скріпила в цілому католицькому світі науковий рух для кращого пізнання Святого Письма. Твір ієромонаха Павла Марії від Хреста, що появився рік пізніше, є прикладом того звороту до Біблії, який спонукав кращих вчених у світі так з одного боку намагатись устійнити критичні тексти Святого Письма, як і подати до нього коментарі та корисні пояснення для проповідників, для провідників духовних вправ та й взагалі для священиків, монахів і мирян, що живуть духовним життям. Автор книги виявив себе не тільки знавцем Біблії, але також великим знавцем біблійної богословії та практичного аскетичного життя. Тому й книга його нагадує в усьому кращі твори Отців, особливо св. Василія Великого й св. Івана Золотоустого, що залюбки пояснювали Святе Письмо у своїх проповідях до народу. Йдеться тут отже про духовну книжку, що має в собі розважання про слово Боже, а тим самим є тією правдивою поживою, що кормить душу на життя вічне. В тій книжці можна знайти відповідь на цілу низку питань духовного життя, що нуртують у серці людини. Тому й вона належить до тих книг, що є необхідні для кожного священика, монаха, студента богословії, світського апостола-мирянина. Вона є тим підручником, що її повинен мати кожний, хто цінить собі школу вічних правд і хто дбає про своє вічне спасіння. Книгу «Старий Заповіт джерело духовного життя» треба прийняти відвертими руками і щирим серцем та не класти її на книжкову полицю, але на видному місці, щоб вона сталась щоденною лектурою.

При читанні, чи радше розважанні, поодиноких сторінок та розділів книги, ми побачимо передусім, як то розвивався Старий Заповіт, щоб різними прообразами заповісти прихід Сина Божого Ісуса Христа. В книгах Старого Заповіту маємо виложені високі науки про Бога, як і спасенну мудрість про туземне життя людини, там містяться і багаті скарби молитов і пісень, в яких і криється таїнство нашого спасіння. Зрештою сам Бог є автор і надхненик Біблії. А коли й Господь наш Ісус Христос кров'ю своєю, пролитою за нас на хресті, встановив Новий Заповіт, то

книги Старого Заповіту були в цілому прийняті до євангельської проповіді самого Христа й Апостолів.

Церква завсіди почитала Святе Писання, бо воно джерело для літургічних текстів і без належного знання Святого Письма важко було б збагнути глибину Літургії. Книга святих Євангелій лежить у храмі на трапезі, начеб сам Христос сидів на престолі своїм. В часі Вселенських Соборів книгу Євангелій виносять перед кожною нарадою в процесійнім поході й ставлять на почеснім місці, це бо світло, що всім просвічує шлях до спасіння й вічного життя. Зайвим було б додавати, що богословські науки спираються немов на фундаменті, на писаному Божому Слові і на правдах з Священного Передання, і тому студії Святого Письма є начеб передумовою до розвитку богословських наук. Без цих студій неможливе є належне «служіння слова», тобто проповідь у церкві, катехиза в школі та й взагалі всякий християнський вишкіл так духовних, як і мирян.

Поява українського перекладу «Старий Заповіт джерело духовного життя» в тридцяту річницю Енцикліки «Divino afflante Spiritu» («Подихом Божого Духа») та десять років після появи нового перекладу Святого Письма в українській мові, є також до деякої міри й виконанням того доручення, що його поклав на церковних Пастирів Другий Ватиканський Вселенський Собор, який в догматичній Конституції «Про Боже Об'явлення» виразно каже: «Так то читанням і студіюванням Священних Книг нехай 'Слово Боже шириться і возвеличується' (2 Сол. 3,5) і скарб об'явлення, доручений Церкві, нехай наповняє щораз більше серця людей. І як з пильної участи в Євхаристійному Таїнстві життя Церкви набирає зросту, так через збільшене почитання писаного слова Божого, що 'перебуває по віки', можна сподіватися нового побудження до духовного життя» (Про Боже Об'явлення, 26).

Дано в Римі, дня 30 вересня 1973 р.

† *Іван, АЄпп.*
в. Апостольський Візитатор

ВВЕДЕННЯ

Після довгого забуття наша епоха відкриває знову неоціненні теологічні і духовні багатства Старого Заповіту. Без сумніву, історичні, критичні і екзегетичні проблеми, що накидаються і ще накидуватимуться, є численні, однак ці труднощі не вспіють — як нещодавно — прикрити забуттям сущого післанництва Старого Заповіту, «джерела духовного життя».[1] Саме це післанництво ми покірно предкладаємо.

Надхненні книги говорять про Бога і в певному значенні говорять тільки про Бога. Що більше, в надхненних книгах Сам Бог про Себе розповідає і Його голос заслуговує на те, щоб Його передусім слухати, бо ... «Бог вміло говорить про Бога»[2]

Післанництво Старого Заповіту невіддільне від післанництва Нового Заповіту. Між ними є тяглість і гармонія. Якщо перший є звіщанням і приготуванням другого, то він приготовляє шляхи, вже показує цього, що до нього провадить та до якого збігаються всі перспективи. Христос пригадував це своїм Апостолам: «Розсліджуйте Писання, як ото думаєте, що в них маєте життя вічне, — і вони свідчать про мене» (Йо. V, 39). І Самарянка знала

---

[1] Ця орієнтація є саме тією, що ІІ Папа Пій XII поручає (Енцикліка: Divino afflante Spiritu). «Хай з'ясують найперше, яка є теологічна наука кожної книги чи текстів з предметами віри ... Коли католицькі екзегети дадуть таке з'ясування ... приведуть остаточно до мовчанки тих, які запевнюють, що нічого не знаходять у виясненнях, що піднесли б душу до Бога та заохочували б до внутрішнього життя ... Треба, щоб їх екзегеза увидатнювала найперше теологічний зміст, уникаючи зайвих оспорювань і пропускаючи те все, що є радше наживою цікавости ніж джерелом справжньої науки та побудженням тривкої побожности ... Хай буквальне значення та зокрема значення теологічне буде так річево вияснене, так докладно виложене, так гаряче вповне, щоб сталося те, що приключалося учням Ісуса Христа по дорозі до Еммаус, коли закликали, почувши слова Вчителя: «Чи ж наше серце не горіло в нас, як Він відкривав нам Писання?» (Лк. XXIV, 32). Хай так теж Божі Писання стануть ... чистим повсякчасним джерелом ... духовного життя».

[2] Паскаль, Думки, XII, 799.

про це: «Знаю, що прийде Месія, що зветься Христос; як він прийде, то звістить нам усе» (Йо. IV, 25).

Усе Передання запевняє нас, що кожен із Заповітів вияснює другий та що їх перспективи доповнюються. Це твердження стосується зокрема сущих цінностей. Коли Бог говорить до перших Патріярхів про свою природу, то це є вже участю непорочної і вічної правди. «Я Господь і не зміняюся» (Мал. III, 6). До речі, деякі правди не ждали приходу Христа, щоб бути уділеними людині. Вже від початків були відкриті. Опісля Бог заходився, щоб впоїти їх ступнево в духа, серце і душу людства.

І нині, це правда, не найменші правди відкриває нам Син Божий. Проте вже і колись Старий Заповіт становив підвалину, на якій вони будуються. Предкладаючи людині Бога єдиного і Всевишнього, духа і життя, всемогутнього і безмежно святого, Він кладе незрушимі основи так наступних об'явлень, як і всього духовного життя.

Якщо Біблія говорить нам про Бога, то вона говорить теж про людину в обличчі Бога; про те, що висвітлює сущі цінності: її глибоку правду, її накорінну нужду, її основні бажання, поборимі пориви. Старий Заповіт говорить нам теж про зв'язок між людиною і Богом. Він пригадує нам, що ми створені Ним і для Нього, що Він завжди з нами і направду є наш; він нас повчає про рід зв'язку, що нас лучить з Богом: зв'язок любови, якої дві головні заповіді — «велика заповідь» любови Бога і «царський закон» (Як. II, 8) любови ближнього — з'ясовують нам їх вимоги. Висвітлення цих цінностей є предметом першої Книги.

Старий Заповіт подає не лише теологічні і моральні вчення. Він говорить людині, якою любов'ю Бог любить її, і тут ми без сумніву є в серці його післанництва. Щоб його нам передати, Старий Заповіт не послуговується тільки словами, а й ділами та діями в Божих поученнях, речами, крізь які Бог відслонює риси свого обличчя. Людина поволеньки відкриває в ньому Творця, Вчителя, Батька, Спасителя і, дивна річ, Обручника. Так то і на цій площині Старий Заповіт веде до злуки між Богом і людиною.

З надхненних книг Старого Заповіту, зокрема з Пророчих книг, можна видобути духовну і містичну теологію, подивугідне багатство. Проте ця вся теологія спирається на особі Того, що всюди оповіщений: на М е с і ї, на С п а с и т е л е в і. Тільки бо Він переведе її в чин.

Теологія Старого Заповіту домагалась Христа. Христос не є менш необхідний, коли йдеться про осягнення мети духовного життя, тобто злуки з Богом. Без Спасителя ця злука між Богом і грішним сотворіння була б неможлива; в Ньому і через Нього, який одночасно і відкидає й обручує людство, весілля готове. Від тепер на цього Бога, Батька і Спасителя душа споглядатиме як на Обручника, якому вона призначена, і Він притягає її до Себе.

Проте Божі пляни не є лише за виміром людини, але на міру людства, чи радше вони набирають свого значення і повного успіху, повного розвою щойно у звершеній людині: в Христі, що очолює всіх людей у Собі. Та аж наприкінці часів Божий плян всеціло зреалізується, хоч він уже нам відкритий в Старому Заповіті. Ми бачимо там усе людство, покликане до творення Церкви, що її образом є Єрусалим, і ставши обручницею, злучиться з Обручником. Довкола цієї теми про Бога-Батька, Спасителя й Обручника формується друга Книга.

Відкривши Бога людині, давши їй спроможність пізнати глибину Божої любови, Старий Заповіт має теж за завдання звернути людину до Бога та повчити її, як їй відчинитися перед цією любов'ю.

Змальовуючи довгу мандрівку Ізраїля до обіцяної землі та його болючу історію, Старий Заповіт дозволяє нам теж збагнути духовну мандрівку цього народу і його старання злучитися з Богом.

Любов Бога до людини домагається від неї певної відповіді. Ми знаходимо її висловлену в Старому Заповіті, де вона прибирає вираз нерішучого походу, поділеного численними постоями. І як могло бути інакше? Та ж бачимо, як Бог постійно йде людині назустріч і піддержує її в цьому повільному підйомі до світла. Ось так уточнюються ступнево «шляхи», що ними Бог і людина йдуть собі назустріч. Шляхи такі згідні одночасно з нашою природою, з нашими бажаннями і нашим покликанням, що коли хочемо стрінути Бога, то ми повинні завжди собі їх запозичити, бо ними Він приходить до нас.

Ми переконуємося, що в Старому Заповіті душі, що йшли тими шляхами, були з'єднані і переображені. Вони одержали мир, зазнали радости, процвітали в похвалі. Найбільше упривілейовані поступили так далеко на цій дорозі, що залишаться для нас чудовими зразками. Шлях темний і світляний Віри, що його верстали «наші Вітці» Патріярхи; покірне, сміле й любовне пошукування за Мудрістю «надхненими книжками»; болючі

досвіди очищення, що їм всеціло підчинилися великі слуги Бога, зокрема Пророки: ось такими є шляхи, що ними пройшов Бог до людей Старого Заповіту, і ці люди йшли до Нього. Вони становлять предмет третьої Книги. Як дві попередні, ця теж відкриває нам пляни любови Бога до нас і веде душу до цієї мети всякого духовного життя, що нею є злука з Богом.

Цей спосіб запитів є згідний з духом Церкви й Отців. Можливо, що принаймні якийсь час, він був призабутий, хоч є найплідніший. Предложений кожному християнинові в молитві і літургії, він приносить свої плоди у містиків і святих. Його вартість лежить у тому, що без упину розглядає плян цілости об'явлення, погружує в саме серце духовної дійсности та чинить наявним чар, що його викликує Христос у всьому Старому Заповіті. Він поминає в буквальному значенні його упривілейоване місце та зорить у суть слів, як теж у мережу дій, щоб віднайти Божу думку в дорозі здійснення. Він старається, послуговуючися словами Папи Пія XII в Енцикліці Divino afflante Spiritu, відкрити «в словах і діях Старого Заповіту те, що було чудово впорядковане й уложене Богом, тим чином, що минуле означало вже наперед духовним способом те, що мало прийти з Новим Заповітом ласки». Словом: він змагає до висвітлення повного значення об'явлення. Спираючись без упину на внутрішню спаяність надхненного тексту і схожости віри, він намагається вияснити і висвітлити передусім Біблію саму через себе й оба Заповіти один одним, щоб уся Біблія, її слова, дії, випадки й історія, далі пориви людини до Бога, як теж докази любови Бога до людини стали для душ духовним кормом.

Ось так Старий Заповіт представляється, як книга поучення і формації незрівняної вартости. Вона є молитвословом, невичерпаним кормом для контемпляції. Сам Бог є тут приявний, говорить до нас і таємничо відкриває Себе. Старий Заповіт — це криниця Якова, до якої грішне людство приходить черпати. Христос вже тут є, вичікує його, щоб предложити йому живу воду, що її воно прагне й яка стане «джерелом тієї води, що тече в життя вічне» (Йо. IV, 14).

Коби ми змогли вчинити доступнішим шлях, що веде туди; коби, допомігши душам, спостерегти гомін Божого Слова, дати їм ось так бажання повертати постійно до богонадхненного Писання; коби ми змогли вчинити цю книжку книжкою молитви, що кормить дійсним способом духовне життя і вести його до його джерел.

Щоб повести успішно цю працю, що дозрівала поволі в контакті з Словом Божим, постійно читаного та роздумуваного, й якого сама Біблія, так би мовити, накреслила плян, ми підчинилися проводові Пресвятої Діви Марії, цієї Обручниці з Пісні, сповіщеної вже в початках Битія (Бут. III, 15) і прославленої в Об'явленні (Од. XII), Діви, що в Ній Старий Заповіт лучиться з Новим.

Хай же Вона Сама буде нагородою тих, що їх вірна допомога була нам так цінною, без яких ця праця не була б виконана. Хай вчинить, щоб у душах плодом стали ці слова, що їх зберігала в Своїм Серці та в Своїм Сині дає нам їх джерело.

Авон, 25 вересня 1944.

Париж, 20 травня 1951, Празник Пресвятої Тройці.

Завваrа:

Тексти Нового Заповіту, наведені чи пригадані в примітках, увипуклюють гармонію і послідовність між обома Заповітами.

ПЕРША КНИГА

БОГ І ДУША

ПЕРША ЧАСТИНА

ОБ'ЯВЛЕННЯ БОГА

Бо земля сповниться званням Господньої величі, як води вкривають море. *(Ав. II 14).*

І співають пісню Мойсея, слуги Божого, і пісню Агнця, говорячи: «Великі і чудесні діла твої, Господи, Боже Вседержителю; праведні й істинні шляхи твої, царю святих. Хто не побоїться тебе, Господи, і не прославить імени твого? Бо ти єдиний — святий». *(Од. XV, 3, 4).*

ОБ'ЯВЛЕННЯ ПЕРШІЙ ЛЮДИНІ

Він створив з одного ввесь рід людський, щоб він жив по всій земній поверхні, призначивши встановлені часи і границі їхнього оселення, щоб вони шукали Бога, чи може навпомацьки не знайдуть його, хоч він від кожного з нас недалеко. У ньому бо живемо, рухаємося й існуєм, як деякі з ваших поетів сказали: Бо й ми з його роду.
(Дії. XVII, 26—28).

З Христом об'явлення сповнилося. Та заки «Бог промовив до нас через Свого Сина, многократно і різними способами говорив до наших Отців через Пророків» (Євр. I, 1). Бо ж Об'явлення Бога розвивається впродовж усього Старого Заповіту.

Однак цей плян не є такий, як Бог у щедрості та невсипущості Своєї любови первісно хотів його для людини, «створеної на його образ» й «живленої Його подихом» (Бут. I, 27). Його попередив інший. Перша людина дістала від Бога вище знання за наше. Бог був їй перед упадком більше приявний, ніж нам, наділюючи її душу і тіло — перед щастям оглядати Його, до чого людина зміряла — повним саморозквітом і щасливим життям[3]

Тож треба нам звернутися до земного Раю, до того місця розкошей, де була приміщена перша пара людей, і до цього чоловіка, що Бог «сотворив його простим» (Проп. VII, 29), якого поклав «у стані праведности і святости» (Еф. IV, 24) і якого вчинив своїм причасником, щоб побачити спосіб, яким Творець бажав уділитися всьому людству, і мету, до якої Він взивав її; та передусім, щоб у світлі цього чудового пляну оглядати безконечні звершеності Бога.

---

[3] Summa Theol., 1, n. 94.

Вийшовши просто з божественних рук в тійсній і безперервній злуці зі своєю Причиною, як це нам величньо зображує сикстинський фреск, Адам був дійсно заллятий світлом, кормлений знанням і мудрістю Божою. Перші сторінки книги Битія обпливають життям і показують нам Адама, спорудженого із землі, уформованого за творчою думкою й оживленого нагло подихом, що його передано йому:

Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороху та вдихнув йому у ніздрі віддих життя, і чоловік став живою істотою. *(Бут. II, 7).*

Але Адам одержує не тільки життя; промінь Божої величі торкнувся його; на ньому залишається відблиск Творця.

Бог створив людину на свій образ. Він створив його на образ Бога. *(Бут. I, 27).*

У повноті совершенностей, якими Бог його наділив, Адам пробуджується до життя, відкриває очі, спостерігає Цього, що Його назве Юдита:

Владико неба й землі, вод Сотворителю, царю всього створіння твого. *(Юд. IX, 12).*

Крізь численність форм, зроджених з тих самих рук, що його створили, перший чоловік оглядає чудові овиди, над якими відчиняється свята Книга, і його зіниці проникають їхню глибінь. Божі діла являються йому з їхньою величністю і ненарушимістю. Він теж бачить, що «все, що Бог учинив є дуже добре» (Бут. I, 31). Та одночасно Адам оглядає єдину Причину, найвище Джерело цього створеного порядку, в якому він займає вершок. Він саме останній є призначений в Божій думці опанувати землю. «Підпорядковуй її собі» (Бут. I, 28), сказано йому.

Але як ця влада над землею, що її йому даровано, не пригадуватиме Адамові його власної залежности від вищого авторитету? Він знає Божу суверенність і бачить себе поставленого під її безпосередню залежність. Він дуже добре спостерігає повну і щасливу підчиненість усіх річей їх Початкові.

Причина суверенна і перша: таким являється Бог у цьому початку світу. В єдиній ясності цих перших днів Адам став

свідомий, що в ньому, немов у чистому кристалі, немов у прозорому живому джерелі, віддзеркалювалася Божа дійсність. І в суті речі Бог був сказав:

Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу.

(Бут. I, 26).

В наслідок цього щось з інтимної величі жило в душі першого чоловіка. Бог учинив з неї автентичне дзеркало життя Трійці, місце стичности, яке лучить три Божі Особи між Собою. В Адамі чисті і ненарушені спроможності волі і світлість розуму були зорієнтовані до їхньої ущасливлюючої мети і звернені до Бога. Повністю достроєна до Божих порушень його душа достачала Трьом Особам місце, щоб у ньому «обновити всю їх тайну».[4] І чому треба було, щоб це дзеркало розбилося?

Даремно крізь віки чоловік намагається його направити. Ласка, що хоч як забруджені і малі осталі кусники, то однак вони дістали первісне світло і не перестають віддзеркалювати бодай кілька його променів.[5] Якщо Адам знав у цій виритій подібності в його душі — цю тайну, щоб її зглибити в Христі, як говорить святий Павло, тобто глибину, довжину, ширину і висоту, одним словом безмежність, то цей дар явився йому у світлі Ласкавости, що її відсутність посередньої причини чинила ще більш очевидною. Бог сказав... Бог сотворив... ...без ніякої конечности, у відрусі пречистої любови, у повній ласкавості. Видобуваючи з нічого Своїм Словом нову істоту, вчинив її учасницею власного добра і так сповнив її щастям.

---

[4] Сестра Єлисавета від-Трійці: Молитва — О мій Боже, Тройце, якій покланяюсь...

[5] Щодо існуючої дійсности образу Бога в людині, не буде зайвою річчю пригадати тут «Дзеркало вічного спасіння» Руйсбрука (роз. VIII). «Небесний Отець створив, каже він, всіх людей на свій образ і подібність. Його образ — це Його Син, Його власна Мудрість є вічна. Отже цей образ, що є Сином Бога, є вічний і давніший за всяке створіння. У залежності з цим вічним образом ми стали сотворені. Бо в найблагороднішій частині нашої душі... ми поставлені в стан живого і вічного дзеркала. Це дзеркало без упину перебуває перед очима Бога і так з образом, що на ньому виритий, бере участь у вічності Бога. Саме у цьому образі Бог нас пізнав, заки ми стали створені, і знає нас тепер у часі... Наша сущість і наше життя є зв'язані з цим образом безпосередньо, як з вічною Причиною. Та проте наше створене єство не стає Богом, як теж образ Бога не стає нашою природою».

І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре.

(Бут. І, 31).

І дійсно все, що оточувало Адама, носило на собі знам'я знаменитости, справжнього відблиску сущої доброти Творця. Не тільки перший чоловік мав перед очима вид створінь, яких він був священиком і головою:

Пануйте над рибою морською, над птаством небесним і над усяким звірем, що рухається по землі. (Бут. І, 28).

І сотворив Господь Бог з землі всіляких польових звірів і всіляких птахів піднебесних і привів їх до чоловіка побачити, як він назве їх; як саме чоловік назве кожне живе сотворіння, щоб воно так і звалось. (Бут. ІІ, 19).

Але він бачив, що все було дане йому для його радости й обильности.

Господь Бог насадив сад у Едемі, на сході, й оселив там чоловіка, що його був утворив. І виростив Господь Бог із землі всяке дерево, принадне на погляд і добре для поживи.

(Бут. ІІ, 8, 9).

Обдарований преобильно в душі, обдарований так у своїй потужності мужеській, Адам мав ще більш зворушуючим способом зазнати ніжности і преласкавої ввічливости Божої Доброти, як в обличчі його самотности Бог сказав:

Не добре чоловікові бути самому; сотворю йому поміч, відповідну для нього. (Бут. ІІ, 18).

Дістаючи з Божих рук Єву, свою дружину, Адам почув себе глибоко зрозумілим і привітав захопленим голосом цю, що мала допомогти йому стати викінченим:

Це справді кість від моїх костей і тіло від мого тіла. Вона зватиметься жінкою, бо її взято від чоловіка. (Бут. ІІ, 23).

На перший погляд становище людей здавалося тільки немічністю і тісною залежністю від Бога. Однак у дійсності був це чудовий винахід доброти, яка бажала себе розілляти. Бог подбав про всі потреби свого створіння. Між Собою і ним, Він улаштовував особисті взаємини і вирита в глибині людської душі Божа схожість заповняла їм характер невимовного спів-

життя. Бог проявився не тільки як Початок, але теж як єдиний Кінець людини, її блаженна Мета.[6]

Справжнє дитя Бога, володар землі, муж і товариш жінки, перший чоловік у кожному з тих титулів мав причину складати подяку цій доброті, яка була їх джерелом, і покланятися нескінченому, незмінному, вічному Добру, що розливалося над ним. І хто міг подумати, що чоловік сам собою, самовільним актом здержить вплив таких величезних добродійств і власними руками зруйнує стан такого невимовного щастя!

Однак це сталося і ось такі були наслідки гріха. Неслухняні супроти Бога, Адам і Єва відвертаються від Того, що їм дав усе. Як лише «відкрилися їм обом очі» (Бут. III, 7) на зло, вони оминають обличчя Єгови, скриваються, замикаючись так перед дарами Божими.

А все ж таки преобильно дана чоловікові доброта — це вияв Любови, що не заперестала бути актуальною. Оповідання про упадок і Боже посередництво це явно показує.

В суті речі, коли людська воля зламала умову, Божа доброта проявляється без упину. Без сумніву Адам і Єва підпадуть справедливій карі, будуть прогнані з Раю і почують гомін жахливих слів прокляття. Та це матиме місце щойно після того, як Бог дасть обітницю і, поклавши в серці чоловіка і жінки, що готові забрити аж у такі глибинні темряви, промінь світла і надії, заявляючи спокусникові:

Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою і між твоїм потомством та її потомством. Воно розчавить тобі голову . . .

(Бут. III, 15).

Ось як відповідає Любов людині, яка Її ображає. Бог дарує їй життя і ще подає надію перемоги над лукавим. Навіть прогнаний з Раю, чоловік носитиме на собі знак і залишиться предметом Божої дбайливости. Хоч зранений, поділений між своєю нуждою і метою, чоловік все ж таки залишається створений

---

[6] Проповідь св. Лева, Папи: «Якщо бажаємо зрозуміти з вірою і мудрістю причину нашого створення, то відкриємо, мої любі, що чоловік був вчинений по образу Бога, щоб наслідувати свого Творця та щоб гідність природи нашого роду стала досконалою, як у нас заясніє мов у дзеркалі образ Божої ласкавости. І саме щоб це здійснилося в нас, ласка Спасителя трудиться, підносячи у другому Адамі це, що впало в першого».

Богом і для Бога.[7] В руках Цього, що не може бути поконаний, він стане вставкою безмежної любови.

Плян Бога наткнувся у свобідній волі чоловіка на перешкоду, але цю перешкоду Бог вихіснує. Він вчинить її джерелом більшого добра. Плян Бога знову вилониться і любов буде переможцем. Лише така любов безмежної потужности і вогненого полум'я виясннює всю дотеперішню історію, історію впалого людства, в якому діє божественний фермент.

З упадком, Об'явлення стало без сумніву трудніше і більше потрібне. Менше з тим! Через Патріярхів, Пророків, вкінці через свого Сина — це ніщо інше як Він Самого Себе, а в Ньому вічне блаженство, не перестане звіщати і предкладати усім людям.

---

[7] Святий Павло з натиском навчає про це покликання до вічного життя, до якого від початку ми були покликані: «Вибрав нас у Ньому перед створенням світа, щоб бути нам святими й непорочними перед Ним у любові, наперед призначивши нас на всиновлення собі через Ісуса Христа по своїй волі». (Еф. I, 4—5).

СТУПНЕВЕ ОБ'ЯВЛЕННЯ ВПАЛОМУ ЛЮДСТВУ

Багаторазово й багатьма способами Бог говорив колись до батьків наших... *(Євр. I, 1).*

І їм було об'явлено, що не самим собі, а вам вони приготували те, на що навіть і ангели гаряче прагнуть споглядати. *(1 Пт. 1, 12).*

Адамові, створінню і дитині Божій, були дані Божі дари. Тож можна було їх сипати повною мірою. В першій людині все людство ще наперед було покликане до подібного блаженства. Через гріх Адама все людство буде позбавлене цього привілею і підпаде наслідкам першого упадку. Біблія запевняє нас, що ця нікчемність ще більше зросла, потопаючи добровільно в зло, і чинить жахливі поступи.

Глянув Бог на землю, а ось вона зіпсована, бо кожне тіло занапастило свою путь на землі. (Бут. VI, 12).

Болюче видовище, від якого страждає Бог, що створив людину, розбуджує Його справедливий гнів:

Побачив Господь, що людська злоба на землі велика та що всі думки й помисли сердець увесь час тільки злі.
(Бут. VI, 5).

Це зіпсоване до краю людство та всеціло невірне своєму покликанню Бог рішає знищити:

І сказав Бог до Ноя: «Я ухвалив покласти кінець кожному тілу, бо земля переповнена насильством через них».
(Бут. VI, 13).

Тому, що немає у світі одвертих сердець на голос і заклики з висот, який хосен помножувати цей рід, що його лукавство зростає з кожним днем? А однак... якщо один однісінький

чоловік знайшовся б правий, уважливий і вірний... чи не вспів би злагіднити Божого гніву? Під час потопу голуб не знайшов місця, де міг би спочити: земля була ще прикрита водами. І це щойно тоді, коли знову посланий Ноєм для розвідки повернувся, несучи в дзьобі оливну галузку. Все ж таки здається, що коли вперше Бог поглянув на людство, побачив, що воно було всеціло погружене в грісі. Та Він знову споглядає на нього і цим разом спостерігає одинокого праведного на всій землі.

Однісінька оливна вітка вистачає голубові на спочинок та принесення з неї символу надії і миру. Ось так теж Бог задовільниться одним праведним, щоб пробачити всьому людству і заключити з ним союз. Цей праведник — це Ной, що остався чистий серед загального зіпсуття:

Ной був чоловік праведний і досконалий між сучасниками.
(Бут. VI, 9).

Без сумніву, теж самісінький, зберіг ненарушено почитання правдивого Бога:

Ной спорудив Господеві жертовник... і приніс всепалення на жертовнику. *(Бут. VIII, 20).*

Він теж заступатиметься за грішним людством. До речі, він не міг оминути кари. Та все ж таки вистарається, щоб не було знівечене на майбутнє. Бог дасть йому певну запоруку:

Не проклинатиму вже більше землі через людину, бо помисли людського серця злі вже з молодощів.
(Бут. VIII, 21).

... ні потопу вже не буде, щоб пустошити землю.
(Бут. IX, 11).

Він отримає ще щось більше: його молитва за людство зневолює Бога виявити доброту і спочуття. Урятованим з величезної руїни і їхнім потомкам Ягве обіцює новий Заповіт:

Я встановляю мій союз із вами: ... Ось знак союзу, що його я укладаю між мною і між вами та між усякою живою твариною, що з вами, на вічні покоління: мій лук покладаю я в хмарах, і він буде знаком союзу між мною і між землею.
(Бут. IX, 9—13).

На доказ заключеного Заповіту і привернення миру на небі являється знак:

І буде, що як наведу я хмари над землею, з'явиться лук у хмарах, тоді згадаю про мій союз, який між мною і вами та між усякою твариною живою і всяким створінням.

(Бут. IX, 14—15).

Один, однісінький чоловік чистих обичаїв з простою, вірною душею: і більше нічого не треба, щоб Бог уневажнив своє рішення, пощадив вже позначену п'ятном руїни землю, і рішив дати знову людству — всупереч її безчисленним промахам — своє світло і свою любов. Однак, це глибоке зіпсуття, долучуючись до первісного промаху, вчинило людське серце бунтарським, а духа надто мало сприймаючим духовні реальності. Тому то, щоб їх досягнути, мусітиме Бог вживати нових засобів. Тож ступнево і часто способом таємним, об'явиться від тепер їм, беручи до уваги спроможність їх розуміти.

Але ось ще інший наслідок: щонайменше якийсь час Об'явлення буде мусіти зректися універсальности. Під час давніх сторіч захопить лише малу горстку людей. Під час теж довгих сторіч поминеться замкнене в тісних межах. Принаймні буде вірно збережене і боронене з заздрістю, як родинне добро, народом без слави, що дістане його, як депозит. Так Творець неба і землі, Одиноке, Безмежне, Вічне Єство, перебуватиме довгочасно як Бог одного бідного племени, Бог Авраама, Ісаака та Якова.

А однак навіть у час, коли через любов Він погоджується на ці зволікання й обмеження, не перестане бути одиноким Богом; не може перестати «покликувати землею» (Пс. XLIX, 1). Не може занедбати вже в точці виходу заключення з усім людством остаточного та всесвітнього Союзу. Біблійне оповідання може перейти з об'ємів космічних початків: «На початку сотворив Бог небо й землю» ... (Бут. I, 1) ... до історії кількох членів певного мандрівного племени; та слова Божі носять завжди на собі знам'я остаточне і всесвітнє. Чи ж не «вічний Заповіт зі всіми живими єствами, з усяким тілом, що на землі ...» і всіми майбутніми поколіннями Бог обіцює Ноєві? (Бут. IX, 16).

Це правда, що далекосяжність цього Завіту, серед якого Об'явлення продовжатисьме, видається обмеженою:

А я виведу з тебе великий народ. *(Бут. XII, 2).*

Та це окремішне вибрання і позірне обмеження кінець кінців приготовлять Заповіт і благословлення для вселенної, бо Бог одночасно додає:

Тобою всі племена землі благословлятимуться. (Бут. XII, 3).

Що Ягве «судить всю землю» та що Його спасіння простягається не тільки на тих, що їх вибрав з-поміж людей, щоб були Його народом, але і до всіх праведних, що ходять Його шляхами, Авраам знає це дуже добре, бо ж не вагається заступатись за ними перед Єговою: «Чи не помилуєш міста задля п'ятдесяти.. тридцяти, двадцяти, десяти... ?» (Бут. XVIII).

Помилую все місце задля них. (Бут. XVIII, 26).

Біблійне оповідання подає нам, що Содома, на жаль, не мала їх; але вона повчає нас теж, що в пляни Божі входить вислухання молитов праведного і бажання спасти через нього всіх людей. Ось так відкрито нам щось з тайни Заповіту. Цей Заповіт зреалізується через віру в Цього, що прийде спасти все людство. Від цієї хвилі Авраам носить, щоб так висловитись, в собі Цього, що в Ньому здійсниться новий, всесвітній і вічний Заповіт: Господа Ісуса, єдиного Посередника. «У твоєму потомстві»[8] — це значить у Христі, як про це свідчать усі Отці та як навчає Церква — «благословляться всі народи землі, тому, що ти послухав мого голосу» (Бут. XXII, 18).

Так було дане Патріярхам зглибити всесвітне значення їх окремішнього вибрання й обітниць, відновлених Ісаакові, Якову та їх наслідникам. Саме через них слава Бога засяє над людством і Його ім'я прославиться. Направду, це «потоп» ласк заступить перший потоп:

---

[8] Не сказано: «Потомкам», немовби про багатьох, лише про одного: «І твоєму потомкові», яким є Христос!.. Закон, що надійшов по чотириста тридцятьох роках, не може скасувати і таким чином зробити недійочою обітницю... Авраамові ж Бог дарував свою ласку через обітницю» (Гал. III, 16, 17, 18).

Отже в цій обітниці йдеться про Христа і Його наслідство, що Його учасниками ми стаємо через віру того, що праведним вчинила Авраама. Обітниця і наслідство — ось речі, над якими св. Павло довго задержується. Віра в Христа є запорукою нашого спасіння, як вона теж була спасіння вірних Старого Заповіту; вона нас чинить «прибраними дітьми», дітьми обітниці, «співзасновником» (Рм. VIII, 17; Гал. IV, 4).

Бо земля сповниться знанням Господньої величі, як води вкривають море. *(Ав. II, 14).*

Саме в тій цілі:

Бог Господь прорік, покликав землю,
від сходу сонця до його заходу.
З Сіону, досконалої краси,
з'явився Бог у сяйві. *(Пс. L, 1—2)*

Об'явлення цих Божих слів, що їх святі Книги нам передали, треба нам досліджувати з любов'ю, з пошаною.

СЛОВА І ЗНАКИ

А сталося це, щоб нам бути прикладом, щоб ми лихого не пожадали, як вони пожадали. Та й ідолопоклонниками не ставайте, як деякі з них ... *(1 Кр. X, 6—7).*

Старий Заповіт передав нам слова, що їх Бог сказав про Себе Самого. Це перші елементи Об'явлення. Бог настирливо наполягав на тих, що їм завірив це післанництво, щоб стали його оклична̀ками:

Дійсно, Господь Бог не робитъ нічого, не об'явивши намисли свої, своїм слугам-пророкам. *(Ам. III, 7).*

Хоча його глибоке значення часто їм закрите, вони повторятимуть його, як згодом Апостоли «в пору і в непору» (2 Тм. IV, 2). Отак достачать людям не тільки суті й предмету віри, але ще й виявлять перед їх очима її рушія — сам Божий авторитет.[9]

Псалмопівець пригадує це:

Слухай, народе мій, мого навчання!
Прихиліть ухо ваше до слів уст моїх!
Уста мої для приповісток я відкрию,
загадки оповім з віків днедавніх.
Те, що ми чули і що знаєм,
і батьки наші нам оповідали,
не затаїмо ми перед їхніми синами,
звіщаючи родові, що прийде,
хвалу Господню та його потугу,

---

[9] «Бо пророцтво не було проголошене з волі людини, лише ведені Святим Духом, промовляли святі люди від Бога» (2 Пт. I, 21).

і чудеса, які він чинив.
Бо він установив у Якові свідоцтво,
і клав в Ізраїлі. *(Пс. LXXVIII, 1—6).*

З роду в рід це Боже слово буде бережене і вірно передаване навіть в свому матеріяльному вислові.[10]

Щодо мене, то мій завіт з ними, каже Господь. Дух мій, що на тобі, і слова мої, що я вклав тобі в уста, не відступлять від моїх уст і від уст твоїх потомків і від уст потомків твоїх потомків, — слово Господнє, — віднині й повіки.
(Іс. LIX, 21).

*

Спроможність слова передати думку і висловлювати духовні реальності вияснює, чому Бог послужився ним, щоб Себе об'явити. Між Богом духом і створеними істотами по Його образу воно є рисою злуки. Але по Своїй природі Бог є невидимий. Його слово досягає нас за посередництвом людських орудників. Безумовне підчинення Божому слову, що його звемо вірою,[11] домагається в своїй основі якоїсь певности і доказу, що передана вістка людьми походить від Бога.

Хто постачить цього доказу, як не Бог, чи безпосередньо, чи через людей, яким уділить дещо зі своєї влади і які признають, що дістали її з висоти? І в якій формі буде поданий цей доказ, як не у формі «знаків»? Отже виглядає, що прохати в Бога знаків може бути не браком віри, але необхідним засобом до впевнення, що посланництво дійсно походить від Нього. Заки віддадуться в службу Богові, деякі люди Старого Заповіту прохатимуть у Нього знаків і Бог не відмовиться їм їх постачити.

Часто навіть Він Сам доброхіть постачає докази, що потверджують Його посланництво. Дані знаки Богом будуть тим більш блискучі від посланництва, що його супроводжають, є більше всесвітнє та вагітніше вимогами. Так величні богоявлення попереджують проголошення 10 Заповідей і ввесь Закон включений у цю сукупність чудес і див, тобто в Ісході. Не тільки Мойсей, але й увесь людський рід є цього свідками:

Ви мої свідки, — каже Господь, — і мій слуга, що його я вибрав, щоб ви пізнали й повірили мені, що це я — Господь.
(Іс. XLIII, 10).

---

[10] Та й сам Христос скаже: «Писання годі усунути» (Йо. X, 35).
[11] «Віра із слухання, а слухання через слово Христове» (Рм. X, 17).

Теж звідсіль ніхто не буде сумніватись, що посланництво Мойсея є Божим. Знаки достовірности стають основою народу ізраїльського.[12]

Знаки мають теж інше завдання. Дива, заподані великі чини Біблією були знаками тільки для очевидців. В міру, як свідки зникають, знаки затрачують свою вартість наочного свідчення. Вони стають предметом вірування для тих, що їх не бачили. Отже чому ж Біблія передала їх з таким надміром дрібничок і з таким великим уподобанням?

Без сумніву, гордість Ізраїля перед цими частими знаками ввічливости Єгови по більшій часті виясняє це.[13] Але теж і тому, що на гадку Божу ці знаки зберігають свою повсякчасну вартість об'явлення і виховання людства. До речі, знаки, символи, образи посідають незаперечну силу «виразистости» і «вражливости» не тільки, як це можна думати, для духів старосвітських і примітивних, але й для всіх людей усіх часів. Наше знання Бога є збудоване головно, з понять абстрактних і неокреслених, але воно має змогу висловитись способом незвичайно потужнім і потрясаючим, тобто образами, знаками і символами. Вони в дійсності діють на цей поспіл спроможностей, що граничить з чутливістю і досягають людину у тих місцях, де відчувається співпронизування тіла і душі. Тим чином вони викликують багаті гармонії, тривалі відгомони і полишають незвичайно глибоке знам'я.

Річ ясна, що Бог хотів послужитися всіми спроможностями людини, щоб дати їй себе пізнати, та що надхнув Божих авторів і зокрема Пророків, щоб послуговувалися цією незвичайною успішною методою виховання.[14] Зрештою це ясне, що «знаки» і символи, що їх зустрічаємо в Біблії, були так влучно підібрані, що осталися спроможні, як колись, відкрити нам Бога точно і глибоко.

---

[12] Необхідність знаків не буде знівечена в Новому Заповіті. Христос послуговуватиметься ними, щоб ствердити своє свідчення: «Тож вірте мені... А коли ні, то з-за самих діл вірте» (Йо. XIV, 11). З тієї самої причини Апостоли дістануть владу чинити чуда (Мт. X, 8).

[13] Пор. Пс. LXXVII, 4—6.

[14] Щодо вартостей притч, як «знаків», пор. Мт. XIII, 11—15 і 34—35. «Він проповідував у притчах і без притчі їм нічого не говорив, щоб справдилось переказане Пророками: Уста мої для приповісток я відкрию, згадаки оповім з віків днедавніх» (Пс. LXXVIII, 2).

Щоб дещо добачити з того, що Бог дає нам знати про Себе, Свою природу, Свої прикмети, Свої взаємовідносини з людством, наступні сторінки покликуватимуться на об'явлені слова. Знаки будуть студійовані з проблемою віри. Однак між словами і знаками існує такий тісний зв'язок, ці останні віддають словам таку цінну допомогу, творять так пригожий клімат, що необхідно вже тепер зрозуміти вагу знаків, через найвимовніший з-поміж них, «слава Єгови».

У багатьох релігіях ці знаки є перешкодою в тому значенні, що людина виставлена на небезпеку на них зупинитись, взяти їх за те саме, що його мають відкрити або обов'язані виявити його приявність.

Окремі збочення щодо цього могли без сумніву притрапитися в Ізраїлі, але Боже навчання було завжди безумовної ясности і стислости. Хоч як осліплююча і дивна «слава Господня», але її ніколи не змішано із самим Богом. Вона тільки підкреслює Божу приявність і виявляє її:

Слава Господня зійшла на Синай-гору, і хмара вкривала її шість днів. Сьомого дня кликнув він до Мойсея з-посеред хмари. *(Вих. XXIV, 16).*

Поява ж слави Господньої була в очах синів Ізраїля немов пожираюче полум'я на верху гори. *(Вих. XXIV, 17).*

Тоді хмара вкрила намет зборів, і слава Господня сповнила храмину. *(Вих. XL, 34).*

Вона є там, де Він хоче передати слова першорядної ваги. Вона запевняє про їх достовірність:

Ось я прийду до тебе в густій хмарі, щоб народ чув, як розмовлятиму з тобою, та щоб вірив тобі довіку. *(Вих. XIX, 9).*

Там теж, де бажає, щоб його вшановано:

Як же священики вийшли з святині, сповнила хмара храм Господній, так що священики через хмару не могли там стояти й служити службу; слава бо Господня сповнила храм Господній. *(1 Цар. VIII, 10—11).*

Загальний струс довкільної природи немовби ще більше підкреслює, гармонізуючись з нею, приявність Творця; синайський псалом 18 пригадує це величнім способом:

Здригнулась земля й захиталась,
і гір основи затремтіли й задрожали . . .
. . . Він небо нахилив, спустився,
і чорна хмара в нього під ногами.
Верхи летів він на херувимі, линув,
ніся на крилах вітру.
Він темряву зробив собі покровом,
шатро його — то темні води, густі хмари.
І загримів Господь на небі,
Всевишній подав свій голос.
Він пустив стріли свої і їх розсипав,
блискавок силу, і розігнав їх.
І показалося дно моря.
Відкрилися основи всесвіту. *(Пс. XVIII, 8, 10—16).*

Велич, простота і сила оповідання мають потрясаючий характер:

Третього дня, як розвиднялося, загриміли громи, спалахнули блискавки, й тяжка хмара нависла над горою, страх могутньо засурмило в ріг, і задрижали всі люди в таборі. Вивів Мойсей людей до Бога з табору, і стали вони під горою. Гора ж Синай уся димувала від того, що Господь у полумені спустився на неї. І здіймався той дим, мов кіптява з горна, а вся гора страсялася вельми. А трубний звук гучав дедалі голосніш та голосніш; Мойсей говорив, а Бог відрікав йому у громі. Господь спустився на Синай-гору, на вершину гори, і покликав Мойсея на верх гори, і піднявсь Мойсей.
(Вих. XIX, 16—20).

Відомі людям переображені стихії є все ж таки тільки бліденькими і невиразними схожостями невимовної, незрівняної Всевищости Божої.

І побачили вони Бога Ізраїля; під ногами в нього наче плита з сафіру й така чиста, мов саме небо. *(Вих. XXIV, 10).*

Заклопотаність, що в ній знаходиться Пророк, коли хоче переповісти те, що бачив, підкреслює могутньо цю Всевищість:

....Так виглядала слава Божа... *(Єз. I, 28).*

Сили природи видаються оживлені всякою Божою потугою та успішністю:

І слава Господня з'явилася всьому людові; вийшов від Господа вогонь і пожер усепалення й кусні туку на жертовнику. Побачивши те, всі люди закричали з радощів і припали ниць на землю. *(Лев. IX, 23, 24).*

Псалом 50 потверджує:

Вогонь перед ним пожирає,
навкруги ж нього бушує сильно буря. *(Пс. L, 3).*

Слава Ягве — це Боже діло, що його елементи мають покірну місію віддзеркалювати невимовну появу, що, уникаючи всякого окремішнього значення, зі силою домагається поклонення.[15] Тож одночасно як зволить об'явитися в свому божестві народові і зокрема деяким спосібнішим людям зрозуміти і передати його доручення. Бог саме тими самими знаками, що розбудив їх увагу, відкриває їх від змислового схоплення, від чисто людського зрозуміння та відкриває їм двері до надприродного царства, зложеного зі світла і темноти — до царства Віри.[16]

За вченням Церкви у вірі ми досягаємо не тільки об'явлених правд, але теж — хоч закриту — Саму Правду, що її оглядатимемо колись у щасливому «лицем ко лицу». Через віру ми набуваємо безумовну певність про реальність Бога в глибині нашого серця.

Дії, якими Бог об'являється без уваги на їх окремішній характер величі і блиску, залишаються далеко від певности, що їх викликують у свідків. Обдарені Богом спроможністю зображення, вони відкривають дещо з Божої Всевищости. Але одночасно їх надто могутній блиск осліплює людський розум. Тому то в міру як відслонюють, зараз прикривають її; але знання,

---

[15] Пор. ролю, що відіграла на душі Апостолів ясна хмаринка і славне Христове переображення (Мт. XVII, 5 і Мр. IX, 7).

[16] «Віра є запорукою того, чого сподіваємося, — доказ речей невидимих. Через неї предки були добре засвідчені» (Євр. XI, 1—2).

«Без віри не можливо подобатися Богу, бо хто приступає до Бога, мусить вірити, що він існує і дає нагороду тим, які його шукають». (Євр. XI, 6).

що його вливають, прибирає невимовний характер. Зроджена певність у душі є безумовна, й одночасно лежить поза всяким способом незвичайного та непереданого знання.

Бог, об'являючись крізь ці знаки, є очевидно укритим Богом:

З тобою ж — Бог тайний... *(Іс. XLV, 15).*

Отже це не «Бог філософів і мудреців», але Бог Авраама, Ісаака і Якова.

БОГ ЄДИНИЙ І ПРАВДИВИЙ

Бувши отже з Божого роду, ми не повинні думати, що божество подібне до золота чи срібла, чи каміння, твору мистецтва і людської вигадки. (*Дії. XVII, 29*).

Дивіться отже, що я, — Бог, і нема Бога окрім мене . . . (*Втор. XXXII, 39*).

Стверджуючи у цьому тексті Второзаконня, що є Богом правдивим, Єгова подається тим самим за Бога єдиного. Бог правдивий, Бог єдиний — ось істотна, основна реальність, що її нам постачає Біблія з окремішньою силою і настирливістю. Бо ж у дійсності йдеться про те, щоб повалити всіх ідолів, всіх тих Ваалів і тих Астартів, що їх людина без упину не перестає виробляти власними руками і почитати.

Тому викиньте геть чужоземних богів, які є між вами, а прихиліть ваше серце до Господа, Бога Ізраїля. (*І. Н. XXIV, 23*).

Ідеться опановувати пристрасті і міти, які від першого дня людства не перестали займати місця, що його лише Сам Бог правдивий повинен держати в душі і серці людини.

Зрештою, коли думається про обманне слово, прошептане до Адама й Єви: «Ви станете, як Бог» (Бут. III, 5), коли усе людство надалі прислухується і наклонює вухо завжди з уподобанням та обожає гордість, насильство, честолюбність, потужність, то тоді стає зрозуміле, що для добра людини і її спасіння Бог заздрісно і сильно домагається цього титулу, який лише Йому належиться.

Адам, Ной, Авраам, Мойсей . . . У списку безконечної історії, яку розказує Біблія, життя людини увидатнюється в повному світлі. Чому? Бо в розвитку часу і серед загального занедбання вони є самі, щоб свідчити правдивому Богові. Адам знав цю істотну реальність єдиного Бога. Він був просвітлений цією ясністю, проживав в її променях. Після нього двократно світ,

якому все ж таки правда була передана, тоне ввесь у забутті і непізнанні цієї головної реальности. Але теж і двократно Біблія звеличує велично місію чоловіка, що самісінький серед загалу залишається вірний єдиному і правдивому Богу.

Це Ной, що в загальному зіпсутті зберігає слово Єгови. Під час коли людство є поглощене тому, що забуло своє походження, Ной, урятований від потопу, жертвує справжній культ правдивому Богові. Довкола цього чоловіка повівае щось з атмосфери земного Раю.

Згодом час проходить. Біблія не задержується хоч і на дуже блискучих цивілізаціях, що їх розквіт оглядають віки, але на одному чоловікові, на Авраамові. Зрікаючись вибагливостей й очарувань поганського світу, він минає з горсткою друзів «з землі твоєї, з твоєї рідні, і з дому батька твого (Бут. XII, 1) і відходить в пустиню, багатий тільки вірою в Єгову, єдиного правдивого Бога, яка буде прославлена в його потомстві:

Бо я вибрав його на те, щоб він наказав своїм дітям і своєму домові по собі берегти путі Господні, творивши правду й суд, щоб Господь сповнив на Авраамові те, що обіцяв йому.

(Бут. XVIII, 19).

Авраам являється в книзі Битія як окличник єдиного Бога. Саме тому стане він вітцем Заповіту і нашої віри.

Вкінці Мойсей. Якщо він займає вершини Старого Заповіту, то чи не тому, що витиснув в серцях слово Боже, яке дістав на Синаї, і вчинив з нього на завжди віру Ізраїля?

Слухай, Ізраїлю, Господь Бог наш, Господь єдиний.

(Втор. VI, 4).

Дивіться отже, що я, я — Бог, і нема Бога окрім мене.

(Втор. XXXII, 39).

Слова вирішальні, що забороняють Ізраїлеві бачити що іншого в Ягве, як тільки Бога єдиного племени з-поміж інших, і відкривалось йому щось зі скарбу безцінного, однак повіреного тільки расі Авраама, як це пригадує Пророк:

Лише вас я знаю з усіх родин землі. *(Ам. III, 2).*

Від цього часу Ізраїль буде зобов'язаний зберігати це Боже посланництво:

Господь — частка моєї спадщини й моєї чаші. *(Пс. XVI, 5).*

Він мусітиме обороняти його проти ворогів ззовні і внутрі. Це відзначення принесе йому небуденну судьбу.

Довга історія вибраного народу буде нічим іншим, як безперервною боротьбою назовні проти поганських націй і внутрі проти напливу чужинецьких культів. Своїм словом Пророки оживляють завмираючу віру, вони скріпляють її, якщо цього треба, знаками і славними дивами...

Ось так Ілля... В обличчі невірного народу і пророків ложі, що їх згромадив на горі Кармель, він сам один свідчитиме про правдивого Бога:

Ви взивайте ім'я вашого бога, а я візву ім'я Господнє. Котрий Бог відповість вогнем, той буде Богом. (1 Цар. XVIII, 24).

На жаль! Люд небавом поверне до невіри. Устами Пророка Ісаї Бог звернеться до нього з цим зворушливим запитом:

Кому ж ви хочете мене вподобити, щоб я був йому подібний? (Іс. XL, 25).

...Не було бога, який міг би бути створений передо мною, і не може бути такого, що був би створений по мені! Я, я — Господь: нема спасителя, крім мене! (Іс. XLIII, 10—11).

Я — перший, я й останній: крім мене, нема Бога! (Іс. XLIV, 6).

Мудреці прилучають свій голос до голосу Пророків і Патріярхів. Автор книги «Мудрість» нап'ятнує помилку тих, що, приписуючи притаманне лише Богові, гляділи на:

Лише вогонь, або вітер, або пливке повітря, або зоряне склепіння, або бистру воду, або світила небесні вважали за богів, правителів світу... красою їхньою захоплені, вони взяли їх за богів... (Муд. XIII, 2—3).

Він наведе ще більший нерозум на тих, що повірили в безумні ідоли:

Нещасні вони, бо... богами назвали діла рук людських, мистецькі твори з золота й срібла, постаті тварин, або нікчемний камінь, давньої руки роботу. Муд. XIII, 10).

Божки не тільки Богові мерзенні, але недостойні й людини:

...Нема бо чоловіка, що міг би зробити подібного собі бога. А бувши смертним, він тільки мертве робить злочинними

руками. Він же вартісніший за своїх божків, бо він сам жив, вони ж — ніколи. *(Муд. XV, 16, 17).*

Бажаючи захоронити Ізраїля на завжди від цього потворного збочення, яке діялось серед поган — обожати людину, Єзекиїл відкриє шалену зарозумілість Тирського царя, перестерігаючи його перед карою, що спаде на нього:

Високо неслось твоє серце з-за краси твоєї. Через твою вроду ти втратив твою мудрість... Ти безлічно твоїх провин, безчесністю твого купецтва опоганив твої святині. Тоді я видобув вогонь з-посеред тебе... бо страховищем зробився, і зникнеш по всі віки. *(Єз. XXVIII, 17, 18, 19).*

Але це буде надармо, Єремія плакатиме над засліпленням свого народу, що стільки пересторог не вспіли зберегти у вірності для єдиного і правдивого Бога.

Постою ревно за моїм святим ім'ям. *(Єз. XXXIX, 25).*

Я другому не поступлюся славою моєю, ані моєю честю — різьбленим божищам. *(Іс. XLII, 8).*

Вірування в єдиного Бога — ось справа, що її мав обороняти Ізраїль, це його покликання. Показуючися невірним у цьому, він підпадав пімсті Бога, стягав на себе наслідки ревности його.

Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене... бо я — Господь, Бог твій, ревнивий Бог... *(Втор. V, 7, 9).*

Божа заповідь накладала йому стислий обов'язок безумовного домагання цього виключного богопочитання і ввесь Закон, щоб так висловитись, скупчений у цій єдиній заповіді. Якщо зважимо сьогодні, що настанова в обличчі цієї головної правди вирішала судьбу людства, то ясним стає, як Бог показувався так сильно вимагаючим,[17] в часі, коли похибки віри, підчиненої так многим спокусам і брехливим очаруванням, могли б бути більше оправданими.

---

17 Господь наш заявить в Євангелії подібну вимогу, коли говорить про вхід у царство небесне: «Коли твоя рука спокушає тебе, відітни її... І коли око твоє спокушає тебе, вирви його...» (Мр. IX, 43, 47). І св. Павло пригадає первісній громаді, що це той Сам Бог, що його відкриває нам Старий Заповіт, позірно так безчутливий: «Бо Бог наш — вогонь, що пожирає» (Євр. XII, 29).

Як між вами з'явиться пророк або сновидця і покаже тобі якийсь знак або чудо і справдиться той знак чи чудо, що про них він сказав до тебе, говоривши: Ходімо слідом за іншими богами, що їх не знаєш, та й служімо їм, то ти не слухай того пророка або сновидцю; бо Господь, Бог ваш, випробовує вас, щоб довідатися чи ви любили Господа, Бога вашого, всім серцем вашим і всією вашою душею. За Господом, Богом вашим, ходитимете слідом і його будете боятися; його заповіді будете додержувати, голосу його будете слухатися, йому будете служити і його триматися. А пророка того або сновидцю треба вбити, бо він проголошував відступництво від Господа, Бога вашого, який вивів вас із Єгипетської землі й визволив із дому неволі; він хотів звести тебе з дороги, якою заповідав тобі ходити Господь, Бог твій; тим робом ти викоріниш зло з-поміж вас. *(Втор. XIII, 2—6)*

І є ще щось більше:

Якщо твій брат (син твого батька) або син твоєї матері, або твій син, чи твоя дочка, чи дорога тобі жінка, чи приятель твій, любий тобі як власна душа, буде потайки підмовляти тебе, кажучи: Ходім і будемо служити іншим богам, яких ти не знаєш, ні ти, ні батьки твої, богам народів, що довкола вас, близько до тебе чи далеко від тебе, від одного аж до другого кінця землі, то ти не приставай на його волю і не слухайся його, не жалуй його, ані не милосердься над ним і не скривай його; ні, ти мусиш його доконче вбити; твоя рука буде перша, щоб стратити його, а по тому рука всього люду. На смерть укаменуєш його, бо він намагався відвернути тебе від Господа, Бога твого, який вивів тебе з Єгипетської землі, з дому неволі. І ввесь Ізраїль, почувши те, боятиметься й не чинитиме вже такого злочину серед вас.

(Втор. XIII, 7—12).

Вкінці:

Коли б про якесь місто, що його Господь, Бог твій, дав тобі на поселення, довелось тобі почути таке: нікчемні людці появилися серед тебе й підмовили мешканців свого міста, говоривши: Ходім, будемо служити іншим богам, яких ви не знаєте; ти мусиш докладно розвідати та розпитати добре, і коли переконаєшся, що тому правда й це річ зовсім певна, що вчинили таку гидоту серед вас, немилосердно вистинаєш вістрям меча мешканців того міста й приречеш на цілковите

знищення вістрям меча його й усе, що в ньому, навіть і скотину. *(Втор. XIII, 13—16).*

Вірний слуга Закону, оживлений ревністю Ягве, Ісус Навин вчинить з Аї й Єрихону — стирту румовищ, всі мешканці в цілості згинуть. Але факт, що одночасно ні один кусник здобичі не буде захований тими завзятущими людьми, свідчить про їх незвичайну моральну силу і ревну побожність. Хай тільки який старшина або хто з простих присвоїть собі призначені предмети на спалення, того негайно покарають смертю:

І відповів Ахан Ісусові: «Справді я згрішив перед Господом, Богом Ізраїля; ось таке вчинив я: побачив я між здобиччю гарний плащ шінеарський, двісті шеклів срібла та паличку золота вагою п'ятдесят шеклів. Зазіхнув я на те та й узяв собі; он воно закопане в землі серед мого шатра, срібло під ним насподі...» І промовив Ісус: «Чому навів ти на нас нещастя? Нехай же так Господь наведе сьогодні на тебе нещастя.» І ввесь Ізраїль побив його камінням і, каменувавши їх, спалили. *(І. Н. VII, 20—21, 25).*

З цієї самої причини подружжя було заборонене з чужинецькими дівчатами, що вводили з собою ідолопоклонство. І ми бачили під час реформи Езри, що кожен муж з народу відсилав цю, що собі вибрав.

Усі ці взяли собі чужосторонніх жінок, а тепер відпустили вони їх із дітьми. *(Ез. X, 44).*

Лише священна оборона прав єдиного Бога оправдує ці системи зразкові так:

Ти мусиш бути бездоганний перед Господом, Богом твоїм. Бо народи, яких ти маєш прогнати, слухають чарівників і ворожбитів, тобі ж Господь, Бог твій, не дозволяє так чинити. *(Втор. XVIII, 13—14).*

Неуступчивість необхідна. Скарб Об'явлення заслуговував на таку сплату.

*

Будучи «єдиним», Бог очевидно не боїться суперника. Якщо ж він є паном всіх речей і навіть душ, то Він є теж паном часу і тому тільки спроквола жадатиме від чужинецьких націй віру-

вання в Його всемогучість.[18] Продовж віків перемоги і невдачі в Ізраїлі служать для повільного переконання, що Ягве є справжнім Богом, бо ж Ізраїль так довго непереможний, як довго остає Йому вірний.

Коли вони не грішили перед своїм Богом, усе було гаразд із ними, бо з ними був Бог, що ненавидить несправедливість; як же ж вони покинули дорогу, що він їм заповідав, частина їх цілком загинула у боях премногих, а частина побрела в полон . . . *(Юд. V, 17—18).*

Однак якщо успіхи цього бідного племени, нібито так слабкого, свідчать вимовно, що його сила походить від правдивого і єдиного Бога, то все ж таки буде необхідне ствердити й оправдати це свідчення Своєю кров'ю. Тільки цією ціною люди будуть доведені до почитання Ягве і визнають, що Він єдиний Бог. Саме, щоб ствердити його існування, Макавеї стануть жертвою:

Я ж, як і мої брати, віддаю тіло й душу за батьківські закони, просивши Бога, щоб . . . ти визнав, що він Бог єдиний.
(2 Мак. VII, 37).

Це мучеництво буде плодоносне. Навіть безбожники завдячуватимуть віру в правдивого Бога героїчній вірності слуг Ягве:

Тепер я, Навуходоносор, хвалю, возношу й славлю Небесного Царя, всі діла якого праведні, всі путі справедливі й який може принизити тих, що гордо ходять. *(Дан. IV, 34).*

Отак постійне Боже діяння в злуці з самопосвятою деяких благородних душ запевнить Ізраїлеві тріюмф правдивого Бога. Наспіє вкінці день, коли ввесь світ, відвернувшись від порожних божків і власної честилюбности, зложить чолобитню Єдиному Богові:

Тоді бо я поверну народам мову чисту, щоб усі ім'я Господне призивали та щоб служили йому однодушно. *(Соф. III, 9).*

---

[18] Відносно цього зволікання в сповненні Божих постанов, св. Петро скаже: «Не зволікає Господь з обітницею, як деякі вважають це за зволікання, а виявляє до вас своє довготерпіння, бо не хоче, щоб хтось загинув, лише щоб усі прийшли до покаяння . . . Один день перед Господом, як тисяча літ . . .» (2 Пт. III, 9, 8).

БОЖЕ ІМ'Я

Хто ти, Господи? *(Ді. XXII, 8).*
Господь — ім'я його. *(Ос. XII, 6).*

Твердження, що його находимо в Біблії про єдиного і правдивого Бога, є капітальне. Воно є основою повсякчасного богопочитання, що Йому належиться, та одночасно загороджує шлях політеїзмові й руйнує всіх вчорашніх і завтрішніх божків. Однак воно невистачальне, щоб звернути серце людини до Бога, який відкривається йому. Щоб стати предметом бажання для людей, Бог, що є незглибимою тайною, мусітиме винайти спосіб дати пізнати себе. Ціле Об'явлення не буде мати іншої мети.

Авжеж, чи це не подивугідне, що вже в переданні Свого «Імени» Бог відкривається і зачинає нас притягати до того Абсолюту, що ласкаво подає нашій адорації? Ми могли бути обмежені в пізнанні Його тільки з Його діл і змушені задовольнитися знам'ям, полишеним на них.

Без сумніву, ці твори кількістю, різноманітністю і багатством сповняють наш дух подивом. Проте вони не в силі заспокоїти його.

Око не насититься баченим, вухо не наповниться слуханим.
(Проп. I, 8).

Поминаючи ці речі, що їм говорять про Бога і можуть їм вистачити,[19] душі відгадують:

Скільки їхній Володар кращий, бо сам Творець краси створив їх. *(Муд. XIII, 3).*

Іов скаже, як то Божий вигляд творів позволяє збагнути безмежну силу Творця, Його безкрайну потужність:

---

91 «Увесь світ недостойний одної людської думки, бо вона належиться Богові», скаже св. Іван від Хреста («Maximes», 166).

Він творить діла великі, незбагненні і чудеса без ліку! Як пройде попри мене, я не побачу, як промайне, я не помічу. Коли йдеться про силу, він могутній! Коли про суд, хто сміє його позивати? *(Іов, IX, 10, 11, 19).*

Речі, що їх сила і велич самі повинні сповнити нас шаною, дивним контрастом причиняються до ще глибшого усвідомлення безвартости всіх речей в обличчі Бога:

Народи в нього — неначе з відра капля; вони не більш, ніж на вазі пилинка. Острови в нього, як порошинка, важать... Усі народи перед ним — ніщо: вони в нього менші від ніщоти й порожняви. *(Іс. XL, 15, 17).*

Без сумніву, людина завважує, що всі творіння дістають життя від Свого Творця, черпають без упину у Нього своє існування, як теж усі добра, з яких воно зложене; все ж таки вона добачує, що реальність Бога вища понад усе і переливається в безмежність поза своє творче діло. Існує бо тільки через Нього і для Нього, але чи ж Він не існував би «в собі» в незрозумілій і незмінній простоті природи сущности й акту? Щоб упевнитись, що наші батьки мали глибоке відчуття цієї безконечної Вищости, цієї повної реальности, вистачить глядіти на їх поставу перед Богом: Авраам скаже:

Оце насмілився я говорити до Господа; а я, земля і порох. *(Бут. XVIII, 27).*

Зі справжньою покорою заявить Давид:

Хто я, Господи Боже, і що таке мій дім, що ти так високо підніс мене? *(1 Хр. XVII, 16).*

А його син Соломон скаже у свою чергу: «Та чи справді ж Богові жити з людьми на землі? Коли небо й небо небес не можуть тебе помістити, то як же дім цей, що я збудував!» *(2 Хр. VI, 18).*

Псалми є пронизані тим почуттям богопочитання в обличчі тайни Того, що їх збуджує. В надмірі боязни і пошани ізраїльтяни не посміють небаром вже промовляти «неуділиме ім'я». Чому? Бо в цьому імені, що Його їм об'явлено, є не тільки від-

блиск величної Божої тайни, але щось із самої реальности Бога. До речі, по-єврейськи «Ягве» означає «Він є».[20]

Як ім'я Ісус містить благовість спасіння, яке небавом Христос принесе світові, так теж ім'я Ягве впроваджує в зрозуміння Абсолюту, в якому Бог хоче, щоб ми брали участь і з нього черпали постійно життя.

Продовж Старого Заповіту Бог єдиний матиме часто нагоду виявити перед очима людей свою силу і велич, але те, чим Він є, не відкриє хіба тільки їхній вірі. Саме їй Він відкриє Себе, як абсолютна Реальність і повнота Єства. Мойсей зрозумів це під час величної сцени, про яку розповів нам в Ісході і ми про це розуміємо після нього.

Мойсей пас вівці в Їтра ... погнав він був вівці поза пустиню і прийшов до Божої гори, до Хориву. І з'явився йому ангел Господній у вогняному полумені посеред куща. І каже Мойсей сам до себе: «Підійду лишень ближче та подивлюсь на це велике диво, чому то не згоряє кущ?» *(Вих. III, 1—3).*

Диво влучно виконане, щоб притягнути увагу Мойсея. Бо ж Об'явлення, яке слідуватиме, є так важливе, що вимагає цього приготування:

Побачив Господь, що він наближався подивитись, та й кликнув до нього з-посеред куща: «Мойсею, Мойсею!» І відповів той: «Я тут!» І сказав: «Не наближайся сюди! Скинь взуття з твоїх ніг: місце бо, що на ньому стоїш — земля свята». А далі: «Я — Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісаака, Бог Якова». І закрив Мойсей лице своє, боявся бо дивитись на Бога. *(Вих. III, 4—6).*

Несподіванка й увага в Мойсея уступили місце святій боязні, готовій змінитися в адорацію. Однак Бог хоче, щоб Об'явлення, яке заміряє передати людству, показалося не тільки стверджен-

---

[20] Бог по-єврейськи зветься Елогім. Це ім'я дається звичайно божеству. (Корінь Ел находиться теж в інших мовах і старинних релігіях). Його вживає в Біблії ціла письменницька школа елогістів. Об'явлення «імени» Божого «Ягве» (якого корінь Яг находиться теж в Яшуа, «Ягве спасає», (тобто Ісус), становить окремішнє відкриття, започатковує нові взаємини між людьми і Богом, як це Він сам твердить: «Я з'являвсь Авраамові, Ісаакові й Яковові як «Бог Всемогутній» (Шадай). (Вих. VI, 3).

ням Його безумовної Всевищости, але теж невід'ємно найвищим виявом Його милосердя. Ось чому то поки назвав Себе Господь, сказав до Мойсея:

«Бачу я, бачу бідування народу мого, що в Єгипті... Іди ж, оце пошлю тебе до фараона, щоб вивів ти народ мій... з Єгипту». *(Вих. III, 7, 10).*

Тоді і то тільки тоді затягається Божий діялог:

І сказав Мойсей до Бога: «Як прийду ж оце до синів Ізраїля і скажу до них: Бог батьків ваших прислав мене до вас, а вони запитають мене: Як йому на ім'я? — то що мені їм відповісти?» І промовив Бог до Мойсея: «Я той, хто є». І додав: «Так промовиш до синів Ізраїля: «Я — є» послав мене до вас». І сказав Бог знов до Мойсея: «Так промовиш до синів Ізраїля: Господь Бог батьків ваших, Бог Авраама, Бог Ісаака і Бог Якова послав мене до вас. Таке моє ім'я навіки і таке моє найменування з роду в рід». *(Вих. III, 13—15).*

БОГ ЖИВИЙ

Проповідуємо вам, щоб ви від цих марнот навернулись до живого Бога, який створив небо і землю, і море, й усе, що є в них. *(Дії. XIV, 15).*

«Коли скажуть мені, яке Тобі ім'я, що казатиму їм? І Бог відповів Мойсеєві: «Я той, хто є». *(Вих. III, 13—14).*

Ягве, «ВІН Є». Це ім'я узмістовлює в певному значенні те все, що Старий Заповіт відкриє нам з тайни Божого, всевищого і безумовного життя. Щоб дістати вищу і теплішу ясність, треба буде ждати на Воплочене Слово, якого мова просвітить всю темряву. А однак ще перед Своїм приходом Бог хоче, щоб людина була об'учена про тайну Божого життя, щоб виробила собі про нього поняття менше низьке, менше неточне, менше антропоморфічне. Він бажає, щоб вона зближилася до нього і ним жила. Дати Себе пізнати як життя й уділити цього життя: «Я прийшов на це, щоб мали Життя» (Йо. X, 10) від початку й по віки — думка повна світла і милосердної любови Бога супроти людей.

«Я той, хто є». Збоку Бога все виповіджене. Але як це слово «почується» збоку людини? Беручи за вихідну точку життя, що окружає її, і цього, що вона відчуває в собі, людина відкриває ступнево його суть. Як безмежним і таємничим воно не було б, життя справді є першою дійсністю, що накидається свідомості глухо, але глибоко. Довкола неї незлічимі істоти порушаються, зростають і множаться. Всюди в природі життя являється, накидається, вибухає з силою, преобильно, щедро. Людина себе знає, відчуває, що вона жива. Носить в собі життєві сили, передає життя. Що життя являється істотною реальністю на це вже Адам дає нам доказ. Він називає свою дружину «Єва», тобто «Життя». Що йому кидається в вічі — це перш усього її спроможність розсипати життя. Перша жінка в нього — це «мати всіх живих» (Бут. III, 20).

Без сумніву, людина не є творцем життя в безумовний спосіб, але вона посідає його джерело і знає його незаступиму вартість.

Усе, що має, чоловік віддасть за свою душу. *(Іов, II, 4).*

Вона може його уділити, але може теж на жаль його знищити і не жде, щоб не вжити цієї змоги:

Каїн напав на Авеля, свого брата, й убив його. *(Бут. IV, 8).*

Може його прогайнувати, відвернути від своєї мети, надуживати всяким способом. Біблія говорить нам про це ясно і часто. Бог це все знає. Він знає, що станеться з життям у руках людей, а однак залишає його у їхній владі. Що більше, Він рахує на нього, щоб довести людство до відкриття найвищих реальностей. Помаленьки воно збагне внутрішнє добро життя, його святу притаманність, залежність його від Бога, необхідність звертатися щораз більше до Творця, щоб посідати Його.

Але тут насувається питання: якого життя прохатиме людина в Бога? Звеличуючи матеріяльне життя, чи не виставляється на небезпеку обмежувати бажання і честолюбність людини лише до землі? І це тим більше для Ізраїля, що не дістав об'явлення про майбутнє життя. Тож як усвідомити людину про життя безмежно вище і зовсім духовне? Як перенести з одного до другого? Як підняти її до життя в дусі?

Чи ж не будуть необхідні відступи і численні очищення? Святі Книги розгортають перед нами цю повільну і важливу працю. І вони теж розкривають сили життя, що підпадають подвійній течії — одній вділ, другій вгору. Одна течія випливає з пребагатої і розливаючої повноти життя в Бозі, а друга народжується з бажання людини зажити життям Божим щораз глибше та вище і таким чином піднятися до його джерела. Так постає в Біблії справжній обіг життя, прийнятий і вимолений людиною, яка постепенно відкриває його дійсно Божий, духовний характер.

*

Творча могутність Бога та розлив життя від Нього слідні не тільки на перших сторінках, але продовж усіх святих Книг. Ця буйність, ця обильність життя могли б ввести її в спокусу «натуризму», якщо багатонадхнені письменники не подбали б були водночасно представити це життя в повсякчасній залежності від свого Творця і звернене до Нього як до своєї мети. В дійсності, говорячи про «життя», ніколи не мається на думці в ньому темних і сліпих сил. Все впорядковане: життя не появляється і не розвивається інакше, ніж під Божим наказом.

Поглянь на небо й землю, подивися на все, що в них є, і зрозумій, що все це Бог створив з нічого і що людський рід став існувати таким робом. *(2 Мак. VII, 28).*

З життям наповняється множество форм і родів; кожне носить в собі змогу плідности:

І сказав Бог: «Нехай земля зростить рослини: траву, що розсіває насіння і плодові дерева, що родять плоди з насінням, за їхнім родом на землі». *(Бут. I, 11).*

І одночасно, як за наказом Бога: «Ростіть і множіться», життя розливається, «розмножується і наповняє землю», то через те воно ніяк не ухиляється від своєї творчої Причини. Що більше: люблячим поглядом голубить Бог кожне сотворіння:

І побачив Бог усе, що створив: і воно було дуже добре.
(Бут. I, 31).

Він піддержує його, несе його і поза другими посередніми, орудними причинами, стає Причиною всього сущого нового творива:

Не знаю я, — скаже мати Макавеїв — як ви в моїм лоні з'явилися, не я дала вам дух та життя, не я звела докупи первні вашого тіла. *(2 Мак. VII, 22).*

Так теж з руки Бога кожне створіння одержить існування і завдяки Провидінню держатиметься в бутті:

Усі вони від тебе дожидають,
щоб дав їм у свій час поживу.
Коли даєш їм, вони її збирають,
як розтулюєш твою руку, вони насичуються благом.
Вони бентежаться, коли ховаєш вид свій;
як забираєш дух у них, вони гинуть,
і повертаються в свій порох.
Зішлеш твій дух, — вони оживають . . . *(Пс. CIV, 27—31).*

Якщо він візьме дух свій знов до себе,
до себе забере своє дихання, — усяке тіло
зараз же загине, людина повернеться у порох.
(Іов, XXXIV, 14, 15).

Тут говориться про природне життя. Але саме тому автор хотів показати, що, хоч як різне від Божого життя, життя природне походить безпосередньо від Бога живого.

Зрештою, коли уділення цього природного життя не становить учасництва в інтимному житті Бога, то бодай кладе живучого в безпосередню залежність від волі Божої[21]

Краса якогобудь створіння лежить не в тому, що воно посідає життя, яке є блідим відблиском справжнього життя, але в тому, що в акті є воно ласкавим виявом преобильної потуги Божого життя. Через те, кожне створіння вже своїм існуванням співає хвалу Богові. Старий Заповіт так це глибоко збагнув, що висказує чудовими поемами:

Благословіте Господа, усі діла Господні!.. Благословіте, небеса, Господа!.. усі діла Господні... ангели Господні!.. сонце й місяць... звізди небесні... дощі й роси... вітри... вогонь і спека... холод і гарячизна... льоди й сніги... дні й ночі... світло і тьма... блискавки і хмари... усі небесні птиці... всі дикі звірі й худоба... ізраїльтяни... духи й душі справедливих... святі й смиренні серцем...

(Дан. III, 57—87).

Хваліте Господа, бо добрий, бо повіки його милосердя. Благословіте Господа, Бога богів, ви всі богопоклонники! Хваліте його й возносіте, бо повіки його милосердя. (Дан. III, 89—90).

Благословен еси, о Боже батьків наших, благословленне твоє ім'я по всі віки! Хай небеса тебе благословлять і всі твої створіння по всі віки! (Тов. VIII, 5).

Зорі блищать на своїх чатах і веселяться; покличте їх, — вони відкликаються: «Ось ми!» І світить радісно для того, хто створив їх (Вар. III, 34).

Всі створіння свідчать, що покликав їх до буття, що є їх джерелом життя і що нема іншого крім Нього. Вони оспівують залежність, в якій поставлені щодо Нього, під час коли їх множество і краса позволяють виявитись дечому з повноти і величности життя їх Творця. Їх існування становить якогось роду безупинну і блаженну аклямацію:

---

[21] Ця правда послужить св. Павлові в Атенах за основу проповіді: «Бог, що створив світ і все, що в ньому, він бувши Владикою неба і землі, не живе у рукотворених храмах, ані не приймає служби з рук людських... даючи сам усім життя, дихання і все... він від кожного з нас недалеко. У ньому бо живемо, рухаємося й існуєм» (Ді. XVII, 24, 27).

Де був єси, як я закладав землю? .. Під радісні співи ранніх зір, під оклики веселі всіх синів Божих? (Іов, XXXVIII, 4, 7).

Тому, що тайна життя є в тісній залежності від Бога, свого єдиного джерела, то вже через те природне життя виносить з того святе знам'я. Це одна з великих ясностей, просвічених Біблією. Ніколи не зможемо достатньо подивляти, як одночасно вона потверджує і дійсне добро життя й його залежність від Бога. Під час коли глядимо на самі створіння, їхня вартість являється зовсім умовною і близькою марноти.

Ви — ніщо й робота ваша не варта нічого. (Іс. XLI, 24).

Але вони величні, якщо в них розпізнається печать Божої подоби, відбитку, і коли завважується спів, що їх існування голосить на славу Бога. Ця залежність, що в ній знаходиться життя навіть, часто природне, становить стосовно їх Творця неоцінене добро. Цей, що покірно визнає свою залежність і підчиняється вірно Божим законам, дістає від Бога в нагороду плодючість:

А коли жінка не осквернила себе, коли вона чиста, то не зазнає ніякої шкоди і матиме потомство. (Чис. V, 28).

Жити, передавати життя — це слава в очах Божих слуг. У цьому бачить Ізраїль виповнення священичої служби і посланництво дійсно Божої влади. Зрештою у святих Книгах бажання передати життя і ласка дістати цю спроможність у конечності навіть чудом, уділом є найревніших душ в Ізраїлю. Безплідна Анна дістане цей дар завдяки сльозам. Вислухана благословитиме якстій Бога і віддасть дитя до святині. Так вчинять на порозі Нового Заповіту Єлисавета і її муж Захарія. Ось що підкреслює красу і чистоту тайни життя в очах людей — Старого Заповіту зокрема, — такої Сари чи Рахелі ...

Та коли ця остання кличе:

Дай мені діток, а то вмру! (Бут. XXX, 1).

Це не тільки позбавлення Божого благословення спричинює у неї ту пекучу тривогу. Якщо жінки Старого Заповіту гаряче бажають передати життя, то це тому, що плід їх лона може носить у собі — і як можна це призабути? — надію Ізраїля. Сповнення обітниць є ось так залежне від життя, що його видадуть на світ. Яке не було б їх бажання вже й так могутнє, якщо могли знати, як тісно злучиться колись ця фізична плідність, це природне життя під подихом Духа зі Самим Божим життям? .. Що

видана одного з них на світ дитина прийде до всіх своїх братів людей, «щоб мали життя — щоб достоту мали». (Йо. X, 10).

Тож не можна дивуватись, що гарячковість життя проходить Старим Заповітом. У всій єврейській історії є вона наче нове вино в потужному кипінні. Це кипіння нового вина виплине з Євангелії ясне і веселе. З усіх своїх оп'янюючих сил воно працює над цим. Протягом довгого часу поняття про життя, що його собі виробляє Ізраїль, є безсумніву мутне і неясне. Зокрема цей нарід є далекий від ясного прочуття, що «в Бозі все є життям». Проте — стільки наведених текстів свідчить про це, — він визнає, що всяке життя походить від Бога. Тому-то думає, що ніщо не може хвалити ліпше творця життя, ніж само життя. З цієї причини на своїх святах в честь Ягве прославлятиме Бога різноманітними виявами життя:

Давид же й увесь дім Ізраїля танцювали перед Господом щосили, виспівуючи та приграваючи на цитрах, бубнах, арфах, дзвінках і цимбалах. (2 Сам. VI, 5).

Ось завізвання священиків на радісний пир:

Ідіть, їжте жирне й пийте солодке та посилайте частки тим, у кого не приготовлено нічого, бо день цей святий Господеві нашому, й не журіться, бо радість у Господі це наша сила. (Неєм. VIII, 10).

Життя повне і над усе обильне повинно супроводжати здійснення месіянських обітниць, висвободження, що його вичікує Ізраїль:

І прийдуть на Сіон з веселим співом; і вічна радість буде в них над головою. (Іс. XXXV, 10).

Не бійська, краю! Радуйся й веселися... Токи будуть пшениці повні, а тискарні будуть переливатися вином та олією. (Йоіл, II, 21, 24).

Настане час... коли орач женця застане, а той, що топче грона, того, що зерно розсіває. Гори точитимуть сік винний і всі пагірки розтануть. (Ам. IX, 13).

У цих словах, в яких ми віднаходимо вістку і символ нового і вищого життя, ізраїльський нарід являв заразом свою любов і надію на життя матеріяльно щасливе і багате. Тому, що життя є добре та що Бог є його джерелом і поблагословив його, чому

і не звернутися Ізраїлеві до Творця, щоб прохати у Нього щораз то обильнішого? Чи ж Він Сам не приобіцяв його? Ця снага життя є наявною продовж усієї Біблії. Першою конечністю очевидно є, щоб людина зверталася до Бога, бо в Ньому добачує джерело життя. Однак проблема знати, якого життя людина прохатиме в Бога, завжди накидається. Чи не буде вдоволятися попросту вичікуванням приросту фізичного і матеріяльного життя від Того, що сказав: «Ростіть і множіться» та навіть благословить у природнім порядку? Небезпека не була уроєнням.

Однак яким іншим способом розбудити постепенно в людині тугу за життям безмежно вищим, вкорінюючи найперше в нього певність про добро життя і розвиваючи в ньому жадобу жити, опісля по-маленьки перенести цю жадобу з площини матеріяльної на духовну? Легко відгадати труднощі заходів і потрібний час, щоб перевести таку пропозицію, і як дуже мусітиме Бог бути поблажливий для людської немочі! І дійсно, під час занепаду своєї історії Ізраїль — якому Бог не відкрив ясно існування майбутнього життя — ограничить свою снагу життя до часу і пляну земного.

Все ж таки з початку дещо невиразно, опісля щораз то ясніше стає наявним у святих Книгах бажання життя, яке продовжалося б після смерти.

Видається душі, що відмовляється щораз більше сприймати смерть як остаточний кінець або задовольнятися життям блідим й обмеженим в Аді.

Бо не покинеш душі моєї в Шеолі і не даси твоєму побожному уздріти зітління. *(Пс. XVI, 10).*

Знову оживи мене, і знову виведи мене наверх із земних безоденъ. *(Пс. LXXI, 20).*

Але до чого послужило б, щоб Бог дав людині таке запевнення, якщо вона мусіла б зберігати чисто матеріяльне поняття про життя і перекинути свій ідеал земний в інше існування? Як довго не було все перенесене на духовну площину, можна сказати, що трудність залишається всеціло.[22] Щоб її поконати, треба буде довготривалої і мозольної праці. За часів Христа і

---

[22] Зрештою не все було фальшиве в цій жадобі повного життя, навіть фізичного, якому саме відповідає догма про воскресіння тіл. Саме через цю догму воскресіння св. Павло буде суджений й осуджений так зі сторони жидів, як і поган (Пор. Ді. XVII, 16, 33).

навіть у самих Апостолів ця праця була далека від викінчення. На доказ відповідь Ісуса до садукеїв: «Помиляєтесь, бо не знаєте ні Писання, ні Божої сили. У воскресінні не женяться і не виходять заміж, а є як ангели Божі» (Мт. XXII, 29).

Чи зрештою наш особистий досвід не навчає нас, що перехід з матеріяльного в духовне домагається ще й сьогодні, щоб кожен з нас його виконував постійно?

Проблема трудна, але до розв'язання, бо ж людина створена Богом «на Його образ і подобу» є для Нього споруджена і з цієї причини вона є «поємністю» Бога. Чи Біблія не каже, що:

Та й вічність він поклав їм у серце. *(Проп. III, 11).*

Тож існує в людині, хоч вона цього навіть несвідома, поємність для того, що духовне, спроможність охопити Боже життя. Отже нема потреби творити якусь здатність, але дати їй змогу свобідно діяти. До цього конечні дві умови: Треба ступнево привести людину до пізнання і зрозуміння духовного життя, створюючи в її душі чистіший клімат. Щодо цієї точки можна вважати ввесь Старий Заповіт за Божу педагогію.[23] Треба теж, щоб люди йшли шляхом, що веде до справжнього життя. Тож даний Богом Мойсееві закон буде одночасно шляхом, який веде до життя і яким це життя буде уділене неочищеній душі. Один текст Второзаконня підкреслює це ясно:

Гляди, сьогодні я появив перед тобою життя й добро, смерть і лихо! Як слухатимеш заповіді Господа, Бога твого, що її заповідаю тобі нині, — любитимеш Господа, Бога твого, ходитимеш його дорогами та додержуватимешся його заповідей, установ і рішень, — то житимеш і розмножишся, і Господь, Бог твій, поблагословить тебе на землі, що йдеш її зайняти. Коли ж твоє серце відвернеться, і ти не слухатимеш, і даси себе звести і станеш припадати лицем до землі перед іншими богами та служити їм, то заявляю вам сьогодні, що загинете напевно; не довго житимете на землі, куди ти перейшовши Йордан, простуєш, щоб її зайняти. Я кличу сьогодні проти вас на свідків небо й землю; життя і смерть появив я перед тобою, благословення і прокляття. Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству, любивши Господа, Бога твого, слухавшись його голосу та прихилившись до нього; в тому

[23] Пор. розділ про Очищення (3-я Книга).

бо полягає твоє життя й твоє довголіття, щоб тобі жити на землі, яку Господь, твій Бог, клявся дати твоїм батькам: Авраамові, Ісаакові та Якову. *(Втор. XXX, 15—20).*

Так то кожен вірний жид, кожен об'учений жид у Законі не міг не знати мети, до якої зміряв Закон, та й причину оголошення заповідей: дати життя. В міру, як він корився Законові Бога, увільнявся від всього, що наклонювало його до землі, він спостерігав щораз ясніше, що його душа створена для вищого життя. Отвираючись для цього життя, ставався спроможним закоштувати його. В ньому усталювався досвід життя в дусі, який в свою чергу чинив його спосібним до Божого життя:

Спробуйте й подивіться, який добрий Господь (Пс. XXXIV, 9).

Досвід такий розкішний, що склонював принаймні вірні душі, щоб прийняли радо ярмо Закону і тягар заповідей, що їх оживляючу силу ці душі вже зазнали.[24] Такий був настрій духа Псалмопівців і зокрема автора псалма 119, який каже:

Повіки заповідей твоїх я не забуду, бо ними мене оживляєш. *(Пс. CXIX, 93).*

Очевидна річ, що в душі цього Божого слуги перехід від матеріяльного до духовного був зреалізований. Він голодний саме духовного життя, цього життя, якого скоштував і якого — він цього свідомий — Бог є джерелом. Багато стрічок цього псалма це потверджує. Розглядаючи ці святі тексти і зокрема оповідання про упадок, книжники і мудреці не могли не зрозуміти, що підчинення Божому Законові має привернути людині життя, якого непослух позбавив його. Тому в Старому Заповіті в противенстві до дерева смерти земного Раю, Закон буде в повному значенні слова «деревом життя», якого овочем Мудрість:[25]

---

[24] Тож як св. Павло зможе у своїх Листах так нагально виступати проти Закону, кажучи: «Закон же ввійшов, і намножилось гріха» (Рм. V, 20). Це тому, що жиди не розрізняли між спасінням через Відкуплення — Божим ділом з ласки, що мало сповнитись з огляду на дану обітницю Авраамові — і зовнішнім очищенням, осягненим законними приписами, що були тінню майбутніх речей.

[25] Закон стоїть не на площині відкуплення і синівського адоптування, але на площині суперечности між життям і смертю, смертю, що від неї він мав заховати, але яку він може спричинити з огляду на неміч, притаманну грішникові. Тому св. Павло скаже: «Заповідь,

Бо хто мене знаходить, той життя знаходить й осягає від Господа ласку. *(Прип. VIII, 35).*

Вона дерево життя для тих, хто її держиться,
щасливий, хто її вхопився. *(Прип. III, 18).*

Розум — джерело життя тим, хто його має. *(Прип. XVI, 22).*

Посаджене дерево у нашій стоптаній землі, дерево дороге Псалмопівцеві, закорінене в глибині його серця . . .

Слово твоє — світильник перед ногами в мене . . .
Твої свідоцтва — спадщина моя повіки,
вони бо радість мого серця.
Я нахилив моє серце виконувати твої установи:
повіки й на кожнім кроці. *(Пс. CXIX, 105, 111, 112).*

Це дерево родить чудові овочі знання і розуму і душа може їх зривати без небезпеки. Коштуючи їх, зазнає зовсім духовних розкошей. Тож іти за Законом — це йти до життя, життя по дусі

Але чи людина Старого Заповіту збагнула, що це життя по дусі було не лише життям даним Богом, але самим Божим життям?

Якщо годилося, щоб Христос приніс нам ясне об'явлення цієї правди (Пор. Йо. XIV, 6), то вже кілька надхненних письменників, зокрема Пророки передбачали, що якісь таємні взаємини лучать нашу живу душу з живим Богом. І Псалмопівець ясно потвердить, що лише життя, яке походить від Бога, дає життя душі:

Бо в тебе джерело життя. *(Пс. XXXVI, 10).*

що мала вести до життя, повела на смерть» (Рм. VII, 10). Закон, як теж і діла «що без них віра є мертвою» (Як. II, 17), якщо не може привернути душі вічне життя, утрачене гріхом, розположує її до цього життя і піддержує віру її. Він збільшає в душі Боже життя. Тому скаже Христос: «Не думайте, що я прийшов усунути закон чи пророків: я прийшов їх не усунути, а доповнити» (Мт. V, 17).

Закон даний Богом Ізраїлю силою Заповіту, заключеного з Авраамом (Втор. VII, 6—13), кладе печать на обітницю Відкуплення і зховання його, як свідчення віри в обітницю, достачає людині Старого Заповіту її «оправдання». Після днів Відкуплення Хрест Христовий і участь у цьому Хресті, участь живої любови, виявленої у повному самовіданню, стане «деревом життя», як це оспівується в Страстній богослужбі.

В цій воді життя Божого такий Мойсей й Ілля зросили свої уста, віддаляючись вряди-годи на пустиню, щоб ліпше її куштувати, як це піддає текст Книги Царів:

Іди звідси й повернися на схід сонця та сховайся коло Керіт потоку на схід від Йордану. Ти питимеш з потоку.

(1 Цар, XVII, 3, 4).

Чи було дане щось більше людям, що в Старому Заповіті втішалися співжиттям з Богом? Чи було їм виявлене дещо з тайни Божого життя, що так щедро було їм уділене? Чи мали які проблиски про життя Тройці? Мабуть ні. Бог зберіг для Свого Сина повне висвітлення цієї тайни.

Ніхто й ніколи Бога не бачив. Єдинородний Син,
що в Отцевому лоні — той об'явив. *(Йо. I, 18).*

Чи значило б, що люди Старого Заповіту не могли жодним способом бути об'учені про природу Бога? Чи твір, що вийшов з Його рук, не був для них у цьому поміччю? Деякі Отці, зокрема св. Августин, пробували віднайти в будові душі відтиск Бога у Трьох Особах. Хоч як глибокими можуть бути такі міркування, вимагають орієнтації думки, зовсім чужої Ізраїлеві. В Старому Заповіті нема жодного сліду цього роду теорій, навіть у Книгах Премудрости. Навпаки, це певне, що від початку Бог промощував шляхи для об'явлення тайни про Тройцю. За цим приготуванням треба шукати саме на площині, де стояли люди Старого Заповіту. Вистачить переглянути сторінки Біблії, щоб переконатись, як оповідання про створення людини було завжди упривілейованим предметом роздуми для Мудреців. Це оповідання стверджувало на першому місці, що Бог — це джерело всякого життя; що щоб народитись і розвиватись, життя вимагало злуки двох живих первнів.

І сотворив Бог людину на свій образ; на Божий образ сотворив її; чоловіком і жінкою сотворив їх. *(Бут. I, 27).*

Все ж таки ця фізична злука, умова плідности: «І стануть вони одним тілом» (Бут. II, 24), ніяк не є — і багато до цього не достає — найвищим виявом тайни життя. На надприродній площині, як і природній, людина веде діялог. В ній тіло, дух, душа домагаються життя і не можуть інакше жити повно ніж за допомогою «доповнення». Це необхідне «доповнення» на площині природи чи надприроди виявляє зрештою велич людини.

На природній площині ніщо не може вистачити, щоб за-

людинити пустиню чоловіка і заспокоїти його бажання крім того єства, яке для нього є не лише простим фізичним доповненням, але й допомогою, йому подібною подругою, спорудженого з його власного буття: «кість від моїх костей і тіло від мого тіла» (Бут. II, 23); в цьому він зможе довершити справжньої злуки духа з духом та вимін на площині знання і любови. Доповнення в укритті бажане, гаряче вижидане! Побачивши Єву, Адам не може здержатися, щоб не повітати її радісним окликом. Вкінці дана йому певність, що знайде в ній самозавершення, як теж розвій своїх спроможностей і багаття життя.

В площині надприродній велич приобіцяного людині життя оказується ще величавіша, бо ж єдине Єство, що має її доповнити — це ніщо інше як Сам Бог.

Без сумніву, душа — це тільки поємність, тільки зов, але вона є поємністю Бога, зовом того, що безмежне. Лише Сам Бог є достойний її і лише Боже життя може оживити душу... «Вчинив ти нас для Себе...» (св. Августин). Все оповідання Битія і навіть вижидання чоловіка і болюче почуття самоти, що його дізнає (Бут. II, 20) — це необхідне приготування на прихід побажаної істоти, чинника доповнення і поглиблення життя. На площині Божого життя Біблія послужиться тією самою педагогією: прихід Спасителя, що принесе світові справжнє життя, буде попереджений вижиданням і довгим підготуванням. З одного і другого боку життя є представлене людині як діялог з іншим єством, низка вимін знання і любови. Байдуже, що людина Старого Заповіту не збагнула цього всього. Однак вона погружена в тайні і живе нею. Вона тим більше живе нею, що цей закон виміни верховодить у житті, керує не лише взаєминами чоловіка і жінки, але й простягається до взаємин людини з людиною. Проголошуючи ці дві заповіді: «Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм... Любитимеш ближнього твого, як самого себе» (Втор. VI, 5; Лев. XIX, 18) та докидуючи: «... то житимеш і розмножишся» (Втор. XXX, 16), Бог давав ясно до зрозуміння, що справжнє життя повинно бути основане на співжитті в дружбі не тільки людини з Богом, але теж з людьми.[26]

---

[26] Хоч ця заповідь і її висновки проголошені в різних промовах Бога до Мойсея і Мойсея до людей, їх тісна зв'язь не йшла уваги жодного ізраїльтянина. Ідея і зреалізування «суспільности» між Богом і Ізраїлем в дійсності кермують всією історією цього народу. Скажім ще раз; це байдуже, що старозавітні люди не мали ясного поняття про те все. Вистачить, що дістали заповідь і жили нею.

Однак найбільші з-поміж них таки передбачили в коротких проблисках недосяжну глибину життя живого Бога. Якщо нам про Нього ясно не говорили, то принаймні дещо з велетенських освітлень пророцтва Єзекиїла дійшло до нас. Саме воно без сумніву достачає нам найвище об'явлення з тайни Божого життя.

Оповитий непроглядною хмарою Бог являється тут у цілій таємничій діяльності свого всевишнього життя. Непоборний духовний подих проходить крізь нього й оживляє його. Бог показується в невидержимому й осліплюючому громовинні. Очевидно, тайна лишається цілою. Але ми бачимо з поражаючою очевидністю, що Бог це «Життя»:

На п'ятий день місяця... відчинились небеса, і я побачив видіння Божі... Схопився хуртовиною вітер з півночі, величезна хмара й вогонь клубом, блиск навколо неї, а з середини щось, немов бурштин з-посеред вогню, і з-посеред нього з'явилось щось, немов подоба чотиръох тварин, що нагадували людські подоби. У кожного було чотири обличчя, і в кожного було четверо крил. Ноги в них були прямі, а стопи ніг, як стопи у теляти, і блищали вони немов гладенька мідь. Під крильми в них з чотиръох боків були людські руки; обличчя в них і крила в них — у всіх чотиръох. А крильми торкались вони одне одного. Обличчя у них і крила в них не обертались, як вони йшли: кожне простувало перед себе. Подоба облич їхніх була: спереду людське лице в усіх чотиръох, правобіч — левине лице в усіх чотиръох, ліворуч — бичаче лице в усіх чотиръох, (ззаду) орлине лице в усіх чотиръох. Крила їхні були випростані догори. Кожне мало по двоє крил, що торкались одне одного, а двоє вкривали тіло, і кожне простувало перед себе: куди поривав їх дух, туди вони йшли; вони не обертались, як ішли. А з-посеред звірів виднілося щось, як жар, жевріюче, як смолоскипи, що ходили туди й сюди між тваринами; і вогонь блищав, а з вогню вилітали блискавки. І звірі рухались туди й сюди, немов блискавиці. Придивився я до тих звірів, аж ось на землі коло тих звірів по колесу, коло всіх чотиръох їх. Видом і виробом були колеса, немов блискучий хрисоліт, і всі четверо були однаковісінькі, а виглядом своїм і виробом, здавалось, одне колесо було в другому. Вони могли йти на чотири боки й не обертались, як ішли. Обіддя їхне здавалося високим; як я дивився; обіддя їхне, у всіх чотиръох, було повне очей по всьому колі. І коли звірі йшли, то йшли й колеса коло них, а як звірі здіймались від землі вгору, здіймались і ко-

леса. Куди поривав їх дух, туди вони йшли, і колеса здіймались разом з ними, бо дух звіря був у колесах. Коли ті йшли, ішли й вони; коли ті стояли, то й вони стояли. Як же ті здіймались від землі, здіймались і колеса разом з ними, бо дух звіря був у колесах. Над головами ж у звірів була так, немов би твердь небесна, немов з блискучого кришталю, що розпростирався над їхніми головами. А під твердю їхні крила були простягнені одне до одного. В кожного було їх по двоє, що вкривали їм тіло. Як вони йшли, я чув шум їхніх крил, немов шум вод великих, неначе голос Всемогутнього, неначе страшний гомін, немов галас у таборі; а як зупинялись, то спускали крила. І розлягався шум з-понад тверді, що в них над головами. Як вони зупинялись, то спускали крила. Понад твердю, що в них над головами, було щось немов би сапфір-камінь, що виглядав як престол. А на тім, що скидалось на престол, видно було вгорі подобу чоловіка. І бачив я щось, наче бурштин, щось наче вогонь навкруги нього, починаючи від того, що було схоже на крижі, і вище. А вниз від того, що було подібне до крижів, бачив я немов би вогонь і блиск навкруги нього. Немов веселка, що видніється у хмарах дощового дня, так виглядав навколо блиск той. Так виглядала слава Божа. Побачивши її, упав я лицем до землі й почув голос, що говорив. *(Єз. І, 1—28).*

БОГ — ДУХ

Бог — Дух. Ті, що йому поклоняються, повинні у дусі й правді покланятися. *(Йо. IV, 24).*

...Дух, якого Отець в ім'я моє зішле, той навчить вас усього. *(Йо. XIV, 26).*

Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу... *(Бут. I, 26).*

Від св. Апостола Івана ми знаємо, що Бог є духом (Йо. IV, 24), а св. Петро каже нам, що життя дане Богом людині, чинить її учасниками Божої природи (2 Пт. I, 4). Щоб визволити в людині те, що Бог вложив у ній, а що змислові і тілесні реальності притупили, і так допомогти їй стати рушійною та бачити чистого духа Бога, треба було довгого виховання. Ніде інде як саме тут ми бачимо, яких то зусиль мусіли доложити Бог і людина, щоб спромогтися на повільний підйом до справжнього життя в дусі.

Не робитимеш собі ніякого тесаного кумира, ані подобини того, що вгорі, на небі, ні того, що внизу, на землі, ні того, що попід землею, в водах. Не падатимеш перед ними ниць і не служитимеш їм... *(Вих. XX, 4—5).*

Кому ви хочете уподобити Бога? Який образ йому надати?.. Чи ви ж не зрозуміли вже від заснування світу? (Іс. XL, 18, 21).

Своїм власним наказом, опісля устами своїх Пророків Бог навчає найперше свій нарід того, що ніщо на землі ні на небі не зможе віддати, ні зобразити. Його природа не має ніщо спільного з тим усім, що людина може пізнати або уявити собі та що Він зовсім іншого роду.

Ложжю і чимсь більше ніж ложжю є божок або якийнебудь образ Бога, бо, замикаючи людину в ділянці змислового зупиняє її перед цариною духа.

А що ви не бачили ніякої постаті в той день, коли з полум'я промовляв до вас Господь на Хориві, то вважайте добре, щоб ви не зледащіли та не взяли виробляти собі тесаного боввана, подобу якоїсь постаті, як от постаті жіночої або чоловічої, подобу тварини, що на землі, подобу якогось крилатого птаха, що літає попід небесами, подобу якоїсь тварини, що повзає по землі, подобу якоїсь риби, що в воді під землею; та щоб, коли зведеш очі до неба й, побачивши сонце, місяць та зорі, всю оздобу небес, не скортіло тебе припасти лицем до землі перед ними й служити їм ... (Втор. IV, 15—19).

Ці вимагання Бога, якого духовна істота є зовсім незрозуміла для людей, що кружать в царині змислів, залишають їх збентеженими. Таке зусилля оказується понад їх сили і багато з них вертається до ідолопоклонства:

І те стало в людському житті пасткою, бо люди, піддавшись нещастю або гнобленню, приклали каменю та дереву ім'я неприкладальне. (Муд. XIV, 21).

Все ж таки ця духовна природа людини, з якою Бог бажає ввійти в злуку та якій бажає Себе об'явити, — ця природа існує. Якщо вона не відгукується Божим зазивам, гріх тому винен, гріх бо притемнює, обвантажує, плямить душу, стягає її до земних речей та чинить неспосібною до небесних.[27]

Скільки закликів, скільки Божих пересторог у Біблії, щоб упередити людину перед перешкодами, що їх стрічатиме на шляху та що їх мусітиме побороти!

Якби ж то ви послухали вже голос
його сьогодні!
Не будьте тверді серцем, як у Меріві,
як у день Масси в пустині. (Пс. XCV, 7—8).[28]

Зі свого боку Пророк пригадає це Ізраїлеві:

Ми збунтувалися й Господа зреклися, від Бога нашого ми

---

[27] «Тілесна людина не приймає того, що від Духа Божого походить... Духовна ж судить усе, а її ніхто не судить» (1 Кор. II, 14). «Бо тіло пожадає проти духа і дух пожадає проти тіла» (Гал. V, 17). «Бо прагнення тіла (веде) до смерти, а прагнення духа — до життя і миру» (Рм. VIII, 6).

[28] Ці стрічки наведені і широко пояснені в «Листі до Євреїв», III, 10.

відступилися; про гніт ми говорили й зраду, у серці шемрали слова неправди. *(Іс. LIX, 13).*

... Ось справді що чинить людину неспосібною до духовних реальностей. Навіть доконані чуда Богом остають безсильні, щоб просвітити засліплених духів, дати їм спромогу добачити правдивого Бога поза — стільки божками, що очаровують їх серця.

... Спокушали мене батьки ваші,
хоча й бачили моє діло. *(Пс. XCV, 9).*

До речі, сильнішими за Божі діла були пожадливості змислів, гордовитість життя, тяга до матеріяльних радощів, честилюбивість покластися Богом:

Ви ж не слухали мене, не нахиляли свого вуха; ні, ставали дедалі більш тугошиїми, чинили гірше, ніж батьки їхні. *(Єр. VII, 26).*[29]

Щоб людина віднайшла на вершку свого єства цю духовну природу, їй дану, муситъ відплутатись від того всього, що притемнює її зір і заваджає їй на дорозі. Лише ця духовна природа дасть їй змогу ввійти в причастя з Богом «Духом». Однак як їй видобутися, коли вона наче запорпана під змисловими пожаданнями, загрязла в темряві гріха. Історія Ізраїля показує нам на ділі Божу педагогію, зайняту осягненням цієї мети. Серед стільки зусиль зарисовується дуже чітко головна лінія: Бог бажає охоронити свій нарід від оман і вигод світу і тому веде його (в пустиню) на самоту. Але самота сама собою не вистачає до одуховлення істот, які приносять зі собою свою матеріяльну природу і тілесні бажання. Саме в пустині,

... спокушували Бога в своїм серці,
просивши собі до смаку їжі. *(Пс. LXXVIII, 18).*

І оце Бог:

І дав він їм, чого вони бажали,
але наслав сухоти в їхню душу. *Пс. CVI, 15).*

---

[29] Подібне засліплення перешкодить фарисеям розпізнати свідоцтво Христа, а юрбу спинить, щоб піднялася вище тілесних пожадливостей: «Істинно, істинно, говорю вам: Ви шукаєте мене не тому, що чуда бачили, а тому, що хліб їли та й наситилися» (Йо. VI, 26). «Бо не розуміли чуда з хлібами — серце їхнє було нечуйне» (Мр. VI, 52).

Треба справді цих заглиблень, цих досвідів і цих упокорень тіла, щоб людське серце добачило значення духовного післанництва, яке було звернене до нього. Ці упокорення, ці досвіди мало хто виносить; більша кількість відвертається з обуренням, як тільки Бог їх їм зсилає. Здержати душі, щоб не пускалися на бездоріжжя, це ще не все. Навіть (тоді), коли б знали, що Бог є духом, треба ще одуховити їх погляди на те, що святе.

Чуда, дива, ознаки... Як довго душа зупиняється на цих об'явах і шукає їх для них самих, так довго вона залишається в царині змислів і не досягає крізь них духової реальности, яка єдина має значення. Тому то Єзекиїл мусів розторощити мідяного вужа, який був даний Мойсеєм як запорука спасіння, коли побачив, що народ покланяється йому, не вміючи розрізнити суті від ознаки. А однак це розрізнення не було понад людські спроможності. Треба тут було чистого серця і Мудрець його посідав, як стосовно цього самого вужа написав:

Бо хто звертавсь до нього, спасався — не тим, що бачив, але тобою, Спасителю всього. *(Муд. XVI, 7).*

Бо ні зілля, ані припарки їх не вилікували, лише твоє, Господи, слово, що всіх ізціляє. *(Муд. XVI, 12).*

Слово Бога було направду спасаючою тайною Старого Заповіту. Бог послужився ним, щоб довести людину до певного спостереження його духовної природи. «Ніхто не бачив Бога». А однак Бог не перестає об'являтися продовж усього Старого Заповіту за посередництвом слова. Тож воно мусить бути спроможним не лише завести Цього, що Його відкриває, але й свідчити правдиво про Нього. Отже чи ж не показується невидимим, таємничим, а все-таки всесильним вже від першого дня світу?

Бо він сказав, і сталося... *(Пс. XXXIII, 9).*

Це теж через Своє слово об'являє Себе Бог на Синаю. Якщо Мойсей прохає вирити його на таблицях Закону, то це тому, щоб через цю «букву», через це «написане слово» Дух Божий міг пробувати наявно серед Свого народу.

Це теж слово відвертає нещастя, карає винуватих, становить радощі праведних, вичікуючи таємної ночі, коли прийде, щоб оселитись серед нас, завершуючи спасіння:

Тоді, як мирна тиша все повила, і ніч, поспішаючи, досягла половини свого бігу, твоє всемогутнє слово з неба, з царських престолів . . . грянуло в осередок пропащої країни . . .
(Муд. XVIII, 14, 15).

Але тільки Божа людина зрозуміє це слово[30] Вуха тілесні спостерігають лише його гомін:

Приступи ти і слухай усе, що Господь, Бог наш, говоритиме; а потім перекажеш нам усе, що Господь, Бог наш, промовить до тебе, і ми вислухаємо й виконаємо. (Втор. V, 27).

Чи ж це не говорить ясно, що слово — це передусім духовна реальність? Та воно є теж реальність в найвищій мірі зрозумілого. До речі, слово дає спроможність злучитися двом духам. Ним, Бог чистий дух, об'являє Себе немічному духові людини, цьому духові, якому необхідне є притемнення змислів, щоб збагнути міг Богом предложене всьому людству посланництво:

День дневі передає слово,
ніч ночі об'являє вістку . . .
по всій землі залунав їх звук. (Пс. XIX, 3, 5).

Слово діє на слух, але воно звертається до духа. Йому довірене посланництво є наскрізь духове. В слові можна добачити сповіщання і перший зарис Воплочення.

Упродовж усього Старого Заповіту було його завданням прочистити ступнево змислові об'яви всемогутности Божої в користь віри, яку воно нам відкриває і подає нам зміст.[31] Збагнувши цю одуховлюючу ролю слова, Мудрець міг сказати про Мойсея, носія слова Божого:

Словом його він чуда спинив. (Сир. XLV, 3).

І дійсно, помалу стають рідші великі Божі об'яви, що кидалися у вічі і захоплювали змисли. Божа діяльність прибирає форму більше обнажену від давних засобів, більше духовну. Посланництво, що його Бог звернув до народу з-посеред вогню, позволяє вже це відгадати.

Із полум'я: голос його слів чули ви добре, та ніякої постаті не бачили; тільки голос було чути. (Втор. IV, 12).

---

[30] «Хто від Бога, той слухає слова Божі» (Йо. VIII, 47).

[31] «Тож віра із слухання, слухання через слово Христове» (Рм. X ,17).

Одначе роля слова не кінчалася на тому, що було інструментом, призначеним до послуги цього одуховлюючого діла. Воно мало теж помогти передати післанництво, що й воно саме відкриється щораз то більше духовно[32]

Мимо своєї високої моральної вартости Закон займався матеріяльними настановами, диктував зовнішні акти. Але почавши від Пророків, Боже слово прибере цей вигляд, що його автор «Листа до Євреїв» так влучно передає: «Живе бо слово Боже і дійственне... гостріше як обосічний меч і проходить аж до розділення душі і духа, членів і мозків і розсліджує почування та думки серця» (Євр. IV, 12).

Саме завдяки цьому слову Ізраїль зрозумів віддаль між Богом і божками. Пророк Ісая і згодом автор Премудрости не прикриють своєї погорди до божищ з глини чи дерева, зроджених в уяві людей і споруджених їхніми руками, під час коли Ізраїль почитує Єдиного Бога, якого нематеріяльна сущність являється через чисте дзеркало наскрізь духовного слова. Слово наскрізь духовне... До речі, прийшов вкінці день, коли Ізраїль вже не тільки «вигляд», але і духовне «значення» цього слова замітив і так зумів крізь нього добачити дещо з природи його Творця. Хвилина, коли слово Боже відкрило самій собі душу та, зажадавши від неї більш внутрішньої настанови, заявило їй Божі вимоги, належить в історії Ізраїля до найбільш потрясаючих. Пророк написав:

Очі видющих не дадуть заплющуватись, і вуха слухаючих будуть уважати. І серце легковажних науку зрозуміє.
(Іс. XXXII, 3, 4).

Оце після численних досвідів духовний скарб замкнений в Законі відкриває свою тайну зібраному народові:

Вони читали книгу закону Божого виразно та викладали значення, щоб читане було зрозумілим... ввесь народ плакав, слухаючи слова закону... бо зрозуміли слова, які їм вияснено. *(Неєм. VIII, 8, 9, 12).*

Що ж то зрозуміли вони, ці досі такі глухі і сліпі люди, а тепер одверті завдяки досвідові для зрозуміння речей Божих і горнулися до них свобідно, з любов'ю?

---

[32] Так то буде до дня, коли Христос, Слово Бога, проказуючи святі слова, — що їх вже не будеться поправляти — зможе запевнити: «Ті слова, що їх я вимовив до вас, вони й життя» (Йо. VI, 63).

А вони що шукали його усім серцем, то Господь і дав їм знайти себе. *(2 Хр. XV, 15).*

Їх серця, що при читанні Закону дізнавали солодкої та висвободжуючої радости, стали щойно тепер зворушені і «відв'язані» вищістю духовної правди, яка містилася в ньому. Далі, поза тим множеством приписів вони відкривали його духовне багатство і його одність. Відчули основну тотожність Духа з правдою і вслід за цим безумовну постійність, вічність Божого Слова.[33]

Початок твого слова — правда, і вічний кожний присуд справедливости твоєї. *(Пс. CXIX, 160).*

Прив'язуючись до цієї правди, що є духом, живучи в слухняності Законові, «дереву життя» і слову, що вийшло від Бога духа, люди Старого Заповіту знайшлися на шляху любови. Не тут місце на вказання тісного і необхідного зв'язку між духом і любов'ю. Однак це гідне завваги, що всі тексти (зокрема книги Премудрости), які відносяться до святого Духа, служать нам до відкриття любови в Бозі та потягають нас на Його стежки.

Притаманності Духа, що є «Розумний, святий, однородний, многовидний, діяльний, проникливий...» (Муд. VII, 22), чи ж не висказують його легкости уділитися, розливатися, зближувати духи і лучити їх в любові? Зрештою мусіло ставати щораз ясніше для вірних Божих слуг, що їх участь у знанні і любові находиться у безпосередній реляції з їх участю в дусі Бога.

В суті речі, в міру, як люди щораз більше корились Богові та вірні ще слухали Закону, поступ, що його спричинював цей Дух «розумний, непомильний, ненарушений, який не знає перешкод», свідчить, що він був святий, доброчинний, чоловіколюбивий... «дзеркало Божого діяння», «образ його доброти» (Муд. VII). Цей Дух провадив людей шляхами любови.

Ось так у світлі Бога, чистого духа, якого єдиною вимогою супроти тих, що їх допускає до участи в цьому дусі, не може бути ніщо інше як любов, — відкривалася тайна й оповивала Божу заповідь: Любитимеш Господа Бога твого... з всього серця

---

[33] «Небо й земля пройдуть, слова ж мої не пройдуть» (Мр. XIII, 31).
«Коли ви перебуватимете в моїм слові... спізнаєте правду, і правда визволить вас» (Йо. VIII, 31, 32).
«Господь є духом, і там де дух Господній, там і свобода» (2 Кор. III, 17).

твого... Поле справді безкрає було одверте для людського духа і серця.

Саме до цього пізнання Бога, духа, до спробування його духа любови в душі і серці людини, прямує зусилля об'явлення Старого Заповіту. Вже Давид відчув цей поклик до «Святого Духа», коли кликав:

Серце чисте створи мені, Боже,
і дух потужний віднови в нутрі моїм.
Не відкидай мене від обличчя твого,
духа твого святого не відбирай від мене.
Поверни мені радість спасіння твого. *(Пс. LI, 12—13).*

Пригадаймо собі тепер ізраїльтян, що поклонялися божкам, виробленим їхніми руками, цим образам звірят, плазунів чи птиць, що про них розказує Второзаконня (IV, 18), і зможемо змірити шлях, який пройшли під проводом Бога. Тоді зрозуміється причину Ісходу, пустині страждання, досвідів і тих кар, що спадали на твердошийний народ.

Той, що ніс у своїх руках релігійні призначення світу, чи ж не повинен був навіть ціною страждань стати одвертим для духовних реальностей? Однак мало хто в Ізраїлі зрозумів слушність вимог, які ставив Божий провід, і не многі добачили вставку цієї жахливої гри, заведеної між матерією і духом. Як нам дивуватись цьому засліпленні, коли так часто ще й сьогодні гіршимося, як Бог поновляє те, що вчинив колись в Ізраїлі... Послухаймо радше радісного співу душ, які вже осягнули мету, бо ж відкрили життя в душі та що в них проживав дух Божий. Не знаходячи ніщо більш схожого до цього, що відчувають, не знають вже ні на небі, ні на землі жодної перешкоди, що могла б їх спинити або приманити:

Кого, крім тебе, мав я на небі?
І коли я з тобою, нічого на землі не хочу. *(Пс. LXXIII, 25).*

Святая святих, що її заповняє лише невидима Приявність Бога, ці ізраїльтяни, справжні велетні віри, наражують усе своє життя і займають всю майбутність поколінь на просте «Слово» Бога, «записане на їх устах і серцю» достатньо свідчать, що Ягве вже знайшов між найревнішими в Ізраїлю «поклонників в душі і правді» (Йо. IV, 23).

ВСЕВИШНІЙ ЦАР

Престоле слави, вознесений споконвіку... Надіє Ізраїля, о Господи!
(Єр. XVII, 12, 13).

Царство моє не від світу цього.
(Йо. XVIII, 36).

Усі народи, заплещіть в долоні;
радісним голосом ликуйте для Господа!
Бо Господь — Всевишній, страшний,
Великий цар[34] *він на всю землю.*
Він підбиває людей нам...
Співайте Господеві псалми, співайте;
співайте нашому цареві, співайте!
Бо цар усієї землі — Бог...
Бог над народами царює,
Бог сидить на своїм святім престолі. *(Пс. XLVII, 1—3, 7—9).*

Ось так співає месіянський псалом. Він запрошує нас підійти до порога вічного царства.

Господь возсів над водами.
Сидітиме Господь, Цар, повіки. *(Пс. XXIX, 10).*

Господь царює ,нехай тремтять народи.
Він на херувимах возсідає, нехай земля трясеться.

---

[34] Старий Заповіт вповні висвітлює Бога і Його титул всесвітнього царя. В Новому Заповіті цей титул надається передусім Христові, як воплоченому Богові. Ніщо не є так переконуюче під цим оглядом як допит і Страсти Христові, як їх нам передав св. Іван. Найвищий авторитет Бога зовсім не затрачує тут своїх прав. Навпаки, він ще докладніше сяє в Євангелії ніж у Старому Заповіті, бо ж Син Чоловічий, все-таки «Господь і Пан», підчиняється там Богові, Свому Вітцеві, в Своїй особі і Своєму ділі. Много .євангельських текстів зискали б ясности, якщо їх читалося б у цьому світлі і порівняні з текстами Старого Заповіту, що будуть тут подані.

Господь великий у Сіоні
і над усіма народами високий.
Хай славлять твоє велике й страшне ім'я;
святе воно! *(Пс. XCIX, 1—3).*

Правдивому Богові, Господеві неба і землі, Панові всесвіту поклін від всього, що до Нього належить.

Твоя, о Господи, велич, сила, слава, вічність і пишнота, бо все, що на небі й на землі, твоє! Тобі, о Господи, належить царство! Ти вищий над усе як Владика! Багатство й слава — від тебе. Ти усім володієш; у твоїй руці сила й могутність, у твоїй руці — зробити кожного великим, сильним.

(1 Хр. XXIX, 11—12).

Ця похвала вилонюється з усіх святих Книг, зокрема із Псалмів. Вони співають Аллилуя на славу Всевишнього, щоб нас повчити, що йдеться про царство і суверенність, якого почин лежить у найвищому піднесенні Бога понад усе:

Високий над усіма народами Господь,
над небесами слава його. *(Пс. CXIII, 4).*

Який же він, Ізраїлю, великий, — дім Божий!
Яке просторе місце, де володіє він!
Великий і безкраїй, височенний, незміренний! *(Вар. III, 24, 25).*

Бог наш на небесах;
що мило йому, — він творить. *(Пс. CXV, 3).*

Його велінням постає усе йому бажане, —
не існує, хто зупинив би, коли він рятує. *(Сир. XXXIX, 18).*

Він теж вивищений через свою найвищу свободу. «Суди Його виконуються по всій землі» (Пс. 105, 7). Вони попередили вселенну і Мудрість їх видала; вона колись проголосить:

Вийшла я, мовляв, із уст Всевишнього та й облаком укрила землю. На висотах я оселилась, і мій престол — у стовпі хмаринному. Я одна обійшла кругом небесним, і в глибинах безодні я походжала. У хвилях морських і по всій землі, й у кожнім народі й племені я володіла. Між ними всіма я спокою шукала: в чиїй бо спадщині мені оселитись? Тож заповів

мені Творець усього, і той, хто створив мене, намет нап'яв мій та й мовив: «У Якові будь твоя оселя, і твоя спадщина будь в Ізраїлі!» Спередвіку, споконвіку створив він мене, тим то я вічно існувати буду. *(Сир. XXIV, 3—9).*

«Ягве царює» найвищою і безумовною владою Своєї божеської волі і сповненням своїх замірів.[35]

Ягве панує над усім, що живе. Він держить у тайні призначення істот та й знає всі їх найтайніші відрухи:

... Я — Бог, іншого немає, рівні мені немає! Я оповіщаю вже спочатку те, що буде; далеко наперед, що ще не сталось. Я кажу: Думка моя здійснитъся, я виконаю все, що мені до вподоби. Я кличу птаха-хижака зі сходу, мужа з далекої країни, якого я призначив. Я це сказав і це вчиню, я це призначив і це зроблю.

(Іс. XLVI, 9—11).

Людина зокрема є розгорненою книжкою в руках Бога і ніщо не зможе уникнути його погляду:

Чи то ж я Бог лише зблизька, — слово Господнє, — а не Бог і здалека? Чи може хтось денебудь у потайне місце сховатись, де б я його не побачив? — слово Господнє. Чи я ж не сповнюю небо й землю? — слово Господнє.

(Єр. XXIII, 23, 24).

А грішник скаже:

Хто бо мене бачить? Темнота круг мене й стіни мене закривають, мене ніхто не бачить, — то чого мав би я боятись? Всевишній гріхів моїх не згадає.

(Сир. XXIII, 18).

---

[35] Заторкуючи цю доктрину Старого Заповіту, св. Іван оповістить в Об'явленні здійснення царства Божого: «І пролунали голоси могутні на небі, що говорили: «Царство світу сталося царством Господа нашого і Христа його, і він царюватиме на віки вічні». І двадцять чотири старші... поклонилися Богу, говорячи: «Дякуємо тобі, Господи, Боже Вседержителю... що ти узяв владу велику і воцарився» (Од. XI, 15, 17).

Та ніщо не вспіє скритись перед Богом[36]

Не кажи: Від Господа сховаюсь і хто там з висоти мене згадувати буде; — у натовпі великому мене не пізнають, бо що моя душа в безмірному творінні? Ось небо і небеса небес, безодня і земля тремтять, коли він сходить, а й разом з ними гори та землі основи дрижать від страху, коли на них він погляне. *(Сир. XVI, 17—19).*

Горе тому, хто скаже в своїм серці:

На небо зійду, над Божими зорями мій престол поставлю й возсяду на горі зборів на краю півночі. Зійду на вершок хмар, зроблюсь, як Всевишній. *(Іс. XIV, 13, 14).*

Чим пишатися порохові й попелові, якщо нутро його вже за життя розкладається? *(Сир. X, 9).*

Так питає син Сираха. Кара гордих не буде опізнена. В дійсності на них:

Господь ... насилає несподівані кари. *(Сир. X, 13).*

І Всевишній, що:

... Над земним кругом возсідає; і мешканці його, мов сарана для нього ... Він князів на ніщо обертає, а судді землі для нього — порожнеча. Ледве посаджено їх, ледве посіяно, ледь їх пень у землі вкорінився, а він дихнув на них, і вони сохнуть, і буревій несе їх мов солому ... *(Іс. XL, 22—24).*

Але одночасно як карає гордих, Божа суверенність заходиться біля заселення свого царства. Ті самі тексти, що підкреслюють всемогучість Бога, помагають нам відгадати, кому будуть дані ласки:

Престоли князівські повалив Господь, а на їх місце посадив смиренних. Народи викорінив Господь, а насадив покірних натомість. *(Сир. X, 14, 15).*

Не множте слів тих гордовито, нехай зухвалість не виходить з уст ваших, бо Бог — то Господь всевідаючий, він зважує вчинки ... Господь робить убогим і багатим, принижує, але й

---

[36] «Освітить те, що скрите в темряві, та виявить задуми сердець, і тоді кожному хвала буде від Бога» (1 Кор. IV, 5).

підносить угору. Він піднімає нужденного з пороху вгору, підносить бідного з грязі, щоб його з князями посадити і дати у спадщину престіл слави, бо Господні — землі основи, і він на них світ поставив. *(1 Сам. II, 3—8).*

Так висказувалась Анна, мати Самуїла. Повторюючи слово в слово у свому «Величить» деякі стрічки, Пречиста Діва дозволяє нам добачити тут деякі дійсні нариси царства, що Її Син улаштує.

В свою чергу Ісая заявить в ім'я Бога:

Так говорить Господь: Небо — мій престол, а земля — мій підніжок... Та ось на кого я дивлюсь ласкаво: на вбогого й скрушеного духом, і на того, що тремтить перед моїм словом. *(Іс. LXVI, 1, 2).*

Так бо говорить Всевишній, Вічноживий, Святий на ім'я: Я живу високо у святині, та й із скрушеним і смиренним духом, щоб оживляти дух смиренних, щоб оживляти серце скрушених. *(Іс. LVII, 15).*

Ці слова сам Христос повторить в їх сущості, як то схоче описати царство, що його має побудувати.

Пророк Захарія сповіщав:

Я на малих поверну мою руку. *(Зах. XIII, 7).*

Малі, слабосильні, покірні, бідні... Оці будуть допущені в царство. Влада і царство належать лише до Всевишнього і діють од меж вселенної. До нього теж належить тайна сердець. Душа і дух виховзнуться завжди з-під сили і влади людей. Якщо Бог міг уділити дещо зі своєї влади:[37]

Наповняйте землю та підпорядкуйте її їсобі. *(Бут. I, 28).*

Навпаки, він застеріг собі виключним способом високу духовну ділянку:

Ось бо всі душі — мої; чи душа батькова, чи душа синова — мої вони. *(Єз. XVIII, 4).*

---

[37] Між теологією авторитету і сьогочасною такою владою, як уже зарисовується в Старому Заповіті і цією, що в головних лініях буде заподана в Листах св. Павла, існує значна послідовність. Вона вся спочиває в нього на словах Христа до Пилата: «Не мав би ти ніякої влади надо мною, коли б не дано тобі звиш».

Домагаючись права благословити Авраама та пригудуючи йому, що свою перемогу завдячує Всевишньому, Мелхіседек установить вже на початку біблійної історії засаду про першенство того, що духовне, як теж безумовне панування Бога в тому порядку.

А Мелхіседек... священик Бога Всевишнього поблагословив його й мовив: Хай благословен буде Авраам Богом Всевишнім, що сотворив небо і землю. Благословен хай буде Бог Всевишній, що видав ворогів твоїх тобі в руки. *(Бут. XIV, 19, 20).*

Мойсей досадно пригадує, що всяка власть і сила походить від Бога. Коли йдеться про обов'язки слуг супроти своїх панів, громадян супроти князів, жінок супроти мужів, Апостол підкреслює, що не може бути мови про що інше, як про добровільне підчинення, одержане в повній свободі. Зрештою це слушне, що «людина була підчинена владі наставників» наче Богові (Рим. XIII; 1 Кор. XI; Кол. III).

Коли Всевишній призначав людям насліддя, коли розділяв народи, то встановив народам межі, за числом синів Ізраїля. *(Втор. XXXII, 8).*

Зокрема дуже ясно історія царськости Ізраїля підкреслює і проголошує єдину Божу владу. Народ вільний, зложений зі скитальських племен, Ізраїль, не мав іншої єдности поза спільнотою віри. Ця сущо релігійна єдність творить повільно єдність національну. Мойсей і після нього судді є перед народом представниками Бога. Ягве є єдиним Вождем, справжнім і єдиним Царем Ізраїля. Тому то Ґедеон відказуватиметься від царської влади, яку схочуть йому надати:

Не буду правити я вами, не буде правити вами й син мій: Господь нехай править вами. *(Суд. VIII, 23).*

Та дещо згодом Самуїл вже не в силі буде здержати народ, що під натиском зовнішніх небезпек сумнівається в допомогу Бога та домагається авторитету й опіки царя:

Настанови отже царя над нами... Не подобалося Самуїлові, що вони сказали так: дай нам, мовляв, царя, щоб нами правив! Тимто він промовив до Господа, але Господь сказав до Самуїла: «Слухай голос народу в усьому, що вони тобі скажуть: то не тебе вони відкинули; ні, вони мене відкинули,

щоб я не царював над ними. Так само, як завжди поводилися зо мною з того часу, як я їх вивів із Єгипту, й досі, — покидали мене й служили богам іншим, — отак вони поводяться й з тобою. Та, проте, ти слухай їхній голос; тільки ж попередь їх добре та поясни їм право царя, що царюватиме над ними»
(1 Сам. VIII, 5—9).

В свому Провидінні Бог випередив бажання Ізраїля. Він устійнив і дав пізнати вже від часів Мойсея права й обов'язки царськости, яка мимо невірности людей дозволяла на здійснення його замірів. Під ще дуже людським образом і позначеним звичаями часу постаті ізраїльських царів дозволяють все ж таки добачити деякі риси Царя Месії, що прийде бідний і покірний, чистий і тихий, всеціло підчинений волі Вітця. «Не думайте, що я прийшов усунути закон чи пророків: я прийшов їх не усунути, а доповнити» (Мт. V, 17).

Можна тобі наставити над собою царя, що його вибере Господь, Бог твій; з-поміж твоїх братів поставиш над собою царя. Не управнений ти настановляти над собою якогось чужоземця, що не є з твоїх братів. Тільки він нехай не заводить собі багато коней та нехай не повертає людей у Єгипет, щоб дістати звідтіля багато коней, бо Господь наказав вам: Не можна вам більше повертатися вже тією дорогою. Жінок теж нехай не заводить собі багато, щоб не відступилося його серце. Так само срібла й золота нехай не нагромаджує собі занадто. А коли сяде на царському престолі, то нехай зробить собі відпис цього закону згідно з книгою, що в священиків-левітів; і нехай тримає його в себе та читає його, поки життя йому на світі, щоб учився боятися Господа, Бога свого, та щоб додержував усіх слів цього закону й виконував ці установи, щоб його серце не зносилося понад своїми братами й щоб він не відступав від заповіді ні ліворуч, ні праворуч, щоб він довго жив, царювавши, він сам і його сини в Ізраїлі. *(Втор. XVII, 15—20).*

Вірний цій програмі Ягве дасть своєму народові «чоловіка Божого».[38] Він позначить його Своєю печаттю (1 Сам. X, 1). Він

---

[38] Ізраїль становить теократію, тобто правління підчинене безпосередньо Божому законові, де голос Пророків буде втішатися більшою владою ніж влада царська. Жадоба справедливости і рівности

буде помазанником Господнім, посвяченим, післаним від Бога. Святий Дух спічне на ньому і кермуватиме його кроками (там же, X, 6). Такими до речі є Савло і Давид в починах царювання: «Серце Савла змінилося і його уста пророчать» (1 Сам. X, 8—10). Вибір Давида є важким поученням: наймолодша дитина вибраної сім'ї, найменшої в Юдеї. Це покірний пастушок, «він доглядає свого стада». Але Бог має над ним пляни свої, бо Він знає його, Він зглибив його душу:

...Не вважай на Його вид та на його високий стан... Господь бо не дивиться так, як чоловік: чоловік дивиться на лице, Господь же дивиться на серце. *(1 Сам. XVI, 7).*

Але Савло, гордячися в серці своїм, переступить Закон Ягве і за те царство буде йому відібране. Давид прогрішиться і його руки розіллють кров у такій великій кількості, що мимо побожности, не буде мати чести здвигнути храму Господеві.

Соломон не подобається Господеві через пиху та виставність. Небавом з його смертю царство, яке підніс до вершин слави, розділене роздором, зазнає упадку. Вправді історія юдейських царів відкриває в світлі їх досвідів чи їх добробуту віру вірности Всевишньому, як теж залежність, в якій Бог держить їх.

Якщо всупереч погромам, що зовсім природньо мали його знівечити, толерована Богом царськість устоюється в Ізраїлі, то це єдино тому, що приготовляє царськість Царя царів; Цього, що, стаючи чоловіком, домагатиметься своїх царських привілеїв:

Зійде бо зірка з Якова, здійметься берло з Ізраїля... Нащадок Якова панувати стане... *(Чис. XXIV, 17, 19).*

Ось так увесь Старий Заповіт приготовляє тріюмф Божої царськости, що його сповіщав Даниїл. Навіть вже риси Царя Месії є накреслені чи то Давидом, що звіщає його лагідність і солодкість, чи то Соломоном, якого мудрість і слава є подивом народів.

Часто ізраїльські царі показуються глухими на нагальні докори, повторювані Пророками, вони забудуть на Божий Закон,

---

діятиме серед цього неспокійного і придавленого народу, якому всяка людська влада є нетерпимою та який бунтується часто проти ярма Божого, все ж таки єдиного, що його всевищість признає врядигоди. І за наших днів, як відомо, Ізраїль остає серед націй, де він розсипаний, елементом незмішаним і примушений з покликання підчинятися лише владі Божій.

хоч його знали[39] і збунтуються проти зісланих Богом кар. Але князі чужинецьких народів гордістю та жаждою панування будуть ще більше засліплені. Біблія показує нам, що єгипетські й асирійські володарі були почитані наче божки. Такий стан речей, загальний в стародавності, не є йому притаманний. Так є завжди. Тому то продовж віків слова автора Премудрости зберігають свою цінність та й далі стосуються до князів і могутніх цього світу:

Тож слухайте, царі, і розумійте! Навчіться ви, що правите аж по край світу! Вважайте ви, що верховодите безліччю, та пишаєтеся юрбою народів! Це бо Господь дав вам владу, від Всевишнього — зверхність; він діла ваші розгляне й ваші заміри розслідить. *(Муд. VI, 1—3).*

Книга Даниїла, що є теж книгою долі світу, зокрема книгою Божої царськости, книгою Всевишнього, многократно пригадує в протягу випадків, що позначують непідлеглість людських царств царству Божому:

Найвищий панує над людським царством і дає його, кому захоче... *(Дан. IV, 14).*

В хвилині досвіду Даниїл віщує як Пророк халдейському деспотові:

...Твоє царство зостанеться при тобі, коли визнаєш владу небесну. *(Дан. IV, 23).*

Держави розпадуться, лише царство Боже остоїться:[40]

Небесний Бог здвигне царство, що не розпадеться повіки, і його влада не перейде до іншого народу; воно повалить і розторощить усі ті царства, а само стоятиме повіки. Так, як ти бачив, що камінь відірвався був від гори без допомоги руки й розвалив залізо, мідь, глину, срібло й золото.

(Дан. III, 44—45).

Псалмопівець співає:

---

[39] «Хочеш не боятися влади? Чини добро... Вона бо — слуга Божий, тобі на добро» (Рм. XIII, 3—4).

[40] «...Блаженний і єдиний Володар, Цар царів і Владика владик; єдиний, що безсмертя має, що в світлі живе неприступнім... Йому честь і влада вічна! Амінь» (1 Тим. VI, 15, 16).

Царство твоє — всіх віків царство,
влада твоя — по всі роди й роди. *(Пс. CXLV, 13).*

Він підкреслює деінде благодійні сили:

Престол твій, Боже, по віки вічні;
берло правоти — берло царства твого.
Ти любиш справедливість
і ненавидиш беззаконня. *(Пс. XLV, 7, 8).*

То теж Боже царство Сина Чоловічого є голосом видінь пророцьких:

І царство, влада й велич царств ... будуть дані народові святих Всевишнього ... і всі держави будуть йому служити і коритись. *(Дан. VII, 27).*

Царство Боже ... ось що ввесь Старий Заповіт проголошує:

Господь на небі утвердив престол свій,
і царство його усім володіє.
Благословіте Господа, всі ангели його,
могутні силою, ви, що виконуєте його слово,
покірні голосові його слова.
Благословіте Господа, всі його небесні сили,
слуги його, що чините його волю.
Благословіте Господа, усі його твори,
по всіх місцях його правління!
Благослови, душе моя, Господа! *(Пс. CIII, 19—22).*

Я бо — Господь, ваш Святий, Творець Ізраїля, Цар ваш. *(Іс. XLIII, 15).*

І саме у хвилині свого закриття, Старий Заповіт устами Захарії знову проголосить:

І Господь стане царем над усією землею. В той день Господь буде єдиний і єдине його ім'я. *(Зах. XIV, 9).*

ВСЕМОГУТНІЙ

Я — Бог Всемогутній. *(Бут. XVII, 1).*

Щоб ваша віра була не в мудрості людській, а в силі Божій.
(1 Кор. II, 5).

Надзвичайні вияви Божої всемогутности значно причинилися до того, щоб дати людям всіх часів зрозуміння Божої величі. Поему про створення, що є одною з перших доказів всемогутности, всі релігії оспівували, але оригінальність єврейського оповідання лежить у тому, що приписує його діло єдиному Творцеві Ягве.

Як далеко стоїть від деміюргічних поем могутньою величчю книга Битія обширним розвиненням Божої думки з недосяжними поглядами, що сама кермує народженням світів!

На початку сотворив Бог небо й землю. Земля ж була пуста й порожня... а дух Божий ширяв над водами. (Бут. I, 1, 2).

Ізраїльський Бог не розкриває своїх плянів перед людиною, неспроможною зглибити їх. Він кладе тільки перед очі чудову картину своїх творів, що оповідають про його могутність і наклонюють до поклонення...[41]

Благослови, душе моя, Господа!
Господи, Боже мій, великий єси вельми!
Ти одягнувсь величчю й красою,
ти світлом, наче ризою, покрився.

---

[41] Новий Заповіт не переповість у подробицях опису творінь сотворення, але часто згадає всемогутність і велич Бога, вживаючи способу вислову, спорідненого Старому Заповітові: «Він то сотворив небо й землю і все, що обіймають...» Євангелисти знають, що їх слухачі роздумували над великими біблійними оповіданнями, і подекуди відсилають їх до них.

Ти розіп'яв, неначе намет, небо.
Ти збудував твої горниці в водах.
Із хмар собі робиш колісницю,
ходиш на крилах вітру.
Вітри своїми посланцями учиняєш,
полум'я вогненне — слугами своїми. *(Пс. CIV, 1—5).*

Бог не потребує ні допомоги, ні ради. Лише Він Сам посідає волю, могутність, силу:

Хто збагнув дух Господній, був його дорадником, учив його? З ким він радиться? Хто його наводить на розум, вказує стежку правди, його знання навчає, дороги мудрости йому вказує? *(Іс. XL, 13, 14).*

Я — Господь, я створив усе, я один розпростер небо, я сам собою утвердив землю. *(Іс. XLIV, 24).*

Словом Господнім створене небо,
подихом уст його — вся його оздоба . . .
. . . Бо він сказав і сталось,
він повелів і постало. *(Пс. XXXIII, 6, 9).*

Але потужність, що проявляється в Його творах, є ще нічим у порівнянні з потужністю, що вилонюється з Його невидимої приявности.

Тіні померлих трясуться під землею; води й усе, що в них живе, боїться. Голий перед ним Шеол, і Аваддон — відкритий! Він розіп'яв над порожнечею північ, він на нічому повісив землю. Він замикає води у своїх хмарах, і оболок не розсідається під ними. Він місяцеві у повні вид закриває, він простягає над ним свою хмару. Він накреслив круг над водами аж до межі між світлом та темнотою. Стовпи небес трясуться, і остовпілі лякаються його погрози. Силою своєю він утихомирив море, і своїм розумом розбив Рагава. Дух його прояснив небо, рука його прошила в'юнкого змія. Усе ж це — зверхній вигляд його діл, а ми лиш чуємо слабкий їх відгомін! А хто ж би зміг збагнути силу його грому? *(Іов, XXVI, 5—14).*

Сяючий величчю і потужністю так то являється на святій горі:[42]

---

[42] Таким теж явиться Петрові, Якові й Іванові на Таворі: «Учні впали лицем до землі й злякались вельми». (Мт. XVII, 6).

Господь прийшов із Синаю, явився нам із Сеїру; засяяв з гори Парану... А з його правиці вогонь палає.
(Втор. XXXIII, 2).

Таким теж з'явиться в день Суду, коли то «побачать Сина Чоловічого, що надходитиме на небесних хмарах з потугою та славою великою» (Мт. XXIV, 30).

Хто витримає день його приходу? І хто встоїться, коли він з'явиться? *(Мал. III, 2).*

Свою всемогутність Бог показує не тільки вряди-годи продовж віків. Вона є невідлучна від Його діяння і діє одночасно.[43] Тому, що Бог не перестає діяти, Його потужність не перестає розвиватися. Те, що каже і що чинить, перевищує людську спроможність і переходить її. Божі речі є завжди позначені тією печаттю величі, повної успішности, притаманної непоборній надприродній силі:

Ось я — Господь, Бог усякого тіла. Чи ж може бути щось для мене неможливим? *(Єр. XXXII, 27).*

Бо так, як небо вище від землі, так мої дороги вищі від доріг ваших і думки мої вищі від думок ваших... отак і моє слово, що виходить у мене з уст, не повертається до мене порожнім.
(Іс. LV, 9, 11).

Боже слово посідає потрібну могутність до сповнення в досконалості. До Якова, якого потомки мають запанувати над землею, Бог каже:

Будь плідний і розмножуйся! *(Бут. XXXV, 11).*

Хай ніхто не бентежиться, якщо його таємна воля перевищає людські можливості. Бог говорить і діє з непереможною силою:

А якби ти в своїм серці намислив: Таж ці народи багато численніші від мене! Як же ж я здолаю прогнати їх? — то не бійся їх! Згадай тільки, що зробив Господь, Бог твій, з фараоном і з усіма єгиптянами; великі кари, що їх ти бачив власними очима, знаки й чудеса й потужну руку та простяг-

---

[43] Саме це дає до зрозуміння Христа, коли то жиди Йому дорікають, що вчинив чудо в суботу: «Отець мій діє досі, і я дію» (Йо. V, 17). Могутність і діяння є невідлучні.

нуте рам'я, якими Господь, Бог твій, вивів тебе. Саме так Господь, Бог твій, зробить з усіма народами, що їх ти боїшся... Не лякайся їх! Бо Господь, Бог твій, посеред тебе, великий і страшний Бог. *(Втор. VII, 17—21).*

Тільки воля Божа вирішує долю зброї: Юда Макавей, що знає це, не вагається твердити!

Легко й малому війську захопити в руки велике: для неба все одно врятувати багатьма чи кількома, бо перемога на війні не в безмежнім війську, а в силі, що походить з неба. *(1 Мак. III, 18, 19).*

Бо добре знав, що не в зброї перемога, але Господь дарує її тим, що за його рішенням гідні її.[44] *(2 Мак. XV, 21).*

Хоч би перешкоди видалися непереможні, воля Божа їх переможе:

Хоч би й під небо Вавилон піднявся, і хоч би укріпив на узвишші свою твердиню, таки прийдуть від мене спустошники на нього, — слово Господнє. *(Єр. LI, 53).*

Незрівняна потужність Божих чинів свідчить, що Бог є правдивий. Єгиптяни це дізнають, Бог помножить серед них кари, під час коли Ізраїль буде пощажений:

Я зроблю того дня виняток для Гошен-землі, де живе мій народ, і там не буде мух, щоб зрозумів ти, що я Господь серед землі. Я встановлю різницю між моїм народом і твоїм народом; завтра буде цей знак. *(Вих. VIII, 18—19).*

Всяка сила походить від Бога. Але щоб це було відоме всім, Господь залюбки уділяє її немічним. Саме у них вона виявляється та свідчитиме так ясно про Боже походження.

Під час коли існують потужні і цивілізовані народи від давнього часу, то одному незнаному і без історії племені, горстці скитальців, довіряється релігія єдиного Бога. Що більше, у цьому племені будуть це люди без славного походження і без довір'я,

---

[44] Сліпець з уродження, уздоровлений Христом, виявить причину тієї всемогутности: «Ми знаємо, що Бог не вислухує грішників, коли ж хтось побожний і його волю чинить, — ось того він вислухує!.. Був би він не від Бога — нічого не спроможен би був зробити!» (Йо. IX, 31, 33).

боязкі та навіть малодушні і їм уділені будуть священство і царськість. Депозит Об'явлення буде їм довірений із жахливою шаною, передати його людям.[45]

В обличчі місії, яку йому довіряється, Мойсей виправдується і двічі старається ухилитись:

Змилуйся, Господи! Не проречистий я ні здавна, ні з того часу, як ти став говорити до раба твого; таж тяжкомовний я і тугоязикий... Молю тебе, Господи, пошли кого хочеш.
(Вих. IV, 10, 13).

Ґедеон визнаватиме свою бідноту, своє безсилля:

Мій Владико любий! Чим же я вирятую Ізраїля? Родина моя найостанніша в Манасії, та й я найменший у домі мого батька. Господь же сказав до нього: Я буду з тобою, і ти поб'єш мідіян, як одного чоловіка. *(Суд. VI, 15—16).*

Щодо Давида, то очевидно, щоб держати його в покорі і вдячності, Сам Бог пригадує йому його скромне походження:

Я взяв тебе з пасовиська, від овець, щоб ти був князем над моїм народом Ізраїлем. *(1 Хр. XVII, 7).*

Щоб уникнути важкої місії, якою Бог бажає їх наділити, Єремія і Мойсей виправдуються невіжеством у мистецтві слова:

Ой Господи, Боже! Я не вмію говорити, бо я дитина. А Господь сказав до мене: Не кажи: Я дитина, — бо до всіх, до кого я пошлю тебе, ти підеш, і все, що накажу тобі, ти говоритимеш. Не страхайся перед ними, бо я з тобою, щоб тебе врятувати, — слово Господнє. *(Єр. I, 6—8).*

Вкінці Амос:

Я пастухом був і плекав сикомори. Та Господь
узяв мене від отари і сказав до мене: Іди,
пророкуй моєму народові Ізраїлеві. *(Ам. VII, 14—15).*

---

[45] «Але Бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих, і безсильне світу Бог вибрав, щоб засоромити сильних, — і незначне світу та погорджене Бог вибрав, і те, чого не було, щоб знівечити те, що було, щоб жадне тіло не величалося перед Богом» (1 Кор. I, 27—29).
«Досить тобі моєї благодаті, бо моя сила виявляється в безсиллі». (2 Кор. XII, 9).

Отже малим вручає Бог свою могутність. Він дає її Давидові, хлоп'яті, яким погорджує Ґоліят і який покріплений Господом, відважно відповідає своєму ворогові:

Ти йдеш на мене з мечем і довгим списом і коротким. Я ж іду на тебе в ім'я Господа Сил, Бога, ізраїльських лав, якого ти зневажив. Сьогодні ж таки Господь видасть тебе в мої руки, я тебе вб'ю, відсічу голову від твого тіла... і взнає вся земля, що є Бог у Ізраїля. *(1 Сам. XVII, 45—47).*

В обличчі ворога він дає її звичайній жінці:

Розбий їхню пиху рукою жінки. Бо ж не в численності твоя потуга, і твоя міць не в сильних; але ти — Бог смиренних, ти малим допомога, безсилим покровитель, пригнобленим заступник, спаситель одчайдушним. *(Юд. IX, 10—12).*

Тому то, оспівуючи силу Юдити, зачерпнену в чистоті й вірності, нарід приписуватиме заслугу перемоги самому Богу:

Ти слава Єрусалиму! Ти велика гордість Ізраїля! Ти велика честь нашого народу! Вчинила єси все це своєю рукою. Вчинила єси для Ізраїля великі блага, і Богові це було приємно. Благословенна будь Господом Вседержителем по віки вічні! *(Юд. XV, 9—11).*

Справді, стільки свідоцтва знаходять влучно їх виразистість у цьому слові «скеля», наданому Богові, щоб підкреслити потужність і стійкість його допомоги.

Люблю тебе, Господи, моя сило!
Господи, моя скеле, моя твердине, мій визволънику,
мій Боже, моя скеле, що до неї прибігаю;
Ти мій щит, ріг спасіння мого, мій захисте! *(Пс. XVIII, 1—3).*

Продовж віків Бог кладе свою всемогутність на службу величі, глибини, успішности своїх незглибимих намірів. Прибираючи форму кари чи чину милосердя, ця всемогутність стає подругою Божої справедливости, невгомонно працюючи для людства. Заявляючи вимоги Бога, чи то помагаючи в ділі відкуплення, вона висвітлює всесторонньо шлях добра, правости, спасіння, тобто шлях Бога.[46]

---

[46] Зокрема виявиться в ділі освячення: діло таке трудне, що Апостоли скажуть: «Хто ж тоді може спастися?» Ісус же... мовить: «У людей це неможливо, — але не в Бога; у Бога бо все можливо». (Мр. X. 27).

Перші слова, що Авраам почув це:

Я — Бог всемогутній. Ходи зо мною і будь бездоганний.
(Бут. XVII, 1).

Небавом позначені чини знаком всемогутности докажуть, що шляхи Божі є:

... шляхами правости і справедливости ... і правди ...
(Пс. CXIX, 137, 138).

Всемогутність є теж на службі справедливости і святости Бога.

Про твою справедливість, Боже, що сягає аж до неба.
Ти учинив діла великі:
Боже, хто рівний тобі? *(Пс. LXXI, 19).*

Рамено твоє потужне,
рука твоя могутня, здіймається твоя десниця!
Право й справедливість — основа твого трону,
ласка й вірність ідуть перед тобою. *(Пс. LXXXIX, 14, 15).*

Ввесь Старий Заповіт говорить надто переконливо, що царство добра і правди, ладу і миру буде привернене Божою всемогутністю, супроти якої безбожність і лукавство людей будуть безсильні. Тому то затіям грішників праведник з повним довір'ям протиставить могутність Бога.

Не мовчи, Боже,
не німуй і не будь мовчазним, Боже!
Бо ось вороги твої заметушились,
і ненависники твої підняли голову вгору.
Як вогонь, що ліси пожирає,
як полум'я, що палить гори,
так гони їх бурею твоєю,
збентеж їх хуртовиною твоєю!
Вкрий соромом лице їхне,
щоб шукали, Господи, ім'я твоє! *(Пс. LXXXIII, 1, 2, 15—17).*

У цьому ділі могутности і справедливости стихії є підлеглі слугам Бога:

Бувають вітри, створені для кари, які в його гніві бичами стаються; у час виконання, сипляться силою й гнів виладовують того, хто їх створив. *(Сир. XXXIX, 28).*

Вони вказують людям шлях добра, свідчать про вірність і доброту Бога. Він бо стосує свою всемогутність до слабости і вузьких обмежень людей:

Лише караючи поволі, давав їм нагоду покаяння, хоч відав добре, що їхній рід лукавий, що їхня злоба — вроджена їм і що думки їхні незмінні були б повіки . . .
Ти, справедливий, усім керуєш по правді: чужа бо твоїй могутності думка засуджувати того, хто на кару не заслужив. Твоя бо сила — справедливости основа, а що ти над усім пануєш, то й щадиш усе. Ти виявляєш силу, коли не вірять у потугу превелику; у тих же, що зазнали її, бентежиш зухвальство.
Та ти — Владика сили, судиш ласкаво і провадиш нас вельми дбайливо, бо коли тільки захочеш, — можеш.
Таким діянням ти навчив народ свій, що праведник має бути чоловіколюбцем, і розбудив в своїх дітей добру надію, що за гріхи даєш покаяння. *(Муд. XII, 10—19).*

Проте ця зниженість не зменшує Божого характеру діяння Господа. Тому, коли дає людині докази милосердя і любови, повної ніжности, Його велич і таємничість є незаторкнені. Між Ним і нами немає зрівняння:

Думки бо мої — не ваші думки і дороги ваші — не мої дороги, — слово Господнє. *(Іс. LV, 8).*

В протилежності, Його справедливість є саме ласкавістю. Під час коли людська справедливість порівнює людину і часто її придавлює, Божа справедливість веде її нежданими шляхами, шляхами любови. Бог продумує над спасінням, а не щоб судити і знищити:

Я Бог, — не людина . . . *(Ос. XI, 9).*

І коли карає, то щоб навернути. До цього передусім стає слугою Божа всемогутність:

Це я, той, що повідає справедливість, великий у спасінні.
(Іс. LXIII, 1).

Так скаже пророчо Ісая Відкупителеві.

Без сумніву, всемогутність є на послузі справедливости як і милосердя:

Бо й милосердя і гнів від Господа, могутнього в прощенні й у вияві обурення. *(Сир. XVI, 11).*

Ввесь Старий Заповіт свідчить, що саме є в цій послузі на те, щоб дати перемогу одній і другій:

Спасіння ж моє буде довіку і справедливості моїй не буде краю. *(Іс. LI, 6).*

Але щоб здійснити Свої заміри, Бог послуговується такими дивними засобами, що люди зрікаються зглибити їх, захищуючись у шанівному страсі і поклоненні:

Бог зламав мій дух і налякав мене Всесильний.
(Іов, XXIII, 16).

Діла Бога виявляють людям Його всемогутність і Його доброту до того ступня, що тільки довір'я і поклін можуть їх оспівувати, як годиться:

Поки не оповім... про твою потугу, і про твою справедливість, Боже, що сягає аж до неба. Ти учинив діла великі: Боже, хто рівний тобі? *(Пс. LXXI, 18—19).*

СВЯТИЙ

Я — святий, Господь, Бог ваш.
(Лев. XIX, 2).

Свят, свят, свят Господь, Бог Вседержитель, хто був і хто є і хто приходить. *(Од. IV, 8).*

Того року, коли помер цар Уззія, бачив я Господа на високім і піднесенім престолі; поли його риз наповнювали храм. Над ним стояли серафими. Кожен мав по шість крил: двома закривав собі кожен лице, двома закривав ноги, а двома літав. І кликали один до одного: Свят, свят, свят Господь сил; вся земля повна його слави! Підвалини порогу хитались від того гомону, а дім став повен диму. *(Іс. VI, 1—4).*

Святий, святий, святий... Так кличе кожне створіння в обличчі Божої реальности, невимовної через свою всевишність і досконалість. Те є теж головним об'явленням, притаманним Старому Заповітові, що всеціло висловлюється у цих часто повторюваних словах: «Святим є наш Бог». Та й сьогодні саме цю похвалу Пророка співає Церква, коли хоче нас повчити, як величати Цього, що сходить на наші престоли: Святий, святий, святий Господь Бог Саваот...

Притаманності Бога, що ми їх досі стрічали, знаходили в людській дійсності схожості, які їх дещо вияснювали. Біжучі поняття про життя, царськість, потужність навіть у взаєминах до Бога зберігають те, що визначує і дозволяє духові орієнтуватися.

Інакше мається зі святістю. Вона не тільки не має нічого рівнозвучного, але і нічого схожого. Не має нічого, що відповідало б їй або що могло б дати якесь приблизне поняття: Єдин свят.

Хто, як ти, Господи, між богами, хто, як ти, у святості величній, страшний у славі, що твориш чудеса? *(Вих. XV, 11).*[47]

---

[47] Ми находимо в Об'явленні на першому місці цей характер Божої святости, славленої поспіллям вибранців.

Подібно, як Бог проголосив:

Дивіться отже, що я, — Бог, і нема Бога окрім мене; я вбиваю і оживляю, завдаю ран і зцілюю; ніхто з руки моєї не врятується. *(Втор. XXXII, 39)*

Він скаже:

Бо я — святий, Господь, Бог ваш. *(Лев. XIX, 2).*

Кому ви хочете мене уподобити, прирівняти? На кого хочете, щоб я скидався, був схожий? *(Іс. XLVI, 5).*

Чи Бог клянеться Собою чи Своєю святістю — це все одне:

Господь поклявся святістю своєю. *(Амос. IV, 2).*

Господь, Бог поклявся самим собою. *(Амос. VI, 8).*

Будучи не прикметою як інші, але притаманним характером Бога, де святість появляється, там дозволяє Його розпізнати. Вона є Його печаттю, Його знаком.

Виготуєш також платівку з щирого золота і виритуєш на ній, на спосіб ритування печатки: Святе Господеві.
(Вих. XXVIII, 36).

Ніщо так Його не звеличує, як вияв Його святости:

На тих, що наближаються до мене, я покажу, що я святий.
(Лев. X, 3).

Крізь богоявлення і дива пробивається святість Бога:

Співайте Господеві нову пісню,
бо він учинив чудеса.
Його правиця і його святе рамено
дали йому перемогу. *(Пс. XCVIII, 1—2).*

Віддаючи Йому честь, люди чинять те саме як ангели, яких нам показав Пророк, що покланяються Пресвятому Богові невгомонно, окликуючи Його святість. Не зуміємо ніколи достатньо подивляти, що єврейський нарід добачив цю всевищість Божої святости та й намагався вияснити замкнену в ній тайну.[48] Справді головна тайна, бо ж на цьому підкладі незрушеному основується

молитва подиву. Адорація намагається оспівувати саме святість, Божу реальність у повному значенні цього слова, незрівняний блиск, що його ніхто не має, а лиш Бог. Що більше якась душа зрозуміє Божу святість, то більше буде релігійною душею. Саме тому люди Старого Заповіту дізнавали супроти Бога пошанівної боязни, так часто незнаної сьогодні між християнами, бо посідали у високому ступні це поняття святости.

В обличчі осліплюючої, страшної Божої святости, біблійна людина спостерігає пропасть, що відділює Бога від Його створіння. Ще більше ніж велич і могутність Божа, святість сповняє людину боязню в обличчі Бога; в її обличчі Іов відчув свою нікчемність (42, 6). При наближенні Ягве Мойсей й Ілля прикривають собі обличчя:

І закрив Мойсей лице своє, боявся бо дивитися на Бога.

(Вих. III, 6).

Скоро Ілля його чув, затулив лице плащем. (1 Цар. XIX, 13).

Даниїл знемагає і паде на землю:

Отож я один зостався та дивився на те велике видіння, але в мене не було сили, і лице моє змінилося до непізнання, а сила у мене зникла. Я почув голос його слів; але скоро вчув я гомін слів його, то впав непритомний ниць, лицем до землі.

(Дан. X, 8, 9).

Направду:

Хто може встоятися перед Богом, цим святим Богом?

(1 Сам. VI, 20).

що в його обличчі серафими прикриваються своїми крилами?..

«Відділений від звичайного» — таке перше значення слова «святий» стосовно предметів, місць, слуг богопочитання. Будуть «святими» обрядові одяги, олива, що служить до помазання, приноси, жертви:

То все, що дається Господеві, вважатиметься за святе.

(Лев. XXVII, 9).

---

[48] Єврейське слово «qadosh», що висловлює поняття святости, має значення «святість всевищости чи віддільности».

Святими є теж місця, де мешкає Бог, храм, де Він перебуває стає «святилищем» (Вих. XXV, 8) або «святая святих». Святим є кивот і вівтар, де приноситься жертва:

Сім днів покутуватимеш за жертовник та освячуватимеш його. Тож так стане він пресвятим; усе, що доторкнеться до жертовника стане святим. *(Вих. XXIX, 37).*

Не наближайся сюди . . . місце бо, що на ньому стоїш — земля свята. *(Вих. III, 5).*

Святе місто ввесь Єрусалим, бо ж він є:

Його свята гора, горб прекрасний, — землі усієї радість. *(Пс. XLVIII, 3).*

Святі дні, посвячені Ягве:

Пильнуйте отже суботи: вона бо має бути свята для вас. *(Вих. XXXI, 14).*

Ще більше святі особи, що через їх службу чи приналежність були відділені від світу і посвячені на богослужбу:[49]

Ніхто нехай не входить у дім Господній, крім священиків та левітів, що служать. Вони можуть увійти, бо посвячені. *(2 Хр. XXIII, 6).*

Бо священик посвячений Богові. Ти будеш уважати його за святого, бо він приносить хліб Бога твого; святим він буде для тебе, бо святий я, Господь, що освячує вас. *(Лев. XXI, 8).*

Святими теж ці, що їх вибрано як Пророків чи обіцяно на службу Господеві:

Перш, ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе; і перш ніж ти вийшов з лона, освятив я тебе. *(Єр. I, 5).*

Вкінці ввесь нарід, бо Бог його вибрав, щоб був Його народом, Його власністю, відділеним народом від других, є народом святим:[50]

---

[49] Так теж у первісній Церкві відрізненими будуть і зватимуться «святими» ці з учнів, що посвячені будуть і віддані Його службі (Діян. IX, 13).

[50] Пор. «Святі покликанням», (1 Кор. I, 2). «Ви ж — рід вибраний, царське священство, народ святий, люд придбаний» (1 Пт. II, 9).

Будете моєю особливою власністю з-поміж усіх народів, бо моя вся земля. Ви будете в мене царством священиків, народом святим. *(Вих. XIX, 5—6).*

Слава Ізраїля в тому, що був глибоко свідомий всевищости Божої святости. Всевищість так велика, що печать віддільности стосується не тільки Бога, але й усього, що Йому посвячене, що зближається до Нього.

Бо він — святий Бог, Бог ревнивий. *(І. Н. XXIV, 19).*

Бог дійсно з незвичайною турботою дбає за свою святість, щоб вона збереглася між людьми ненарушена, й обов'язок, що накладає на них — це «святити Його Ім'я». Часто жалітиметься, що ображено Його святість та що люди обидили її.

... Вони знеславили моє святе ім'я. *(Єз. XXXVI, 20).*

Те, що було обітоване, посв'ячене Богові, те, що Йому належне через Його святість, — це люди заплямили, «зчужоложили» душею.

Та й хліб мій, що я був дав тобі, питльований муку, олію й мед, якими я годував тебе, усе те ти поклала перед ними на приємний запах їм. *(Єз. XVI, 19).*

Ніщо не є так діймаюче Богові, як ця кривда, заподіяна Його святості. Святість така ненарушима, така священна, так дорога серцю Бога, що для відвернення від неї образи Він вживає всієї Своєї потуги.

Та проте я вчинив інакше з уваги на моє ім'я, щоб воно не сквéрнилося перед очима народів. *(Єз. XX, 14).*

Але я стримав мою руку й чинив з уваги на моє ім'я. *(Єз. XX, 22).*

Не заради вас я це чиню, доме Ізраїля, а задля мого святого імени, що ви осквернили. *(Єз. XXXVI, 22).*

Але я заступився за моє святе ім'я. *(Єз. XXXVI, 21).*

*

Однак цей погляд на речі не вичерпує — зовсім зрозуміле не лише для нас, але і для авторів Старóго Заповіту — поняття

святости. Поруч текстів, що звеличують велич всевищости Бога, Біблія нам постачає й інші, зокрема Книга Левіт:

Ви маєте ставати святими й бути святими, бо я — святий. *(Лев. XI, 44).*

Вони дають про святість зовсім непередбачений і, видається, незгідний з попереднім образ. Чи той, що показувався так уважливим зберігати свою окремішність від світу і створіння, так висловлюється? Проте автори Старого Заповіту не завагалися покласти такі слова в уста Всевишнього, Всевладики, Відділеного. Вони подали нам декілька з них, що ще більше визначують волю Трисвятого Бога зблизитися до створіння і дати йому саме те, що є лише Йому притаманне: святість. В дійсності в тій самій книзі Левіт Він каже своєму народові:

Я — Господь, що освячую вас. *(Лев. XX, 8).*

Пророк Єзекиїл подає нам ще більше дивуюче слово Боже:

Я в них явлю мою святість . . . *(Єз. XXVIII, 25).*

Бо ж святість

Хто, як Господь, Бог наш,
що возсідає на престолі,
що дивиться униз,
на небо і на землю? *(Пс. CXIII, 5, 6).*

діє на площині всевищости, як теж на площині зниженості. Тому то без вагання Псалмопівець прохає у Бога, щоб виявив Своє милосердя в ім'я Його святости:

Боже мій, кличу я вдень — не відповідаєш,
а й уночі я теж не вгаваю.
Таж ти — святий! *(Пс. XXII, 3, 4).*

Але без сумніву на сцені Хориву притаманності Божої святости найвеличніше вирізнені.

Хоч всевищість там осліплює:

Не зближайся сюди! Скинь взуття з твоїх ніг: місце бо, що на ньому стоїш — земля свята. *(Вих. III, 5).*

Милосердя Трисвятого Бога являється не з меншою силою:

Бачу я, бачу бідування народу мого, що в Єгипті, і чую голосіння, що його спричинюють доглядачі. О, я знаю біль його! Тому я й зійшов рятувати його . . . *(Вих. III, 7, 8).*

В об'явленні імені Божого, що безпосередньо слідує, ці дві притаманності є тісно пов'язані:

Оце пошлю тебе до фараона... «Як прийду ж оце я до синів Ізраїля... а вони запитають мене: Як йому на ім'я? — то що мені їм відповісти?» І промовив Бог до Мойсея: «Я той, хто є». І додав: «Так промовиш до синів Ізраїля: «Я — є» послав мене до вас». *(Вих. III, 13—15).*

Щодо своєї суті святість Божа є безумовна. Але для сотворіння, що до неї приглядається, вона видається наче зложена зі всевищости і милосердя. Всевищість виявляється вже в самому чині творення; а милосердя видніє в цьому дусі, що Бог після створення схиляється над Своїм створінням, щоб йому відкрити Себе й уділитися.

Тож звертаючись до Бога, створіння є змушене відкрити в одному погляді і Його всевищість, і милосердя, тобто таїнство святості Його. Очевидно, що люди Старого Заповіту не подали цього роду міркувань під якоюсь уявною формою. Чи це значить, що були їй чужими? Слова і сцени, що їх подає Біблія, свідчать з очевидністю про щось противне. Ми тут схоплюємо живцем, що добачили способом глибоким і правдивим таїнство Божої святости. Богонадхнений автор знає, що створіння є безмежно віддалене від безмежно святого Бога, що є недостойне держатись перед Його обличчям. Він теж знає, що гріх перетворює цю віддаль в сущу противорічність:

Горе мені! Пропав я! Бо я людина з нечистими устами, і живу я між людьми з нечистими устами, мої ж очі бачили Царя, Господа сил. *(Іс. VI, 5).*

Він знає, що святі і навіть ангели не сміють явитися перед обличчя Бога:

Що таке людина, щоб була чистою? Як бути справедливим тому, хто родиться від жінки? Якщо і своїм святим не йме він віри, і небеса нечисті перед його очима, оскільки більш гидка й зіпсована людина... *(Іов, XV, 14—16).*

Чи ж може бути чоловік праведний перед Богом? Чи може смертний перед своїм Творцем бути чистим? Коли і власним слугам він не йме віри і в ангелів своїх знаходить недоліки, оскільки ж їх більше в тих, що мешкають у глиняних хатинах, підвалини яких у поросі; у тих, що їх, неначе міль, давлять. *(Іов, IV, 17—19).*

Він добачує, що жодне створіння недостойне існувати в обличчі Того, що вивів усе з недійсности.

І небеса нечисті перед його очима. *(Іов, XV, 15).*

І як людині бути праведною перед Богом? Як бути чистим тому, хто родивсь від жінки? Коли навіть місяць не світить, і зорі не чисті перед очима в нього, то що вже людина — хробак той, і людини син — черв'як той! *(Іов, XXV, 4—6).*

Чи ж це не свідчить, що благонадхнений автор має правильне розуміння про Божу всевищість і святість? А оце й доказ, що й глибоко свідомий, як і милосердя в ній поміщується. Пророк, свідомий суттєвої нечистости людини, сказав:

Чи ж ти, о Господи, не споконвіку, Бог мій? Святий мій? Ми не помремо!.. Очі твої занадто чисті, щоб на зло глядіти... *(Ав. I, 12, 13).*

Та й Псалмопівець, глядячи на свій гріх, кликав стоячи перед обличчям Бога:

Коли ти, Господи, зважатимеш на провини, —
о Господи, хто встоїться? *(Пс. CXXX, 3).*

А однак він цими словами продовжає:

Та в тебе є прощення,
щоб мали страх перед тобою. *(Пс. CXXX, 4).*

Що це, що дає йому таку сміливість, як не певність, що в лоні святости Божої знаходиться безмежне милосердя?

Жду на Господа...
Душа моя чекає на Господа...
бо в Бога є милість. *(Пс. CXXX, 5, 6, 7).*

Це ласкавість, завдяки якій Бог безмежно святий не відкажеться «освятити» свої грішні створіння. Ласкавість є влучно схоплена в цьому тексті Пророка Осії:

І як мені тебе лишити, Ефраїме? Як мені видати тебе на поталу, Ізраїлю? Як мені зробити з тобою те, що в Адмі? Вчинити з тобою те, що з Цевоїмом? Серце моє в мені обернулось, зворушився ввесь жаль мій. Не виконаю палаючого гніву мого, не буду нищити більш Ефраїма, бо я — Бог, не людина; Святий посеред тебе; я не вломлюся в місто. *(Ос. XI, 8—9).*

Ласкавість і милосердя, що згодом з'являться у повному світлі в Особі дитяти в яслах, у «Ізраїльському Святому»[51]

Отже богонадхнені автори мають цю певність, що Бог, тому, що є святий, є необхідно теж Бог милосердний і ласкавий, нескорий на гнів, многомилостивий і вірний (Вих. XXXIV, 6).

Хто може висказати овочедайність такого переконання та обрії, що розгортаються перед людством ? . . Ця святість міститься виключно в Бозі та й не починається з нічого іншого, як лише з Нього. Чи ж не дав ясно зрозуміти?

Я — Господь, що освячую вас. *(Лев. XX, 8).*

«Ніхто не є святий, як лише Ягве». Тож ніяка істота не буде свята, хіба що Бог виконає в ній своє освячуюче діяння і то в міру, як діє. Тому людина візьме собі до серця, щоб не приписувати собі того, що є ласкавим даром з висоти:

Не нам, о Господи, не нам,
а імені твоєму дай славу. *(Пс. CXV, 1).*

Це Боже освячуюче діяння прибирає дуже різнородні форми. Хоч як стосовне і милосердне, часто ошоломлює створіння, в яких починає діяти, бо така дуже велика їх неміч:

Серце моє розбите в мене в грудях, трясуться усі мої кості. Я — немов п'яний, немов чоловік, якого подолало вино, з-за Господа й з-за його святих слів. *(Єр. XXIII, 9).*

Але ось так спричинений удар показується багатий наслідками:

І я, Даниїл, був виснажений і лежав недужий кілька днів; потім же я встав і клопотався царськими справами. Я був здивований видінням і не розумів його. *(Дан. VIII, 27).*

Він заповідає більш внутрішнє діяння. Так було в появі Пророкові Ісаї: заледве що поглянув — з яким почуванням боязни! — на жахливу й осліплюючу блиском Божу святість, а вже відчуває, що ця святість діє, очищуючи його:

І підлетів до мене один із серафимів з жаріючим вуглем у руці, що взяв його кліщами з жертовника. Він приторкнувся

---

[51] «З'явилась доброта й любов до людей Спаса нашого Бога» (Тит. III, 4).

ним до моїх уст і мовив: «Приторкнулось оце до твоїх уст і взято від тебе твою беззаконність, і зник гріх твій».

(Іс. VI, 6—7).

Це очищення супроводжає і продовжує праця просвічення одуховлення:

Я скроплю вас чистою водою і ви очиститесь; я вас очищу від усіх ваших гидот і від усіх ваших кумирів. Я дам вам нове серце, і новий дух вкладу в ваше нутро. В вийму кам'яне серце з вашого тіла й дам вам серце тілесне. Я вкладу в ваше нутро дух мій і вчиню так, що ви будете ходити в моїх заповідях... житимете в країні, що я дав батькам вашим, і будете моїм народом, а я буду вашим Богом.

(Єз. XXXVI, 25—28).

Це вже не тільки світло, але й любов сходить в людину, полонену Божою святістю: любов безмежно співчуваюча і милосердна, що розгріває її своєю солодкою приявністю:

Добрий Господь і справедливий,
Бог наш — співчутливий.
Господь береже простих;
я знемігся, і він мене спас.
Повернись, душе моя, до відпочинку твого,
бо Господь учинив добро з тобою *(Пс. CXVI, 5—7).*

Деякі люди, діставши об'явлення цієї Божої святости, почули себе перетворені й наче підняті понад себе самих:

Ти бо мій світильник, Господи, мій Боже, що освітлюєш мою темряву. Завдяки тобі пробиваю я вал... Він — щит для всіх, що прибігають до нього. Хто ж бо Бог, окрім Господа? Або — хто скеля, опріч нашого Бога? Бог, кріпость моя сильна, робить мою дорогу бездоганною. Він зробив мої ноги бистрими, як ноги сарни, і поставив мене на моїх височинах. Він навчив мої руки воювати, і мої рамена напинати мідяного лука. Ти дав мені твій щит спасіння, і твоя опіка зробила мене великим. Ти зробив широкими підо мною мої кроки, і стопи мої не захитались. *(2 Сам. XXII, 29—37).*

В міру, як стають учасниками цієї святости, вони ліпше розуміють, як вона невимовна понад усяке зрозуміння. Тоді відкривається перед ними ця пропасть, що її жодне око не в силі зглибити:

Усе він створив гарним у свій час, та й вічність він вклав їм у серце, одначе так, що чоловік не може збагнути діл, що їх творить Бог, від початку до кінця. (Проп. III, 11).

Ми ледве відгадуємо те, що на землі, з трудом знаходимо те, що в руках наших, — а хто дослідить те, що на небі?
(Муд. IX, 16).

Коли людина закінчує, тоді знову починає, а коли вона перестає — тоді й зніяковіє! (Сир. XVIII, 7).

Знеможені в обличчі Божої святости, люди бажали б без сумніву замовчати, скритися в безмовності, яка в певній мірі є єдиною похвалою, що годиться Божому предметові: «мовчанка є тоді похвалою», — каже Псалмопівець. «Що може сказати, хто говорить про Тебе?» — кличе св. Августин. «А одначе горе тим, хто замовчує Тебе, бо, говорячи про інше, вони є німі».[52] Тому то син Сираха завзиває нас, без уваги на все, хвалити Його Божу велич і святість:

Хваливши Господа, возносіте його мірою змоги, бо він ще вам понад силу; його звеличувавши, сили розгорніте, однак не втомлюйтесь, бо до краю не дійдете! Хто бачив його й міг повісти б про те? (Сир. XLIII, 30—31).

Так виглядає святість Божа в Старому Заповіті. Її велич міститься в цій тісній злуці між всевищістю і милосердям, що її автори Біблії глибоко зрозуміли та нестримно оспівували.

Крізь святі тексти Бог оказується так заздрісний зберігати всевищість Своєї святости, остаючи «Відділеним», як теж невтомний уділяти цієї самої святости людині. Якщо Йому залежить на тому, щоб була понад усе шанована, то не менше теж залежить Йому на тому, щоб її розливати. «Хай святиться Ім'я Твоє в нас, хай Твоє царство прийде в нас . . .» — повторяють християни. Чи здають собі ясно справу, що цими словами, сповіщаючи безмежну святість Бога, звеличують її всевищість та одночасно призивають, щоб на них і на ввесь світ зійшло Боже милосердя?

Але як дуже побажане, щоб ми відповідали цьому Божому освяченню, що позначене так могутньою печаттю Любови!

---

[52] Св. Августин у «Сповідях».

На святій горі моїй... Там я буду ласкаво приймати й там буду жадати ваших приношень, найліпших ваших дарів, що присвятите. Неначе любі пахощі, я прийму вас ласкаво, як повиводжу вас з-поміж народів і позбираю вас із чужих земель, де ви розсіялись, і появлю у вас мою святість перед очима народів. *(Єз. XX, 40—41).*

«Відкриваючи контури та описуючи риси»[53] Божі, Біблія дала змогу поглибити знання Бога. Проте об'явлення святости є безперечно найвищим світлом, що його Бог в Старому Заповіті постачив про Самого Себе. Святість огортає всі Божі досконалості; вона є знаменною в'язанкою невисказаних багатств. Людина, що її Бог освячує, спостерігає в живій одноті таємний блиск Єства, що дається їй:

А голос його слів мовби голос багатьох людей. *(Дан. X, 6).*

Причастя сердечне і глибоке, бо зовсім духовне. Дізнаючи діяння цієї святости в собі, людина відкриває звільна її повноту. Деінде, коли знання всемогутности, царськости, духа, піднесені до Бога навіть аналогією, подають знання лише людськими засобами, знання, що його дає нам святість, діючи в нас, є не тільки вище, але й зовсім іншого роду.

Розуміння святости не може збудуватися на людських основах. Людина не посідає в собі жодного зародку святости, отже не може набути пізнання цієї реальности, хіба в міру, як Бог її дасть. Але ця святість не є відрізнена від самого Бога. Тож даючи її «участь у своїй власній природі» (Пор. 2 Пт. 1, 4) та помагаючи через досвід відкрити те, що Він є, Бог відкриває людині Свою святість. Тож, як ця «спроба Бога» не перелиється без упину поза наші спроможности пізнання? Як зарядиться, щоб не прорвати законів нашого духа?

Дійсно, у цьому живому об'явленні святости людина відкриває, що Бог — це істота, в лоні якої співіснують і співдіють рельності найбільш позірно суперечні: відділення і близькість, всевищість і милосердя, розрізнення й одність.

Він відкриває теж, що справедливість і доброта, потуга і тихість скріпляються взаємно і що ці суперечності творять велич Божої святости.

Якщо слава Мойсея полягає в тому, що свідчив про всевищість Бога на Хориві (Вих. III), то вона ще більша в тому, що

---

[53] Промова Пія XII в Папській Академії Наук, 22 листопада 1951 р.

зумів передати нам свою глибоку спробу Божої святости. Станувши в прияві Пресвятого Бога, він попав у справжнє захоплення. Що нам передано в Виході, це є відзвуком невимовної спроби:

І зійшов Господь у хмарі і став з ним там і промовив ім'я «Господь». І пройшов Господь перед ним, промовляючи: «Господь, Господь! Бог милосердний і ласкавий, нескорий на гнів, многомилостивий і вірний, що зберігає ласку для тисяч, прощає беззаконня, злочини й гріхи . . .» *(Вих. XXXIV, 5—7).*

Біблія подала нам ще інші переживання цього роду. Та тому, що вони з конечности є особисті, були кожним разом передані різно.

Ти — справедливий, Господи,
й усі твої діла — справедливі!
Усі твої путі — милость і правда;
ти — суддя світу! *(Тов. III, 2).*

Так скаже старий Товія, якому перенесена сліпота по-геройськи заслужить навідини внутрішнім світлом. Як свідок певного славного чуда, що сповняє його уста й уста зібраного народу у святому місці, молитвою униження і подяки, Йонатан кличе:

Господи, Господи, Боже, Творче всього, страшний, могутній, справедливий і єдиний Царю та благодітелю, єдиний подателю, єдиний справедливий і Вседержителю, вічний, що спасаєш Ізраїля з усякого зла, що вибрав єси наших батьків і освятив їх, прийми цю жертву за ввесь народ твій Ізраїля; бережи твоє спадкоємство й освяти його. Збери наших розсіяних; визволь тих, що в рабстві між народами; зглянься над упослідженими й поневіреними, і нехай народи знають, що ти — Бог наш. Покарай тих, що гноблять нас і поневіряють нами в своїй гордині. Пересели народ твій у твоє святе місце, як це Мойсей був сказав.

(2 Мак. I, 24—29).

В таїнстві своєї святости Бог об'являє себе так, як Він є.[54] Тож людина сприймає це об'явлення з висот, як просвітлення і дар зовсім дармо даний.

---

[54] «Любі! Ми тепер — діти Божі, і ще не виявилося, чим будемо. Та знаємо, що коли виявиться, ми будемо до нього подібні, бо ми побачимо його, як є. І кожен, хто має на нього цю надію, себе очищує, так само, як і він чистий» (1 Йо. III, 2, 3).

Це просвітлення показує їй на вершку Божих досконалостей та одночасно в їх джерелі преобильну повноту, безкрайну потужність експансії, безмежну вимаганість виливу і розливу.

Святість являється в Бозі одночасно святиня і висота: святиня, внутрі якої можна добачити природу Бога і наче Його тайну; висота, звідкіль випливають всі досконалості, що їх святість, так сказати б, держить укритими в собі. В Божій святості людина помалу відкриває ці досконалості, як відкриває у призмі кольори, що складають світло сонця. Відкривати помалу досконалості Бога це не те саме, що дістати їхнє об'явлення у світлі Божої святости.

Таке об'явлення було дане деяким людям Старого Заповіту. Зокрема Псалмопівці добачили, як у серці Божої святости сіяли правди і милосердя, світло і любов.

Усі стежки Господні — милість і правда. *(Пс. XXV, 10).*

Не зачиняй, о Господи, від мене твого серця; милість твоя і твоя вірність хай мене завжди зберігають. *(Пс. XL, 12).*

Пошли світло-твоє і твою правду;
вони нехай мене ведуть
і заберуть на святу гору твою й до твоїх наметів.
(Пс. XLIII, 3).

Чи ж основою «святого слова» Божого (Пс. CIV, 42) не є правда? Початок твого слова — правда і вічний кожний присуд справедливости твоєї (Пс. CXIX, 160). В свою чергу це слово розквітає в жмут осліплюючого світла:

Слова твої, відкрившись, просвітлюють,
дають розуму простим.
Слово твоє — світильник перед ногами в мене,
світло на моїй стежці. *(Пс. CXIX, 130, 105).*

«Святий Ізраїль», прийшовши на цей світ як «світло світа», виявить у своїй особі те, що об'явлення Божої святости в Старому Заповіті посідало в зародку. Він покаже людям, що це світло, якого блиск є прикритий, є світлом любови.

Прийшло до своїх, а свої його не прийняли. *(Йо. I, 11).*

Відкриваючи Свою любов людям, Бог не відслонює зрештою якоїсь нової досконалости. Він лише вводить їх у джерело промінювання своєї слави. Так то святість виглядає зложена в своїй сущості зі світла і любови.

Його досконалість лежить у цьому: вистачить Богові бути тим, чим є в правді і постійності Свого Єства, щоб усе просвітити і перетворити. Тому-то, щоб уділити Своєї святості, Бог вдоволяється держати душу: «Він — відблиск його слави, образ його істоти, підтримуючи все своїм могутнім словом, здійснив очищення гріхів і возсів праворуч величі на вишині». (Євр. I, 3).

Під Божим діянням «образ невидимого Бога» (Кол. I, 15) відбивається в ній. Ось чому Старий Заповіт відносить до Бога, якнайбільше притаманне Його діянню і святості, значення «вірности». Бог святий, Бог вірний — це в Біблії слова дуже зближені. Чи це не тому, що слово вірність покривається заразом з поняттям правди, світла незгасаючого і любови завжди діючої?

Бо ж вірність — це рух, яким Бог постійно дає Себе створінню, начеб Йому вистачало милостиво світити над ним правду свого світла і любови, щоб приодіти його згодом Своєю святістю.

Бог дає постійно запоруку цієї вірности. Псалмопівці і Пророки спробували її особисто й тому теж у світлі історії Ізраїля наввипередки повторяють, що «Бог є вірний» (Пс. CXLV, 13).

Про ласки Господні співатиму повіки,
і по всі роди звіщатиму устами твою вірність.
Я мовив: «Ласка збудована повіки».
На небі утвердив ти твою вірність.
Небо, о Господи, діла твої предивні прославляє
і твою вірність у святих громаді.
Господи, Боже сил, хто тобі рівня?
Ти, Господи, могутній, і вірність твоя кругом тебе.
(Пс. LXXXIX, 2—3, 6, 9).

Обітниці і кров Старого Заповіту дають цій вірності непохитний підклад і запоруку.

Він вічно пам'ятає про союз свій,
слово, що заповідав на тисячу родів. *(Пс. CV, 8).*

Бо добрий Господь, повіки його милість
і по всі роди його вірність. *(Пс. C, 5).*

Добре воно . . . звіщати вранці твою милість,
ночами — твою вірність. *(Пс. XCII, 2—3).*

Милість же Господня від віку й до віку
над тими, що його бояться;
і справедливість його над дітьми дітей тих,
що бережуть його союз. *(Пс. CIII, 17, 18).*

Без сумніву, Старий Заповіт не подає нам знання світла і любови, що пробиваються з Божої святости, такого докладного і глибокого як Новий. Годилося, щоб Христос це вчинив. Проте овочі цієї святости безмежно чуйної, щоб уділитися, та й чудово вірної, вже даються вичитати через увесь Старий Заповіт. І хто питався б, чому ця вірність говорить так вимовно про Божу святість, вистачить йому відповісти, що вона є не лише оновленням ласки, яка в часі зберігала злученими Творця з Його створінням, але й поза часом є реальністю Любови без кінця і переміни. І чи вірність навіть на землі не є незмінною, потужною і живими взаєминами одної особи до другої?

Якщо йдеться про Бога, то це ніщо інше, як життя самої Божої любови. Бог не може бути різним від свого діла в тому, чим Сам є в Собі: Його вірність супроти нас висловлює Його любляче і стійке зусилля, щоб нас просвітити, вчинити нас Йому подібними, уділити нам Своєї святости, впроваджуючи нас в глибінь Свого Єства.

Ось так за допомогою вірности — як вимовне це свідоцтво Його любови до нас — пронизує дещо зі своєї невимовної святости та позволяє нам глибше ввійти в Його тайну.[55]

Цієї Божої святости, яку всупереч Своїй всевищій досконалості Бог заміряє уділити людям — «Святими будьте...» повторяє їм, — чи знайдемо у Біблії земне здійснення або щонайменше який земний образ?

Якщо в Старому Заповіті існування дійсних святих є безсумнівне,[56] їхня святість є дуже рідко предложена як зразок, а вислів «святий» щонайменше зі значенням, яке ми йому надаємо сьогодні, не є уживане. Це тому, що в Старому Заповіті мало бути підкреслене передусім єдине джерело святости, єдиний Святий: Бог.

Хоч як упривілейоване, як очищене, як «святе» не було б створіння — воно завжди наражене на небезпеку споганити або зрадити Божу святість, яка осліплює його очі та й перевищає всі його спроможності.

Чи ж не є надто слабосиле, надто не досконале, щоб віддзеркалювати святість Бога і Його існування, чи ж не надто проми-

---

[55] «Який і укріпить вас до кінця, щоб ви були бездоганними в день Господа нашого Ісуса Христа. Вірний Бог, що вас покликав до спільности з своїм Сином, Ісусом Христом, Господом нашим» (1 Кор. I, 8—9).

[56] Ласка Христова є джерелом всякого освячення. «Бо той, що освячує, і ті, що освячуються, всі від одного» (Євр. II, 11).

наюче, щоб схопити кілька променів? Слово святий щоправда часто буває пристосоване до народу ізраїльського:

Бо ти народ святий у Господа, Бога твого.
(Втор. VII, 6 і теж XIV, 2, 21).

Але це ясне, що тут мова про вимогу відділення і приналежности до Бога, а не про святість, що «нарід Божий» мав би посідати як власність.

Отже не буде тут на землі жодного образу, жодного відблиску, рівнозначного Божій святости? Біблія, здається, не знайшла нічого на землі й ось чому, перескакуючи одним розмахом всі віки, вона переносить нас в обличчя «нових небес, нової землі» (Іс. LXV, 17), в обличчя нового Єрусалиму, що його сотворив Ягве. Ось тут спостерігає вкінці справжні відблиски Божої святости. Так, лише святий Го́род, Го́род Бога, стійкий, всесвітній, остаточний віддзеркалюватиме дійсно і постійно велич Божої святости і віддасть Йому славу. Тож до цього Єрусалиму нового зідхають Пророки. Але вони зовсім поминають те, що буде його святістю: воно завдячуватиме її тому, хто замешкає в ньому:

Бо Господь Сіон собі вибрав,
він захотів його собі як житло.
Це місце мого відпочинку назавжди,
тут оселюся, бо я його собі вподобав. *(Пс. CXXXII, 13—14).*

. . . . і житиму посеред тебе. *(Зах. II, 14).*

. . . назвуть тебе містом Господнім, Сіоном Святого Ізраїлевого.
(Іс. LX, 14).

Святий храм самого Єрусалиму на вершку гори, що «Елогім забажав його для Себе на Своє помешкання» (Пс. LXVIII, 17), був тільки прообразом небесного Городу «ввесь блискучий світлістю» (Іс. LX, 1), збудований «наче місто, де все є скупчене» (Пс. CXXII, 3). Продовж часу та й з усіх сторін світу збираючи своїх вибранців, Бог будує в своїй Церкві небесний Єрусалим — святу «спільноту Ізраїля» — живуче і безсмертне святилище . . .

Ім'я ж міста з того дня буде: «Господь там». *(Єз. XLVIII, 35).*

Єрусалим назветься містом правди, а гора Господа сил — горою святою. *(Зах. VIII, 3).*

Він віддзеркалюватиме Божі досконалості: мир, чистоту, блаженність.

Не будуть більше чинити зла, ані шкоди на моїй святій горі, — слово Господнє. *(Іс. LXV, 25).*

Ім'я твоє буде від Бога ось яке навіки: «Мир справедливости і слава побожности». *(Вар. V, 4).*

Святий! Старий Заповіт повертає часто до цього слова, щоб хвалити, як годиться, безмежну досконалість Бога.

Святий, Бог Ізраїля:

Не будуть опиратись більше на того, хто їх б'є; вони будуть опиратись вірно на Господа, Святого Ізраїлевого. *(Іс. X, 20).*

Святий, Той, що буде світлом і спасінням народів:

Не бійся... слабосилий Ізраїлю! Я тобі допомагаю, — слово Господнє, Святого Ізраїлевого, твого викупителя. (Іс. XLI, 14).

Святий, Дух, що буде посланий у світ:

Волю ж твою хто знав би, якщо б ти не дав мудрости і не зіслав з висот твого святого Духа? *(Муд. IX, 17).*

Бог є святий святістю незмінною, безмежною, вічною:

Ти ж усе той самий,
і літам твоїм кінця немає. *(Пс. CII, 28).*

В найвищому ступні діяльного і діючою святістю, що безмежно перевищає всі людські поняття, однак Бог запрошує людей доброї волі стати її учасниками.

Від віку й до віку ти еси Бог. *(Пс. XC, 2).*

На тих, що наближаються до мене, я покажу, що я святий; і перед усім народом покажу я мою славу. *(Лев. X, 3).*

Святість, якій нагромадження віків і «віків віків» не буде вистачаючою до славлення її, й яка є вершком Об'явлення Божого в Старому Заповіті:

Свят, свят, свят Господь сил; вся земля повна його слави! *(Іс. VI, 3).*

ДРУГА ЧАСТИНА

ДУША

Знаємо, що все створіння разом понині стогне і разом страждає у тяжких муках ... очікуючи усиновлення, визволення нашого тіла.
(Рм. VIII, 22—23).

Нехай же Бог надії сповнить вас усякою радістю та миром у вірі, щоб ви збагатились у надії, силою Духа Святого. *(Рм. XV, 13).*

СТВОРИВ ЄСИ НАС ДЛЯ ТЕБЕ

Тому в ньому й зідхаємо, бажаючи надягнути поверх того наше небесне житло. ***(2 Кор. V, 2).***

Тоді вони до Господа візвали в своїй скруті, і він визволив їх із скорбот їхніх. ***(Пс. CVII, 6).***

В попередніх сторінках Святе Писання представило нашій вірі великі дари дійсности Бога такими, якими Він хотів нам відкрити. Кинене світло на всевищість і безмежні досконалості може, без сумніву, осліпити так, як ми малі створіння спосібні очевидно їх доглянути, бо ж створені на те, щоб пізнати Бога, однак теж крайнє обмежені в своїх природних спосібностях, зранені невольники того всього, що змислове. Проте саме світло відкриває нам теж Божий плян, ввесь пронизаний любов'ю і добротою.

Бог не тільки не покинув людей в нужденному становищі, але часто відкриває їм під згідними з їх станом впливами дещо зі свого невимовного Таїнства. Він взиває їх, щоб пізнали Його, полюбили і так зрозуміли своє природне покликання, піддержуване всупереч всім перешкодам.

Божа це об'ука, що їй відповідає глибоке бажання в нутрі, закорінене в душі. Хтось у нашім нутрі кличе та розбуджує снагу правди, краси, справедливости, любови, що їх жодне людське насичення не в силі заспокоїти. Мученицький це непокій для того, хто не пізнав це Джерело води живої; і ще глибший у того, хто, замочивши в ній уста, бачить себе перешкодженим численними в'язами і накорінною слабосильністю заспокоїти на землі своє поглиблене бажання.

Св. Павло каже, що цим Святий Дух «кличе і стогне в нутрі нас». Це він аж досі говорив до нас чудовою мовою Бога-Творця, Бога Авраама, Патріярхів і Мойсея. Це теж Він внутрі нас випускає з нашої нужди і рабства цей непоборний зов за Ре-

альністю, що її незатерте знам'я ми носимо в собі, Він, що шукає нас ревніше, ніж ми Його, та кличе нас цим словом: «Прагну», що його піднімає з найпідлішого створіння. Він хоче бути «нашим Богом», створивши людину «на свій образ і подобу» для цього безмежного щастя.[57] «Сотворив єси нас, Боже, для тебе і неспокійне наше серце, аж спічне в тобі...»

Якщо душа довіряється цьому Духові, що радіє в ній і проливається в молитві, вона самочинно поверне до свого Божого джерела. Внутрішній відрух, що уносив її за шуканням мети поза нього, доведе аж до стрічі. Бог приходить, Він дійсно мешкає, Він є глибше в нас, як ми самі. Він чинить чуйким наші спроможності на їх предмет, даючи Себе в стосунках безмежно упрощеними і згідно з поємністю кожного з нас. Цей внутрішній і всеціло особистий порив — це молитва.

Тому, що містить — хоча ще лише в обітниці — Добро, що його взиває, це Добро вже є дане. Надія, що піднімається до Бога, дає нам Його. Душа відкриває його сліди довкола себе та бачить себе обняту ним... Коби віддалася Йому, була певною Його!

Де найти відгомін цієї внутрішньої драми, спільної всім душам, однак покликана кожна по свому імені, як теж голос, що до нього наш радо долучився б як не у Псалмах, в цій довгій і зворушливій скарзі, звідкіль піднімається теж спів невтомного і безумовного довір'я?

Цей спів залунав крізь усі віки. Він супроводжає етапи цієї повільної і короткої мандрівки нашого смертного життя до вічного. Вистачить, щоб самі тексти проспівали нашу молитву, щоб надія непохитна на Добро, до якого прямує наша душа любовним і Божим хотінням, стала нашим набуттям.

*

* *

Душа моя вночі тебе прагне, мій дух шукає тебе ревно *(Іс. XXVI, 9).*

Тоді вони до Господа візвали в своїй скруті, і він визволив їх із скорбот їхніх. *(Пс. CVII, 6).*

Надія ж не засоромить, бо любов Бога влита в серця наші Святим Духом, що нам даний. *(Рм. V, 5).*

---

[57] Св. Августин каже (Про Трійцю, I р. VIII), «що оглядання Бога є нам приобіцяне, як кінець наших діянь і вічне завершення всіх наших радощів». Воно не буде звершеним тут, але в майбутньому житті, коли то «побачимо Бога лицем ко лицу», і це буде нашим

Ця снага Бога в нас! Чим же вона є іншим, як не доказом любови, що хоче уділитися душі, полишаючи їй ініціятиву прийняти Його, запрошенням зверненим до людини, щоб повернула до Бога в почуванні своєї глибокої нікчемности? «Ти кажеш: Багатий я, а не знаєш, що ти нещасний, нужденний, бідний, і сліпий, і нагий» (Од. III, 17).

Певного дня душа відкриває свою бідноту, опісля щораз більше розуміє це і тоді її ніщо не догоджає, вона бачить себе обнаженою зі всього і так уже змагає пізнанням своєї нужденности до повноти. Далекий зов, що спостерігає, є такий солодкий і теж палкий, що не зможе знеохотитися, а лише солодко і гаряче жалітися. В тій відчутій відсутності находить обітницю небесної підмоги, що, йдучи на зустріч її вижиданню, визволить її та обдарить. «Блаженні убогі». Треба не мати нічого та й відчути це, щоб бажати багато. «Душа дістає стільки від Бога, як сподіється по ньому» — каже св. Іван від Хреста. «Бог не дає нам нездійсними бажань».[58] Найбільше, найшаленіше бажання Божої Реальности є те, що його Бог вижолоблює в наших душах, щоб його сповнити.[59]

Боже, ти Бог мій!
Тебе шукаю пильно.
Тебе душа моя прагне,
тебе бажає тіло моє в землі сухій, спрагліій і безводній.
Отак і я у святині тебе виглядаю, —
побачити силу твою й твою славу.
Твоя бо милість ліпша від життя,
уста мої славитимуть тебе . . .
Коли згадаю на моїй постелі тебе,
під час нічних чувань розмишлятиму про тебе.
Бо ти прийшов мені на допомогу . . . *(Пс. LXIII, 2—4, 7, 8).*

Але поки задзвенить цей голос, поки людина звернеться до Бога як єдиного і справжнього Джерела, є необхідним, щоб її бажання стали очищені.

Певно, снага, що її дізнає серед пустині життя, є палкою, бо ж серце її сотворене для того, що безмежне:

повним ущасливленням. Тут на землі ми осягаємо оглядання Божої правди недосконало . . . «в дзеркалі і неясно» (1 Кор. XIII, 12).

[58] Св. Тереса від Дитяти-Ісус.

[59] «Була б ти відала про дар Божий, і — хто той, що каже тобі: Дай мені напитися,— то попросила б сама в нього, а він дав би тобі води живої» (Йо. IV, 10).

І йшли три дні пустинею та й не знаходили води.
(Вих. XV, 22).

Але яка велика це небезпека, кинутися на першу стрічну воду, пожадливо шукати матеріяльного вдовілля, датися обманути примарам або, що гірше, пити з отрутних джерел! «Вони прийшли в Меру...» — каже Святе Писання — місце, де не було води. Після виснаження так довгою ходою, з яким гоном ці спрагнені люди не мусіли кинутись до цього вкінці осягненого джерела! На жаль!

Та води з Мери не могли пити, бо гірка була; тим і прозвали те місце Мера. І нарікали люди на Мойсея, говоривши: «Що нам пити?» *(Вих. XV, 23—24).*

Болюче розчарування: вода, що не осолоджує і не то, що не вгашує спраги, приносить смерть!.. Точний образ цих гнилих вод, де часто людина бажає замочити уста. З яким болем бачить Бог, що трудився над розбудженням у неї бажання живих вод, що вона повільно відвертається від Нього:

Покинули мене, джерело води живої, і повикопували собі копанки, копанки діраві, що води не держать. *(Єр. II, 13).*

Ах! Коли б люди могли повернути до справжнього джерела, де їх туга за безкраєм знайшла б заспокоєння!..

О, всі ви спрагнені, йдіть до води, навіть і ті, в кого грошей нема! *(Іс. LV, 1).*

Коли то з власного досвіду зможуть повторити це слово надхнене:

Бо в тебе джерело життя. *(Пс. XXXVI, 10).*

Але знаючи, що ніщо не зможе заступити Бога, повторити з Псалмопівцем:

Як лань прагне до водних потоків,
так душа моя прагне до тебе, Боже.
Душа моя жадає Бога, Бога живого, —
коли бо прийду й побачу Обличчя Боже? *(Пс. XLII, 2—3).*

О так! Ніщо не може заступити Бога. Як довго не знайшла чи не віднайшла Його, душа, що її земні харчі полишили порожною і голодною, «зреклась утіхи» (Пс. LXXVII, 3).

Вона знає, що тільки від Бога прийде їй підмога; та й ніщо не в силі погамувати її непохитної надії. Небезпеки, що окружають її, вороги, що зазіхатимуть на неї — це перший і найполегливіший поштовх її кликання до Бога:

Я голосом моїм до Господа взиваю,
я голосом моїм до Господа молюся.
Скаргу мою перед ним виливаю,
скруту мою йому я виявляю.
Коли тривожиться у мені дух мій, —
ти знаєш мою стежку.
На дорозі, де я ступаю,
тайно розставили сильце на мене.
Поглянь праворуч і подивися:
нема нікого, хто за мене дбав би;
нема куди мені втікати,
нема нікого, хто б мною піклувався.
До тебе, Господи, взиваю
й кажу: Ти моє прибіжище,
в землі живих ти — моя доля!
Зверни увагу на моє благання,
бо я вельми нещасний.
Спаси мене від гонителів моїх,
сильніші бо від мене.
Виведи з в'язниці мою душу,
щоб дякувати імені твоєму.
Мене обступлять праведники,
бо ти добро мені вчиниш. *(Пс. CXLII).*

Але під коли душа взиває Його, Бог трудиться в ній. Він піддає її помаленьку надхнення, щоб прохала не так підмоги проти небезпек і зовнішніх ворогів, як радше внутрішньої досконалости. Він викликує в ній бажання і прохання за духом справедливости, правди, правости; одним словом, згідности з Божою волею.[60]

О Господи, почуй мою молитву,
у твоїй вірності нахили вухо твоє до молъби моєї;
вислухай мене у твоїй правді!

---

[60] Так бачимо в Євангелії, що всі, що хочуть стати учнями або пошукують за правдою, питають Господа: «Учителю, що маємо робити?» (Лк. III, 12).

І не входь у суд із твоїм слугою,
бо ніхто з живих не виправдається перед тобою.
Бо мою душу гонить ворог,
життя моє у землю топче,
він оселює мене в пітьмі, як давно померлих.
Дух мій тривожиться у мені
й серце моє жахається у мені всередині.
Я згадую дні давні,
роздумую над усіма вчинками твоїми
і над ділами рук твоїх міркую.
До тебе простягаю мої руки;
моя душа, мов спрагла земля, тебе жадає.
Вислухай мене скоро, Господи,
бо знемагає дух мій.
Не крий обличчя твого від мене,
щоб я не став, як ті, що сходять в яму.
Дай мені вранці відчути твою милість,
бо я на тебе покладаюсь.
Вкажи мені дорогу, якою слід мені ходити,
до тебе бо підношу мою душу.
Спаси мене, о Господи, від ворогів моїх, —
до тебе прибігаю!
Навчи мене творити твою волю,
бо ти Бог мій.
Хай дух твій добрий
мене веде по землі рівній.
Живи мене, о Господи, імени твого ради,
у справедливості твоїй виведи з скорботи мою душу.
І в гніві твоїм знищ моїх супротивників!
І вигуби всіх гнобителів душі моєї!
Бо я — слуга твій. *(Пс. CXLIII).*

Дуже помаленьку стає свідома ще жахливішої небезпеки. Хоч вона була внутрі її та й носила її в собі, душа спочатку не спостерігала її. Ці небезпеки — це її помилки і безчисленні бунти, що держать її оподаль Бога:

Вкажи мені, о Господи, твої дороги,
навчи мене, де твої стежки.
Напути мене по твоїй правді й навчи мене,
бо ти Бог, мій Спаситель,
тебе очікую ввесь день я.

Згадай про твоє милосердя, Господи,
і про твою милість, вона бо споконвіку.
Гріхів юности моєї і переступів моїх не згадуй,
з милосердя твого згадай мене,
о Господи, доброти твоєї ради. *(Пс. XXV, 4—7).*

Небавом під діянням Божого світла душа завважує і відкриває поза своїми гріхами свій «стан» гріховний. Бог впроваджує її в глибінь її нужди. О, як досадно відіб'ється відгомін її оклику, що видобувається з цієї пропасти!

З глибин взиваю, Господи, до тебе.
О Господи, почуй мій голос!
Хай твої вуха будуть уважні
до голосу благання мого!
Коли ти, Господи, зважатимеш на провини, —
о Господи, хто встоїться?
Та в тебе є прощення,
щоб мали страх перед тобою.
Жду на Господа,
душа моя жде,
і я надіюся на його слово.
Душа моя чекає на Господа
більш, ніж сторожа на ранок.
Надійсь, Ізраїлю, на Господа,
бо в Бога є милість,
і відкуплення велике в нього.
Він викупить Ізраїля
з усіх його злочинів. *(Пс. CXXX).*

Однак немає сумніву, що ніхто не був так близький пізнання нужди грішної людини та Божого милосердя як автор псалма 50.

Помилуй м'я, Боже, з милости твоєї;
з великого милосердя твого зітри мої провини.
Обмий мене повнотою від вини моєї,
очисть мене від гріха мого.
Провини бо мої я знаю,
і гріх мій завжди передо мною.
Тобі, тобі єдиному, згрішив я,

і зло на очах твоїх учинив я,
щоб ти у вироку твоїм був оправданий
і правий, коли будеш судити.
Я ж у беззаконні народився,
й у гріху зачала мене моя мати.
Ти любиш правду в серці
і в глибині душі мудрости мене навчаєш.
Окропи мене іссопом, і я буду чистий,
обмий мене, і я над сніг буду біліший.
Дай мені відчути радість і веселість,
нехай радіють кості, які ти покрушив.
Відверни лице твоє від гріхів моїх
і зітри усі мої провини.
Серце чисте створи мені, о Боже,
і дух потужний віднови в нутрі моїм.
Не відкидай мене від лиця твого,
духа твого не відбирай від мене. *(Пс. L (LI), 1—13).*

Тож з вирощенням покори, з правдивішим зрозумінням своєї нужди, душа кидає до Бога крик тривоги:

Зволь, Господи, мене урятувати;
о Господи, поспіши мені на допомогу!
Я ж бідний та нужденний,
але Господь дбає про мене.
Ти — моя допомога і мій визволитель,
Боже мій, не забарися! *(Пс. XL, 14, 18).*

Вона не вагається навіть сказати, що тут йдеться про Його славу, відповісти на її зов, звернений до Нього. Хоч Він мовчить, душа вже оспівує свою дяку за підмогу, яка — вона цього певна — напевно прийде.

Зглянься і вислухай мене, о Господи, мій Боже!
Просвіти мої очі, щоб не заснути смертю,
щоб не сказав мій ворог: «Я його подужав!»,
щоб мої вороги не раділи, коли я захитаюсь.
Я ж бо надіявся на твою ласку.
Нехай радіє моє серце твоїм спасінням!
Заспіваю Господеві, добро бо мені вдіяв. *(Пс. XIII, 4—6).*

*
* *

Та ви — ніщо, й робота ваша не варта нічого. *(Іс. XLI, 24).*

Сумуйте... Смириться перед Господом, і він вас підійме!
(Як. IV, 9—10).

На крик людини і її зов Бог ще не відповів. Без сумніву, Він знає краще ніж душа всю її тісноту, всі її потреби, всю її нужду. Однак Він хоче, щоб вона ще більше зрозуміла її і зійшла глибше в покору.

«Бог гордим противиться» (Як. IV, 6). І навпаки — відкривається тим, що голодні і спрагнені Його — бідним і покірним.

Щоб саме створити цю справжню покору, Бог трудиться. Ні небезпеки, що оточують людину, ні знання нужденного стану, де її пхнув гріх, не в силі її дати. Жахлива, так часто тендітна спокуса самовистачальности і самообожання ще існує в ній. Треба, щоб дійшла до зрозуміння, що вона є ніщо. «Та ви — ніщо, й робота ваша не варта нічого» (Іс. XLI, 24). Вже інші глибоко досвідчили цього і між ними Псалмопівець. Читаючи, ми зрозуміємо, що ця спроба була жахливо тверда і болюча. Але ми теж відчуваємо, саме коли дізнаючи завороту голови над пропастю своєї нужди і своєї нікчемности, що людина знайдеться навіть при самих дверях одчаю, і тоді буде в належному стані, щоб іти до Бога як до єдиної сили й єдиної підпори. «Близько Господь до всіх, які до нього взивають» (Пс. CXLV, 18) «серцем сокрушенним і смиренним» (Пс. LI, 19). Тоді схилиться до них і, відкриваючи двері надії, Сам поведе їх стежкою.[61]

В обличчі мовчанки Бога та опізненого визволення людина вже захитана на вид небезпек, що оточують її, але ще більше пізнанням своїх блудів і своєї нужди є змушена спитати себе, чим вона є в обличчі Бога ?..

Господи, що таке людина, що ти піклуєшся про неї,
син чоловічий, — що думаєш про нього?

---

[61] Ми бачимо в Євангелії, як Господь любить поглиблювати численними досвідами покору Своїх слуг. Св. Петро дає нам цього величавий зразок.

Людина схожа на подих,
дні її, мов ота минуща тінь. *(Пс. CXLIV, 3—4).*

Хоч як пригадувала б собі царськість, яку Бог зложив в її руки під час сотворення, ця потужність ще більше дає відчути її нужду:

Мало чим зменшив єси його від ангелів,
славою й честю увінчав його.
Поставив його володарем над творами рук твоїх,
усе підбив йому під ноги:
вівцю й усю скотину,
та ще й дикого звіря,
птицю небесну й рибу в морі,
і все, що морськими стежками ходить.[62] *(Пс. VIII, 6—9).*

Чи не є ця великість в дійсності скоропроминальна та завжди загрожена?

Я мовив: «Ви — боги
й сини Всевишнього усі ви.
Однак, помрете, як усі люди,
і впадете, як кожний князь». *(Пс. LXXXII, 6, 7).*

В дійсності людина проминає наче тінь. Тож в обличчі порожности, проминальности, всякої руїни, мовкне ошоломлена:

Я занімів, замовкнув понад міру,
і біль мій роз'ятрився.
У мене в внутрі запалало моє серце,
від думок моїх огонь зайнявся.
І слово навернулось на язик мій:
Дай мені спізнати, Господи, кінець мій,
і міру днів моїх, яка вона,
щоб я знав, який я тлінний.
Ось кілька п'ядей завдовжки зробив ти мої дні,
і вік мій — немовби ніщо перед тобою;
вона лиш подув — кожна людина,

---

[62] Буквальне значення Псалма стосується людини взагалі та й підходить до цього місця. В Листі до Євреїв, II, 2, автор вияснятиме уряд Христа: «Що таке людина, що ти про неї пам'ятаєш? Або син чоловічий, що ти навідуєшся до нього? Ти вчинив його малощо меншим від ангелів. Увінчав його славою і честю. Усе підкорив йому під ноги». (Євр. II, 6, 7, 8).

лише, як тінь, чоловік проходить.
Дарма лиш метушиться;
громадить, та не знає, хто те збере.
Та й ось тепер, о Господи, чого я дожидаю?
Моя надія в тобі!
Від усіх моїх переступів мене визволь,
не дай мене на глум дурному.
Я занімів, я уст не розтуляю,
бо ти вчинив це.
Відверни геть від мене удар твій, —
від замаху руки твоєї я пропадаю.
Карою за провину ти направляєш людину;
нищиш, неначе міль, те, що йому миле.
Кожна людина — тільки подув.
Вислухай, Господи, мою молитву,
нахили вухо до благання мого,
не будь глухим на мої сльози.
Бо я — приходень у тебе,
як усі мої батьки — перехожий.
Відверни від мене твої очі, щоб я міг відіднути
перше, ніж піду,
і більш мене не буде. *(Пс. XXXIX, 3—14).*

Ще тільки перед хвилиною вона думала тікати, скритися, сподіючись ось так уникнути своєї нужденної судьби. Але це безумство, вона те знає: уникнути Бога — не можна.

Ти мене випробував, Господи, і знаєш.
Знаєш мене, коли сиджу і встаю я.
Думки мої здаля розумієш.
Чи ходжу я, чи спочиваю, ти добре бачиш;
тобі відомі всі мої дороги.
Бо ще нема й слова на язиці у мене,
а ти, Господи, вже все знаєш.
Ти ззаду й спереду мене оточуєш,
кладеш на мене твою руку.
Що за предивне знання! Для мене
занадто високе, недосяжне воно!
Куди мені піти від духу твого?
Куди мені втекти від обличчя твого?
Зійшов би я на небо — ти там еси,
ліг би я у Шеолі — і там ти.
Взяв би крила зірниці,

осівся б на край моря, —
і там рука твоя мене б водила,
і твоя десниця мене б тримала.
Сказав би я: «Принаймні тьма нехай мене покриє,
і світло, неначе ніч, мене сповиє», —
та навіть темрява для тебе не занадто темна;
і ніч, немов день, світить.
Так темрява, як і світло!
Ти створив моє нутро,
ти мене виткав у утробі матері моєї.
Хвалю тебе, що сотворив мене так дивно;
діла твої предивні,
ти душу мою знаєш вельми добре.
Кості мої не були сховані від тебе . . .
Очі твої бачили мої вчинки,
усі вони записані у твоїй книзі . . .
Як мені тяжко думки твої збагнути, Боже!
. . . Якби й скінчив, я був би ще з тобою. *(Пс. CXXXIX, 1—18).*

Ніщо не існує поза Його зором, цим зором, якого діяння Його слуги спробували.[63]

Він сильний владою і всевидющий. *(Сир. XV, 18).*

Ніщо не є скрите перед ним:

Господь із неба поглядає,
він бачить усіх дітей людських.
Він дивиться з місця побуту свого
на всіх землі мешканців.
Він, що сотворив серця усіх їх,
вважає на всі їхні діла.[64] *(Пс. XXXIII, 13—15).*

Він не опускає очей з людини:

Їхні путі перед ним завжди — від його очей

---

[63] Саме цього погляду досвідчить на собі Натанаїл (Пор. Йо. I, 43, 51), як теж чужоложна жінка і самарянка (Йо. IV, 29) «Ідіть но і подивіться на чоловіка, що сказав мені все, що я зробила»; багатий юнак (Мр. X, 21) і, двічі, сам св. Петро (Йо. I, 42; Лк. XXII, 61).

[64] «Бо слово — живе й діяльне, і гостріше від усякого двосічного меча: воно проходить аж до розділу душі й духа, суглобів та кістяного мозку, і розрізняє чуття та думки серця. Нема створіння, скритого від нього; все оголене і явне перед очима того, кому ми маємо звіт дати. (Євр. IV, 12, 13).

скритись не можуть . . . Усі діла їхні перед ним —
як сонце; очі його безнастанно на їхніх дорогах.
(Сир. XVII, 15, 19).

Сам він відає кожне діло людське. *(Сир. XV, 19).*

. . . Він діла ваші розгляне й ваші заміри розслідить.
(Муд. VI, 3).

З задуми, що огортає душу в обличчі тієї укритої приявности, що слідкує за нею й оповиває її, Агар, утікаючи перед Сарою у степ, ось як описує:

І назвала Агар ім'я Господа, що говорив до неї: «Бог, що з'явився мені», бо казала вона: «Чи ж я теж не бачила Бога, і побачивши його, живу ще?» *(Бут. XVI, 13).*

Бачучи все, Бог чує теж усі голоси, що піднімаються з землі до Нього:

З'явився вночі Господь Соломонові й сказав до нього:
«Віднині очі мої будуть відкриті й вуха мої будуть
сприймати молитву на цьому місці». *(2 Хр. VII, 12, 15).*

Тож душа віри молитиметься до Бога:[65]

Голос мій до Бога — і я взиваю;
голос мій до Бога, щоб міг мене почути. *(Пс. LXXVII, 2).*

Молитиметься, навіть коли її кликання залишається без відповіді:

Боже мій, кличу я вденъ, — не відповідаєш, а й уночі я теж не вгаваю. *(Пс. XXII, 3).*

Хай душа буде певна, що була почута та й знає ждати... Не лише з почуттям залежности або з байдужістю, але й з довір'ям, бо ж Бог не зволікає явитися тому, хто надіється на Нього.

*
* *

Скажи до Господа: «Моє прибіжище й моя твердиня, мій Боже, на котрого я покладаюсь». *(Пс. XCI, 2).*

---

[65] Ця спроможність Бога проникати найтайніші наміри не то що не обертається проти людини, але й наклонює Його уділити їй милосердя до справжньої і мовчазної скрухи. (Пор. Мр. VII).

...Якого ви, не бачивши, любите, в якого, не оглядаючи, віруєте, радіючи радістю невимовною і повною величі, осягаючи ціль вашої віри — спасіння душ ваших.

(1 Пт. I, 8—9).

Тим, що Йому всеціло віддалися, Бог виявляє Свою приявність і тайни Своєї всюди розлитої доброти. Боже Провидіння простягається над усіми творивами; та ті, що всього позбавлені, можуть рахувати на Бога окремим способом. Вони не зазнають зради.[66] Просвічена цим явищем, осмілена прикладом тих, що попередили її на цьому шляху та й знайшли на ньому життя, душа вручається свому Богові з повним довір'ям і безумовною відданістю. В міру, як підходить до джерела своїх побажань, своєї невимовної причини, до почину могутнього зову, що виринув з її нужди, з її затьмінь, зростає в ній спокійна і глибока певність. Вона тепер знає Його, не тому що чула, як другі свідчили, але з власного глибокого досвіду, кому вона довірилась.[67]

Подібно як віра, віддає нам надія свій предмет, віддає нам Бога. Ми надіємося на Бога, але Бог є теж предметом і метою наших бажань. Він виповняє відсутність, що її викликав. Лише Він є существенно тим усім, чим ми не є і за чим ми тужимо.

Як чудово заспокоююча ця справа про нашу докорінну нужду тому, що дає нам і невгасимому кличеві за безконечністю, зложеною в наших душах, палку Приявність Того, що посідає все!

Отже реальність Бога є вже тут на землі невимовним скарбом душі, як переживає свою нікчемність і надіється. Як Бог був її початком, Він є теж її кінцем. Він проводить душу і збагачує її в міру, як вона довіряється Йому. Всякий невільницький страх є від тепер прогнаний. Любов відповідає надії. І душа розливається в подяці, бажаючи, щоб і ввесь світ співав із нього.

Розглядаючись довкола, людина відкриває всюди сліди мудрости Божого правління і Провидіння.[68]

---

[66] Вже з початком публічного діяння домагався Господь від своїх учнів цього рода довір'я. (Пор. Мт. VI, 24, 34).

[67] «Бо знаю, в кого я увірував». (2 Тим, I, 12).

[68] І Христос теж послужиться буденними образами: образами птиць і пільних квітів, або запозиченими притчами з життя природи, щоб побудити душі до визнання добродійств Провидіння, довіритись Його і по-дитячому Йому віддатись.

Яка їх, твоїх діл, Господи, сила!
У мудрості усе ти створив, —
повна земля твоїх створінь.
Ось море велике, пребшироке,
у ньому плазунів без ліку,
звірів малих і великих.
Там кораблі проходять,
є і Левіятан, котрого ти створив,
щоб ним бавитися.
Усі вони від тебе дожидають,
щоб дав їм у свій час поживу.
Коли даєш їм, вони її збирають,
як розтулюєш твою руку, вони насичуються благом.
Вони бентежаться, коли ховаєш вид твій;
як забираєш дух у них, вони гинуть,
і повертаються у свій порох.
Зішлеш твій дух — вони оживають
і ти відновлюєш лице землі. *(Пс. CIV, 24—30).*

Все свідчить про Божу доброту: не лише матеріяльний світ і живі творива, що сповняють його, але теж серце і душа людини:

Хваліте Господа, бо добрий!
Співайте Богу нашому, бо милий!
Хвала бо йому подобає . . .
Розбитих серцем він ізціляє
і перев'язує їх рани.
Він число зір лічить
і кожну пойменно називає.
Великий наш Господь, велика його сила,
і розумові його немає міри.
Господь приниженим підносить,
а нечистивих понижує додолу.
Співайте Господеві на подяку,
хваліте Бога нашого на гарфі.
Він хмарами вкриває небо,
готує дощ на землю,
ростить траву на горах.
Дає для скоту поживу
і воронятам, що квилять. *(Пс. CXLVII, 1—9).*

Та сама думка є заторкнена і поглиблена в Псалмі 65.[69]

Деінде священне Писання показує, що праведні, взиваючи до Бога в важких хвилинах, були вислухані. Так було з Юдитою, одітою у волосінницю, з покритою головою попелом, що прохала Бога, щоб успішно проводив її намір спасти батьківщину:

О Боже, Боже мій! Вислухай і мене вдовицю! Ти бо вчинив минуле, теперішнє і те, що прийде потім. Що є тепер, і те, що прийде, ти спізнав досконало. Що ти задумав — воно сталось, і що ти захотів — стало присутнім і мовило: ось ми присутні! Бо всі твої дороги готові і твої постанови наперед тобі відомі. Ось асирійці... не признали, що ти — Господь, який кладеш кінець війнам. Господь — твоє ім'я! Розбий же їхню силу потугою твоєю! Розторощи їх міць у своїм гніві, бо вони задумали твою святиню осквернити, намет, де пробуває ім'я твоєї слави, опоганити і роги твого жертовника позбивати. Поглянь на їхню гординю, зішли на голову їхню гнів твій. Подай моїй руці вдовиній потрібну мені силу. Побий хитрістю моїх уст раба з паном, пана ж разом із слугою. Розбий їхню пиху рукою жінки... Так, так, Боже мого батька, Боже Ізраїля — твого спадкоємства, Владико неба й землі, вод Сотворителю, Царю всього створіння твого, вислухай мою молитву!.. Вчини, щоб кожен твій народ, кожне плем'я знало добре, що ти єси, о Боже, — Бог всемогутній, сильний, і що другого захисника для роду Ізраїля крім тебе немає. (Юд. IX, 4—14).

Естера теж тому, що молитва її була палкою і покірною, одержує від Бога ласку для свого народу:

Господи, ти єдиний наш Цар, поможи мені в цьому опущенні, бо ж не маю іншої помочі кромі тебе; небезпека грозить мені і вже моїми руками дотикаюся її. Від ранньої молодости на лоні мого племени я дізналася, що ти, Господи, полюбив Ізраїля більш за всі нації... І тепер ми прогрішились в твоїй прияві і ти віддав нас у руки наших ворогів... Справедливий

---

[69] Відвідуєш землю і її зрошуєш;
збагачуєш її понад міру...
Ти увінчав рік твоєю добротою... (Пс. LXV, 10—12).

ти, Господи!.. Вони вложили свої руки в руки їх божків, присягаючи повалити суди твоїх уст, знівечити твоє насліддство... Дай пізнатися в цьому часі скорботи нашої і вчини мене відважною... Покладь слова мудрости в мої уста... висвободи нас твоєю рукою і допоможи мені самітній, бо ж нема в мені нікого крім тебе, Господи! Ти все знаєш і тобі відомо, що бриджуся славою лукавих. ...Ти знаєш, що знасилувано мене та що ненависним мені моє вивищення... Ніколи, відколи мене приведено тут аж до сьогодні, твоя слуга не зазнала радости лиш у тобі, Господи Боже, Боже Авраама. О Боже, ти перевищаєш всіх силою, вислухай моління тих, що не мають жодної іншої надії, визволь нас з рук лукавих і висвободи мене з тісноти! *(Ест. XIV, 3—9).*

І не тільки деякі вибрані душі, дані святим Писанням за зразок, що Бог їх вислуховує. Всі, що довіряються Йому, відчувають наслідки Його доброти і милосердя:

Хваліте Господа, бо добрий,
бо милість його повіки.
Так нехай скажуть ті, що їх викупив Господь,
котрих він викупив з руки гнобителя. *(Пс. CVII, 1—2)*

Вони блукали пустинею, на безлюдді,
дороги не знайшли до міста, де б їм жити.
Голодні й спраглі, —
душа їхня всередині умлівала;
тоді вони до Господа візвали в своїй скруті,
і він визволив їх із скорбот їхніх.
Він вів їх дорогою простою,
щоб ішли до міста, де б їм жити.
Хай славлять Господа за його милість
і чудеса його над людськими синами.
Бо він наситив спраглу душу,
і зголодніlу душу сповнив благом.
Вони сиділи в тьмі й тіні смерти,
скруті нуждою й залізом,
бо збунтувалися проти слів Божих
і погордували радою Всевишнього.
Їхнє серце він упокорив бідою,
вони спіткнулися, але помічника не було.

Тоді вони до Господа візвали в своїй скруті,
і він визволив їх із скорбот їхніх.
Він вивів їх із тьми й тіні смерти
і розбив їхні кайдани.
Хай славлять Господа за його милість
і чудеса його над людськими синами.
Бо він розбив мосяжні брами
і розламав залізні засуви.
Вони нездужали через свої переступи,
прибиті за свої провини . . .
Тоді вони до Господа візвали в своїй скруті,
і він визволив їх із скорбот їхніх.
Він послав своє слово й вилікував їх
і врятував їх із могили.
Хай славлять Господа за його милість
і чудеса його над людськими синами.
Хай принесуть подячні жертви . . .
Підняв злиденного з нужди
і його сім'ї, мов овець, розмножив . . .
Хто мудрий, хай запримітить оці речі
і нехай зрозуміє милості Господні. *(Пс. CVII, 4—43).*

О! без сумніву, безбожник, що чинить лукавство та й остає безкарним, скаже:

«Немає Бога.» *(Пс. LIII, 2).*

Та праведник знає, що згодом Бог покарає:

Чого ти злобою хвалишся,
о витязю безславний?
Ввесь час ти мислиш про погибель . . .
Ти любиш зло більш, ніж добро,
брехню більше, ніж правду.
Погибельні лише любиш речі, язику лукавий.
Тому і Бог знищить тебе,
знівечить тебе навіки;
вирве тебе з намету
і викорінить тебе з землі живих.
Побачать праведники і настрашаться

і будуть сміятись із нього:
«Ось чоловік, що не мав Бога за свою твердиню . . .»
Я ж — мов те буйне дерево оливне в домі Божім;
надіюсь на ласку Божу повік-віки. *(Пс. LII, 3—10).*

Тому-то не остається душі ніщо краще, як довіритись зовсім Богові, в повному довір'ї і самовідданні.

До тебе, Господи, я прибігаю;
не дай осоромитися повіки.
У твоїй справедливості вирятуй мене і визволь;
прихили до мене твоє вухо і спаси мене.
Будь скелею пристановища для мене,
твердинею міцною, щоб мене врятувати.
Бо ти моя скеля й моя твердиня.
Бо ти моя надія, Господи, —
Господь моє упование від юности моєї.
На тебе покладався я від материнського лона;
вже від утроби матері моєї ти — мій покровитель . . .
Не відкидай мене, коли постаріюсь,
не покидай мене, коли зникне моя сила . . .
А я завжди уповатиму . . . *(Пс. LXXI, 1—3, 5—6, 9, 14).*

Вона скриється в «тіні Всевладики»:

Ти, що живеш під Всевишнього покровом,
що у Всесильного[70] *тіні пробуваєш,*
скажи до Господа: «Моє прибіжище й моя твердиня,
мій Боже, на котрого я покладаюсь».
Він бо спасе тебе від сітки птахолова
і від погибельного мору.
Він тебе покриє крилами своїми,
і ти втечеш під його крила;
щит і забороло — його вірність.
Ти не злякаєшся ні страху вночі,
ані стріли, що вдень літає,

---

[70] Слова цього псалма висказують віру душі в опіку Божу. Ця віра була так звичайною в Ізраїлі, що саме стрічками цього псалма демон спокушуватиме Христа на пустині (Пор. Мт. IV, 6) та що нарід цим спокушуватиме Його на хресті (Пор. Мт. XXVII, 43). Та Ісус ось так дасть свідоцтво найсвященніше «надії ніколи непосоромленій».

ані чуми, що в пітьмі бродить,
ані зарази, що нищить опівдні.
Нехай і тисяча упаде біля тебе
і десять тисяч праворуч від тебе, —
до тебе не підійде.
Ти лиш очима споглянеш —
і кару грішників побачиш.
Бо Господь — твоє прибіжище,
Всевишній — твій захист.
Ніяке лихо до тебе не приступить,
ніяка кара не підійде близько намету твого.
Бо ангелам своїм він повелить про тебе,
щоб берегли тебе на всіх твоїх дорогах.
І на руках тебе носитимуть,
щоб не спіткнулася нога твоя об камінь.
На гада й змія будеш наступати,
розтопчеш лева і дракона.
Тому, що він явив свою любов до мене, я його врятую;
я вивищу його, бо знає моє ім'я.
Візве до мене, і я озвусь до нього;
я буду з ним у скруті,
я визволю його і його прославлю.
Довгим віком його насичу
і явлю йому моє спасіння. *(Пс. XCI).*

Душа почуватиметься в мирі і свобідна:

Вислухай мене, коли буду взивати, мій Боже справедливий!
У тісноті моїй дав ти мені пільгу. *(Пс. IV, 2).*

Покріплена глибокою й особистою спробою, вона остане відтепер незахитана в своїй вірі і довір'ї:

Бог нам прибіжище і сила;
у нещастях з'явився з дужою допомогою.
Тим не злякаємось, хоч би й земля провалилась
і гори захитались серед моря.
... Бог серед нього, воно не похитнеться. *(Пс. XLVI, 2—3, 6).*

Що більше, душа подається за апостола та спробує привести других до довір'я в Бозі:[71]

---

[71] Пор. Йо. IV: Приклад самарянки.

О сини людські, докіль будете твердосерді?
Чого любите пусте й шукаєте неправду?
Знайте: Господь предивне своєму святому робить;
Господь почує, коли візву до нього.
Тремтіть і не грішіть!
Роздумайте в серцях ваших,
на ложах ваших, і мовчіть!
Жертвуйте жертви справедливі
і на Господа надійтесь!
Багато кажуть: «Хто нам покаже блага?»
Яви нам, Господи, світло лиця твого!
Дав ти моєму серцю радість більшу,
ніж радість тих, що їм уродило
удозвіль вина й хліба.
Не встигну я лягти, у мирі вже засипляю,
бо ти, о Господи єдиний, даєш мені безпечно жити.

(Пс. IV, 3—9).

В такому настрою була душа царя-покаянника:

Поверни мені радість спасіння твого . . .
щоб доріг твоїх навчив я беззаконних,
і грішники, щоб навернулися до тебе. *(Пс. LI, 14—15).*

Тоді скорбота душі зміняється в радість:

Коли Господь повернув сіонських бранців,
немов би сон ми бачили, так було з нами.
Тоді уста наші сповнилися сміху
і радости язик наш.
Тоді поміж народами загомоніли:
«Велике діло вчинив Господь над ними ! . .»
Хто сіє у сльозах,
з радістю буде жати.
Іде з плачем, іде,
несучи мірку зерна.
Повертається додому радий,
несучи снопи з собою. *(Пс. CXXVI, 1, 2, 3, 5, 6).*

І хвала гомонить:

Алилуя.
Хваліте, слуги Господні,
хваліте ім'я Господнє.
Нехай ім'я Господнє буде благословенне
віднині й повіки.
Від сходу сонця до його заходу
хвальне ім'я Господнє.
Високий над усіма народами Господь,
над небесами його слава.
Хто, як Господь, Бог наш,
що возсідає на престолі,
що дивиться униз,
на небо і на землю?
Що піднімає з пороху злиденного,
що з гною бідного підносить,
щоб посадити його з вельможами,
з вельможами народу свого.
Дає неплідній жити в хаті,
зробивши з неї щасливу дітей матір. *(Пс. CXIII).*

Душа оспівує добродійства, що ними обсипав її Бог:

Алилуя.
Хвали, душе моя, Господа!
Буду хвалити Господа поки життя мого,
псалми співатиму Богові моєму докіль буду жити . . .
Щасливий той, кому Бог Якова подає допомогу,
в кого надія на Господа, Бога свого,
що створив небо й землю,
море — й усе, що є в них;
що вірність береже повіки,
що пригнобленому чинить правосуддя,
що дає хліб голодним . . .
Господь відкриває сліпим очі . . .
Господь буде царем повіки,
твій Бог, Сіоне, по всі роди.
Алилую. *(Пс. CXLVI, 1—2, 5—7, 8, 10).*

І ця похвала стає у неї остаточним настроєм:

Благословен, о Господи, Боже Ізраїля, батька нашого, по віки вічні! Твоя, о Господи, велич, сила, слава, вічність і пишнота, бо все, що на небі й на землі, твоє! Тобі, о Господи, належить царство! Ти вищий над усе як Владика! Багатство й слава — від тебе. Ти усім володієш; у твоїй руці сила й могутність, у твоїй руці — зробити кожного великим, сильним. Тому, о Боже наш, тепер ми тебе прославляємо і хвалимо твоє преславне ім'я.[72] *(1 Хр. XXIX, 10—14).*

[72] Цей псалом подяки був частиною Галлель, що наш Господь співав його після Тайни Вечері.

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

ЗЛУКА В ЛЮБОВІ

Слухай, Ізраїлю, Господь Бог наш, Господь єдиний. *(Втор. VI, 4; Мр. XII, 29).*

Бо той, що освячує, і ті, що освячуються, всі від одного. *(Євр. II, 11).*

Бог є любов, і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в ньому. *(1 Йо. IV, 16).*

Бог... душа... Оце два актори цієї великої драми, що нам подає Біблія. Але ця «книжка Божа і людська» не сповнила б своєї ролі, якщо обмежилася б до підкреслення безмежної віддалі, що їх відділює. Тож не інакше, як саме виказуючи, до якої міри людина була створена до злуки з Богом, Біблія виявляється зовсім вірною своїй місії. Щоб провести людину до цієї злуки, Бог не вагався проголосити Закону любови і вірности «Любитимеш...» Злука має бути здійснена, але не зможе інакше ніж у любові.

Заповіді і приписи Мойсеєвого Закону укладаються довкола «великої заповіді» та поручення любови ближнього. Перша вимагає безумовної любови Бога понад усе і, якщо потреба, жертви з того всього, що людині найдорожче. Друга, перевищаючи далеко прислів'я: «не чини другому, що тобі негоже», запускається на додатній шлях любови, що вирізьблює серця на подобу Божу. Ці дві головні заповіді, що про них скаже згодом Христос, що це «ввесь Закон і Пророки» пробивають одну і ту саму дорогу — дорогу любови. Але одночасно, як Бог переводив людину на шлях любови, що веде до злуки, Він і сам зобов'язався. Вже досить далеко перед приходом Христа Старий Заповіт свідчить про Бога, що є всеціло «нашим». І ця близькість, ця приналежність, виходить на яв різними способами. Бог Старого Заповіту не є далеким: Він є Богом Заповіту, Богом Ізраїля, Богом наших батьків, нашим Богом. «Господь, Бог наш»... постійно повторятиме вибраний народ. Але для тої сердечности необхідними є умови. Тільки вбогі, покірні, праведні засмакують і досвідчать, що «Бог є з нами», Бог буде вже відтепер їх частина і їх нагорода. Отак промощений шлях для «Емануїла», для того, що згодом прийде замешкати серед нас, виявляючи в повності і досконалості любов Бога до людей.

ЗАКОН ЛЮБОВИ І ВІРНОСТИ

Вкладу закон мій у їхнє нутро і напишу його у них на серці. Я буду їхнім Богом... ***(Єр. XXXI, 33).***

З того знаємо, що ми його спізнали, коли ми заповіді його бережемо. ***(1 Йо. II, 3).***

Між Богом, чистим духом, і цим, що в людині є його безмежно бліде та далеке, хоч дійсно схоже, злука, без сумніву, була можливою. Інакше Бог не дав би людині заповіді. Але щоб здійснити її, щоб людина не збludила та й вспіла розпізнати в сіті днів те, що в силі повести її назустріч Богові; щоб ця реляція стала всім ясна, необхідним було, щоб Бог у надмірі зниження і доброти висловився конкретним способом, у звичайній мові людей та втілив духовні засади, спроможні дати їм життя.

Ось чому, підчиняючись земним звичаям, Бог проголосив Закон, знаменито достосований до звичаїв й обичаїв народу, до якого був звернений. Чотири книги Старого Заповіту є їх зреасумованням: Вихід, Левіт, Числа і Второзаконня.[73]

Не наша річ розбирати їх, вияснити складники їх чи подати їх історію. Хай нам вистачить пригадати їх досконалість при допомозі слів Того, що все ж таки не вагався вимагати йти далі від Нього. «Закон був проголошений Ангелами через посередника», каже св. Павло в листі до Галатів (Гал. III, 19), додаючи: «Так що закон був нашим вихователем, аж до Христа» (Гал. III, 24).

Це, до речі, була роля Закону Старого Заповіту.

---

[73] Одначе в устах Христа, як уже теж народу, Закон буде мати значення більш загальне, підкреслюючи одність надхнення Писань, та й зачислятиме теж Псалми і Пророків як П'ятикнижжя. (Пор. Йо. X, 34, XII, 34 і XV, 25).

Тому, що мав за завдання повести до Христа, ми хотіли б тут висвітлити те, що його споріднює так тісно з Новим Законом, та й показати, що ці давні постанови, сповидно розвинені, приготовляють до кращого зрозуміння і присвоєння собі духа «нової заповіді». Не забуваймо, що при постанні закону находиться необхідно Дух Бога. Неможливим вважати його збіркою правних і суспільних правил. В своїй сущості він є духовний[74] і вже його заповіді укладаються по цій лінії, що буде лінією закону любови і сердечности, відновленої Христом. Ось чому то вже від найдавніших часів богонадхнені письменники могли слушно сказати:

Щасливі ті, що їх дорога бездоганна,
що ходять за Господнім законом. *(Пс. CXIX, 1).*

Тому в вухах віри накази Закону звучать не як прості засади природньої обичайности, але як слова, що походять від Бога. Вони находять в них багатство об'уки, смакують їх солодкість:

Слово твоє — світильник перед ногами в мене. (Пс. CXIX, 105).

Слова твої, відкрившись, просвітлюють. *(Пс. CXIX, 130).*

Закон освітлював їх шлях і вів їх до злуки:

І він покаже нам свої дороги і будемо ходити його стежками, бо з Сіону закон вийде і слово Господнє з Єрусалиму. (Іс. II, 3).

Тож слуги Божі брали слова Божі духовним способом. Як же не мали б віднайти того, що в серці даного їм Закону Богом, велику засаду любови, на якій він був оснований? Любитимеш... Чистий дух не висловлюється так повно і совершенно як у любові і любов є в повному значенні об'явленням духа, його остаточним висловом, його найвищим життям.

Тож у любові відбудеться злука між людиною і Богом; але будучи реальністю, всеціло духовною, випливаючою з божественного джерела, любов лучить тут на землі з Богом тільки тих, що живуть у дусі. Так висвітлюється шлях, яким веде Бог свій нарід, як теж усі душі, що хоче їх злучити зі Собою. До «Обіцяної Землі» злуки лише ті входять, що всеціло сповняють закон любови:

---

[74] «Все ж таки закон святий, і заповідь свята, і праведна, і добра... Адже знаємо, що закон духовний...» (Рм. VII, 12, 14).

Ось який завіт я створю з домом Ізраїля після тих днів, — слово Господнє: Вкладу закон мій у їхнє нутро і напишу його у них на серці. Я буду їхнім Богом, вони ж моїм народом. *(Єр. XXXI, 33).*

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією силою твоєю. *(Втор. VI, 5).*

Любитимеш ближнього твого, як самого себе. (Лев. XIX, 18).

На ці дві заповіді, запевняє нас Христос, «ввесь закон і пророки спираються» (Мт. XXII, 40).

Старий Заповіт підкреслив тісну злуку між «Великою Заповіддю» любови Бога і заповіддю про любов ближнього, яку св. Яків у своєму листі назве «законом царським»[75] (Як. II, 8).

Наступні сторінки старатимуться відкрити нам божественні вимоги цих обох заповідей та висвітлити зв'язь, що з'єднює їх.

---

[75] Тому, що ці дві заповіді, проголошені давнім Законом, не є злучені як у Євангелії (друга міститься в книзі Левіт серед різнородних приписів, під час коли перша є висвітлена в іншій книзі, у Второзаконні) — могли б викликати сумнів, чи ті обі заповіді любови ясно явилися Ізраїлю як основа і душа закону. Та читання Євангелії показує нам, що так не є. В дійсності відповіді, що дають на питання Христа учений в Законі (Мт. XXII, 36) і книжник (Мр. XII, 28) потверджують, що вага обох заповідей і зв'язь між ними не уйшла уваги людей Старого Закону.

ВЕЛИКА ЗАПОВІДЬ

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією силою твоєю. ***(Втор. VI, 5).***

У кожній досконалості кінець я бачив; твоя ж заповідь широкосяжна.
(Пс. CXIX, 96).

Любов, отже, — виконання закону, бо мета закону — Христос...
(Рм. XIII, 10, X, 4).

Любов, що нею Бог любить нас, є виключною і заздрісною; вся біблійна історія змальовує це чудово! Бог любить нас і нічого більше. Ми повинні віддати Йому цю любов, «бо ж Він перший полюбив нас» (1 Йо. IV, 10). Та не обманюймо себе: ця любов, що Бог жде її від нас, повинна мати ці самі прикмети виключности і заздрости, бо лише Бог є гідний любови. Будучи причиною і метою всякої любови, Він заслуговує в нашій душі не тільки на перше місце, але на все місце:

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією силою твоєю.[76] *(Втор. VI, 5).*

Тільки Йому поклін:

Я — Господь, Бог твій... Нехай не буде в тебе інших богів крім мене... Бо я Господь, Бог твій, Бог ревнивий...
(Вих. XX, 2, 3, 5).

Тільки Його Ім'я заслуговує на шану, зроджену з любови:

---

[76] Пор. Мт. IV, 10. Почувши ці повторені слова Христом, Сатана втікає й ангели приходять служити Вчителеві.

Не прикликатимеш імени Господа, Бога твого, марно, бо не пустить Господь безкарно того, хто прикликає його ім'я марно. *(Вих. XX, 7).*

То теж з любов'ю ми прив'яжемося до Нього:

Господа, Бога твого, бійся, йому служи, його держись, його ім'ям клянись. Він твоя слава, він — Бог твій . . . *(Втор. X, 20—21).*

Деякий час буде виключно присвячений на службу цій любові:[77]

Пильнуйте мені суботи; бо вона — знак між мною та вами для ваших поколінь, щоб знали, що я — Господь, який освячує вас. *(Вих. XXXI, 13).*

Вкінці ця заповідь любови повинна бути постійно в свідомості людини, предметом всіх її думок, метою всіх її починів:

Слухай, Ізраїлю, Господь Бог наш, Господь єдиний . . . Оці слова, що їх я заповідаю тобі сьогодні, мусять бути в твоєму серці. Ти накажеш про них твоїм синам і говоритимеш про них, сидівши в хаті й ідучи в дорогу та лягаючи й устаючи; і прив'яжеш їх на знак собі на руку та й вони будуть налобником у тебе між очима, і напишеш їх на одвірках твого дому й на твоїх воротях. *(Втор. VI, 4—9).*

Ця заповідь, що жиди повторятимуть її як віровизнання, є звернена не тільки до вибраного народу; вона була призначена поширятися постепенно в просторі й в часі.

Закон один і одне право буде для вас і для приходня, що перебуває з вами. Установа віковічна у ваших поколіннях: як ви, так і приходень буде перед Господом. *(Чис. XV, 16, 15).*

Та не з вами одними укладаю я сьогодні цей союз і складаю цю присягу, але й з тими, що нині тут стоять з нами перед Господом, Богом нашим, і з тими, що їх тут сьогодні немає з нами. *(Втор. XXIX, 13—14).*

---

[77] Коли Христос чинитиме чуда в суботу (Пор. Мт. XII, 10—17), то це не тому, щоб накидатися на саму суботу, але радше щоб відновити духа любови, що повинен оживляти закон (Пор. Мт. XII, 1—8).

Тож при заключенні на Хориві (Втор. VI, 5), чи оновлений в краю Моав (Втор. XXX, 20), Заповіт зберігає цю саму головну заповідь. Головною річчю буде завжди: «Щоб ти любив Господа, Бога твого, всім твоїм серцем і всією душею твоєю» (Втор. XXX, 6). Хоч яка велика вона:

Бо ж заповідь, яку заповідаю тобі нині, не занадто тяжка для тебе й недосяжна тобі. *(Втор. XXX, 11)*

*
* *

Ви колись — не народ, а тепер народ Божий.
(1 Пт. II, 10, свобідно наводячи Ос. II, 25).

Приступіть до нього, каменя живого, людьми відкинутого, а Богом вибраного, дорогого... щоб з нього збудувати духовний дім, на святе священство, щоб приносити духовні жертви. *(1 Пт. II, 4, 5).*

Підчиняючись Божій Заповіді, віддаючи Богові свою любов, людина стає на нову площину: площину любови. Якщо через свою природу вона далі є частиною «світу», вибором предмету Бога, піднімається до надприродного життя, що відділює її від людей «земних». Ісус Христос висказав рішальні слова: «Не за світ молю, лише за тих, яких ти передав мені, бо вони — твої... Не молю, щоб ти узяв їх від світу, лише — щоб зберіг їх від лихого». (Йо. XVII, 9, 15).

У світі мале стадо віруючих творитиме завжди відділену частину, наражену на всякі противоріччя, нарід, що його притаманне покликання: Святість вимагає зірвати зі «Світом».[78]

Тож будете мені святими, бо святий я, Господь, що відрізнив вас від народів, щоб ви були моїми. *(Лев. XX, 26).*

Адже Ізраїль відповів на заклик Бога; він добровільно зобов'язався слухати Божої заповіді:

---

[78] «Тепер же, звільнившися від гріха і ставши слугами Богові, маєте ваш плід на освячення, а кінець — життя вічне». (Рм. VI, 22). «Ви не від світу». (Йо. XV, 19). «Це ж саме воля Божа: святість ваша...» (1 Сол. IV, 3). «Бо в ньому він нас вибрав перед заснуванням світу, щоб ми були святі й бездоганні перед ним у любові» (Еф. I, 4).

Ісус сказав до народу: «Не можете ви служити Господеві (і чужим богам), бо він — святий Бог, Бог ревнивий; не простить вам ваших переступів і гріхів ваших...» Народ же сказав Ісусові: «Ні! Ми таки Господеві будемо служити!» Тоді Ісус сказав до народу: «Ви свідки проти себе самих, що вибрали для себе служити Господеві». Вони ж сказали: «Так, ми свідки». «Тому викиньте геть богів чужоземних, що між вами і прихиліть ваше серце до Господа, Бога Ізраїля». І мовив народ до Ісуса: «Ми будемо служити Господу, Богу нашому, й голосу його слухатися». *(І. Н. XXIV, 19—24).*

І уклали союз, щоб шукати Господа, Бога батьків своїх, усім своїм серцем і всією душею своєю; а кожен, хто не шукав би Господа, Бога Ізраїля, повинен був умерти, чи малий він, чи великий, чи чоловік, чи жінка. І заприсягнули вони Господеві голосно й з радісними викликами, під звуки сурем та рогів. Юдеї раділи цією присягою, бо заприсягли з усього серця свого; а що вони шукали його усім серцем, то Господь і дав їм знайти себе й дав їм спокій з усіх боків.

(2 Хр. XV, 12—15).

Ізраїль через клятьбу, що в'яже його з Богом, буде відділений і підпорядкований надприродньому життю, життю святому:

Будете моєю особливою власністю... царством священиків, народом святим. *(Вих: XIX, 5, 6).*

Але якими шляхами зможе людина дійти туди? Які наслідки потягне зі собою Божа Заповідь? Ніколи Бог не відмовився уділити людям своєї власної святости, якої характер безумовної всевищости ми вже бачили. Проте Бог не відкриває цього заміру людині як якийсь уроєний ідеал, неможливий до осягнення через свою вищість. Він предкладає їй як доступну мету та обов'язок, від якого не може відклонитись:

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всією силою твоєю. *(Втор. VI, 5).*

Обі заповіді любови і святости є тісно пов'язані. І тому, що пов'язані, буде людині можливим прийняти з радістю зречення змислових пожадань та бути відділеним від матеріяльного поземy, де кружляють «земські люди». Як дитя обітниці, «справжній Ізраїль» має покликання, що його світ вважає безумством по

оцінці світу: спадщиною вибраною для нього є сам Бог, як Ізраїль є вибраною часткою Бога[79] Ось так стають ясними заздрісні вимоги Божої заповіді щодо Ізраїля і суворість установ, що відділюють його від інших народів, але і так стає зрозумілою клятьба вибраного народу. Мойсеєві приписи помножуються, щоб підкреслити цей характер відрубности, священного застереження. Ввесь народ буде позначений навіть на своїому тілі:[80]

На восьмім дні (життя) мусить бути обрізане в вас кожне ваше хлоп'я ... *(Бут. XVII, 12).*

Спомин освободження з Єгипту дасть нагоду присвятити ще тісніше Богові тих, що урятувались:

Первенця з дітей твоїх віддаватимеш мені. (Вих. XXII, 28).

Представлена через плем'я Леві, посвячене на службу храму, приналежність Ізраїля Богові буде таким чином ще більше потверджена:

Ось я взяв левітів з-поміж синів Ізраїля ... і будуть левіти моїми. — Мій бо всякий первенець. *(Чис. III, 12, 13).*

Приписи Мойсеєві доложать усякої старанности, щоб надати народові окремішню Богослужбу, яка відрізнить їх від довкільних народів та вчинить прямо неможливим змішувати своє життя з їхнім. Історія нам показує, що все ж таки найчастіше ці обережності були даремні. Людська слабосильність, зараження і примана прикладу є вистачаючі, щоб вияснити це. А проте продовж віків у цього народу є завжди «мала решткa», що з любови до Господа воліла перебувати вірною його заповідям. Як не відмовлявся Бог дати дари своїм людям, так не відмовляється від їхньої любовної відповіді. Так много приписів чувало над збереженням у чистоті і незайманости вибір Ізраїля! Чи ж не було можливим сподіватись, щоб від цього народу вийшла ожидана відповідь?[81]

---

[79] Про наслідки цього вибору Христос висловиться з найбільшою ясністю: «Були б ви від світу, то світ би своє любив. А що ви не від світу, бо я вибрав вас від світу, ось тому й ненавидить вас світ». (Йо. XV, 19).

[80] Знак внутрішньої віддільности, зовсім моральної (Пор. Рм. II, 25—29).

[81] В дійсності лише Христос, приходячи на цей світ, задовольнить у повноті закон відосібнення і заздрісної приналежности до Бога. (Пор. Лк. XX, 25).

Аарон носитиме огріхи, яких допустяться сини Ізраїля в святих речах, що їх посвячуватимуть у всіх своїх святих приносах. *(Вих. XXVIII, 38).*

Ти сам, і твої сини, і батьківський дім твій з тобою відповідатиме за провину проти святині; та й за переступи щодо вашого священства. *(Чис. XVIII, 1).*

Бог карає зі суворістю, що нас бентежить всяке ухиблення в богослужбі:

Аронові сини, Надав і Авігу, взяли кожен свою кадильницю і вклали до них жару та й посипали на нього ладану, і принесли перед Господом вогонь негодящий, якого він їм не заповідав. І вийшло з-перед Господа полум'я та й пожерло їх, і вони померли перед Господом. *(Лев. X, 1—2).*

Він карає теж кожне легке заломання у вірі чи вірності:

Господь же сказав Мойсеєві та Аронові:

«За те, що ви не вірили мені, коли треба було показати мою святість в очах Ізраїля, не введете ви цю громаду в землю, що її я дав їм». *(Чис. XX, 12).*

Будучи так дуже вимагаючим, Бог цим показує, чого Він жде від священства. Тож священик має не лише вив'язатись з ролі посередника, йому теж припадає надзвичайна честь реалізувати закон любови з усією можливою досконалістю і висловити його внутрішнім і зовнішнім богослуженням.[86] Таким є Пінхас, сповнений так великою ревністю, що заслужив собі на цю похвалу:

...Одвернув обурення моє від синів Ізраїля, ревнувавши за мою честь... Тож об'яви: Ось я даю йому союз миру, що буде йому та його потомству союзом віковічного священства за те, що ревнував за свого Бога й спокутував синів Ізраїля.
(Чис. XXV, 11, 12, 13).

---

[86] Зрештою повна успішність посередництва є зв'язана зі святістю посередника, висловлена совершенністю любови. Старий Закон, що «заводить ліпшу надію», (Пор. Євр. VII, 19) не міг дати одне і друге, повністю зреалізовані щойно в Христі, який походив не лише з потомства Арона і з племени Леві, але теж з царського роду Юди, та й священиком є «за чином Мелхиседека». Установа цього нового священства, що припечатує давні обітниці в крові Нового, не лише що не зриває на духовній площині з Левітським священством, але й увидатнює головні його лінії, що до них прямували архиєреї, яких імена ми тут наводимо.

Езра теж:

... звернув своє серце на те, щоб вивчати закон Господній і виконувати його, й навчати в Ізраїлі постанов і права.

(Ез. VII, 10).

Коли Езра так молився і сповідався, плачучи й припадаючи ниць перед домом Божим ... *(Ез. X, 1).*

Та й Йонатан, що його ділом був союз мира з народами заявив:

Хоч ми його й не потребуємо, бо маємо втіху — святі книги, що в руках наших, — нам усе ж таки приємно спробувати відновити братерство й дружбу з вами, щоб не зробитись вам чужими. *(1 Мак. XII, 9, 10).*

Вкінці щедрий Симон:

... витратив багато власних грошей на те, щоб озброїти й оплатити військо свого народу ... шукаючи всяким способом підвищити народ свій. *(1 Мак. XIV, 32, 35).*

За посередництвом своїх святих священників нарід віднаходив часто шлях Божий, духовний сенс закону любови, «що його слухав зі сльозами», радість покірного богослуження, виконаного правдивому Богові:

Тоді він сходив униз, свою руку підносив над синів Ізраїля сукупною громадою, устами вимовляв благословення Господне й іменням його возносив славу, — і народ удруге на коліна падав, щоб від Всевишнього благословення прийняти.

(Сир. L, 1, 20, 21).

В обличчі цієї величі священичого уряду нарід повторятиме молитву богонадхненного письменника:

Хай Господь дасть вам мудрість у вашому серці — судити народ його за справедливістю, щоб не пропало щастя його, щоб перейшла його слава й на його потомство!

(Сир. XLV, 26).

Отак життя священика свідчить прилюдно цій правді, що Бог достойний любови «з усього» нашого серця, «зі всіх» сил наших та щоб «Йому Самому« служено. І це вистачало, щоб

священство було необхідною установою, щоб йому уділити — поза окремими формами, притаманними Старому Заповітові — характеру остаточного та всесвітнього, як самий Заповіт:

Так бо говорить Господь: Не переведеться у Давида потомок, що сидітиме на престолі дому Ізраїля, та й у священиків і в левітів не переведеться муж, що стоятиме передо мною, щоб повсякчасно чинити всепалення, воскурювати приносини й споряджати жертви кожного дня... Як не можете скасувати моєї умови з днем і моєї умови з ніччю, щоб день і ніч не чергувались своєчасно, так не можна скасувати моєї умови з рабом моїм Давидом, щоб не було в нього наслідника царя на його престолі, а й зо священиками та левітами, слугами моїми. Як воїнство небесне, якому нема ліку, і як пісок морський, якому нема міри, так розмножу потомство раба мого Давида й левітів, що мені служать. (*Єр. XXXIII, 17—22*).

«Новий Заповіт починається з Авраамом», каже св. Августин. Можна теж сказати, що з Заповітом і богослуженням Левітів починається священство, якого метою є зреалізувати з усією можливою совершенністю цей Закон, що приготовляв шляхи єдиному Священикові,[87] якого повнотою є любов.

Як дар передаю вам службу священства. (*Чис. XVIII, 7*).

І буде їм священство установою вічною. (*Вих. XXIX, 9*).

Відтепер можемо бути певними, що зов Бога не залишиться даремним, але діждеться жданої відповіді. Господеві буде віддана любов за любов.

[87] Св. Августин це теж твердить: «Закон був вагітний Христом». (Проповідь 20, про Святих).

ПРИНОСИ І ЖЕРТВИ

Жертви Богові — дух сокрушенний: серцем сокрушенним і смиренним ти, Боже, не нехтуєш...
Тоді приймеш прихильно законні жертви, приносини й всепальні жертви...
(Пс. LI, 19, 21).

Приступіть до нього... щоб приносити духовні жертви, приємні Богові, через Ісуса Христа. *(1 Пт. II, 4, 5).*

Церква так добре зрозуміла любов понад усе, що її домагається Бог як відповідь на його заздрісну любов, що кладе ці слова в наші уста в акті любови: «Мій Боже, люблю Тебе з цілого серця мого понад усе...»

Увесь Старий Заповіт навчає людину про цей Божий вибір, чи радше про це місце незрівняне, що його Бог має займати в нашому житті. Бо ж не вистачає дати Богові «його пайку» та визнати зовнішньою богослужбою, що ми є Його власністю, бо ж Його творіння ми є. Необхідною є жертва, що обняла б наше життя, як це Бог увесь заанґажовується в своїй любові. Що більше, і це найнеобхідніше, що жертва має відсвітлювати наш стан грішників.

Вже в самих початках гріх змінив рід взаємин між Богом і людиною, що мали бути взаєминами любови. Саме гріх є істотно відмовою цієї любови, що більше — відкиненням. Кожного разу, як ми його поповнюємо, ми зрікаємося любови, ми відкидаємо її. Тож принос, що ми жертвуємо його, як створіння, є обдертий із свого знамени приналежности до Бога.[88]

---

[88] «Коли ми кажемо, що маємо з ним спільність, а ходимо в темряві, то ми говоримо неправду... Коли ми кажемо, що гріха не маємо, то ми самих себе обманюємо і правди в нас немає. Якже ми визнаємо гріхи наші, то він — вірний і справедливий, щоб нам простити гріхи наші й очистити нас від усякої неправди» (1 Йо. I, 6—10). «Всі бо згрішили й позбавлені слави Божої» (Рм. III, 23).

Тому треба, щоб жертва приоділа характер зречення гріха та любови Бога понад усе, що саме є притаманністю жертви. Бо ж жертва не являє лише любов. Там входять теж усі почування задоволення і покірного каяння, якими людина випрошує привернути ласку, і висловлює нею навернення свого серця. Саме у цьому світлі треба глядіти на поняття приносу і жертви, яких місце і роля так досадно підкреслені в Старому Заповіті та які випливають з Божої заповіди: «Любитимеш Господа, Бога твого».

*
* *

Поганські релігії сподівалися виєднати Божу поміч дарами і цілопаленнями. Такий настрій духа був часто спокусою для Ізраїля.

Не вчиняй підкупу — його не буде прийнято. (Сир. XXXV, 11).

Навіть за часів Ісуса, сина Сираха, треба було ще пригадувати народові надземне навчання, все-таки заподане вже в початках щодо жертви, що відкривало духовну і моральну основу. Добро — це чистий намір нашого серця, зверненого до Бога:

І споглянув Господь на Авеля і на його жертву, на Каїна ж і на його жертву не споглянув. Розсердився Каїн вельми і похмурнів. І сказав Господь до Каїна: «Чого ти розсердився? Чому похмурнів? Коли чиниш добре, будь погідний, а коли ні — гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати». (Бут. IV, 4—7).

Тому-то Псалмопівець скаже до Бога:

Серце чисте створи мені, о Боже ... (Пс. LI, 12).

Він знає, що все, що виходить з очищеного серця є прийняте Ним вселаскаво:

Тоді приймеш прихильно законні жертви,
приноси й всепальні жертви ... (Пс. LI, 21).

Бо ж гріх, відвертаючи серце людини від Бога, її віддалив:

Ні! Це ваші беззаконня вас від Бога відлучили, ваші гріхи лице його від вас закрили, щоб вас не чути. (Іс. LIX, 2).

Та гріх не є остаточною перешкодою. Боже милосердя прийме ласкаво жертву, як знак внутрішнього звороту, якщо він щирий:

І коли мій народ, що зветься моїм ім'ям, упокориться, буде молитись та шукати лиця мого й навернеться від своїх лихих доріг, то я почую з неба й прощу гріхи їхні й вигою їхню землю. *(2 Хр. VII, 14).*

О так! Бог домагається без упину людського серця. Якщо його дістане, Боже милосердя сповнить пропасть, викопану гріхом, і духовні поворози будуть знову зав'язані, приноси прийняті:

І тоді впокориться їхнє необрізане серце, і тоді вони спокутують свої беззаконня. Я згадаю союз мій із Яковом . . .
(Лев. XXVI, 41).

Бо на святій горі моїй, на високій горі ізраїльській, — слово Господа Бога, — там служитиме мені ввесь дім Ізраїля, увесь, скільки його на землі. Там я буду ласкаво приймати й там буду жадати ваших приношень, найліпших ваших дарів, що присвятите. *(Єз. XX, 40).*

Зокрема Пророки наполегливо домагаються внутрішнього навернення, богопочитання в дусі і правді, відданого серцем правим, постійно оновленим, серцем чистим і вірним, де процвітає любов ближнього.

Вони п'ятнують як лож і лицемірство зовнішнє почитання, де відсутне серце.[89]

Навіщо нам постити, як ти не бачиш; себе умертвляти, як ти не знаєш? Таж ви в день посту виконуєте ваші справи, гнобите всіх робітників ваших. Ви постите на те, щоб правуватися та сваритись і немилосердно бити кулаком. Не так ви нині постите, щоб голос ваш було чути на небі. Хіба такий піст мені до вподоби, день, коли хтось умертвлює себе?
(Іс. LVIII, 3—5).

Тож коли люди відкидають Божий закон, увесь пронизаний любов'ю, Бог відкидає їх жертви:

Навіщо мені безліч ваших жертв? — говорить Господь. Я пересичений всепаленнями баранів і ситтю годованих телят . . . Не приносьте більше пустих дарів! . . Обмийтеся, станьте чистими; усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинки; перестаньте чинити зло! *(Іс. I, 11—16).*

---

[89] «Ви — скаже Христос — видаєте себе за праведних перед людьми, Бог же знає сердця ваші, бо що в людей високе — осоружне Богові» (Лк. XVI, 15).

Як зголоднію, не скажу тобі того;
бо мій усесвіт і те, що його сповнює.
Чи ж то я їстиму биків м'ясо,
чи кров козячу буду пити? *(Пс. L, 12, 13).*

Мені осоружні, мені обридли ваші свята; ваші врочисті збори мені не до вподоби. Хоч ви мені й принесете всепалення та ваші хлібні жертви, я їх не прийму. На ваші мирні жертви з годованого скоту я й не погляну. *(Ам. V, 21, 22).*

Навіщо мені ладан із Шеви і пахуча тростъ із країв далеких? Ваші всепалення не люблю я, і ваші жертви мені не до вподоби. *(Єр. VI, 20).*

Позбавлена своєї внутрішньої і моральної вартости обрядова жертва тратитъ свій найцінніший складник. Коли приноситъ обильні плоди в житті, де нещиро сповняється заповіді, вона є безплідною та й потягає під осуд того, хто жертвує та одночасно задумує беззаконня в своєму серці і сповняє його.

Навітъ як будутъ постити, я не зважатиму на їхню молитву, та й як будутъ приносити всепалення й жертви, я не прийму їх. *(Єр. XIV, 12).*

Відступники погрузли глибоко у вбивствах... Учинки їх не дозволяютъ їм повернутися до свого Бога, бо дух блудництва в них усередині... *(Ос. V, 2, 4).*

Жодна жертва не знайде[90] ласки перед Богом, якщо закон любови не є захований. І коли нарід запитує:

З чим мені перед Господом з'явитисъ, уклонитисъ перед Богом Всевишнім? Чи мені стати перед ним із всепаленнями, з однолітними назимками? Чи будутъ Господеві до вподоби тисячі баранів, десятки тисяч ручаїв олії? Чи маю йому дати мого первородня за мої переступи, плід мого лона за гріхи душі моєї? *(Міх: VI, 6, 7).*

Пророк відповідає:

---

[90] Захована букви закону, якщо дух є відсутній, не лише що не має вартости, але й не подобається Богові. Так є зі суботнім днем, коли його заховується, занедбуючи любов. Христос пригадає на цьому місці слово Осії (VI, 6): «Я милосердя хочу, а не жертви» (Мт. IX, 13 і XII, 7), а св. Павло скаже: «Бо буква убиває, дух же оживлює». (2 Кор. III, 6).

Тобі сказано, о чоловіче, що є добре й чого Господь від тебе вимагає: лише чинити справедливість, любити милосердя й покірно ходити перед твоїм Богом. (Міх. VI, 8).

Коли ви постили й плакали п'ятого й сьомого місяця — оцих сімдесят років,— чи ж то ви справді для мене постили?.. Чиж ви не мали б були слухатися слів, що Господь проголосив був через перших пророків?.. Так говорить Господь сил: Судіть судом правдивим і чиніть любов та милосердя кожен до свого брата. Вдову й сироту, приходня й бідного не утискайте та зла у вашім серці не мисліте на брата свого. (Зах. VII, 5—10).

До повного повороту, до всецілого навернення серця й обичаїв закликає Боже слово людей. Що лише тоді жертва приймає своє духовне значення та віднаходить свою справжню успішність, що лише тоді є ласкаво прийнята Богом.

Поверніться до мене усім вашим серцем, у пості, в плачі й у жалі. Роздерітъ серце ваше, а не одежу вашу, і поверніться до Господа, Бога вашого. (Йоіл, II, 12—13).

Коли ж ви справді послухаєте мене, — слово Господнє, — і не вноситимете дня суботнього ніякого тягару брамами цього міста та святкуватимете день суботній і не робитимете за нього ніякого діла, то брамами цього міста входитимутъ царі й князі, що сидятъ на Давидовому престолі, що їздятъ колісницями й кіньми... І приходитимутъ з міст юдейських, і з околиць єрусалимських, і з землі Веніяминової, і з рівнини, і з гір, і з півдня, та й приноситимутъ усепалення й жертви, й офіри, й кадило, і приноситимутъ подячні жертви у дім Господній. (Єр. XVII, 24—26).

Так то буде продовж усіх віків, по всіх місцях і для всіх родів:

Чужинців, що приступлятъ до Господа, щоб йому служити та ім'я Господа любити і бути його слугами, усіх, що пильнуютъ суботу, щоб не сквернилася, та міцно тримаються мого союзу, я приведу на мою святу гору і звеселю їх у моїм домі молитви; всепалення їхні та жертви їхні будутъ мені любі на моїм жертовнику, бо дім мій буде названий домом молитви для всіх народів. (Іс. LVI, 6—7).

Повне і дійсне навернення серця і волі до любови Божої, навернення обичаїв і всього життя до безмежного життя — таки-

ми то є істотні умови кожного правдиво-релігійного життя, основа жертви, дійсно милої Богові. Зрештою, неможливо завести згоди між різнородними вимогами, духовними і матеріяльними, підтримувати в собі бажання беззаконня, під час коли душа віддавала б Богові лицемірний поклін. Єзекиїл бачив у сні зі жахом збезчещену святиню і знечищену нечистими жертвами, що їх в ній жертвовано. Стіни покриті численними малюнками зображали численні божища, що їм люди постійно покланялися. (Єз. V, 5—18).

Бог не терпить образів в наших серцях. Він хоче не тільки першого місця, але й всецілости нашого почитання:

Я — Господь: це моє ім'я! Я другому не поступлюся славою моєю, ані моєю честю — різьбленим божищам. (Іс. XLII, 8).

Він безпощадно покарає тих, що безбожно віддають Йому честь, але Він обдарить без міри душу вірну:

І буду вам Богом . . . *(Вих. VI, 7).*

Направду вся важкість у тому: Чи Бог буде або не буде «нашим Богом?» Чи буде тим, що ми Його любимо понад усе і в Ньому все? Отже Біблія домагається одної речі, себто безумовної любови понад усе, де все наше єство віддається не в думці, а з любови «переживаної» в актах, що випливають з нашої віри.

Зв'язок між приносом і жертвою є такий необхідний і такий глибокий, приноси і жертви являються так ясно, як таїнства справжньої любови, що святе Писання не має потреби виясняти їх інакше як Божою заповіддю любови: «Любитимеш зі всього серця твого, зі всіх твоїх сил, зі всього ума твого . . .» Тому-то бачимо, що на кожній сторінці процвітає жертва як вираз самочинний і необхідний взаємин між людиною і Богом. Бо саме ось так людина, відділюючись від гріха, вибирає Бога і своїм духом і серцем.

*
* *

По-божому заклопотане людське серце все-таки зберігає всю свою слабосилість, як теж готовість задовільнитися зусиллям та вишукує причини, щоб здержати щось для себе. Саме щоб оборонити його перед ним самим, Мойсей і його учні після нього видали численні приписи, не лишаючи нічого самовільності

чи недбальству, пригадуючи постійно священну притаманність добровільного приносу та внутрішні стани, що повинні супроводжати його, побуджуючи наше серце до щирого дарування і його совершенности.

Із подробиць, так широко заподаних П'ятикнижжям, ми пригадаємо ось тут лише притаманності вимаганої щедрости і совершенности.

І найперше притаманність щедрости.

Жодного примусу, жодного натиску: людина є свобідна що до приносу[91] і її щедрість надає вартість:

Від кожного, хто добровільно схоче дати, візьміть для мене пожертву. (*Вих. XXV, 2*).

Кожен по своїй спромозі з дарами, якими Господь, Бог твій, поблагословить тебе. (*Втор. XVI, 17*).

Бо ж, до речі, Бог ніяк не потребує наших матеріяльних дарів; Він лише любить і споглядає на «серце покірне і сокрушенне», на самочинну любов, що найменшим дрібничкам надає безмежну вартість. Цар Давид зрозумів це гаразд (і нарід ізраїльський з ним), коли то в навечеря збудування храму в чудовій молитві він підкреслює, що це й склад доброхітного приносу і совершенного серця в жертвах необов'язкових, є овочем окремішньої Божої ласки:

Мовив цар Давид до всієї громади... «Що було в мене сили, наготував я для дому Бога мого: золота на золотий посуд, срібла на срібний посуд, міді на мідний, заліза на залізний, ... оникового каміння, вставного каміння, малахіту... й усякого дорогоцінного каміння та силу мармуру. До того — в моїй любові до дому Бога мого — є ще в мене власний скарб золота... і його я даю на дім Бога мого, окрім усього того, що я приготував для святого дому... А тепер чи не схоче ще хтось жертвувати добровільно для Господа?» І почали жертвувати добровільно голови над родинами, начальники над колінами Ізраїля, ... І радів народ, що вони розщедрились, бо жертвували вони Господеві від щирого серця і цар Давид теж був вельми врадуваний. Тоді Давид благословив Госпо-

---

[91] Пор. Діян. Апост. V, 2—6. Ананія має свободу управи своїх дібр, але через неправду хоче запевнити собі славу повного дару. В одній сцені, наче позиченій у Старому Заповіті, він і його жінка падуть поражені за кару їх обману.

да перед усією громадою. Давид промовив: «Благословен, о Господи, Боже Ізраїля, батька нашого, по віки вічні! Твоя, о Господи, велич, сила, слава, вічність і пишнота, бо все, що на небі й на землі, твоє! Тобі, о Господи, належить царство! Ти вищий над усе як Владика! Багатство й слава — від тебе. Ти усім володієш; у твоїй руці сила й могутність, у твоїй руці — зробити кожного великим, сильним. Тому, о Боже наш, тепер ми тебе прославляємо і хвалимо твоє преславне ім'я. Бо хто я й хто народ мій, що ми удостоїлися таких щедрих дарів? Усе бо від тебе і з твоєї руки те, що ми тобі дали; ми бо чужинці й приходні перед тобою, як і всі батьки наші; неначе тінь життя наше на землі і нічого сталого немає Господи, Боже наш! Усі оці достатки, що ми наготували для будови дому тобі, твоєму святому імені, воно з твоєї руки й усе твоє. Знаю, Боже мій, що ти вивідуєш серце й щирість любиш; я від щирого серця пожертвував усе це, а тепер бачу, що й народ твій, що оце тут, радо жертвує тобі. Господи, Боже Авраама, Ісаака й Ізраїля, батьків наших! Збережи довіку цю добру настанову в серці твого народу й спрямуй їхнє серце до тебе. А Соломонові, моєму синові, дай серце праве, щоб пильнував твої заповіді, твої накази й твої постанови та щоб зробив усе й збудував палату, що для нього я все приготував». (1 Хр. XXIX, 1—18).

Та й притаманність «свершеннества» є теж дбайливо підкреслювана, коли йдеться про жертви:[92]

Дар без застереження, як теж без повороту:

Бо що ти, Господи, поблагословиш, те — благословенне повіки. (1 Хр. XVII, 27).

А коли то скотина, з якої приносять у жертву Господеві, то все, що дається Господеві, вважатиметься за святе; її не

---

[92] Совершенність жертвованої речі, як це вимагає Мойсеєвий кодекс, відповідала досконало титулові двократно-символічному, як «образ того, що має прийти»: досконалість жертви, зображуючи досконалість «Агнця Божого», що його вітав Іван Хреститель, як підставлення за грішників: дар жертви «без догани», що виявляв волю дарування совершенного дару, гідного Бога, що його пожертва була перворостом. В свою чергу Христос зажадає від того, хто схоче наслідувати Його в совершенстві дару, жертви цілої і бездоганної: «Якщо хочеш бути досконалим... піди, продай, що маєш, дай бідним... потім приходь і йди за мною». (Мт. XIX, 21).

можна ні переміняти, ні підміняти, ні кращої на гіршу, ні гіршої на кращу. *(Лев. XXVII, 9—10).*

Принос має бути без хиби, бо ж це жертвується Богові:

Коли, хоч хто б він був з дому Ізраїля, чи з приходнів в Ізраїлі, схоче принести жертву, чи з якоїсь обітниці, чи з доброї волі, як то звичайно приносять Господеві всепалення, то, щоб бути угодним, мусить принести самця без вади зо скотини чи з овець . . . Нічого, що має якусь хибу, не приноситиме, бо не буде угодним Богові. *(Лев. XXII, 18—20).*

Ані з рук чужинців не прийматимете таких пожертв, щоб їх приносити вашому Богу як поживу, бо вони уломні, і з вадою не будуть для вас угодні. *(Лев. XXII, 25).*

Дрібничкові приписи книги Левіт, що визначували обряд жертвування так уточненим способом, що сцена наче відбувається на наших очах і підкреслюють вагу чину, що довершується. В дійсності — це ж Богові, безмежно святому Богові, «що бачить і пронизує серця» жертвується офіра, тому людина жертвуватиме не лише те, що найліпше з її дібр, але вона зближиться до жертовника з почуваннями боязни і то після очищення:

Хто б то не був у ваших поколіннях, кожен із ваших нащадків, що з нечистотою на собі приступить до святих речей, посвячених від синів Ізраїля Господеві, той викоріниться з-перед мого лиця: я — Господь. Ніхто з Аронових нащадків, що буде прокажений або течивий, не їстиме святих приносів, поки не стане чистим; а й той, що доторкнеться когось, що занечистився від трупа, . . . не можна йому їсти святих речей, хібащо вимиється в воді. А зайде сонце, то стане чистим і можна йому буде потім їсти святі речі, бо то харч його. *(Лев. XXII, 3—7).*

Цією ж дорогою моральна мета, до якої спрямовані ці зовнішні очищення, повільно стане явною людині і тоді духовне в жертві відкриється її.

*
* *

Любов принележности, що висловлюється пожертвою з найцінніших дібр, невимушений поклін людської особи Богові —

це все є висловлене приносом, а прилюдний обряд жертвування, подиктований самим Богом Мойсеєві, передає це досадно в живих символах. Божій ревності, — якої всевладність виявляє кожен рух священика, — душа віддається без застереження в цій пожертві, що заступає її.

Найперше йдеться тут про посвячення обітованої речі. Відтепер вона є його без вороття і не може служити до звичайного вжитку. Покладення рук є символічним й обрядовим рухом, що відділює і позначує остаточно печаттю це, що є обітоване Господеві.[93]

І припровадиш левітів до Господа, а сини Ізраїля покладуть руки свої на левітів. Арон же приведе левітів як офіру перед Господа від синів Ізраїля, щоб служили службу Господеві. І покладуть левіти руки на голови бичкам... І вилучиш левітів з-поміж синів Ізраїля, щоб були моїми.

(Чис. VIII, 10—14).

І далі цей сам рух підставляє офіру людині для жертвування, на яке погоджується в своїм серці, принесену, як задоволення, винагородження чи благодарення:

Він покладе свою руку на голову жертви всепалення й вона буде прийнята йому на користь — як покута за нього.

(Лев. I, 4).

Відриваючись тепер від усього, що могло б її задержати, зовсім висвободжена й відділена від світу душа пролиється в обличчі Бога, всеціло виставлена Його зіницям, — в цій крові розлитій на жертовнику, яку вважають за животний складник єства:

Не смієш її споживати, виллеш її на землю, як воду.

(Втор. XII, 24).

Бо в крові — життя тіла і я вам дозволив уживати її на жертовнику в покуту за ваші душі, кров бо чинить покуту, оскільки в ній життя. *(Лев. XVII, 11).*

---

[93] Покладення рук лишається, як практика в обряді хрищення і поміщена в хвилині, коли священик заклинає Бога, щоб пірвав в'язи гріха і позначив дитя знаком мудрости. Вона має своє повне значення при хіротонії.

Як символ життя готового всеціло віддатись, розлита кров свідчить теж про союз, що його душа заключила з Богом.[94]

Це кров союзу, що уклав Господь із вами, згідно з усіма цими словами *(Вих. XXIV, 8).*

скаже Мойсей, покроплюючи зібраний нарід кров'ю, позбираною на жертовнику. Таємничо, містично — можна б сказати — нове життя вилонюється з розлитої крови:

А священик візьме пальцем її крови та й помастить роги жертовника всепалення, всю решту ж крови вилле до підніжка жертовника всепалення... Так зробить священик покуту за нього й проститься йому. *(Лев. IV, 30—31).*

Бо ж пожертва, річ свята, річ посвячена, так стала Божою, що стане всеціло спаленою. Так буде з упривілейованою жертвою священика і жертва в огні буде вимовним символом діяння Бога, що й сам зветься пожираючим огнем.

Всяка офіра священика мусить бути цілком спалена; не можна її їсти. *(Лев. VI, 16).*

Проте, коли то найліпша частина з приносу є всеціло спалена в огні на вівтарі в храмі:

Увесь тук належить Господеві. Установа ця віковічна для ваших поколінь, де б ви не осілись: ні туку, ні крови не смієте їсти. *(Лев. III, 16—17).*

Що вважається нечисте та нагадує гріх, те вже відтепер відкинене і буде спалене одаль.[95]

Усього бичка винесе геть із табору на чисте місце, де висипають попіл та й спалить його на дровах вогнем; на попелищі спалять його. *(Лев. IV, 12).*

Розіллята кров пожертви — символ душі; вогонь на вівтарі зображує Божу любов, що очищує і перетворює. Ось образи одночасно так високо, а проте так слабо, зобразуючі контракт, заключений між Богом і душею.

---

[94] «Бо де є заповіт, мусить там наступити смерть заповітника» (Євр. IX, 16).

[95] Пор. Лист до Євр. XIII, «Тому й Ісус, щоб освятити народ власною своєю кров'ю, страждав поза містом». (Євр. XIII, 12). «Ось Агнець Божий, який світу гріх забирає» (Йо. I, 29).

ЖЕРТВА — ВИСЛІВ ЛЮБОВИ

Ти розкував мої кайдани.
Я принесу тобі похвальну жертву.
(Пс. CXVI, 16, 17).

Тож благаю вас, брати... віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну.
(Рм. XII, 1).

Жертва «з причини гріха» ясно відповідає поняттю покути і задовільнення. Та жертва, сама з себе, є теж висловом необхідним волі, яка з усією запопадливістю віддається на службу тому, що Його любить понад усе.[96] Тож коли хоче направити минулі провини, виявити свою самовідданість або похвалу, що виривається зі серця, воля послуговуватиметься єдиним засобом, яким розпоряджає: жертвою. Доброхіть посвятиться Божому уподобанню.[97]

*
* *

Перші сторінки святої Книги показують нам, що численні всепалення, жертвовані Ягве, були майже виключно жертвами подяки. Правість Патріярхів і їх глибоке розуміння всевищости

---

[96] «Хто не бере свого хреста й не йде слідом за мною, той недостойний мене... Хто своє життя зберігає, той його погубить». (Мт. X, 38, 39).

[97] Згідно зі системою Нового Заповіту, лиш одна офіра може бути жертвована — жертва Христа; «Бо він лиш одним приносом удосконалив назавжди тих, що освячуються» (Євр. X, 14).

Та саме стати учасником життя Христового — це поділяти всесторонньо і добровільно жертву похвали і спокутування, що її Він сповнив, кажучи:

«Ось я приходжу...
Чинити твою волю, Боже мій, я радий». *(Пс. XL, 8—9).*

Божої це виправдують. Все ж таки найбільша частина Біблії позначена ідеєю каяття і приносом жертв покути. Це виказує, що нарід був глибоко свідомий зневаги, заподіяної Богові, та що хотів повернути до нього, уповаючи на Його милосердя. Про це милосердя певна запорука була йому дана. Чи ж не була включена в приписах спокутуючих жертв, що їх Бог дав Мойсеєві?

Так зробить священик покуту за його гріх, і проститься йому. (Лев. IV, 26, 31, 35; V, 10).

Тому то вага жертви покути була великою в очах богобійних слуг Ягве. Ми маємо подивугідний зразок в «святому Іові», що з боязни, щоб його сини не згрішили під час пиру:

... Посилав по них і наказував їм очищуватись. Другого дня вставав він рано-вранці й приносив за кожного з них всепалення, бо говорив сам до себе: «Може мої діти согрішили і лихословили Бога в своєму серці». (Іов, I, 5).

Та обрядова жертва лишається даремною, якщо не є супроводжена внутрішнім станом. І навпаки, якими не були б форми, що під ними ці стани виявляються, Бог відповідає на них завжди милостиво. Молитва, піст, покута є знаками щирого навернення та одночасно всеможніми орудниками, щоб отримати Боже пробачення.[98] Місто поганське Ніневія дізнає на собі цього.

І Йона почав увіходити в місто; один день ходи. Він об'явив, кажучи: «Ще сорок день, і Ніневія буде зруйнована». І повірили ніневітяни Богові: оголосили піст і понадягали веретища від найбільшого до найменшого. Вістка про це дійшла до ніневійського царя; він устав з престолу свого, скинув одежу з себе, покрився веретищем і сів на попелі. Далі на наказ царя і його вельмож, було голосно оповіщено в Ніневії: І Йона почав увіходити в місто; один день ходи. Він об'явив, «Ні людина, ні скотина... нічого не сміють їсти, ні споживати та й води не сміють пити. Та щоб усі — від людини до скотини — понакривались веретищами й чимдуж взивали до Бога і щоб кожен покинув свою нікчемну поведінку й на-

---

[98] Христос підкреслює успішність цих практик, як теж внутрішні стани, що повинні їх оживити: «Ти ж, коли постиш, намасти свою голову й умий своє лице, щоб не показати людям, що ти постиш, але Отцеві твоєму, що перебуває в тайні; і Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі» (Мт. VI, 17—18).

сильство рук своїх. Хто зна, чи Бог іще не повернеться та не роздумає й не відверне від нас палаючий свій гнів, тож ми й не загинемо?» Побачив Бог їхні вчинки, що вони відвернулись від своєї нікчемної поведінки й роздумався щодо лиха, яке був погрожував їм учинити — і не вчинив його.

(Йона, III, 4—10).

Без сумніву, дуже часто загроза кари наклонює людське серце до покори і сокрушення. Однак Бог не погорджує тими першими кроками до Нього:

Цареві ж юдейському, що послав вас запитати Господа, ось що скажіть: Так говорить Господь, Бог Ізраїля: Слова, що ти чув, здійсняться. Але тому, що твоє серце зворушилося й ти впокорився перед Господом, почувши те, що я висказав проти цього місця й проти його мешканців, які стануть жахом і прокляттям для інших, тому, що ти роздер на собі одежу й плакав передо мною, і я теж вислухав тебе, — слово Господне. *(2 Цар. XXII, 18, 19).*

Часто люди вимолюють Божу допомогу також за посередництвом покути, щоб віднести перемогу:[99]

І всі разом, виконуючи той наказ, із плачем та постом припавши лицем до землі, три дні без перестанку, молилися до милосердного Господа; тоді Юда піддав їм духу та звелів бути напоготові. *(2 Мак. XIII, 12).*

Вже в Синаї в навечеря Божих об'явлень нарід був заохочений очиститися покутою, щоб могти зрозуміти слова Єгови:[100]

Йди до людей та й освячуй їх сьогодні й завтра; нехай повипирають одежу свою і стануть готові до третього дня.

(Вих. XIX, 10—11).

Справжня аскеза є основана на внутрішній покорі й оперта на практиках покути, що їх піддавали вже самі заповіді, які помагали держати людське серце, звернене до Бога. Часи скорбо-

---

[99] В тому самому сенсі Христос скаже своїм учням, які не могли вигнати демонів з біснуватого: «Щодо цього роду бісів, то його виганяють лише молитвою і постом». (Мт. XVII, 21).

[100] В свою чергу Христос дасть приклад покути, заки зачне свою прилюдну поацю. Він піде в пустиню і там поститиме сорок днів і сорок ночей (Пор. Мт. IV, 2).

ти були передбачені, заохочуючі людину, щоб увійшла в себе і ще більше навернулась:

Це буде вам установою віковічною: сьомого місяця, десятого дня місяця, маєте вмертвляти[101] *самих себе й нічого не робити, чи тубілець, чи чужинець, що пробуває між вами; в той бо день відправлятиметься покута за вас, щоб очистити вас; і будете чисті перед Господом від усіх ваших гріхів. Це день повного спочинку для вас, і ви мусите вмертвляти самих себе; це установа віковічна. (Лев. XVI, 29—31).*

Цій сильній і звичайній дисципліні, що розтягається на тисячі дрібниць щоденного життя, найліпші з-поміж жидів посвячувались з любови до Божої заповіді. Духовна нагорода за цей доказ любови многократно проявляється. Чотирьом євреям, що на вавилонському дворі витривали в суворій повздержності, їхнє здоров'я не дізнало найменшого ущербку . . .

. . . Бог дав їм знання й розуміння всякого письма та мудрости; а Даниїл мав до того ще й дар розуміти всякі видіння і сни. (Дан. I, 17).

У переплетеному житті суворою покутою і молитвою, Мудреці Старого Заповіту завдячують їхнє високе зрозуміння Божих таїнств. Та вже найбільше стає явним перетворення сердець великих друзів Бога, що довершилося в часах їх великих турбот і в такий зворушливий спосіб. Доказом глибоко покірна настанова Давида, що втікав перед своїм сином Авесаломом, загарбником престолу, настанова, що не відстає від гідної подиву розсудливости, де любов ближнього є злучена з забуттям кривд:

Давид же виходив на Оливну гору й плакав, ідучи; голова у нього була покрита, ішов він босоніж, та й увесь народ, що був з ним — кожний з покритою головою — спинавсь і, йдучи плакав . . . Коли цар Давид прибув у Бухурім, був там чоловік із Саулової родини на ім'я Семей, Герів син. Він вийшов і проклинав, кидаючи камінням на Давида та на слуг царя Давида . . . І каже Давид до Авішая і до всіх своїх слуг: «Дивіться, ось мій син, що вийшов з мого тіла, наставився на моє життя, то скільки більше оцей веніяминян? Лишіть його, нехай проклинає, бо це Господь звелів йому. Може

---

[101] Тут значення фізичного і духовного умертвлення.

Господь зглянеться на моє горе й віддасть мені добром замість сьогоднішнього прокльону». І йшов Давид із своїми людьми дорогою далі, Семей же по посувався узгір'ям повз нього та, йдучи, раз-у-раз кляв і жбурляв камінням, здіймаючи куряву. *(2 Сам. XV, 30; XVI, 5—6, 11—13).*

*
* *

З упокоренням і покутою, що свідчать про щирість взаємин з Богом, зроджується в душі бажання доказати йому любов. До цього треба її направити, наскільки можливе, вчинену зневагу Богові або спричинену кривду ближньому. Тут теж Бог всемогучою і милостивою ласкою предложив людям обрядову жертву, що напевно посвячує; це було відняте з його рук та привертає все до первісного порядку.

Коли хтось спроневіриться і ненароком згрішить проти Господніх святощів, має принести Господеві в жертву за провину барана з отари без вади... Він мусить відшкодувати це, що заподіяв святині, та ще й додати п'ятину та разом мусить віддати це священикові; а священик пожертвує барана як відшкодування, відслужить покуту за нього і проститься йому. *(Лев. V, 15, 16).*

Коли хтось ізгрішить і провиниться проти Господа, відмовляючи своєму ближньому, чи то повірене на сховок, чи на заклад, чи крадене, чи інакше загарбане в нього; чи, знайшовши загублене, заперечує те, чи клянеться неправдиво про щонебудь, що люди звичайно творять і грішать; одне слово: коли грішить і провиняється, мусить повернути крадене, чи загарбане, чи повірене йому на сховок, чи загублене, що його знайшов; чи щоб воно не було, про що клявся ложно; нехай поверне його сповна та ще й додасть п'ятину до нього; він оддасть це його власникові в день жертви за відшкодування... Він приведе до священика як жертву відшкодування Господеві барана з отари без вади... А священик спокутує за нього перед Господом і проститься йому, яка б не була провина, що нею провинився.[102] *(Лев. V, 21—26).*

---

[102] В Євангелії рівнож бачимо, як Закхей, дарма що грішник, виповняє цю заповідь і саме через це діло, як теж через покору, Господь висказує над ним слова спасіння. (Пор. Лк. XIX, 8).

А ось закон про жертву за відшкодування: пресвята це річ.
(Лев. VII, 1).

Чиста Божа ласка — це повна і милосердна направа! Ласкою є теж виразна обітниця пробачення, що сплине за щирою молитвою, яка підноситься аж до Бога! Нема плями, щоб не стер до тла та не нагородив ще більшою любов'ю. Тому то кличе Псалмопівець:

Окропи мене іссопом, і я буду чистий,
обмий мене, і я над сніг буду біліший.
Дай мені відчути радість і веселість,
нехай радіють кості, які ти покрушив.
Відверни лице твоє від гріхів моїх
і зітри усі мої провини ...
Поверни мені радість спасіння твого ...
І язик мій буде радуватися твоїм милосердям.
(Пс. LI, 9—11, 14, 16).

На не одній сторінці ясніє радість цього глибокого і повного оновлення. Отак при зложеній жертві з наміром посвятити Богові храм збезчещений й опісля очищений, Єзекія збирає священиків і левітів і каже їм:

Слухайте мене, левіти! Тепер освятіться самі й освятіть дім Господа, Бога батьків ваших, і викиньте нечисть із святині ... Тоді цар Єзекія звелів принести всепалення на жертовник; і в той час, як почалося всепалення, почався й спів на честь Господа під звуки сурем та музичних приладів Давида, ізраїльського царя. Вся громада молилась лицем до землі; співали пісень, сурмили ... А як закінчилося всепалення, цар і всі, хто були при ньому, впали на коліна й поклонились лицем до землі ... Єзекія заговорив і сказав: «Тепер ви посвятили себе Господеві. Приступайте ж і приносьте жертви й подячні приносини в дім Господній».
(2 Хр. XXIX, 5, 27—29, 31).

Спричинена провиною матеріяльна кривда, хоч яка велика була б, є можлива до направи; та заподіяна душі моральна шкода, не є сама собою до відшкодовання. Коли б навіть душа винагородила аж до вичерпання всіх своїх багатств, коли б принесла тисячі жертв за образу Богові, вона не може через те повернути в ласку. Вона не буде повно пробачена, аж коли буде відкуплена. Та якою ціною?

Бог сам визначив; та ця ціна виглядає так смішна, що її символічне значення саме тим стає ще більш увидатнене:

Як робитимете перепис синів Ізраїля, тих, що мають бути перелічені, нехай кожен при переписі дасть Господеві викуп за свою душу... Ось що мають давати всі ті, що переходять до перегляненних уже: пів шекля, по шеклю святині в двадцять герів... Ані багатий не даватиме більше, ані вбогий менше... щоб вони були пригадкою для синів Ізраїля перед Господом, за викуп ваших душ. *(Вих. XXX, 12, 13, 15, 16).*

Очевидно, це лише символ, бо ж жадний викуп не зможе рівнятись безмежній ціні душі:

Таж ніхто не може викупити себе самого,
не може дати Богові ціну за себе.
Занадто дорогий бо його душі викуп,
і вистачити він ніколи не може
так, щоб він жив повіки
й не бачив могили ніколи. *(Пс. XLIX, 8—10).*

На цей викуп треба буде ціни крови відкупителя Ісуса Христа,[103] однак до якої долучаться наші немічні зусилля, тобто численні жертви і докази любови серця щирого і палкого; та зокрема наше милосердя супроти ближнього — це воно відкриє нам скарби Божого милосердя...[104]

Милостиня від смерти вибавляє,
вона усякий гріх очищає.
Ті, що дають милостиню,
проживатимуть у достатку. *(Тов. XII, 9).*

*
* *

Є ще інші жертви Старого Заповіту зовсім іншого роду, бо вони полягають передусім на гарячій молитві. Очевидно цієї молитви не бракувало у вже згаданих жертвах, але місце, що

---

103 «Бо й Син Чоловічий прийшов не на те, щоб йому служити, лише щоб служити й віддати своє життя як викуп за багатьох» (Мр. X, 45).

104 Людина, виконуючи милосердя, стягає на себе милосердя Боже. Воно свідчить теж, що ця душа оновлена, бо в ній жиє любов. Ця жертва є над усе мила Богові. «Віддайте себе Богові, як ожилих із мертвих, а члени ваші, як зброю праведности». (Рм. VI, 13).

займає його в цих жертвах, притягає зокрема нашу увагу. Вона відкриває, що жертви в Ізраїлі ніколи не вважалося за певний обряд з «магічною» силою, але за чин, якого успішність залежить найперше від стану покори і довір'я цього, що їх приносить.

Душею жертви, можна б сказати, є молитва, що супроводжає її. Цей, що жертвує, визнає свою глибоку недостойність дістати ласку, про яку молить. Однак молиться гаряче. Жертва прибирає тоді вартість відповіді на мовчазну обіцянку Божої ввічливости. Отже вона є певного рода випереджаючою подякою за сподіваний в безмежному довір'ї дар. Ось так гаряче бажання піддає Якову думку принести Богові жертву:

Вранці встав Яків, узяв камінь, що його був поклав собі під голову, і поставив його як стовпа та й налив олії вгорі його. І назвав він те місце Бетел... Тоді Яків пообіцявся, кажучи: «Як Господь буде зо мною... то Господь буде мені Богом, а камінь цей, що його я поставив як стовпа, буде дім Божий, і з усього, що даси мені, напевно дам тобі десятину».

(Бут. XXVIII, 18—22).

Молитва і жертва взаємно взивають себе і доповняються: одна є доповненням другої. Тому часто бачиться їх разом: так буває в часі національних нещасть або коли вимолюють якусь важливу ласку.

І мовили до Самуїла: «Не переставай благати за нас Господа, Бога нашого, щоб визволив нас із рук філістимлян!» Узяв Самуїл молочне ягнятко й приніс його ціле на всепалення Господеві. Він закликав до Господа за Ізраїля й Господь вислухав його. *(1 Сам. VII, 8, 9).*

Додана жертва до молитви є ще милішою Богові, коли виявляє почування многих або коли є зложена за спасіння народу. Під час певної страшної кари, що впала на народ в наслідок його промахів:

Поставив Давид там жертовник Господеві й приніс усепалення та мирні жертви; і візвав до Господа, і він вислухав його й послав вогонь з неба на жертовник всепалення. Господь повелів ангелові і цей вклав свій меч назад у піхву.

(1 Хр. XXI, 26).

Безумовне довір'я на милосердну допомогу, якої умоляє жертва, є глибокою причиною ласки, що отримує. Коли це до-

вір'я піднімається як похвала віри, стає воно таке цінне Богові, що уділяє їй стільки, скільки надіється.[105] Біблія подає нам наглядний зразок. Нарід мав згинути під воєнним наїздом. Саме тоді:

Йосафат злякався й вирішив шукати Господа, тож і оповістив піст по всій Юдеї. І зібрались юдеї просити допомоги в Господа... Всі юдеї стояли тоді перед Господом: і малі діти їхні, і жінки їхні, і сини їхні Тоді дух Господній зійшов на Ахазіела... і він промовив: «Так говорить Господь до вас: Не бійтесь і не лякайтесь цієї великої навали, бо не ваша це війна, а Божа. Завтра ви виступите проти них; он вони виходять на горб Ціц, ви знайдете їх край долини...» На другий день підвелись вони рано вранці й вирушили до Текоа-пустині. Як вони рушили, став Йосафат і сказав: «Майте віру в Господа, Бога вашого, й будете безпечні; майте віру в його пророків і пощастить вам». Він поставив співців Господніх, щоб вони у святих шатах, славили Господа, йдучи перед озброєними й промовляючи: Хваліте Господа, бо вічна його милость! І саме як вони почали веселитись і славити, Господь наслав засідку на аммоніїв... й вони повстали одні проти одного та й вигубили себе.

(2 Хр. XX, 3—4, 13—16, 20—23).

Безумовне довір'я, покута і покірна молитва становлять силу і перемогу Юдити. Вони є теж єдиною прикрасою Естери, припадаючої перед Богом:

Здійнявши свої лискучі шати, приодяглася одягом тоски і жалоби. Замість цінних пахощів, посипала собі голову попелом і порохом, умертвляючи своє тіло, та вириваючи собі волосся, покрила ним ті місця, де звичайно вживала радощів.

(Ест. XIV, 1—2 — за Вульґатою).

Чи ж не кидається в око ця свобода, з якою ці душі висловлюють своє довір'я і каяття чинами, згідними з обставинами?

---

[105] Св. Іван від Хреста, Темна Ніч, І. «І ось те довір'я, що ми маємо до нього: коли просимо щось, згідне з його волею, він вислухає нас. І коли знаємо, що він вислухає нас, чого б ми не просили, то знаємо, що одержуємо те, що просили» (1 Йо. V, 14—15). «І все, чого проситимете в молитві з вірою, одержите» (Мт. XXI, 22).

Закон вже не диктує цих починів, а проте хто не признає їм жертівного характеру? Отак ми вчимося зглибити вартість жертви, що міститься в почуваннях покори, приналежности до Бога, в безумовному довір'ї на Його милосердя. Тому, що душа праведника посідає ті всі почування, вистачить, щоб заявив Богові свою молитву, а вже бачить її вислуханою: Сам Бог запевняє Авімелеха, що така є сила Авраамової молитви:

Бо він пророк і заступиться за тебе, й ти будеш жити.

(Бут. XX, 7).

Мойсей мовчки простягне свої рамена над своїм народом на знак посередництва й отримає спасіння.[106]

Знаки любови — і як дуже зворушуючі, — ці свідчення потужної віри, де похвала попереджає вимолювану допомогу! Хоч як довгою мусіло б бути вижидання, не буде в силі захитати довір'я:

Гляньте на днедавні покоління, подивіться: чи зазнав хтось ганьби, довіряючи Господеві? Чи був хтось полишений, страхавшись його? Чи, взиваючи до нього, був хтось від нього погорджений? *(Сир. II, 10).*

Така болісна молитва Анни, яка все-таки зі смаком гіркого і просякаючого «кадила жертвованого у вечірній жертві» є нам величавим доказом окремішньої ввічливости, з якою Бог вислухує такі прохання:

В своїй журбі вона молилась до Господа й плакала гірко. І одріклись таким обітом: «Господи Сил, коли ти зглянешся над горем рабині твоєї... й даси рабині твоїй хлоп'ятко, я віддам його Господеві на ввесь його вік...» І от як вона довго перед Господом молилась, Елі стежив увесь час за її устами. Анна говорила тихцем, тільки ворушилися губи в неї, а голосу її не було чути; тож Елі думав, що вона п'яна... Анна відповіла, кажучи: «О ні, мій Пане! Я — бідна жінка в смутку: ані вина, ані наливки я не пила; я мою душу виливаю перед Господом... бо то з надміру журби та горя я досі промовляла».

---

[106] Пор. Лк. XVIII, 1—8: «Він розповів їм притчу про те, що їм треба молитись завжди й не падати духом... А Бог хіба не оборонить своїх вибраних, які до нього день і ніч голосять?.. Тільки ж Син Чоловічий, коли прийде, чи знайде на землі віру?»

Тоді Елі відповів їй: «Іди в мирі, й нехай Бог Ізраїля дасть тобі те, про що його благала . : .» І пішла собі жінка й їла, й лице в неї не було таке, як перше ... І Анна, зачавши, в свій час породила сина й назвала його ім'ям Самуїл, бо, мовляла, — я його випросила в Господа. *(1 Сам. І, 10—20).*

*
* *

Чим Господеві я віддячу
за всі його добродійства для мене?
Я підніму чашу спасіння
і прикличу ім'я Господнє. *(Пс. CXVI, 12, 13).*

Тільки покірні душі справді розуміють ширість та глибину милосердя Божого. Тому ті душі мають тільки одну настанову: похвалу, благословення і подяку.[107] Ця настанова душ віри від початку до кінця віків чинить їх нашими зразками. Бо в дійсності не припадково, що ми бачимо, як великі Патріярхи приносили Богові жертви, де подяка була важнішим і майже єдиним чинником. Їх ревність побуджує їх будувати жертовник Ягве для жертви похвали.

Тоді Ной спорудив Господеві жертовник, узяв усякого роду чистих тварин і всякого роду чистих птахів і приніс усепалення на жертовнику. *(Бут. VIII, 20).*

І спорудив він там жертовник Господеві, що з'явився йому. Звідти ж він рушив у гори на схід від Бетелу ... і там спорудив жертовник Господеві та й закликав ім'я Господнє. *(Бут. XII, 7—8).*

Похвала є висловом їх униженної шани, а Боже благословення ласкою, яку вимолюють. Щоб його набути, Яків не завагається підійти свого брата. Ця сама снага благословення є наявна в нього, під час змагання з Ангелом:

Зостався Яків сам. Тоді хтось боровся з ним, ще поки на світ не займалося ... І каже той: «Пусти мене, бо вже на світ

---

[107] В Євангелії, коли Христос звертається прилюдно до Свого Отця, то робить це завжди з благословенням і подякою.

благословиться». А Яків відповів: «Не пущу тебе, хіба-що поблагословиш мене» ... І тут поблагословив його.

(Бут. XXXII, 25—27, 30).

Цей запал, ця жажда дивують часто наші душі остиглі й байдужі. Якщо наше серце було б досить палке в нас, чи не відкрили б ми тайну цієї пекучої заздрости? До речі, скоро зачують Божий голос, ці люди, забувши про себе самих, стають перед Богом з глибокою шаною, яка хвилює їх серце, з похвалою готовою пролитись ... «Ось я», каже Авраам.

Часто Псалми показують нам душі, що, залишаючи свою нужденність, складають Богові дяку за добродійства, якими обдарив їх, та жертвують хвалу всього творива:

Добре воно — Господи прославляти,
в псалмах співати твоєму імені, Всевишній;
звіщати вранці твою милість,
ночами — твою вірність. *(Пс. XCII, 2—3).*

Хваліте Господа з неба,
хваліте його на висотах!
Хваліте його, всі ангели його,
хваліте його, всі воїнства небесні! *(Пс. CXLVIII, 1—2).*

Душа забуває про себе, от чому вона ціла стає символом подяки:

Благослови, душе моя, Господа
і все нутро моє — його святе ім'я. *(Пс. CIII, 1).*

Дякувати Богові за те все, що від нього дістав, ось хвала праведника.[108] Часто подяка прибере форму жертв примирення, так частих в Ізраїлю:

Коли хтось приносить її на подяку, то одночасно з подячною жертвою принесе прісні коржі, замішані на олії. (Лев. VII, 12).

... Кожен чистий може його їсти. *(Лев, VII, 19).*

Це теж приніс з найліпших дібр, з ласки Божої даних:

---

[108] «Завжди радійте. Моліться без перерви .За все дякуйте: така бо воля Божа щодо вас у Христі Ісусі» (1 Сол. V, 16—18).

Всяка десятина від землі, чи від засівів із поля, чи від плодів із дерева, буде Господеві, (вона) свята Господеві.

(Лев. XXVII, 30).

Даватимеш точно десятину з усього врожаю твого посіву, з того, що виросте в полі щороку. І їстимеш перед Господом, Богом твоїм, на місці, яке вибере він, щоб там поставити своє ім'я, десятину твого зерна, твого молодого вина й твоєї олії й перваків твоєї високорослої та дрібної скотини, щоб ти навчавсь, поки життя, боятися Господа, Бога твого.

(Втор. XIV, 22, 23).

Та шанобливість серця, всеціло відданого Богові, та, що все віддає йому, ось в повному слові подяка праведника.

Знаю, Боже мій, що ти вивідуєш серце й щирість любиш; я від щирого серця жертвував усе це. *(1 Хр. XXIX, 17).*

Радість повинна супроводжати приноси і благословення в однозгідності з самочинним поривом душі, що сплачує свій податок любови:

Ви будете веселитися перед Господом, Богом вашим, ви самі й ваші сини та дочки ваші, і ваші слуги та слугині ваші, і левіт, який живе в вашій оселі, бо немає в нього частки, ні насліддя з вами. *(Втор. XII, 12).*

Добрими очима хвали Господа, первоплодів рук твоїх не поменшуй. При всяких приносинах будь веселий обличчям, посвяту десятини вчиняй з радістю. Воздавай Всевишньому згідно з його даром — щедро за твоїми власними статками.

(Сир. XXXV, 7—9).

Жертвуй Богові хвалу
і віддай Всевишньому твої обіти. *(Пс. L, 14).*

Під час «свята» в честь Ягве, що відбудеться тричі в рік: «Свято Опрісноків», «Свято Жнив», «Свято Зборів», принесеш:

Щонайкраще з первоплоду землі твоєї приноситимеш у дім Господа, Бога твого. *(Вих. XXIII, 19).*

---

109 «Усе, що тільки чините, робіть від душі... (Кол. III, 23). Нехай дає кожний, як дозволяє серце, не з жалю чи примусу» (2 Кор. IX, 7).

Цінним знаком є ця радість, бо вона свідчить про чистість наміру того, хто дає, та про справді свобідну любов. Свобода держиться слідів правдивого слуги, «друга Божого».[109] Ця радість, що без неї дар не є совершенний, видається однак як овоч справдішнього зречення і знак перемоги людини над собою. Людина не знайде інакше свободи і спроможности любити Бога понад усе, як прив'язуючи своє серце не до речей минаємих, але до Цього, що їх Паном і Давцем.[110] Так то Божа заповідь вже собі містить вимагання зречення і відв'язання: відв'язання від матеріяльних дібр і користей, що до них людина правильно має право або легко могла б його дістати.

Закон буде домагатися таких жертв не лише для Бога, але теж у користь менше випосажених братів.

Шість років засіватимеш своє поле і шість років обтинатимеш свій виноградник і збиратимеш урожай з них. А на сьомий рік буде цілковитий відпочинок для землі, відпочинок на честь Господа; поля твого не засіватимеш і виноградника твого не будеш обтинати. *(Лев. XXV, 3—4).*

Коли брат твій зубожіє в тебе й продасться тобі, ти не присилуєш його до невільничої праці... Вийде на волю в ювілейнім році, сам він і діти його з ним, бо це мої раби — діти Ізраїля. *(Лев. XXV, 39, 54, 55).*

Все ж таки душу завзивається до ще глибшого відв'язання, більше духовного для слави Божої: жертва з того, що найдорожче людині, її честь, може — якщо цього треба — бути вимагана. Ось-так Давид засвідчить Богові свою любов і покору. Міхалі, своїй дружині, що погорджує ним, бачучи його, як танцює перед кивотом, зодягнений лише ефодом, відповідає:

Я перед Господом танцював, що вибрав радше мене, ніж твого батька й усю його родину, щоб настановити мене князем над Господнім народом, над Ізраїлем. Тому перед Господом буду веселитись і принижуся ще більше того. *(2 Сам. VI, 21—22).*

Так то під впливом Божої заповіді й сама душа віруючого стає живим і правдивим всепаленням, якого обрядова жертва була лише незвершеним, а все-таки величавим символом. Чи ж

---

110 «Не збирайте собі скарбів на землі... Збирайте собі скарби на небі... Бо де твій скарб, там буде і твоє серце». (Мт. VI, 19, 20, 21).

це не справжня богослужба, до якої завзивають певні сторінки, яких противорічність є тільки поверхова:

Бо я не говорив і не заповідав батькам вашим про всепалення, жертву, в той день, як я виводив їх з Єгипту, лише дав їм таку заповідь: Слухайте мій голос, бо я буду Богом вашим, а ви будете людьми моїми. *(Єр. VII, 22—23).*

Мовчазна, гнучка під найлегшим взиванням, душа вважлива і щедра чинить зі свого всього життя жертву хвали. Вона залюбки повторює з Псалмом месіянським ці слова, що Христос всеціло їх сповнить:

Жертви й офіри ти не хочеш,
вуха відкрив у мене.
Ти всепалення й жертви за гріх не домагався.
Тоді сказав я: «Ось я приходжу . . .
Чинити твою волю, Боже мій, я радий». *(Пс. XL, 7—9).*

«Ніхто неспроможен любити більше, ніж тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає» (Йо. XV, 13), скаже Ісус Христос. Його конання і смерть для спасіння світу свідчитимуть цим словам. Ця крайня жертва, що в ній вся душа віддає себе з усім, не буде невідомою в Старому Заповіті, який подає нам зразки безумовного відв'язання. На єдине слово Бога, і з любови до єдиної його волі, Авраам готовий пожертвувати єдиного свого сина. Це свідчення найбільшої любови заслужить собі бути прообразом самої Жертви Відкупителя.

Після того Бог випробував Авраама. Отож сказав до нього: «Аврааме!» Той же відповів: «Я тут!» Бог сказав: «Візьми сина твого, твого єдиного, якого любиш, Ісаака, і піди в Морія-край та й принеси його там у всепалення на одній з гір, що її я тобі вкажу». Встав Авраам вранці . . . взяв із собою двох слуг та Ісаака, сина свого, наколов дров на всепалення і пішов . . . *(Бут. XXII, 1—3).*

Продовж усієї історії діти Бога наражуються для Нього з радістю на смерть. Вони натрапляють на неї часто в боротьбі:

Піднесені на дусі чудовими словами Юди, спроможними надхнути їх на подвиг і зробити серця юнацькі мужніми, постановили вони не йти походом, але відважно наскочити й з

усім завзяттям кинутися на них та рукопашним боєм вирішити справу, — бо місто, віра й храм були в небезпеці. Вони менше боялися за жінок, дітей, братів та за родичів, ніж за святий храм. *(2 Мак. XV, 1718).*

Книга Макавеїв змальовує нам добровільну жертву сімох синів, яких матір є мученицею в серці, заки стане мученицею тілом. Вона подає нам теж слова старого Єлеазара, що їх сказав, умираючи:

Господь у своїй святості й у своєму знанні добре відає, що я, мавши змогу звільнитися від смерти, зношу тілом ці гіркі страждання від ударів, душею ж терплю їх радо заради страху, що його маю перед ним. *(2 Мак. VI, 30).*

Божа любов горить в серці Естери, коли наражається на смерть для спасіння свого люду:

Я також із моїми служницями поститиму і так піду до царя, хоча це незгідне з законом; і як маю згинути, хай згину! *(Ест. IV, 16).*

Існування Єремії й інших Пророків — це справжнє мучеництво. Свідки правди, три юнаки в горнилі устами своїми співають похвалу:

Благословен єси, о Господи, Боже батьків наших, і достохвальний і вельми возносимий повіки; благословенно ім'я твоє святе й славне, і вельми достохвальне й возносиме повіки. *(Дан. III, 52).*

Хай прийде твоє царство, нехай буде воля твоя . . . (Мт. VI, 10).

Це повторяють безупинно ці душі. В них жертва так глибоко злилась з їх любов'ю Бога, що вона потягає їх без вороття до діла, яке виявило б її якнайкраще. Христос згодом потвердить: І коли видадуть вас, не журіться, як або що вам говорити. (Мт. X, 19).

Вже в Старому Заповіті простенькі люди не знались на довгих викрутах. Часами одним викликом визнавали свою віру. Частіше бувало, що незнані вмирали в боротьбі чи ввечорі довгого життя, зужитого в службі на — славу Божу. Цього Бога вони більше люблять ніж самих себе, люблять «понад усе, з усього серця,

з усіх сил» і люблять ближнього тою самою любов'ю. Вони приготовляють нас на прийняття науки Ісуса Христа, що своїми страстями і смертю на хресті нам вкаже, що найбільша любов Бога і наших братів — це любов розп'яття.

*
* *

Покута, поправа, молитва, хвала, подяка, жертва: виступає в усьому житті Ізраїля під різними видами, вона є виявом його любови до Бога. Все ж таки, хоч яка важка її роля, вона тут не кінчається.

Якщо жертва займає таке важливе місце в Біблії, якщо Бог заміряє освоїти свій нарід з цією реальністю до тієї міри, якщо її пов'язує тісно з усім його життям спільнотним і літургічним, якщо збуджує в глибині його серця цю вимогу, то це тому, що ця жертва призначена піднятись до незвичайної гідности.

Тут, як і деінде, але з незвичайною точністю Старий Заповіт дозволяє добачити його місію приготувати до далеко вищої реальности. Всі жертви, що їх стрічаємо, є не тільки спрямуванням до форми менше звершенної; вони вже є прообразом іншої жертви, що до неї несвідомо прямують. Прийде час, коли будуть зібрані й оновлені в совершенній, єдиній, остаточній жертві, що усуне інші, вивершуючи їх. Та очевидно, годилося стосовно жертви зазначити різні, вже і так багаті, форми, що їх прибирала в Ізраїлю, та показати, до якої міри займала в житті єврейського народу упривілейоване місце.

Але коли йдеться про те, щоб визначити точку збіжности, до якої прямували несвідомо ці всі приготування, неможливим це хіба вчинити в світлі Христа, що приніс жертву в повному слова значенні і показався як совершенний священик і звершена жертва, Христа, в якому всі прообрази відкривають їх таємне значення, в якому всі пророцтва здійснюються.

Тож треба пождати, коли розглядатимемо «Спасителя», та побачити змальовані Його риси в Старому Заповіті, щоб з'ясувати прообрази і жертовні знаки, що укладаються довкола нього; зокрема найбагатша і найвимовніша з них Пасха, ця жертва, що її Христос хотів продовжати, стаючи її священиком і жертвою. До речі, в Новому і вічному Заповіті давня жертва пасхального ягняти, Пасха, стане переможною жертвою Ягняти Божого, пожертвованого на хресті та воскресшого вранці Пасхи.

«ЦАРСЬКА ЗАПОВІДЬ»

ПРО ЛЮБОВ БЛИЖНЬОГО

Любитимеш ближнього твого, як самого себе. *(Лев. XIX, 18).*

З великою заповіддю любови Бога Ізраїль дістав теж заповідь любови ближнього:

Любитимеш ближнього твого як самого себе. (Лев. XIX, 18).

Сповидно прикрита навалом другорядних приписів заповідь любови супроти ближнього, що з неї вчинить Христос «свою» заповідь, займала вже в Старому Заповіті значне місце. Згодом вона стала помаленьки актом взаємин, що їх кожен має утримувати з своїми братами. Закон любови посідав вже з своєю появою певну силу, що її пояснює Боже джерело, з якого випливає. Але він мав підлягати ступнево розвоєві. Треба буде досить довго ждати, щоб пройшов у звичаї, що зрештою не перестане їх просякати. Душі не вспіють ніколи викрити всіх багатств і вимог любови, вложеної Богом в основу ізраїльських установ. Ця любов мала помогти вибраному народові зглибити пізнання власної нужденности та одночасно дані йому Божі спроможності.

Стан ввічливости і милосердя, які стрічаємо в законі та які сусідують з вимогами щирости і справедливости, становлять суцільність, що їх людська мораль сама собою не зуміє вияснити. Щоб здати собі з цього справу, необхідним є чинник надприродний:

Господь сказав Мойсеєві: «Промов до всієї громади синів Ізраїля і скажи їм: Святими ви мусите бути, бо я — святий, Господь, Бог ваш». (Лев. XIX, 1—2).

Саме вияснюючи зобов'язання Закону, зобов'язання такі численні і так мало зовнішньо суцільні, що щойно чинник любови надає їм внутрішню одність. Це теж вона своєю присутністю

надає безумовну і чисто духовну вагу при виповненні кожного припису. В порядку любови немає маловажних речей[111] і все є загрожене, коли найменшої нема. Настанова справедливости в любові — ось спрямування цілости приписів, поміщених у П'ятикнижжі, та зокрема у книзі Левіт:

Кожен шануватиме свого батька й матір свою. (Лев. XIX, 3).

Коли справлятимете жнива на вашій землі, то не дожинатимеш аж до країв поля і не збиратимеш колосся, що попадало. Так само з виноградника твого не збиратимеш грон до останнього, і грона, що попадали, не підбиратимеш; для вбогого і приходня покинеш їх. Я — Господь, Бог ваш.

(Лев. XIX, 9, 10).

Не крадіть, не брешіть, не ошукуйте один одного.

(Лев. XIX, 11).

Не присягайте іменем моїм ложно. (Лев. XIX, 12).

Не визискуй ближнього твого й не грабуй. Не затримуй у себе наймитової платні до ранку. (Лев. XIX, 13).

Не проклинай глухого, а перед сліпим не клади нічого, об що він міг би спіткнутись; бійся Бога. (Лев. XIX, 14).

По правді судитимеш твого ближнього. (Лев. XIX, 15).

Не ходитимеш обмовляти поміж земляків твоїх.

(Лев. XIX, 16).

Не будеш ненавидіти брата твого в твоїм серці; докориш щиро ближньому твоєму, щоб не взяти на себе його гріха.

(Лев. XIX, 17).

Не будеш мститися і не будеш злопам'ятним супроти твоїх земляків. (Лев. XIX, 18).

Любитимеш ближнього твого, як самого себе: я — Господь.

(Лев. XIX, 18).

---

111 «Хто вірний у найменшім, той і в великому вірний... Легше минутися небу й землі, ніж одній рисці пропасти з закону» (Лк. XVI, 10, 17).

Коли якийсь приходень перебуває у вашім краю з вами, не гнобіть його. Приходень, що перебуває між вами, буде для вас як земляк посеред вас; любитимеш його, як себе самого, приходнями бо ви були в землі єгипетській. Я — Господь, Бог ваш. Не кривдитимете на суді, в мірі, в вазі, в мірках. Вага вірна, тягарці вірні, ефа вірна й гін вірний буде в вас: я — Господь, Бог ваш, що вивів вас із землі єгипетської.

(Лев. XIX, 33—36).

Тож пильнуватимете всіх моїх установ і всіх моїх присудів, і виконуватимете їх: я — Господь. (Лев. XIX, 37).

Цими останніми словами, що нас ставлять в обличчі самого Творця Закону, Бог давав зрозуміти, що всі ці обов'язки супроти ближнього покладені без різниці, випливають з одного джерела. Полишена власним спроможностям людина не може повернути до цього джерела, як і не може виконати в цілості ці зобов'язання. До речі, це закони і накази Божі; і сили людські не позволяють їх сповнити з усією вимаганою досконалістю, що є досконалістю любови. Але Божа заповідь запевняє, що це є можливе людині, якщо вона опирається на слові і силі Бога.[112]

Виходячи від того самого Творця, крім цього ці закони в'яжуть усіх людей у тісні зв'язки. Перед Богом всі вони є братами.[113]

Чи не один у всіх нас Батько?
Чи не один Бог сотворив нас? (Мал. II, 10).

Це слово Пророка вже позволяє відгадати, що любов ближнього не є менше надприродною у свому джерелі, як любов Бога. Братня любов не осягає своєї совершенности і повноти, хіба що кожен узнає в другому дитину Божу, предмет тієї самої любови, настановлений до тієї самої мети й учасник тих самих багатств Божих. Надприродною в своїх починах і кінці

---

[112] «У людей це неможливо, Богові — все можливо». (Мт. XIX, 26). Деінде, у своїй проповіді на горі, Христос, вичисливши великі заповіді Закону любови, не скриє їхньої суворости: «Входьте вузькими дверима, бо просторі ті двері й розлога та дорога, що веде на погибель... Але тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять. Не кожний, хто промовляє до мене: Господи, Господи! — ввійде в Царство Небесне, лише той, хто чинить волю Отця мого, що на небі» (Мт. VII, 13, 14, 21).

[113] «Один бо ваш Учитель, ви ж усі брати» (Мт. XXIII, 8).

є ця любов, вимагаючи надприродної підмоги, щоб могти здійснитися: такою є «царська заповідь».

Від колиски людства Бог поклав її в серці тих, що жили в Його приявності. Та щоб прокласти любові шлях, Він мусів навчити людей справедливости та впоїти в них необхідність пробачення. Коли прийде проголошення Закону на Синаї, праця буде досить далеко доведена, щоб любов ближнього створила досить заповідей з глибокими вимогами.

Проте далеко вже перед Мойсеєм, деякі душі практикували любов з усією її витонченістю. Так, наприклад, Авраам. В обличчі нещастя, що мало спасти на безбожне місто Содому, надприродне співчуття огортає його душу. Зворушлива суперечка між ним і Богом показує нам, певного роду «однозгідність» між ними на площині любови, мимо покірної шани, що від неї Божий чоловік не відстає ні на хвилину:

Далі Господь сказав: «Скарги, що здіймаються з Содоми й Гомори, вельми великі і гріх їхній дуже тяжкий. Зійду та побачу, чи воно так насправді, чи ні, як у скаргах, що доходять до мене, щоб знати». І повернулись оті чоловіки звідтіля та й пішли на Содом, а Авраам ще стояв перед Господом. Тоді приступив Авраам ще ближче й сказав: «Невже ж ти справді хочеш погубити праведного з грішним? Ануж є в цьому місті п'ятдесят праведних. Чи справді їх погубиш і не простиш місцю задля п'ятдесятьох праведних, що в ньому? Хіба ж можеш таке вчинити! Чи вб'єш праведного разом з грішним? Чи прирівняєш праведника до грішника? Невже суддя всієї землі не чинитиме по правді?» Господь же сказав: «Коли знайду в Содомі, в місті п'ятдесят праведників, помилую все місце задля них». Тоді Авраам у відповідь: «Оце насміливсь я говорити до Господа, а я земля і порох. Може до п'ятдесят і бракуватиме п'ять, тож чи зруйнуєш ти через тих п'ятьох ціле місто?» Господь сказав: «Не зруйную, коли знайду там сорок п'ять». І знову заговорив він до Господа, кажучи: «А може їх там знайдеться сорок?» І відрік: «Не зроблю того заради тих сорока». Тоді Авраам сказав: «Благаю лишень Господа не гніватися, коли я ще скажу: а може їх там знайдеться тридцять?: І відповів: «Не зроблю, як знайду там тридцять«. Тоді той знову: «Оце насміливсь я говорити до Господа: а може їх там знайдеться тільки двадцять?» На це Господь відрік: «Не зруйную заради двадцятьох». Нарешті Авраам промовив: «Не в гнів нехай моєму Господеві промовлю ще раз: а може їх

там знайдеться хоч десять?» І відповів: «Не зруйную і заради десяти». *(Бут. XVIII, 20—32).*

На жаль! Не знайшлися і десять в місті, і Содома пропала... Якої ж любови в свою чергу не дасть доказу Йосиф супроти своїх братів, пробачуючи їм зраду — він відкинений колись ними і проданий? Коли ж брати, досвідчені голодом і упокоренням, є врешті спроможні отвертись для любови, Йосиф дає свободу свому серцю.

Тут Йосиф не міг себе стримати перед усіма, які стояли коло нього, і закричав: «Виведіть усіх від мене!» І не зосталось при Йосифові нікого, коли він признавався своїм братам. І заплакав він уголос так, що почули єгиптяни й почув дім фараона. Та й каже Йосиф до братів своїх: «Я — Йосиф! Чи ще живий мій батько?» Та брати його не могли йому відповісти, бо стривожились перед ним. А Йосиф каже до своїх братів: «Приступіть лишень до мене». І вони приступили. Та й каже він знову: «Я — Йосиф, ваш брат, якого ви продали в Єгипет. Але ви тепер не завдавайте собі жалю і не ятріть себе, що продали мене сюди: на те бо, щоб зберегти вас при житті, Бог послав мене перед вами... Бог послав мене перед вами, щоб зберегти на землі решту вас і врятувати життя ваше великим рятунком...» Тоді припав він на шию Веніяминові, своєму братові, та й заплакав... Далі обцілував усіх своїх братів і плакав їм на шиї. *(Бут. XLV, 1—7, 14—15).*

Опісля любов мала ще більше розвинутись і витончитись у душах: доказом приклад Товії і Рути, цієї жінки, що між своїми потомками зачисляла Давида. Тому то ліпше зрозуміємо, що дерево Ессея, довго посідаючи такий сік любови, могло побачити, що на його вершку заквітчалася божеська любов Ісуса Христа.

ДВА ВИДИ ЛЮБОВИ БЛИЖНЬОГО

Добра шукайте, не зла ... Ненавидьте зло, любіть добро ... *(Ам. V, 14—15).*

Ласка, то щось немов рай благословенний і добродійство перебуває повіки. *(Сир. XL, 17).*

Ми знаємо, що ми перейшли від смерти до життя, бо любимо братів. *(1 Йо. III, 14).*

Хоч любов мала лише помаленьки просякати установи і спільноти, та хоч людина не дістала відразу відкриття джерела, з якого випливала, то все ж таки від початків біблійної історії вона виявила надприродні прикмети. Походячи в дійсності від Бога, вона не зможе явитися людині як згідність між світлом і тінню, між надприродною вимогою і людськими інстинктами.

Якщо людина думає, що може уникнути боротьби, якої вимагають існування і вирішні вибори, якщо криється у тайних компромісах, що перетворюють горіюче полум'я у димлячий ґніт, то вона не зможе з цим погодитись. Лише вірність Божим заповідям, лише постійна боротьба проти інстинктів, що без упину родяться з еґоїзму, неправди, помсти, дають змогу надприродній любові жити в серці кожної людини. З цієї причини любов подає подвійну чергу вимог і вслід за цим прибирає два види:

Один вид «заперечний», що містить ряд приписів, яких завданням охороняти нашого ближнього проти лихих наклонів, що загрожують без упину перейти в діло.

Другий вид «додатній» з зобов'язаннями справедливости, любови, милосердя, що кормлять душу духовним соком і вирощуються в любові з щораз глибшими вимогами.[114] Старий Заповіт навчає і пригадує рівночасно оба види.

---

[114] «Коли хтось не вродиться з висоти, не бачити йому Божого Царства». (Йо. III, 3). «Бо ані обрізання, ані необрізання є щось, лише — нове створіння». (Гал. VI, 15). «Не дозволь, щоб зло тебе перемогло, але перемагай зло добром» (Рм. XII, 21).

Уточнені і рішучі більші заборони втискаються відразу в душу:

Не вбиватимеш.
Не чужоложитимеш.
Не крастимеш.
Не свідкуватимеш ложно на ближнього твого.
Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані рабині його... ані чогонебудь, що належало б ближньому твоєму.

(Вих. XX, 13—16).

Такі заборони натякають на спокуси, що обсідають нас кожного дня. Під легкими видами вони не є менше небезпечні. Тінь зла, що кружляє над душею, вже погружує її в темінь.[115] Інші приписи ще більше їх скріпляють. Це ті, що намагаються дати кожному право життя, зберігати свою належність, зберігати його честь.

Не нагинатимеш права вбогому твоєму, коли він позиватиметься. Уникай фальшивого слова; не вбивай ані безвинного, ані правого, бо я не оправдаю винуватого. Дарунків не братимеш; дарунок бо засліплює видючих і викривляє справи справедливих. Чужинця не гнобитимеш... *(Вих XXIII, 6—9).*

Коли хто звѐде ще незаручену дівчину... мусить дати їй посаг і взяти собі за жінку. *(Вих. XXII, 15).*

Але одночасно є подані позитивні заповіді витонченої любови і людяности: вони перевищують стислу справедливість та прямують до того, щоб відчинити серце на глибоке зрозуміння ближнього, до сердечного зрозуміння його потреб стосовно окремих випадків.

Коли хто чуже поле чи виноградник спустошить... так мусить віддати за це найлучше зі свого поля чи винограднику.
...Коли позичиш гроші комусь із мого народу, вбогому, що при тобі, то не станеш для нього лихварем, ані не накладатимеш на нього відсотків. *(Вих. XXII, 4, 24).*

---

[115] «Кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею в своїм серці». (Мт. V, 28). «Коли око твоє здорове, все твоє тіло світле; коли ж воно недуже, все тіло твоє темне. Гляди, отже, чи світло, що в тобі, не є темрява» (Лк. XI, 34, 35).

Як позичаєш щонебудь твоєму ближньому, не заходь до нього в хату, щоб узяти заставу. Стій знадвору, а той, кому позичаєш, винесе тобі заставу надвір. Коли ж він убогий чоловік, то не підеш спати, взявши до себе його заставу. Мусиш неодмінно звернути йому заставу при заході сонця, щоб він міг лягти спати у своїй одежині, й поблагословив би тебе... Не утискатимеш убогого й нужденного поденника... Того ж самого дня виплатиш його заробіток... бо він убогий, і всією душею чекає виплати. *(Втор. XXIV, 10—15).*

Той сам спосіб задивлятися на любов під цими двома доповняючими видами, знаходиться теж у словах Мудреців і в навчанні Пророків. Під час коли Мудреці мають місію викликати зокрема замилування до духовної краси Закону любови, Пророки висвітлюють заповідь любови ближнього. Змальовуючи яскраво щоденні випадки, наявні їх очам, вони знаходять у них потужний привід до могутніх заклинань в обороні зраненої любови, як теж привід до нагальних докорів проти пануючих кривд і лицемірств. Якщо окремо нап'ятнована несправедливість, то це тому, що нарушує любов ближнього у своїй найістотнішій формі, пошану другого і його добра.[116]

Слухайте це, ви, що раді б бідного пожерти і вигубити вбогих краю, кажучи: «Коли мине той новий місяць, щоб нам продати хліб наш?[117] *І субота, щоб нам засіки відчинити і, зменшивши міру й збільшивши ціну шекля, невірною вагою шахрувати? Щоб нам купити бідолах за гроші, вбогого за пару капців, продати висівки пшеничні?»* *(Ам. VIII, 4—6).*

Ісая кличе:

Горе тим... що за гостинець роблять винного правим, а правому відмовляють його права. *(Іс. V, 23).*

---

[116] Пор. в Мт. XXIII, докори Христа: «Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що людям замикаєте Царство Небесне... занедбуєте те, що найважливіше в законі: справедливість, милосердя і віру... Сліпі проводирі, що комара відціджуєте, а ковтаєте верблюда».

[117] День «Нового місяця», тобто перший день місяця був релігійним святом, у якому було заборонено торгувати, продавати чи купувати (Пор Чис. XXVIII, 14 і Неєм. X, 32).

Горе тим, що несправедливі видають закони, що пишуть приписи жорстокі. *(Іс. X, 1).*

Ніхто не позиває справедливо, ніхто не судиться по правді. Вони звіряються на ніщоту і порожнє говорять... Право відкинуто геть, стоїть одалік справедливість, бо на майдані спіткнулася правда, чесність не має туди входу. Правда зникла: хто ж зла цурається, того обдирають.

(Іс. LIX, 4, 14—15).

Несправедливість, насильство і відсутність любови вже так розповсюджені за часів Ісаї, видаються ще глибші і загальніші за часів Єремії:

Пройдіть лишень вулицями Єрусалиму, розгляньтесь добре та й розпитайтесь: шукайте по його майданах, чи знайдете кого, що суд чинив би, що шукав би правди, — і я йому прощу.[118]

(Єр, V, 1).

Як клітка, повна птиць, так у хатах їхніх повно обману. Тому вони завеличались і розбагатіли; розтовстіли так, аж лисніється, у злі переступили всяку міру. *(Єр. V, 27, 28).*

Бо від найменшого до найбільшого усі лиш дбають про наживу; і від пророка до священика усі чинять оману.

(Єр. VI, 13).

Несправедливість, насильство і підступ є всюди і то навіть у домі Божому!

Як то? Ви крадете, вбиваєте, чужоложите, кривоприсягаєте, кадите перед Ваалом... а так приходите і стаєте передо мною в цьому домі, що носить моє ім'я, та й говорите: Ми у безпеці! — лише, щоб далі коїти всі ці гидоти? Чи не зробився в очах ваших дім цей, що носить ім'я моє, вертепом розбишак?[119] *(Єр. VII, 9—11).*

Картаючи з непогамованою енергією промахи проти ближнього, Пророки є свідомі, що приводять Ізраїля до заповіди любо-

---

[118] Пор. у Рм. III, 9—18, пояснення св. Павла щодо цього тексту.

[119] Христос, виганяючи всіх тих, що «продавали й купували в храмі», повторить ці слова пророка Єремії (Мт. XXI, 12).

ви, яка була йому давніше дана; і саме цю заповідь пригадують, як нарід відхилився від неї.

І надійшло таке слово Господнє до Єремії: «Так говорить Господь... Я заключив був союз із вашими батьками, як вивів їх з єгипетської землі, з дому неволі, і установив: Як упливе 7 років, кожний з вас відпустить на волю свого брата єврея, що тобі продано... Але батьки ваші не слухали мене... Нині ви навернулись і були вчинили праведне перед моїми очима, оповістивши кожен волю ближньому своєму... Опісля ж передумали... забравши назад кожен свого раба і свою рабиню, що пустили були на волю... Тим то... звільняю вас і на меч вас віддаю, на чуму, на голод, а й зроблю вас страховиськом по всіх царствах на землі... Міста юдейські оберну я на безлюдну пустиню». (*Єр. XXXIV, 12—22*).

Пророки не вагаються відкрити і зачіпати справжніх винуватців. Це перш усього до великих, могутніх цього світу, звертають свої докори:[120]

Я думав собі: Вони, напевно, люди прості, вони дурні, бо путі Господньої не знають, — закону свого Бога. Піду ж я до знатних та розмовлюся з ними, вони бо путь Господню знають та й закон свого Бога. Але вони всі разом ярмо поламали, вужівки розірвали. (*Єр. V, 4—5*).

Слухайте ж, голови дому Якова й князі дому Ізраїля! Ви, що бридитеся справедливістю і викривляєте усе праве; ви, що будуєте Сіон кров'ю, Єрусалим — злочином. Проводирі його судять за гостинці, його священики вчать за плату, пророки його вгадують за гроші. (*Міх. III, 9—11*).

Побожні зникли з краю, нема між людьми справедливих; на кров усі роблять засідки; один на одного сіті закидає. До зла їхні руки спритні; князь вимагає, суддя чинить розправу за хабар, вельможа виявляє свої забаганки... Найліпший з них, неначе терниа, найправедніший — немов пліт з колючок... (*Міх. VII, 2—4*).

---

[120] Так само Христос у своїх докорах звернеться майже виключно до старшин Ізраїля: до книжників, фарисеїв, законовчителів.

В одному чудовому тексті Пророк Єзекиїл обвинувачує лихих пастирів Ізраїля. Оправдане обурення проти негідних і пожадливих старшин там сусідує з ніжним і вже всеціло євангельським милосердям для малих і безсилих, осоружно зневажаних. Цим лихим пастирям закидає перш усього Пророк те, що спроневірились їх місії справедливости і любови:

Сину чоловічий! Пророкуй проти пастирів Ізраїля, пророкуй і скажи пастирям: Так говорить Господь Бог: Горе пастирям Ізраїля, що пасуть самих себе! Чи ж не вівці пастирям пасти? Ви пили молоко, одягались у вовну, різали, що було гладке, овець же не пасли. Слабих овець ви не підсилювали, недужих не гоїли; раненних не перев'язували, розбіглих не завертали, загублених не шукали. Ви правили ними жорстоко й насильно. І розсипались вони без пастуха... Тому ось... Оце я буду судити між гладкою та худою вівцею. Тому, що ви всіх слабких овець штовхаєте то боком, то плечем і колете рогами, аж покіль не повиганяєте їх геть надвір, то я допоможу моїм вівцям, щоб їх не грабували більше. Я буду судити між вівцею та вівцею. (*Єз. XXXIV, 2—5, 20—22*).

Великим, що важко провиняються їх обов'язкові, Пророки вчинили заслужені докори. Якщо цього треба, кинуть правду в вічі самому цареві. Так вчинив Натан з Давидом, що провинився, виставляючи на загибіль Урія, звівши передтим його дружину Ветсавію:

Господь послав пророка Натана до Давида і він прийшов до нього та сказав йому: «Було собі два чоловіки в однім місті, один багатий, а другий убогий. В багатого була превелика сила овець і корів, а в бідного не було нічого крім овечки, однісінької, маленької, що він її купив і годував і вона росла в нього разом з його дітьми. З його хліба вона їла й з його чаші пила, спала на його лоні й була йому як дочка. Якось прийшов хтось у гості до багатого чоловіка, та цей пожалував узяти зо своїх власних овець і корів, щоб зготувати подорожньому, який прибув до нього, і він забрав овечку в убогого чоловіка й зготував її чоловікові, що прийшов до нього». Тоді Давид скипів великим гнівом на того чоловіка й скрикнув до Натана: «Як жив Господь! Чоловік, що зробив те, заслужив смерть. А за овечку поверне вчетверо за те,

що вчинив таке й не мав співчуття». Тоді Натан промовив до Давида: «Ти — той чоловік!..» (2 Сам. XII, 1—7).

Однак Пророки не вдоволяються п'ятнуванням хиб щодо справедливости і любови, виявів пожадливости і насильства; вони підуть до джерела лиха, відкриваючи його глибоку причину: серце тверде і замкнене самолюбством, зіпсуте дволичністю і лицемірством. Приповідки скажуть від себе:

Більш ніж щось інше пильнуй своє серце, бо з нього б'ють джерела життя. (Прип. IV, 23).

Автори Старого Заповіту вже були зрозуміли те, що Христос вискаже способом рішучим:[121] «З нутра бо, з серця людини, виходять недобрі намисли, розпуста, злодійство, вбивство, перелюби, загребущість, лукавство, обман...» (Мр. VII, 21, 22).

В їх покликуваннях, повторюваних погрозах стає одна думка наявною і накидається: якщо душа замикається перед любов'ю супроти ближнього, то вона замикається перед самим Богом. Позбавлена Божого світла душа небавом стає зайнята дволичністю, неправдою, удаванням, твердосердістю, самолюб'ям — цим всім, чим згодом докорятиме Христос фарисеям. Все скупчене, все злучене. Лукавство висловлюється ділами, але воно походить завжди з відсутности любови, з браку внутрішньої милости. Тому то треба все направити від основи:

Обмийтеся, станьте чистими; усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинки... Навчіться добро чинити; шукайте правди... (Іс. I, 16, 17).[122]

Вкінці Мудреці і Пророки вказують, як дійсну працю сповнити в площині любови. Зокрема Мудреці розвинули цю науку. До цього вони опираються на найкращих текстах давнього, так часто призабутого Закону, і завжди покликуються на нього.

---

121 «А те, що з уст виходить, те походить із серця і воно, власне, оскверн'ює людину» (Мт. XV, 18). Зажурений, що їхні серця закам'яніли» (Мр. III, 5).

122 «Ти жорстокістю твоєю і нерозкаяністю серця збираєш гнів на себе... Бо не слухачі закону справедливі перед Богом, а виконавці закону оправдаються (Рм. II, 5, 13).

Чи Второзаконня не казало:

Коли ж у тебе буде убогий, хтонебудь із твоїх братів у якомусь твоєму місті на твоїй землі, що її Господь, Бог твій, хоче тобі дати, ти не будеш твердий серцем, ані не буде скудною рука твоя супроти вбогого брата; ні, ти радо даси з своєї руки й охоче позичиш йому... Дай йому щедро й не смутись у своєму серці, що даєш йому, бо за цей вчинок Господь, Бог твій, поблагословить тебе у кожній праці й у всіх починах рук твоїх. *(Втор. XV, 7, 8, 10).*

Приповідки повторюють:

Хто затуляє вухо на крик бідака, той сам кричатиме, та слухати ніхто не буде. *(Прип. XXI, 13).*

Закон заповідав:

Не будеш ненавидіти брата твого в твоїм серці; докориш щиро ближньому твоєму, щоб не взяти на себе його гріха. Не будеш мститися і не будеш злопам'ятним супроти твоїх земляків. *(Лев. XIX, 17—18).*

Син Сираха скаже:

Хто мститься, той від Господа помсти зазнає і за свої гріхи здасть докладний рахунок. Ближньому твоєму кривду прости, тож, попросивши, й сам прощення гріхів одержиш. На людину людина плекає гнів, а сама вилікування в Господа шукає? До собі подібної людини не має милосердя, а сама за власні гріхи свої просить? Коли ж такий сь, тілесний, плекає пересердя — хто ж гріхи його власні йому простить? Пам'ятай про кончину, перестань ворогувати; про тління, про смерть — залишайся при заповідях. Пам'ятай про заповіді, не гнівайся на ближнього; про союз Всевишнього — і провину пробач. *(Сир. XXVIII, 1—7).*

Пробачення Боже, що визволить людину з її кори хропуватости і зм'ягчить серце — практика любови її одержить.

Милосердям і правдою покутується гріх. *(Прип. XVI, 6).*

Милостиня гріхи відпускає. *(Сир. III, 30).*

Любов гріхи всі покриває.[123] *(Прип. X, 12).*

Оце повчання ангела Рафаїла для Товії:

Молитва з постом — річ добра,
однак милостиня зо справедливістю — ліпші,
ніж багатство з кривдою.
Ліпше творити милостиню
ніж нагромаджувати золото.
Милостиня від смерти вибавляє,
вона усякий гріх очищає.
Ті, що дають милостиню,
проживатимуть у достатку. *(Тов. XII, 8, 9).*

Ця милість супроти ближнього прибирає різні ступні делікатности любови:

Не затримуй добра від того, кому воно належить, коли рука твоя здоліє це зробити. Не кажи ближньому: «Йди геть, потім прийдеш, дам узавтра», — коли є у тебе щось.
(Прип. III, 27—28).

Ближньому допомагай за твоєю спромогою. *(Сир. XXIX, 20).*

Хто чинить милосердя, той ближньому позичає; хто йому допомагає, той зберігає заповіді... З покірним, одначе, будь довготерпеливий і не зволікай супроти нього з твоєю милостинею. *(Сир. XXIX, 1, 8).*

Любов йде зокрема до бідних, малих; до тих, що страждають:

Сину, не грабуй життя злидаря і не давай томитись очам нужденного. Не засмучуй душу, яка голодує, і не гніви людину, яка бідує. Не завдавай турботи серцю безталанного і бідному не відмовляй милостині. Не відштовхуй жебрака у біді і від бідака не відвертай лиця свого. *(Сир. IV, 1—4).*

Дар милосердя подай усякому живому, а й мертвому не відмов твоєї ласки. Не цурайся тих, що плачуть, і сумуй з тими, що у смутку. Не вагайсь відвідати хворого — люблений будеш за те. *(Сир. VII, 33—35).*

Сиротам будь за батька, за чоловіка для їхньої неньки, тож

---

123 «Насамперед майте велику любов один до одного, бо любов силу гріхів покриває» (1 Пт. IV, 8).

станеш як син Всевишнього і злюбить він тебе більше ніж рідна мати.[124] *(Сир. IV, 10).*

Любов не забуває, що спосіб подавання є більше вартний, ніж те, що дається:

Не зневажай людину, якій гірко на душі. (Сир. VII, 11).

Любов розвинеться вкінці в милосердність навіть супроти ворогів:

Як ворог твій голодний, нагодуй його хлібом, як хоче пити, подай води напитись.[125] *(Прип. XXV, 21).*

Коли натрапиш на вола ворога твого чи осла його, що заблукав, мусиш завести його до нього. Коли побачиш осла ненависника твого, що лежить під тягарем, гляди, не покидай його, а поможи йому піднести його. (Вих. XXIII, 4—5).

*
* *

Хто не буде здивованим братнім тоном цих усіх текстів, де предкладається любов до виконання супроти бідних і малих? Навіть, коли взивається дати милостиню, показати милосердя, то ніколи не йдеться про те, щоб виявити якусь моральну чи суспільну вищість, ні тим більше заявити бідним «зниженість». Бідний є дійсно хтось нам рівний і, говорячи про нього, кажеться: «Твій брат» або «твій ближній». Малі, убогі, покірні, словом ті, що терплять, є ще чимсь більше — це посланці, представники Бога і теж його друзі:

Хто чинить бідному добро, той Господеві позичає.
(Прип. XIX, 17).

---

[124] Стосовно всіх цих точок, наука Апостолів є відгомоном науки Пророків: «Вдягніться, отже, як вибрані Божі, святі й любі, у серце спочутливе, доброту, смиренність, лагідність, довготерпеливість» (Кол. III, 12). «Чиста побожність ... ось у чому полягає: відвідувати сиріт та вдовиць у їхнім горі і чистим берегти себе від світу» (Як. I, 27). «Нарешті, всі будьте ... співчутливі, братолюбні, милосердні, смиренні». (1 Пт. III, 8). «З цього ми спізнали любов, бо він за нас поклав свою душу; і ми також повинні за братів душі класти» (1 Йо. III, 16).

[125] Святий Павло вжиє цих самих слів в Листі до Римлян (XII, 20). Ці останні тексти Старого Заповіту є дійсно первопочином євангельської науки (Пор. Проповідь на горі, Мт. V, VI, VII).

Хто гнітить убогого, той Творця його зневажає, а почитає той, хто жалує бідного. *(Прип. XIV, 31).*

Товія скаже своєму синові:

Милостиню роби згідно з тим, що маєш; коли у тебе є достатків повно, роби з них, а коли мало маєш, то не бійся і з того дати. Бо так готуєш собі добрий скарб на день потреби, тому що милосердя рятує від смерти й не дає ввійти у темряву. Зо свого хліба дай голодному, а з одежі — нагим. З усього того, що прибуває тобі, давай милостиню. Не бійсь, дитино, що ми зубожіли. Є в тебе багато добра, коли боїшся Бога уникатимеш гріха й чинитимеш добро перед Господом, Богом твоїм. *(Тов. IV, 8—10, 16, 21).*

Це ще неповне світло Євангелії: «Що вчините одному з цих малих моїх...», але чи це вже не світанок?[126] Чи не відчувається тут, що коли хтось має дякувати за доброчинність, то радше той, що мав щастя виконати любов, бо ж вона, перепливаючи через нього, позволяє йому знайти ласку в Бога?

Коли ти викинеш з-посеред себе утиск, перестанеш погрожувати пальцем і безбожно говорити, коли голодному ти віддаси хліб твій, наситиш пригніченого душу, тоді засяє твоє світло в пітьмі, тьма твоя буде немов південь. Господь завжди буде тебе водити, наситить твою душу за посухи, зробить міцними твої кості. Ти станеш мов сад зрошений, мов джерело, якого води не висихають. *(Іс. LVIII, 9—11).*

Так то вже з часів Старого Заповіту, була захоронена душа від усякого найскритішого звороту до гордости і самовдовілля, заки сповнила яке добре діло. Якщо Ізраїль був би остався вірним духові Закону, ніколи не був би зміг зайти до серця фарисейський квас. В дійсності у многих текстах бідний був змальований як наш ближній в повному слова значенні; про нього було сказано, що треба з ним поводитися як «з власним тілом». Братня любов — це наче пробний камінь любови Бога.

---

[126] Ця настанова рівної ввічливости супроти всіх, виходить передусім у Старому Заповіті з часто повтореної віри: «Бог не розрізняє осіб». Він помагає так сироті, як вдові, любить чужинця (пор. Втор. X, 17; 2 Хр. XIX, 7; Муд. VI, 7; Сир. XXV, 15). Досить опізнено зрозуміє св. Петро цю науку (Пор. Ді. X, 34) і св. Павло її повторить (Рм. II, 11).

Ось піст, який я люблю: кайдани несправедливости розбити, пута кормиги розв'язати, пригноблених на волю відпустити, кожне ярмо зламати, з голодним своїм хлібом поділитись, увести до хати бідних і безпритульних, побачивши голого, вдягнути його, від брата твого не ховатись. (Іс. LVIII, 6—7).

Навіть супроти грішника вимагалося подібної настанови. З усіх текстів видно, хто залишається нашим «ближнім»; це той, що йому пробачується, щоб і самому бути пробаченим; той, що йому не відмірюється, ні не судиться його, щоб в свою чергу не бути судженим, ні осудженим.[127] Через дуже глибоку мудрість праведник Старого Заповіту не рівняється з його ближніми; він стає в обличчі Бога і саме в цьому погляді черпає сили, що їх потребує, щоб бути люблячим і справедливим супроти свого ближнього, як цього домагається Закон.

Але коли душа не є совершенна, думає, що має право вибирати між справедливістю, слушністю, милосердям та класти себе саму за міру любови. Праведник старається щораз то більше підчинитись усій любові, якої мірою є сам Бог. Тому то дано йому збагнути таємну зв'язь між любов'ю під усякими видами та самим Богом і його душа вщерть є сповнена нею.

Праведники Старого Заповіту зрозуміли це якслід та жили заповіддю любови ближнього — безпосередній плід їхньої любови і відданости для Бога. Саме під впливом цієї любови розквітала душа цих великих слуг Божих. Старий Заповіт показує нам душі, що, будучи передше жертвою пристрастей, стали оновлені любов'ю ближнього. Стаючи під надхненням Духа, ці душі відчинилися для любови, а вона вводить із собою всі чесноти, бо є їх зв'язею і совершенністю.[128] При допомозі широкого і світляного слова Сирах дає нам змогу це якслід зрозуміти:

Милостиня мужа як печать при ньому. (Сир. XVII, 22).

Наче бистра ріка перепливає любов через Старий Заповіт, наводнюючи свої береги життям; життя стає щораз більше об'єднане та й щораз більше об'єднююче. Є одне слово, що в чудовій

---

[127] «Не судіте, щоб вас не судили; бо яким судом судите, таким і вас будуть судити, і якою мірою міряєте, такою і вам відміряють» (Мт. VII, 1—2). — «Прости нам довги наші, як і ми прощаємо...».

[128] «А над усе будьте в любові, що є зв'язок досконалости» (Кол. III, 14).

простоті позволяє збагнути ідеал, предложений вже в часі Приповідок.

Плід людини — її милосердя. *(Прип. XIX, 22).*

Навіть коли реальність, що її криє, є тільки рідко збагнута і слабо практикована, то це слово поставлене тут наче дороговказ, що веде до промінних світлостей Євангелії... Цим шляхом Христос, що «проходив, чинячи добро» (Ді. X, 38), прийде певного дня. Проходячи серед нас і кажучи нам: «Любіть, як я вас полюбив». (Йо. XIII, 34). Він не лише дасть нам зразок цієї любови, якій старався вже Старий Заповіт відповісти; Він відкриє нам у своїй Особі божеське джерело, скупає нас у ньому і силою своєї крови вчинить нас усіх в любові Божій «одне».

БОГ ЗАПОВІТУ — «НАШ БОГ»

Ось мій союз із тобою. *(Бут. XVII, 4).*

Слухайте мій голос, бо я буду Богом вашим. *(Єр. VII, 23).*

Ти єси Бог мій! *Пс. XXXI, 15).*

Ізраїль бачив, що заповідь любови Бога і ближнього накреслювала йому царський шлях, що вів до злуки. Але як міг би збагнути цю любов, якщо не мав би про неї об'явлення? Святий Іван скаже згодом: «З цього ми пізнали любов, бо він за нас поклав свою душу» (1 Йо. III, 16).

Таким самим способом, хоча вельми нижчим, Ізраїль пізнав любов Бога. Ці постійні вияви любови Бога супроти свого люду вірно передані письменниками і дозволили людям Старого Заповіту відкрити в Бозі «їх» Бога, звертатися з довір'ям до Цього, що заключив з ними Заповіт; звати Його «наш Бог». Саме тому, що Бог сам пішов на шлях злуки та й без упину заявляв милосердя, люди Старого Заповіту мали відкриття любови.

Гідним уваги є те, що Біблія так наполегливо старається дати нам про Бога надземний образ та показує нам у ньому Всевладику і Святого:

...що возсідає на престолі... *(Пс. CXIII, 5).*

Не менше дбає пригадати нам, що цей сам Бог:

дивиться униз,
на небо і на землю. *(Пс. CXIII, 6).*

Господь із неба споглядає на синів людських. *(Пс. XIV, 2).*

Так, отже, цей, що жодне людське слово не спроможне показати Його всевищости, є одночасно ввесь зайнятий людьми, звер-

нений до них, схилений над їх життям і душею, одним словом, так їм близький, що до титулу Господа мусить додати титул «наш Бог».

Хто, як Господь, Бог наш? *(Пс. CXIII, 5).*

Може скаже дехто, що ця назва «наш Бог», яка так часто повторяється в Біблії, буцімто загарбує Бога в користь Ізраїля, чинить з нього Бога національного, понижує Його, протиставляючи іншим божкам? Без сумніву, коли Ізраїль каже «наш Бог», то в першій мірі він думає про Бога Заповіту, про «Бога наших Вітців». Та ми теж знаємо, що під заключеним Заповітом з Авраамом:

І встановлю я мій союз між мною й тобою і між твоїми потомками, в їхніх поколінняx ... *(Бут. XVII, 7).*

Існує Заповіт більше всесвітній:

У твоєму потомстві благословляться всі народи землі ...
(Бут. XXII, 18).

Отже Заповіт, якого об'ємистість і тривалість були об'явлені Ноєві:

Ось знак союзу, що його я укладаю між мною й між вами ... на вічні покоління: мій лук покладаю я в хмарах і він буде знаком союзу між мною і між землею ... Ось знак союзу, що його я роблю між мною і всяким створінням, що на землі.
(Бут. IX, 12—13, 17).

Це ж Заповіт, що перетривав аж до нас і був перепечатаний кров'ю Христа для спасіння всього світу.

Кожній душі полишено відповісти на вчинене їй предложення; тоді зможе сказати з усім Старим Заповітом: «Ти єси Бог мій!» (Пс. XXXI, 15).

Якщо хто бажає зрозуміти глибокий привід цього Заповіту і послідовно цієї сердечности між Богом і людиною, тому треба вернутися аж до сотворення:

Тоді Господь Бог утворив чоловіка з земного пороху та вдихнув йому у ніздрі віддих життя і чоловік став живою істотою.
(Бут. II, 7).

Як далеко ми з цим чудовим оповіданням від поняття про Першу Причину, відстайну та неприступну! Навпаки, сердечні й особисті взаємини між Творцем і створінням тут найкраще висвітлені.

Нема чого лякатися, щоб такий Бог був далеким від твору, що вийшов з Його батьківських рук, та щоб не зрозумів цієї істоти, вчиненої «на наш образ і на нашу подобу». (Бут. I, 26).

Чи ж той, хто насадив вухо, не чує?
Хто око створив, — не бачить? . .
Той, що повчає народи, не буде карати?
Він, що навчає розумну людину? *(Пс. XCIV, 9—10).*

Нема чого жахатись, щоб покинув колись. Зрештою Він сам нас запевнив про це з делікатністю, більшою за материнську:

Невже ж забуде молодиця своє немовля? Не матиме жалю до сина свого лона? Та хоча б вона й забула, я тебе не забуду. *(Іс. XLIX, 15).*

Псалми в свою чергу підкреслюють безмежно тісну зв'язь, що лучить Творця з твором його:

Він створив нас . . . *(Пс. C, 3).*

Ходіте, поклонімся і ниць припадім;
припадімо на коліна перед Господом, творцем нашим!
Бо він наш Бог і ми народ його пасовиська,
і його руки отара. *(Пс. XCV, 6—7).*

Про цю приналежність, зроджену з взаємин між Творцем і створінням, про Божий погляд, що постійно оповиває ним своє створіння, про Провидіння, що помагає йому в усіх необхідностях, Біблія дає глибоке обучення.

Старий Заповіт показує нам не лише гідну подиву Божу турботу супроти людства, але теж Бога, що перший навчає людину, як бажає бути званим. Чи ж це не той, що сказав:

І буду вам Богом і ви зрозумієте, що я Господь, ваш Бог. *(Вих. VI, 7).*

БОГ НАШИХ БАТЬКІВ

Я — Господь, Бог батьків ваших.
(Вих. III, 15).

Вони улюблені заради батьків.
(Рм. XI, 28).

Бог стане нашим. Ця нечувана подія буде сповненням обітниць, учинених продовж віків. Нав'язана сердечність з першою людиною і постійно поновлювана серед ізраїльського народу, буде її приготуванням. В душі Адама, як згодом у душі наших — по вірі — Батьків, ця сердечність ясніє тихесеньким блиском, злагіднюючи шорсткість цих людей тим, що в любові є найбільше таємничим, найніжнішим. Сердечність, що потягає ніжність, вважливість, ввічливість і шану збоку Бога, під час коли в людині вона збуджує сміливість заразом покірну і свійську.

Цієї свободи, цих численних відтіней сердечности, що виростають з якістю любови та яких годі словами визначити — ось чого Бог хотів. Не лише на стежках Раю, але теж на стежинках своєї душі Адам стрічав Ягве. Божий голос, знаний його вухам, був ще більше свійським його серцю:

. . . Я чув твою луну у саді . . .
Але тим разом поповнений гріх-непослух, змусив його додати:
. . . тож і сховався. ***(Бут. III, 10).***

Прогнаний з Раю в наслідок промаху, чоловік все ж таки не був відкинений Богом і взаємини не були перервані. Бог далі промовляє до нащадків Адама та охороняє їх. Навіть найокаянніші терплять, будучи одалік Бога; вони молять у Нього допомоги й охорони:

І сказав Каїн до Господа: «Кара гріху мого занадто велика, щоб її винести! Проганяєш оце мене сьогодні з цієї землі, й від лиця твого мушу ховатись і втікачем та волоцюгою маю бути

на землі; і перший, хто мене зустріне, вб'є мене». Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро». Та й поклав Господь на Каїні знак...

(Бут. IV, 13—15).

Сердечність Бога з людиною удержується. Вона ясніє в образах величавої простоти, що її сам починає. Ноєві дає плян корабля та вказівки, щоб спорудити його. Коли все було викінчене, коли вже звірята «подвоє», рідня Ноєва і сам Патріярх ввійшли в нього, Ягве величавить рухом дбайливости:

...І Господь зачинив його. *(Бут. VII, 16).*

Продовж усього його життя Бог розмовляє з ним і охороняє його; «Та Ной здобув ласку в очах Господніх». (Бут. VI, 8). Авраам теж дізнає тієї самої дбайливости. Почавши від дня, коли залунав в його житті зов до віри і до скитальського життя, він «ходить з Богом», а Бог піддержує його і провадить. Заключає з ним Союз з безмежними наслідками, слова Божої та заразом людської простоти: як людина заключає союз з іншою людиною.

Ось мій союз із тобою. *(Бут. XVII, 4).*

Коли запала ніч, одна з тих ночей світляних на Сході, — це Бог бере Авраама на бік, провадить його надвір і показує небо:

«Глянь же на небо і злічи зорі, коли можеш їх злічити!» І сказав до нього: «Таке буде твоє потомство». *(Бут. XV, 5).*

До Ісаака, сина Патріярха, Авімелех зможе сказати:

Ми побачили ясно, що Господь є з тобою... тепер ти благословенний Господом. *(Бут. XXVI, 28, 29).*

Бог оточує подібною дбайливістю Якова, даючи йому поради і підбадьорюючи його:

Оце я з тобою, і берегтиму тебе скрізь, куди підеш, і поверну тебе назад у цю землю, бо не покину тебе, поки не виконаю того, що я тобі обіцяв.[129] *(Бут. XXVIII, 15).*

Коли вагається їхати до Єгипту, Ягве кличе його і розмовляє з ним вночі в з'яві:

---

[129] Саме цими самими словами Господь наш покріпляє своїх учнів в хвилі Вознесіння (Пор. Мт. XXVIII, 20) і свого великого слугу Павла: «Не бійся... бо я з тобою...» (Ді. XVIII, 9).

«Якове, Якове!»... «Я — Бог, Бог батька твого. Не бійся зійти в Єгипет, бо там я виведу з тебе великий народ. Я сам перейду з тобою в Єгипет, я й виведу тебе напевне назад».

(Бут. XLVI, 3—4).

Ця сердечність буде ще більшою з Мойсеєм, з яким «Бог говорить устами до уст, наче з другом. (Чис. XII, 8).

В розмовах, що заторкують часто предмети вельми низенькі, Бог відкриє людям види духовної злуки, що їх з'єднають з Ним. Осмілена сердечністю, що Бог їй заявляє, людина відповідає. Зі спокійною простотою серця чистого й уважливого, молодий Самуїл шепоче:

Говори, Господи, слуга твій слухає. *(1 Сам. III, 10).*

Без жодної несмілости, хоча з глибокою шанобою, Авраам звертається до трьох таємно прибулих, що з'явилися перед його шатром:

Мій Владико! Як я знайшов ласку в твоїх очах, не минай, прохаю, слуги твого. Нехай принесуть трохи води, помийте собі ноги, відпочиньте під деревом. Я ж принесу хліба, щоб ви підкріпились, а потім підете: на те ж бо й зайшли до вашого слуги. А вони відповіли: «Зроби так, як сказав»... Сам же стояв коло них під деревом, коли вони їли.[130]

(Бут. XVIII, 3—8).

Цей самий Патріярх з шанобливою наполегливістю — але як зворушаючою — заступається, щоб отримати для Содоми пробачення в Бога, про якого знає, що є уважливим на діла, як теж на молитви людей та безмежно милосердний навіть у самій спра-

---

[130] Хто не згадає інший образ, ще кращий своєю божеською свійськістю, бо ж це Богочоловік приготовляє власними руками людям їжу: «А як настав уже ранок, стояв над берегом Ісус, та не знали учні, що то — Ісус. Каже до них Ісус: «Дітоньки, чи маєте що з'їсти?» Ті йому відповіли: «Ні». Тоді він каже до них: «Закиньте лишень сіті праворуч від човна, то знайдете». І закинули, та неспроможні були вже і витягнути їх: така була там сила риби! Коли, отже, вийшли на землю, бачать — жар розкладено, а на ньому риба й хліб. Мовить до них Ісус: «Ходіть но снідати!» І ніхто з учнів не зважився його питати: «Хто ти?» — знали бо, що то Господь» (Йо. XXI).

ведливості. (Бут. XVIII, 17—33). Яків бореться всю ніч з таємним мужем, що над ранком скаже йому:

І каже той: «Пусти мене, бо вже на світ благословиться». А Яків відповів: «Не пущу тебе, хібащо поблагословиш мене». А цей спитав його: «Як тобі на ім'я?» Він каже: «Яків». Тоді той відповів: «Не Яків буде більш твоє ім'я, а Ізраїль, бо ти змагався з Богом і з людьми та й переміг». Тоді Яків спитав його: «Скажи, будь ласка, своє ім'я?» А цей відповів: «Чого питаєш про моє ім'я?» І тут поблагословив його.

(Бут. XXXII, 27—30).

Мойсей, що мав ласку розмовляти з Богом «устами до уст», зважився на таке прохання:

Покажи мені, благаю, твою славу! *(Вих. XXXIII, 18).*

В кінці Іов у найбільшім болю піднімає крик благаючої розпуки, де видніє покірний і рідний докір того, що призвичаєний до Божої ніжности:

Руки твої мене склали й створили, і ти ж мене всього руйнуєш? Згадай, благаю, що ти мене виробив, неначе глину; і хочеш знову в порох мене повернути. Чи ж ти не вилив мене молоком, не згустив мене сиром? Ти одяг мене шкірою й тілом, з костей і жил зіткав єси мене. Ти дав мені життя і милість, і твоя опіка зберегла мій дух. *(Іов, X, 8—12).*

Зі зворушенням згадує колишні дні, коли то, радіючи Божою сердечністю, бо ж Ягве «відвідував його по-рідному в його наметі» (Іов, XXIX, 4). Ці численні докази нав'язаної сердечности вже тут на землі між вірними душами і Богом свідчать нам про цінну спадщину, що нам залишили наші Батьки.

БОГ ІЗРАЇЛЯ

Ти ж, Ізраїлю, слуго мій! Ти, Якове, якого я вибрав! *(Іс. XLI, 8).*

Бог не відкинув свого народу, що його наперед вибрав... бо дари Божі і покликання незмінні. *(Рм. XI, 2, 29).*

Депозит Об'явлення є такий цінний, він є запорукою так великої любови, що там, де зложений, він не може остати безплідним. Пізнання родить любов і пособляє інтимності, до якої Бог нестружено закликає. Тому то не вистачить нав'язати інтимні взаємини лиш з деякими людьми; Він виявляє Свою повсякчасну приявність всьому народові, як теж свою запопадливість та волю злучитись тісно з Ним. Каже Ягве устами Мойсея:

Я візьму вас собі за народ, і буду вам Богом, і ви зрозумієте, що я Господь, ваш Бог... *(Вих. VI, 7).*

Протягом віків Бог не заперестає виявляти своє окремішне вподобання супроти цього народу, якого осередком і вождем наявно став:

Бо святий я, Господь, що відрізнив вас від народів, щоб ви були моїми. *(Лев. XX, 26).*

Я — Господь, що освячую вас, що вивів вас із єгипетської землі, щоб бути вам Богом. Я — Господь. *(Лев. XXII, 33).*

Чи цей народ буде направду пригожим тереном, що увидатнить всеціло дар, йому уділений? Ні! Він є твердий і норовистий, в поведінці шорсткий і нагальний — ось чому лише помаленьку зм'якне релігійна душа спільноти і то лише через його праведних предків:

Тому що він любив твоїх батьків, він вибрав їхнє потомство після них . . . *(Втор. IV, 37).*

Бог поширяє над цим народом свою ввічливість і звертає до нього свої найпалкіші заклики до інтимности. За його посередництвом Він дається пізнати:

Він Якову звістив своє слово,
Ізраїлеві свої присуди й свої устави. *(Пс. CXLVII, 19).*

Бог дається пізнати... На землі діти, що живуть по-рідному зі своїми батьками, через те ще не тішаться їх інтимністю; часто, що в них найліпше, є закрите перед ними. Але Бог на самому вступі поклав основи справжньої інтимности: пізнання, що зроджує любов.[131]

Які ж б ми, Ізраїлю; щасливі, — бо те, що вгодне Богові, знане нам! *(Вар. IV, 4).*

Цей депозит Об'явлення є безцінним скарбом. Але він вимагає від кожного, що його приймає, рішаючого стану: повної згоди як зародка дружности без застережень, бо ж тут йде все про Божу дружбу або відмову. Відповідь Ізраїля була без сумніву недосконала, але все таки цей люд довірився Божому слову. Звідсіля Бог має право вважати його своєю дитиною і Він удержує з ним взаємини любови.

Мала жидівська спільнота — це перша, що в ній Він перебуває і діє, де Він дається пізнати і любити. До неї теж Він прийде, щоб воплотитися, терпіти і вмерти за всіх людей.

Св. Іван скаже: «Прийшов до своїх, — а свої його не прийняли» (Йо. I, 11). Як зворушаючий доказ Заповіту, що Бог поклав та невтомно піддержував наперекір всім спроневіренням та всім відреченням . . .

Бо в дійсності від початку і тоді, коли ще Ізраїль був найнижчим плем'ям, подобалося Богові явити йому потугу своїх діл та одночасно доброчинність своєї приявности. Ця приявність Бога серед вибраного народу є основною дією Старого Заповіту. Вона

---

131 Христос підчеркне, що ці взаємини дружби та інтимности містять в собі пізнання: «Тож слугами вже не називатиму вас: слуга не відає, що його пан робить. Називаю вас друзями, бо все я вам об'явив, що чув від Отця мого» (Йо. XV, 15).

звільна працює над душею Ізраїля, сповняє її тим, що Боже. Вона приготовляє в часі місто, що розвинеться колись — обітниці потверджують це — в святий Єрусалим.

Декілька подій можуть бути підкреслені з-поміж багатьох. Вони свідчать потужно про це перебування Бога серед людей та про інтимні взаємини, нав'язані між всім народом і Богом, який бажає стати «його» Богом. Умираючи, Йосиф сказав своїм синам:

Я вмираю, але Бог напевно навідається до вас. (Бут. L, 24).

В дійсності Боже діяння стане явним в очах цієї юрби, яка заглиблюється в пустиню та існування якої під час сорок літ буде кожного дня у залежності від одного невидимого, одначе приявного вождя: Бога.

Він же йшов перед ними вдень хмаровим стовпом, щоб проводжати їх у дорозі, а вночі вогненним стовпом, щоб їм присвічувати (Вих. XIII, 21); їх живить (Вих. XVI); гасить їхню спрагу (Вих. XVII); лічить з недуги (Вих. XV); дає знак до постою й до походу (Вих. XL, 36—38). Він іде особисто зі своїм народом (Вих. XXXIII, 16). Ці люди призвичаюються так добре бути ось так у залежності та Божій опіці, що схоплені тривогою, почуючи, що Бог, якому вони спроневірились, казав до Мойсея:

Іди, вирушай звідси, сам ти і люди... в землю, що про неї я клявся Авраамові, Ісаакові та Якову словами: «Потомству твоєму оддам її». Пошлю перед тобою ангела... я ж сам не піду серед вас... (Вих. XXXIII, 1—3).

Йому відповідають за посередництвом свого вождя:

Коли не йтимеш ти сам особисто, то й не виводь нас звідси. Та й по чім же буде пізнати, що я найшов ласку в твоїх очах, я і народ твій, як не по тім, що ти йтимеш з нами? Тим і відрізнимось ми, я і твій народ, від усіх народів, що на лиці землі. (Вих. XXXIII, 15—16).

Приявність, що кріпить душу досвідченого народу, видається Ізраїлеві, начеб йому належалася. Мойсей в тривожних днях покликуватиметься на те:

Та й мешканці цієї країни теж чули, що ти, Господи, посеред людей твоїх, що тебе, Господи, вони віч-на-віч бачать та й що

хмара твоя стоїть над ними, і у стовпі хмарному ти йдеш поперед них за дня, а полум'яним стовпом уночі.

(Чис. XIV, 14).

А однак іноді треба буде тим твердим і вузьким серцям світлих чудес, щоб повірити в цю Божу приявність:

Ось я стану перед тобою там, на скелі, на Хориві, і коли вдариш ти по скелі, вода зрине з неї... Так і зробив Мойсей... І назвав те місце: Масса і Меріва, через сварку синів Ізраїля і тому, що спокушали Господа словами: «Чи є Господь між нами, чи нема?» *(Вих. XVII, 6—7).*

І як побачив Ізраїль, з якою потугою Господь побив єгиптян, став народ боятися Господа та й повірив Господеві й слузі його Мойсеєві. *(Вих. XIV, 31).*

Завдяки так численним чудам віра Ізраїля у виняткове призначення стане вкінці непохитною:

Ось я заключаю союз: перед усім твоїм народом я зроблю чудеса, які не творились ні в якій землі, ані між якими народами; і ввесь народ, що серед нього живеш, побачить діло Господне. *(Вих. XXXIV, 10).*

Ці героїчні часи, коли Ягве являється так окремішнім способом як Бог свого народу, достачили священний і незаперечний доказ, що до нього судді, царі і пророки не перестають повертати, щоб заохотити нарід до збереження. В книзі Неємії ми знаходимо під найбільш захоплюючою формою пригадку цієї постійної Божої приявности та її многогранного діяння.

Встаньте, благословіте Господа, Бога вашого, від віку й довіку... Ти, Господи, єдиний! Ти сотворив небо, небеса небес і все їхнє впорядження; землю й усе, що на ній; моря й усе, що є в них. Ти живиш усе й небесна рать перед тобою припадає. Ти єси той Господь Бог, що вибрав Авраама й вивів його з Уру халдейського... Ти знайшов його серце вірним тобі й уклав з ним договір... і ти додержав твоє слово... Ти узрів злидні батьків наших у Єгипті й почув їхній зойк над Червоним морем і виявив знаки й чудеса над фараоном... Ти розділив перед ними море... Ти хмарним стовпом вів їх уденъ, а вночі

стовпом вогненним... Ти зійшов на Синай-гору... І хліб з неба дав їм заради їхнього голоду і воду із скелі добув їм ради їхньої спраги.[132] *(Неєм. IX, 5—15).*

В свою чергу Псалмопівець оспівуватиме Божі чудеса давних часів, ці запоруки ласкавости, що її не в силі заперечити:

Хваліте Господа, взивайте його ім'я,
звіщайте між народами його учинки...
Згадайте його чуда, що він зробив був;
дива його й вироки уст його...
Він Господь, Бог наш...
Він вічно пам'ятає про союз свій...
Як їх була маленька жменька...
не допустив нікому їх гнобити
і за них картав царів:
«Не доторкайтеся моїх помазаників
і не робіть зла моїм пророкам!»
Навів на землю голод,
зламав усю їхню підпору, їхній хліб.
Послав був перед ними чоловіка,
у рабство був проданий Йосиф...
аж поки не здійснилось його слово...
Послав цар і випустив його на волю;
володар народів дав йому свободу.
Настановив його господарем над своїм домом
та управителем над усім своїм маєтком...
Тоді послав Мойсея, слугу свого,
Арона, що собі вибрав.
Вони появляли поміж ними його дивні знаки
і чудеса у землі Хама...
І випровадив їх...

---

[132] Ця приявність триватиме навіть тоді, коли Ізраїль спроневіриться. Якщо поверне до Бога, знайде ласку Божої інтимности, що нею нещодавно тішився: «Коли ж стане тобі скрутно й коли спадуть на тебе всі ці лиха, ти при кінці днів повернешся до Господа, Бога твого, і послухаєш його голос. Бо Господь, Бог твій, милостивий Бог; він не полишить тебе й не знищить, та й не забуде за союз із твоїми батьками, що про нього клявся їм» (Втор. IV, 30—31).

Він простер хмару, неначе покривало,
вогонь, щоб уночі світити.
Просили, і перепелиць зіслав їм,
і хлібом з неба наситив їх.
Розколов землю і ринули води,
рікою потекли в пустині.
Згадав бо своє святе слово
до Авраама, слуги свого.
Випровадив із радістю народ свій
і з торжеством — своїх вибранців. *(Пс. CV).*

У цьому спогаді фактів перше місце є дане дивам і так далеко є це правдиве, що на них, як теж на Божому слові, спочивають підвалини віри в приявність Бога між людьми: перша форма інтимности, над якою Бог без упину буде трудитись, щоб її поглибити. Віки потвердять це.

* * *

До речі, з бігом віків ця приявність Бога, перетикана клопітливістю та провидінними посередничуваннями, завжди буде являтися. За її посередництвом та Божих слідів, що ними все життя Ізраїля стане нап'ятноване щодня, Бог навчить свій нарід бажання і волю моделювати по волі Божій та, живучи з Богом, «жити Богом». Тому-то, входячи в обіцяну землю, Він скаже тому, що його дає як вождя Ізраїлю:

Ніхто не встоїть перед тобою, поки віку твого; як був я з Мойсеєм, так буду з тобою; я не полишу тебе і не покину. *(І. Н. І, 5).*

Та тяжка людська маса не дається легко угнітити. Виповнення Божих обітниць є безупинно наражене. Це період довгочасних мовчанок, перериваний великими та трагічними погромами. Все ж таки безперервність Божої помочі, уділеної цьому впертому та забудьковатому народові, безперервність, що її ясно змальовує відстань часу, Бен Сирах оспівуватиме чудово.

Похвальне слово Вітцям, починаючи від Адама аж до первосвященика Симона — це низка величніх доказів Божої помочі для свого улюбленого люду:

Тепер же благословіте Бога всесвіту, що чинить усюди великі речі, дні наші збільшує з материнського лона й вчиняє з нами за своїм милосердям. *(Сир. L, 22).*

В цьому напрямку чергуються без перерви як дріжджі в густому замісі мужі. Ось Пінхас, що з ним Бог «заключив союз миру» (Сир. XLV, 24); Ісус Навин і Калев, «праві судді», що їх пам'ять є благословенна (Сир. XLVI, 11); Самуїл, «любий Господеві, своєму Богові» (Сир. XLVI, 13).

Натан, Давид, великий цар, престол якого стає колискою месіянських надій; Соломон, що йому Бог не відмовив милосердя помимо промахів його останніх літ; Ілля назначений:

Ти, як написано, погрозами майбутніми гнів гамуватимеш, заки сплахне він: серце батька до сина навертатимеш і покоління відновлюватимеш Якову. *(Сир. XLVIII, 10).*

Дбайливість Бога не осягне однак своєї мети; після Єлисея «сповненого духом свого вчителя . . .»

Зосталась лише горстка люду з князем із дому Давида: дехто чинив угодне, а дехто множив гріхи. *(Сир. XLVIII, 16).*

Тоді започатковується нова епоха, себто епоха великих Пророків, що їх покладе Бог, вже не як царів або суддів на чолі Ізраїля, але посеред народу, щоб повторяли йому Божі зазиви любови та привели його до себе; і якщо треба — ціною найжорстокіших досвідів. Збоку Бога повторятиметься невтомно:

Житло моє буде посеред них і буду я їхнім Богом, а вони будуть моїм народом. *(Єз. XXXVII, 27).*

Від того часу, як вийшли батьки ваші з єгипетського краю та й по цей день; і хоч я посилав до вас усіх слуг моїх пророків, часто день-у-день, ви ж не слухали мене, не нахиляли свого вуха. *(Єр. VII, 25).*

Батьків бо ваших попереджав я повсякчасно... нагадуваши уранці й раз-у-раз: Слухайте мій голос! Вони ж не слухали й не нахиляли вуха свого... тому й навів я на них усе сказане в цьому завіті, що заповів був їм робити, але вони не виконували. *(Єр. XI, 7—8).*

Голосом Пророків Бог пригадає цю умову, заключену зі своїм народом:

Ти ж, Ізраїлю, слуго мій! Ти, Якове, якого я вибрав, потомство Авраама, мого друга! *(Іс. XLI, 8).*

Ці слова самі собою вистачають, щоб виказати дійсну інтимність, створену між Богом та його народом. Уникаючи її, Ізраїль стягне на себе найсуворіші кари:

Лиш вас я знаю з усіх родин землі: тому й покараю вас за всі ваші провини. *(Ам. III, 2).*

Якщо не зможе бути серед дітей ізраїльських в ніжності і вірності, Бог знайде все ж таки спосіб, щоб бути з ними, але цим разом з карою. Заздрість Його любови явно в ній показується і Пророк Осія нам дав проймаючий образ її:

Тому то я для них став левом; мов леопард, чигатиму при дорозі. Немов ведмедиця, що забрано в неї ведмежат, я на них накинусь; я роздеру їхнього серця оболону й там пожеру їх, мов левиця; звір дикий буде їх на шматки розривати.

(Ос. XIII, 7—8).

Хто не відчує в цих жахливих стрічках зраненої та роздертої любови, що гонить за своєю здобиччю? Сльози і зойки Пророків вчинять цю любов ще більше болючою.[133]

---

[133] І Христос заплаче над Єрусалимом (Лк. XIX, 41), і висказами ніжними й одночасно нагальними, що нагадують вискази Біблії, пригадає, як це місто було дуже люблене та невірне: «Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш пророків і каменуеш посланих до тебе! Скільки разів хотів я зібрати дітей твоїх, як квочка збирає курчат своїх під крила, — але ви не бажали!» (Мт. XXIII, 37).

Тому й кажу: «Відверніть від мене очі, нехай я не плачу гірко! Не намагайтесь мене розважати над руїною дочки мого народу!» *(Іс. XXII, 4).*

Багато років ти був з ними терпеливим і впоминав їх духом твоїм через своїх пророків, та вони не слухали; тоді ти видав їх у руки народів чужоземних, але в великому твоєму милосерді не винищив їх цілком і не покинув їх, бо ти — Бог добрий і милостивий. *(Неем. IX, 30, 31).*

Ізраїль, «улюблений виноградник», що його Бог засадив раніше «на родючім схилі» (Іс. V, 1), лишається його наслідством. Спустошений, зрабований — Він все-таки його відвідує. Може серед найгіркішої розпуки і найглибшого пониження зрозуміє вкінці, як є по-божеськи любленим та може в остаточності зав'яжеться дружність вірности? Щонайменше, Бог нестружено це прикладає йому:

Ти ж не бійся, Якове, слуго мій, і не лякайсь, Ізраїлю! Врятую бо тебе з земель далеких, твоїх потомків — із краю їхньої неволі... Не бійся... бо я з тобою *(Єр. XLVI, 27, 28).*

Ви зрозумієте, що я посеред Ізраїля... Народ мій не зазнає сорому повіки. *(Йоіл, II, 27).*

Навіть під час скитальства не опустить його:

Хоч я позасилаю їх далеко між поган та порозкидаю їх по землях, а все ж таки я буду для них на час святинею в тих землях, куди вони позаходили. *(Єз. XI, 16).*

І до речі, саме в полоні говоритиме до серця своїх слуг. Деякі з них дещо пізнають Цього живого і особового Бога, що є їх Богом, як теж розгадають духовну поживу, предложену їх душі. Іноді в пустині була подана їм манна, та вони не вміли смакувати її. Кілька сторіч згодом після скитальства, коли храм опустіє, вижидання Ізраїля звернеться до Того, що має прийти і, схиляючись над святими Книгами, цей народ відкриє вкінці Слово Бога та відчує Його в собі живим.

Це слово буде його піддержкою. В діяспорі, як теж в боротьбі за свободу, воно стане направду інтимною та живою «потіхою» Ізраїля (1 Мак. XII, 9).

Серце того люду звертається тоді покірно і молитовно до свойого Бога. В пречудових псалмах є вороття Його ввічливости, ласки Його інтимности.

Боже, ти нас відкинув, ти розбив нас
розгнівався . . .
Ти дав народові твоєму зазнати гіркої долі,
вином, що забиває памороки, напоїв нас.
Тим, що тебе бояться, дав ти знамено,
щоб могли втекти від лука. *(Пс. LX, 3—6).*

Учинив єси нас поговором між людьми,
народи над нами хитають головою . . .
Таж через тебе нас убивають повсякчасно,
і, як овець, що на заріз, нас уважають. *(Пс. XLIV, 15, 23).*

Згадай, о Господи, Давидові
усі його старання. *(Пс. CXXXII, 1).*

Ти встанеш, змилуєшся над Сіоном,
бо час над ним уже змилосердитись,
бо прийшла година.
Слуги твої люблять його каміння,
їм милий його порох. *(Пс. CII, 14—15).*

*
* *

«Бог Ізраїля» . . . Це слово, ми зараз бачимо, не є ні пересадне, ні плитке. Що більше, чи висловлює воно досить, як дуже цей нарід є пронизаний Богом? Коли він грішив і коли каявся, Бог сходив до нього. Своєю ласкою, своєю вірністю Він став його. Є явним навіть ззовні, що Він є душею всього народного і приватного життя Ізраїля. Почавши від Якова, чи ж не є суддею усіх суперечок?

Бог Авраама й Бог Нахора, Бог батьків їхніх, судитиме між нами! *(Бут. XXXI, 53)*

На нього присягають (Неєм. V, 30). На зборах Його приявність дає їм радість, їдять, п'ють (Вих. XVIII, 12) наче діти в батьківському домі. Зі свого святилища Він провадить їх в усіх діяннях, як це Він приобіцяв через Мойсея:

Там я буду стрічатися з тобою... я говоритиму з тобою про все те, що маю заповідати тобі для синів Ізраїля.
(Вих. XXV, 22).

Він є приявний в їх війнах, щоб дати їм перемогу, і теж у смутках, щоб розбудити їх відвагу. Здається, що вся душа народу, молячи цього Бога, що став його Богом, проходить устами Пророка, як голосить:

Бо Господь — суддя наш; Господь — наш законодавець; Господь — цар наш; він спасе нас. *(Іс. XXXIII, 22).*

Ця діяльна приявність Бога у всьому житті — ось без сумніву одна з найбільших наук Старого Заповіту, одна з тих, яку треба б сьогодні як і вчора з найбільшою наполегливістю розважати.

Проте Ізраїль не лише жив в приявності свого Бога, як у приявності свійського гостя. В глибині свого серця він кормиться Божою заповіддю і месіянськими обітницями. Ізраїль є вибраною спільнотою, щоб стати колискою Цього, що буде справді нашим Богом, даючи Себе ввесь усім. Таємне Боже слово, що глибоко просякло душу цього народу, прозябає у своїй землі. Воно дасть колись свій плід усьому світові.

Я вклав мої слова в уста твої, покрив тебе тінню моєї руки; коли я розпростер небо й заснував землю, я сказав Сіонові: Ти — народ мій! *(Іс. LI, 16).*

Якщо вже в наших родинах, вижидання дитини могутньо затісняє разом членів того самого вогнища; скільки більше очікування Спасителя наближує народ до Бога! Цей Божий секрет, довгочасно бережений як спільний скарб, як запоруку обопільної вірности, став тепер начальним і могутнім бажанням. В такому бажанні — думаємо — було злучене в рівному биттю серце Бога і серце Ізраїля:

Ось Бог ваш... він прийде й спасе вас. *(Іс. XXXV, 4).*

Боже мій, не забарися! *(Пс. XL, 18).*

Палка молитва витриснула з уст цього народу, щоб приспішити день Відкупителя. Коли прийшов той день, як Спаситель родиться з покірної Дівиці з дому Давидового та як бідні пастушки приходять до Нього з поклоном у Вифлеєм, тоді — можна сказати — Єгова, Бог великий і сильний, всеціло став Богом Ізраїля й одночасно для поган стає нашим Богом:

Бо хлоп'ятко нам народилося, сина нам дано. *(Іс. IX, 5).*

Біля його колиски наша початa історія та історія Ізраїля у свому вечорі змішуються у цьому; що в них є найбільше зворушаючим і найбільше цінним — це їх інтимність з Богом. У цій самій хвилині, що передає нам так велике наслідство, передає нам теж свій об'єкт: Ісуса Христа.[134]

---

[134] Св. Павло нас перестерігає, що засліплення жидів у цьому, що заторкується Євангелії, є тайною, на яку Бог дозволив. Їх помилка була в тому, що «вони спирались не на віру, а неначе на діла» (Рм. IX, 32). Та якщо ті галузки стали відтяті, то на те, щоб ми були защеплені на їх місце (Рм. XI, 19). «Бо Бог замкнув усіх у непослух, щоб усіх помилувати» (Рм. XI, 32). Ізраїль лишається Божим улюбленим і буде спасенний, коли товпа поган буде навернена. Таке є з'ясування поучення св. Павла.

БОГ БІДНИХ, ПОКІРНИХ І ПРАВЕДНИХ

З насмішників Господь сміється, покірним дає ласку. *(Прип. III, 34).*

Бо кожний, хто виноситься, буде принижений, а хто принижується, буде вивищений. *(Лк. XIV, 11).*

Кількох вибраним мужам, Патріярхам, Бог дав пізнати солодкість і глибину божеської інтимности. Він прив'язав їх до Себе. За поміччю знаків і чудес, безупинних доказів ніжности або провидіння, ввесь народ у свою чергу пізнав своє вибрання. У цьому він черпав певність, що є народом Єгови, як Єгова був його Богом.

Проте Божа ініціятива не вистачала; треба було теж терену зустрічі і злуки. Треба було, щоб щось у людині відповіло цим першим крокам Бога та й згармонізувалось до тієї міри, щоб собі їх присвоїла і змогла тому відповісти. Для розквіту Божа інтимність прохала розкритої і врожайної землі: «Хай розкриється земля . . .» (Іс. XLV, 8).

Ці, що їх Біблія зве праведними, подають терен найбільше пригожий на Боже діяння; та ввічливість Бога діє рівнож способом окремішним у бідних і покірних, тобто у всіх, хто находиться в становищі гідному помилування.

Якщо бідність займає в очах Бога це вибране місце, то це без сумніву тому, що в ньому вже знаходиться в зародку самий підклад праведности, що зветься покорою. Знаючи своє упривілейоване становище, покірні і праведні безгомонно взносять до Бога цей клич довір'я:

Ти єси Бог мій! *(Пс. XXXI, 15).*

Адже ж в них накреслюється вже певна схожість із Цим, що колись піде подібним шляхом, щоб стати нашим: «Навчіться

від мене, бо я лагідний і сумирний серцем» (Мт. XI, 29). Він впровадить нас у тайни своєї інтимности, якщо в нашу чергу ми згодимось верстати за Ним цей шлях. «Я прославляю тебе, Отче, Господи неба й землі, що ти затаїв це від мудрих та розумних і що відкрив це немовлятам» (Мт. XI, 25).

* * *

Щасливий той багатий, який без плями,
який за золотом не побивається.
(Сир. XXXI, 8).

Блаженні вбогі, — бо ваше Царство Боже.
(Лк. VI, 20).

Вся Біблія свідчить про зворушливе уподобання Бога для бідних і малих, як на них глядить, слухає і вислухує з особливою дбайливістю.

Ось візвав бідолаха, і Господь почув,
і врятував його від усіх його напастей. *(Пс. XXXIV, 7).*

Зглянеться він над молитвою нужденних,
молитвою їхньою не погордує. *(Пс. CII, 18).*

Його клопітливість огортає всіх, що в злиднях:

Він пригнобленому чинить правосуддя,
дає хліб голодним.
Господь визволяє в'язнів,
Господь відкриває сліпим очі . . .
Господь праведників любить.
Господь захожих захищає,
підтримує сироту й удову, —
дорогу ж нечестивих відвертає. *(Пс. CXLVI, 7—8).*

Він заходиться біля них із заздрістю:

Злиденні та вбогі шукають води, та її немає. Язик у них від спраги висихає. Я, Господь, їх вислухаю, я, Бог Ізраїля, їх не покину. *(Іс. XLI, 17).*

Це опущеним, тим усім, що терплять на тілі чи на душі, тим, що:

у них зімлілі руки... хиткі коліна... у кого серце полохливе... *(Іс. XXXV, 3—4).*

буде оповіщене слово висвободження зі сторони Єгови:

Будьте мужні, не бійтесь! Оось Бог ваш! *(Іс. XXXV, 4).*

Це для них скаже журчати «водам в пустині» та «потічкам серед степів»; там стелитиметься шлях, дорога, «свята путь»:

І буде там дорога чиста, дорогу ту назвуть святою: не пройде нею ні один нечистий: вона лиш їм буде служити; навіть і недоумілі на ній не заблудять. *(Іс. XXXV, 8).*

Це правда і автор премудрости пригадає це багатому:

Не давай нікому приводу тебе проклинати. Бо як хтось позве прокльон на тебе в своїм розпачі душевнім, то його прохання дійде до слуху Творця його. *(Сир. IV, 5—6).*

Тож як на клич найбільш улюбленої дитини, Бог відповідає нещасному. Яка ж то причина цієї окремішньої ввічливости? Чому молитва бідного має так велике значення в серці Бога?

Чи багатство є лихим та чи Бог осуджує його? Ні, Біблія не кляне, ні не звеличує багатства чи бідноти в самих собі; вони обоє є дарами Бога[135] До речі:

Добре, коли багатство без гріха; убозтво ж погане лиш у мові безбожника. *(Сир. XIII, 24).*

А однак чи це не правда, що часто:

Над біднимі багач панує. *(Прип. XXII, 7).*

---

[135] Христос відвідуватиме багатих, як Симон (Лк. VII, 36, 50) або Закхей (Лк. XIX, 1, 10) та залюбки буде оточуватися бідними. Він скаже: «Легше верблюдові пройти через вушко в голці, ніж багатому ввійти в Небесне Царство» (Мт. XIX, 24) і Притча про Лазаря та багача змалює це твердження (Лк. XV, 19—31).

Бідний благально говорить, а багатий відказує жорстоко.
(Прип. XVIII, 23).

Тож тут йдеться Богові про тріюмф його справедливости. Він приверне ушкоджений порядок, Він стане оборонцем бідного:

Не грабуй убогого тому, що він убогий, і не натискай злиденного при брамі. *(Прип. XXII, 22).*

Якщо Бог відкладає час і спосіб свого посередництва, то все ж таки Він охоронить убогого:

Господь бо боронитиме їхні справи і забере життя в тих, що їх ограбують. *(Прип. XXII, 23).*

Що Він з поспіхом дає найперше тому, що Його призиває — це доказ співчуття Творця і Батька:

Ти голод левенят заспокоюєш... Хто воронові харч готує, як його діти пищать до Бога, блукаючи без поживи?
(Іов, XXXVIII, 39, 41)

Навіть пташина знаходить собі хатку,
і ластівка собі гніздечко... *(Пс. LXXXIV, 4).*

Оскільки більше клопотатиметься дітьми людськими, коли вони кликатимуть до Нього, малі чи великі, завжди малі в Його очах та в Його руці Батька! Тому, що голодні і спрагнені та що ніщо їх не насичує, Бог Сам похилиться над ними. Це святий довг, що його домагається убогий, право всякої животини. Провидіння — це ім'я чудесних підмог, по-людськи непередвиджених, що приходять так часто, щоб витягнути бідного з його недолі.

Воно є дійсно чимсь більшим ніж запевненням земної поживи, матеріяльної підмоги. Бідний в цьому не помиляється. Провидіння — це скарб Божого милосердя, що відкривається для нього, як щось з Його серця Батьківського, що є йому об'явлене. А для Бога — це спроможність зложити в тому серці скарби своєї ніжности. Це та ніжність і не так матеріяльні підмоги зм'ягшує серце убогого та відкриває для надприродної любови.

Краще від того, хто ніколи не зазнав недолі, він спостерігає розмахи та плоди Божого милосердя. Таким чином він набуває помаленьку те неуділяєме знання Бога, що самі Мудреці його йому завидують. Бен Сирах каже:

Хто не зазнав спокуси, той мало знає. *(Сир. XXXIV, 10).*

Потіха Бога страждальній душі є поправді Божим знанням та спробою. Тоді усталюється упривілейована інтимність між бідним і Богом, між Тим, що виливає свої дармо дані щедроти, і покірним та вдячним серцем, що відповідає Богові дякою, даремно вижиданою від інших своїх дітей.

Господні очі на тих, які його люблять.[136] *(Сир. XXXIV, 16).*

Інтимність між вбогими і Богом є не тільки невидна, це тайна. Проте людство знаходить у ній світло, що його бідні мають за завдання уділяти. До речі, як багаті пізнали б без убозтва свою недостачу, як стали б виконавцями любови? Тверда доля нещасних, їхня залежність, рабство, накладають багачам обов'язок розвести, з огляду на них, замкнені руки над безжурним посіданням земних дібр.

... Тому то я тобі й заповідаю: щедро розтулюй свою долоню для свого брата, для нужденного й для вбогого в твоїй землі. *(Втор. XV, 11).*

Хай багачі добачують докір у цьому факті, що убозтво не щезне ніколи.

Справді, вбогі ніколи не переведуться на землі.[137] *(Втор. XV, 11).*

З другого боку, убозтво потягає за собою самітність: самітність серед своїх менше чи більше вирозумілих ближніх; ця самітність зближає одночасно бідного до його Бога. Позбавляючи людину від того, що потрібне, поміщуючи її в болючім та в знеласкавленім становищі, бідність вижолоблює в ньому жажду,

---

[136] Ця люб'яча вважливість Господа до бідного, що заявляє покірно і пращедро свою любов, є явною в одній з найбільше зворушливих сцен Євангелії: «Підвівши очі, Ісус побачив, як заможні кидали свої дари до скарбнички. Побачив він також і вдову убогу, що кидала туди дві лепти, і сказав: «Істинно кажу вам, що ця бідна вдова кинула більш від усіх. Усі бо вони вкинули як дар Божий з їхньої надвишки, вона ж з убозтва свого поклала ввесь свій прожиток, який мала» (Лк. XXI, 1—4).

[137] Майже тими самими словами Христос вискаже цю саму думку: «Завжди бо бідних маєте з собою» (Мт. XXVI, 11). Тоді духовний підклад заповіди любови буде висвітлений Ним найясніше.

якої багатий не знає. Вона змушує його вижидати помочі і спасіння лише від Бога та піднести до неба цей розпачливий зов, що так часто стрічається його в Біблії:

Я ж бідний та нужденний;
о Боже, поспішись до мене! *(Пс. LXX, 6).*

Ось так то убогий нав'язує з Богом щораз то тісніші зв'язки, зростає в довір'ї та в самовідданні. Без сумніву, многі з бідних не доходять до цих вершин. Проте в Божих замірах убозтво достачає їм до того засобів. Коли вони ними послуговуються, воно кладе їх на шляху до найвищого і найціннішого багатства: царства самого Бога.[138] От як вияснюється упривілейоване місце, зайняте убогим у Старому Заповіті. Проте їх «найвища достойність» залежить від далеко глибших причин.

Ввічливість та ніжність, що їх оказує Бог «анавім» тобто малим і немічним, одним словом тим, що засуджені на нужду, терпіння та дізнають гніту, походить звідсіль, що в них Він добачує вже перші риси того, що небавом прийде на землю як убогий. В дійсності Христос буде не лиш убогий як інші, Він буде вбогий в повнім значенні слова, передусім вбогі зазнають тихости і покори Його серця.

Надломленої очеретини не доламає; льону, що курить ся, він не погасить. *(Іс. XLII, 3).*

Він буде по справедливості судити вбогих, по правді оголошувати присуд для бідних у країні. *(Іс. XI, 4).*

Він похилиться в любові над усіми вбогими і всіми нещасними:

Дух Господа Бога на мені, бо Господь мене помазав. Він послав мене, щоб принести благу вість убогим, лікувати скрушених серцем, проголосити невольникам свободу, ув'язненим відкрити очі, проголосити рік Господнього благовоління, день відплати нашого Бога, потішити всіх засмучених,

---

[138] Ми не можемо забувати, що це бідні і покірні з-поміж службовиків, які почули призвання Христа та пішли за Ним: «Слухайте, брати мої любі: Хіба не вбогих цього світу Бог вибрав як багатих вірою і як наслідників Царства, що його він обіцяв тим, які його люблять?» (Як. II, 5).

звеселити засмучених Сіону, замість попелу дати їм вінець, єлей веселощів — замість жалобної одежі, хвалу замість пригніченого духу. *(Іс. LXI, 1—3).*

Як учасник їхньої скорботи Він народиться, проживатиме і помре як убогий. Бути прообразом Христа і приготовити людей до прийняття Його навчання про вбоство[139] — ось у Старому Заповіті найвища роля вбогих, яка виясню̀є, чому вони такі близькі серцю Бога.

Тихі світила Блаженств ще не засіяли на горі, а вже лунає спів бідних. Він позволяє зрозуміти, скільки Бог їм дався та й ще більше дасться, якщо полишаться непохитно вірні. Так то Товія, картаючи своїх друзів, що кпили собі з його тривкої вірности в крайньому оголоченні, оспівує єдино потрібне, якого запоруку посідає вже в серці:

Не говоріть так; бо ми діти святих та ожидаємо того життя, яке Бог обіцяв дати тим, що йому вірні. *(Тов. II, 18).*

*
* *

Велика бо могутність Господня, але тайни свої відкриває він скромним.
(Сир. III, 19—20).

Хто, отже, стане малим, як ця дитина, той буде найбільший у Небеснім Царстві.
(Мт. XVIII, 4).

По більшій часті не домагається від нас, щоб ми вибрали своєвільно стан убозтва і жили як убогі. Проте Бог чинить внутрішні стани вбогого, нам доступними та домагається їх у нас.[140] Лише покірний є дійсно вбогим. Саме покірного і вбогого в дусі Бог подобає собі та діє своїм милосердям. Адже ж покора навертає серце та звертає його до Бога. Якщо гордість є в повному слова значенні роз'єднанням з Богом, то покора приготовляє до зустрічі з Ним.

---

[139] «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне» (Мт. V, 3).

[140] Тому то твердосердність Симона, багатого фарисея, дізнає докорів від Господа (Лк. VII, 44, 47), під час коли дійсна великодушність та покора Закхея, багатого митаря, заслужить на ці слова: «Сьогодні на цей дім зійшло спасіння» (Лк. XIX, 9).

Початок гордині людської — відступ від Господа, коли то своїм серцем від Створителя свого відходять. (Сир. X, 12).

Не для людей бо створена гординя. (Сир. X, 18).

Як прийде гордість, прийде й ганьба. (Прип. XI, 2).

Осоружний Господеві — кожен гордий серцем. (Прип. XVI, 5).

Славу випереджує — покора. (Прип. XV, 33).

Тож це науку справдішньої покори богонадхнені Автори, як теж історія Ізраїля, дають душі, що шукає свого Бога.

Глибоко смири свою душу: вогонь бо й хробацтво — кара нечестивим. (Сир. VII, 17).

Що більший ти, то більше понижуйся, а знайдеш у Господа ласку. Велика бо могутність Господня, але тайни свої відкриває він скромним. (Сир. III, 18—20).

Покора — це ніщо інше в обличчі Бога як справедливість, а упокорення є потрібне душі, щоб понизити її гордість:

І повалиться людська гордість і понизиться пиха смертних. Один Господь звисочиться того часу. (Іс. II, 17).

Благословенний це день, коли то душа в погляді на Бога, суверенне Добро, здає собі справу з своєї нікчемности та нужди! Хай лише признає їх, а вже зараз почує, що Бог схиляється над нею: «Я згрішив на небо і проти тебе», скаже блудний син до свого батька (Лк. XV, 18).

Бо ми згрішили перед Господом; ми були неслухняні супроти нього, не слухали голосу Господа, Бога нашого . . . і ми не благали лиця Господнього й не відвернулись — кожний з нас — від думок нашого лукавого серця. (Вар. I, 17, 18; II, 8).

Так говорив уже Варух і ця покірна мольба вистачила, щоб Бог звернувся до того, що слав йому це прохання:

І тоді впокориться їхнє необрізане серце, і тоді вони спокутують свої беззаконня. Я згадаю союз мій з Яковом . . .

(Лев. XXVI, 41).

Ці останні стрічки кажуть нам одначе, що визнання нашої нужди не вистачає до віднайдення щастя Божої інтимности. Не треба відділювати Бога від його справедливости. Хто шукає Бога в своєму серці, той є певний його милосердя, але все таки через покірну покуту віднаходиться згублені стежки і тому то в терпінні покірна душа глибше радіє приявністю свого Бога.[141]

Тож даремне безбожний Антіох, що його пиха не згинається під тягаром недолі, узнає свій промах, стараючись уникнути кари за посередництвом дарунків та опізнених добродійств:

Діткнений отак, почав тоді позбуватися тієї превеликої гордині, а під Божим бичем приходив до розуму ... Мовив: «Воно є справедливо коритися Богові, а не вважати себе, бувши смертним, за рівного Богові». А що його муки не вщухали, бо справедливий суд Божий надійшов на нього ...

(2 Мак. IX, 11, 12, 18).

Душа покірна, навпаки, не уникає заслуженої кари. З довір'ям пригортається до Бога і прохає Його, щоб обмив її від її гріхів:

Тому Давид сказав до Бога: «Тяжко я згрішив, зробивши це! Та тепер прости, благаю, провину твоєму слузі, бо я вчинив річ нерозумному». *(1 Хр. XXI, 8).*

Бог є приявний в покірній душі навіть у її засоромленні і залишається «її Богом». Покірний накликує милосердне карання і піддається йому:

Дуже мені скрутно, але ліпше мені впасти в руки Господеві, велике бо над міру його милосердя, аніж потрапити в людські руки. *(1 Хр. XXI, 13).*

Бог не задовільниться підняттям покірного серцем, але, піддержуючи його кріпко, захоронить перед зовнішніми небезпеками та збереже від усякого лиха:

О Господи, благаю, спаси мою душу!
Добрий Господь і справедливий,
Бог наш — співчутливий.
Господь береже простих;
я знемігся, і він мене спас. *(Пс. CXVI, 4—6).*
Ти розкував мої кайдани. *(Пс. CXVI, 16).*

---

141 Це об'ука святого Якова: «Наблизіться до Бога, і він наблизиться до вас. Очистьте руки, грішники! Освятіть серця, двоєдушники!.. Смиріться перед Господом, і він вас підійме!» (Як. IV, 8, 10).

Справжня покора, що лучить самопрозріння з довір'ям, має над серцем Бога всеможній чар, і тому то є вона улюбленим тереном для Його ласки.[142]

Смиренного молитва крізь хмари пробивається; він не матиме втіхи, аж поки вона не дійде; не спиниться, поки Всевишній над ним не зглянеться. *(Сир. XXXV, 17—18).*

Бо:

Та ось на кого я дивлюсь ласкаво: на вбогого й скрушеного духом і на того, що тремтить перед моїм словом. (Іс. LXVI, 2).

Так бо говорить Всевишній... «Я живу високо у святині та й із скрушеним і смиренним духом, щоб оживляти дух смиренних, щоб оживляти серце скрушених». *(Іс. LVII, 15).*

Даниїлові, що благає Бога, Він відповідає:

Не бійся, Даниїле! Вже з першого дня, як ти прихилив твоє серце, щоб зрозуміти і щоб умертвляти себе перед твоїм Богом, почуто твої слова і я прийшов задля твоїх слів.
(Дан. X, 12).

Покірним Бог відкриває шлях до свого серця та помагає сповнити свою волю:

Нарозумлює покірливих на правду
і навчає смиренних путі своєї. *(Пс. XXV, 9).*

Псалмопівець оспівуватиме доброчинність упокорення:

Поки я не був іще упокорений, блукав я. *(Пс. CXIX, 67).*

Знаю, о Господи, що ти упокорив мене по правді.
Милість твоя, молю, нехай мене потішить. (Пс. CXIX, 75, 76).
Добре мені, що був упокорений. *(Пс. CXIX, 71).*

Боязнь Бога, любов Божих заповідей — це все одно для покірного слуги Ягве, як теж упокоритися, служити Богові і Його любити.

Ті, що Господа страхаються, не будуть нечуйні до слів його...
Ті, що Господа страхаються, шукатимуть його ласки і ті, що

---

[142] Мабуть боязнь Бога і покора, як теж жива його віра заслужили доброму розбійникові вислухання його молитви на хресті (Пор. Лк. XXIII, 33, 42).

його люблять, наситяться його законом. Ті, що Господа страхаються, напоготують серця свої і смирять перед ним свої душі. *(Сир. II, 15—17).*

«Наш Бог...» Більш за інших покірні і малі мають право звати Його ось так. До речі, Бог не тільки перебуває в їх серці, але й огортає їх своїм спасінням і сповняє їх радістю, «що ніхто не в силі зрабувати».

І бідні дедалі більше у Господі веселитимуться і вбогі між людьми радітимуть Святим Ізраїля. *(Іс. XXIX, 19).*

*
* *

Душі праведних у руці Божій і мука не спіткає їх... бо Бог їх досвідчив і знайшов їх достойними себе. *(Муд. III, 1, 5).*

Бо не той випробуваний, хто себе самого поручає, а той, кого Бог поручає.
(2 Кор. X, 18).

Внутрішня вбогість і покора, улаштовують душу в цей стан правди і конечної залежности для ласки, щоб вона, діючи успішно, дала закуштувати дар Бога. Чим більше покора розбудить в серці людини почування свого дійсного становища раба, тим більшу теж розмалює в ньому ревність до служіння Богові. Звідсіль ми розуміємо як дуже дорогі є Господеві ці душі, що живуть у повній сприйманності Його ласки, розмножують Його таланти по Його бажанню та виявляють Йому любов довір'я і вірности. До них то незабаром скаже Отець:

Ти завжди при мені, дитино, і все моє — твоє. *(Лк. XV, 31).*

Ті, що мають щастя зазнати ось так тієї Божої інтимности, ці друзі Бога носять в Старому Заповіті ім'я «праведних». Вони є устійнені в правді і покорі та показують нам, що Бог тим більше дає Себе, чим більше є хто Йому вірний. Часто Біблія накреслює їх портрет. Автор Приповідок заходиться, щоб висвітлити користи цього упривілейованого стану і добродійства, що їх праведний розсіває кругом себе:

Уста праведного — джерело життя. *(Прип. X, 11).*

Язик праведника — добірне срібло. *(Прип. X, 20).*

Уста праведного багатьох годують... З уст праведного тече ласка. *(Прип. X, 21, 32).*

Праця праведного йде на прожиток. *(Прип. X, 16).*

Плід праведного — дерево життя. *(Прип. XI, 30).*

Хто ходить у своїй невинності правдиво, — щасливі його діти після нього! *(Прип. XX, 7).*

Надія праведних — радість. *(Прип. X, 28).*

Бажання праведних — тільки добро. *(Прип. XI, 23).*

Ім'я Господнє — міцна башта: праведник утече до неї — і безпечний. *(Прип. XVIII, 10).*

Але богонадхнений Автор відмовляється визначити душу праведного. Він дає нам тільки пізнати, що Бог є в ній приявний, що дізнає безупинного оновлення та набуває досвіду Бога, що ми матимемо нагоду описати. Призивання, що невгомонно приходять на уста праведному, дають нам легко зрозуміти, що для нього Бог є всім.

Боже, ти Бог мій!
Тебе шукаю пильно.
Тебе душа моя прагне,
тебе бажає тіло моє... *(Пс. LXIII, 2).*

Бог — скеля мого серця і повіки моя доля.
А мені благо — близько Бога бути
і покладати моє прибіжище в Господі Бозі.
(Пс. LXXIII, 26, 28).

В потребі певний вислухання, праведний кличе до Бога з довір'ям:

Боже мій, поспіши мені на поміч! *(Пс. LXXI, 12).*

Але що зокрема характеризує праведного — це його закохання в Бозі та снага Його тріюмфу. Він має дуже ясний погляд на Боже Величчя, що його лукавство ображує. Його справу вважає за свою. Його душа всеціло збирається в цій нагальній молитві:

Чому, о Господи, стоїш здалека,
ховаєшся під час скорботи?
Коли гордує грішник, страждає вбогий
і ловиться в лихі задуми, що той намислив. *(Пс. X, 1—2).*

Устань, Господи Боже, піднеси руку!
Не забудь убогих! *(Пс. X, 12).*

... щоб земнородний не лякав уже більше. *(Пс. X, 18).*

Тому то Бог вислухує цю душу, що палає так великою ревністю і Він слухає її спів подяки:

Я буду радуватися й веселитися з-за тебе ...
Бо вороги мої назад повернулись,
спіткнулися, зникли з-перед лиця твого.
Бо ти взяв в оборону мій суд і мою справу,
возсівши на престолі, Суддя справедливий.
Скартав єси народи, знищив нечестивця,
їхнє ім'я стер ти навік-віки. *(Пс. IX, 3—6).*

У повноті все життя праведного перепливає під оком Бога, який кермує всіми його діяннями. От чому зі сміливістю, що здивувала б нас, якщо не давала б нам доказу Божої інтимности, що в ній Він живе, праведний предкладає перед Бога свідоцтво своєї невинности:

Обстань за мою справу, Господи, бо я ходив невинно
і, на Господа поклавшись, не хитався ...
і я ходжу по твоїй правді ...
В невинності я мию руки
і навколо жертовника твого, о Господи, обходжу.
(Пс. XXVI, 1, 3—6).

Серед найбільше діймаючого терпіння Бог не перестає бути його Богом. Тож месіянський псалом покладе цей крик в уста Праведного в повному слова значенні:

Боже мій, Боже мій, чому мене покинув? *(Пс. XXII, 1).*

Найболючіші страждання не можуть поконати сили і вірности любови праведного:

Я мав би ще якусь утіху, звеселився б у нещадній муці, бо я не зрікся постанов Святого. *(Іов, VI, 10).*

Так непохитне впование не стрінеться з розчаруванням:

Багато в праведника злиднів,
але з усіх них Господь його рятує.
Він усі його кості зберігає,
ані одна з них не зламається. *(Пс. XXXIV, 20—21).*

Якщо не удасться нам схопити таємничости інтимности праведного з Богом, то принаймні знаємо шлях, яким йшов, та поживу, що кріпила його в дорозі. Пращаючи молодого Товію, що його провідником був Ангел Рафаїл, говорив таємничо:

Ви бачили мене, що я їв, але це вам так здавалось; бо я кормлюся харчем невидимим і напитком, якого жодне око людське не догляне. *(Тов. XII, 19).*

Праведний теж кормиться невидимою і духовною поживою, що, скріпивши його душу, діє могутньо на ціле його життя; ця пожива — це Божий Закон, вірність Його заповіді і Його волі:

Закон Бога його в нього в серці,
не захитаються в нього кроки. *(Пс. XXXVII, 31).*

Та й Христос не знатиме іншої поживи:

У сувої книги написано про мене:
Чинити твою волю, Боже мій, я радий,
і твій закон у мене в серці. *(Пс. XL, 9).*

Пожива праведного — Закон Бога є тією дорогою: «навіть і недоумілі на ній не заблудять» (Іс. XXXV, 8).

Дорога — це та, що нею приходить до бідних Божа любов.

«Він вкаже йому дорогу, яку той має вибрати» (Пс. XXV, 12).

Скаже І сус: «Не кожний, хто промовляє до мене: Господи, Господи! — ввійде в Царство Небесне, лише той, хто чинить волю Отця мого, що на небі» (Мт. VII, 21).

Закон святої любови, якою покірна та метка любов простодушного праведного відповідає любові Бога — ось таємниця Божих зустрічей, всеціло висловлених цим криком бідних, покірних і праведних, зверненим до неба водночасно як зов, надія і радісна певність:

Ти єси Бог мій! *(Пс. XXXI, 15).*

З НАМИ БОГ

Коли ходитимете в моїх установах і пильнуватимете мої заповіді... Я поставлю мою храмину посеред вас.
(Лев. XXVI, 3, 11).

Любов Бога і любов ближнього — це не тільки «Ввесь Закон і Пророки»; вони становлять теж шлях, що провадить людину, вірно ступаючу ним, до Бога. Та Бог не задовольняється проголошенням Закону. Ведений почуванням ласкавої любови, Він звернувся до людства й оновив в його користь діла милосердя. З народом, який Собі вибрав та який Його вибрав, Він заключив Умову, якої ніщо не зможе зірвати. Якщо знайде в серцях ці стани покори, справедливости, любови, які скрізь по всій Біблії стають явні як найбільше відовідні до зустрічі, то Бог лучиться з ними.

Бож Бог не лише заміряє бути нашим Богом. Він хоче належати до нас і бути направду «нашим». Але щоб ми були Його, Він не завагається незабаром стати «Емануїл» тобто «З нами Бог». Ось так Він зреалізує злуку.

Коли ходитимете в моїх установах і пильнуватимете мої заповіді... Я поставлю мою храмину посеред вас..
(Лев. XXVI, 3, 11).

Без сумніву ця обітниця Старого Заповіту відносилася до приявности Божої в Кивоті і Святині та до опіки, що її Бог простягнув над Ізраїлем. Проте ця обітниця звіщала злуку много інтимнішу, злуку, що зреалізовується між Богом і душею. Для досягнення її не лише не вистачало, щоб ціною численних і болючих жертв душа остала вірною подвійній заповіді любови Бога і ближнього; ще треба було, щоб зрозуміла, що її вірність не повинна і не могла мати іншої нагороди як Самого Бога.

Щоб дійти до цього, довгочасне виховання душ було конечне. Щодо цієї справи, як теж много інших, Старий Заповіт мав

сповнити ролю учителя. Бог трудитиметься терпеливо, щоб одухотворити поняття нагороди. Він не завагається, так довго, як цього треба, запевнити матеріяльні користі тим, що полишаються Йому вірними. Це виховання, що його нам змальовують побожні Автори, чи ж Бог не є зрештою змушений наново розпочати і продовжати ще й сьогодні у кожній з наших душ? Чи ж не мило бачити в Старому Заповіті, якими методами Бог допровадив людей до постепенного відкриття справжнього добра, до бажання тільки Його та до вижидання не іншої нагороди як злуки в любові.[143]

Щоб ввести людей Старого Заповіту на шлях вірности, Бог дозволив їм пальцем торкнути матеріяльні користі, що були до неї прив'язані:

Якщо ви справді слухатимете мої веління, що я вам сьогодні заповідаю: любити Господа, Бога вашого, і служити йому всім вашим серцем і всією вашою душею, то я даватиму дощ вашій землі у свій час... і ти збереш хліба свої, своє вино й свою олію... і матимеш що їсти до наситу.

(Втор. XI, 13—15).

Але все ж таки під умовою, що людина не припише ні своїй особистій вартості, ні виключно своїй праці отриманих вислідів, але що числитиме як заслугу Бога:

Не тому, що ви численніші від інших народів, полюбив вас Господь і вибрав вас, ви ж бо найменший з усіх народів, — а з любови до вас і щоб здійснити клятву, якою він клявся батькам вашим... Гляди, щоб ти не забув Господа, Бога твого, не додержуючи його заповідей, його рішень і установ, що оце я заповідаю тобі сьогодні. А коли наїсися доволі, коли набудуеш гарних домів і розгосподаришся, коли намножиться в тебе високорослого й дрібного скоту та й матимеш багато срібла й золота, і коли стане множитись усе, що тільки є в тебе, вважай, щоб не неслось угору твоє серце та щоб не забув ти Господа, Бога твого... і щоб ти не казав у своєму

---

[143] Як не згадати тут відповіді св. Томи з Аквіну на питання, що його поклав йому Господь при кінці його життя: «Томо, чого бажаєш в нагороду за стільки твоїх трудів? — Ніщо іншого, мій Господи, як Тебе...»

серці: та це моя власна сила й моя міцна рука здобулася на ті блага. Пам'ятай, про Господа, Бога твого, бо то він дає тобі силу на здобуття цих благ, щоб дотримати свій союз, про який він клявся твоїм батькам, як воно сьогодні й сталось.[144] *(Втор. VII, 7—8; VIII, 11—14, 17—18).*

Ці всі благословення сповняться на тобі, якщо будеш слухняним:

І всі ці благословення зійдуть на тебе та здійсняться на тобі, якщо слухатимешся голосу Господа, твого Бога. Благословен будеш у місті й благословен на полі; благословен буде плід твого лона і плід твоєї землі і плід твоїх тварин, великорослого та дрібного скоту. Благословен буде твій кошик і твоя діжа. Благословен будеш, увіходивши, й благословен будеш, виходивши... І дасть тобі Господь ущерть: плід твого лона, плід твого скоту, плід твого поля... і ти позичатимеш багатьом народам, сам же не позичатимеш ні в кого. Господь поставить тебе на чолі, не позаду, і будеш завжди йти лиш угору, не йтимеш униз ніколи,— але як слухатимешся заповідей Господа, Бога твого, які заповідаю тобі сьогодні, щоб ти додержував і виконував їх... *(Втор. XXVIII, 2—13).*

Багатства цих добродійств розвинули у людей Старого Заповіту безмежне довір'я в могутність та доброту Бога. Тож на такому твердому терені Бог зможе зачати будувати духовну будівлю. І справді, деякі Псалми позволяють добачити, що уділені нагороди Богом за вірність є не лише матеріяльні.

Щасливий кожний, хто Господа боїться,
і хто його путями ходить!
Як будеш їсти працю рук твоїх,
щасливий будеш і добре тобі буде.
Жінка твоя, неначе лоза плодовита,
у середині дому твого.
Діти твої, мов парості оливки,
навколо столу твого.

---

114 «Що маєш, чого б ти не одержав?» (1 Кор. IV, 7). «Бо то Бог викликає у вас і хотіння і діяння» (Флп. II, 13). «Я посадив, Аполлос поливав, Бог же зростив» (1 Кор. III, 6). «Та коли з'явилась доброта й любов до людей Спаса нашого Бога, він спас нас не ради діл справедливости, які ми були зробили, але з свого милосердя...» (Тит. III, 4—5).

Ось так буде благословенний чоловік,
що Господа боїться.
Нехай Господь благословить тебе з Сіону,
щоб ти міг бачити добро Єрусалиму,
поки віку твого,
щоб ти міг бачити дітей твоїх дітей!
Мир на Єрусалим! *(Пс. CXXVIII).*

Характер духовний нагород є ще більше увидатнений в 112 Псалмі:

Щасливий чоловік, що Господа боїться,
що в його заповідях вельми милується.
Потомство його на землі буде потужне,
рід праведників буде благословенний.
Достаток і багатство буде в його домі,
щедрість його триватиме повіки.
Він світить правим в темряві, як світло,
добрий і милосердний і справедливий . . .
правда його триватиме повіки,
ріг його підіймається у славі . . . *(Пс. CXII).*

Та щодо автора 119 Псалма, то він оспівує і прославляє лише духовні добродійності і для нього нагорода в повному значенні слова — це інтимність з Богом.[145] До речі, того то вижидає Псалмопівець від вірности заповідям, тому то він «їх любить», «цілим серцем їх зберігає», «бере їх за свої розкоші» . . . і ними «є оживлений . . .» Ця інтимність, що нею нагорожає Бог своїх слуг, вірних у практикуванні Закону, розвивається в їх душі у незчислимі овочі, про що Старий Заповіт часто згадує. Це, що найперше куштує душа, коли вона є «з Богом» тобто коли тішиться Його інтимністю — це мир:

Так будете благословляти синів Ізраїля, мовивши до них: Нехай Господь благословить тебе і охороняє тебе! Нехай Господь світить обличчям своїм до тебе та милує тебе! Нехай Господь оберне одличчя своє до тебе і дасть тобі мир!
(Чис. VI, 23—26).

---

[145] Пор. у III книзі розділ: Паломник віри, автор CXIX Псалма.

Христос теж вчинить з миру один із знаків Його приявности в душі: «Мир залишаю вам, мій мир даю вам; не так, як світ дає, даю вам його» (Йо. XIV, 27).

Той, хто є з Богом, не лише закуштовує миру, він вже є в посіданні безконечного життя:

Шукайте мене, й житимете... Шукайте Господа, і житимете... Добра шукайте, не зла, щоб могли жити і щоб Господь, Бог сил, був з вами, як то ви кажете. *(Ам. V, 4, 6, 14).*

Хто перебуває з Богом, приймаючи від Нього Його ласку, стає спроможний вибрати добро і до нього прив'язатись; цим шляхом він дійде до справжнього щастя:

Життя і смерть появив я перед тобою... Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству, любивши Господа, Бога твого. *(Втор. XXX, 19—20).*

Пильнуй і слухайся всіх цих наказів, що їх я тобі заповідаю, щоб повіки було добре тобі й дітям твоїм по тобі... *(Втор. XII, 28)*

Цього щастя Бог так прагне для нас, що наполягає, щоб ми не позбавилися його через нашу вину:

Слухайте мій голос, бо я буду Богом вашим, а ви будете людьми моїми. Ходіте кожною дорогою, що я вам вказую, щоб вам було добре. *(Єр. VII, 23).*

Він благає нас, щоб ми були вірні Його заповідям, що є для нас заразом засобом злуки з Богом, перебування з Ним і ось так посідання щастя:

Якби ж то в них та було таке серце, щоб мали острах передо мною та й завжди пильнували всіх моїх заповідей! Вони були б щасливі, вони самі й діти їхні, повіки! *(Втор. V, 29).*

Що богонадхнений Автор спостеріг, про те Апостол любови матиме колись ясне поняття. І справді, св. Йоан нам скаже, що вірність заповідям, сполучуючи нас з Богом в любові, кладе нас

у живу стичність з Ним: «І я знаю, що заповідь його — життя вічне» (Йо. XII, 50) та що сповнювання тієї заповіді приносить нам вічне щастя.[146]

Таке буде теж переконання в Апостола св. Якова.[147] Хай людина не уявляє собі, що ця вірність прикра, трудна і майже неможлива:

Ні! це слово дуже близько до тебе, воно в тебе на устах і в твоєму серці, щоб його виконувати. (Втор. XXX, 14).

Бож заповідь, яку заповідаю тобі нині, не занадто тяжка для тебе й недосяжна тобі. (Втор. XXX, 11).

Вистачить підчинитися проводові Бога, перебувати з Ним вірно і так збиратиметься овочі цього життя «з Богом», цієї злуки «в любові».

Я Господь, Бог твій, який тебе на добро наставляє, який тебе веде по дорозі, що нею маєш ходити. Якби ж то ти вважав на мої повеління! Щастя твоє було б, мов річка . . .
(Іс. XLVIII, 17—18).

В міру, як людина куштує цього миру, цього життя, цієї духовної радости, овочів своєї вірности, вона спостерігає, який це скарб замкнений в Божому Законі. Вона відкриває, що благословення, в повному значенні слова, є те саме, що його Бог бажає зіслати в обильному зливі в душі, що й сьогодні ще Церква предкладає без упину всім своїм дітям. Цього благословення прагнув Яків, коли пробував задержати Ангела Єгови:

Не пущу тебе, хіба що поблагословиш мене. (Бут. XXXII, 27).

Позначена тим благословенням наче Божою печаттю душа буде мила Богові як Яків свому батькові.

---

[146] «А заповіді його не тяжкі. Бо все, що народжується від Бога, перемагає світ. І оце перемога, яка перемогла світ: віра наша» (1 Йо. V, 3—4).

[147] «Хто ж пильно заглядає в досконалий закон свободи й у ньому перебуває, — не як слухач-забудько, а як виконавець діла, — той щасливий у ділі своїм» (Як. I, 25).

Підійди лишень та поцілуй мене, мій сину! .. Ось запах сина мого, неначе запах поля, що Господь благословив його.
(Бут. XXVII, 26, 27).

Благословення Бога спочиває над вірною душею; Господь є з нею ... Вільна від усякого заінтересованого погляду, маючи однісіньке чисте бажання Бога, вона куштує вже інтимного і дуже глибокого щастя. Та знаючи, що тільки Бог є її джерелом і то невичерпаним джерелом, вона звертається до Нього завжди щораз то більше, без упину держиться в Його приявності, взиває Його, бачить, як Він приходить до неї і йде Йому назустріч.

Тоді візвеш, і Господь відповість, ти крикнеш, і він скаже: — Ось я! *(Іс. LVIII, 9).*

Цим словом Бог увесь дається людині і цим самим словом людина відповідає Йому. Злука в любові не є нічим іншим як цією божеською зустріччю вже оспіваною в Старому Заповіті. Проте тільки душі злучені з Богом вірністю і любов'ю утішаються Божими відвідинами та дійсним даром Бога. Тільки душі, яких усе життя висловлює в ділах слова «Ось я», чують в їх глибині, як Господь шепоче ці самі слова безмежно ущасливлюючі: «Ось Я». Душі, що хочуть перебувати з Ним і є Йому вірні та саможертвні, Господь їх задовольнить:

Бажання серця його ти йому вволив
і проханню уст його ти не відмовив.
Бо ти йдеш йому назустріч благословенням щедрим,
кладеш йому на голову вінець щирозлотний.
Життя просив він у тебе: ти йому дав його,
довготу днів на віки вічні.
Завдяки твоїй допомозі — велика його слава;
величність і красу поклав єси на нього.
Бо ти даєш йому благословення вічне
і звеселяєш його радістю обличчя твого. *(Пс. XXI, 3—7).*

Досвіди на шляху любови може були тверді, але праведний навчився смакувати собі це Слово і цю Волю, що є для нього хлібом життя, світлом, любов'ю «Справді ж блаженні ті, що слухають Боже слово і його зберігають» (Лк. XI, 28).

Для цих, до речі, вже здійснюється Боже слово: «Бо Царство Боже є між вами» (Лк. XVII, 21).

*

Нехай книга цього закону ніколи від твоїх уст не віддалиться, і розважатимеш над нею день і ніч, щоб пильно виконати все, що в ній написано; тоді бо матимеш успіх у твоїх справах і тоді буде тобі щастити. Отож наказую тобі: будь мужнім і хоробрим; не лякайся й не падай духом, бо Господь, Бог твій, з тобою, куди б ти не подався. *(І. Н. І, 8—9).*

«Ягве ... є з тобою всюди, де підеш» ... Для праведного, вірного виконавця заповідей, божеська стріча не є отже припадкова і хвилева. Бог сам дає запоруку, що буде сталою й остаточною, що змінить її в злуку, у взаємне помешкання. Бо ж, до речі, не вистачить вияснювати приявність Ягве серед Ізраїля як матеріяльну підмогу, навіть чудотворну. Без сумніву, Він «проходив зі своїм народом»; Він його провадив, ним кермував, супроводжав протягом подорожей в пустині. Та духовно Він ще щось більше вчинив.

«Домівка» Бога посеред Ізраїля в Кивоті і Святині, була звеличена часто богонадхненими Авторами. Ізраїль гордився тим, що він вибраним народом та що Єрусалим був місцем Божого осідку:

Це місце мого відпочинку назавжди,
тут оселюся, бо я його собі вподобав. *(Пс. CXXXII, 14).*

Тепер я вибрав і освятив дім цей, щоб моє ім'я було там повіки; очі мої й серце моє будуть там по всі часи.
(2 Хр. VII, 16).

Але Бог передусім у душах бажав замешкати. Слідуючі стрічки Виходу позволяють нам це відгадати:

Там я зустрічатимуся з синами Ізраїля, і те місце буде освячене моєю славою ... Я житиму між синами Ізраїля й буду їм Богом. Вони збагнуть, що я Господь, Бог їх, який вивів їх з єгипетської землі, щоб жити серед них, я, Господь, Бог їхній. *(Вих. XXIX, 43—46).*

Інші вискази ще ясніше потверджують це зближення Бога, Його духовну приявність, глибоку злуку, що її реалізує з тими, які прагнуть Його і шукають Його.

Шукайте Господа, поки́ль його можна знайти! Взивайте до нього, поки́ль він близько! *(Іс. LV, 6).*

Коли ви шукатимете його, ви знайдете його... Але коли він у своїй скруті навернувся до Господа, Бога Ізраїля, й шукав його, то він дав їм знайти себе. *(2 Хр. XV, 2—5).*

Бо ж і Він не переставав їх шукати ще гарячіше:

Бо ось я йду й житиму посеред тебе. *(Зах. II, 14).*

Святий посеред тебе... *(Ос. XI, 9).*

Житиму серед синів Ізраїля повіки. *(Єз. XLIII, 7).*

Щоб їх знайти та злучитися тісніше з ними, наспіє день, коли то Він стане їм подібний, приймаючи їх природу:

І вийде князь їхній із їхнього лона і володар їхній з них самих постане. *(Єр. XXX, 21).*

І вийде князь їхній із їхнього лона і володар їхній з них самих постане. *(Єр. XXX, 21).*

Бути «з нами», бути «Еману́їлом», щоб виявити нам свою любов у повноті — ось бажання Бога, бажання, що вже в Старому Заповіті зачало здійснюватися. Побожні автори це глибоко розуміли. Вони то для нас подали нариси цієї Божої любови. Через них людство навчиться розпізнавати в Бозі Батька, Спасителя, Обручника.

Ця істотня місія Старого Заповіту зараз займатиме нас.

ДРУГА КНИГА

БОЖА ЛЮБОВ

БЛАГОВІСТЬ СТАРОГО ЗАПОВІТУ

Бог любитъ нас, як Батько, Спаситель, Обручник

Хоч як головними є об'явлення Біблії про Бога, душу, про оголошення закону любови, про в'язи, що нас з'єднують з Тим, що Його маємо право назвати «наш» Бог, Старий Заповіт має ще інші багатства, які позволяють нам вже дати його післанництву ім'я «благовісти».[1] Яка ж це благовість Старого Заповіту?

Це благовість, що Бог вилив на людей таку обильність любови, якої незчислимі вияви позволяють відкрити в Ньому Батька, Спасителя, Обручника.

Ця оповість є висловлена всіми Авторами Старого Заповіту, а Пророками зокрема, що дістали особливе доручення стати його окличниками.

В Єремії находимо це слово, сказане Богом так кожній душі, як і всьому народові:

Ти зватимеш мене: Мій Батьку! *(Єр. III, 19).*

Пророк Ісая подасть нам інший образ, під яким являється Божа любов:

Ти, Господи, наш Батько; «наш Викупитель споконвіку» — твоє ім'я. *(Іс. LXIII, 16).*

Деінде, цей самий пророк зуміє в чодувому скороченні висвітлити ввесь плян Бога:

---

[1] Слово «благовість» находиться зрештою в Ісаї: «Послав у Єрусалим звістовника доброї новини» (Пс. XLI, 27). «Зійди на гору, на високу, ти, що несеш Сіонові веселі вісті!» (Іс. XL, 9). «Ось на горах ноги посла доброї новини, що мир оповіщає!» (Наум II, 1) та вкінці Пс. LXVIII.

Бо твій муж — твій Творець. *(Іс. LIV, 5).*

Чим більше освоюємось зі святими писаннями, тим більше розуміємо, що це справді в своїй суцільності оповість, якої завданням є його нам відкрити. Хто не бачить, як дуже це важливе для духовного життя ? !

ПЕРША ЧАСТИНА

БАТЬКО

Ти зватимеш мене: Мій Батьку!
(Єр. III, 19).

Ти, Господи, наш Батько; «наш Викупитель споконвіку» — твоє ім'я.
(Іс. LXIII, 16).

БОЖЕ ВІТЦІВСТВО

Ти зватимеш мене: Мій Батьку!
(Єр. III, 19).

Тож моліться так:
«Отче наш, що єси на небі». ***(Мт. VI, 9).***

Дивіться, яку велику любов дарував нам Отець, щоб ми дітьми Божими звалися. Ми і є ними. ***(1 Йо. III, 1).***

Об'явлення Бога Його Сином як «Батька», що лише сам Його знає;[2] право на назву «дітей» Бога, що його нам придбали заслуги Спасителя, вимагають Воплочення, навчання Христа, смерть Його на хресті. Якже ж то Старий Заповіт, що попереджає ті всі події, зможе вже заздалегідь принести нам цю оповість? Чи ж може від нас вимагати вважати Бога як «Батька», а нас за Його дітей? І чи ж св. Павло не навчає, що до дня, коли освободжений Христом став «сином, отже і спадкоємцем» (Гл. IV, 7 і Рм. VIII, 15), чоловік жив як «слуга і раб» під пануванням гріха і ярмом Закону?

Проте цей вид рабства і служебництва не був станом, в якому з первопочину людина була сотворена. Від перших сторінок справді Біблія свідчить, що Адам, споруджений «на Божу подібність», був народженим від Духа, як це опісля скаже сам Христос (Йо. III, 8). Що більше, Біблія змальовує нам Бога, що впроваджує Адама — немов у своє наслідство — у всесвіт, позначений печаттю Божого батьківства. До речі цей всесвіт, що підноситься з безвісті в безумовний початок[3] на єдине слово Бога, висказане з волі своєї суверенної ради, свідчить про вітцівство

---

[2] «Ніхто не знає, хто є Син, крім Отця, і хто є Отець, крім Сина, та кому Син схоче відкрити» (Лк. X, 22).

[3] Саме цією самою правдою і майже під такою ж самою формою розпочинається Євангелія св. Івана: «Споконвіку було Слово, і з Богом було Слово, і Слово було — Бог. З Богом було воно споконвіку. Ним постало все, і ніщо, що постало, не постало без нього» (Йо. I, 1—3).

Бога, як теж про Його творчу всемогучість. Все завдячує Йому своє життя; Він є Батьком усього.

Все те, що містить у собі «буття», дістає його від Нього; все є думкою, волею Бога.[4] Він носить у собі походження світів духовних і матеріяльних. Це перша правда віри проголошена Святим Письмом.

Ніколи не буде забагато повертати до цього початку святої книги, де від першої стрічки находиться описана вся майбутність всесвіту: *Споконвіку* ... Від тепер Боже вітцівство не перестане діяти, давати буття найрізнороднішими способами, часто найбільше загадочними для людського ума, що все таки пізнає в цьому Божому діянні, тяг многократного та одночасно єдиного розвою.

Ця дивна царина Божих творів, предложена пізнанні людини та віддана її володінню, є першим доказом ласкавости Бога Вітця. Та Бог дасть і ще більший доказ і у самій людині, своїм діянням двократно творчим. Бо до речі, «сотворивши» його подивугідним способом, Він «перетворить» його ще більше дивним способом. З власної вини дитина стратить свої права до наслідства, збрудить Божу схожість, западеться в рабство і неволю, відречеться свого Батька; та Цей однак не покине її.

Ми розуміємо це добре: тут вже не йдеться про епопею фізичного твору, хоч і як величнім він не був би, ні про багатства, що Дух нестворений зливає обильно на створеного духа. Ми є в обличчі дійсности іншого роду: драма Бога і грішного людства, тобто Батька і його блудного сина.

Біблія показує нам судьбу дитини нерозлучно зв'язану з її наставленням супроти свого Батька. Вже тоді, як людина зазнає першого болю по першому спротиві її волі з волею її Батька, теж її перша надія є залежна від першого слова милосердя, що паде з уст Божих. Починається драма з безчисленними випадками, де кожен з нас є в свою чергу заанґажованим.

Драма Батька, що подібно як у притчі, через чимало терпінь, вижидань та неповоджень знову приводить своє дитя до життя. «Бо цей мій син був мертвий, і ожив, пропав був, і знайшовся» (Лк. XV, 24). Вартість цього життя привернено дитині,

---

[4] «Один Господь ... Один Бог і Отець усіх, що над усіма й через усіх і в усіх» (Еф. IV, 5—6). «Бо ми його створіння, створені у Христі Ісусі для добрих діл, які Бог уже наперед був приготував, щоб ми їх чинили» (Еф. II, 10). «Бо то Бог викликає у вас і хотіння і діяння за своїм уподобанням» (Флп. II, 13).

та яке саме є життям її Батька, Божим життям; ось вже це може нам дати деяке поняття про вітцівство Бога і Його безмежну велич. Саме до цього спрямує нас Христос, навчаючи нас казати «Отче наш»; та не перестане пригадувати нам про це в образах про царство, про пир, про багатства і добродійства.

В дійсності це, що нам дає «наш Отець» — це Життя, що пронизує життя, яке, проквітаючи на тому, що було зіпсованим і пропащим, зватисьме радше справжнім воскресенням, плодом не лише (всемогучости) Творця, але теж безмежного милосердя Батька. Це вітцівство вже слідне у книзі Буття. Воно вислав-люється в образах вируючих життям, що зображують щастя і перші терпіння людства. Ще сильніше виявиться в інших Святих Книгах, віддаючись нашому звеличенні, вдяці, нашій любові. Один нарід є цього оповісником — це Ізраїль, улюблене дитя Бога.

Св. Павло нам каже: «Написано бо, що Авраам мав двох синів: одного від рабині, а другого від вільної. Та той, що від рабині, народився за тілом, а той, що від вільної — за обітницею. Це має інше значення: оті дві жінки — то два завіти» (Гл. IV, 22—24). Нарід ізраїльський, зроджений з Авраама і Сари, вільної жінки, є вибраний Богом за дитину і наслідника обітниці. Та в часі, коли св. Павло пише, наступив повний переворот у духовному становищі вибраного народу. Не визнаючи свого Відкупителя, остаючи під ярмом старого Закону, зрікаючись обітниці, яка стояла вище за нього, вибираючи невільницю за матір, Ізраїль утратив права, що їх посідав силою всиновлення. Отже це нарід християнський, «правдиві сини Авраама по вірі» (Гл. III, 7), заступає його й отримує обіцяне Батьком наслідство: усиновлення синів Бога. Тверда і сувора наука!

Але до хвилі, коли то Бог відкидає цей нарід, що його був вибрав, все ж таки нам вільно відкривати у цих Його взаєминах з Ізраїлем Старого Заповіту, упривілейовані вияви Його батьківської любови. Бо до речі, Він не перестав оказувати йому цю любов продовж всієї його історії; скільки то слів і діл дають нам на це зворушуючий доказ! Справді Бог так любив Ізраїля, як батько любить своє дитя і з-поміж цього народу многі відповіли на Його любов. І тому то зовсім слушно Біблія носить назву «Заповіту», бо ж вона передає Боже наслідство.

Наслідство, яке Господь передає йому з покоління в покоління — це любов Батька до своїх дітей, Батька, який, виповнюючи свою обітницю, дасть їм у своїм Сині своє власне життя. Виявляючи Ізраїлеві дійсно батьківську любов, чи ж Бог

не впровадив людей Старого Заповіту в певне пізнання Першої Особи Пресвятої Трійці?

Помимо слів і прообразів у Біблії, які здається ясно вказують на Божі Особи — наприклад, ця стрічка псалма: «Син мій еси ти, я породив тебе сьогодні» (Пс. II, 7), — людство аж до Христа розпоряджатиме лише блідими й уривчастими проблисками, неспроможними висвітлити глибини таїнства, що не було їй відкритим.[5]

Проте Боже вітцівство виявлене людям Старого Заповіту, хоч так незначно уйшло уваги їх віри, то все ж таки це потягнуло їх до синівського обновлення у взаєминах з Богом. Воно чудово приготовило праві серця до повного Об'явлення, що його мав колись принести Христос.

Теж нам висвітлене на сторінках Святого Письма це вітцівство є подане як преційна благовість — наука. Навіть після приходу Воплоченого Слова це ніяк не стратило на своїй вартості. Щоб уже на землі ввійти в справжнє життя дитини Бога, людське серце повинно завжди цим перейнятися.[6]

---

[5] Ми кажемо «людство». Та без сумніву слова Христа вказують (Йо. VIII, 56), що дехто з людей, як Авраам, Мойсей, Давид, з титулу друзів Бога були внутрішньо обучені про це Боже таїнство. Та їх свідоцтво — свідоцтво укрите — здається торкається лиш особистого, містичного досвіду, що його вони пережили, досвіду, якому ніхто не зуміє покласти меж, бож Бог вчора як сьогодні є свобідний у розподіленні своїх дарів. Зрештою ми стрічаємо під виразами, що ними послужився Христос щодо Авраама: «Сповнений був радощів звидіти день мій — і звидів, і втішився» (Йо. VIII, 56) — знання і насолоду — прикмети питомі дарові мудрости і доказ особистої інтимности з Богом. Ці прикмети цілковито незалежні від пророчого посланництва, яке само собою не вимагає від натхненної людини цієї інтимної радости, невимовного зрозуміння тайн, що містяться в переданому слові. «Серпанок був відслонений у Христі», Святе Письмо відкриває його повне значення в об'явленні, принесеному Сином Божим усьому людству.

[6] Чи не є чудовим оце місце з тексту Старого Заповіту: «І вас носитимуть при боці, й на колінах вас будуть голубити. Як утішає когось рідна мати, так я буду вас утішати» (Іс. LXVI, 12—13). І саме це «материнське» вітцівство Бога глибоко вплинуло на св. Тересу від Дитяти Ісус, як про це вона сама свідчить в «Історії душі».

БАТЬКО І ДИТИНА

Один бо у вас Отець — той, що на небі.
(Мт. XXIII, 9).

Бо створіння очікує нетерпляче виявлення синів Божих. ***(Рм. VIII, 19).***

Многі признають без вагання, що Бог є першою Причиною і Паном всесвіту, але вони гадають, що створивши світ, Він полишив його законам, що кермують ним, і через те забувають, що Він є не лише Творцем, але і Батьком. Ця свідомість є для Нього обиджаючою Його і також жалюгідною для тих, що виявляють не лише так велике невіжество супроти Нього, але заразом так велику свою духову вбогість. Вітцівство Бога є так повною реальністю, так сущою, що коли перестало б діяти хоч на одну хвилину, створіння повернуло б якстій в нівець. В міру, як людина стоїть осторонь Божого вітцівства, стоїть вона теж поза життям. Від хвилини первородного упадку всяка залежність стала людині нетерпимою. Вона добачує у тому зневагу своєї свободи. Саме від цієї залежности Адам хотів відтягнутись, коли то дався обманути виглядом стати «рівним» Богові.

І ви станете, як Бог. *(Бут. III, 5).*

Людина хоче жити «своїм життям»... На жаль! Жити своїм життям це жити поза Життям, це позбавити себе справжньої свободи, цієї свободи, що справжню насолоду людина відчуває лише тоді, коли держиться у залежності від Бога. Таким то є постійне навчання Письм св. Отців, як теж досвіду; та людина нелегко хоче дати себе переконати та не розуміє того; що ніхто більше Бога не бажає віддати їй в посідання цієї свободи, зробити людину за допомогою волі і розуму щораз то більше виробленою, не лише щоби знала вибрати між добрами нерівної вартости, але й виконати добро, тобто пізнати Бога, полюбити Його, служити Йому.

І то лише тоді, «Божим парадоксом», людина зможе здійснити свою мрію: стати «як» Бог, «подібною» Йому. Під лагідною кер-

мою Св. Духа її розум як теж і воля, стають спосібні Добра, що є для неї всім. Як набути Його? Св. Євангелія нам відповідає: «Якщо не станете, як діти» (Мт. XVIII, 3); і св. Павло: «Бо ви не прийняли дух рабства, щоб знову підлягати боязні, але прийняли дух усиновлення, яким кличемо: «Авва! — Отче!» (Рм. VIII, 15). Біблія має свій притаманний спосіб, щоб притягнути нас до Бога-Батька, а саме, відкриваючи в'язи, що нас лучать з Ним, чинять нас Його дітьми.

У нашій залежності вона вчить нас відкривати зародок нашої свободи. Вона показує нам, що це та сама батьківська рука, що нас формить і веде після нашого сотворення, отвирає нам двері царства приобіцяного дітям Бога.

Ви питаєте мене про майбутнє моїх дітей, і в діло рук моїх втручаєтеся наказом? Я створив землю і витворив на ній чоловіка. Я власними руками розпростер небо . . .

(Іс. XLV, 11—12).

З бігом часу кожна людська дитина мусітиме вивчити наново для свого добра це, що вона є передусім дитиною Бога та що лише від Нього має життя:[7]

Ти створив моє нутро,
ти мене виткав в утробі матері моєї. *(Пс. CXXXIX, 13).*

Особливо це, що саме від самого Бога вона одержує духовий подих, що оживляє її та чинить її «на образ і схожість» свого Вітця. І саме з цього джерела черпає це, що є найбільше, що становить її гідність: зокрема свободу волі, основу її свободи і стійкої благородности.

Це він, від первоначала створив чоловіка — і лишив його в руці свого власного рішення. Якщо тільки побажаєш — заповіді збережеш, і дотримати вірність — у твоїй добрій волі.

(Сир. XV, 14—15).

Це той сам Бог, що прихиляючись до людей,

. . . вічність він вклав їм у серце. *(Проп. III, 11).*

---

[7] Як у біблійних часах треба було навчати людей правдивої релігії та довести їх до визнання Бога як єдиного Творця всього життя, так у часах сучасних треба усунути ложні примани матеріялістичних філософів. Небезпека та сама, конечність звертатися до Святого Письма остає дальше необхідною. «Дітоньки, бережіться ідолів» (1 Йо. V, 21), скаже св. Іван.

Бен Сирах вказує, що це все, що становить моральну і духовну велич людини, походить виключно від Бога, її Творця і Батька.

Господь сотворив із землі людину . . . і надав їм владу над тим, що на землі. Приоздобив їх силою, собі подібною, і за образом своїм утворив їх. Страх перед ними вклав він у всяке тіло, щоб владарювали над звіриною та птаством. Він дав їм розсудливість, язик та очі, вуха та серце — щоб розважати. Розумною наукою він їх наповнив, — що добре і що зле, вказав він їм. Світло вклав він у їхні серця, щоб їм появити діл своїх велич . . . Він їм надав так само й розуміння — життєвий закон передав їм у спадщину . . . Очі їхні бачили велич його слави, а вуха їхні чули голос його слави.

(Сир. XVII, 1—8, 11, 13).

В обличчі цієї найбільшої величі, що позволяє людині зглибити найглибші тайни природи підчиненої її духові, та ще більше, взноситися аж до оглядання Божих речей і бути їх учасником, Псалмопівець має відвагу твердити, з шаленою сміліcтю, що між Богом і людиною існує «посвоячення», та зв'язь раси:[8]

Я мовив: Ви — боги
й сини Всевишнього усі ви. *(Пс. LXXXII, 6).*

Може дехто скаже, що це лише тужливий спогад цього чудового світанку світу, коли то:

Під радісні співи ранніх зір, під оклики веселі всіх синів Божих. *(Іов, XXXVIII, 7).*

Однак так воно не є. Хоча гріх притемнив Божу схожість та позбавив нас Божого всиновлення, наша зв'язь з Богом остає незмінною, як теж наша фізична і духовна залежність від Нього. Єва знає дуже добре, що це «з Господньої ласки придбала людину» (Бут. IV, 1). Увесь час Боже наслідство є завжди предложене людині. Колись з ласки вона стане дитиною Бога. Бог не лише що не перестане обіцяти їй це наслідство, але навіть дасть своєрідні запоруки. Це саме є причиною існування і покликання вибраного народу, вибрана земля Обітниці, що здійснюється в ньому. Ізраїль

---

[8] Св. Павло відмітить і потвердить це знам'я посвоячення, що є скріплене Відкупленням: «Отже ж ви більше не чужинці і не приходні, а співгромадяни святих і домашні Божі» (Еф. II, 19). «Ось чому я згинаю свої коліна перед Отцем, від якого бере ім'я все отцівство на небі й на землі» (Еф. III, 14—15).

походить від Авраама та Бог сам є дійсно його Батьком. Тому-то, коли Ізраїль згрішить, Мойсей зможе вчинити йому цей докір:

Скелю, що привела тебе на світ, ти занехаяв, забув про Бога, що породив тебе. *(Втор. XXXII, 18).*

Коли знемагатиме під тягарем, що йому його завірено, Пророк кликатиме ще до Бога, закликаючи, щоб не ухилявся від зобов'язань, які зрештою тяжать на його Божому вітцівству:

Чи то ж я зачав увесь той народ? Чи то ж я породив його, що ти мені кажеш: носи його, мовляв, на лоні в себе, як то нянька носить немовлятко?.. *(Чис. XI, 12).*

Колись пізніше Дух промовить вкінці в серцях тих невдоволених людей істотний поклик: «Авва .. Отче».

Проте Бен Сирах молився вже цими словами:

Господи, Отче й Владико життя мого... Господи, Отче й Боже життя мого... *(Сир. XXIII, 1, 4).*

І пророк Ісая ще більше настоював:

Бо ти — наш Батько... Ти, Господи, наш Батько; «наш Викупитель споконвіку» — твоє ім'я. *(Іс. LXIII, 16).*

Тим часом, Господи, ти — наш Батько! Ми глина,[9] *ти наш гончар, і всі ми діло твоєї руки... Усі ми народ твій!*

(Іс. LXIV, 7, 8).

Віднайти свідомість нашого Божого походження — це узнати в Бозі Батька. Та пізнати Його піклування, яким без упину огортає своїх дітей — це сягнути глибше у пізнанні Його батьківського серця. Дивна прихильність Бога, що давши життя своїм сотворінням, не лишає їх без своєї опіки нагими та обдертими на землі! Його провидіння заосмотрює їхні потреби.[10] Особливо найбільше немічним виявляє зокрема свою ласкавість.

Бо ти був бідному кріпостю, кріпостю бідному в скруті, сховком від бурі, тінню від спеки. *(Іс. XXV, 4).*

---

[9] Такий самий образ глини, вимішеної Богом, як посудина в руках гончаря знаходимо у Кн. Мудрість XV, 7; Кн. Ісус, син Сираха (Сир. XXXIII, 13); св. Павло в Посланні до римлян теж послуговується тим образом (Рм. IX, 21).

[10] Христос нераз вкаже на цю Божу дбайливість зайняту матеріяльними потребами сотворінь: «Гляньте на птиць небесних... Отець ваш небесний їх годує! Гляньте на польові лілеї, як ростуть вони; не працюють і не прядуть... Отець же ваш небесний знає, що вам

Та всі Його діти без винятку мають право на Його піклування:[11]

Добрий Господь до всіх,
і його милосердя перед усіма його ділами. *(Пс. CXLV, 9).*

Якщо Він клопочеться фізичним життям людей, то передусім є опікуном їх душі. При кожному з нас[12] Він є в часі наших змагань, відповідаючи з невтомленою добротою на віру, що взноситься до Нього:

Хоч я ходжу посеред лиха, ти мене оживляєш.
Ти проти ворогів моїх шалених руку простягаєш,
і твоя десниця мене спасає.
Господь почате доведе до краю задля мене.
Милість твоя, о Господи, повіки;
не покидай діла рук твоїх! *(Пс. CXXXVIII, 7, 8).*

Особливішу дбайливість виявляє Бог супроти Ізраїля, первородного з Його синів. Виглядає, що Бог наче заздрісний у стараннях, якими батько по тілі оточує своє дитя — Він оповиває незрівняною добросердечністю цей зроджений з Нього нарід і кормить його тисячними плодами землі.

Водив його по вершинах краю, годував його плодами поля; давав йому мед зо скелі ссати й олію з каменя твердого; коров'ячу сметану й молоко овече, разом із туком ягнят . . .
(Втор. XXXII, 13, 14).

Він носить його, провадить, кохає його мов улюблене своє дитя, доглядає наче добірну винницю, охороняє перед його ворогами, піднімається проти тих, що заміряють проти нього лукавство. Яка міць ревнощів пробивається у цих словах Ісаї:

Того дня скажуть: «Любий виноградник — співайте про нього! Я, Господь — його сторож. Я щохвилини його поливаю і, щоб нічого з ним не сталось, я стережу його вночі і вдень».
(Іс. XXVII, 2—3).

усе це потрібне . . .» (Мт. VI, 26, 28, 32). Тому і навчить нас молитви «Отче наш . . . хліб наш щоденний дай нам нині».

[11] «Хіба не за шага продається пара горобців? А проте ні один із них не впаде на землю без волі Отця вашого. А вам же все волосся на голові пораховано» (Мт. X, 29—30).

[12] «Не бійтеся тих, що вбивають тіло, душі ж убити не можуть» (Мт. X, 28). Духовні добра є ціннішими за добра тілесні, а однак Бог теж з дбайливістю ними клопочеться: «Шукайте перше Царство Боже та його справедливість, а все те вам докладеться» (Мт. VI, 33).

Це Боже вирізнення пролунало у Второзаконні:

Господь знайшов його в краю пустиннім, у дикій пустелі, що її виття звірів наповнює, і заходивсь його пестити, за ним ходити, та берегти, мов зіницю ока. *(Втор. XXXII, 10).*

Наприкінці своєї пісні автор Премудрости, складаючи подяку за несчислимі Божі турботи для Ізраїля, вкаже, до якої гідности піднесло цей нарід стільки добродійств:

Так, Господи, ти всяким робом звеличив люд твій і прославив, і не покинув його, а повсякчас і скрізь стояв при ньому.

(Муд. XIX, 22).

Много літ перед тим вже Мойсей закликав Ізраїль зберігати в серці пам'ять про стільки доброти, так як це син береже із вдячною ревністю пам'ять про добродійства батька.

Та й у пустині, де ти бачив, як Господь, Бог твій, ніс тебе, як чоловік носить свого сина, на всьому шляху, що ви його пройшли, заки дійшли до цього місця. *(Втор. I, 31).*

*

Він докоряє, виховує, навчає...
(Сир. XVIII, 13).

Життя нашого тіла і життя нашої душі це дав нам Бог. Та він хоче, щоб це життя, що Він його піддержує у нас, зростало, щоб дійшло до повного і чудового розміру. Вчинивши нас здатними до прийняття Своїх дарів, Він бажає щораз то більше втілити у нас Свій образ і подібність. Саме в тій цілі Він стане нашим «вихователем». Полишене самому собі дитя згубилося б. Без наприродної помочі воно не могло б осягнути свого духового розвитку, ані послугуватись з користю добрами та скарбами, що йому їх передано.

Стаючи нашим вихователем, Бог ще більше покажеться нашим Батьком. До речі, якщо рослина, яку Він посадив, перебуває під Його впливом, то вона зможе процвітати і принести плід. Отже хай відкриється на прийняття Його ласки і навчання Того, що взиває її до вищого життя.[13] Це розуміли добре ті мужі Божі, що в Псалмах з так покірною ревністю без упину повторюють: Навчи мене! Веди мене! Спрямуй мене!..

---

[13] Навчання Христа як теж й Апостолів бере під увагу стан дитинства опісля вирощення релігійного життя людини. Христос, звертаючись до народу, промовляє в легких до затямлення притчах та для

Вже з часів земного Раю ми бачимо, як Бог повчає Адама про небезпеки, що чигають на нього, та про голос, що його йому треба слухати:

З усякого дерева в саду їстимеш; з дерева ж пізнання добра й зла не їстимеш, бо того самого дня, коли з нього скуштуєш, напевно вмреш. *(Бут. II, 16, 17).*

Бог докорятиме найперше Адамові, що послухав іншого голосу, а не його:

За те, що ти послухав голос твоєї жінки... *(Бут. III, 17).*

Його ж голосу не послухав, та після гріха добро вже не є єдиною зіркою, що світить перед очима людей, очарованих відтепер іншим полиском. Тож оскільки більш потрібною стала поміч Божа! І Бог не отягається, щоб дати її. Вже Каїн, спокушуваний, просить її. Звертаючись до нього, Бог напоминає його, підбадьорює:

Чого ти розсердився? Чому похмурнів? Коли чиниш добре, будь погідний, а коли ні — гріх на порозі чигає: він і так оволодів тобою, але мусиш над ним панувати. *(Бут. IV, 6, 7).*

Аж до днів Відкуплення та й ще пізніше Бог не пощадить людям ані оборони ні слів заохоти, що витрискають з Його серця, переповненого любов'ю.[14] Та люди майже постійно будуть відмовлятися слухати слова, що має їх виховати, підняти до вершин, до яких вони створені, слова, що відтворює у кожній душі це, що було вже раз вчинено для Ізраїля.

Як орел манить (до злету) своїх малят і над орлятами шириє, так простер він крила, підхопив його та й поніс на своїх перах. *(Втор. XXXII, 11).*

Як живим є цей образ царської птахи, що навчає своїх малих здобувати простори, стараючись очарувати їх очі своїм ве-

---

близьких собі, Він розвиває своє навчання та пояснює його Своїм учням. Автор Листа до євреїв підкреслює конечність «подавати молоко тим, що ще не досвідчені у вченні правди» (Євр. V, 12—14) і св. Павло показується супроти них «як годувальниця піклується про своїх дітей» (1 Сол. II, 7).

[14] Св. Євангеліє показує нам на многих місцях Христа, що зажурений отяжілістю учнів, що не могли підійнятися до науки справді духової. Св. Євангелист Марко оповідає, що Ісус «зідхнув з усього

личнім полетом та потягнути їх в свій слід, щоб упоїти їх світлом; беручи їх вкінці на свої крила, щоб розбудити в них бажання і сміливість чудових пригод! Так то теж на горі явиться Бог у засліплюючій величі й одночасно Його голос зійде до глибин душ, щоб їх збудити, спонукати злетіти вгору.

Він покаже їм шлях до приобіцяного пиру. Терпітиме, бачучи, що йдуть іншою дорогою. Він їм об'явив, що лише Він є «Той, хто є», але вони впадуть аж до нікчемности.

Як часто докоряли Старому Заповітові за це, що представив Бога на вигляд грізного.[15] Та чи береться на увагу цю справжню вагу і одночасно виховавчу всевищости Бога, яка тут являється? Даючись нам пізнати, що Він є «Той, хто є», Бог не лише сповняє людину спасенним страхом. Він діє на неї силою притягання, яка відтягає її від усього, що є ложею та оманою. Він діє в ній в такий спосіб, що людина ототожнює добро з живою Божою приявністю, слухає уважливо слово Боже, віддається у залежність Його св. волі. Чи ж не є найбільшим добродійством виховання дати ясний погляд на мету, яку треба осягнути, влучного наміченння такої мети, того, що треба знати, що цінити більше понад усе?

Тож було б повним недоцінюванням Божої ласки, що міститься в «страху Божім», так як це розуміє Старий Заповіт, коли б добачувати у ньому лише рів, викопаний між Богом і Його створінням, коли в дійсності він є «початком мудрости» (Сир. I, 14). Впрочім Бог намагається розвивати цей страх в пригожому «кліматі». Те, чого Він жде від нас, це не рабського страху, але глибокої пошани дитини для свого батька, страху, що чинить слухняним його голосові, уважливим Його навчанні, страху, що

свого духу» тоді, коли фарисеї вимагали від нього знаку з неба, ставивши його на пробу (Мр. VIII, 12).

[15] Література останніх сторіч залюбки протиставила милосердного Христа Св. Євангелії, строгому і всевищому Богові Старого Заповіту. Треба справді неуважно читати Старий Заповіт і Св. Євангеліє, щоб дійти до так очевидної помилки, яка без сумніву зродилася з реакції проти янсенізму та розповсюдилася завдяки бажанні спопуляризувати образ і посланництво Христа. Зрештою цей напрям замітний так у мистецтві, як і в літературі. Та Христос ніколи не відступає (ні в словах, ні в своїй поведінці) від цієї величі, що виявляє Божий маєстат. Теж св. Послання пригадують на велич Бога і час приходу Його справедливости. Але, як «протиставити» справедливість милосердю, коли св. Письмо каже, що в Христі вони «обнялися» (Пс. LXXXV, 11). Вкінці Автори Нового Заповіту у всіх напімненнях часто послуговуються Божим страхом, як могутнім засобом до поступу в совершенстві, засобом, що ніяк не протирічить довір'ю та дитинній відданості.

зроджує подив і пошану. Якщо вже з зарання того до деякої міри дитячого почування не було б у страху, то він був би розвинувся опісля, про що пророк Малахія сказав:

Син шанує батька, а слуга господаря, коли ж я батько, то де моя пошана? Коли я господар, де страх передо мною?

(Мал. I, 6).

Почавши від Синай-гори, Бог пронизує страх любов'ю, якою запалює серця. Навіть тоді, коли сіяє у повноті своєї Величі, Він хоче відкрити Мойсеєві саме свою доброту. Він простягає над ним свою руку, укриває його в щілині скелі, щоб не був осліплений блиском (Вих. XXXIII, 21—22) і Мойсей скаже народові:

Не бійтесь; це лише щоб випробувати вас, прийшов Бог, та щоб острах його постійно був з вами, щоб ви не грішили.

(Вих. XX, 20).

Страх любимий, страх плодотворний:

Якби ж то в них та було таке серце, щоб мали острах передо мною та й завжди пильнували всіх моїх заповідей! Вони були б щасливі, вони самі й діти їхні повіки! *(Втор. V, 29).*

Чи це не зітхання батька, який знає, що його діти будуть охороненими від зла, якщо згодяться жити, зберігаючи його слово?

Пророки повторятимуть цю правду, мудреці покладуть її в основу свого навчання: Хто боїться Бога, не ухиляється від Нього, дрижачи, не уникає Його поклику, але навпаки зближається до Нього, бо хоч він знає велич Бога, але знає теж Його милосердя. В Його волі він добачує лише правду і любов:

Ви, що страхаєтеся Господа, надійтесь на благо, на вічне раювання й на милосердя. *(Сир. II, 9).*

Хто покірний, той є скріплений страхом і другом Бога, страх зберігає його в Божій сердечності.[16]

Біблія вказує нам у великих слуг Бога на співіснування почувань совершенного довір'я з пошаною, що сповнена страхом, як теж тісну злуку між безумовною певністю і найпокірнішим каят-

[16] Страх Божий остерігає нас супроти нас самих, а не супроти Бога. Якщо проявляється під видом неспокою душі, яка жахається

тям. До речі, здається, що рід страху, що наповняє душу, є мірилом її любови Бога. Душа розположена ось так у духовній рівновазі, що дає її з влучним оцінюванням вартостей легкість всебічно розкритися Божим наказам та виконати їх.

Дай мені сину, твоє серце, і твої очі нехай доріг моїх пильнують. *(Прип. XXIII, 26).*

Це слово Мудреця є відгомоном Божого голосу. Воно є звернене до серця, що є достатньо пройнятим страхом Бога, щоб могло оцінити як дуже справедливими є Його заповіді та милими Його стежки. Тож через страх Біблія дає нам науку любови, яка так призабута нашими сучасниками. Щоб полюбити і зростати в любові є річчю конечною шанувати, подивляти, бути спроможним до уважливости і ревности. Конечним є теж почуватися малим, негідним того, що любиться, і вкінці в безінтересовність любови, в її чудовий дар. Тож що ж в тім дивного, що Бог бажає ось так розположити серце дитини, як призиває до сповнення найвзнесліших заповідей?

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм . . . *(Втор. VI, 5).*

Любитимеш ближнього твого, як самого себе . . . (Лев. XIX, 18).

Як це ми бачили, заповіді любови і заповіді життя не хочуть допустити схильність до зла за остаточну, та без упину поручають як лік поворот до справедливости, до любови. Заповіді може виповнити лише душа, яка є вихована самим Богом:

Він їм надав так само й розуміння — життєвий закон передав їм у спадщину. Уклав він із ними вічний союз, навчивши їх судів своїх. *(Сир. XVII, 11—12).*

Та Бог, бажаючи добра своїй дитині, не задовольниться, давши їй лише напрямні, що про них написано:

Хто їх виконує, дають життя. *(Лев. XVIII, 5).*

Він сам стане її виховником:

кари, він не є Божий і повинен бути переможений вірою в Того, що нас освободжує милосердям: «Досконала любов проганяє геть страх» (1 Йо. IV, 18). Христос бажає прогнати цей неспокій душі своїх учнів (Йо. XIV) і це чинить саме в хвилині, коли їх просвіщає відносно їх немочі: «Чувайте й моліться... бо дух бадьорий, але тіло немічне» (Мт. XXVI, 41).

Як чоловік виховує свого сина, так Господь, Бог твій, виховує тебе. *(Втор. VIII, 5).*

Я самий, я вчив Ефраїма ходити, брав їх за руки, але вони не розуміли, що то я доглядав їх. Я притягав їх людяними мотузками, — поворозами любови. *(Ос. XI, 3, 4).*

Ці слова влучно змальовують дух, у якому проходить діло виховання, що йому віддається Бог. Вони виказують Його лагідність, Його терпеливість, мету, яку старається вказати дитині, мету, до якої веде не насилу, але спонукує бажати її з глибини душі.[17]

Без сумніву, треба законів. Бо ж це «в'язи», що держать дитину на прямій дорозі, це «шнурки», що без них вона може впасти. Та називаючи їх «шнурками людськости» і «в'язами любови», пророк дає ясно зрозуміти, якою милосердною методою послуговується Бог супроти своїх дітей; одночасно Він кидає таємниче світло на ці живі «в'язи любови», якими Бог прив'яже їх до себе в особі свого воплоченого Сина.

І саме ввесь Старий Заповіт свідчить про таке виховання, що нам відповідає, що бере під увагу неміч нашої людської природи та наше божеське покликання.

Він докоряє, виховує, навчає і навертає, як пастух своє стадо. Він милує тих, що його повчання приймають і пильно виконують його постанови. *(Сир. XVIII, 13—14).*

Цими словами Бен Сирах дає нам спостерегти довготривалу і важку працю, що її піднявся Бог, який гаряче бажає виховати людину, просвітити її щодо її лихих наклонів, опанувати їх, звернути до добра, розвивати в її душі почуття «вічности», дати пізнати її відповідальність, яку потягає за собою її незалежність. Дитина часто натрапляє на перешкоди в цьому трудному шляху і її упадки численні. Бог тому не дивується подібно як батько не дивується, бачачи свого сина, який бореться, щоб набути свою

---

[17] Христос підкреслює цю терпеливість на вади людини, що її оказує Бог в Старому Заповіті: «Задля жорстокости сердець ваших Мойсей дозволив вам відпускати жінок ваших; спочатку ж не було так» (Мт. XIX, 8). Діяння Апостолів і Листи св. Павла вказують на цю постійну журбу про виховання, беручи кожну душу на тому рівні, на якому вона є, щоб помалу підняти її до совершенности і всецілої свободи: «Для слабких я став як слабкий, щоб слабких придбати. Для всіх я став усім, щоб конче деяких спасти» (1 Кор. IX, 22).

особовість. Він є при ньому, щоб кріпити та підбадьорювати дитя, що шукає своєї путі.

Хіба ж як хтось упаде, то не встане? Або як зіб'ється з дороги, то не повернеться? *(Єр. VIII, 4).*

А однак чи не впало воно? В ту мить Бог призве його, щоб перев'язати рани та їх вилікувати. Він говоритиме до нього як батько говорить до своїх дітей:

Верніться, о відступницькі діти, я вилікую ваші відступства! ... Коли хочеш повернутись, о Ізраїлю, — слово Господнє, — то повернись до мене. *(Єр. III, 22; IV, 1).*

Щоб спонукати його до застанови і каяття, Він зуміє його навіть і покарати:

Не легковаж Господнього докору, о мій сину, і не ухиляйся, коли він карає. Кого Бог любить, того й картає, як батько улюбленого сина.[18] *(Прип. III, 11—12).*

Він стоятиме усе біля своєї дитини, щоб пробачити її скоро тільки вона визнає свою помилку:

Хто затає свої гріхи, той не матиме щастя-долі; а хто, признавшись у них, їх покине, той зазнає ласки.

(Прип. XXVIII, 13).

Мудрець повторятиме науку Господню:

Дитино! Согрішив? Не чини того більше, а й за гріхи попередні твої молися. Утікай від гріха, немов від гадюки, бо як підійдеш — то він тебе вкусить; його ж бо зуби — левині зуби, які занапащують душі людські. *(Сир. XXI, 1—2).*

Отак то серед перешкод і упадків, Бог формуватиме серце своєї дитини, з співчутливою добротою розбудить в ній довір'я. Притягне її волю, щоб потужніла на правому шляху, щоб добре

---

[18] Наведене в Листі до-євреїв, XII, 7—10: «Бог поводиться з вами, як із синами. Хіба є такий син, що його батько не карає? Коли ж вас виховано без картання, — якого всі зазнають, — то ви незаконно вроджені, а не сини. А втім, коли ми мали батьків тілесних як виховників і їх поважали, то чи ж не багато більш ми маємо коритися Отцеві духів, і будем жити? .. Він же — нам на користь, щоб нас зробити учасниками святости своєї».

користувалась тією свободою, що її одержала на те, щоб розвинулася на стежках правди і чеснот:[19]

Якщо тільки побажаєш — заповіді збережеш, і дотримати вірність — у твоїй добрій волі. Перед тобою він поставив вогонь і воду: куди лиш захочеш, туди й простягнеш свою руку. Ось перед людьми — життя і смерть: що забажає, те йому й дасться... Його очі на тих, які його страхаються... Нікому не велів він бути нечестивим, нікому не давав він дозволу грішити. (*Сир. XV, 15—20*).

Він навчить її освободжуватися від рабства гріху, стати людиною відповідальною за свої вчинки, спроможною відкинути покусу,[20] бо: «Бог не може бути спокушуваний злом, і сам він не спокушає нікого» (Як. I, 13).

Не кажи: «Із-за Господа я согрішив», він бо того не чинить, що йому осоружне. Не кажи, мовляв, він звів мене сам: людина бо грішна Господеві непотрібна. (*Сир. XV, 11—12*).

Просвічена Божими навчаннями і змужніла у волі, людина від тепер є спроможною прив'язатись до заповідей і, відвертаючись від лукавого, жити як дитя Бога. Святі Книги, з'ясовуючи діло цього виховання, дають пізнати, що воно було звернене до всього Божого народу та одночасно до кожного зосібна, хто до нього належав. Проте ті, що будуть покликаними до виконання важливої для Ізраїля якоїсь моральної чи духовної місії, користали з більше поглибленого виховання. Виховання збірне, виховання особисте, чи досконаліше вироблення того чи іншого для особливішого завдання були доконувані Богом одночасно і це вже від найранішої епохи. Так теж відбулася формація почуття відповідальности.

---

[19] Св. Павло прекрасно зрозумів цю Божу методу, що про неї пише в Листі до галатів (IV, 1—4). Він сам вгамовує свою нетерпеливість, щоб побачити дитину, яка вже виросла б: «О мої дітоньки, яких я знову народжую в муках, доки Христос вообразиться у вас! А я хотів би бути серед вас... і змінити свій голос...» (Гал. IV, 19, 20).

[20] Чого вимагає від нас «цей стан зрілої людини», що до нього ми дійшли? Св. Павло навчає у кожному Листі, а саме стреміти до совершенства (пор. Флп. III, 12—15). Бо ж це воно підносить нас. «Аж поки ми всі не дійдемо до єдности в вірі й до повного спізнання Божого Сина, до звершености мужа, до міри повного зросту повноти Христа. Тоді ми не будемо більше малолітками, яких кидають хвилі і яких обносить усякий вітер науки» (Еф. IV, 13—14). Справжня Божа дитина

Значення збірної відповідальности показується в карі потопу. Але в тому ж часі або навіть раніше бачимо, що гріхи Каїна, Хама, Лотової жінки впали лише на самих винних.

Проте це певне, що почування особистої відповідальности затрачувалося з бігом віків і без сумніву, саме тому пророк Єзекиїл з силою пригадує кожному моральні повинності зрілої совісти.

Ось бо всі душі — мої; чи душа батькова, чи душа синова — мої вони. Той, хто згрішить, той помре. Хто праведен і творить суд і справедливість... нікого не утискає, заставу, що за борг узяв, звертає, здирства не чинить, убогому дає хліба... руки свої стримує від несправедливости, суди справедливі між людьми вирікає, у заповідях моїх ходить і суди мої пильнує, щоб їх виконувати по правді, — той праведен, і певно буде жити... Як же він породить сина розбишаку, що проливає кров, і чинить якийсь із тих гріхів... гнітить убогого... здирства чинить... — чи ж такому жити? Ні, він не буде жити! Він учинив усі ті мерзоти — він мусить умерти: кров його на ньому буде. Як же породить сина, і син бачить усі гріхи, що чинить його батько, бачить, але сам їх не чинить... нікого не утискає, застави не бере, здирства не сподіює, вбогому дає хліба... виконує мої закони, ходить у моїх заповідях, — такий не вмре за батьківські провини; ні, він буде жити... Але ви скажете: Чому син не несе кривди батька? Тому, що син чинить за законом і по правді... — тому він і житиме. Той, хто згрішив, той мусить умерти. Син за провину батькову не буде відповідати, батько за провину сина не буде відповідати. Праведність зостанеться з праведними, а гріховність із грішником. Коли ж злий відвернеться від усіх своїх гріхів, яких накоїв, і буде пильнувати всі мої установи, чинити за законом та справедливістю, — він буде жити, не вмре. Усі переступи, що їх учинив, не буде пригадувано йому більше; за свою справедливість, що чинив, він буде жити. Хіба ж мені смерть грішника мила... — а не те, щоб він відвернувся від своєї поведінки та й жив? Коли ж праведник відвернеться від своєї справедливости, творитиме кривду й коїтиме всі ті гидоти, що коїть гріш-

---

по словам св. Петра і св. Івана (пор. 1 Йо. II, 13—17) це той, що вміє відвернутись від пожадань світу і прив'язатись до волі Бога, бути святим у всій поведінці (1 Пт. I, 14—15).

ник, — то чи йому жити? Ні, не пригадається йому більше вся його справедливість, що чинив. За віроломство своє, яким провинився, і за гріх свій, яким згрішив, — за них, він мусить умерти. Ви кажете: несправедлива путь Господня! Слухайте, доме Ізраїля! Чи ж то моя путь несправедлива? Чи ж то не ваші путі несправедливі? Таж коли праведник відступає від своєї справедливости й чинить кривду, і за те вмирає, то він умирає за кривду, що чинив. Коли ж грішник відвертається від гріхів, що коїв, і чинить суд і правду, він дойстойний жити... Тим я судитиму кожного з вас, доме Ізраїля, за вашими вчинками... Відверніться, зречіться ваших переступів, щоб не мати вам більше приводу до гріха... зготуйте собі нове серце й новий дух. Чого ж бо вам умирати, доме Ізраїля? Мені бо не люба смерть грішника, — слово Господа Бога. Наверніться ж і живіть! (Єз. XVIII, 4—32).

Цей текст ясно пригадує кожному, що повинен в акті внутрішнім і навіть чисто особистім узгіднювати своє поступування з наказами совісти, цим голосом, що є у його душі відгомоном голосу Вітця. В якихнебудь обставинах не знаходився б, усе повинен поступати не зі сліпою вірністю букві, але «в дусі і в правді».[21] Суджений своїми власними актами, він сам бере на себе відповідальність.

Наверніться ж і живіть!

Протягом віків ці останні слова лунатимуть в Ізраїлі. Життя це справді життя, що його Бог хоче дати своїм дітям. Якщо воно гасне в серцях, які звертаються до зла, воно розгаряється і більшає в тих, що покидають гріх, щоб прив'язатися до Божих заповідей.

Бо Бог не створив смерть, ані не радіє з погибелі живучих. Він бо створив усе на те, щоб існувало, і творіння світу — спасенні. (Муд. I, 13, 14).

Виховати людину як істоту спосібну утвердитись в тому, що добре, сприймати Боже життя і проживати у справжній свободі — ось яким оказується намір Батька, що хоче уділити своїм дітям в повноті своє власне життя.

---

[21] «Ту віру, що ти маєш, тримай її про себе перед Богом... все бо, що не з віри, — гріх» (Рм. XIV, 22, 23). «Так ото, кожний з нас сам за себе дасть відповідь Богові» (Рм. XIV, 12). «Хто, отже, знає добро чинити, а його не чинить, — гріх тому!» (Як. IV, 17).

БЛУДНИЙ СИН

Так само і в Отця вашого Небесного немає волі, щоб загинув один з тих малих.
(Мт. XVIII, 14).

Є період в житті дитини, коли то її блуди є, можна б сказати, частиною її самого виховання. Без них батько не зміг би так ясно й успішно привести її до усвідомлення про небезпеки, що їх треба поконати, які поступи треба зробити з метою, що її треба осягнути. Очевидно, хоч правдиві блуди походять головним чином з немочі і браку самоопанування. Вони виявляють склонності, що намагають опанувати хитку волю і невповні стійке серце. Вони показують, що дитина потребує виховання, а не перетворення. Звичайно, це було б неслушним добачувати в тих блудах доказ повносвідомого і обдуманого спротиву проти заповідей Отця та бажання покинути Його. Найчастіше це об'яв слабосильности, малодушности, самолюбства . . .

Та коли опісля людина, яку Боже виховання оформило і скріпило, в бажанні злудної незалежности звертається проти свого батька, з гріхом свідомим і добровільним — та ще й якщо до свого промаху послуговується Божими добрами, тоді це вже є тяжким і смертельним гріхом[22] І тоді не треба буде нічого меншого, як незглибимих скарбів милосердя і всього безміру Божої любови, щоб викликати покаяння, привести це «блудне дитя», що на жаль вже не є дитям Бога, на правий шлях і на стежки любови. Та однак поворотний шлях, Божі пробачення і нові відновлення життя йому завжди є відкритими і текст Єзекиїла стверджує:

---

[22] Свідомість людини, що вона грішить, це вже її осуджує. «Були б ви сліпі — не мали б ви гріха. Але що кажете: Ми бачимо, — то і гріх ваш зостанеться» (Йо. IX, 41). А однак ніхто не може бути суддею самого себе! І св. Йоан скаже: «Коли б нас обвинувачувало серце: Бог більший, ніж наше серце, і він усе знає» (1 Йо. III, 20).

Коли ж грішник відвертається від гріхів... він достойний жити. *(Єз. XVIII, 27).*

Зрештою вже Самуїл ось так промовляв до народу:

Не бійтесь, хоч ви і вдіяли все це зло, тільки не відступайте від Господа, служіте Господеві всім серцем вашим. І не звертайте за пустими речами, що в них ні користи, ані спасіння, бо вони — ніщо!.. Лише глядіть, щоб боялись ви Господа й щиро йому служили від усього серця. *(1 Сам. XII, 20—21, 24).*

Притча про «блудного сина», де пізніше Христос дасть нам чудовий образ батьківської любови, у певній мірі з'ясовує цілий Старий Заповіт. До речі, з певного кута погляду Старий Заповіт не є нічим іншим як історією розгублень ізраїльського народу, того народу, що його Бог вчинив своєю дитиною. Він увесь теж є й історією його виховання, неструдженого батька турботами, якого ніщо не знеохочує: І ось чому в історії ізраїльського народу кожний з нас може віднайти історію своєї душі.

Одна алегорія пророка Єзекиїла в прегарних образах, з пройманочим зворушенням та реалізмом змальовує теж так глибоко, як і євангельська притча, а може ще й більше трагічно цю блудну дитину, що хоч обдарена добродійствами своїм батьком, відвернулася від нього, а все ж таки Боже милосердя не заперестало за нею розшукувати, щоби припровадити додому.

Рід твій та походження — з Ханаан-краю. Батько твій — аморій, мати — хеттитка. При народинах твоїх, тоді як ти на світ з'явилась... ні водою тебе не обмито, щоб була чиста, ні сіллю не натерто, ані в пелюшки не повито. Нічиє око тебе не пожалувало, щоб із милосердя до тебе хоч одне щось із цього тобі зробити. Ні, тебе викинуто в поле, гидуючи тобою, коли ти народилась. І йшов я мимо тебе й побачив, як ти вовтузилась у власній крові, і сказав тобі: Живи у твоїй крові, рости, немов трава в полі. Ти виросла, зробилась великою й дійшла до прекрасної вроди. Позаокруглювались у тебе груди та й волосся виросло густо, тільки була ти гола, невкрита. Я переходив попри тебе й уздрів, і ось видно було, що прийшла твоя пора любови. І я накинув полу одежі моєї на тебе й прикрив твою голизну. Я присягнув тобі, увійшов у союз з тобою, — слово Господа Бога, — і ти стала моєю... Я одягнув тебе в гаптовану одежу... підперезав тебе ві-

соном і вкрив тебе шовком. Я прикрасив тебе оздобами, надів тобі на руки обручки, а на шию намисто... і пишний вінець тобі на голову. Ти розкошувала в золоті й у сріблі... Питльованою мукою, медом і олією ти годувалась. Прекрасною ти стала, хоч би й у цариці. І слава твоя пронеслась проміж народами з-за твоєї вроди, бо вона (врода) була досконала величчю, яку я поклав на тебе... Ти ж, покладаючись на твою вроду й послуговуючись твоєю славою, запопалася блудувати, і щедро блудувала з кожним перехожим... Ти взяла прикраси твої з мого золота й мого срібла, що я був дав тобі, і наробила собі з них чоловічих подоб... Ти взяла твою гаптовану одежу й нею їх покрила; мою олію й мій ладан ти перед ними поклала. Та й хліб мій... питльовану муку, олію й мед... усе те ти поклала перед ними, на приємний запах їм... І при всіх твоїх гидотах та блудодійствах ти й не згадала про час твоїх молодощів, як була гола й невкрита, вовтузилась у власній крові... Ти помножила твої блудодійства... та й тим не наситилась... Так бо говорить Господь Бог: Я вчиню з тобою, як ти чинила, зневаживши присягу й порвавши союз зо мною. Та я спогадаю про союз мій із тобою за днів молодощів твоїх і встановлю з тобою союз віковічний. Ти спогадаєш про твою поведінку й засоромишся, коли я візьму твоїх сестер, старших і менших від тебе, і дам їх тобі за дочок, — та не з моєї умови з тобою. Я встановлю з тобою мій союз і ти взнаєш, що я, — Господь, щоб ти згадала й засоромилась, і не посміла більш зо стиду й уст відкрити, як я прощу тобі все, що ти коїла.

(Єз. XVI, 3—30, 59—63).

З якою болючою ніжністю докоряє Бог людям за їх невірність! Образ, що його змальовує пророк, відкриває нам цю лиходійну незалежність, цю гордовиту невдячність, що є джерелом усіх прогріхів, яким віддалося людство, а Біблія нам описує про їх многоманітне розмноження. Попавши в рабство гріха, люди помаленьку відхилилися з правого шляху, заблукали в пітьму. Найтривалішою, найтяжчою працею цього Батька буде — подібно як у притчі, — привернути дітей до себе. У цій нелегкій праці ще глибшою виявиться супроти нас пречудна ніжність Божого вітцівства.

Хоча ніколи не слід змішувати Ізраїля Старого Заповіту з тими ізраїльтянами, що заслужили собі на ці гіркі й справедливі докори Бога: наведені тексти Св. Письма зображують ізраїльський нарід таким, яким він був у Божих очах, тобто, — як одну моральну особу, що невірна своїм зобов'язанням супроти нього і грішну. І Бог звертається впрост саме до цього грішного народу, який був злучений з ним найінтимнішими зв'язками. І ми наглядно можемо бачити, що тут йде не про якусь вигадану особу, але про живу дійсність і нарід Ізраїля.

У головних рисах своєї історії — це справді зображення того, що його св. Євангеліє назве «блудним сином»: І таким блудним сином є вже Ізраїль Старого Заповіту, а наставлення Бога супроти Ізраїля таке саме, як наставлення батька у цій євангельській притчі. І тому ми не будемо наводити історії Ізраїля, але звернемо всю нашу увагу на поступування Батька-Бога стосовно блудів своєї дитини-Ізраїля, та на ці всі хоча б й найнезначніші спроби навернення цієї дитини.

Це поступування Бога пробивається особливо у словах Пророків.[23] Пророки не подають зіставлення дрібничкового з сучасним їм станом речей і подій, але просвічені духом вони бачуть одночасно усю минулість, сучасність і майбутність. І тому саме вони можуть хоч у деякій мірі відслонити Божі наміри, що віками незмінні. Ось, наприклад, Амос, хоча й живучи в добу добробуту, все ж таки передбачує майбутню кару на Ізраїля, а після неї славне відродження Божого народу.

Тому, що Пророки розглядають поступування людей найперше «під кутом гріха», вони звіщають спосіб діяння Бога супроти грішників так, як він в дійсності покажеться: заклики до покаяння, до покути, легка кара, пробачення; вони запевняють,

---

[23] Новий Заповіт продовжуватиме в тому самому напрямі: Бо якщо Христос перш за все бажав своєю відкупительною смертю спасти це, що загибло, привести в кошару заблукані овечки, то він все ж таки ніколи не залишить ні нагоди, щоб закликати до покаяння і навчати про його необхідність; ні погроз карами, що має за мету викликати у людини співдіяння з ласкою, добровільне відречення від гріха, навернути її серце до Бога.

що Бог послужиться цим усім, щоби осягнути не лише навернення, але теж поновне усиновлення грішних. Ми дозволимо собі представити цю справу в цей спосіб, щоб змалювати хоч у загальних образах — чи стосовно Ізраїля чи наших душ — етапи навернення блудного сина, як це Боже милосердя прагне, як підготовляє і як це продовж віків здійснює.

ГРІШНИК І ЙОГО БЕЗПУТТЯ

... не значи, що Божа доброта тебе веде до покаяння? *(Рм. II, 4).*

Без сумніву просвічена Божими заповідями і наукою Об'явлення людина повинна б ясно пізнати свої блуди й осудити їх. Та притаманністю грішника — це виправдувати і уневиннювати себе. Гріх сторчить між Богом і людиною, щоб її засліпити. Нещасний не може визнати себе винуватим як лише за новою ласкою Бога, внутрішнім просвіченням повним милосердям, що відкриває йому очі. І саме тут Бог показує, як дуже бажає бути нічим іншим ніж Батьком: своєї ласки Він не пощадить. Він буде боротися з гріхом. Він пробуватиме своїм голосом розбудити серця, своїм світлом прогнати темряву[24] ...: «Пригадай собі», скаже Він:

Я знав тебе в пустині, в краю великої посухи. Коли ж їх нагодовано й вони стали ситі, наситилися, — серце їхнє загорділо, тому мене й забули. (Ос. XIII, 5—6).

І також:

Я говорив до тебе, як ти був щасливий. Та ти відказав: Не буду слухати! Така вже була твоя вдача змалку, що ти не слухаєш голосу мого. (Єр. XXII, 21).

Чи цей голос буде почутим? Бо невдячність і непокірність, — за що Бог так докоряє, — мають завжди глибокий привід, приглушуючи ласку, ставлячи найгіршу перешкоду неумірковане самолюбство:

---

[24] Порівняй чудову главу VIII св. Євангелії від св. Йоана.

Ти покладалась на твоє ледарство, говорила: «Ніхто мене не бачить». Мудрість твоя і твоє знання — ось що тебе збило! Ти кажеш у своїм серці: «Я — другої, як я, немає!»

(Іс. XLVII, 10).

Відвернувшись від Божих доріг, душа сховзується на похилість *зблудження*:

Вони ж не слухали й не нахиляли вуха свого, а йшли за власними думками в запеклості свого злого серця.

(Єр. VII, 24).

Поступово душа відважується на лож, а скоро потім, на затрату всякої гідности й чести, тієї чести, над якою так заздрісно чував Бог. Невірність і затверділість серця засліплюють людей до такої міри, що вони воліють обман замість правди:

Бо це люд бунтівливий, діти брехливі, діти, які не хочуть слухати Господнього закону, що видючим кажуть: «Геть з видінням!», а пророкам: «Не пророкуйте ви нам правди, а кажіть нам лестощі, віщуйте злуду!». *(Іс. XXX, 9—10).*

Почуття моралі стає цілком збоченим:

Горе тим, що зло добром звуть, а добро — злом; що з пітьми роблять світло, а зо світла — пітьму; що гірке роблять солодким, а солодке гірким! *(Іс. V, 20).*

А вже найбільш болючим для серця Батька, коли це зіпсуття досягає провідників і вождів народу:

Бо від найменшого до найбільшого усі лише дбають про наживу; і від пророка до священика усі чинять оману. Рану народу мого лікують легковажно, кажучи: Мир! Мир! — а миру немає. Стидались би своїх мерзенних учинків! Та вони вже сорому не мають, не тямлять навіть, що то — стидатись... Розпитайтеся про стежки днедавні: де дорога добра, то й ступайте нею, і знайдете спокій душам вашим. Вони ж сказали: Ми не підемо нею. І я поставив вартових над вами. Вважайте на звук трубний! Вони ж мовляли: Не будемо зважати! *(Єр. VI, 13—17).*

Так то ті, які мають вести других і яким Бог дав більше світла, кплять собі з цього. Що більше, вони самі потягають душі

на дорогу згуби. Тому Пророк в ім'я Бога накликує кару на ті заблуджені душі:

Горе пастухам, що занапащують і розганяють овець моєї отари, — слово Господнє. (Єр. XXIII, 1).

В обличчі цього жахливого збезчещення огнища любови, де однак дитина одержала все, Пророк часто оказує глибоке здивування, болюче розчарування Бога:

Навіть і бусель у небі знає свою пору; і горлиця й ластівка, і журавель пильнують часу їхнього приходу. Народ же мій не знає Господнього розпорядку. (Єр. VIII, 7).

Бог не розпізнає вже того сина, якого душу і розум так терпеливо і з такою великою любов'ю формував. Гріх стер у серці людини схожість до її Батька і Його зв'язок з нею розірвався.

Бо народ мій безглуздий; вони мене не знають. Дурні з них діти, і розуму в них немає; розумні вони зло чинити, а діяти добро не вміють. (Єр. IV, 22).

Гріх наче смола, приліплюється до серця тої людини, яка дозволить йому заторкнути себе; він брудить її і затемнює. Тому то Бог намагається знову привести своє дитя до світла. Він відкриває йому його блуди; Він повчає його, як зірвати зі злом, як розпізнати у грісі бруд і обиду. А признатися до гріха — чи це не є вже почасти і виректися його?[25]

Визнай лише свою провину, бо ти була невірна Господеві, Богові твоєму ... (Єр. III, 13).

Він каже душі. Якщо вона до цього визнання долучить ще й практикування чеснот щонайбільше протилежних своїм злим наклонам — покору, убожество, чистоту, тоді коріння зла будуть узяті, гріх буде усуненим наче сміття.

Там ви згадаєте вашу поведінку й усі ваші вчинки, якими ви себе сквернили, і гидуватимете самі собою з-за злочинів ваших, що ви творили. (Єз. XX, 43).

---

[25] Св. Іван Хреститель, а опісля Христос в початках свого навчання завзиватимуть теж до покаяння — оба майже тими самими словами: «Того часу з'явись Йоан Хреститель... Він говорив: «Покайтесь, бо наблизилося Небесне Царство» (Мт. III, 1, 2). «З того часу Ісус почав проповідувати й говорити: «Покайтесь», бо Небесне Царство близько» (Мт. IV, 17).

Саме до цього внутрішнього оновлення зміряють усі заклики Пророків до покаяння — як же ж могутніми є ці заклики! Боже, до речі, це не лагідністю проганяється гріх! За всяку ціну треба розкрити усю гидоту гріха, викорінити його й протиставити йому те, чого він найбільше жахається. Ось чому Пророки поручали пости й тверді волосінниці, а передусім покору і каяття серця, що проявляється у сльозах і молитві.[26]

Звертаючися до народу, Пророки благають тими словами:

Дочко мого народу, підпережись вереттям і в попелі качайся! Справляй жалобу, мов по синові одинакові, лементуй прегірко, бо раптом надійде на нас погубник. (*Єр. VI, 26*).

Ридай, як дівчина, одягнена в веретт я, по нареченому свого юнацтва... Надягніте, о священики, веретт я і плачте! Слуги жертовника, ридайте! Ідіть, ночуйте у веретт ях, слуги Бога мого. Призначте піст, скличте святкові збори; зберіте старших, усіх мешканців краю у дім Господа, Бога вашого, і взивайте до Господа. (*Йоіл I, 8, 13, 14*).

Та Бог остаточно менше жадає від людини не так уже боротись зі злом, як радше повернути до добра. Бо направду є лише один успішний порятунок для серця, тобто прив'язання до Бога, черпати в Ньому для себе силу і щойно тоді за допомогою Його ласки, відвернутися від гріха. Навіть коли заблудження було довготривале, хай винуваті не бояться прибігати й шукати помочі у свого Бога і Батька:

Але ще й тепер, — слово Господнє, — поверніться до мене усім вашим серцем, у пості, в плачі й у жалі. Роздерітъ серце ваше, а не одежу вашу, і поверніться до Господа, Бога вашого, бо він благий і милосердний, довготерпеливий і многомилостивий, — і уболіває над нещастям... Трубітъ у ріг на Сіоні, призначте піст, скличте святкові збори!.. Хай вийде молодий з покою свого, і молода — з комори. Хай між притвором

---

[26] Христос подасть як приклад містам Юдеї давній випадок Ніневії, поганського міста, що стало пощадженим завдяки гідним овочам каяття (Мт. XII, 41).

і між жертовником плачуть священики, слуги Господні, і нехай кажуть: «Пожалій, Господи, народ твій! Не видавай твою спадщину на наругу, щоб не глумилися над нею погани. Чому мали б між народами говорити: Де Бог їхній?»
(Йоіл II, 12—17).

Дитина, що вертає до свого батька, не повинна боятися його гніву. Радше повинна числити на Його милосердя. Рішаючись вернути до Бога, вона вибрала поворот до Життя.[27]

Шукайте мене, й житимете... Добра шукайте, не зла, щоб могли жити. *(Ам. V, 4, 14).*

Вглибившись у себе самого через чинення покути, люди знайдуть Бога, що їх вичікує.[28]

Збирайтеся докупи, збирайтесь, народе безсоромний, доки ще рішення не привело того дня, коли всі зникнуть, мов полова; доки на вас не зійшов палкий гнів Господній, доки на вас не прийшов день Господнього гніву. Шукайте Господа, ви всі, смиренні краю, що його веління виконували; шукайте справедливости, смиренности шукайте: може, знайдете захист у день Господнього гніву. *(Соф. II, 1—3).*

Вони знайдуть Батька, якому нетерпиться виявити свому блудному синові, що покаявся, свою співчутливу ніжність:

Бо я свідомий моїх щодо вас задумів, — слово Господнє, — задумів щастя, а не лиха, щоб забезпечити вам надійне майбуття. І коли ви візвете до мене та прийдете помолитись до мене, я вислухаю вас. І коли шукатимете мене, знайдете, як тільки шукатимете мене всім серцем вашим. Я покажусь вам, — слово Господнє, — зміню на краще вашу долю...
(Єр. XXIX, 11—14).

Знаючи добре, що є в людині та що ніхто з нас не є спроможний усталитися і закріпитися в добрі, Бог йде нам назустріч. З батьківською турботою Він старається склонити нас до повороту до Нього!

---

[27] Батько «блудного сина» теж скаже: «А веселитись і радіти треба було, бо оцей брат твій був мертвий й ожив, пропав був і знайшовся» (Лк. XV, 32).

[28] Порівн. Ді. II, 38; III, 19.

Як батько милосердиться над синами,
так милосердиться Господь над тими,
що його бояться.
Він знає, з чого ми зліплені,
він пам'ятає, що ми — порох. *(Пс. CIII, 13, 14).*

Досить, щоб людина лише прихилилась до наміру свого люблячого Батька й буде спасенна.

Хіба ж мені смерть грішника мила... а не те, щоб він відвернувся... й жив? Мені бо не люба смерть грішника... Наверніться ж і живіть! *(Єз. XVIII, 23, 32).*

Я вбиваю і оживляю, завдаю ран і зцілюю. *(Втор. XXXII, 39).*

Чи не може Бог після так численних закликів надіятися не лише повороту свого дитяти, але теж і дійсної переміни та оновлення його серця? Читання Старого Заповіту не позволяє нам на найменші сумніви щодо нестійкости людського серця, його немочі, навіть його дволичности. Вже Ілля закликав:

Докіль кульгатимете на обидва боки? *(1 Цар. XVIII, 21).*

І справді, людина є так слабкою[29] й так прив'язаною до гріха, що не черпає без упину сил у Бога; то часто навіть тоді, коли її уста звертаються і ще до нього, її серце починає вже наново зраджувати його.

Буває нераз, що дитина схвильована закликами Батька, свідома своїх гріхів, але несвідома своєї немочі, рішається вернутися до Бога. Цей відрух є без сумніву щирий, однак тому, що не достатньо глибокий, лишиться без послідовности. Історія Ізраїля дає нам численні приклади таких поспішних навернень і так же ж швидко призабутих. Нераз з нагоди війни або перед загрозою якоїсь катастрофи підноситься голос Пророків і здавалося б, що знаходить відгук, як про це свідчить слідуючий текст Єремії:

---

[29] Хоча слабкість людини викликає співчуття Бога, наша слабкість не може однак оправдати грішника, бо йому кожної хвилини дана є ласка перемогти гріх: «Вас не спостигла ще спокуса понад людську силу. Бог вірний: він не допустить, щоб вас спокушувано над вашу спроможність, але разом із спокусою дасть вам змогу її перенести» (1 Кор. X, 13).

По узвишшях чути голос, плач і благання дітей Ізраїлевих... Ось ми прийшли до тебе, бо ти єси Господь, Бог наш... бо проти Господа, Бога нашого, ми согрішили, ми й батьки наші. *(Єр. III, 21, 22, 25).*

Можливо, що визнання це — щире; але чи ті, що кликали: «Господи! Господи!» (Мт. VII, 21), сповнили опісля волю свого Батька?

Безжурною, легкою ходою пустилися вони у дальшу дорогу:

Ходіть, до Господа повернімся... І спізнаваймо, намагаймось Господа спізнати; його прибуття певне, як зірниця, як дощ, він до нас прийде; немов весняний дощ, який зрошує землю. *(Ос. VI, 1, 3).*

Та цей зовнішний відрух не був приміненим у ділі. І Бог з жалем глядить, як при першій трудности вони спинилися, їх підйом упав, як повертають знову до своїх блудів. Їхнє серце й далі зберегло своє прив'язання до бездушних божків. І як же ж прив'язати до себе ці хиткі душі, нестійкі як пісок? Як спричинити вирощення доброго слова на цій неродючій землі, як закорінити його в ній?[30]

Що мені діяти з тобою, Ефраїме? Що мені діяти з тобою, Юдо? Таж любов ваша, немов уранці мряка, мов та роса, що притьмом геть проходить. *(Ос. VI, 4).*

На жаль не здійснилося це, що єдине має найбільшу вартість, то є навернення серця:

Я пильно прислухався, та вони не говорять, як треба. Ніхто не кається у своїм ледарстві, щоб сказати: Що це я вчинив? *(Єр. VIII, 6).*

Такими то є малодушні і безхарактерні. Є й інші, що хоч і слухають заклики до покаяння, але не хочуть їх чути, вперто погружуються в грісі і ще й мають відвагу навіть тим чванитися:

---

[30] Пор. притчу про сівача (Мт. XIII, 3—9, 20—23): «А той, хто був сприйняв його на кам'янистім ґрунті, це той, що чує слово і зараз же з радістю його сприймає, але він коріння в собі не має, непостійний... А той, хто прийняв його між тернину, це той, хто слухає слово, але турботи цього світу... заглушують те слово і воно не приносить плоду...»

Тож наверніться кожен від своєї злої дороги, вчиніть добрими ваші путі й ваші вчинки. Вони ж кажуть: Шкода й говорити! Ми таки ходитимемо своїм робом і кожен з нас чинитиме за впертістю свого лихого серця. (Єр. XVIII, 11—12).

Бо це люд бунтівливий, діти брехливі, діти, які не хочуть слухати Господнього закону. (Іс. XXX, 9).

Чи не є ще більше виннними ті, що, запевнюючи про добрі свої наміри, піддержують у серці лукавство? Бог викрие їх облуду і покаже, що ніхто не зможе Його ошукати:

Ти таки кажеш: Я невинна, гнів його напевно відвернеться від мене. — Ось я судитимусь з тобою, бо ти твердиш: Я не згрішила. (Єр. II, 35).

І як смієш ти казати: Я не опоганилась, я за Ваалами не бігала? Глянь на дорогу твою у Долині, визнай, що накоїла єси ти. (Єр. II, 23).

Чи є гірше лицемірство за це удаване покаяння?

І ось тепер хіба не кличеш ти до мене: Мій батьку! Ти — друг мого юнацтва. Чи збереже він гнів свій назавжди, затримає його повіки? Отак говориш, але злочини далі коїш, коли є нагода. (Єр. III, 4—5).

Такі облудні покаяння, ці «жертви» не є нічим іншим, як лише гидким удаванням, відражаючим фарисейством, що його сам Ісус безпощадно осудить.[31]

Хіба такий піст мені довподоби, день, коли хтось умертвлює себе? — Схиляти голову, немов тростина... чи це назвеш ти постом та днем, Господеві вгодним? (Іс. LVIII, 5).

Твоя оселя посеред обману; із-за обману не хочуть мене знати. (Єр. IX, 5).

Здавалося б, що ця дволичність знищить усі ці запопадливі старання Батька. Чи не опустить Він своїх дітей у так нужден-

---

[31] «Бо вони говорять, а не роблять... Змії, гадюче поріддя! Як можете ви уникнути пекельного засуду?» (Мт. XXIII, 3, 33).

ному стані? Хоч не зрозуміли того, чого Бог очікував від них, хоч вони заперестали лише на добрій волі без діл, хоч улягли своїй немочі, а наперекір так многим закликам і Божим ласкам знову попали у гріх:

Але вони таки грішили далі... *(Пс. LXXVIII, 32).*

Помимо всього Батько все-таки знайде у свому серці скарби терпеливости і милосердя:

Що таке людина? Яка користь із неї?.. Тому саме Господь і довго терпеливий з ними, а й ізлив на них своє милосердя. Він бачить і знає, що кончина їх жалюгідна, — тим то й помножив своє прощення. *(Сир. XVIII, 8—12).*

Та якщо дитина, надуживаючи без міри цього милосердя, уперто обстоює при грісі, закріплюється у неправді і хибних переконаннях, хай тоді вважає добре! Милосердя — це не слабосильність.[32] Як справжній вихователь, Батько знає добре, що замикати очі на зло і завжди пробачати — це сприяти погруженні дитини в грісі; а він хоче її спасіння, а не загибелі. Він того прагне усією силою любови і саме з любови він послужиться карами.[33]

Хоч як болючою для серця Батька ця конечність, Він не відступить від неї. До цього Його примушує любов, ця ревнива любов, яка за всяку ціну хоче позискати серце дитини. Та чи може він рішитися на те, не пробуючи ще в останнє... (чи не останні це слова Старого Заповіту?).

І він наверне серце батьків до дітей і серце дітей до батьків... *(Мал. III, 24).*

---

[32] «Той, що, знавши волю свого пана, не приготував, ані не зробив по його волі, буде тяжко битий. А той, що її не знав і зробив карігідне, буде мало битий. Від усякого, кому дано багато, багато від нього й вимагатимуть; а кому повірено багато, від того більше зажадають» (Лк. XII, 47—48).

[33] Св. Павло, перестерігаючи коринтян, що відтепер він не щадитиме тих, які прогрішаться; та й у цьому свому поступуванні він послуговується прикладом Христа: «Христос, який супроти вас не безсильний, а сильний між вами. Його ж розп'ято з-за немочі, але він живе з Божої сили. Та й ми, хоч і немічні в ньому, однак будемо з ним жити з Божої сили супроти вас» (2 Кор. XIII, 3—5). «Не обманюйте себе самих: з Богом жартувати не можна» (Гал. VI, 7).

Саме тому Він позволяє їм бачити ці терпіння, що їх спричинює Його серцю така конечність.[34] До своїх синів, що мучать Його і змушують примінити кари, Він звертається з повними любови, але заразом болючими докорами:

Дітей я виховав і виростив, а вони збунтувались проти мене... Ой, люде грішний, народе, придавлений беззаконням, кубло лиходіїв, розбещені сини! Покинули Господа, занедбали Ізраїлевого Святого, відступились назад від нього! По чому вас іще бити, вас, що не перестаєте бунтуватися? Кожна голова хвора, кожне серце ослабло. Від підошви на нозі до тім'я нема в ньому здорового місця. (Іс. I, 2, 4—6).

Це радше з жалем ніж з обуренням Бог висказується про Своє терпіння. Як усі ті, що люблять, Він пригадує безчисленні старання, якими огортав Своїх дітей...

Ти, якого я взяв з кінців землі і покликав з її окраїн... (Іс. XLI, 9).

І чого ж він вже не вчинив для них, а який це біль зазнати від них лише стільки невдячности за цю безмірну любов!

Коли Ізраїль був дитятком, я полюбив його і з Єгипту покликав я мого сина. Що більше я їх кликав, то більш вони відходили від мене. Вони ваалам жертви приносили, кадили перед різьбленими бовванами. Я самий, я вчив Ефраїма ходити, брав їх за руки, але вони не розуміли, що то я доглядав їх. Я притягав їх людяними мотузками, — поворозами любови. Я був для них, неначе тії, які здіймають ярмо в них із шиї. Я нахилявсь над ними й давав їм їсти. (Ос. XI, 1—4).

І образи чергуються одні за другими... Батько, порівнявши свою дитину до немовляти, ось вже бачить її під образом виноградника, що його Він доглядав, не щадячи зусиль:

Я насадив тебе, як виноградину добірну, усю з найліпшого насіння; як же це ти перетворилась на дикий паросток лози, мені чужої? Тим то хоч би ти й вимилась золою, взяла собі

---

[34] Подібно теж й Христос дасть вилитися терпінню свого серця, плачучи над Єрусалимом, якого жде кара (Лк. XIX, 41).

багато лугу, — гріх твій усе ж таки буде позначений передо мною. *(Єр. II, 21—22).*

Спомини насуваються невичерпно... Чи ось це та розпещена дитина, якій дано стільки обітниць!

Як винні грона в пустині, я знайшов Ізраїля; як перший плід на смоківниці, побачив батьків ваших. *(Ос. IX, 10).*

На жаль! Це останнє відтворення Батьком Свого серця, остає безуспішним, а минуле Ізраїля віддзеркалює влучно минуле так многих душ, що остали нечулими на Божі поклики та ще й так ніжні! Ці душі, що зривають з Богом, їх Батьком, змушують Його також віддалитися. «Той, що не опускає ніколи нікого, заки передше Він сам не був опущеним», скаже згодом св. Августин, щоби з'ясувати це Боже поступування, що його вже раніше висвітлили Пророки:

Ні! Це ваші беззаконня вас від Бога відлучили, ваші гріхи обличчя його від вас закрили, щоб вас не чути. *(Іс. LIX, 2).*

В часі, що попереджує заслання, Ізраїль представляє собою образ тої подвійної і жорстокої розлуки. Можливо, що він і не хотів її, але все ж таки грішник є винним за свою розлуку з Богом. Це відокремлення його від Бога вже не дає йому спромоги здати собі справу зі стану нужди, в якій відтепер він знаходиться. Та в цьому засліпленні, що є наслідком гріха,[35] йому таки нетрудно добачити ознаки батьківської любови Бога. Якщо в дійсності Він «скриває Своє обличчя», то це тому, щоби зберегти пошану належну Божим речам, а заразом з милосердя, бо позбавляючи грішників «бачити ясно», та не допускаючи, щоби «перли кидано безрогам» (Мт. VII, 6), Він так би мовити зменшує провину грішників, а для себе залишає можливість наблизитися знову до грішників, привернути їх до себе та вилікувати. І саме у такому змислі милосердного карання треба розуміти ці тексти Пророків, які виказують засліплення грішників.[36]

---

[35] Пор. Мт. XIII, 12—18; Йо. IX, 35; Дї. XXVIII, 26.

[36] Навпаки ж у св. Євангелії згадка про Божу кару часто має значення остаточного осудження; Бог зробив уже все можливе, що лише могло причинитися до навернення грішника. І так зокрема це буде у випадку гріха проти Святого Духа, того гріха, що не буде прощеним.

Це у першій мірі «сильні й великі світа цього» тому, що їх відповідальність є більшою, особливо будуть покараними від Бога. І саме до урядових осіб і ложних пророків, що використовують свій вплив на те, щоби псувати народ, відносяться слова Міхея:

Тоді до Господа будуть взивати, та він не відповість їм; обличчя своє на той час від них сховає, тим, що лихі їхні вчинки... Тому ніч буде вам замість видіння, і темрява — замість вгадування... Бо не буде від Бога відповіді.

(Міх. III, 4, 6, 7).

Але також і нарід не може бути пощадженим:

Іди й промов до цього люду: Слухайте добре, та не розумійте! Дивіться добре, але не знайте! Зроби затверділими серце цього люду, затули його вуха, закрий його очі, щоб він не бачив своїми очима, щоб він не чув своїми вухами, щоб його серце не розуміло, щоб не вилікувався знову. (Іс. VI, 9—10).

Стуманійте, остовпійте! Осліпніть і будьте сліпими, ви, що п'яні, хоч не від вина, ви, що заточуєтеся, хоч і не від п'янкого напою! Бо Господь вилив дух задубіння, він замкнув ваші очі, він закрив вам голови. Видіння про це все для вас, немов слова, що в книзі під печаттю; дають її письменному й кажуть: «Прочитай це, будь ласка», а він відказує: «Не можу, бо вона під печаттю». І дають книгу тому, що неписьменний, і кажуть: «Прочитай це, будь ласка», а той відказує: «Я ж неписьменний». І сказав Господь: «Через те, що цей народ устами тільки зближається до мене й тільки губами мене шанує, а серце своє віддалив від мене, і страх його передо мною — то лише вивчена заповідь людська, тому я і далі творитиму з цим народом дивне диво й чудовину, щоб мудрість їхніх мудрих пропала й розуму не стало в їхніх розумників».

(Іс. XXIX, 9—14).

Отже Бог, караючи грішників, застосовує способи, що є заразом рішучими і батьківськими. Найперше Він промовляє до їхніх сердець, стараючись побудити до справжнього і щирого покаяння та навернення. Та ось найсумніший наслідок їх заблудження, їхнього відречення від Бога. Хоч вони й не здають собі з цього справи, але ці люди, що відійшли від Бога, погрузли у жахливу самоту. Відтепер вони не можуть мати інших поглядів на справи як лише виключно людські. Бог перестав промовляти

до них, а Його книга запечатана: вони вже не є «спроможні» до «духового».[37]

Очевидно, Батько не заперестане приходити з поміччю цим грішним і блудним дітям, тим більше гідних пожалування, бо вони несвідомі свого нужденного стану. Та відтепер Він мусить шукати нової площини зустрічі, іншої дороги наближення, довшої і не так же діючої безпосередньо, бо цілковито зовнішньої. Але це вже остання і одинока дорога, яку залишило Йому можливою лукавство і засліплення цих людей, хоча сотворених духовими та перетворились у тілесних.

Бог мусітиме заміняти покуту, цю основу внутрішнього оновлення, що потягає за собою поворот до Бога і навернення, на болючий досвід терпіння. Без сумніву, треба буде часу, щоби воно проникло аж у глибину серця блудної дитини, та коли воно її вже досягне, так примусить її до застанови над собою — чи притча не говорить нам про це?[38] А любов Вітця, витягаючи блудну дитину з гріха, спрямує на шлях повороту, поведе її аж до стрічі і до пробачення.

*

У своїй біді шукатимуть мене ретельно.
(Ос. V, 15).

Прошу, отже, тих, що їм потрапить у руки ця книга, не розпачувати над тими нещастями, а вірити, що кари впали не погибелі ради, а на науку нашому народові; бо не лишати грішників на довгий час, але негайно покарати їх — це знак великої доброти. Якщо з іншими народами Владика чекає довготерпеливо, аж сповниться міра їхніх гріхів, щоб їх покарати, то з нами він вирішив інакше, саме — не карати нас наприкінці, коли наші гріхи дійдуть уже до краю. Ось

---

[37] «Горе вам, учителям закону, бо ви взяли ключ знання! Самі ви не ввійшли і тим, що хотіли ввійти, заборонили» (Лк. XI, 52).

[38] «І от як він (блудний син) усе прогайнував, настав великий голод у тім краю, і він почав бідувати. Пішов він і найнявся до одного з мешканців того краю, і той послав його на своє поле пасти свині. І він бажав би був наповнити живіт свій стручками, що їх їли свині, та й тих ніхто не давав йому. Опам'ятавшись, він сказав до себе: Скільки то наймитів у мого батька мають подостатком хліба, а я тут з голоду конаю. Встану та й піду до батька мого...» (Лк. XV, 14—18).

чому він ніколи не позбавляє нас свого милосердя; і хоч карає свій народ нещастями,[39] *та ніколи не покидає його.*

(2 Мак. VI, 12—16).

Ось така була доля Батька супроти своїх дітей. Ці діти: яких Господь... носив, як чоловік носить свого сина, на всьому шляху... (Втор. I, 31).

Так постановив Батько. А діти, що для них «Він був Спасителем» — та й таким прагне надалі для них остатись — заслуговують на кару. Він вже не може інакше їх рятувати, як лише «виповідаючи їм війну». Як же це Батько й... виповідати війну своїм дітям! Дивні слова! Та ми тепер вже розуміємо, яку милосердну діяльність вони скривають.

Кого Бог любить, того й картає, як батько улюбленого сина.[40]

(Прип. III, 12).

---

[39] Висловлюючися про Боже милосердя, Старий Заповіт бачить у терпінні засіб до навернення грішників і приготування на прихід Христа. Новий Заповіт, даючи нам у Христі Творця і джерело милосердя, видається наче зверненим до появи справедливости і суду. Це правда, — що кукіль буде спалений... «Зберіть перше кукіль та зв'яжіть його в снопи, щоб його спалити» (Мт. XIII, 30)... Це правда, що злі назавжди будуть відлучені від добрих; та що терпіння, як кара, тоді прибере вже вид — остаточний, кінцевий, без відклику. Та все ж таки Новий Заповіт не відбирає терпінню його вартости: Але вартість цю матиме воно лише тоді, коли буде воно у злуці і зв'язане з терпінням Христа і лише тому учень матиме хосен з того хреста, що тяжить на його раменах, коли нестиме його для Христа — свого Вчителя і разом з Христом. Якщо він є переслідуваний, так повинен бути переслідуваний «разом з Христом»; «Вийшли апостоли з синедріону раді, що удостоїлись перенести зневагу за ім'я Ісуса». (Ді. V, 41)... для Христа і тільки в ім'я його: ...«Тепер я радію стражданнями за вас і доповняю на моїм тілі те, чого ще бракує скорботам Христовим для його тіла, що ним є Церква». (Кол. I, 24). Бо відтепер це лише Христос дає кожному терпінню вартість і заслугу. Він підставив себе за грішників, щоб замість них терпіти кари, на які ці заслужили. І тому страждаючий Христос стається перед очима грішників знам'ям спасіння і милосердя. Впрочім теж і від приходу Христа, Бог не занехав цього успішного і глибокого психологічного способу — за поміччю терпінь і уживаючи кари, навертати грішників: Наше туземне життя, немов прегарна Христова притча, кожного дня вказує на це і потверджує, що Бог навертає і притягає душі за посередництвом допустів і хрестів, що їх душі ці складають у стіп його Божого Сина. «Прийдіть до мене всі втомлені й обтяжені, і я облегшу вас». (Мт. XI, 28).

[40] «І ви забули попередження, що вам, як синам, говорить: Мій сину, не легковаж Господнім каранням і не падай духом, коли він тебе картає, бо кого Господь любить, того карає, і б'є кожного сина, якого

Вже з давен-давна Бог заповів Ізраїлеві суворі кари й оце унесений ревністю любови, розпочинає цю «святу війну» проти гріха, щоб грішників спасти.

Побачив, що нема нікого, і здивувався, що заступника немає. Тоді його рамено з'явилось йому на підмогу, і справедливість його підтримала. Одягся у справедливість, мов у броню; шолом спасіння на голові в нього. Він надягнув відплату, як одежу; горливістю, немов плащем, покрився.

(Іс. LIX, 16, 17).

Спасти ту душу, яку не може заперестати називати «своєю улюбленою», Він прагне любити далі. Вона зрозуміє, що Бог обороняє перед нею і для її добра справу слушну та що її блуди висвітлюють Божу поведінку:

Чого ж то моя улюблена шукає в моїм домі, вона, що з багатьма лукаве намислювала?.. Зеленою, прекрасною маслиною з пишним плодом назвав тебе був Господь... Бо Господь сил, що насадив тебе, вирік на тебе лихо за злочин дому Ізраїля та дому Юди, що вони скоїли собі на шкоду, щоб мене розгнівити... *(Єр. XI, 15, 16, 17).*

Навіть тоді, коли Він розторощить її, Він все-таки пробуватиме урятувати це зеренце чистого золота, котре вложив у неї:

Тому так мовить Господь сил: «Ось я розтоплю їх і випробую; як же мені інакше вчинити з дочкою народу мого?»

(Єр. IX, 6).

Душа буде призначеною до загибелі:

Отож я вам скажу, що зроблю з моїм виноградником? Розберу його огорожу, нехай його пустошать! Повалю його мур, нехай його топчуть! Я залишу його пусткою: не будуть його ні обрізувати, ні обкопувати більше, і зійдуть на ньому будяки

приймає... Бог поводиться з вами, як із синами. Хіба є такий син, що його батько не карає? Коли ж вас виховано без картання, — якого всі зазнають, — то ви незаконно вроджені, а не сини. А втім, коли ми мали батьків тілесних як виховників і їх поважали, то чи ж не багато більш ми маємо коритися Отцеві духів, і будем жити? Ті бо на короткий час, як знали, нас карали; він же — нам на користь, щоб нас зробити учасниками святости своєї. Усяка кара на хвилину здається не чимсь веселим, а сумним, та згодом тим, що на собі її зазнали, вона приносить мирний плід праведности» (Євр. XII, 5—11).

й тернина. Та й хмарам повелю я не пускати більше дощу на нього. *(Іс. V, 5—6).*

Хоч і як жахливою ця кара, але все ж таки вона буде ліком для душі. Душа бажала зла. Жадібно за ним пошукувала, терялася в ньому мов шалена... Помимо всіх своїх зусиль Батько не вспів здержати її від шукання своєї загибелі. Тож на цій стежці погуби Він з милосердя розставлятиме перешкоди:

Ось чому я її дорогу глодами загороджу й вимурую мур проти неї, так що вона своїх стежок не знайде. *(Ос. II, 8).*

Для Ізраїля цими перешкодами буде знищення Єрусалиму і вигнання. Для віроломної душі: досвіди, що провидінню спадуть на неї. Усе буде засобом у руках Батька.

Візьми цей келих з вином гніву[41] *з моєї руки й напій з нього всі народи, до яких я тебе посилаю. Нехай п'ють і заточуються, і туманіють перед мечем, що я зішлю на них.*
(Єр. XXV, 15—16).

Душа, без сумніву, буде намагатися відхилити цю чашу горечі і перемогти перешкоди, що здержують її від злуки з предметом її бажань. Вона зможе пручатися досхочу й опиратися, вона більше того вже не осягне...

Вона гонитиметься за коханцями своїми, але не дожене їх, шукатиме, та не знайде їх. *(Ос. II, 9).*

Коли ж це покищо незначне терпіння глядіти, як виховзуються приємності, за якими вона так жадібно вганяла, недостатнє, щоб завернути душу, якщо вона через ті терпіння, що давлять її і роздирають, не розпізнає батьківської руки, що хоче спасти

---

[41] Св. Павло й Апостоли говоритимуть часто про цей «гнів Божий», — про цю «лють страшну», яку спричинюють грішники. Щоб вияснити ці жахливі вислови, не можемо зробити нічого ліпшого, як навести навчання св. Амвросія, що його помістив римський Часослов на неділю Сиропусну: «Бог не думає на спосіб людей так, що нове почування може наступити щойно після попереднього діяння. Він гнівається, неначе змінявся б; але такі вирази знаходяться у Св. Письмі тому тільки, щоб відмітити злобу наших гріхів, що спричинюють Божу неласку. Це немов би богонадхнений Автор хоче сказати, що наші гріхи дійшли до такого надміру злоби, що навіть Бога побудили до гніву — того Бога, що зі своєї природи не є спосібний ні до гніву, ні до ненависти, чи якоїнебудь іншої пристрасти».

її, то Бог «піде» ще дальше. Примусивши своє серце мовчати, Він не завагається покинути своїх дітей, щоб тим самим розкрити їм їхню нужду:

Піду, повернусь на моє місце, аж доки ті не визнають вини своєї і не стануть обличчя мого шукати. У своїй біді шукатимуть мене ретельно. (Ос. V, 15).

Він залишить їх самих без духової допомоги. Тоді вони пізнають свою неміч, свої лихі пожадання, свою цілковиту наготу і безсильність відвернути біль. Та коли ж мимо цього опущення, що має на меті повернути їх у розкаянні до Вітця, діти обстоюють уперто у злі, Отець допустить тоді, щоб вони попали у руки ворога... а якщо й треба, Він сам їх видасть ворогам! Ось якто Біблія представляє нам Ягве, того Ягве, якого прогнано із зруйнованої Святині і який віддає свій улюблений, але грішний нарід в руки наїзника:

Я покинув дім мій, я відцурався спадщини моєї; що мені було найлюбіше, віддав я те ворогам у руки. Спадщина моя мені зробилась, немов лев у лісі: зняла свій крик на мене; за те ж вона мені й осоружна стала. Спадщина моя стала мені рябим птахом, що на нього звідусіль хижі птиці нападають. Ходіть, збирайтеся всі звірі дряпіжні, кидайтесь на поживу! Гурт пастухів спустошив мій виноградник, ногами потоптав мою частку, мою любу частку вчинив пустим степом. Її обернено на пустиню, і плаче вона, зруйнована, передо мною. Спустошено всю землю, і нікому взяти те до серця. По всіх пагорбах у пустині спустошники позбігались; бо меч Господній пожирає від кінця й до кінця землі, немає миру ні одній людині. Посіяли пшеницю, а будяки пожали; натомились надаремно. Соромляться свого врожаю з-за палкого гніву Господнього. (Єр. XII, 7—13).

У тій же неволі душа зазнає великої туги, безмежного горя. Вона гірко страждає і болюче терпить з причини її розлуки з Богом. Але для Нього терпіння є ще більшим, бо коли дитина прагне щастя, Бог ще більше прагне дати їй це щастя. Він чує, як вона взиває Його і як скарги взносяться з безодні смутку, зворушуючи батьківське серце.[42] Він бачить їх рани, а не їхні

---

[42] Св. Євангеліє заподасть нам численні приклади глибокого зрозуміння й співчуття Христа для людських терпінь. Його ніжне серце хвилюється на вид недуги, чи смерти; а іще більше, коли глядить на той

беззаконня, і ця нужденність викликує Його співчуття. Говорячи в імені грішного та зруйнованого Єрусалиму взноситься скарга Пророка:

З висоти він зіслав вогонь
у мої кості, і той пожирає.
Він сітку розстелив мені під ноги
і завернув мене назад.
Він завдав мені смутку, —
я повсякденно недужий.
Ярмо моїх переступів накладено його рукою;
і вони, сплетені докупи,
тяжать на моїй шиї.
Він підбив мою силу.
Видав мене Господь їм у руки,
я проти них не можу протистати . . .
Тому я плачу,
і око моє, око проливає сльози,
далеко бо від мене мій утішитель,
що відживив би мені душу.
Діти мої в смутку,
бо ворог узяв гору.
Сіон простягнув руки,
але немає, хто б його розважив.
Господь дав наказ проти Якова,
щоб вороги його навкруги нього стали.
Єрусалим посеред них
занечистився.
Господь — справедливий,
бо я не слухав його слова.
О, вчуйте, благаю, всі народи,
гляньте на мою муку!
Мої дівчата й мої хлопці
поволоклися в неволю . . .
Зглянься, о Господи, бо мені сумно!
Горить у нутрі в мене,

нарід, що є «мов вівці без пастиря» (Йо. XI, 34; Мт. 36). Але, якщо він так гаряче бажає їх накормити, просвітити і спасти (Мт. XV, 32; Мр. VII, 2), то іще гарячішим його прагнення вилікувати й спасти грішників: Бо й чи ж не для них він прийшов? — «Бо я прийшов кликати не праведних, а грішних» (Мт. IX, 13).

серце моє в мені перевернулось,
бо я впертий завжди був проти тебе.
У полі меч забрав моїх дітей,
а вдома — смерть.
Почули, що я стогну, —
немає, хто б мене розважив.
Усі вороги мої почули про моє нещастя
та й зраділи, бо ти вчинив це . . . *(Пл. Єр. I, 13—21).*

Зруйнував Господь . . .
повалив їх на землю;
царство з його князями збезчестив.
У палкому гніві розбив він
усю Ізраїля потугу,
відвів назад свою правицю
перед супостатом.
Він запалив у Якові немовби вогонь горючий,
що звідусюди пожирає. *(Пл. Єр. II, 2—3).*

Відмовляючись помогти[43] і тим самим залишаючи повну свободу допустові знущатися над душею, Бог очікує, щоб кара принесла свої плоди:

Покинув спокій мою душу,
і я забув про щастя.
Я мовив: Пропала моя сила,
моя на Господа надія! *(Пл. Єр., III, 17—18).*

Як же ж це? Таке пригноблення, така розпач після бунту! Чи в дійсності саме це хотів Бог осягнути? Чи так поступає Батько? Як же ж ми «короткозорі» і неспроможні зрозуміти Боже поступування, як дуже обмежені наші погляди! Здавалося б, що ця кара зажене душу в розпач; а це навпаки, ця кара стає початком підйому душі. Самозрозуміло, що вона остається пригноблена далі у давному стані та ще схильна до спротиву, а навіть вважає Бога за свого ворога. Та навіть у цій суворості вона помічає вже батьківську доброту Бога. Не зменшуючи нічого з горечі своєї скарги, одним словом, — а це слово зміняє все, —

---

[43] Подібно, як Ісус у човні під час бурі здавалося б залишив своїх учнів у небезпеці, а в дійсності відволікав утихомирення тої бурі тому лише, щоб дати своїм учням нагоду виростити і закріпити їхнє довір'я до себе тоді, коли вони побачать те чудо, яке він задумав зробити (Мт. VIII, 23—25).

Богом надхненний Автор показує, що зрозумів тайну Божої методи виховання:

Він нап'яв лука свого, немов би ворог,
випрямивши правицю, немов би противник . . .
Господь неначе ворогом зробився. *(Пл. Єр. II, 4, 5).*

Від того часу в цій душі, що придавлена терпінням і немов погружена в ньому; немов серед темної ночі появляється ясний проблиск — зоря надії. Їй стають ясними й зрозумілими всі ці болючі засоби, якими Бог послуговується супроти неї. Вона пізнає, що хоч як суворо Бог поступив з нею, карав її, то завжди теж і піддержував її. Він допустив, щоб вона дійшла аж до самої границі розпачі, але не дозволив, щоб вона переступила ту границю.

Ласки Господні не скінчилисъ,
не вичерпалосъ його милосердя.
Вони нові щоранку,
велика твоя вірність. *(Пл. Єр. III, 22, 23).*

І душа ця не то що не стратила віри й довір'я до того, котрий карав її, але навпаки віра у неї не перестає зростати і це вже радісним співом закінчує те, що була зачала в бунті і розпачі.

Господь — мій пай, — моя душа говоритъ;
тому й надіюся на нього.
Благий Господь до того, хто його чекає;
до душі, яка його шукає.
. . . Бо не на віки Господь відкидає.
Бо хоч він і засмутитъ, та знову
помилує з доброти своєї великої.
Бо він не карає від серця
і нерадо засмучує дітей людських. (Пл. Єр. III, 24—25, 31—33).

Діткнена терпінням, загартована й очищена допустом, душа може вже звернутися до Бога, щоб визнати свої блуди і благати:

Згадай, о Господи, що сталося з нами!
Глянь, подивись на наругу нашу!
. . . Погасла радість у нашім серці,
танки наші на жалобу змінилисъ.
Вінець упав з голови в нас.
Ой, горе нам, бо ми згрішили!

От чому серце ниє у нас,
ось чому в очах у нас потемніло.
Бо гора Сіон опустіла,
лисиці бродять по ній!
Ти ж, Господи, повіки перебуваєш;
престол твій з роду й до роду.
Чому ти нас назавжди забуваєш
і нас так надовго покидаєш?
Наверни нас, Господи, до себе, і ми повернемось:
обнови наші дні, як було колись.
Невже ти зовсім нас відкинув,
на нас без міри прогнівався? *(Пл. Єр. V, 1, 15—22).*

Рівночасно з тією молитвою душі, актом віри й довір'я повертає у неї Боже життя; а першим наслідком цього є побудження душі до справжнього каяття і покори: Душа щиро визнає свої блуди і вже не намагається уневиннювати себе так, як колись це робила.[44] Такі вияви каяття знаходимо у Біблії досить часто:

Бо згрішили ми, вчинили беззаконство, від тебе відступивши; ми згрішили у всьому й заповідей твоїх не слухали. Ми їх не пильнували, не чинили, як ти нам заповідав, щоб нам добре було.[45]
І все, що ти навів на нас, усе, що ти вчинив єси нам, — ти присудом учинив правдивим. *(Дан. III, 29—31).*

Нові почування, що побуджують неодну душу повторяти псалом царя каянника:

Помилуй м'я, Бо́же, з милости твоєї . . . *(Пс. LI, 1).*

І таке щире покаяння, та ще й злучене з безграничним довір'ям не може не зворушити серце Батька . . .

Чи не дорогий же в мене син Ефраїм? Чи не люба ж він дитина в мене, що кожного разу, як погрожу йому, все-таки

---

[44] Приклади каяття знаходимо теж й у св. Євангелії: Поставу Петра, Магдалини і чужоложниці визначують їхня мовчанка й у повному довір'ї очікування осуду Христа. Стосовно ж митаря, якого Христос видвигне як зразок каяття, що не лише не оправдується, але строго оскаржує себе та визнає свою мерзотність: «Боже, змилуйся надо мною грішним!» (Лк. XVIII, 13).

[45] Тут очевидний відклик до Второзаконня, IV, 40; V 30.

згадую про нього? Тому зворушується супроти нього моє серце, і я зглянусь на нього, — слово Господнє.
(Єр. XXXI, 20).

Все ж таки Бог мусить ще ждати, щоб серце Його дитини закріпилося в тих нових для неї бажаннях, щоб зглибило ці всі справи. А коли «праця» буде викінчена, коли душа знатиме, що заслужила на кару, коли зрозуміє, що саме та кара є початком її внутрішньої переміни, тоді душа сама піде Йому назустріч.[46]

Я знаю, Господи, що дорога чоловіка не в його волі і не в людині, коли вона ходить, лежить напрям її кроків. Карай нас, Господи, але правно, не у гніві твоєму, бо інакше обернеш нас на ніщо. *(Єр. X, 23—24).*

Повище визнання свідчить недвозначно, що душа вже пізнає в Бозі виховника і Батька, що відчуває благодать Його приявности, зрозуміння Його спасительного діяння і Його любови; а теж зрозуміння Його милосердя:

Ти милуєш усіх, бо ти все можеш, і не зважаєш на гріхи людські, щоб дати їм можливість покаяння. Ти любиш усе, що існує, і не бридишся нічим з того, що сотворив; бо якби ти щось ненавидів, то й не витворив би. Як же щось могло б продовжувати існування, якби ти його не забажав був? Або як би щось могло зберегтися, коли б ти його (до існування) не покликав? Та ти щадиш усе, бо воно — твоє, Господи життелюбний. Бо твій дух нетлінний у всьому. Ось чому тих, що падають, ти караєш легко і, нагадуючи те, чим згрішили, їх остерігаєш, щоб вони, відвернувшись від зла, повірили, Господи, в тебе. *(Муд. XI, 23—26; XII, 1—2).*

Цей відклик до Божого милосердя і це довір'я може й не дістануть скорої відповіді. Але хай душа цим не буде збентежена; година Бога не є людською годиною,[47] але хай утвердиться

---

[46] «Встану та й піду до батька мого і скажу йому: Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе! Я недостойний більше зватися твоїм сином. Прийми мене як одного з твоїх наймитів» (Лк. XV, 18—19).

[47] «Ви ще не протиставились до крови в боротьбі проти гріха», скаже автор Листа до євреїв (XII, 4) і в другому до коринтян (VII, 9—11): «Тепер же радію, не тому, що ви були засмутилися, а тому, що смуток ваш привів вас до каяття. Ви бо засмучені були задля Бога... Бо смуток задля Бога чинить спасенне каяття, якого жаліти не треба... яку то він спричинив у вас старанність!..»

ще сильніше в певності, що Бог є Батьком, і хай повторяє Йому з любов'ю оці слова Ісаї:

Тим часом, Господи, ти — наш Батько! Ми глина, ти наш гончар, і всі ми діло твоєї руки. Не гнівайся без міри, о Господи! Не згадуй злочину повсякчасно! Глянь же: Усі ми народ твій!.. Невже по всім тім, Господи, ти будеш стримуватися, будеш мовчати й понижувати нас без міри? (Іс. LXIV, 7, 8, 11).

Споглянь же з неба й подивися з преславного, святого твого житла! Де твоя горливість і твоя потуга, твій жаль і твос милосердя? Не стримуй їх супроти мене! Бо ти — наш Батько... Ти, Господи, наш Батько; наш Викупитель споконвіку — твоє ім'я. Чому, о Господи, ти допустив, щоб ми блукали далеко від твоїх доріг, щоб закам'яніло наше серце, тебе більше не боялось? Повернися з любови до слуг твоїх, до колін твого спадкоємства! (Іс. LXIII, 15—17).

Хай душа наново засвідчить Богові свою дитинну відданість, якої навіть її гріхи не змогли зломати:

Навіть якщо б ми й згрішили, то все одно — ми твої.
(Муд. XV, 2).

А година милосердя напевно прийде для неї, якщо покора і довір'я закріпляться у ній, а якщо Бог каже їй іще заждати, так це тому, що як справжній виховник і теж як Батько бажає впевнитися, що її поворот і навернення є глибокі й щирі.[48]

Ви, що страхаєтеся Господа, чекайте на його милосердя і не схиблюйте, щоб вам не впасти. Ви, що страхаєтеся Господа, вірте йому, і нагорода ваша не пропаде. Ви, що страхаєтеся Господа, надійтесь на благо, на вічне раювання й на милосердя. (Сир. II, 7—9).

Ані бунту, ні неспокою, але мовчазне і непохитне впования:

---

[48] Якже ж цінним для нас приклад св. Петра! Здається, що справжнє його навернення після трикратного виречення у ночі Великого Четверга довершується тоді, коли він мовчки плаче. А ось, з якою це наполегливістю питає Ісус трикратно, чи відтепер дух покори твердо закорінений у душі Петра: «Симоне Йонин! Чи любиш мене?» (Йо. XXI, 16). І виглядало б, що це саме покора мала б бути вказівкою і мірилом глибини любови.

Бо так говорить Господь Бог, Святий Ізраїля: «В наверненні й спокої ви спасетеся; у тиші та в довір'ї — ваша сила...»

(Іс. XXX, 15).

Завдяки тому вижиданні в душі доконується глибока переміна. Вона віднаходить зрозуміння величі Бога й обиди, яку заподіяла так великій любові. На цю любов вона аж ніяк не заслужила собі, вона нерозумно змарнувала її, а опісля ще й відкинула. Хай визнає себе недостойною пробачення, та хай зрозуміє, що все завдячує[49] безмежній любові Батька. Хай звертається до цього Батька з незломною певністю, що буде вислуханою, молячи Його так, як Даниїл молився: «Ми не маємо ніякого права на пробачення, але пробач нам, Господи, задля Твого Імені...»

Хоч наші беззаконства й проти нас свідкують, та ти, о Господи, вчини з нами імени твого ради; відступства бо наші превеликі, ми согрішили перед тобою... Таж ти, о Господи, еси між нами, і ми звемось твоїм ім'ям. Не покидай нас!

(Єр. XIV, 7, 9).

Не відкидай же нас навіки імени твого ради. (Дан. III, 34).

А Варух у свою чергу взиватиме Бога подібними словами:

Не заради заслуг батьків наших та царів наших зливаємо ми наше благання перед тобою, Господи, Боже наш... Вислухай, Господи, і змилуйся, бо ми згрішили супроти тебе. Не споминай переступів батьків наших, але згадай того часу про твою могутність і твоє ім'я; ти — Господь, Бог наш, і ми восхвалимо тебе, Господи, бо ти тому вклав острах перед тобою у наше серце, щоб ми прикликали твоє ім'я.

(Вар. II, 19; III, 2, 5, 6, 7).

Ось так за співдіянням терпіння і Божої ласки душа віднайшла своє справжнє покликання; цілковиту залежність від волі Бога. Таке наставлення осягає так довго вижидану відповідь Бога. І ось вона приходить велично-милосердна і ласкава устами Пророка:

---

[49] «Він спас нас не ради діл справедливости, які ми були зробили, але з свого милосердя, купіллю відродження і відновленням Святого Духа» (Тит, III, 5).

Імени мого заради відтягав я гнів мій, заради моєї слави тебе щадив я, щоб тебе не погубити. Ось я розтопив тебе, мов срібло, випробував тебе в горні страждання. Заради себе, заради себе самого я чиню це; бож якби ім'я моє могло сквернитись? Я славою моєю іншому не поступлюся.

(Іс. XLVIII, 9—11).

*

Бадьорися, сину, твої гріхи відпускаються.
(Мт. IX, 2).

Очищена досвідом завдяки справжній доброті Божій, віднайшовши дитинне наставлення, дитина-грішниця і блудниця шукає шляхів повороту.

Батьківський голос, що досі лише шептав у глибинах її серця та кликав її, тепер вже залунав так голосно про це батьківське пробачення, що душа аж бадьорішою стала:

Поверніться, о відступницькі діти... Я візьму з вас по одному з міста, по двоє з родини та й приведу вас на Сіон. Я дам вам пастирів по душі мені, що пастимуть вас мудро та розумно. *(Єр. III, 14, 15).*

...Повертайся, Ізраїлева діво, повертайся у міста твої. Докіль тобі блукати, зрадлива дочко?.. *(Єр. XXXI, 21, 22).*

Підбадьорювання слідують дальше:

Повернись, Ізраїлю, до Господа, Бога твого, бо ти спотикнувся об твою беззаконність. Візьміть слова з собою і поверніться до Господа. Скажіть йому: Прости всю беззаконність! Прийми те, що добре, і ми принесемо плід уст наших... Бо в тобі сиротина знайде милосердя! *(Ос. XIV, 2—4).*

Бадьортеся, діти, закликайте до Бога!
Він визволить вас від насильства,
від рук ворожих...
А що ваша думка була звернена на те,
щоб блукати геть від Бога, то,
навернувшись, удесятеро більш його шукайте.
Бо той, хто попустив на вас нещастя,
поверне вам спасіння й радість вічну. *(Вар. IV, 21, 28—29).*

Пам'ятаючи на обітниці, що колись були їй даними, та знаючи, що Бог завжди вірний своєму слову, — вона з довір'ям жде на сповнення цих обітниць:

І коли мій народ, що зветься моїм ім'ям, упокориться, буде молитись та шукати обличчя мого й навернеться від своїх лихих доріг, то я почую з неба й прощу гріхи їхні й вигою їхню землю. *(2 Хр. VII, 14).*

Але Бог не обмежується тільки до того, щоб бути вірним; безграничне Його милосердя спонукує Його вчинити щось іще більше. І Він наміряє дати своєму розкаяному синові щось вище і цінніше за саме пробачення. І тоді, коли душа своїми блудами, невдячністю й своєю невірністю завдавала свому Батькові безграничного терпіння, цей найліпший Батько думав перш за все над тим, якби тому невірному синові віддати у посідання добра, зробити його щасливим, привернути йому це все, що він стратив з власної вини:

Я думав собі: Як би мені поставити тебе понад дітьми й дати тобі розкішну землю, найкраще між народами спадкоємство? Я думав: Ти звати мене: Мій Батьку! — і зо мною не перестанеш ходити. *(Єр. III, 19).*

Може дехто сказав би, що Бог послужився карою як засобом і способом, щоб привернути до себе дитину. І дійсно так воно й було, але Бог примінював цей засіб-кару, неначе «відвертаючи голову».[50] Бо ж у дійсності кара й її уживання ніяк не є прикметою серця Бога, а вже в жодному разі тією найвзнеслішою, найшляхетнішою, засадничою, справжньою: Бог прагне оказатися таким, яким Він є. Якщо послуговується карою, Він певно не «числить» на це, щоб карою просвітити душу. Кара — це лише приготування на прихід світла.[51] Щоб просвітити,

---

[50] Скаже колись опісля св. Тереса від Дитятка Ісуса, хотячи так дати нам до пізнання; що не лише, що Бог сам терпить, коли мусить вживати цього середника, але теж, що вважає цей засіб як «болючу необхідність», — як «остаточність», до якої ми самі змушуємо його.

[51] У свому навчанні під час Тайної Вечері Христос потвердить, що прийшов «об'явити ім'я Вітця людям» та що «Син твій тебе прославив», «виконавши те діло, яке ти дав мені до виконання» (Йо. XVIII, 3, 5). І діло Страстей Христа, якщо й має за мету спасіння людства, то теж їх ціллю виявити й об'явити безмежну любов Отця Небесного.

порушити, перемінити серце своєї дитини та вкінці притягнути до себе, Бог «числить» на виявлення своєї батьківської любови, виявлення, що міститься в цих пречарних словах пророка Єремії:

Як би мені поставити тебе понад дітьми? ..
Я думав: Ти звати мешь мене: Мій Батьку! *(Єр. III, 19).*

Господь наш Ісус Христос також не ужиє інших слів: «Тож моліться так: Отче наш ...» (Мт. VI, 9). Безперечно на устах дитини, а радше всякаючи в її серце, слово це стане промінням світла, дотиком ласки. Відтепер, коли дитина пізнає, відчуває, розуміє, що Бог є її Батьком, уся віддаль вже усунена, кожна перешкода паде. Які й не були б її гріхи та її віддалення, вона прибігає до Бога з довір'ям і кидається до Його стіп:

Ось ми прийшли до тебе, бо ти єси Господь, Бог наш ... бо проти Господа, Бога нашого, ми согрішили, ми й батьки наші, вже з молодощів наших і понині ... *(Єр. III, 22, 25).*

Встану та й піду до батька мого і скажу йому: «Отче ...» шепоче мов відгомін блудний син з притчі ... Та хоч як дуже «багатим» у гріхи був син, однак його батько окажеться ще багатшим у милосерді ...

І це безмежне милосердя дає прощення. Та ще й як дає! З безграничною щедрістю, зі зворушаючою делікатністю, без найменших застережень. Прощення є негайним! І як у притчі, так само і всюди та завжди Батько задовольняється першою щирою ознакою каяття та ще й сам виходить зі своїм прощенням назустріч:

Тому Господь чекає, щоб вам учинити ласку ... Він напевно змилується над тобою, коли почує твій крик; він, ледве почує, вислухає тебе.[52] *Бо хоч Господь дає вам скупо хліба й мало води, та все ж таки Вчитель твій не буде ховатись, і очі твої Вчителя побачать. І вуха твої почують слова позад тебе: «Ось дорога, ідіть нею!»* *(Іс. XXX, 18, 19, 20, 21).*

А пробачення це цілковите, остаточне:

Коли б гріхи ваші були, як багряниця, вони стануть білими, як сніг; коли б, мов кармазин, були червоні, стануть, як вовна. *(Іс. I, 18).*

---

[52] «І як він був іще далеко, побачив його батько його, й, змилосердившись, побіг, на шию йому кинувся і поцілував його» (Лк. XV, 20).

...гріхів твоїх не згадую більше. *(Пс. XLIII, 25).*

...Ти закинув усі гріхи мої позад себе. *(Іс. XXXVIII, 17).*

Так каже Ісая, а пророк Міхей немов продовжує його думку, кажучи:

...Ти кенеш у глибінь моря всі гріхи їхні. *(Міх. VII, 19).*

Тоді це буде висвободження і радість:

І визволені Господом повернуться і прийдуть на Сіон з веселим кличем, і радість вічна буде в них над головами; веселощі й радощі їх спіткають, а смуток і зідхання зникнуть. Збудися, збудися, вдягнися в твою силу, о Сіоне! Одягнись у твої пишні шати, Єрусалиме... Струсни з себе порох, устань... Скинь ланцюги з твоєї шиї, бранко, дочко сіонська!

(Іс. LI, 11, LII, 1, 2).

Батько зазнає найбільшої і справжньої радості, коли вкінці могтиме простити своїй дитині,[53] бо коли він пробачує, то щасливіший ніж душа, що осягає це пробачення:

Я буду радий їм добро чинити. *(Єр. XXXII, 41).*

Бо ж безсумнівним є, що Бог прагне і любить роздавати милосердя. Пізніше Він об'явить нам через свого Сина, що Його великою втіхою і радістю перебувати з «дітьми людськими». Але вже у Старому Заповіті Він бажає, щоб ми знали, як великої радості Він зазнає, коли може розливати щедро ту свою любов, яка пробачує:

Бо любить милосердя. *(Міх. VII, 18).*

Милосердя — так безмежна радість і розкіш для Бога, що Він ніколи не хоче занехати її. І ось цей Батько може вже виявити своїм дітям цю ніжність, яку досі лише з трудом стримував. Вкінці Він може вже оказати свою любов тій овечці, що повернулась до вівчарні:[54]

---

[53] Пор. у Лк. XV, притчу про вівці, згублену драхму й її віднайдення. Радість так велика, що Христос запевняє: «Отак на небі буде більша радість над одним грішником, що кається, ніж над дев'ятдесят дев'ятьма праведниками, що їм не треба покаяння».

[54] Чи Христос не скаже: «А, знайшовши, кладе її собі, радіючи, на плечі» (Лк. XV, 5)... І покаже батька блудного сина, як цей приготовляє пир та приодіває свого сина гарною одежею (Лк. XV, 23).

Я спогляну на них ласкавим оком і поверну їх у цю країну; відбудую їх і не буду руйнувати більше, насаджу їх і не викорінюватиму більше. І дам їм серце, щоб мене взнали, що я — Господь, і вони будуть моїм народом, а я буду їхнім Богом, якщо вони обернуться до мене усім серцем. (Єр. XXIV, 6—7).

Дитина могла думати, що вона є опущеною, тепер вона знатиме, що жадної хвилини Батько її не переставав піклуватися нею та що людська ніжність є нічим в порівнянні з Божою ніжністю.

А Сіон сказав: «Господь мене покинув, забув мене Владика мій!» Невже ж забуде молодиця своє немовля? Не матиме жалю до сина свого лона? Та хоча б вона й забула, я тебе не забуду. Глянь! Я записав тебе в себе на долонях.

(Іс. XLIX, 14, 15, 16).

А як же ж зворушливо милий і гарний ось цей образ у пророка Ісаї, що оспівує материнську дбайливість Бога:

Так бо говорить Господь: «Ось я спрямую до нього мир рікою... І вас носитимуть при боці, й на колінах вас будуть голубити. Як утішає когось рідна мати, так я буду вас утішати, і найдете втіху в Єрусалимі. Побачите це, і звеселиться ваше серце; немов трава квітнутимуть ваші кості. Рука Господня об'явиться його слугам, а його гнів — його супостатам».

(Іс. LXVI, 12—14).

Та ці діти, що зазнали вже чудових ніжностей Батька, знають, що тут більше як деінде слова надто вбогі, щоб могти висказати те щастя.

Без сумніву, що Ісая мусів зазнати цих Божих ніжностей і тому, щоб дати нам хоч приблизне поняття про них, послуговується іншим, теж прегарним образом:

Немов пастух, пастиме своє стадо, рукою власною збере їх, ягнят носитиме на грудях, дійних лагідно водитиме.

(Іс. XL, 11).

Знову ж Псалмопівець у свою чергу оспівує дбайливість, з якою Бог огортає свою дитину:

Він тебе покриє крилами своїми,
і ти втечеш під його крила. *(Пс. XCI, 4).*

Цієї опіки ніколи не забракне, бо ж дивно вірною є Божа дбайливість. Душа не має чого лякатися, ця Божа дбайливість супроводжатиме її протягом цілого життя:

Послухай мене, доме Якова, увесь останку дому Ізраїля, що його я носив уже від материнського лона, що ним я піклувався вже від утроби! До старости вашої я буду той самий, до сивини я буду вас носити. Я вже робив так, я носив вас, і носитиму далі, я вас урятую. *((Іс. XLVI, 3—4).*

Оповита мережею ніжности, несена цим особливим, Божим уподобанням, дитина може з беззастережним довір'ям кинутись у рамена свого батька. Там вона завжди знайде охорону. А вона вже добре знає, як милою і солодкою ця певність:

Бо навіть, як покине мене рідний батько-мати,
Господь мене до себе прийме. *(Пс. XXVII, 10).*

Це непохитне довір'я, що проявляється особливо у псалмопівців, є теж і впевненістю Ізраїля, що глибоко закорінене в його серці. Але як же ж могло статися, що цей нарід не розпізнав того найбільшого вияву любови свого Бога, коли ця безгранична любов Божа виявилася у повноті в особі Його Божественного Сина? Тут незбагненна таємниця Бога! Але якщо Бог зберігає таємницю повороту Ізраїля у батьківський дім, то принаймні дозволив, щоб ці скарби, що їх він довірив своєму народові, були нам передані та провадили всіх заблуканих дорогою духового життя.

ЗАВІЩАННЯ БАТЬКА

> Він призначив нас наперед для себе на те, щоб ми стали його синами через Ісуса Христа, за рішенням своєї доброї волі. *(Еф. I, 5).*

Чи треба вважати, що з поворотом дитини та виявленням її пробачення батьківської мрії і бажання не стали завершені? Чи Батько осягнув свою мету? Ні! Він наміряє щось ще взнесліше. Пригадаймо собі слова пророка Єремії: «Покладу собі за радість чинити їм добро». Він тут натякає на такий задум любови, що сягає далі ніж прощення і ніжність. Батько наміряє дати ще ту так єдину і незрозумілу благодать, якої відчуття передає нам бажання Ісаака й Якова одержати від їх батька благословення. Одна обітниця пронизує Біблію від початку до кінця, є немов завіщанням Батька. Однак цей Батько далекий від того, щоб по звичаям людським ділити своє наслідство між своїх дітей, але запевнює кожному з них повноту: Царство і царювання в радості й свободі дітей Божих.

В євангельському оповіданні притча не кінчається з поворотом блудного сина. Там є другий син, до якого Батько звертається зі словами, що преважні значенням і виявляють його гаряче бажання віддати своє життя, все своє життя — грішникам і негрішникам, усім, що народжені з нього.

Дитино, і все моє — твоє. *(Лк. XV, 31).*

Старий Заповіт вияснює цю притчу. Кожне з тих слів звіщає дитині, що повернула до ласки, як теж тій, що остала вірною, день щастя, що перевищає усі дотепер уділені ласки, хоч як дуже цінними й обильними вони були:

Вони будуть моїми, — говорить Господь сил, — в той день, що я готую, стануть моїм скарбом. Я їх помилую, як чоловік милує свого сина, що йому служить. *(Мал. III, 17).*

«В день, що я готую» ... — означає, що саме щойно тоді діти ввійдуть в посідання цієї особливої благодаті, яку вони досі посідали лише в надії. І в цій обітниці мова вже не про ніжність Батька, ні про якусь іще більш дбайливу опіку, а про повноту, про море життя, що його можна буде вже черпати впрост у лоні Батька — про всецілу злуку, про повноту благодаті ... про цей неоцінений і незбагненний дар, що його передчуває пророк Ісая своїм віщим духом:

Як птахи, що літають, розпростерши крила, так Господь сил захистить Єрусалим; захистить, визволить, пощадить і врятує. *(Іс. XXXI, 5).*

Вже Мойсей був уведений в таємницю цього Божого життя і діяння, що скріпляє і з уважливістю пориває душі, щоб вести їх до злуки.

Ви бачили самі, що я зробив єгиптянам, як ніс я вас на орлих крилах і привів до себе. *(Вих. XIX, 4).*

Так захищена, підтримувана й унесена душа зазнає чудесних підйомів, безмежного росту.

Я вилікую їхню зраду; я полюбив їх доброхітно, бо гнів мій від них відвернувся. Я буду для Ізраїля росою; він зацвіте, немов лілея, і, мов Ливан, пустить коріння. *(Ос. XIV, 5, 6).*

Душа буде користати з чудових багатств та як колись Ізраїль, діставатиме безперестанно життя від свого Батька:

Його паростки далеко розростуться, краса його буде, немов маслини, а його запах — мов Ливану. Ті, що сидять під його тінню, знов будуть пшеницю плекати; вони будуть цвісти, неначе лоза виноградна; запах його буде, немов вино ливанське. Ефраїм скаже: ... від мене буде плід твій.

(Ос. XIV, 7—9).

Божі обітниці — обітниці життя: «Все, що моє, є твоє». Але чи Старий Заповіт не є одною тяглою обітницею, шляхом до повної благодаті? Та тому, що з початку Книги, виходить, що Бог при-

містив людину в земнім раю, Ізраїль довгий час добачував в чудесному наслідстві, приобіцяному Авраамові і його потомству, новий рай, на цей раз вже безсмертний, хоча теж земний:

Господь сил учинить на оцій горі бенкет для всіх народів, бенкет, де буде ситне м'ясо, бенкет, де буде добре вино, ситне м'ясо шпиковисте, добре вино, проціджене й чисте. Він знищить на оцій горі заслону, що запинає всі народи, і покривало, що вкриває всі народи. Він знищить смерть навіки. І повтирає Господь з усіх облич сльози і зніме ганьбу з свого люду по всім світі, бо Господь сказав так. Того дня скажуть: «Ось він, наш Бог! На нього ми надіялися, і він нас спас. Ось він Господь! На нього ми надіялися. Радуймося і веселімся його спасінням!» Бо рука Господня на цій горі спочине . . . *(Іс. XXV, 6—10).*

І справді тут мова про безсмертне наслідство, наслідство справжнього царства Божого. Царство духове вічного життя, наслідство Месії, що має прийти, Князя миру, предсказаного Яковом.[55] Однак на дорозі до осягнення цього вічного царства стоїть чимало перешкод. Гріх і смерть мусять бути переможені й треба буде Відкуплення, щоб Бог дав міру свого милосердя, добру, потрясаючу, переповнену. І тоді не лише будуть подоланими смерть і гріх, але сам Бог віддасть нам Себе самого, даючи і передаючи нам Свого Сина.

*

Прихід Сина Божого, як Відкупителя, являє собою совершенний розквіт Божого вітцівства. Це рівночасно є теж здійснення обітниці, що її дав Отець через Пророків. І так у Єзекиїла знаходимо одне пророцтво, що в ньому Бог зображений як добрий пастир, розважає, як дуже його вівці занедбані, віддані на розкрадання та поневіряння і рішає сам іти їм з поміччю, щоб рятувати їх з рук лихих пастухів та повести їх на вічні пасовійська. Однак, заповівши, що сам прийде:

Сам, сам я буду дбати за моїх овець і буду їх доглядати.
(Єз. XXXIV, 11).

Він заявляє опісля, що вишле їм пастиря:

---

[55] Пор. Кол. I, 12—14: «Дякуйте Отцеві, який зробив нас гідними мати участь у долі святих у світлі. Він вирвав нас із влади тьми й переніс у царство свого улюбленого Сина, в якому ми маємо відкуплення, прощення гріхів».

То я допоможу моїм вівцям... Я поставлю над ними єдиного пастиря, що пастиме їх, слугу мого Давида. Він буде їх пасти, він буде пастирем над ними. (*Єз. XXXIV, 22, 23*).

Ця позірна противорічність — це ніщо інше як одне з оповіщень тайни Воплочення. І справді, посилаючи власного Сина, який цілковито і в цьому схожий до Нього, Отець справді може сказати, що це Він сам прийде до овець. Що більше, у цьому пророцтві риси Вітця і Сина утотожнено з Давидом; і так це дає нам змогу зрозуміти дещо з Таїнства рівности Божих Осіб.

Врешті в тому тексті в повному світлі виявляється у повній величі любов Батька, що для спасіння своїх грішних і нещасних дітей не вагається віддати їм як окуп свого єдиного Сина. Апостол св. Йоан скаже: «Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав» (Йо. III, 16). Та вже Пророк дає змогу добачити, яким шляхом здійсниться спасіння, якою любов'ю Отець знову зробить людей Своїми дітьми:

Надійшло до мене таке слово Господнє: «Сину чоловічий! Пророкуй проти пастирів Ізраїля, пророкуй і скажи пастирям: Так говорить Господь Бог: Горе пастирям Ізраїля, що пасуть самих себе! Чи ж не вівці пастирям пасти? Ви пили молоко, одягались у вовну, різали, що було гладке, овець же не пасли. Слабких овець ви не підсилювали, недужих не гоїли; ранених не перев'язували, розбіглих не завертали, загублених не шукали. Ви правили ними жорстоко й насильно. І розсипались вони без пастуха та й стали здобиччю усіх польових звірів. Вони розсипались. Блукають мої вівці по всіх горах та по всіх горбах високих; по всій країні розсипались мої вівці; ніхто за них не питає, ніхто їх не шукає. Тому слухайте, пастухи, слово Господнє: ... за те, що овець моїх віддано на розграбування, за те, що вони стали здобиччю польових звірів, — бо пастуха не було, — за те, що пастухи мої не дбали про моє стадо, бо мої пастухи пасли самих себе, овець же моїх не пасли, за те, пастухи, слухайте слово Господнє! Так говорить Господь Бог: Ось я проти пастухів. Я заберу моїх овець із їхніх рук і не дам їм більше пасти мої вівці. Вони не будуть більше пасти самих себе. Я вирву в них із рота мої вівці, і не будуть більше вони їм їжею... Сам, сам я буду дбати за моїх овець і буду їх доглядати... Я приведу їх назад з усіх тих місць, куди вони хмарного дня під темряву

були порозбігались. Я виведу їх з-між народів, і позбираю їх із чужих країн, і приведу їх у їхню землю. Я буду пасти їх по горах ізраїльських, коло потоків і по всіх заселених місцях країни. Я буду пасти їх по гарних пасовиськах, випаси їх будуть на високих горах ізраїльських. Там вони будуть відпочивати на гарному випасі й пастись на тучному пасовиську, на горах ізраїльських. Сам я пастиму мої вівці, сам поведу їх на спочинок, — слово Господа Бога. Котре запропастилось, я відшукаю, котре відлучилось, заверну; поранене перев'яжу, недуже підсилю... То я допоможу моїм вівцям, щоб їх не грабували більше. Я буду судити між вівцею та вівцею. Я поставлю над ними єдиного пастиря, що пастиме їх, слугу мого Давида. Він буде їх пасти, — він буде пастирем над ними. І я, Господь, буду їх Богом, слуга ж мій Давид буде серед них князем... Вони зрозуміють, що я, Господь, — Бог їхній що я з ними, а вони, дім Ізраїля — мій народ», — слово Господа Бога. *(Єз. XXXIV, 1—30).*

Ось й Посланець Батька — Добрий Пастир. Він приходить шукати овець, щоб завести їх до вівчарні та щоб любити їх так, як він сам люблений своїм Отцем. З тієї любови він віддасть себе на смерть. І теж про це сповнення Божого пляну, коли то Син приводить дітей до батьківського дому та з'єднає їх у любові зі своїм Батьком, Старий Заповіт дає нам прегарний образ. І це також пророк Єзекиїл передає нам величне, а одночасно зворушливо скромне видіння, у якому дерево Хреста таїнственно зв'язане з всестороннім тріюмфом Христа і Його містичного тіла — Церкви:

Так говорить Господь Бог: «Я візьму верховіття високого кедра, з високих паростків його я зірву найніжніший і посаджу його на горі високій та величній. Я посаджу його на горі ізраїльській високій. Він пустить віття й плід уродить, і стане пишним кедром. І житиме під ним усяке птаство, усе пернате в тіні його галуззя буде жити. Всі польові дерева взнають, що я — Господь, що я принижую дерево високе, що я підвищую дерево низеньке, що я висушую дерево зелене, а дерево сухе сподіюю квітучим. Я, — Господь, — сказав так, і так учиню». *(Єз. XVII, 22—24).*

ДРУГА ЧАСТИНА

СПАСИТЕЛЬ

Бог бо так полюбив світ, що Сина свого Єдинородного дав. *(Йо. III, 16).*

Знаємо, що направду він — світу Спаситель. *(Йо. IV, 42).*

СПАСИТЕЛЬ

Апостол св. Йоан твердить, що Божий Син, приходячи на цей світ як Спаситель, виявив у повноті свою і Божу любов до людства:

«Бог — це любов. І посилаючи нам свого Єдинородного Сина, через котрого ми одержали життя, Бог виявляє цей безмір своєї любови для нас, щоб ми жили через нього й у ньому: Любов же полягає не в тому, що ми полюбили Бога, а що він полюбив нас і послав Сина свого — примирення за гріхи... І ми бачили і свідчимо, що Отець послав Сина — Спаса світу... Ми пізнали й увірували в ту любов, яку Бог до нас має» (1 Йо. IV, 9, 10, 16). Та однак Бог не ждав аж Нового Заповіту, щоб назвати себе Спасителем.

Іншого, крім мене, Бога ти не знаєш, і опріч мене, — Спасителя немає. *(Ос. XIII, 4).*

Якщо у Старому Заповіті Бог не вповні виявляє себе як Спаситель світу, то все ж таки виразно несе поміч і опіку тому народові, що його він вибрав та заключив з ним заповіт-умову:

Лише вас я знаю з усіх родин землі. *(Ам. III, 2).*

Як тільки пригноблений нарід взиває помочі, Бог втручається і через Мойсея звільняє його з руки єгиптян. Від тоді біблійна історія нам показує, що безперестанно:

Він визволяє і спасає. *(Дан. VI, 28).*

Це правда, що нещасні війни, неволя, вигнання завжди взивали такої допомоги. Ці тяглі втручування Бога принаймні розвинули в Ізраїля необмежене довір'я до Бога, який так радо завсіди приходив своєму народові з матеріяльною поміччю і дочасним спасінням, коли тільки він просив Його. Проте в Божому пляні це матеріяльне спасіння було лише приготуванням. Він

постійно нам пригадував, що крім Ягве нема Спасителя і таким способом помагав Ізраїлеві підійнятися аж до поняття духовного спасіння. Бо неволя душ є далеко болючіша та вимагає глибшого і спішного освободження.

Історія виказує, що все людство тієї епохи мало принаймні неясну свідомість про неволю, у яку воно попало під гріхом. Під цим оглядом Ізраїль займав упривілейоване місце. І тому святі Книги ставлять справу про гріх на перше місце і разюче впадає в очі та наполегливість Старого Заповіту невпинно повертати до цієї справи. Біблія починається оповіданням про першу провину і наслідки цього — так сказати б — дають напрям перебігові історії. Спричинене зіпсуття тією провиною множиться і щораз більше розширюється. Зло ширить жахливе спустошення. Доказом цього є безперервне збільшування кар і множення жертв покути. Коли глядіти на стан світу з тієї точки зору, що його нам подає Біблія, то бачимо, що цей стан справді жалюгідний. Людський рід носить назавжди відкриту рану, якої не може вилікувати. Щобільше: смертельний ворог заприсяг його загибіль. Від першого дня він держить людство, придавлене під своїм «законом». Душі не лише зранені, але ще й є рабами диявола.

Вони сиділи в тьмі й тіні смерти,
скуті нуждою й залізом. *(Пс. CVII, 10).*

Завдяки святим Книгам Ізраїль краще за інші народи зберігав пам'ять про початки людства і тугу за утраченим раєм. Він бачив занепад людини і її безсильність визволитись власними силами. Однак щось помагає йому не тратити відваги на вид своєї нужди та не попасти в розпач: це саме та обітниця спасіння, а радше відкуплення. Бо і справді безпосередньо після першого гріха була дана Божа обітниця, яку відтоді Бог часто підтверджував і численними чудами безупинно піддержував в Ізраїлю надію бачити сповнення тієї обітниці. Про це спасіння, що його очікував Ізраїль з так великою надією, має не якесь неясне уявлення, але утотожнює його з Особою, зі Спасителем, з Месією.

Ведені Об'явленням найшляхетніші і найревніші душі передчувають, що якийсь чоловік обновить те, що вже один чоловік знищив. Нераз якась подія чи навіть один особистий вчинок тяжить над долею людства. Ізраїль надає спасінню таку саму «особисту» форму і втілює спасіння в одну людину. Бог не лише

дасть докази своєї спасительної любови, але й пішле Спасителя і в цьому Спасителеві Він об'явиться Сам «Особисто» ...

На цього Месію Ізраїль покладатиме свої надії і теж хибне поняття про ціль приходу Месії, чому здавалося б сприяли деякі пророцтва, очікуючи від Нього — як і самі Апостоли ще вчинять — «щоб оновив царство Ізраїля» (Ді. I, 6).

Небагато таких, що зрозуміють поняття духовного спасіння, мало хто дожидатиме справжнього «Відкупителя» від гріха. Все ж таки ніколи не було сумніву у прихід Месії та що Він походитиме з народу Ізраїля. Обітниця Його приходу є немов маяком серед ночі, надією серед найжахливіших терпінь, непохитною певністю.

З кожним днем постать цього Месії збагачується новими рисами, які мали б помогти пізнати Його, коли вже прийде. З кожним днем Його місце в Біблії стає щораз більше передовим.

І саме тому зміст Біблії, її погляд на людство та представлення історії того ж людства є по суті релігійні: значення гріха, цього гріха, що спричинює прихід Месії та укладає ввесь плян відкуплення; важливість приходу цього Месії, до котрого все спрямовується та у котрому все зосереджується. Ці напрямні проявляються у Біблії щораз ясніше і сильніше.

Гріх ... Відкупитель: біля цих двох бігунів обертається не лише історія Ізраїля, але й історія усього людства. Однак хоча в Ізраїлю пророки спрямовують душі до Месії-Відкупителя, декотрі з їх пророцтв все ж таки не відбирають надії на славне туземне царство. Крім того з бігом часу сам Бог покликує «спасителів», які виробляють і піддержують цю надію. Отже не можна брати народові надто за зле, що він добачує в Йосифі, в Мойсею, в Ісусі Навині і в Давиді не лише прообрази майбутнього Месії, але також вижидає, щоб цей привернув добу тріюмфу. Старий Заповіт, а з ним й Ізраїль є отже спрямовані до Месії, що відкупить певного дня гріх світу та приверне людство до первісної щасливости.

Вже так важлива з причини цієї подвійної місії постать Месії є в силі надати біблійним Письмам не лише певний напрям і «зміст», але теж повне «значення». Якщо «кроки легіонів машерували для нього»,[56] скільки ж більше можна примінити ці слова до події історії Ізраїля! — І дійсно, ввесь Старий Заповіт стає ясним лише через Месію. Він є завершенням всіх приготувань, Він є здійсненням всіх прообразів.

---

[56] Слова французького поета Пегі, Ева.

Все ж таки немало було тих, які гляділи з духової площини та очікували спасіння від гріха. І саме у цьому останньому погляді увесь Старий Заповіт прибирає вигляд приготування на прихід Бога Спасителя. Прославлення Месії є в той час відложене до незнаної майбутности, на ділі на кінець часів. Без сумніву, що щойно перед хрестом Христа люди зможуть сказати з Апостолом: «Ми пізнали й увірували в ту любов» (1 Йо. IV, 16). Проте є так велике багатство Богом надхненних сторінок, що звіщають спасіння й приготовляють, так широкою і величньою є дорога, яка його відкриває й якою прийде Відкупитель — це усе являє собою немов царський шлях до пізнання Спасителя і Його любови до нас.

СПАСИТЕЛЬ ІЗРАЇЛЯ

Живий Господь, Спаситель Ізраїля.
(1 Сам. XIV, 39).

Історія Ізраїля — це довжезний ряд терпінь, неволі, вигнань та війн. Географічне положення Палестини робило з неї природний шлях завойовників, що приходили з півночі, як також місце переходу військ Єгипту й Асирії, коли вони провадили війни. Частий голод і убогість племен, що заздрісні і жадні завоювань провадили боротьбу, яка через політичне суперництво ставала ще жорстокішою. Тому то Ізраїль так часто попадав у неволю і руїну. Отже глядячи з природної точки зору, не трудно є вияснити причини тієї сталої нужди і неволі, що їх єврейський нарід переносив дуже нетерпеливо. Але в тому була ще й інша причина надприродна і суттєва: Божа воля.

Впродовж усієї історії Ізраїля нечасто виявляється Божа воля з такою ясністю і послідовністю, як ось тут. Мотив того є очевидним: треба було розвинути у цьому народі схильність інстинктовно та постійно прибігати до Бога, єдиного Освободителя, єдиного Спасителя. Треба було теж, щоб труднощі були так важкі до розв'язки, привернення (доброго) стану так безнадійне, щоб події вказали наглядно на Божу опіку і поміч. Цю поміч засилає нераз прямо, а часто через людей, які в очах інших є наче «спасителями». Вже з початку своєї історії, ще перед тим ніж стало народом плем'я Авраама, Ісаака та Якова, воно було урятоване від голоду лише завдяки Йосифові, який, будучи «добрим генієм» усього Єгипту, дістав від фараона символічне ім'я «Цафнат Панеаса», тобто «цей, що дає поживу життя» або інакше «спаситель світу». Чи ж не скаже він до своїх братів: «Щоб зберегти вас при житті, Бог послав мене перед вами» (Бут. XLV, 5). Також і Богом надхнений Мойсей зможе повторити ті самі слова. Без нього Ізраїль не був би визволений з неволі, не був би вийшов з Єгипту, ані не міг дійти до обіцяної землі.

Щоб ще сильніше вказати на Боже заступництво, часом Бог доручить посланництво простим жінкам, які вповні свідомі цього Божого доручення. Ось як Юдита:

О Боже, Боже мій! Вислухай і мене... Ти бо вчинив минуле, теперішнє і те, що прийде потім... Ось асирійці зросли могутністю, прославилися своїми кіньми й вершниками, хвалилися відвагою піхоти, надіялись на щит, на спис, стрілу та пращу, і не признавали, що ти — Господь, який кладеш кінець війнам. Господь — твоє ім'я! Розбий же їхню силу потугою твоєю! Розгорощи їх міць у своїм гніві, бо вони задумали твою святиню осквернити, намет, де пробуває ім'я твоєї слави, опоганити і роги твого жертовника позбивати. Поглянь на їхню гординю, зішли на голову їхню гнів твій. Подай моїй руці вдовиній потрібну мені силу. Побий хитрістю моїх уст раба з паном, пана ж разом із слугою. Розбий їхню пиху рукою жінки. Бож не в численності твоя потуга, і твоя міць не в сильних; але ти — Бог смиренних, ти малим допомога, безсилим покровитель, пригнобленим заступник, спаситель одчайдушним. Так, так, Боже мого батька, Боже Ізраїля — твого спадкоємства, Владико неба й землі, вод Сотворителю, Царю всього створіння твого, вислухай мою молитву! Дай мені слово й хитрість, щоб їм і ран і синців завдати; їм, — що на завіт твій, на святий храм твій, на гору Сіон та на дім, що твоїм синам належить, мали лихі задуми. Вчини, щоб кожен твій народ, кожне плем'я знало добре, що ти єси, о Боже, — Бог всемогутній, сильний, і що другого захисника для роду Ізраїля, крім тебе, немає. *(Юд. IX, 4, 5, 7—14).*

Так же Естера:

Мій Господи, Ти єдиний є наш Цар, споможи мене в моєму опущенні, мене, що не має іншої помочі, крім Тебе... Я довідалась ще змаленька, серед мого батьківського племені, що Ти Господи, полюбив Ізраїля більше, як інші народи, та й наших батьків більше, як їх предків, вибрав за своє насліддя, та що Ти сповнив в їх користь всі Твої обітниці... Спогадай на нас, Господи, та дайся пізнати у цьому часі нашого горя... Увільни нас Твоєю рукою, спомоги мене, бо немає нікого крім Тебе, Господи... О Боже, Ти сильніший над усі потуги, вислухай молитви тих, що не мають іншої надії; увільни нас з рук лукавих, та вирятуй мене з цієї тривоги.

(Ест. XIV, 14—20).

В усіх критичних хвилях Ізраїля, так Судді, як і Царі, що поставлені Божим Провидінням, як провідники народу, мають післанництво визволяти Божий нарід з того нещастя, у яке він попав у цю пору. Один з них навіть носитиме ім'я символічне й глибоке значенням: Йозуе — «Бог спасає». І дійсно навіть тоді, коли Бог користується посередниками, післанцями своїми — це він тільки і тільки він — Бог спасає! Бог, що є єдиним Спасителем. З якою ж глибокою покорою і безкорисною скромністю Мойсей постійно повторятиме це Божому народові та відмовлятися від будьякої заслуги, бо вся заслуга тільки Богові належить.

У свою чергу співатиме Псалмопівець:

Не нам, о Господи, не нам,
а імені твоєму дай славу. *(Пс. CXV, 1).*

Щоб однак унагляднити свою поміч, Бог поряд із посиланими «спасителями» робить також і сам перед очима свого народу дивні чудеса, завдяки яким, народ рятується зі скрутного й безвихідного положення. Перехід через Червоне море, чудесне харчування у пустині, вхід в Обіцяну Землю, безчисленні перемоги в безперестанних боях і війнах з іншими народами, що були осягнені виключно завдяки приявности святого Кивоту — ось деякі з цих знаків-чудес, які вказують і виявляють чому саме Ізраїль визнає свого Господа своїм Спасителем.

Сила і міць моя — Господь, він став мені рятунком. Він мій Бог... Провадив у милості своїй народ... Привів його потугою своєю до житла святого твого. *(Вих. XV, 2, 12, 13).*

Так співає Мойсей з усім народом, що зібрався на молитву подяки свому Господеві. І це ім'я Спаситель-визволитель Господь зберігатиме крізь цілу Біблію: саме таким ім'ям називатиме його, щоб перемогти у боротьбі, від якої залежатиме майбутне Ізраїля:

Благословен Господь, моя скеля...
Він моя милість і моя кріпость,
моя твердиня і мій визволитель. *(Пс. CXLIV, 1, 2).*

Згадуючи поміч, якої Ізраїль зазнав від Господа у минулому, Єремія каже:

О Господи, Ізраїля надіє, Спасителю його в скруті!
(Єр. XIV, 8).

Навіть теж один поганин, цар Дарій, після чуда, що сталося за проханням-молитвою пророка Даниїла, буде змушений визнати:

Бо він — Бог живий і перебуває повіки, і царство його не занепаде ніколи, і влада його кінця не матиме. Він визволяє і спасає, він творить знаки та чуда на небі й на землі; він спас Даниїла з левиних лап. *(Дан. VI, 27, 28).*

І справді, Ізраїль знає добре і глибоко свідомий цього, що в часі недолі ніколи не взивається даремно помочі того Господа, який завжди прихильний йому та вживає всієї своєї сили для визволення і спасіння народу. Однак це не для того тільки, щоб випровадити якесь плем'я з одного краю і впровадити в інший, ані щоб запевнити йому дочасний добробут і першенство, Бог мав би простягати своє рам'я, виявляти свою силу, рятувати Ізраїль! Мета, що її Бог поклав собі, є духовою, вічною. І тому, щоб усвідомити свій вибраний нарід щодо справжніх мотивів своєї помочі, Він приходить йому з поміччю найчастіше лише тоді, коли його нарід оказується йому вірним. Коли ж цей нарід стається йому невірним, коли звертається до поганських бовванів, тоді Господь покидає його, полишаючи на нужду, а навіть на важку неволю, вигнання. І так, наприклад, Естера була вповні свідома цього й тому з покорою визнає:

Согрішили ми перед тобою і ти віддав нас у руки наших ворогів, бо ми поклонилися їхнім божкам. Праведен ти Господи! *(Ест. XIV, 17).*

Ще цікавіше, що навіть самі погани знали про те. Чи ж не говорили про Божий нарід у часах його невірности своєму Господеві?

Усі, що їх зустрічали, жерли їх, а вороги їхні говорили: Ми невинні, бо вони згрішили перед Господом. *(Єр. L, 7).*

Величезною заслугою пророків є без сумніву те, що вони підкреслили зв'язок між спасінням і вірністю Ізраїля та що усвідомили ці затверділі і бездушні серця Ізраїля, що гріх потягає за собою терпіння, неволю, рабство.

*

Проте це лише щойно перший етап дороги Ізраїля до справжнього духового життя. Він повинен був вийти зі свого дитинства, його поняття про прихід Спасителя мало лучитися не з визво-

ленням із неволі і матеріяльним добробутом, а з освободженням і спасінням духовим.

Надію на матеріяльні нагороди за його вірність, помаленько мала заступити надія на внутрішньо-духове освободження. Ізраїль мав зрозуміти, що гріх не лише заганяє в рабство, але що він сам є цим рабством. В цьому велич Богом надхненних авторів, зокрема псалмопівців, що над тим трудилися і завжди це підтверджували навіть у своїх проханнях про дочасне та давали першість тому, що духове:

До тебе, Господи, я прибігаю;
не дай мені осоромитися повіки,
у твоїй справедливості визволь мене! *(Пс. XXXI, 1).*

Наближися до душі моєї, визволь її;
з огляду на ворогів моїх спаси мене! *(Пс. LXIX, 19).*

І я прикликав ім'я Господнє:
О Господи, благаю, спаси мою душу! *(Пс. CXVI, 4).*

А вже найбільшу увагу вони звертали на блуди особисті і загальні. Завдяки псалмопівцям розвивається поняття про гріх щораз більше і душі набирають яснішого пізнання та свідомости того рабства, у яке погружує їх гріх. Найбільше до того причинився Давид, цар-каянник. І без сумніву ніхто інший, як цар Давид, автор «Помилуй м'я, Боже» ... не мав так глибокого довір'я до Бога, того довір'я, яке ніколи не повинно опускати грішника. О, як зворушливі поклики до Бога того царя-каянника!

Помилуй м'я, Боже, з милости твоєї;
з великого милосердя твого зітри мої провини.
Обмий мене повнотою від вини моєї,
очисть мене від гріха мого.
Провини бо мої я знаю,
і гріх мій завжди передо мною.
Тобі, тобі єдиному, згрішив я,
і зло на очах твоїх учинив я,
щоб ти у вироку твоїм був оправданий
і правий, коли будеш судити ...
Серце чисте створи мені, о Боже,
і дух потужний віднови в нутрі моїм.
Поверни мені радість спасіння твого ...
щоб доріг твоїх навчив я беззаконних,
і грішники щоб навернулися до тебе.

Визволь мене від кровопролиття, Боже, Боже мій, Спасе ...
і уста мої возвістять хвалу твою ... (Пс. LI, 1—6, 12, 14—17).

Здається, що неможливо краще за слова цього псалма висловити почування, терпіння, осамітнення і тугу, які відчуває грішник ... І теж це гаряче і покірне взивання до Бога-Спасителя! Хіба лише слова CXXX псалма могли б рівнятися цьому вище наведеному!

З глибин взиваю, Господи, до тебе.
О Господи, почуй мій голос! ..
Коли ти, Господи, зважатимеш на провини, —
о Господи, хто встоїться?
Та в тебе є прощення,
щоб мали страх перед тобою.
Жду на Господа,
душа моя жде,
і я надіюся на його слово.
Душа моя чекає на Господа
більш, ніж сторожа на ранок.
Надійсь, Ізраїлю, на Господа,
бо в Бога є милість,
і відкупленння велике в нього.
Він викупить Ізраїля
з усіх його злочинів. (Пс. CXXX).

Ці всі чудесні зітхання теж і християни повторямитуь продовж довгих віків, благаючи перш за все прощення гріхів. Але ось вкінці Ізраїль стає підготований до наміру Бога: не лише зіслати Спасителя, але й Відкупителя. І на світанку цього спасіння старенький Захарія дає нам доказ, що Ізраїль остався завжди вірним:

А ти, дитино, пророком Вишнього назвешся, бо ти ходитимеш перед Господом, щоб приготувати йому дорогу, дати його народові знання спасіння через відпущення гріхів їхніх, завдяки сердечній милості нашого Бога, з якою зглянулось на нас Світло з висоти, щоб освітити тих, що сидять у темряві та в тіні смертній, щоб спрямувати наші ноги на дорогу миру.
(Лк. I, 76—79).

І ось вкінці народ Обітниці став дійсною колискою Відкупителя.

ІЗРАЇЛЬ, КОЛИСКА ВІДКУПИТЕЛЯ

Благословен Господь, Бог Ізраїля, що навідався і звільнив народ свій... як то він сповістив був устами святих своїх від віку пророків. *(Лк. I, 68, 70).*

Таким страшним, так глибоким мало бути горе людства, яке віддалося гріхові й його наслідкам, що Бог хотів вже від перших днів створення людини дати їй ясну зірку надії у цій безпросвітній темряві, у яку вона погрузиться з власної вини. Одним із найбільших скарбів Святих Книг та заслугою Ізраїля, що вони передали обітницю про Відкупителя, який мав би прийти й обітниця, яку Бог так часто поновляв. Першу об'яву і надію на цю обітницю дає Бог відразу, безпосередньо після поповнення першого гріха:

Я покладу ворожнечу між тобою і жінкою і між твоїм потомством та її потомством. Воно розчавить тобі голову, а ти будеш намагатися вжіп'ястися йому в п'яту. (Бут. III, 15).

І ця обітниця немов Про-Євангеліє започатковує цілий ряд пророцтв про Месію, пророцтв, що їх Ізраїль так ревно й «заздрісно» зберігатиме. А ці обітниці — це запорука того завіту, що його Бог заключив з Патріярхами.

Хоча дуже часто Бог поновляє ці обітниці після довгих перерв, то все ж таки вони наглядно виявляють послідовність, тяглість і незмінність Божого наміру через свій вибраний нарід дати людству Відкупителя:

Завдяки Богові твого батька, що тобі помагає, та Всевишньому, що тебе благословляє благословенням небес ізгори, благословенням безодні, що розляглась долі, благословенням грудей і лона. Нехай благословення твого батька, більші, ніж благословення гір відвічних і ніж привабa горбів споконвічних... (Бут. XLIX, 25, 26).

Ці обітниці не лише перестерігають людей перед нещастям, що потягає собою гріх, але теж піддержують їхню надію. Зрештою Бог не задовольняється лише самим поновленням обітниць, він втілює їх у вибраних людей, тих людей, що стаються прообразами, хоча й іще далекими, але все ж таки вже тепер наглядно відносяться до Особи майбутнього Відкупителя.

Бог ставить перед очі Ізраїля образ Ісаака, єдиного та улюбленого сина, що згоден бути принесеним у жертву Авраамом, своїм батьком. І ця тайна висвободження, любови і милосердя, що віщим способом вказує на таїнство Голготи, вже вся під знаком хреста. Милосердя Бога-Спасителя не менш очевидне також і в особі Мойсея, цього носія Божого слова та виконавця Божої волі висвободження і спасіння. Бо чи ж у дійсності не важка неволя та нужда Ізраїля спонукали Бога післати своєму народові Мойсея, провідника й визволителя?

Сини ж Ізраїля стогнали від праці й голосили, й лемент їхній від тяжкої роботи знявся до Бога. Почув Бог їхній стогін та й згадав союз свій... *(Вих. II, 23, 24).*

З бігом часу ще й інші «спасителі» появляться в Ізраїлі. І помимо того, що вони виступали, як здавалося б у малозначних подіях, все ж таки їх головна роля є релігійна: їх посланництвом було поволі вирізьблювати постать очікуваного Відкупителя. Наприклад, одною з найбільших заслуг Йосифа є дати нам помітити немов у відбитці декілька визначних рис Месії. Без сумніву, що саме з цієї причини Богом надхненні Автори з такою наполегливістю змальовували Його зображення духові і пам'яті людей. Мало є оповідань, що займали б у Біблії так багато місця, і таких, що дійшли б до нас з таким багатством подробиць. Та й не має теж таких, що робили б на нас більше враження. І сьогодні так, як колись, нема нікого, хто, почувши це оповідання, міг би забути історію про Йосифа, що його продали рідні брати, а який відповідає на їх жорстокість великодушним пробаченням. З біблійного оповідання наглядно бачимо, що хоч та дитина Йосиф є і вибранцем Бога та найкращою, найневиннішою і найбільш улюбленою з-поміж дванадцяти синів Якова, стає предметом зависти, опісля ненависти своїх братів, які, користаючи з пригожих обставин, змовляються і рішають його вбити. Йосиф урятований лише завдяки інтервенції Рувима, який або іще не так дуже зіпсутий, як його брати, або надто боязливий.

І Йосиф проданий своїми братами, його довга туніка замочена в крові барана, він відходить як невільник на ринки Єгипту, зраджений із-за ненависти до краси й невинности, бо так ненавидить гріх і лукавство. Ось пророче передсказання божественної історії того, котрий хоча й несправедливо, але з безмежною любов'ю терпітиме через нас і за нас.

Особа Йосифа ніяк не піде в забуття в Ізраїлі! Навпаки, глибінь і багатство пізніших текстів Св. Писання свідчить, що історія Йосифа завжди жива серед Божого народу. Вистачить прочитати хоча б історію лише у Книзі «Мудрість», щоб побачити, як жива і незатерта збереглась вона у пам'яті Ізраїля та як чудово вона тут змальована. (Муд. II, 12—20). Ця історія незвичайно живо і недвозначно вказує на страсті майбутнього Месії-Христа. Чи ж бо можна бачити лише чистий припадок у тому факті, що цю чудову поему можна б майже дослівно примінити так до змови ворогів Христа, як і до розмови братів Якова, коли вони плянують убити свого брата Йосифа?

Та на тому не кінчається наука, що випливає з цієї історії, яку розповідає Книга Буття. Це оповідання прегарно розказує про гідності і впливи Йосифа на дворі фараона у Єгипті та про заслуги, які він віддав краєві спустошеному голодом. І здавалося б, що вже затерлися сліди того проступку, що був поповнений у пустині. Однак глибока наука в цьому, що від поповнення того злочину брати Йосифа не мають спокою, їх давить тривога, докори сумління не дають спокою, а в додатку спадають на них усякі нещастя і голод. І це все не може залишитися без благодатного впливу на братів Йосифа! Ці всі нещастя — а бачимо, як чудово і по-мистецьки змальовує їх Біблія, — поступово зм'якшують та роблять більш людяними їхні жорстокі душі. Вони вчаться покори, незабаром каяття зродить у них любов і ніжність до цього улюбленця Якова й Рахилі, якого вони колись так дуже ненавиділи. І щойно тоді славний, могутній Йосиф посередничить, спасаючи їх від голодової смерти, загоюючи їхні розкаяні серця прихильними словами, потішаючи словами глибокої любови:

Ви зло задумали на мене, але Бог обернув це на добре, щоб зробити так, як воно й є сьогодні: спасти життя багатьом людям... І втішив їх і говорив до них зичливо.

(Бут. L, 20, 21).

Завдяки Йосифові Ізраїль стає потужним народом, і далеко пізніше зможе відзискати своє наслідство та діждатися спов-

нення Божих обітниць. І так плодоносне терпіння одного із синів Якова дало змогу дванадцятьом колінам Ізраїля ввійти у посідання Обіцяної Землі. То ж саме терпіння дало теж Йосифові славу рятівника не лише Єгипту, але зокрема тих, які наміряли його убити. Ці всі прообрази, що віддзеркалювали таку чи іншу духову рису майбутнього Месії, мусіли не лише допомогти Ізраїлеві вглибитися в духа й розуміння відкуплення, але й теж кидати живе світло на особу самого Відкупителя.

До об'явлень і прообразів Бог додає ще й обітниці. Тоді як Господь затісняє свою умову-завіт з Ісааком та Яковом, богонадхнений Автор предвіщає:

Берло від Юди не відійде, ні жезл із-поміж стіп у нього, поки не прийде той, якому він належить, йому будуть коритися народи. До виноградини він прив'язує своє осля, що до найкращої лози — дитя ослиці. В вині пере він свою одежу, у крові грон — свій одяг. Очі в нього іскристі більш, ніж вино; від молока біліші його зуби. *(Бут. XLIX, 10—12).*

А містичні зв'язки Бога з Давидом іще інтимніші й більш уточнені:

Поклявсь Господь Давидові правдою
і не відступить він від неї:
Плід твого лона насаджу я
на твоїм престолі...
Бо Господь Сіон собі вибрав,
він захотів його собі як житло.
Це місце мого відпочинку назавжди,
тут оселюся, бо я його собі вподобав...
Там вирощу я Давидові рога,
там приготую світильник для помазаника мого.
Ворогів його я соромом укрию;
а на ньому буде його вінець сяяти.
(Пс. CXXXII, 11, 13, 14, 17, 18).

Син Давида, «предмет» Божого уподобання, справжня дитина Ізраїля, улюбленець Бога — ось таким має бути той, якого прихід предвіщає й обіцяє Старий Заповіт:

А як сповняться твої дні й ти спочинеш з твоїми батьками, я поставлю по тобі твоє потомство, що вийде з твого лона,

й утверджу його царство... Я буду його батьком, а він буде мені сином.[57] *(2 Сам. VII, 12, 14).*

Навіть місце його народження передсказане пророками:

Ти ж, Вифлеєме-Ефрато, занадто малий єси, щоб бути між тисячами Юди. З тебе вийде мені той, хто має бути Володарем в Ізраїлі;[58] *його походження із давніх-давен, з днів споконвічних. Тому він лишить їх до часу, коли породить та, що має родити; і тоді останок їхніх братів повернеться до синів Ізраїля. І він стоятиме й пастиме у Господній силі та величі імени Господа, Бога свого. Вони сидітимуть, бо він тоді буде великим аж до кінців землі.* *(Міх. V, 1—3).*

Пророки безупинно пригадували на ці обітниці:

Бо він помститься за кров своїх рабів, він помститься на ворогах своїх, землі ж своїй, своєму народові простить.

(Втор. XXXII, 43).

А Псалмопівці невтомно оспівують ці обітниці: Відтепер ніхто в Ізраїлі не може не знати про того, кого очікується:

І вийде паросток із пня Єссея, і вітка виросте з його коріння. Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання й страху Господнього. (Іс. XI, 1, 2).

«А той, хто має вуха, щоб слухати, хай слухає!»

*

У вірі померли всі ці, не отримавши здійснення обітниць; вони лише бачили й вітали їх здалека. *(Євр. XI, 13).*

Але навіщо наводити у св. Книгах стільки образів й обітниць і повторювати їх з роду в рід, коли душі вже сповнені ба-

---

[57] Порівн. Євр. I, 5. А більша частина з цитатів тих розділів, що послідують, находимо в інших Посланнях Апостолів і теж у «Діяння Апостолів». Вони також примінені в іконографії середньовіччя і дозволяють розпізнати особи Старого Заповіту, що так часто зображені мистцями у наших церквах і катедральних храмах.

[58] Порівн. Мт. II, 6. Про сповнення цього пророцтва згадується у св. Євангелії (Йо. VII, 42).

жанням та ожиданням Месії? Якщо неможливим є знати, в якій мірі Божий нарід справді очікував і взивав того Месію, якщо таємниця душ сьогочасних, як і давніх є закритою для нас і нерозгаданою, так принаймні залишається нам у текстах Старого Заповіту неоспоримий доказ цього гарячого бажання у серцях найкращих дітей Ізраїля. Навіть Христос запевнив, що це бажання було в серцях Патріярхів: «Авраам, ваш батько, сповнений був радощів звидіти день мій — і звидів, і втішився» (Йо. VIII, 56).

В свою чергу благання, які взносяться у псалмах і книгах пророків, вказують ясно на це, що душі цих Богом надхнених авторів були глибоко пройняті тим бажанням. Так взнеслих почувань не вигадується! Вони можуть зродитися лише в тих душах, які всеціло звернені до світла й освободження. В міру як гніт і страждання щораз важче давлять, а пора сповнення обітниць наближається, Ізраїль все більш і більш гарячо прагне приходу свого Спасителя.

На вигнанні, в діяспорі, Ізраїльський нарід з найбільшою увагою й запалом студіює Книги Святого Писання і вони виявляють йому багатства своїх скарбів і побожні душі прямо заглиблюються в них. Вони пізнають свої помилки та свою духову нужду, що оказується їм більшою ніж їхні матеріяльні злидні. Вони починають відчувати нестримну тугу і бажання того обіцяного спасіння, яке визволило б їх від гріха, як теж з усіх їхніх нещасть.[59] Теж висловлені благання у Псалмах стаються могутніші й наполегливіші. Мається враження, що вже чуємо тут Симеона, Захарію, Анну, а навіть і Пречисту Діву Марію:

Нехай Бог змилосердиться над нами й благословить нас;
нехай засяє лице його над нами,
щоб знали на землі його дорогу,
між усіма народами його спасіння. *(Пс. LXVII, 1—3).*

І ось Богом надхнений Автор книги «Сирах», хоча з найглибшою покорою і пошаною, але теж і не без настирливости благає Бога «приспішити час» свого приходу та «пригадати собі пору» (Сир. XXXVI). Щодо Псалмопівця, то він навіть важиться в ім'я вибраного народу жалітися Богові та дорікати йому за його «опізнення» стосовно спасіння Ізраїля:

---

[59] Це нетерпляче вижидання Спасителя проявляється теж й у св. Йоана Христителя: «Ти той, що має прийти, чи іншого маємо чекати?» (Мт. XI, 3 і теж Лк. II, 25, 38).

Докіль, о Господи, ти будеш ховатись?
Докіль палатиме вогнем гнів твій? . .
Де вони, Господи, днедавні твої ласки?
Згадай, о Господи, про слуг твоїх наругу, —
що про них у вірності твоїй ти Давидові поклявся;
я ж бо ношу її у моїм серці від багатьох народів, —
що нею твої вороги, Господи, зневажають,
що нею зневажають сліди помазаника твого.[60]

(Пс. LXXXIX, 47, 50—52).

Взивання Спасителя множаться у Псалмах, а вижидання на Його прихід стає щораз більше тужливим.

Збуди твою потугу
й прийди нам на спасіння . . .
Споглянь із неба й подивися . . .
Господи Боже сил, обнови нас,
засяй твоїм обличчям,
і ми спсемося! *(Пс. LXXX, 3, 15, 20).*

Коли б то вже прийшло з Сіону Ізраїля спасіння!
Коли Господь поверне долю свого люду,
зрадіє Яків, утішиться Ізраїль! *(Пс. XIV, 7).*

Устань нам на допомогу
і визволь нас твого милосердя ради. *(Пас. XLIV, 27).*

Хай прийде небарно нам назустріч твоє милосердя,
бо ми вельми нужденні стали.
Поможи нам, о Боже нашого спасіння,
слави імени твого ради;
визволь нас, прости нам гріхи наші
імени твого ради. *(Пс. LXXIX, 8—9).*

Мудрець благає приходу милосердя і світла для всіх народів.

Зглянься на нас, Владико, Боже всесвіту, і споглянь! На всіх поган розповсюдь твій острах! Зведи свою руку на чужі народи — нехай твою владу вони узріють. Як перед ними явив єси твою святість між нами, так перед нами яви твою велич між ними . . . Час приспіши, спом'яни бо присягу, — щоб діла твої великі прославились . . . Зглянься над отим

---

[60] Пор. вже наведений псалом CXXX.

святим твоїм містом — над Єрусалимом... Хай сповниться Сіон прославою твоєю, а твій народ — твоєю величчю.

(Сир. XXXVI, 1—3, 7, 12—13).

Взивання пророка Ісаї, що їх Церква повторяє кожного року перед Різдвом, є ще гарячіші:

Розлийте, небеса, згори росою правду, і нехай хмари дощем її виллють! Нехай відчиниться земля і дасть спасіння, і нехай виростить разом справедливість! *(Іс. XLV, 8).*

А потім поновлює іще з більшою наполегливістю:

Коли ти твориш страшні чини, яких ми й не сподівались і про які ніхто ніколи не чув: ніяке вухо не чувало, ніяке око не видало іншого Бога, крім тебе, що стільки вчинив би тим, що на нього уповають. Ти йдеш назустріч тим, що радо чинять правду, що пам'ятають твої дороги. Та ось ти розгнівився, ми ж були згрішили нашим відступством... бо ти сховав від нас твоє обличчя і видав нас у руки злочинів наших... Не гнівайся без міри, о Господи! Не згадуй злочину повсякчасно! Глянь же: Усі ми народ твій! Міста твої святі опустіли; Сіон став порожній, Єрусалим — безлюдний. Храм наш святий та славний, де тебе батьки наші прославляли, згорів у пожежі. Усе, що нам було миле, обернулося в руїну. Невже по всім тім, Господи, ти будеш стримуватися, будеш мовчати й понижувати нас без міри? *(Іс. LXIV, 2—4, 6, 8—11).*

*

На це гаряче бажання Ізраїля відповідає таке ж саме бажання Бога, що ще більше ніж його нарід прагне відкуплення того свого народу. І богонадхнені Автори подбали й про те, щоб виявити нам і дати пізнати ці почування Божого серця. І саме у цьому чи не найбільш зворушуюча краса Старого Заповіту — така незрівняння краса, що для кожного з нас може бути молитвою завжди актуальною.

Чи ж ці тексти не представляють нам Бога вічного, всемогучого, безконечного, який схиляється до грішного людства та невпинно кличе до себе й прагне злучитися з ним, — навіть ще грішним, ще перед Відкупленням? Чи ж це не той сам Відкупитель говорить устами пророків і чи ж це не Його серце виявляється в радості крізь ось ці вбогі людські слова?

Та, проте, Якове, ти не взивав до мене; не побивався, Ізраїлю, за мною... Я, я стираю твої провини заради мене самого, гріхів твоїх не згадую вже більше... А тепер слухай, Якове, мій слуго, Ізраїлю, якого я вибрав! Бо я виллю воду на спраглу землю... Я виллю мій дух на твоїх потомків, моє благословення на твоїх нащадків. (Іс. XLIII, 22, 25; XLIV, 1, 3).

Навіть якщо люди, затративши почування своєї нужди, перестали б прагнути приходу Спасителя, то Він так дуже прагне принести їм те, що приготовив для них у свому серці, що все ж таки прийшов би до них. І це чудо любови Божої так взнесле і велике, що перед ним бліднуть усі поповнені досі чуда. Хай отже люди не глядять у минуле, бо майбутнє оказується пребагатим у дари й благодаті Божі:

Не згадуйте про те, що було, не думайте про давнє! Ось я творю щось новітнє: воно ось-ось уже сходить. Чи ж ви його не впізнаєте? Я прокладу дорогу в пустині і на безлюддях — ріки. Звір дикий буде мене прославляти, шакали й струсі, бо я дам воду в пустині і на безлюддях — ріки, щоб напоїти мій вибраний народ. Народ той, що я утворив для себе, хвалу мою звіщатиме. (Іс. XLIII, 18—21).

Отже хай людство не тратить довір'я: Всі обітниці здійснять-ся і земля стане оновлена, сам Бог дає запоруку цього!:

Я виведу з Якова потомство, з Юди — спадкоємця гір моїх... і те, що було перше, не буде згадуватися більше, ані спадати на думку. Ви ж радуйтеся й веселіться по віки вічні з-за того, що я творю! (Іс. LXV, 9, 17, 18).

Святе місто матиме того, кого так вижидає — Месію, і зазнає безмежної радости:

Ходіть, ходіть у ворота, рівняйте народові дорогу, насипайте, насипайте шлях, очистіть його від каміння, виставте стяг народам! Ось Господь об'являє аж до кінців світу: Скажіть доньці Сіонській: Ось іде твій Спаситель. Ось із ним його заплата, перед ним його нагорода. І їх назвуть святим народом, викупленцями Господніми, тебе ж назвуть пошукуваним, непокинутим містом. (Іс. LXII, 10—12).

Співай і радуйся, дочко Сіону, бо ось я йду й житиму посеред тебе — Слово Господнє. Сила народів того дня до Господа пристане; вони будуть його народом і житимуть посеред тебе,

і ти зрозумієш, що Господь сил послав мене до тебе. Господь посяде Юду як свій пай на Святій Землі. Він знову вибере Єрусалим. Замовкни перед Господом усяке тіло, бо він пробуджується з святого житла свого. *(Зах. II, 14—17).*

*

Жінка й каже до нього: «Відаю, що має прийти Месія, чи то Христос»... А Ісус їй: «То я, що говорю з тобою».
(Йо. IV, 25, 26).

І, почавши від Мойсея та від усіх пророків, він вияснював їм те, що в усім Писанні стосувалося до нього.
(Лк. XXIV, 27).

Ізраїль нетерпеливо очікує обіцяного Месію та покладає усі свої надії на «день» його приходу. Але як же ж він уявляє собі цей день приходу Месії? Св. Писання перш за все заповідає, що це буде день приходу Царя:

Берло від Юди не відійде, ні жезл із-поміж стіп у нього, поки не прийде той, якому він належить. *(Бут. XLIX, 10).*

Царя, що буде позначений Божим помазанням:

Знайшов Давида, слугу мого;
миром моїм святим його помазав. *(Пс. LXXXIX, 21).*

Він володітиме в усій величі своєї царської влади:

Йому поклоняться всі царі,
усі народи йому служитимуть. *(Пс. LXXII, 11).*

Хоч Ізраїль уже в особах царів Юдеї добачував зариси прикмет свого Месії-Царя, однак це царство Давида являє собою передусім найкращий образ царства майбутнього Месії, царства всесвітнього, славнішого понад усі царства.

І прославлятимуть його усі народи. *(Пс. LXXII, 17).*

Пам'ятаючи добре обітниці, що були Богом дані його праотцеві Авраамові, Ізраїль нетерпеливо очікує того дня, коли установить володіння Ізраїля над цілим світом: Очевидно, Ізраїль розуміє тут і прагне володіння туземного, матеріяльного над усім світом:

Ти бо станеш батьком многоти народів... Я зроблю тебе дуже-дуже плодовитим, виведу з тебе народи, навіть царі вийдуть із тебе. *(Бут. XVII, 4, 6).*

Теж і пророцтва Даниїла наполегливо підкреслюватимуть необмежену царську владу Сина чоловічого, а загал народу сподівається з приходом цього «великого Царя» такого матеріяльного добробуту, якого досі іще не бувало (порівн. Йоіл, II, 18—27). Але все ж таки релігійний і моральний дух Ізраїля вважає цей день теж днем суду над добрими і злими, що отримають нагороду або кару. Пророк Йоіл передвіщає, що цей день мали б попередити страшні, апокаліптичні знаки:

Я знаки дам на небі й на землі: кров і вогонь, і стовпи диму. Сонце обернеться у пітьму, а місяць у кров — раніше, ніж настане день Господній, великий і страшний.
(Йоіл, III, 3—4).

Бо великий день Господній і страшний вельми. Хто може його витримати? *(Йоіл, II, 11).*

Знову ж Амос намагається розвіяти ілюзії народу, який опанований жадобою дочасного щастя і матеріяльних користей, бажає скорого приходу того дня Господнього:

Горе вам, що прагнете дня Господнього! Навіщо вам той день Господній? Він — темрява, не світло! *(Ам. V, 18).*

«Це день гніву, Божий день!», — у свою чергу кличе Софонія, немов звіщаючи строгий суд-кару:

Господній день великий близько! Близько, надходить вельми швидко! О голос у день Господній! Навіть сміливець тоді кричатиме гірко! День гніву — день той, день смутку й печалі, день нищення і руйнування, день темряви і мряки, день хмари й густої пітьми. *(Соф. I, 14—15).*

Отже день Господній буде не лише днем приходу всемогутности Царя, але заразом днем справедливого й безпощадного суду. Як же ж Ізраїль міг призабути те, що Месія — Спаситель?! І теж те, що після свого приходу і суду над світом, він приверне мир, справедливість, святість і щастя. Тоді людські серця будуть вповні задоволені, бо на землі запанує лад і справедливість. Ось що передвіщають пророцтва Ісаї:

Бо ось я творю нове небо й нову землю, і те, що було перше, не буде згадуватися більше... Бо ось я творю Єрусалим на радість, його народові на втіху. Я веселитися буду Єрусалимом, я радуватимусь моїм народом. Не буде чути більш у ньому ридання голосного, ні крику. Не буде там більше немовлятка, що живе лише кілька днів, ані старця, який не сповнить свого віку. Бо наймолодший там помре столітком, а грішник, що матиме сто років, буде проклятий. Вони збудують домі й будуть в них жити, насадять виноградники й плоди їхні будуть їсти. Не будуть більше будувати, щоб інший там жив, не будуть більше садити, щоб їв хтось інший. Бо як вік дерева, буде вік мого народу, і вибрані мої трудом рук своїх будуть користуватися. Не будуть уже більше марно трудитися, ані дітей не будуть більше породжувати на погибель, бо вони будуть родом, благословенним Господом, а з ними й їхні потомки. *(Іс. LXV, 17—23).*

Єремія запевнює повернення Божих ласк улюбленому народові (Єр. XXX, XXXI), а Єзекиїл довго і глибоко розважає про святість царства і відбудовану Святиню, де Господь замешкає назавжди (Єз. XL, XLI, XLII—XLVI). Без сумніву, пророчі зображення покриваються. Заповідження повороту з вигнання, приходу Месії, його остаточного тріюмфу прикінці часів, матеріяльне відбудування Єрусалиму, здвигнення духовного і нового Єрусалиму, нових небес та нової землі не є ясно розмежовані у видіннях пророків, а ще менше в душі народу. Але немає сумніву, що в цьому вислові «день Господній» міститься заразом поняття про день всесильного царя, страшний день судді і суду та вкінці день, що принесе епоху миру, добробуту, щастя.

Ці видіння і пророцтва Пророків є вповні згідними з метою, яку поклав Бог, створюючи людину: володіти нею, виконуючи не лише права найвищого володаря і судді, але теж і права батька. Хіба ж не належиться йому цей величній прихід, щоб остаточно все було зібране під володінням царства Месії? Ось така провідна ідея, що скупчує й спрямовує всю надію Ізраїля. А Новий Заповіт у свою чергу ввійде на цю площину і прихід Христа не відбере нічого з її актуальности. Навпаки, він промостить дорогу цьому величньому приходові і приготує людські серця. А однак справа приходу Месії не була б нами всесторонньо розглянена, коли б ми обмежилися виключно до самих тільки надій та обітниць. І тому не лише історія Ізраїля, але теж розвій

духа цього народу спонукує нас розглянути цю справу ще й з іншої точки зору.

Царювання Давида і найславніших царів Ізраїля вплинуло на те, що нарід сполучив з приходом Месії поняття про завоювання і панування. Таке поняття не могло не залишити в душі цього хоч свобідного, але зруйнованого і зубожілого народу, жагучу тугу за тим Месією. А болючі події, які опісля грянули на нього, показали, що треба було йому зректися надії на опанування світу. Проходили віки і помалу виявилося, що єдине панування, яке він, Ізраїль, може осягнути — це панування духовне і моральне. Хіба ж не він одержав у спадщину Світло Об'явлення ? !

Крім цього після довгого часу і глибокої застанови над зв'язком між чеснотою і щастям, найкращі уми Ізраїля ясно пізнали, що життя і життєвий досвід не потвердив дотеперішнього погляду на цю справу. Скільки ж це праведних не зазнає щастя! А вже найкраще за всіх вказав на це автор Книги «Іов»:[61] терпіння може діткнути і невинного і не завжди мусить воно бути розглядане як кара Бога. Тож чому ж Месія, цей праведник у повному цього слова значенні, не мав би зазнати допустів? І ось автор Книги «Мудрість» видвигне як зразок друзів Бога, тих праведних, що терплять, а про душі, переслідувані за справедливість і правду, скаже:

> *Вони, потерпівши трохи, великих благодійств зазнають, бо Бог їх досвідчив і знайшов їх достойними себе. Він випробував їх, як золото в горнилі, і прийняв їх, як жертву всепалення.* *(Муд. III, 5, 6).*

Вже давніше Пророки, а зокрема Ісая, говорили Ізраїлеві про якогось таємничого «слугу Господнього», якого найбільшою силою й єдиною зброєю у виповнюванні того післанництва, яке Бог доручив йому, буде лагідність, терпеливість і покора. Хто ж цей слуга Господа й яке його післанництво?

Не зважаючи на переконання Ізраїля й його дотогочасну теологічну науку, Ісая передбачав, що цей Слуга Господній,

---

[61] Факт, що загально вважають особу Іова, як «видуману», у нічому не зменшує вартости того, про що мова у цій Книзі. Навпаки, Іов, як особа «видумана», надзвичайно характеристична й ще влучніше віддає почуття загалу.

ніхто інший, а сам Месія,[62] Відкупитель Ізраїля, а післанництвом цього переслідуваного праведника буде — спасти своїх братів через спокутування їхніх гріхів.

...Слуга мій виправдає багатьох, їхні беззаконня понесе на собі. Тому я дам йому, як пай, премногих; він з сильними буде ділити здобич, бо видав на смерть свою душу і був зачислений до лиходіїв, коли він узяв на себе гріхи багатьох і за грішників заступався. (*Іс. LIII, 11, 12*).

Отже Ісая приєднується теж до того, що вже Псалмопівець передбачив у Псалмі XXII, цій пречудовій молитві праведника, що терпить болючі муки. Цю молитву повторятиме Христос, умираючи на хресті.

Хоч поняття про славного Месію і далі захоплювала та підносила надії на дочасні користі, що їх мав би принести цей Месія, то все ж таки духовий розвиток і події в історії Ізраїля ясно вказують, як помалу починає вже зарисовуватися справжній образ і поняття про цього Месію. Без сумніву, що образ цей є покищо іще дуже невиразний і нестійкий навіть у душах найкращих і найревніших дітей Ізраїля. Але все ж таки поняття про Месію, завойовника і туземного володаря, не є вже єдиним і беззаперечним поняттям принаймні для тих душ, що живуть під діянням Святого Духа.[63] Для тих душ Месія — це Відкупитель, який спасе свій нарід через своє терпіння і саможертвування.

Прихід злучений з терпінням... прихід величний!.. Ці обі думки знаходимо вже у Старому Заповіті. А зі слів Христа, з його життя і з його смерти ми розуміємо тепер, що ці думки не протиріччать собі, але взаємно доповняються.[64] Однак поняття про Месію, як земного володаря, непереможного і сильного понад усіх, вже так глибоко закорінилося в серцях Ізраїля, так стало

---

[62] Саме на ці пророцтва, що стосуються Слуги Господнього, покличеться св. Петро тоді, як оскаржуватиме юдеїв за вбиство Христа (Порівн. Ді. III, 13, 18; IV, 27).

[63] До родини таких душ належить Симеон, Анна, пастушки, мудреці, розкаяний розбійник, словом усі ті, які без вагання зуміли розпізнати Месію у бідній дитині в яслах чи у розп'ятті на Голготі і які «не згіршилися цим» (Лк. VII, 23).

[64] Навіть самі Апостоли зрозуміють це вповні щойно після воскресіння Христа. Аж надто вимовним є факт, як Яків і Йоан, сини Заведея, прохають Христа першого місця у його царстві, і то саме тоді прохають, як Він звіщає їм про свої Страсти!.. (Мр. X, 32—40).

близьким його бажанням і надіям, що вже сама думка про страждання цього Месії виглядала йому нестерпною і ганебною.[65]

Таїнство хреста не позволяє нам тепер сумніватися щодо волі Месії: «Хіба не треба було Христові так страждати й увійти в свою славу?» (Лк. XXIV, 26).[66] Як учні Христа, знаємо, що й нам треба верстати шляхами Вчителя. Але очікування славного приходу Месії, що про нього говорить Старий Заповіт, повинно остатись теж у наших душах. І хоч цей прихід є для нас майже таким же таємничим, як був для Ізраїля, то принаймні маємо певність, що цей день Господній прийде прикінці часів, а це дає нам силу супроводжати дорогами страждання та жертви цього Месію, який нас прилучить до свого тріюмфального повороту та до слави свого другого приходу.

*

Я — голос вопіющого в пустині: Вирівняйте путь Господню, — як ото пророк Ісая сказав. *(Йо. I, 23).*

Святі Писання неодноразово згадують про прихід якогось «предтечі», чи передвісника, що попереджуватиме «день Господній». І саме Старий Заповіт навіть замикається звіщанням приходу цього великого посланника:[67]

Ось я пошлю вам Іллю пророка перед приходом дня Господнього, великого і страшного. І він наверне серце батьків до дітей і серце дітей до батьків, щоб я, прийшовши, не побив землі прокляттям. *(Мал. III, 23—24).*

---

[65] Такою теж буде й думка Апостолів: «З того часу Ісус почав виявляти своїм учням, що йому треба йти в Єрусалим і там багато страждати від старших... і бути вбитим. Тоді Петро, взявши його набік, став йому докоряти: Пожалій себе, Господи! Це хай не станеться з тобою! Він обернувся і сказав Петрові: Геть, сатано, від мене! Ти мені спокуса, бо думаєш не про Боже, а про людське». (Мт. XVI, 21—23).

[66] Пор. Ді. VIII, 26—37, де Филип обучує скопця, вельможу етіопської цариці, що читав, не розуміючи значення пророцтв Ісаї.

[67] Це пророцтво було широко відомим в Ізраїлю, як на це вказують: Лк. III, 4; Мт. III, 3 і XI, 4; Йо. I, 21.

Тож коли Йоан Христитель з'явиться, картаючи нарід, щоб спонукати його до каяття, затривожені жиди питатимуть: «Що ж — Ілля ти?» (Йо. I, 21). Та він замість того, щоб відповісти, відішле їх до найдавнішого пророцтва:

Це ж той, що про нього говорив пророк Ісая: Голос вопіющого в пустині: Приготуйте Господню дорогу, вирівняйте стежки його. *(Мт. III, 3).*

Він дає добачити не так суддю, як радше Спасителя.[68] Хай люди поки ще час слухають слова того, який має доручення промощувати дорогу Відкупителеві та який закликає серця звернутися до нього в каятті.[69]

Голос чути: Стелітъ Господеві дорогу у пустині, рівняйте в степу шлях нашому Богові! Нехай кожна долина заповниться, кожна гора й пагорб нехай знизиться. Нехай провалля станутъ рівниною, а прикрі кручі — низиною! Тоді слава Господня з'явиться, і всі творіння узрятъ її разом, бо так прорекли уста Господні. Голос велитъ: — Вісти! — Я ж сказав: — Що вістити? — Всяке тіло — трава, і вся його краса — мов квітка в полі. Висхне трава, зів'яне квітка, як подих Господній на неї подує. Так, народ — трава! Висхне трава, зів'яне квітка, а слово Бога нашого стоятиме повіки. Зійди на гору, на високу, ти, що несеш Сіонові веселі вісті! Підніми сильно голос, ти, що несеш Єрусалимові веселі вісті! Підніми голос, не бійся! Скажи містам Юдеї: Ось Бог ваш! Ось Господь Бог іде в потузі, раменом своїм панує. Ось нагорода його з ним, заплата його перед обличчям у нього.

(Іс. XL, 3—10).

Якщо ж цього голосу не послухають, як же ж жахливим буде день, як ожиданий Месія стане суддею:

Оце я посилаю гінця[70] мого, й він приготує дорогу передо мною, і Господь, що ви його шукаєте, прийде негайно у храм свій. Ангел союзу, що ви його бажаєте, — ось він іде, —

---

[68] «Я прийшов не судити світ, а спасти світ» (Йо. XII, 47).

[69] «Так виступив Йоан, христивши у пустині та проповідувавши хрищення покаяння на прощення гріхів» (Мр. I, 4).

[70] Порівн. Мт. XI, 10. Якщо ж твердження Христа, що на Йоані Христителі здійснюється це пророцтво, противорічить словам самого Предтечі (порівн. Йо. I, 21), то це тому лише така розбіжність, що

говорить Господь сил. Хто витримає день його приходу? І хто встоїться, коли він з'явиться? Таж він, немов вогонь ливарний, неначе луг шаповалів. Засяде, як той, що топить і прочищує срібло ... *(Мал. III, 1—3).*

І справді, дні вже почислені (Дан. IX, 24), а сповіщаючи, що всього «сімдесять седмиць» до приходу Спасителя, Ісая кличе:[71]

Я розбудив його з півночі, і він прийшов ... Я перший звістив про те Сіон, послав у Єрусалим звістовника доброї новини. *(Іс. XLI, 25, 27).*

А пророк Наум «бачить» дещо ясніше:

Ось на горах ноги посла доброї новини, що мир сповіщає! *(Наум, II, 1).*

Тепер уже ця подія не так далека, як була тоді, коли бачив її пророк Валаам:

Бачу його, та не під теперішню пору; дивлюся на нього, та не зблизька. Зійде бо зірка з Якова, здійметься берло з Ізраїля. *(Чис. XXIV, 17).*

Псалмопівець знову ж бачить її вже зовсім зблизька й у стані здійснення:

Справді, його спасіння близьке до тих, що його бояться,
щоб слава його перебувала в краю нашім.
Милосердя й вірність зустрінулися разом,
справедливість і мир поцілувались між собою.
Правда з землі зійде,
і справедливість дивитиметься з неба.
Та й сам Господь дасть щастя,
і земля наша дасть урожай свій.
Перед ним ітиме справедливість
і спасіння, — там, де він буде ступати. (Пс. LXXXV, 10—14).

у цій «розмові» за прийнятим способом Старого Заповіту скорочено пророцтва. Йоан Хреститель намагався склонити міста Ізраїля до покаяння, а тому, що хоч Христос виявив їм своє божество, вони не розкаялись — прийде суд.

[71] Пророцтво те відноситься безпосередньо до царя Кира, але застосоване лат. Літургією до приходу Месії.

Виглядало б, що на голос цього Післанця зникають перед ним усі перешкоди, народи готові визнати його славу, святкувати радість того спасіння, що зсилає їм Святий Ізраїля:

Заради Сіону я не замовкну, Єрусалиму заради не втихну, аж докіль, мов світло, не засяє його спасіння, наче смолоскип, запалає. Тоді народи побачать твою справедливість, усі царі — твою славу. І звatимуть тебе вже новим ім'ям, яке вимовлять Господні уста... Не звatимуть більше тебе покинутою, не звatимуть твою землю полишеною, а звatимуть тебе: «Моя у ній утіха», а твою землю: «Заміжня», бо Господь тебе уподобав, і земля твоя матиме мужа... Ходіть, ходіть у ворота, рівняйте народові дорогу, насипайте, насипайте шлях, очистіть його від каміння, виставте стяг народам! Ось Господь об'являє аж до кінців світу: Скажіть доньці Сіонській: Ось іде твій Спаситель. Ось із ним його заплата, перед ним його нагорода. І їх назвуть святим народом, викупленцями Господніми, тебе ж назвуть пошукуваним, непокинутим містом.

(Іс. LXII, 1—2, 4, 10—12).

ОСОБА СПАСИТЕЛЯ

І Слово стало тілом, і оселилося між нами. ***(Йо. І, 14).***

Що було споконвіку, що ми чули, що бачили нашими очима, що оглядали і чого руки наші доторкалися, про Слово життя. ***(1 Йо. І, 1—2).***

Ісус спитав своїх учнів: «За кого мають люди Сина Чоловічого? Ті відповіли: Одні за Йоана Христителя, інші за Іллю, ще інші за Єремію або одного з пророків. На вашу ж думку, — до них каже, — хто я? Озвався Симон Петро і заявляє: Ти — Христос, Бога живого син. У відповідь Ісус сказав до нього: Щасливий ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров це тобі відкрили, а Отець мій небесний» (Мт. XVI, 13—17).

З повищого уривку св. Євангелії, бачимо, як велика непевність панувала в Ізраїлю щодо Христа: не знали, хто він. Помимо Святих Писань небагато було тих, які пізнали у ньому Месію, Сина Божого. І навіть ті, що зробили це, дійшли до такого пізнання щойно тоді, коли бачили чуда, що їх діяв Христос,[72] або завдяки особливій ласці об'явлення з неба, як це було з св. Петром. Тож не треба надіятися, щоб щодо цього пророцтва дали докладні вияснення або такі очевидні докази, які самі собою були б вистачальні. Так само, як тепер, пізнати у Христі Божого Сина, так і колись пізнати у ньому Месію — тайна ласки віри в повному цього слова значенні. Тому саме «знання», що його передає нам

---

72 Наприклад, Самарянка: «Відаю, що має прийти Месія», — каже до Христа. Але помимо цього визнає свої гріхи не скоріше, а щойно тоді, коли Христос сам вичислить її гріхи. І щойно тоді вона кликатиме: «Ідіть но і подивіться на чоловіка, що сказав мені все, що я робила. Чи, бува, не Христос він?» (Йо. IV, 25, 29).

Старий Заповіт про Спасителя, завжди укритий, таємний. Але все ж таки біблійні тексти помічають в особі Месії Сина чоловічого і сина Божого.

*

... Того, про кого Мойсей у законі писав і пророки, — Ісуса, Йосифового сина, з Назарету. *(Йо. I, 45).*

... Ісус, як гадали, був сином Йосифа, сином Давида... сином Авраама... сином Бога. *(Лк. III, 23, 31, 34, 38).*

І ось перед нами вже той, якого так гарячо і нетерпеливо всі ожидали, той, про якого близький прихід сповіщав Предтеча: Він, ось те мале немічне дитятко, що вже так давно-давно було обіцяне! Той, що мав вийти «з племени жінки й її потомства» (Бут. III, 15).

Воно — дитя Дівиці, а так дуже схоже на людських дітей:

Ось дівиця зачала, і породить сина і дасть йому ім'я Еммануїл. Молоком і медом буде він живитись, аж поки не навчиться цуратися зла й вибирати добро.

(Іс. VII, 14, 15; Мт. I, 23).

Справжнє дитя Ізраїля, наслідник Давида, зроджений з його крови і його землі.

Земля дала урожай свій. *(Пс. LXVII, 7).*

Правда з землі зійде,
і справедливість дивитиметься з неба.
Та й сам Господь дасть щастя,
і земля наша дасть урожай свій. *(Пс. LXXXV, 12, 13).*

Син Чоловічий — ось яким являється Месія! І як каже Ісая — то це наша земля розкривається і зроджує спасіння, це з неї теж і родиться правда. Проте Св. Писання скаже теж, що воно — Боже сім'я — щастя сходить з висот небесних. Псалмопівець мабуть передбачив заздалегідь загальне забурення на небі й на землі тоді, коли збликиться Спаситель (Лк. II, 6—14), коли кличе так:

Радується небо, і земля хай веселиться,
нехай заграє море і його повнота.
Поле й усе, що на ньому, хай веселяться;
тоді всі дерева в діброві радісно співатимуть
перед Господом, бо він приходить . . . *(Пс. XCVI, 11—13).*

Чи ж не Псалмопівець це навчив теж пастушків і царів тих слів, якими вони вискажуть свої почуття Дитяткові-Цареві:

Твої небеса і земля теж твоя;
світ і його повноту — ти заснував їх.
Північ і південь — ти сотворив їх.
Тавор і Хермон іменем твоїм ликують.
Рамено твоє потужне,
рука твоя могутня, здіймається твоя десниця!
Право й справедливість — основа твого трону,
ласка й вірність ідуть перед тобою. *(Пс. LXXXIX, 12—15).*

Боже, твій розсуд дай цареві,
синові царя твою справедливість.
Хай судить твій народ по праву,
бідних твоїх по правді . . .
Перед ним схиляться його противники,
а вороги його лизатимуть порох.
Царі Таршішу й островів принесуть дари,
царі Шеви й Севи дадуть гостинці.
Йому поклоняться всі царі,
усі народи йому служитимуть. *(Пс. LXXII, 1—2; 9—11).*

Також і Даниїл вбачає Сина Чоловічого,[73] але цим разом він змальовує величню візію, а не вертеп-стаєнку у Вифлеємі та на кінець віків Христа-Царя, найвищого Суддю:

. . . Аж ось на небесних хмарах ішов ніби Син Чоловічий . . . І дано йому владу, славу й царство, і всі народи, племена та

---

[73] Христос сам багато разів назве себе тим іменем, маючи без сумніву на гадці наведене пророцтво Даниїла (також Мт. XXIV, 64). І хоч ще не прийшла пора виявитися у повноті своєї слави, проте кожний мав змогу розпізнати його, бо ж саме на ньому сповнюються усі пророцтва (Мт. XXVI, 56). Головним чином св. Євангелист Матей, передаючи навчання Христа, часто підкреслює цей «титул» Христа, та сполучує його часто з кінцевою прославою Христа і теж з Ангельськими Силами (Порівн. Мт. XIII, 41; XVI, 13 XXIV, 27; XXV, 31).

язики йому служили. Влада його — влада вічна, що не минеться, і царство його не занепаде ніколи. (Дан. VII, 13—14).

*

Ніхто й ніколи Бога не бачив. Єдинородний Син, що в Отцевому лоні, — той об'явив. *(Йо. I, 18).*

А життя об'явилось..., життя вічне, що в Отця перебувало й нам явилося. *(1 Йо. I, 2).*

Яка ж це тайна, що укрита у цій дитині, в цьому Сині Чоловічому, у якого немічне тіло прислонює велич необняту, а Св. Писання каже, що він, хоч зроджений з жінки, всесильний на небесах? Сам Бог — батько цього Сина Чоловічого:

Перед зорею я зродив тебе. *(Пс. CX, 3).*

І звертаючись до нього, назве його своїм Сином:

... Син мій єси ти, я породив тебе сьогодні.
Проси в мене, і я дам тобі народи в спадщину.[74] *(Пс. II, 7, 8).*

А Син той у свою чергу, коли говорить до Бога, назве його Батьком:

... Ти мій Батько,
мій Бог, скеля спасіння мого. *(Пс. LXXXIX, 27).*

Без сумніву, що всі ці тексти були неясні і незрозумілі для Ізраїля. А все ж таки ці тексти давали виразно до зрозуміння, що Посланець Бога, ожиданий Месія, буде наділений небуденною гідністю і владою, крім цього буде у безпосередній і невимовній близькості й інтимності з Богом. В ділі висвобождення і спасіння людей Бог послужиться навіть поганами,[75] які будуть трудитися для добра Ізраїля, для слави вибраного народу: Але це

---

[74] Євр. I, 5 і Ді. XIII, 33, наводячи цей текст, відносять його до Христа як доказ Його Божества.

[75] Порівн. Іс. XLI і XLV, де йде саме мова про цю ролю, яку Бог призначив поганам у свому величньому пляні.

часткове і перехідне діяння поган завжди буде кермоване і підпорядковане тому плянові всесвітнього значення, у якому сам Бог явиться остаточно, як єдиний Відкупитель, єдиний Пастир і єдиний Цар.

Ось цар Кир несвідомо служитиме цій Божій справі, але це Бог, єдиний Спаситель:

Хіба ж не я, Господь? Крім мене нема іншого Бога, Бога справедливого, і Спаса нема, крім мене. Оберніться до мене і спасетеся, всі кінці світу . . . *(Іс. XLV, 21, 22).*

Я оповів, спас, оголосив . . . Так говорить Господь, ваш відкупитель, Святий Ізраїля . . . *(Іс. XLIII, 12, 14).*

Він — єдиний Відкупитель:

Я, я стираю твої провини заради мене самого . . .

(Іс. XLIII, 25).

І як ми вже бачили в Єзекиїла, він носить ім'я Давида, бо саме Давид обдарований рисами Христа, єдиного, найвищого Пастиря і справжнього Царя:

Сам, сам я буду дбати за моїх овець і буду їх доглядати. Сам я пастиму мої вівці, сам поведу їх на спочинок.

(Єз. XXXIV, 11, 15).

Я їх вирятую від усіх їхніх відступств, якими вони грішили, і очищу їх . . . Слуга мій Давид буде царем над ними, і пастир один буде над усіма ними. *(Єз. XXXVII, 23, 24).*

Бог обіцяє Давидові і його домові вічне царство. Але лише одного, єдиного наслідника Давида нарід вітатиме ім'ям Сина Давида.[76] На ньому здійсняться усі пророцтва, йому єдиному Бог передасть безконечне царство і вічне панування:

А як сповняться твої дні й ти спочинеш з твоїми батьками, я поставлю по тобі твоє потомство, що вийде з твого лона, й утверджу його царство. Він збудує дім імені моєму, і я

---

[76] І вся товпа кликала: «Осанна Синові Давида! Благословен той, що йде в ім'я Господнє, осанна на висоті!» (Мт. XXI, 9). «Благословенне грядуче царство батька нашого Давида. Осанна на висоті!» (Мр. XI, 10).

скріплю його царський престіл навіки. Я буду його батьком, а він буде мені сином.[77] *(2 Сам. VII, 12—14).*

Та помимо всіх неясностей цих текстів, неясностей, які все ж таки помаленьку роз'яснювались, виразно можемо бачити, що всі ці тексти ставлять «Сина Чоловічого» на площині, яка не є природньо-людською. Вони невтомно приготовляють Ізраїля, щоб міг розпізнати Сина Божого у тому, на якому сповняться усі пророцтва й який впевнено твердитиме, що він — Месія. Але Воплочення — тайна так незбагненна, так глибока, що щоб вияснити її, необхідним було виявити вперед людині ці всі особливіші права і привілеї того, який з Богом поділяє володіння й славу. Святе Писання відкриває саме це тим душам, що просвічені світлом віри. І найперше воно виявляє владу Сина Божого.

Сказав Господь Владиці моєму:
Засядь праворуч мене,
доки не покладу ворогів твоїх тобі підніжком.[78]
Жезло твоєї сили Господь простягне з Сіону;
пануй посеред ворогів твоїх!
З тобою володарство, відколи ти народився у святій оздобі.
(Пс. CX, 1—3).

А влада, що буде йому дана, — влада неограничена:

Ось я його поставив свідком для народів, князем-володарем народів. Ось ти прикличеш народ, якого ти не знаєш; народ, який тебе не знає, прибіжить до тебе заради Господа, Бога твого, і заради Святого Ізраїлевого, бо він тебе прославив.
(Іс. LV, 4—5).

Його володіння — подоба Божого володіння:

Владарюватиме як цар і буде мудрим, буде чинити на землі суд і справедливість.[79] *(Єр. XXIII, 5).*

---

[77] «Мої браття! Давид, бувши пророком і знавши, що Бог клятвою йому поклявся посадити на його престолі потомка з його лона, предвидів і говорив про Христове воскресіння . . .» (Ді. II, 30, 31).

[78] Христос повторить це пророцтво, щоб застидати фарисеїв (Мт. XXII, 44), а св. Петро вияснить його народові (Ді. II, 34).

[79] Саме за це право Божої влади — осуджувати і розгрішати — що її виконуватиме Син Божий, Христос, фарисеї оскаржуть його за богохульство (порівн. Лк. V, 20—25). Царство справедливости Христа, що виявиться при кінці віків, починається з першим приходом ми-

Справедливістю цар буде царювати... Очі видющих не будуть заплющуватись, і вуха слухаючих будуть уважати. І серце легковажних науку зрозуміє, язик заїкуватих заговорить ясно й швидко. *(Іс. XXXII, 1, 3—4).*

Царство — всесвітне і миролюбне:

Бо він тоді буде великим аж до кінців землі.
Такий же буде мир. *(Міх. V, 3—4).*

Царство, яке перевищує всі царства своєю величністю, розміром, без границь, царство вічне, найславніше з усіх земних царств, царство того, про кого Бог сказав:

А я його поставлю первородним,
найвищим над землі царями.
Повіки берегтиму йому мою милість
і з ним союз мій буде непохитний.
Вічним зроблю його потомство
і престол його, як дні небесні. *(Пс. LXXXIX, 28—30).*

Він матиме необмежену владу Божого царювання:

Приходить він судити землю
і судитиме по справедливості всесвіт,
і по своїй вірності народи. *(Пс. XCVI, 13).*

Господь явив своє спасіння,
перед очима в народів явив він свою справедливість...
Усі кінці землі побачили,
як наш Бог спасає. *(Пс. XCVIII, 2, 3).*

Та це іще не все! Як Бог не задовольняється лише самим виконуванням влади і справедливости, але їх втілює, так само теж і Христос не окажеться лише світлим, тим, що світить, а й самим Світлом. Того, кого Валаам вітав як «Зорю», Ісая назве «Світлом народів».[80]

лосердя, а потім прийде суд (порівн. Мт. XVI, 27 і Мт. XVIII). Сам Христос твердив, що весь суд є йому переданий. «Отець бо не судить нікого, а Синові дав він суд увесь» (Йо. V, 22).

[80] Слова «Зоря» і «Світло» треба розуміти в значенні чисто-біблійнім й евангельським. Вони відносяться до цього «світла правди», яким є Бог і Божий Син Христос. Дехто був тієї думки, що у цих виразах можна бачити «відродження» давніх мітів «сонячних релігій»

Слухайте мене, острови, вважайте, ви, далекі народи! Господь покликав мене від утроби, від лона матері моєї назвав моє ім'я. Зробив уста мої, немов гострий меч, сховав мене в тіні своєї руки... І сказав мені: Ти слуга мій, у тобі я прославлюся... Того мало, що ти слуга мій, щоб відновити потомство Якова, щоб привести назад тих, які спаслися з-поміж Ізраїля. Я зроблю тебе світлом народів, щоб моє спасіння дійшло до кінців світу. Так говорить Господь, Спаситель Ізраїля і його Святий. *(Іс. XLIX, 1, 2, 3, 6, 7).*

А ті всі, що прийдуть до нього, прийдуть до світла:[81]

Я поставив тебе... щоб сповістити тим, що в темряві: «Приходьте до світла». *(Іс. XLIX, 9).*

Коли він з'явиться, тоді зникне темрява з усього світу:

І не буде більше темноти в країні, де було горе. Як за минулих часів принизив він землю Завулона й землю Нафталі, так у майбутньому прославить приморську дорогу, Зайордання, Галилею поганську. *(Іс. VIII, 23).*

Завдяки йому:

Народ, що в пітьмі ходить, уздрів світло велике; над тими, що живуть у смертній тіні, світло засяяло. Помножив еси їхні радощі, веселощі побільшив еси. Вони радіють перед тобою, як радіють під час жнив, як веселяться, коли здобич паюють. *(Іс. IX, 1, 2).*

Це осліплююче світло, що промінює з Божого вогнища, того вогнища, що є його святинею... з душі Сина Божого, на якій спочиває Дух Господній.[82]

Асирії і Вавилону. Але ця думка є противна так навчанню Біблії, як і навчанню самого Христа, який виразно каже: «І поки я у світі — я світло світу» (Йо. IX, 5). Бо ж дійсно, Христос сповнив волю, що «сходить від Отця світла» (Як. I, 17). Він теж скаже: «І світло світить у темряві, і не пойняла його темрява» (Йо. I, 5). Він бо є «правдою і життям» (Порівн. теж Ді. XIII, 46, 47).

[81] «У ньому було життя, і життя було — світло людей. І світло світить у темряві, і не пойняла його темрява... Справжнє то було світло — те, що просвітлює кожну людину. Воно прийшло у цей світ» (Йо. I, 4, 5, 9).

[82] Прочитавши це пророцтво у синаґозі, Христос додасть: «Сьогодні збулось це писання у вухах ваших» (Лк. IV, 21).

Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання й страху Господнього. (Іс. XI, 2).

А він сам й скаже про себе:

Дух Господа Бога на мені, бо Господь
мене помазав. (Іс. LXI, 1).

Тому Бог з уподобанням глядітиме на це «Боже сім'я», що укрите в почві людської природи і яке заплідннть цілу землю:

Так говорить Господь сил: Ось муж, ім'я йому Пагін. Він виженеться на своїм місці й відбудує храм Господній.[83] *(Зах. VI, 12).*

Він об'явиться Сином Божим, Богом від Бога, Світлом від Світла, щоб, ринувши з надрів своєї слави, виповнити своє посланництво.

На них він розіп'яв намет для сонця,
і воно, немов жених, виходить із світлиці,
веселе, немов велетень, що шлях свій пробігає.
Від краю неба його вихід,
і кругобіг його — до другого краю.
І ніщо не сховається від його жару. (Пс. XIX, 5—7).

І сам Месія радіє з наближення свого царства:

Я веселюся в Господі, душа моя радіє в моїм Бозі, бо він зодягнув мене в шати спасіння, окрив мене плащем справедливости, немов той молодий, що себе вінцем прикрашає, неначе молода, що дорогоцінностями себе оздоблює. Бо як земля вирощує свої рослини і як город вирощує своє насіння, так Господь Бог виростить справедливість і славу перед усіма народами. (Іс. LXI, 10—11).

Бо ж він приходить, щоб виповнити своє царське завдання: це той самий, що про нього сказано:

Найкращий ти на вроду між людськими синами,
краса розлита на устах у тебе;
тому то Бог благословив тебе повіки.

---

[83] «Пагін» (сім'я), що його уживає Ісая (IV, 2) і Єремія (XXIII, 5), означає того, котрий вийде з роду Давида і стане славою цього роду, тобто Месія.

Опережи твій стан мечем, витязю,
твоєю славою і красою!
Щасливо їдь верхи за вірність і за правду. *(Пс. XLV, 3—5).*

Ось так Св. Писання розкриває і виразно говорить про дві особи, що зв'язані й нерозривно злучені в Особі Спасителя; Бог, що говорить про себе, і людину, яку видала земля.

І саме такою являється Особа Спасителя,[84] тим скромним, але з просвіченими вірою серцями, що приходять з поклоном до Месії у стаєнку в Вифлеємі.

Бо хлоп'ятко нам народилося, сина нам дано; влада на плечах у нього; і дадуть йому ім'я: Чудесний порадник, сильний Бог, Отець довічний, Князь миру. Щоб збільшити владу в безконечнім мирі на престолі Давида і в його царстві, щоб його утвердити й укріпити справедливим судом віднині і повіки. *(Іс. IX, 5—6).*

[84] «Та коли з'явилась доброта й любов до людей Спаса нашого Бога, він спас нас не ради діл справедливости, які ми були зробили, але з свого милосердя (Тит, III, 4—5).

ПОСЕРЕДНИК

Оце ж воля того, хто мене послав: щоб з усього, що він дав мені, я нічого не погубив, лише — воскресив його останнього дня. *(Йо. VI, 39).*

Бо Син Чоловічий прийшов спасти те, що загинуло. *(Мт. XVIII, 11).*

Чоловік і Бог! Той, що з'єднує у своїй особі ці дві природи, Месія приносить відповідь на тривожну тугу людства. Чи є щось більше зворушаючим, як глядіти, що протягом довгих віків людство прагне й не осягає Того, від кого відлучилося, а без якого не може обійтися і не може діждатися сповнення свого бажання! Щоб однак це осягнути, воно через найкращих своїх синів благає Божого милосердя. А Бог, йдучи їм назустріч, спрямовує їхні зусилля на добру дорогу, благословить їх наміри, дає цим найкращим синам змогу виконувати хоч іще недосконале, але вже справжнє посередництво.

*

Вже від самих початків біблійних часів одна велика і таємнича постать виступає в історії Ізраїля — Мелхіседек,[85] священик, покликаний Богом: Він — «без батька ні матері», тобто без знаного, визначного родоводу; цар Салему (Салем означає мир).

---

[85] Порівн. Бут. XIV, 18—20: «А Мелхіседек, цар Салему, виніс хліб і вино — він був священик Бога Всевишнього — поблагословив його й мовив: Хай благословен буде Аврам Богом Всевишнім, що сотворив небо й землю. Благословен хай буде Бог Всевишній, що видав ворогів твоїх тобі в руки! І дав йому (Аврам) десяту частину з усього».

Авраам дістає від нього благословення, визнає його духовну зверхність та платить йому десятину.

Хоч це коротенька розповідь про Мелхіседека й Авраама, але вона ніколи не піде в забуття між народом Ізраїля. Псалмопівець назве Месію: «Єрей повіки на зразок Мелхіседека»[86] (Пс. CX, 4). І немає сумніву, що від часу Мелхіседека в серці великих слуг Ізраїля вкорінилась надія і бажання такого священства, що було б найвищим, найвзнеслішим, заразом царським і Божим.

Вже Патріярхи як голови племен виконували священичі чинності, наприклад, Ной, Авраам і їхні нащадки. Але підносить ці чинності приватного характеру на площину необхідної урядової установи й установляє в межах Мойсеєвого Закону священство Левітів. До того священства Бог прив'язує так велику вагу, що уділяє йому зі своєї святости священного й недоторканого характеру.

Але хоч священство на зразок Арона, ця величня святиня жертовних й обрядових приписів установило зв'язок між Богом і його народом, то все ж таки воно могло лише недосконало посередничити, бо ж безмежна нерівність, незглибиме провалля між жертвами відплати й образою Бога!

Таж ніхто не може викупити себе самого,
не може дати Богові ціну за себе.
Занадто дорогий бо його душі викуп,
і вистачити він ніколи не може
так, щоб він жив повіки. *(Пс. XLIX, 8—10).*

Але хоч і як недостатні ці намагання людини зблизитися до Бога, Він все ж таки завжди приймає їх прихильно, бо ці намагання промощують дорогу, якою ходитиме Христос. Бог не змінить свого пляну і священство залишиться між людьми як постійна й вічна установа. Хоч навіть єдиний Священик принесе совершенну Жертву на Голготі, Бог все ж таки звернеться до священства з дорученням поновляти постійно її між нами. Бог дозволяє, щоб люди ішли тією дорогою, що необхідно веде до нього; Він бажає теж, щоб люди приготовили й іншу дорогу, якою він сам вибереться прийти до них.

---

[86] Послання до Євреїв, а зокрема VII гл. прекрасно вияснює це.

До речі, Бог завжди послуговувався людьми, щоб ці в його імені говорили до других. Об'явившись тим, що їх вибирає до цього післанництва, він доручає їм об'являти якусь правду і розширювати її. Часто відірвані від своїх щоденних занять ці вибранці, слуги Бога, стають носіями Божого слова, являються оповісниками правди, посередниками й заступниками людей перед Богом.

Чи ж не є ці вибранці вже хоча б через ці чинності посередництва на тому шляху, що лучить Бога з людьми, а людей з їх Богом? З-поміж усіх цих Пророків, посередників і заступників без сумніву Мойсей найвизначніший! Це він передасть Ізраїлеві Закон Бога і, простягаючи свої рамена над Ізраїлем, виєднає для нього спасіння. Самуїл, Ілля і многі-многі інші виступлять, щоб навчати, благати Господа Бога Ізраїля виявити всесильну реальність живого Бога.

Отже Пророки, виконуючи ролю посередників, оказуються немов люди Св. Духа, що стоять під його діянням та впливом: Він часто опановує їх з такою силою, що це Боже діяння є для всіх наглядне й очевидне, а їхні палкі слова не без явних ознак надхнення згори. Вони благають Бога і вимолюють ласку примирення і теж самі прагнуть осягнути цю ласку. І хоч ці зусилля не є цілковито даремні, але все ж таки недостатні і частинно неплодоносні, бо пророче посередництво, як теж і священиче іще незавершене. Але проте воно приготовляє дорогу для завершеного і совершенного посередництва Христа — Пророка в повному цього слова значенні.

Часто ми не помічаємо Христа як Пророка, а однак ця роля Христа незвичайно великої ваги. Автор Послання до Євреїв, спадкоємець славної єврейської традиції, у вступі до цього Послання виразно вказує на Христа як на Пророка.[87] Таке саме переконання було теж і євреїв.[88]

---

[87] «Багаторазово й багатьма способами Бог говорив колись до батьків наших через пророків. За останніх же оцих днів він говорив до нас через Сина» (Євр. I, 1). Ця вищість Сина стосовно Пророків є радше завершенням і викінченням місії всіх Пророків, а не протиставленням.

[88] «Численні ж з народу, вчувши ті слова, казали: Він дійсно пророк» (Йо. VII, 41). «Страх огорнув усіх, і вони прославляли Бога та й говорили: Великий пророк устав між нами, і: Бог навідався до народу свого» (Лк. VII, 16). «Хто це такий? Народ же сказав: Це пророк, Ісус із Назарету в Галилеї» (Мт. XXI, 11).

Але роля Христа як Пророка і Посередника могла виявитися у своїй величі й повноті тоді лише, коли її попередили проблиски, які виявили необхідність і мету такого посередництва. І в міру того, як наближається пора приходу цього совершенного Посередника, конечність і потреба такого посередництва стає щораз то більш пекуча. Прообрази і пам'ять про великих Патріярхів пішли у забуття; священство, від якого Бог вимагав святости — осквернене; обряди і богопочитання — занечищені й опоганені ідолопоклонством. Коли це зіпсуття охоплює ввесь нарід, мовкнуть голоси пророків. Немає вже людини, якої молитва знайшла б прихильність у Господа Бога Ізраїля! І тепер вже необхідне посередництво самого Сина Божого!

Ти, отже, не заступайся за народ цей, не благай і не молися за них ревно, не наполягай на мене, бо я не вислухаю тебе. (*Єр. VII, 16*).

Навіть якби Мойсей та Самуїл приступили перед мене, серце моє не повернеться до цього народу. Прожени їх з-перед моїх очей, нехай ідуть собі геть. (*Єр. XV, 1*).

Виглядає, що земля опустіла з цих заступників і посередників, що ними були слуги Божі:

Я шукав між ними когонебудь, що вимурував би мур та став передо мною в проломині за цю землю, щоб я не погубив її, — та не знайшов. (*Єз. XXII, 30*).

Пророки заперестали свої могутні й палкі заклики і напімнення до людей та тужливу молитву до Бога. Чи ж не на те, щоб у цій безкрайній порожнечі, у цій важкій, гнітучій мовчанці тим грімкіше залунав голос того, що так давно вже предвіщений, заповіджений:

Я викличу для них з-посеред їхніх братів пророка такого, як ти; я вкладу мої слова йому в уста, й він говоритиме до них все, що йому накажу. А хто не послухається моїх слів, що їх він у моєму імені промовить до них, то жадатиму від того рахунку. (*Втор. XVIII, 18—19*).

*

Та ось Месія! Бог і чоловік, Святий Ізраїля і Син Давида: Він має усі передвіщені властивості вижиданого Месії-Посередника. Чи ж не прийшов він саме тому, щоб сповнити колишню

обітницю: «Я збережу тебе і поставлю тебе у завіт народу» (Іс. XLIX, 8).

А вітаючи його як священика:

Клявся Господь і каятись не буде:
«Ти — Єрей повіки на зразок Мелхіседека» *(Пс. CX, 4).*

Псалмоспівець впроваджує нас у саму суть цього, що так завершено втілює Месія. Бо ж його священство опирається на його подвійній природі — Божій і людській, Бога і чоловіка.

Силою таїнства свого посланництва: Він — Посередник в повному цього слова значенні. На те бо Бог і помазав його:

Знайшов Давида, слугу мого;
миром моїм святим його помазав.
Рука моя з ним буде твердо,
ба й рамено моє буде його скріпляти. *(Пс. LXXXIX, 21, 22).*

Все те, що досі було незавершене і розділене, тепер стане у ньому завершене та з'єднане. Христос-Цар і саме у зв'язку з ділом спасіння, яке він має довершити, одержує цю Божу і царську владу. Хоч у Старому Заповіті чинності священства і царської влади були розділені, у Христі вони будуть злучені та з'єднані в його особі й він виконуватиме їх з найвищим авторитетом та найбільшою успішністю.

Без сумніву, та царська влада, яку він має по Давиді, батькові своєму, не буде явна. Та все ж таки — і Псалом підкреслює це — вона дає йому такі права, що ставлять його понад тими, над якими він володіє та роблять його відповідальним за своїх підвладних. Коли Христос скаже до свого Отця — «тих, що Ти мені їх дав» (Йо. XVII, 6) — то він говоритиме і як Син Божий, якому все належить, і як представник людства, за яке він відвічальний з титулу Царя.

Також Христос-Чоловік, примінюючись до закону, не виконуватиме уряду священства за законом і «обрядом» Мойсея, але як Син Всевишнього. І саме як священик, він жертвуватиме хліб і вино так, як перед ним зробив Мелхіседек — священик і володар (Бут, XIV, 18).

Діло, що його прийшов Христос сповнити, є так величнім, що необхідність сповнення цього діла прикриває і заслонює усі ці «титули», які він посідає. Але ці титули все ж таки очевидні. Царська влада і священство, що їх він з'єднує у своїй Особі роб-

лять його совершенним Посередником. Він теж — Пророк Божого слова і правди.

На ньому у повноті спочиває Дух Господній,[89] що колись хвилево опановував Пророків, та й теж в повноті уділить цього Духа людям:

Я поклав на нього дух мій: він сповістить народам правду. *(Іс. XLII, 1).*

Той же ж самий Пророк дає нам до пізнання, з якою могутньою силою цей Дух діятиме через Месію:

Гнобителя вдарить палицею — своїм словом, безбожного погубить духом своїх уст. Справедливість буде поясом у нього на крижах, а правда підпереже його боки. *(Іс. XI, 4—5).*

Навіть сам він відчуватиме ту силу, яка у ньому й яка дає його слову великий успіх:

Зробив уста мої, немов гострий меч... Виробив мене, наче гостру стрілу... І сказав мені: «Ти слуга мій, у тобі я прославлюся». *(Іс. XLIV, 2—3).*

Пророки могли тільки молити Бога про цей справжній мир для світу і ждати, коли Бог схоче дати його:

Поки не виллється на нас дух з вишніх... І ділом справедливости мир буде. *(Іс. XXXII, 15, 17).*

А Христос уже самим своїм приходом дає світові мир; він же ж його посередником, тож:

Він же буде миром. *(Міх. V, 4).*

Відтепер кожний, хто слухатиме цього живого Слова не розчарується: такий не будуватиме на піску у неспокою і тривозі, в непевності завтрішнього дня, а будуватиме на скелі, на непорушно-стійких основах і тривкому мирі, що не матиме кінця.

Ось я кладу в основу камінь на Сіоні, випробуваний камінь, наріжний, цінний, закладений міцно;[90] хто вірує, не по-

---

[89] Усі Євангелисти — зокрема з нагоди хрищення Христа — свідчать, що Святий Дух зійшов на нього. Але передусім Євангелія від св. Йоана вкаже нам, з якою повнотою Дух Господній діє у Христі: «Кого Бог послав, той вимовляє слова Божі, бо не мірою дає йому Бог Духа» (Йо. III, 34).

[90] Св. Петро у свому Посланні довго задержиться над ролею Посередника, яку виконує Христос, ролю, що як угольний камінь чи лук

хитнеться. За мірило я візьму правило, за висок — справедливість. *(Іс. XXVIII, 16, 17).*

Всі ці права і «гідності», що їх Христос посідає для виконання свого совершенного посередництва, хоч і злучені в ньому заразом рівночасно, але вони є теж і окремі. Кожне з них у Христі безконечно перевищає усі прообрази, права і «гідності», що були колись перед ним.

Коли кожний з цих величніх «дарів», що їх має Христос, — навіть осібно беручи — перевищає все, дотепер знане і «дане», то що ж сказати про них усіх, злучених разом в його Особі ? ! Наш розум не може збагнути, ні словом передати це багатство і глибінь того совершенного посередництва![91]

Теж і вираз Первосвященик, як автор Послання до Євреїв називає Христа, прегарно виявляє ролю Христа як Посередника та післанництво, яке він прийшов виповнити. Воно до звершености сповненного діла додає звершеність того, хто сповняє, та доказує правдивість Св. Писання:

«Тому він мусів бути у всьому подібний до братів, щоб стати милосердним та вірним архиєреєм у справах Божих» ... (Євр. II, 17). «Мавши, отже, великого архиєрея, що вже пройшов небо, Ісуса, Божого Сина ... Не сам собі присвоїв славу стати архиєреєм, вона бо від того, який до нього мовив: Син мій єси, я сьогодні породив тебе. Він за днів свого тілесного життя приніс був молитви й благання з великим голосінням та слізьми до того, який міг його спасти від смерти, і він був вислуханий за богобоязність; хоч був Сином, навчився з того, що витерпів, значення послуху, і, ставши досконалим, спричинився до вічного спасіння всім, які йому слухняні, і Бог назвав його архиєреєм за чином Мелхиседека» (Євр. IV, 14; V, 5—10).

склепіння лучить частини будівлі і дозволяє продовжувати будування та запевняє її міцність. Св. Петро наведе теж слова пророка Ісаї (XXVIII), що вже передвістив цю чудесну злуку (1 Пт. II, 4—6).

[91] Аж до останнього дня учні Христа не пізнають того багатства Христа. Вони бачитимуть лише поодинокі, доривочні образи: «Скільки часу я з вами, а ти мене не знаєш, Филипе?» Але він все ж таки виявить своїм Апостолам, що він Посередник: «Я — путь, істина і життя! Ніхто не приходить до Отця, як тільки через мене» (Йо. XIV, 6).

І дійсно, будучи точкою злиття людства з Божеством, вкорінений у них обоїх, кинений на цих двох «берегах», він є неначе мостом. Він між Богом і людьми є мостом, місцем і шляхом ласк, вузлом, де устає кожне непорозуміння, де з'єднюється всякий поділ, розбіжність; він — запорука того, що відтепер злучує Бога і людство.

Так говорить Господь: Я вислухаю тебе в час сприятливий, у день спасіння тобі допоможу. Я збережу тебе і поставлю тебе у завіт народу. *(Іс. XLIX, 8).*

В ньому завершені і зібрані всі прикмети й спроможності, які необхідні для посередництва та сповнювання священичого уряду. Послання до Євреїв каже: «Якраз і годилося, щоб ми мали такого первосвященика непорочного, відлученого від грішників і вищого за небеса, який не має потреби, як архиєреї, щодня приносити перше за власні гріхи жертви, а потім за гріхи народу, бо він зробив це раз, принісши себе самого в жертву» (Євр. VII, 26—27).

Та якою ж це ціною Заповіт-угода буде привернена і діло поєднання довершене, якою ж це гідною Бога буде жертва спокутування? Св. Письмо виявляє нам, що це саме той «камінь», що буде основою Сіона; той, про кого недавно говорив Ісая, котрого бачуть Захарія і псалмопівець.

Оце бо камінь, що я поклав перед Ісусом... Я вирізьблю на ньому його напис, — слово Господа сил, — усуну в один день провини цього краю. *(Зах. III, 9).*

Камінь, яким знехтували будівничі,
став головним на розі.
Від Господа це сталось,
і дивне воно в очах наших.[92] *(Пс. CXVIII, 22, 23).*

І справді річ незрозуміла. Як розуміти це, що первосвященик стане теж жертвою, а праведник, святий у повному цього слова значенні, буде агнцем усепалення, що приноситься Богові за спокутування гріхів?! Немає сумніву, що значення цих пророцтв буде укритим аж до приходу Христа. Навіть самі учні Христа не розуміли цього та зі згіршенням й обуренням відки-

---

[92] Це пророцтво пригадає Христос (Пор. Мт. XXI, 42; Лк. XX, 17; Мр. XII, 10 і Ді. IV, 11), щоб вказати, що воно сповнюється.

дали вістку про його терпіння і смерть. (Порівн. Мт. XVI, 22; Лк. XXIV, 19—27).

Однак не було б вистачальним, якби первосвященик був тільки вповні достойним свого післанництва і своєї ролі. Необхідним було, щоб теж і жертвована жертва мала прикмети такої святости і совершенства, щоб могла не лише задовільнити справедливість, а й зробити це з любови.

Жертви й офіри ти не хочеш,
вуха відкрив у мене.
Ти всепалення й жертви за гріх не домагався.
Тоді сказав я: Ось я приходжу . . .
Чинити твою волю, Боже мій, я радий.[93] *(Пс. XL, 7—9).*

Колись, щоб спокутувати за гріхи народу, первосвященик раз у рік входив у Святая Святих, що була відділена непроглядною завісою від решти святині. І було незвичайно святою тайною це, що діялось там, як нарід ожидав назовні. Це, що «діється» у цій «скинії більшій і досконалішій» (Євр. IX, 12), якої перша була лише прообразом, залишається для нас укритим аж до дня вічности. Тоді щойно ми зможемо пізнати, що Христос ввійшов назавжди в Святая Святих, осягнувши вічне відкуплення (Євр. IX, 12) ціною тих страшних страждань, про які розповідає Св. Письмо. Тоді ми зрозуміємо, що принесена Жертва є так величня, що вона не лише перевищує, а й доповнює й удосконалює всі давні й дотеперішні жертви хвали, подяк і благань:

Чим Господеві я віддячу
за всі його добродійства для мене?
Я підніму чашу спасіння
і прикличу ім'я Господнє.
Цінна в очах Господніх
смерть його вірних. *(Пс. CXVI, 12, 13, 15).*

Священик і жертва . . . Месія питиме чашу й одночасно сам буде Агнцем . . . Він передасть своєму Отцеві відкуплене людство, якого він є Головою. Так діло посередництва й відкуплення стане завершене.

---

[93] Порівн. Євр. X, 6—10. Приписавши ці слова Христові, що приходить на цей світ, автор додає: «У цій волі ми освячені приносом тіла Ісуса Христа раз назавжди».

А на цьому завершенні засяє тріюмфальна зоря так для нього — Переможця, як теж і для тих усіх, яких він потягне з собою. Символ миру і поєднання між Богом і людством з усіма ознаками царської гідности і свого святого священства — таким зображений Спаситель у пророка Захарії.[94]

Він відбудує храм Господній і він правитиме на своїм престолі. І перед його престолом буде священик, і між обома ними буде рада миру. *(Зах. VI, 13).*

Але немало часу упливе, заки цей тріюмф заясніє перед усіма народами, часу, що відділює болісний прихід від приходу у славі.

Та вже будується ця духовна святиня, про яку безупину говорить Св. Писання, вже росте «тіло» людства, звільнене від гріха,[95] з'єднується у свому Голові-Христі, про якого кажеться, що його насліддя буде прикрасою дому Господнього:

Повіки берегтиму йому мою милість
і з ним союз мій буде непохитний.
Але мої ласки я не заберу від нього
і вірности моєї не віджину.
Його потомство триватиме повіки,
і престол його передо мною, неначе сонце.

(Пс. LXXXIX, 29, 34, 37).

Також вже й слава Первосвященика ясніє перед тими, що повірили в нього і справджуються слова Ісаї:

В той день пагін Господній буде в красі й у честі, і плід землі — в величі й славі для тих, що в Ізраїлі зостались цілі. Хто зостанеться в Сіоні й лишиться в Єрусалимі, буде зватися святим, — кожен записаний для життя в Єрусалимі. Коли Господь обмие бруд дочок сіонських і очистить Єрусалим від крови, що посеред нього, духом суду й духом руйнування, тоді він прийде й опочине над усяким місцем на горі сіон-

---

[94] Чудове розвинення цього тексту, хоч уже в іншому образі, можемо бачити в Одкровенні. Св. Йоан оглядає цього Переможця вже не як священика, а як прославлену Жертву, Агнця, що достойний найвищої чести і хвали. «Бо ти викупив Богові кров'ю своєю (людей)... і зробив їх царством священиків Богу нашому...» (Од. V, 10).

[95] «Церква є його тілом, повнотою того, що виповнює все в усіх» (Еф. I, 23).

ській і над її зборами, як хмара в день, як дим і як світло палаючого вогню у ночі. Бо слава Господня буде над усім, мов захист, мов намет, щоб за дня давати тінь...

(Іс. IV, 2—6).

Живучи у тісній з ним злуці й теж користаючи з привілеїв свого Посередника, ввесь нарід матиме уділ і в його священстві, як написано:

Ви будете в мене царством священиків, народом святим.

(Вих. XIX, 6).

Св. Петро має певно на думці саме те, коли пише у свому Посланні: «Ви ж — рід вибраний, царське священство, народ святий, люд, придбаний на те, щоб звістувати похвали того, хто вас покликав з темряви у дивне своє світло» (1 Пт. II, 9). Також і св. Йоан згадує про це в Прологу до свого Одкровення: «Йому, що полюбив нас і обмив нас від гріхів наших кров'ю своєю, і зробив нас царством священників Богові й Отцеві своєму» (Од. I, 5, 6).

Безмежні Божі пляни Божого Царства та святого Міста, що їх відкриває Письмо, починають ставати ясні. Людство знайшло в Христі не лише найвищого Священика і Первосвященика, свого Відкупителя і свого Вождя, а й основу свого безсмертя.[96]

---

[96] «Він також голова тіла, тобто Церкви. Він — начало, первородний з мертвих, так, щоб у всьому він мав першенство, бо сподобалося Богові, щоб уся повнота перебувала в ньому і щоб через нього примирити з собою все чи то земне, а чи небесне, встановивши мир кров'ю його хреста» (Кол. I, 18—20). «У ньому бо враз з людською природою живе вся повнота Божества, і ви причасні в тій його повноті» (Кол. II, 9, 10).

СЛУГА ГОСПОДНІЙ

Бо й Син Чоловічий прийшов не на те, щоб йому служити, лише щоб служити й віддати своє життя як викуп за багатьох.
(Мр. X, 45).

Якщо так важливим визнати в Христі «Посередника між Богом і людьми» (1 Тим. II, 5), якщо конечним розпізнати «уряди», що їх виконує цей найвищий, верховний Первосвященик, цей Цар, і Жрець, й одночасно — Жертва, то неменше теж необхідним збагнути, в якому дусі та з якими почуваннями він виконав своє посланництво, завдання, яке наложив на себе. Чи ж не важливим для нас пізнати душу Спасителя?[97]

Без сумніву, що від душевного наставлення нашого Відкупителя до свого Отця залежатиме спасіння людства. А це наставлення рішить теж про спосіб, у який він виявить себе людям, та що саме «скаже» і навчить нас. І тут теж тексти Старого Заповіту незвичайно багаті, бо відкривають нам, що Христос прийшов на цей світ як «Слуга».[98]

*

І тоді, коли Бог каже спочити на ньому свому Духові, який сповнює його найсовершеннішими дарами, як написано:

---

[97] Це думка великого Апостола, що скаже нам ясно: «Плекайте ті самі думки в собі, які були й у Христі Ісусі» (Флп. II, 5).

[98] Порівн. Ді. III, 26 і IV, 27). Ісая теж дуже часто називає ім'ям «Слуга» страдаючого Месію і також начеркує образ Христа не лише у його страстях, що завершують діло Відкупителя, але й його туземного життя та виповнювання свого посланництва.

Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання й страху Господнього.

(Іс. XI, 2).

Той же ж Дух рівночасно приготовляє його і наставляє до покори й униження. Бо саме у «Слузі» Бог знаходить найбільше уподобання.[99]

І сказав мені: Ти слуга мій, у тобі я прославлюся.

(Іс. XLIX, 3).

Ось мій Слуга, якого я підтримую, мій вибраний, якого вподобало моє серце. Я поклав на нього дух мій: він сповістить народам правду. *(Іс. XLII, 1).*

Непокірність і гордість спричинили гріх, що став джерелом повені беззаконня, яке залляло ввесь світ. Та «Новий Адам» прийде на рятунок, зробивши себе не лише покірним, але що більше, — стається слугою. «Він, існуючи в Божій природі, — як каже св. Павло до Филип'ян, — не вважав за здобич свою рівність із Богом, а применшив себе самого, прийнявши вигляд слуги, ставши подібним до людини. Подобою явившися як людина, він понизив себе, ставши слухнянин аж до смерти, смерти хресної» (Флп. II, 6). Отже, як бачимо, щодо цього всі свідчення Старого Заповіту вповні згідні і з'єднюються з тими ж що в Новому Заповіті. Чи ж псалмопівець не сказав:

Ось я приходжу . . .
Чинити твою волю, Боже мій. *(Пс. XL, 8, 9).*

А цей Слуга вповні і з радістю задоволиться сповненням цієї волі . . . і це стане його єдиною й улюбленою поживою, якій він всеціло віддасть себе.[100]

Устами Ісаї Св. Писання не перестає заповідати прихід цього «Слуги Господнього» і часто мається враження, що воно начеб намагалося усвідомити нас, що цей вираз схоплює покірну слух-

---

[99] Він все ж таки «Його Син» і Бог трикратно прославляє Христа під час його туземного життя, немовби хотів хоч на хвилю осолодити йому це гірке униження (Порівн. Мт. III, 17 і XVII, 6 та Йо. XII, 28).

[100] «Їжа моя — волю чинити того, хто послав мене, і діло його вивершити» (Йо. IV, 34). «Не полишив він мене самого, бо я постійно те чиню, що довподоби йому» (Йо. VIII, 29).

няність і постійну пам'ять на нашу залежність від Бога й повного, беззастережного віддання себе в його руки:

Як очі слуг на руки свого пана
і як слугині на руки господині,
так наші очі дивляться на Господа, Бога нашого ...
(Пс. CXXIII, 2).

А ці Божі руки! Це руки того, кого він буде закликати, кажучи: «Ти мій Батько!» (Пс. LXXXIX, 26). Та скаже про нього:

А тепер каже Господь, що сотворив мене вже від утроби на те, щоб я був його слугою ... (Іс. XLIX, 5).

Чи ж не окажеться він покірним «Слугою», коли зрікаючись рівноправности з Богом і приймаючи подобу раба,[101] буде невтомно повторяти з псалмопівцем свому Батькові:

Бо ти мене навчаєш. (Пс. CXIX, 102).

Вже давніше деякі душі зазнали теж подібної радости. І ці душі, які всеціло віддалися свому Богові, немов відруховно називають себе слугами.

Мій Владико! Не минай, прохаю, слуги твого. (Бут. XVIII, 3).

прохав Авраам. А опісля:

Я негідний тих усіх ласк і всієї вірности тої, що їх ти виявив слузі твоєму. (Бут. XXXII, 11).

Щодо Спасителя, улюбленого Сина, який оглядає Божі чудеса і більш ніж хтонебудь горіє ревністю до Бога, то:

Світло Ізраїля стане вогнем, і його Святий — полум'ям ... (Іс. X, 17).

Він бажає прославляти свого Отця не інакше, а тільки так само як усі ці покірні душі, що вважають себе слугами Бога. Він навіть єдиний справжній Слуга, який виключно тільки з любови[102] виконає волю Бога.

---

[101] На цю подобу раба Христос вкаже своїм Апостолам, коли виявить найвищий акт покори: «Приклад дав я вам, щоб і ви так робили, як оце я вам учинив ... Слуга не більший за пана свого» (Йо. XIII, 15—16).

[102] «Але щоб світ знав, що я Отця люблю, то так, як Отець мені заповідав, я і чиню» (Йо. XIV, 31).

У сувої книги написано про мене . . .
і твій закон у мене в серці. *(Пс. XL, 8, 9).*

І саме й тому, щоб воля Божа була виконана совершенно, прийшов Слуга Господній та став слухняним:

Як дощ і сніг сходить з неба і не повертається туди, але напуває землю . . . отак і моє слово, що виходить у мене з уст, не повертається до мене порожнім, але чинить те, що я хочу, довершує те, за чим я його вислав.[103] *(Іс. LV, 10, 11).*

Св. Писання так «заздрісно» зберігає за ним це ім'я Слуга, бо:

Слуга мій виправдає багатьох.[104] *(Іс. LIII, 11).*

*

Якщо виявити любови, що її праведники Ізраїля оказували Богові, це передусім беззастережне підкорення йому і слухняність . . . Підкорення Слуги Господнього, яке він окаже Богові — своєму Отцеві, навчить людей любити Бога так, як він сам його любив. Світ захоплюється багатством й опанований гордістю! Христос докаже своїм походженням, навчанням, своїм духом, усім своїм єством, що він є тим, чим світ не є! Покора, лагідність, терпеливість — це наче печать, що позначує діло Слуги Господнього, немов знак, по якому можна розпізнати всі ці чесноти, які Син Божий практикував у совершенний спосіб. Вони — доказ його Божеського походження і приклад для нас:

Навчіться від мене, бо я лагідний і сумирний серцем.
(Мт. XI, 29).

Здається, що не було вказаним; щоб Старий Заповіт виявив ясно і всесторонньо способи, якими діятиме Відкупитель, а однак Ісая прегарно згадує про його лагідність, чутливість і покору:

---

[103] Порівн. 2 Кор. I, 19, 20: «Бо Син Божий . . . не був 'Так' і 'Ні'; в ньому лише 'Так' було. Скільки бо обітниць Божих у ньому — 'Так', і тому через нього 'Амінь' Богові на славу через нас».

[104] Також Ісая у гл. XLIX, LII і LXI зокрема говорить про «Слугу Господнього».

Він не буде кричати, ані вигукувати, і голосу свого на вулиці не дасть почути. Надломленої очеретини не доламає; льону, що куриться, він не погасить.[105] *(Іс. XLII, 2, 3).*

А чи ж не можна буде розпізнати його колись теж і в цьому пророцтві:

Ось цар твій іде до тебе, справедливий і переможний, смиренний і верхи на ослі їде, на осляті, на молоденькій ослиці.[106] *(Зах. IX, 9).*

*

Ми вже бачили, що славний цар Давид так упокорювався перед усіма, що бажав стати мерзенним навіть у власних очах. А тут Цар царів погоджується стати слугою не лише Бога, але й людей. І це гаряче виявлення любови, що він віддає Богові в ім'я людства — найвища нам поука! Ось так він оказується «світлом народів!»

Бачачи його покору, люди зрозуміють у яку це непроглядну темряву погрузила їх їхня гордість. Але помалу ця темрява проясниться:

Я, Господь, покликав тебе ... я берегтиму тебе, поставлю тебе у завіт люду, світло народам, щоб сліпим очі відкривати, виводити з в'язниці в'язнів, з темниці тих, що сидять у темряві.
(Іс. XLII, 6, 7).

Він навчає страждущих, ув'язнених ... усіх тих, що терплять, приймати з любов'ю Божу волю так, як він сам приймає. «Бо він розбив мосяжні брами і розламав залізнії засуви» (Пс. CVII, 16).

Він послав мене, щоб принести благу вість убогим, лікувати скрушених серцем, проголосити невольникам свободу, ув'язненим відкрити очі, проголосити рік Господнього благово-

---

[105] Порівн. Мт. XII, 16, де св. Євангелист пригадає на це пророцтво тоді, коли Христос ... забороняв їм зі силою, щоб не виявляли його.

[106] «Сталось це, щоб збулося слово пророка ...» (Мт. XXI, 4).

ління, день відплати[107] *нашого Бога, потішити всіх засмучених.*[108] *(Іс. LXI, 1, 2).*

Порив Божої любови спонукав Його статися людиною між людьми, схожим на них. І ось тепер з любови до своїх братів Він не судить їх як людина, але з безмежним милосердям свого Божого серця:

Він судитиме не як око бачить, і не як вухо чує присуд видаватиме.[109] *Він буде по справедливості судити вбогих, по правді оголошувати присуд для бідних у країні. (Іс. XI, 3, 4).*

Коли люди зрозуміють Його науку та підуть Його дорогою правди, тоді то царство Боже, що його всі очікують, буде збудованим, а мир на землі установленим:

Вовк буде жити вкупі з ягнятком, леопард біля козеняти лежатиме; телятко й левеня будуть пастися разом, і поганяти їх буде мала дитина. Корова й ведмедиця будуть пастися вкупі, маленькі їхні лежатимуть разочком, а лев, як віл, соломи буде їсти. Немовля гратиметься коло нори гадюки, а малятко встромить руку в зміїну нору.[110] *(Іс. XI, 6—8).*

Всі чинитимуть добро і всі пізнають Господа:

На всій моїй святій горі зла не чинитимуть, ні шкоди, бо земля так буде повна знання Господа, як води покривають море. (Іс. XI, 9).

І ось обітниця Бога для Якова, а через нього до всієї землі.

Він мовив: Того мало, що ти слуга мій, щоб відновити потомство Якова, щоб привести назад тих, які спаслися з-поміж

---

[107] Це слово «відплата» треба розуміти як вияв Божої справедливости, яку Христос виповнив.

[108] «Розгорнувши книгу, він натрапив на місце, де було написано: Господній Дух на мені, бо він мене помазав. Послав мене нести Добру Новину бідним, звіщати полоненим визволення, сліпим прозріння, випустити пригноблених на волю. І він почав до них говорити: Сьогодні збулось це писання у вухах ваших» (Лк. IV, 17, 18, 21).

[109] Він сам скаже: «Не судіте з вигляду зовнішнього, судіте справедливим судом!» (Йо. VII, 24).

[110] Також Єремія кликав до народу, коли бачив, як багато ласк Бог здержав: «Провини ваші це відвернули, і гріхи ваші відняли від вас це добро» (Єр. V, 25).

Ізраїля. Я зроблю тебе світлом народів, щоб моє спасіння дійшло до кінців світу. *(Іс. XLIX, 6).*

Але відкуплення світу залежним було теж у великій мірі і від стану душі Слуги Господнього. І ми добре розуміємо, що такий дивний стан лагідности, покори, беззастережного підкорення самого Сина Бога мусів дати обильну відплату за людські гріхи. Він теж мусів дати напрям і суть тому навчанні, яке Христос мав принести людству. Хоч ці прегарні образи, що їх змальовують Пророки, не можна брати в дослівному значенні, все ж таки вони влучно передають епоху миру і щастя, яку принесе Царство Христа, якщо люди приймуть його слово.

І дійсно, Св. Євангелія вказують ясно, що навчання Воплоченого Слова — навчання слуги, якого посилає його Пан: «Моя наука не моя, а того, хто послав мене» (Йо. VII, 16). «Не спроможен я нічого діяти від себе самого» (Йо. V, 30). «Бог сказав усе через свого Сина», — напише пізніше великий учитель Містики.[111] І ось той Син, Слуга Господній, бажав у ясному й надприродному світлі представити людям це укрите навчання свого Отця, яке в імені Бога голосили царі і пророки.[112] Він скаже: «Я не прийшов усунути закон, а доповнити» (Мт. V, 17).

Старий Заповіт з захопленням говорить про Закон... про той самий Закон, що його Христос підніметься оживити в серцях людей. Його так прекрасно оспівує вже Псалом CXIX:

Щасливі ті, що їх дорога бездоганна,
що ходять за Господнім законом.
Щасливі ті, що його свідоцтва пильнують,
шукають його всім серцем. *(Пс. CXIX, 1, 2).*

Той сам Псалом згадає теж і про радість тих, що остають вірні Законові:

Твої свідоцтва — спадщина моя повіки,
вони бо радість мого серця. *(Пс. CXIX, 111).*

Втішатимуся веліннями твоїми, —
я їх люблю. *(Пс. CXIX, 47).*

---

111 Св. Іван від Хреста: «Підйом на Кармель», Кн. II, розд. 22.

112 Порівн. Йо. XII, 49—50: «Бо не від себе вирікав я: Отець, який послав мене, дав мені заповідь, що мені казати і що промовляти. І я знаю, що заповідь його — життя вічне».

Широко відкриваю уста мої, прагну,
бо я велінь твоїх бажаю. *(Пс. CXIX, 131).*

А той, що сам Слово, Слово Бога не знайде без сумніву в людській мові інших виразів, як саме слова того Псалма, щоб висказати свому Отцеві любов і послух Божій волі. Він, що добровільно став найбільш підкореним слугою, вкаже нам на цю засадничу заповідь Закону, яку Він прийшов закорінити у наших серцях: «Любитимете Господа, Бога вашого, і ближнього, як себе самого...» Її неможливо виконати інакше, як лише дорогою добрих діл і справжньої покори.

Знаємо добре, що метою навчання Христа, Слуги Господнього, передати нам слово Бога; але знаємо теж, що більшість тих слуг Божих були переслідувані саме за те Боже слово. Бо воно, слово це — «згіршенням» для світу і світ осуджує його та засуджує за нього!

Христос, Слуга Господній, боронитиме «дібр свого Пана» більше і ревніше, ніж хтонебудь інший. Колись як Суддя судитиме «за гріхи світу», але тепер Він-Відкупитель й тому оказується тільки слугою — покірним і тихим, бідним і безславним. Він навчає людей про жах і гидоту гріха та через те нераз наражує себе на гнів людей.[113] Навіть чуда, які творить Христос, не можуть направити того «згіршення», яке Він ширить своєю наукою і святим життям своїм. А в дійсності Він — Воплочена Любов! І чейже ж мусять сповнитись на ньому всі пророцтва:

Він — камінь спотикання і скеля падіння... він — сіть
і пастка на мешканців Єрусалиму.[114] *(Іс. VIII, 14).*

А коли Бог дозволяє на такі великі пониження, на ту найвищу жертву, про яку передвістили пророки, то це лише тому, що залишає Слузі довершити жертву направи за гріхи як найкращий доказ своєї любови. Бо ж саме задля цього прийшов Христос — Слуга Господній!

---

[113] Навіть невинність Христа роздратовує його ворогів: «Хто з вас може довести гріх мені?» (Йо. VIII, 46), — докоряє Він своїм ворогам. Але вони кпитимуть з нього (Мт. IX, 24), навіть його близькі й рідні вважатимуть його божевільним (Мр. III, 21), а книжники осудять його як біснуватого (Мр. III, 22).

[114] «І вони брали йому це за зле» (Мт. XIII, 57). А хіба ж Ісая не передвістив: «Вони занедбали Ізраїлевого Святого» (Іс. I, 4); Вони кажуть... «усуньте з-перед нас Святого Ізраїлевого» (Іс. XXX, 11).

ВІДКУПИТЕЛЬ І ЙОГО ЖЕРТВА

Совершенний посередник, Спаситель, прийшов сповнити те, для чого послав Його Отець: «Ось я приходжу, щоб чинити твою волю» (Пс. XL, 8, 9). І це вдусі любови і покори, в дусі «Слуги Господнього», Він виповнив своє посланництво. Ціле Його життя є звернене до Страстей і спасительного Хреста. Однак Святе Письмо, змальовуючи образ цього «Слуги», кидає теж світло на спасительну ролю Відкупителя. І тому, заки ще впровадить нас разом з Ним на страсну дорогу, воно дає нам пізнати суть і форму тієї жертви, яку Він з бесмертної любови погодився принести.

Щоб приготовити душі до зрозуміння цієї совершенної жертви Нового Заповіту, воно ставить їм перед очі дійства, обряди, а навіть й інші жертви — усе те, що має ознаки цієї Совершенної Жертви й є її прообразами.

Ці прообрази матимуть у Старому Заповіті незвичайно велике значення. Завдяки їм душі помалу приходять до яснішого пізнання Жертви і Відкуплення. Найвимовнішим прообразом Жертви Нового Заповіту, що безпосередньо відноситься до неї — це Пасха.

*

Пасхальне Таїнство, таїнство життя і смерти, таїнство відкуплення... Жертва і Тайна тіла й крови, агнець і пожива, напуття, що допомагає нам осягнути береги вічности. Воно було в Старому Заповіті не лише об'явленим, але вияснюваним щораз ясніше: Але багатство і глибінь того таїнства є так безмежні, що щоб відкрити його людям, Бог мусів робити це поступово і послуговуватися допоміжними образами. При помочі таких допоміжних образів Він вказав на «суть справи», а додаючи один складник до другого, Він дійшов до самої суті та видвигнув її на перший плян.

І саме ради великого значення тих образів і прообразів та щоб вказати на факт, що вони усі здійснилися у Христі, Біблія подає деякі обряди, розвиває той чи інший образ і прообраз, записує те чи інше пророцтво і тимто вони всі мають для нас неоцінену вартість. І так, описуючи земний Рай, Автор Книги Буття згадує про одне дерево, якого овочі мали б запевнити життя людині, а традиція часто бачила у цьому райському дереві образ смертного дерева, на якому Відкупитель — справжній Божий овоч — дасть себе розп'яти

Саме слухняністю і то слухняністю «аж до смерти, і смерти на хресті» (Флп. II, 8) Христос відкупить на дереві те, що через непослух стратила перша людина. Дерево хресне видає овочі вічного життя! А ось... якщо є якась замітна особливість, яка виявляється разючо у біблійних оповіданнях й яка глибоко зв'язана з жертвами — то це особливість крови. Старий Заповіт робить кров засобом переблагання, пробачення, союзу... Він «уживає крови» так обильно, «розливає її» так щедро, що це може навіть викликати замішання і несмак у нашому розумінні релігійних справ і богопочитання. Та проте й у цьому випадку так само, як в усіх проявах зусилля людини наблизитися до Бога, проявляється почуття пекучої потреби обмити себе з гріхів і так дійти до з'єднання з Богом.

Але про це ми вже ширше говорили на іншому місці цієї праці[115] і тому не будемо повторювати й підкреслювати цього так багатого і складного значення, що його Ізраїль прив'язував до кривавих жертв. Суттю і метою жертви, її різнородними видами й обрядами є нав'язати союз між Богом і людиною. Кров затіснює союз, вона є самим союзом.

«Це кров союзу, що уклав Господь із вами» (Вих. XXIV, 8). Єдиною вартістю кровних жертв є те, що, розливаючи кров, людина Старого Заповіту робить це у переконанні й очевидно з наміром жертвувати Богові найцінніше, те, що дає життя і є життям: «Бо в крові життя тіла», — каже Книга Левіт (Лев. XVII, 11). Тож жодне пролиття крови не є даремне, бо у цій крові душа жертвує саму себе й виявляє Богові свою любов, підданість та спокутування за гріх. І справді, зворушливо глядіти, як єврейський нарід, пройнятий вірою, слухає Божого доручення та жертвує йому звірят без числа та ще й таких, що без найменшої вади. Мається враження, що це одна величня й безперервна

---

115 Порівн. розділ «Жертва — вияв любови».

жертва супроводжає його протягом усієї історії. А однак жертви ці «ніщо» в порівнянні з величчю ображеного Бога і важкістю поповненого гріха!

Може дехто подумає, що ця жертва мала б більшу ціну й вищу вартість, якби приношено в жертву не звірят, а людей. І можливо, що люди Старого Заповіту, якби були залишені самим собі, були б дійшли до такого переконання і такої практики. Зрештою деякі епізоди з історії Ізраїля вказують на такі нахили.

Але інша заповідь в категоричний спосіб забороняє такі жертви й практики релігійні: «Не будеш проливати крови людської...» тож Ізраїль послужиться жертвами звірят. А однак приношення звірят у жертву переблагання за гріхи і грішників ніколи не може осягнути тієї мети, яку людина намітила. Безнастанне помножування й збільшування таких жертв ясно вказує на це.

І остаточно Старий Заповіт находиться у такому становищі, що болюче відчуває необхідну потребу такої жертви, що була б не лише справжнім і гідним спокутуванням за гріхи, але теж щоб через неї був заключений новий Союз. А вже не може бути найменшого сумніву щодо цілковитої недостатности усіх цих кровних жертв, коли Бог устами свого пророка говорить:

Навіщо мені безліч ваших жертв? — говорить Господь. Я пересичений всепаленнями баранів і ситтю годованих телят. Крови биків, ягнят та козлят я не хочу. *(Іс. I, 11).*

І саме у світлі ось таких слів жертва Авраама набирає глибоко пророчого значення: Божа воля забороняє приносити людей в жертву, отже здержує рам'я Авраама. Готовість Авраама жертвувати свого сина, «своє власне тіло», випливає з так глибокої віри, якої ніщо не може захитати. Закон, що дозволяє заступити справжню жертву іншою підставленою за неї жертвою, міститься в оповіданні Книги Буття, коли Авраам, знайшовши барана, що заплутався рогами в корчах, жертвує його «замість свого сина» (Бут. XXII, 13). Застосування такого заступлення буде іще раз повторене, але тоді вже Бог дасть йому справжню вартість відкуплення, дозволяючи, щоб його Єдинородний Син жертвувався за грішне людство. І з цього ми бачимо, наскільки жертва Авраама є прообразом жертви того Агнця, що бере на себе наші гріхи та, жертвуючись за нас, спасає нас.

Віра Авраама, що кермує його рухом, така сильна, що:

За те, що ти вчинив це і не пощадив сина твого, твого єдиного, я поблагословлю тебе вельми... (Бут. XXII, 16, 17).

Однак навіть ця могутня віра Авраама не могла зробити з цієї жертви акту відкуплення. Душею жертви має бути любов. І саме з цієї любови Бого-чоловік зробить найвищий дар своєму Отцеві, «віддаючи свою душу в його руки» та розливаючи за нас свою кров. Щойно тепер цей незбагнутий досі «закон крови» увінчується успішністю та ще й — совершенною, остаточною, будучи наче догмою в Старому Заповіті. «Зрештою, за законом, майже все очищується кров'ю і без кровопролиття відпущення немає» (Євр. IX, 22). Наводячи слова з Книги Левіт (XVII, 11) дістає застосування і потвердження кров, що буде пролита, кров Бога самого! Завдяки такій безмежно нескінченій ціні Союз буде запечатаний, гріх стертий!

*

По своїй суті жертва має служити для «бенкету душі», для духового з'єднання. Принесена жертва через Боже благословення набирає вартости, стає кормом. Така обрядова практика релігійного бенкету є питомою не лише всім давним релігіям, але теж й Ізраїлеві. Вона має на цілі крім акту покути й виявлення найвищої пошани теж оновлення союзу та довершення повного з'єднання з Богом.

Старий Заповіт дає нам незчисленні докази, що людина жертвувала десятину зі своїх дібр свого первородного, первоплоди черед і піль. Що ця жертва мала мати характер досконалости, про це свідчить ввесь Старий Заповіт. Авель жертвував Господеві те, що мав найкраще, а хліби предложення, складані перед Кивотом завіту на столі з твердого дерева, були постійно виставлені як жертва Господеві. І саме таку жертву зложив Мелхіседек з хліба і вина, подібно як Жертва наших вівтарів:

А Мелхіседек, цар Салему, виніс хліб і вино — він був священик Бога Всевишнього — поблагословив Авраама... і дав йому Авраам десяту частину з усього. (Бут. XIV, 18—20).

Дар, який приноситься у жертву, набирає найвищої вартости лише тому, що його приноситься як жертву. І коли він навіть за приписами Закону Мойсея й повертається людині, то вже обдарений Божим благословенням, перетворений у небесний корм.

Біблія нераз згадує, що цей небесний корм допомагав людині іти вперед дорогою духового життя та продиратися крізь життєві труднощі. Бог подавав цей небесний корм або всьому своєму народові або якійсь людині, що його потребувала. Одним з прообразів цього небесного корму є передусім манна, яку Ізраїль завжди пам'ятав, бо вона тісно пов'язана з історією «Виходу». Це вона дозволила народові видержати довгу мандрівку крізь пустиню. Цей чудесний хліб, що його Бог щодня роздавав своєму народові, хліб, що мав всілякий посмак, є прообразом іншого «корму», який є не лише чудесний, але справді Божий корм. Книга «Вихід» підкреслює одну цікаву особливість цієї манни:

Хто назбирав багато, не мав лишнє, ані тому, хто назбирав мало, не бракувало; кожен, скільки на прохарчування кому було треба, зібрав. *(Вих. XVI, 18).*

Чи ж не є тут виразний натяк на цей Божеський хліб, що не лише піддержує життя, але теж допомагає душі розвинутися до повного зросту? Без сумніву, що в порівнянні з тим хлібом вічного життя, що його принесе Христос, властивість манни виглядає смішно незначною: «Батьки ваші манну в пустині споживали, — і померли» (Йо. VI, 49).

Та однак Ізраїль у цьому чудесному хлібі-манні черпав силу та знаходив насолоду.

Натомість, народ твій ти годував ангельською поживою, зсилав їм хліб готовий з неба, без утоми, що міг був дати всяку насолоду, підхожий усякому смакові. Так допомога твоя виявляла супроти дітей твою ніжність. *(Муд. XVI, 20, 21).*

Оскільки ж більшою насолодою є цей справжній хліб, що зійшов з неба, якого манна була лише прообразом! Оскільки ж більше благодатей у цьому дарі Бога!

Ой, всі ви спрагнені, йдіть до води, навіть і ті, в кого грошей нема! Ідіть, купуйте й споживайте! Ідіть, купуйте без грошей, без плати, вино та молоко! *(Іс. LV, 1).*

Цей Божий дар — небесний хліб, неначе той чудесний хліб, що був поданий Іллі у його сні; хліб, що став чудесним покріпленням у його знесиленні, напуттям на цю далеку іще дорогу, яку пророк мав пройти. Вставай, їж! — впав наказ цій знео-

хоченій і виснаженій людині, що при вході на пустиню поклалась під ялівцем й чекала на смерть:

Дивиться він, аж у головах у нього печений на камені корж і жбан з водою. З'їв він, напився та й ліг знов спати. Та ангел Господній прийшов удруге, торкнув його й сказав: Уставай та їж, бо далека тобі дорога. Встав він, з'їв, напився і, підкріпившись тією їжею, йшов сорок день і сорок ночей аж до Божої Хорив-гори. *(1 Цар. XIX, 6—8).*

Дари добровільно віддані Богові, жертвовані в цілопаленні, жертви приносу, розлиття крови, жертви, що кінчаються бенкетом, на якому споживається принос, дари дані Богові... Все те ясно вказує, що людина відчувала пекучу потребу такої поживи, яка зійшла б з неба, обдарена Божим благословенням, і дала б їй потрібну силу пройти дорогою туземного життя та ввійти до вічної батьківщини. Ось властивості Евхаристійної Жертви, що їх виявляє нам Старий Заповіт!

Однак Старий Заповіт бачить теж і багатство тих благодатей, що сплине на людство через хрестне дерево... Бо ось Ізраїль, не знайшовши в Мері питної води, а лише воду гірку, жаліється перед Мойсеєм...

А він заголосив до Господа; і вказав йому Господь дерево; вкинув він його у воду, і вода стала солодкою. (Вих. XV, 25).

Подібно теж і мідяний змій:

І коли когонебудь кусала гадюка, то він звертав очі на мідяного змія й лишався живий. *(Чис. XXI, 9).*

Але це у найбільшій мірі Свято Пасхи зі своїми прегарними обрядами в особливий спосіб вказує не лише на тайну Відкуплення, але теж і на самого Відкупителя, якого зображує як пасхального Агнця.

*

Чи не є багатомовне бажання Христа, щоб цей, хто одержав доручення приготовити йому дорогу, вітав його саме назвою «Агнець Божий». Також св. Павло підтвердить зв'язок між Пасхою євреїв і жертвою Христа: «Бо Пасха наша, Христос, принесений у жертву» (1 Кор. V, 7). Це осереднє місце, що його

займає Пасхальне Таїнство у християнстві, відповідає Пасці Ізраїля.

На святі Пасхи і жертвах, що були приношені цього дня, зосереджувалося все релігійне життя Ізраїля. На її святкування непроглядні маси народу приходили до Святого Міста — Єрусалиму. Та й сам Христос підкреслить вагу Свята Пасхи, коли кожного року приходитиме до Єрусалиму на її святкування. Чи не замітне і те, що в той час лише священики були покликані приносити Богові жертви, але на Свято Пасхи ввесь народ мав таке право і кожний голова родини виконував тоді ролю священика й приносителя пасхальної жертви.

Але щож більше іще! Хоч у суті речі Христос не мусів пристосуватися до тих прообразів, які передвіщали його й відносились до нього, бо вистачало йому тільки «бути», щоб «здійснилися» на ньому ці прообрази, чи не замітний факт, що Він хотів «сповнити Пасху», виконуючи якнайточніше всі обрядові приписи. Крім цього Він жертвує сам себе саме в часі того обрядового жертвування пасхальних жертв, неначе підкреслюючи тісну зв'язь між обома Пасхами.

Немає сумніву, що євреї тоді не могли «бачити» і зрозуміти вповні цього факту. Але нам вистачить прочитати уважно текст Біблії про встановлення цієї «давньої Пасхи» і ясно побачимо, не лише багатства і далекосяжність, але теж її пророче значення щодо Жертви Відкуплення:

І наказав Господь Мойсеєві та Аронові в землі Єгипетській: Місяць цей нехай буде вам початком місяців ... Візьміть собі кожен для своєї сім'ї ягня: одне на хату ... Ягня ж нехай вам буде без вади, самчик, одноліток ... Нехай уся громада синів Ізраїля разом заріже його надвечір. І нехай візьмуть крови й помажуть нею одвірки і наддвірок у домах, де їстимуть його. Нехай їдять м'ясо тієї самої ночі; спеченим на вогні нехай їдять його, з опрісноками та з гіркими зелами ... І не зоставлятимете нічого до ранку; що ж з нього зосталось би до ранку, спалите на вогні ... А їстимете його ось так: стегна ваші попідперізувані, обув'я ваше на ногах ваших, і костури ваші в руках у вас; і їстимете похапки: пасха то Господня. Тієї ночі перейду по землі Єгипетській ... Кров буде вам знаком по домах, де будете, і як побачу кров, мину вас, і не впаде на вас ніяка смертна язва, як каратиму Єгипетську землю. І стане вам цей день на спомин, і ви святкуватимете

його як свято Господнє; як установу вічну для всіх ваших родів святкуватимете його. (Вих. XII, 1—14).

Наведений текст говорить про «ягня без вади, самчик, одноліток» й уточнює: «Вся громада синів Ізраїля заріже його надвечір». Хоч за смерть Христа неможна робити винуватим єврейського народу, але все ж таки найбільше впливові й провідні члени цього ж народу несуть цю відповідальність, бо це вони «мечем своїх язиків» — скаже св. Августин — вимогли у Пилата присуд смерти через розп'яття.[116] Текст продовжує:

Нехай візьмуть крови й помажуть нею одвірки і наддвірок у домах... Тієї ночі перейду по землі Єгипетській... Кров буде вам знаком по домах, де будете, і як побачу кров, мину вас, і не впаде на вас ніяка смертна язва, як каратиму Єгипетську землю.

«Хто тіло моє їсть і кров мою п'є, той живе життям вічним, і я воскрешу його останнього дня» — скаже Христос. — «Те говорив він, коли навчав у Капернаумі, у синагозі» (Йо. VI, 54, 59).

Знову ж св. Йоан, глядячи на діяння й силу крови Агнця, скаже у своєму Одкровенні: «Після цього глянув я, і от — натовп численний... стояли перед престолом і перед Агнцем, одягнені в одежі білі, і пальмові віті в руках їхніх... Хто ці?.. Це ті, що прийшли від горя великого, і обмили одежі свої, і вибілили їх у крові Агнця». (Од. VII, 9—15).

А «Вихід»: «Нехай візьмуть крови... Нехай їдять м'ясо тієї самої ночі»...

«Коли ж настав вечір, сів він до столу з дванадцятьма учнями... узяв хліб, поблагословив, розламав і дав учням, кажучи: Беріть, їжте: це моє тіло. Потім узяв чашу, воздав хвалу і подав їм, кажучи: Пийте з неї всі, бо це кров моя (Нового) Завіту, яка за багатьох проливається на відпущення гріхів» (Мт. XXVI, 20—28).

---

[116] Св. Лука, пишучи про суд над Христом, уточнює: «Скликавши, отже, первосвящеників, старшин і народ, Пилат промовив до них...» (Лк. XXIII, 13). Отже хоч і в меншому числі, але все ж таки тут є представники всіх каст тієї громади синів Ізраїля, про яку говорить «Вихід».

«І їстимете м'ясо з опрісноками і гіркими зелами» ... Ось символи чистоти й сокрушення серця, без чого не можна зблизитися до Агнця Божого. І саме тому Христос обмив ноги своїм Апостолами, заки стали вони причасниками Тайної Вечері: «Й почав обмивати учням ноги та обтирати рушником ... Підходить, отже, і до Симона Петра, — та той йому: Ти, Господи, — мені вмивати ноги? Каже йому Ісус у відповідь: Те, що я роблю, ти під цю пору, не відаєш; зрозумієш потім. Петро ж йому каже: Ні, не митимеш моїх ніг повіки! — Коли я тебе не вмию, — одрікає Ісус, — то не матимеш зо мною частки. Господи, — проказує до нього Симон Петро, — то не тільки ноги, але і руки, і голову!» (Йо. XIII, 5—9). А св. Павло немовби продовжував думку Христа: «Тому, хто буде їсти хліб або пити чашу Господню недостойно, буде винний за тіло і кров Господню. Хай, отже, кожний випробує себе самого» (1 Кор. XI, 27, 28).

Спеченим на вогні нехай їдять м'ясо. А їстимете його ось так: стегна ваші попідперізувані, обув'я ваше на ногах ваших, і костури ваші в руках у вас; і їстимете похапки: пасха то Господня.

Бо ж то тіло Спасителя віддається жертовному вогневі, стає кормом-жертвою та передає себе у поживу мандрівникам подорожнім: «ставши кормом мандрівників» ... «Хліб наш насущний дай нам днесь» — повторяють християни коротко перед причастям тілом Агнця; «не введи нас у спокусу, але ізбави нас від лукавого» ... — Визволь нас від грішної землі, а введи нас до вічної й щасливої батьківщини. А дорога туди іще довша й утяжливіша, ніж була з Єгипту до Землі Обіцяної:

І шануватимете цей день із роду в рід як установу вічну для всіх ваших родів.

Установа вічна!.. І це іще нераз повторить і накаже Мойсей у свому Законі, у цьому Законі, що «для всіх ваших родів». А як установлятимете, коли й які жертви мають приноситися, уточнює: «Двоє ягнят перволітків щодня, повсякчасно» (Вих. XXIX, 38—42).

А знову ж Єзекиїл, говорячи про долучувані приноси до жертви ягняти, підкреслює: «Це офіра для Господа, віковічна установа, назавжди» (Єз. XLVI, 14). Чи ж у цих словах пророка не об'являється вже ця Жертва Нового Заповіту, що буде приношена по всій землі кожного дня й по кінець світу?

Бо від сходу сонця аж до його заходу між народами велике моє ім'я, і на кожнім місці моєму імені приноситься кадило й чиста жертва. (Мал. I, 11).

Отже бачимо наглядно, що не лише всі пророцтва сповнилися на Христі, але, заховуючи Пасху згідно з законом Мойсея, він усовершив її. А зробив він це передусім тому, щоб «відкрити очі» так свого народу, як теж й усіх людей по всі часи. Хоч усі жертви, приноси й установи в Старому Заповіті — це богопочитання і обряди релігійні, то однак треба бачити у цьому іще дещо багато більшого. Христос підкреслює кілька разів, що це на ньому сповнилися Писання пророків (Мт. XXVI, 56; Йо. XIII, 18 і т. д.). Може хтось думав би, що тут треба розуміти лише самоздійснення у Христі всіх пророцтв і прообразів. Але не тільки так треба розуміти ці запевнення Христа, бо вони теж означають, що хоч слова й обряди Старого Заповіту іще не є усовершені, мають вже самі собою й у собі дійсну спасительну вартість. Вони приготовляють душі до месіянських часів і приходу Месії. Вони провадять душі, просвічують уми, розгрівають серця, як св. Церква робить це й далі, послуговуючись ними у Богослужбах і молитвах.

В суті речі ці всі релігійні установи й прообрази надзвичайно допомогли євреям зрозуміти необхідність жертви та потребу зберегти її непорочною навіть серед тодішнього жахливого зіпсуття. Та крім цього є тут іще щось вище! Як Пророки, вирізьблюючи поступово образ «Слуги Господнього», допомагають душам ввійти «в почування Господа Ісуса» (Флп. II, 5), так теж і жертви Старого Заповіту, а зокрема Пасха, підкреслили і виявили суть і значення Совершенної Жертви.

Отже релігійні установи й обряди Ізраїля виробляли в душах вибраного народу підложжя й приготування на прихід Месії, вони допомогали душам включитися у таїнство Відкуплення. Як син Давида і нащадок його роду, Христос у глибині свого серця матиме почування Ізраїля: як людина, він більше ніж хто-небудь інший відчуватиме жах тієї образи, що її гріх заподіяв Богові, ту цілковиту немічність і недостатність жертв, якими Ізраїль хотів би задовільнити Бога за заподіяні образи, а тимсамим неминучу необхідність якоїсь успішної та досконалої жертви. І це не припадково він наведе такі слова Псалма, що набирають повного значення тоді лише, коли це саме він повторить їх:

Жертви й офіри ти не хочеш . . .
Ти всепалення й жертви за гріх не домагався.
Тоді сказав я: Ось я приходжу . . .
Чинити твою волю, Боже мій, я радий. *(Пс. XL, 7, 8, 9).*

Але Христос теж Бог і тому через ту свою людську природу набирає його божественність тим більшої спасительної сили і спроможности посередництва, тому його Жертва є Відкупленням, а сам він совершеною Жертвою за все людство, яке він представляє, спасає і кормить цією найсовершеннішою тайною, даром Бога в повному того слова значенні. І він коли сходить на землю, не завагається ані на хвильку заявити свому Отцеві: «Ось я приходжу, Боже мій, чинити твою волю» (Євр. X, 7). З'єднуючи та здійснюючи у своїй Особі всі прообрази Старого Заповіту і кидаючи світло свого божества на дочасну темряву, він тепер роз'яснює цю непроглядну темінь, «переображує», зближається . . .

Бо й до речі, св. Писання говорить про ягнятко, не лише як про жертву поладнання з Богом, але голосом пророка Ісаї вияснює, що тому ягнаткові треба буде пройти дорогу терпінь і страждань: «немов ягня, що на заріз ведуть його» [117] (Іс. LIII, 7). А тепер треба було б разом з Відкупителем вступити на дорогу його Страстей, на цю страшну дорогу жахливих терпінь, дорогу, яка вже в Старому Заповіті відбивається немов у дзеркалі.[118]

---

[117] Порівн. цілу LIII гл. пророка Ісаї.

[118] «Чиє серце не запалиться любов'ю на вид Христа Відкупителя, якого голос відчував св. Августин в усіх псалмах, коли співав чи жалівся, коли надія сповняла його радістю або коли сучасність змушувала його сумувати» (Пій X, «Дівіно афляту»).

ДЗЕРКАЛО СТРАСТЕЙ[119]

> Пророки... досліджували, на котрий і який час вказував Дух Христа, що був у них, який свідчив наперед про Христові страсті та ту велику славу, яка по них мала настати. *(1 Пт. I, 11).*

Ось Відкупитель вже іде дорогою, що веде до найвищої жертви...[120] І пророк Ісая бачить вже його ворогів... чує їхні оскарження... Вони судять неправдою та видають на Спасителя несправедливий присуд:

Гнобімо бідака праведного... Хай наша сила буде законом справедливости, бо що безсиле, те являється безкорисне. Засядьмо на праведника, бо він нам невигідний і противиться нашим учинкам; він закидає нам гріхи проти закону, винує нас у видах нашого виховання; гадає, нібито він знає Бога, сином Господнім себе самого називає.[121] *Він — утілений докір думкам нашим, нам тяжко і глянути на нього. Життя ж його не таке, як в інших, і поведінка його дивацька. Для нього ми — та підроблена монета, він уникає доріг наших, як нечести, щасливу називає кончину справедливих і вихваляється, що Бог йому за батька. Гляньмо, чи слова його правдиві,*

---

[119] Св. Августин ужиє ще сильнішого вислову, коли стосовно псалма XXI скаже, що страсті Христа вже «описані» у Старому Заповіті, і то описані так точно, як у св. Євангелії (Пояснення до псалмів).

[120] Хоч гл. LXIII пророка Ісаї не відноситься прямо й безпосередньо до Особи Спасителя, однак св. Церква послуговується читанням цієї гл. Ісаї у Великопосних Богослужбах, як теж й іншими текстами Старого Заповіту, що передвіщають Страсті Христа.

[121] Бо ж і дійсно, тому, що Христос «робив себе рівним Богові», був засуджений євреями (Порівн. Іс. LXIII, 1—6; Лк. XXII, 71; Мр. XIV, 64).

та провірмо, що з ним буде накінець... Засудімо його на смерть ганебну, бо, за його словами, допомога йому прийде.
(Муд. II, 10—20).

Чи ж не ці самі слова, що їх висказав Мудрець, почуе з уст своїх ворогів розп'ятий Христос? А вороги його такі, що рішені осквернити все, що є справедливістю, законом і любов'ю, рішають про його засудження!

Встають царі землі,
князі зговорюються разом
на Господа й на його Помазаника:
Порвімо їхні кайдани,
скиньмо із себе їхню кормигу![122] *(Пс. II, 2, 3).*

І ось вже починається Страсна Драма. Найперше — зрада, що видає Спасителя ворогам у руки... Передвіщено все-все, навіть точна заплата за зраду і слова зрадника (Порівн. Мт. XXVII, 3—10).

І я сказав їм: Коли ваша ласка, дайте мені мою плату, а коли ні, то лишіть. І вони відважили мені мою плату — тридцять срібних. Але Господь сказав мені: Кинь її до скарбниці, ту дорогу ціну, за яку вони мене оцінили. І взяв я тридцять срібних і вкинув у дім Господній, у скарбницю.
(Зах. XI, 12—14).

Знову ж Єремія виявляє нам найглибші почування цього Праведника:

А я, немов плохе ягнятко, що на заріз ведуть його, — а я й не відав, що вони лихі думки замислили супроти мене: Зрубаймо дерево у повній силі й вирвім його з землі живих, щоб ім'я його не згадувалося вже більш! *(Єр. XI, 19).*

А ось Псалом згадує вже про кусень хліба, що Вчитель подає цьому учневі своєму, котрий задумує зрадити його — свого Вчителя (Порівн. Йо. XIII, 26).

Усі мої ненависники перешіптуються вкупі проти мене,
задумують зло на мене:

---

[122] Апостоли потвердять, що це пророкування псалмопівця точно сповнилося на Христі (Дії. IV, 26).

Лиха біда вчепилася до нього!
І де раз ліг, то більш уже не встане.
Ба навіть друг мій, що я на нього покладався,
що живився моїм хлібом,
і той наставив п'яту на мене. *(Пс. XLI, 8—10).*

Години його вже почислені, бо вирок смерти виданий... І хоч Спаситель приймає його без найменшого спротиву, але людською ненавистю, тією ненавистю, що її зродив гріх перед муками, що чекають його тіло й душу, він — «сумний аж до смерти» (Мр. XIV, 34), придавлений тривогою... Можливо, що більш зворушливо, ніж самі Євангелисти,[123] вискаже псалом LXIX ввесь жах його конання у Гетсеманії:

Спаси мене, о Боже, бо води сягають мені аж по горло.
Загруз я в глибокому болоті, й немає де стати.
Увійшов я у глибокі води, й поривае мене бистрінь.
Від крику я знемігся; горло у мене пересохло;
втомились мої очі, як я ждав на мого Бога.
Тих, що без причини мене ненавидять, більше,
ніж волосу на голові у мене.
Тих, що мене хочуть погубити — ворогів моїх брехливих — сила.
Чи ж мушу я те віддати, чого я не загарбав?..
За тебе я терпів зневагу,
ганьба лице моє вкрила.
Чужий я став і братам рідним;
сторонній — синам матері моєї.
Бо ревність до твого дому мене з'їла, (Йо. II, 17)
зневаги зневажаючих тебе на мене впали...
Вислухай мене, Господи, бо добра твоя ласка,
обернись до мене з великого милосердя твого.
І не ховай твого обличчя від слуги твого...
Наближся до душі моєї, визволь її;
з огляду на ворогів моїх спаси мене!
(Пс. LXIX, 1—6, 8—10, 17—20).

У цих жахливих хвилинах він сподіється хоч трішки розсудливости і співчуття від тих, ради котрих він терпить і за котрих жертвується:

---

[123] Порівн. Йо. XII, 27.

Ти знаєш мою ганьбу, мій сором і мою зневагу.
Ганьба розбила моє серце, і я знемігся;
я чекав милосердя, та його не було,
і втішителів, — та не знайшов нікого.
Вони клали полин мені до страви,
і в згазі моїй напували мене оцтом.
(Пс. LXIX, 21, 22; порівн. Мр. XV, 36).

Але та сама любов, що спонукала його вибрати цю важку дорогу, спонукує його безбоязно віддати себе на терпіння і муки, стати Жертвою Любови, але з любови!

Господь Бог відтулив мені вухо, і я не спротивився, назад не сахнувся. Плечі мої віддав я тим, які мене били; щоки мої тим, які бороду в мене рвали; обличчя мого не відвертав я від плювків та глузування. (Іс. L, 5—6; порівн. Мр. XV, 16—20).

Але все ж таки, чи не є самозрозуміле, що його людське тіло й кров хвилюються перед неминучою смертю!

Душа бо моя наситилася горем,
і життя моє наблизилося до Шеолу.
Мене залічено до тих, що сходять у яму.
Я став, як чоловік, що допомоги не має.
Поміж мерцями моє ложе;
немов убиті, що лежать в могилі,
що їх не згадуєш уже більше,
що їх відтято від руки твоєї.
Поклав єси мене в глибоку яму,
у темряву, в безодню.
Тяжить на мені гнів твій,
і всіма хвилями твоїми гнітиш мене.
Ти віддалив від мене моїх друзів;
зробив мене для них осоружним,
мене замкнули, і я не можу вийти.
Очі мої знемоглися від печалі;
до тебе, Господи, щодня взиваю,
до тебе простягаю мої руки.
Хіба для мертвих робиш чуда? (Пс. LXXXVIII, 4—11).

У своєму туземному житті він зазнав стільки прикростей і терпіння, що міра вже завершена, а чаша горя переливається! І чому так терпить він, що завжди з любов'ю сповняв усе те, що миле Отцеві?

Я безталанний, і конаю змалку;
я перебув страх твій — умліваю.
Твій палкий гнів проніся надо мною,
твої страхіття мене погубили. *(Пс. LXXXVIII, 16—17).*

Шаліє людська лють... Апостоли порозбігались, покинули його.[124] Небо зачинилося і замовкло, а смерть повільно затискає свої обійми; ось-ось і вхопить свою здобич... Але він не хоче, щоб «забрано йому життя»... Він віддає його з любови: «Ніхто його в мене не забирає, бо я сам кладу його від себе» (Йо. X, 18).

У цілковитому самовідреченні, серед жахливих терпінь, що спадають на його душу й тіло, він жертвується за всіх, не виключаючи нікого; жертвується у болючій величі свого єства, розп'ятого на хресті, жертвується з безграничною любов'ю і з такої ж любови! І у цій останній хвилині життя Агнець Божий послужиться словами XXII псалма,[125] щоб звернутися до свого Отця Небесного, до свого Бога:

Боже мій, Боже мій, чому мене покинув?
Стоїш далеко від спасіння мого,
від слів мого зойку.
Боже мій, кличу я вдень, — не відповідаєш,
а й уночі я теж не вгаваю.
Таж ти — святий,
возсідаєш на хвалах Ізраїлевих!
На тебе покладались батьки наші:
звірялись, і ти врятував їх.
Взивали тебе й спасались,
на тебе покладались і ганьби не зазнавали.
А я — черв'як, не людина;
сміховище людей, презирство народу.
Всі, хто на мене дивляться, глузують з мене,
кривлять губи, кивають головою:
Поклався на Господа, нехай його рятує;
нехай його спасає, коли він його любить!
Ти мене вивів з материнського лона,
ти дав мені безпеку при грудях матері моєї.
На тебе я був зданий від утроби,

---

[124] Порівн. Мр. XIV, 50: «І покинувши його, повтікали всі».
[125] Порівн. Мр. XV, що описує подію, предсказану цим псалмом.

від материнського лона ти єси Бог мій.
Не віддаляйсь від мене, бо нещастя близько,
бо допомогти нікому.
Биків багато мене оточило,
башанські сильні навколо мене стали.
Роззявили на мене свою пащу,
неначе лев, що роздирає і рикає.
Я став, немов вода розлита,
всі кості мої повиходили з суставів.
Неначе віск, зробилось моє серце,
розтануло в мене в нутрі.
Мов черепок, висохла моя сила,
язик мій прилип до горлянки,
кладеш мене в порох смерти.
Бо пси мене обсіли,
і лиходіїв зграя мене оточила.
Пробили мені руки й ноги,[126]
всі мої кості я міг би полічити.
Дивляться на мене і з радістю позирають.
Одежу мою ділять між собою,
і на хитон мій жеребок кидають.
(Пс. XXII, 1—19 і порівн. Йо. XIX, 23—24).

Як бачимо, то багато раніше до того часу, як сповниться страшна Драма на Голготі, Старий Заповіт не лише «бачить» її, але й змальовує у прегарних, зворушливих образах. Не бракує навіть останнього слова, що виривається з уст Розп'ятого — «Звершилося». Чи ж не мають сповнитися на Христі всі св. Писання і пророцтва ? ! Тому теж зі словами псалма на устах умирає Спаситель (Лк. XXXIII, 46).

В руки твої віддаю я духа мого. *(Пс. XXXI, 6).*

Навіть сотник, що поступив з тілом Розп'ятого незгідно з тогочасним звичаєм і всупереч «приписам» без сумніву несвідомо, сповняє давній пасхальний припис-установу, припис, який щойно тепер стає зрозумілий та набирає суттєвого значення:

Святкуватиме Пасху... другого місяця, на чотирнадцятий день, надвечір; з опріснокамн й гірким зіллям їстиме він її, так, щоб не лишалось нічого з неї до ранку і кістки не ломлено в ній. *(Чис. IX, 11—12).*

---

[126] «Він видав його їм, щоб розп'яли його» (у всіх Єванг.).

В одній хаті їстимуть (її)... ані кісточки не переломите в ньому. *(Вих. XII, 46).*

Ось Христос вже піднятий на хресті, як колись мідяний змій, що його Мойсей взніс у пустині.[127]

Господь же мовив до Мойсея: Зроби собі вогненну гадюку й повісь її на стовпі, а як укусить когось гадюка, то він погляне на неї й зостанеться живий. *(Чис. XXI, 8).*

Відтепер так само поступатимуть грішники:

І вони глядітимуть на мене, якого прокололи.[128] *(Зах. XII, 10).*

І пророк продовжує далі:

І голоситимуть по ньому, як по синові одинакові, й будуть гірко плакати по ньому, як плачуть по первородному.

(Зах. XII, 10).

*

Отже пророки, а зокрема Ісая, ставлять нам перед очі не так образ самого хреста, як найперше незбагненне таїнство страстей Спасителя. Ісая з незвичайною глибокоумністю передсказує Ізраїлеві, що якраз те, чого він не «приймає» в особі обіцяного Месії, тобто покору його, страждання, убогість, простота, щиросердечність є ознакою його любови і джерелом спасіння. І хоч як таємними і незбагненними залишаються почування Господа Ісуса та драма Відкуплення, все ж таки деякі пророчі тексти Ісаї допомогають нам краще зрозуміти це і впроваджують нас у глибінь Тайни Христа.

І як жахалися численні, глядівши на нього, — вигляд його не мав нічого людського в собі, — так многота народів буде на нього дивуватись, царі затулять рота свого; бо таке побачать, що їм не оповідалось, довідаються про таке, чого не чули. *(Іс. LII, 14—15).*

---

127 Послуговуючись саме тим прообразом, Христос уже в перших днях свого навчання предскаже свої страсті (Порівн. Йо. III, 4).

128 Св. Йоан наведе слова Захарії: «Споглядатимуть на того, кого прокололи» (Йо. XIX, 37).

Від підошви на нозі до тім'я нема в ньому здорового місця: рани, синці, свіжі виразки, не вичищені, не перев'язані й не зм'якшені олією. *(Іс. I, 6).*

Він, мов той пагін, виріс перед нами, мов корінь із землі сухої. Не було в ньому ні виду, ні краси, — ми бачили його, — ні вигляду принадного не було в ньому. *(Іс. LIII, 2).*

Зневажений, останній між людьми, чоловік болів, що зазнав недуги; немов людина, що перед нею обличчя закривають, зневажений, і ми його нізащо мали. Та він наші недуги взяв на себе, (порівн. Мт. VIII, 17), він ніс на собі наші болі. Ми ж, ми гадали, що його покарано, що Бог його побив, принизив. Він же був поранений за гріхи наші,[129] *роздавлений за беззаконня наші. Кара, що нас спасає, була на ньому, і його ранами ми вилікувані. Усі, як вівці, ми блукали; кожен ходив своєю дорогою; провини нас усіх Господь поклав на нього. Його мордовано, та він упокорявся і не розтуляв своїх уст;*[130] *немов ягня, що на заріз ведуть його, немов німа вівця перед обстригачами, не відкривав він уст.* *(Іс. LIII, 3—7).*

Насильно, скорим судом його вхопили. Хто з його сучасників думав, що його вирвано з землі живих і що за гріхи народу свого його побито аж до смерти? Гріб йому призначили разом з безбожними і з злочинцями його могила,[131] *хоч він і не вчинив насильства, і не було обману в устах у нього. Та Господь схотів придавити його стражданням. Якщо він принесе своє життя в покуту, то узрить потомство, житиме довго, і рука його вчинить успішно волю Господню. Після трудів душі своєї він побачить світло і насититься своїм знанням. Слуга мій виправдає багатьох, їхні беззаконня понесе на собі. Тому я дам йому, як пай, премногих; він з сильними буде ділити здобич, бо видав на смерть свою душу і був зачислений до лиходіїв,*[132] *коли він узяв на себе гріхи багатьох*[133] *і за грішників заступався.* *(Іс. LIII, 8—12).*

---

[129] Порівн. 2 Кор. V, 21: «Того, хто не знав гріха, він за нас зробив гріхом, щоб ми стали Божою праведністю в ньому».

[130] «А Ісус мовчав» (в усіх чотирьох Євангелистів).

[131] Порівн. Йо. XIX, 41.

[132] Порівн. Мр. XV, 28.

[133] Порівн. Мт. XXVI, 28: «Бо це кров моя (Нового) Завіту, яка за багатьох проливається».

ПЕРЕМОГА ВІДКУПИТЕЛЬНОЇ ЛЮБОВИ

Любов бо, як смерть сильна... Водам великим любови не вгасити
(П. п. VIII, 6, 7).

Старий Заповіт не лише передсказує Страсті і смерть Христа, але теж виявляє, що жертва Відкуплення буде перемогою над самою смертю і початком величного Царства Спасителя. Чи ж у гл. LIII, яка «присвячена» страстям зневаженого Месії, Ісая не каже:

Якщо він принесе своє життя в покуту, то узрить потомство, житиме довго, і рука його вчинить успішно волю Господню... Тому я дам йому, як пай, премногих; він з сильними буде ділити здобич. ***(Іс. LIII, 10, 12).***

Отже через свого пророка сам Бог запевнює божественну цінність і вартість цієї Жертви. Хоч більшість текстів Старого Заповіту, які передвіщають благовість Воскресіння того ж Месії-Спасителя, не є надто ясні й зрозумілі, все ж таки один з них — Псалом XVI — наведе св. Петро в день П'ятдесятниці на доказ цього найважливішого факту, якого зрештою він сам був свідком:

«Мужі ізраїльські! Послухайте оці слова: Ісуса Назарянина, якого Бог засвідчив серед вас силою, чудами і знаками, що їх Бог зробив між вами через нього, як ви самі знаєте, — отого (Ісуса) згідно з визначеною постановою і передбаченням Божим, ви видали і вбили руками беззаконних, прибивши до хреста; його Бог воскресив, порвавши пута смерти, бо неможливо було, щоб вона держала його в своїй владі. Бо Давид про нього казав:

Господь — передо мною завжди;
тому що він у мене по правиці, не захитаюсь.
Тим то й радується моє серце, і душа моя весела,
і тіло моє спочине безпечно.
Бо не покинеш душі моєї в Шеолі
і не даси твоєму побожному уздріти зітління» ***(Пс. XVI, 8—10).***

«Мужі брати! Дозвольте мені сміло вам сказати про патріярха Давида, що помер і був похований, і гріб його у нас по цей день. Але, бувши пророком... предвидів і говорив про Христове воскресіння, що ані його душа не була зоставлена в аді, ані його тіло не бачило зітління. Оцього Ісуса Бог воскресив, — ми всі цьому свідки» (Ді. II, 29—32).

Та теж і сам Христос подасть своїм учням і народові ізраїльському інший прообраз свого воскресіння, прообраз, що записаний у Старому Заповіті (Йона, II, 1—11): «Лукаве порідділ і перелюбне вимагає знаку, та знаку не буде йому дано, як тільки знак пророки Йони. Як Йона був у нутрі кита три дні й три ночі, так буде Син Чоловічий у лоні землі три дні й три ночі» (Мт. XII, 39, 40).

Про цю перемогу над смертю пророкував теж і пророк Єзекиїл, що дерево смерти, на якому повисне Творець життя, виявить свою таємничу силу:

Всі польові дерева взнають, що я — Господь, що я приниження дерево високе, що я підвищую дерево низеньке, що я висушую дерево зелене, а дерево сухе сподіюю квітучим. Я — Господь, — сказав так, і так учиню. (Єз. XVII, 24).

А заради обітниці, даної колись Давидові:

Я дав вам союз вічний, незмінні милості, обіцяні Давидові. (Іс. LV, 3).

Та Ісая передвіщує вже не лише перемогу Спасителя над смертю, але й теж величне його Царство.

Знову ж видіння Єзекиїла про висушені кості, якими вкрита долина й які на очах пророка піднімаються, складаються й оживають від подуву животворного Духа: «Сила силенна люду!..» (Єз. XXXVII, 10). Чи ж він не предсказує духового воскресіння того людства, що його гріх погрузив у смерть? Зрештою тоді, коли пророк ще під враженням цього видіння, Господь звіщає йому, що цей поворот до життя принесе всім щастя під правлінням єдиного й преславного Царя, якого царювання не матиме кінця:

Ось я заберу синів Ізраїля з-поміж народів, між якими розійшлись, і позбираю їх звідусіль, і приведу їх у їхню землю.

Я зроблю з них один народ на моїй землі, на горах ізраїльських, і один цар буде над усіма ними царювати; вони не будуть більше двома народами, і не будуть більш розділені на два царства. Вони не будуть більш себе сквернити бовванами своїми, гидотами своїми, і всіма гріхами своїми. Я їх вирятую від усіх їхніх відступств, якими вони грішили, і очищу їх і вони будуть моїм народом, а я — їхнім Богом. Слуга мій Давид буде царем над ними, і пастир один буде над усіма ними... Вони житимуть у країні, що я дав слузі моєму Якову, де жили їхні батьки, там будуть жити вони та їхні діти й діти дітей їх, а слуга мій Давид буде князем над ними повіки. Я зроблю з ними союз миру; це буде союз вічний з ними... й поставлю мою святиню серед них навіки.
(Єз. XXXVII, 21—26).

Перемога над смертю, воскресіння під діянням Духа, світле царство «справжнього» Давида — ось все те, що стосовно Месії об'являє Старий Заповіт. По суті завдання Біблії було не так об'явити в точний, подрібний спосіб факт самого Воскресіння, а радше вказати на висвободження від гріха та на те «нове життя», що його принесе світові перемога Відкупителя. Пророки звичайно підкреслюють те, про що звіщають як про велику перемогу й освободження, тобто поворот з вигнання, чого всі так гаряче прагнули й ожидали; Та все ж таки попри це вони звіщають теж про освободження із справжньої неволі — перемогу над злом, про світле й остаточне царювання Месії, який буде... «князем назавжди», про прихід нового духа, що оновить усе. Зокрема Єзекиїл вказує на це духове джерело, яке відродить світ... Бог покладе в серця «свого Духа», того Духа, що його Відкупитель лишить, як запоруку й овоч своєї перемоги. (Єзек. XXXVI). Бо ж у суті спасіння, що його приніс Христос, це передусім духове спасіння, відродження, що повністю перетворить людство.

Щойно тоді й лише тоді воно зазнає справжньої радости і збиратиме овочі перемоги цієї відкупительної любови:

Визволені Господом повернуться нею і прийдуть на Сіон з веселим співом; і вічна радість буде в них над головою. Веселощі й радощі будуть з ними, а смуток і зідхання зникне.
(Іс. XXXV, 10).

Та ось чому саме в цьому голосі надії і довір'я, яким Ісая кликав до невільників Вавилону, не важко зауважити перед-

віщення й іншого освободження і перемоги, тим разом перемоги суттєвої й остаточної, завдяки якій буде збудований «небесний Єрусалим»:

Збудися, збудися, вдягнися в твою силу, о Сіоне! Одягнись у твої пишні шати, Єрусалиме, святе місто! Не ввійде бо до тебе більше ні необрізаний, ані нечистий. Струсни з себе порох, устань, Єрусалиме, бранцю! Скинь ланцюги з твоєї шиї, бранко, дочко сіонська! Бо так говорить Господь: Ви продані були нізащо і будете викуплені не за гроші... бо народ мій нізащо взято, завойовники його ликують... Слухай! Варта твоя підняла голос, усі разом радісно гукають, бо бачать власними очима, що Господь повертається до Сіону. Кликніть весело разом, румовища єрусалимські, бо Господь утішає свій народ, Єрусалим визволяє! Явив Господь своє рамено святе перед очима всіх народів, і всі кінці землі побачать спасіння нашого Бога. *(Іс. LII, 1—10).*

Та хоч Ізраїль не розрізняв одного освободження від другого, він все ж таки черпав з цих чудових текстів упевненість, що післанництво Спасителя закінчиться тріюмфом «відкупленців Господа».

*

Хоч заповідження тієї любови, яка відкупить і спасе, була одною з провідних думок Біблії, вона не ограничується тільки до цього й не закінчується на цьому, немов на своїй меті: Жертва відкуплення ніколи не являється тут як ця остаточна мета, яку намітив собі Бог. Немов той овоч, що дозріває на Хресті і людство може вже його збирати... це — оновлення злуки, що стала знову можлива між Богом і створінням, це мета, до якої звернений увесь Старий Заповіт.

Це Таїнство Воплоченого Бога, що, прийнявши людську природу, бажає особисто злучитися з грішним, але відкупленим створінням своїм, Старий Заповіт не лише «бачив», але прегарно оспівав. Образ Обручника, що запрошує свою обручницю на вічне весілля, обручницю, тобто всі душі й кожну душу зокрема, всі ті душі, що творять Божий нарід, Єрусалим давній і новий, одним словом — Церкву. Вже цей один образ дає повне значення перемозі тієї спасительної й відкупительної любови та висвітлює її велич. І вже само це таїнство виявляє в цілій повноті безмежну любов Бога, що, примирившися зі своїми дітьми через свого Сина, бажає злучитися з ними з любови й в любові.

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

ОБРУЧНИК

Бо твій муж — твій Творець *(Іс. LIV, 5).*

Чи ж личить весільним гостям сумувати, поки молодий з ними? *(Мт. IX, 15).*

Кличте на весілля... ***(Мт. XXII, 9).***

Бог, задумавши вчинити людину своєю духовою дитиною, у батьківській любові сотворив її на свій образ і подобу. Гріх не лише стер цю Божу подобу, але й став протидіяти Божим намірам. Та Бог не залишає свого пляну й присилає нам Спасителя. Воплочення, а опісля Відкуплення наново зв'язують пірвані зв'язки. Це, що було розлучене, є знову й повік злучене в Особі Христа. Його кров'ю є запечатаний новий і вічний Союз-Заповіт. Якщо людина схоче лише відповісти на Божий поклик, вона завжди може злучитися з Богом. Злука з Богом — ось справжній Божий замір. Христос висвітлить його в повноті, але вже Пророки це передчували й звіщали.

Бо твій муж — твій Творець. ***(Іс. LIV, 5).***

Так твердить Ісая, який дав Ізраїлеві запевнення, що Бог бажає «заручитися» зі своїми створіннями, не вимагаючи від них нічого іншого, як лише вірности. Це одне слово «Злука», чи за виразом Біблії «Заповіт», виявляє суть наміру й Божої любови до нас.[134] А цей Божий намір так взнеслий, так величній, що слово «Злука-Заповіт» дає і напрям і назву усім Святим Писанням, так «Старого, як і Нового Заповіту». Але яке ж значення треба б приписати цій злуці, Заповітові; які духові цінності він укриває?

---

[134] Одні з останніх Христових слів ясно говорять, що він прийшов довершити діло з'єднання й одности, тобто довершити злуку: «Щоб усі були одно, як ти, Отче, в мені, а я в тобі» (Йо. XVII, 21).

ТАЄМНИЦЯ ЗАПОВІТУ

Ми ж прийняли не духа світу, а Духа, що від Бога, щоб знали, що нам дароване від Бога. *(1 Кор. II, 12).*

Бо той, хто обіцяв, вірний. *(Євр. X, 23).*

Чи у Біблії слово «Заповіт» слід розуміти лише в значенні правного договору, умови між Богом і його народом? Чи треба вважати, що це слово означатиме життєву єдність-злуку між двома подругами, єдність, яку символізує й одночасно «опечатує» золота обручка,[135] яку вони взаємно собі дають? «Заповіт» — у Старому Заповіті — є справжньою умовою-договором у стислому того слова значенні. Але він теж є запевненням одної обітниці, яку неможливо обняти формулою сухого правного акту,[136] бо основою тієї обітниці — безгранична ласка й милосердя Бога.

І в дійсності Заповіт є такою умовою, бо ж він заключений за всіма вимогами правного акту. Пригадаймо собі ту «сцену» з кн. Буття, яка так докладно змальовує заключення заповіту з Авра-

---

[135] У французькій мові слово «аліянс», означає заповіт, об'єднання, шлюб, теж шлюбну обручку. І тут «аліянс» у значенні «обручка» переносить силу свого вислову на сам акт — дійство; а в українській мові слово «обручка» переносить силу свого вислову на особи — «обручник», «обручниця» (Зам. перекладача).

[136] Св. Павло вважає, що це одночасно умова й обітниця: «Брати, я говорю по-людському: Навіть людського заповіту, укладеного, як годиться, ніхто не може скасувати чи до нього щось додати. Обітниці ж були дані Авраамові та його потомкові»... І немов би хотячи підкреслити вищість цієї обітниці над законом, св. Павло додає: «Кажу бо це: Завіту, уже затвердженого Богом, закон, що надійшов по чотириста тридцятьох роках, не може скасувати й таким чином зробити недійочою обітницю» (Гал. III, 15, 16, 17).

амом. За вказівками Бога Авраам приготовляє жертву: порозтинав принос надвоє, поклав одну половину напроти другої, а опісля западає в глибокий сон. І ось являється йому: «Димуюче вогнище і світич полум'яний пройшли між розтятими частинами» (Бут. XV, 17). І хоч цей акт і видіння Авраама не надто й таємничі, але це, що ми знаємо про давні семітські звичаї, частинно вияснює нам цю неясність. Бо коли два чоловіки заключували якийсь союз-умову, то «розділювали її» символічно, проходячи поміж дві половини того звіряти, яке приносили у жертву.

Бог і Авраам поступають згідно з прийнятим звичаєм. Подібні акти поступування були одобрені традицією і ніхто не може сумніватися у правосильність цієї умови-союзу, що заключений згідно з законною формою. Однак Заповіт Бога з Авраамом не є остаточний, Бог заявляє, що такий Заповіт буде заключений теж і з потомством Авраама. Бо з Авраамом не є ще вповні уточнені «точки» цього Заповіту-союзу, що забезпечували б остаточне «привернення миру». Треба буде ждати на Мойсея та на Синайські чудеса, щоб побачити ці «точки» заповіту-умови, вириті на Таблицях Закону,[137] а опісля «почути», як будуть проголошені всім синам Ізраїля. І Ізраїль зобов'язується точно заховувати ці заповіді, зобов'язання Заповіту-союзу та бачитиме у цьому зберіганні заповідей запоруку, що «Бог буде з ним» під час здобування обіцяного туземного царства (Вих. XXIV і XXXIV).

Ця пора — це період, у якому Заповіт набирає форми договірної умови й точного «правного акту». Але цей період — пора не лише суспільного розвитку й великого морального розквіту, а й одночасно для Заповіту є порою небезпеки роз'єднання з Божою обітницею, тією обітницею, яку уточнять щойно грядучі віки:

У твоєму потомстві благословляться всі народи землі.

(Бут. XXII, 18).

І хоч як неясна ця об'ява й обітниця огорнена таємницею, то все ж таки у хвилині, коли ця обітниця була дана Авраамові, Заповіт — був найчистіший, бо тоді спирався виключно на вірі слуги Божого, Авраамі:

---

137 «А що ж тоді закон? Його додано із-за переступів, доки не прийде потомство, якому була дана обітниця... Але Письмо все замкнуло під гріхом, щоб віруючим була дана обітниця завдяки вірі в Ісуса Христа» (Гал. III, 19, 22).

Тому, що ти послухав мого голосу. *(Бут. XXII, 18).*

А те, що криється у суті цього Заповіту, є ніщо інше, як привернення людині її справжньої гідности та оновлення всього людства. Бо хоч тут Заповіт заключений тільки між Богом й однією тільки людиною і надає особливіші привілеї лише родові Авраама, то однак цей Заповіт у своїй суті загальний, всесвітній. Тут Господь стверджує, що він «Богом всієї землі». Отже засадничо іншим від усяких божків й ідолів, що прив'язані до одної місцевости та залежні від доброго чи злого настрою й гумору своїх почитателів. Цей, кого Бог вибрав, є не лише «знаряддям», через яке відновиться людство, але:

І через нього благословенні будуть усі народи землі.
(Бут. XVIII, 18).

Але чи така ласка може бути предметом союзу-умови? Якщо для повного довершення Заповіт мусітиме опісля набрати іншої, бо стислої форми, то у своїх започаткуваннях він стоїть єдино на площині надприродній, тобто віри і відкупительної любови. І тому вирази «Обручник й Обручниця» укривають глибоке і справжнє містичне значення. Божа ласкавість і прихильність, що виявляються при заключуванні Заповіту з Авраамом, є гідним цього, щоб застановитися над ними дещо основніше.

Бог дає почин-ініціятиву і ласку, а Авраам з свого боку виявляє лише свою згоду й беззастережну слухняність. Від цієї людини, Авраама, що не лише «вибраний», але й «дібраний» в таємничий спосіб, можна б сказати «містично», Бог не вимагає нічого іншого, а тільки віри та бути «бездоганним перед Всевишнім». Він і його потомство має «любити Бога з цілого серця і всієї душі». А Божі благословення, що спливуть на нього й його потомство, вкажуть на предмет обітниці, посвідчать, що Бог вірний своїм словам, та ясно підкреслять характер Божого вибрання і цього особливішого привілею — «так що закон був нашим вихователем» (Гал. III, 24). І той же закон стане шляхом, яким нарід зможе піднятися до гідности свого покликання, стати первенцем: Але Ізраїль у своїй гордості й закаменілості серця не скоро і нерадо звернеться до цього духового характеру Заповіту. Він лише гордиться тим союзом, що його встановив Заповіт, та бездушним заховуванням Закону хоче одержати від Бога оправдання й оборону, а вже найперше право на дочасний добробут, успіхи й усі особливі привілеї. Він теж дуже часто схильний розуміти в буквальному значенні Божу обітницю:

Я дам тобі і твоїм потомкам . . .
увесь Ханаан-край, у вічне посідання,
і буду їм Богом. *(Бут. XVII, 8).*

Ізраїль не розуміє цього, що «Обіцяна Земля» — це прообраз Божого Царства та що післанництво Ізраїля — бути основником цього Царства. Його завойовницькі успіхи утверджують його у цьому переконанні, що союз-заповіт з Богом — суто «матеріяльна» умова, «спільний інтерес», у якому він, Ізраїль, стоїть нарівні з Богом. У цій «спільній справі» Бог заанґажувався своїм словом й іменем, тож яким Ізраїль і не був би, Бог завжди «мусітиме» додержати свого слова. І хоча такий погляд є не лише грубою помилкою, але навіть важкою образою Бога, все ж таки цей нарід є далі й постійно предметом «Божого уподобання». Чи ж не оказується у цьому дальша особливіша ласка тієї Божої ревнивої любови? Бо справді можна сказати, що любов Бога «заздрісна», коли він з болем серця докорятиме Ізраїлеві, що він не має глибокого духового почуття потреби захования вірности йому — Богові Ізраїля.

Однак хоч це незрозуміння Ізраїля з часом збільшується і збільшується помимо зауважень пророків, і він ще більше грузне у пітьму та ще й насмілиться — історія Ізраїля дає цьому докази — гордитися дружбою Бога з родом Авраама! І так всупереч тим незчисленним невірностям і вже надовго до цього часу як у св. Писанні знайдуться вирази «обручник й обручниця», є наглядним, що Ізраїль почуває себе і справді є предметом особливої доброзичливости і прихильности Бога. Ізраїль вважає себе «улюбленою» Бога та призначеним до найтіснішої з ним злуки — приреченим і посвяченим Господеві.

І тому, коли Осія гіркими й болючими словами лаятиме невірний нарід, називаючи його «невірною обручницею», він не зробить нічого іншого, а уточнить те поняття про Заповіт, що з давніх-давен закорінене у серці Ізраїля: А коли Бог устами Єремії буде жалітися:

Завіт той — мій завіт! — вони його зламали, хоч я був їхнім Владикою. *(Єр. XXXI, 32).*

Ізраїль не схоче слухати цих докорів, але все ж таки не буде сумніватися у слушність тих слів. І подібні образи повторюються у Св. Писанні дуже часто: образи подружжя з його вимогами вірности, з правом «заздрісної» власности, обітницями плодовитости помалу виявляють цю глибоку містичну реальність: Бог — Ізраїль, Обручник — обручниця.

*

Вірний Бог, що вас покликав до спільности з своїм Сином Ісусом Христом, Господом нашим. *(1 Кор. I, 9).*

Богонадхнені тексти Старого Заповіту, що відносяться до повноти тієї любови, яка у Новому Заповіті виявляється в Особі Христа, є потвердженням того святого характеру Заповіту Ізраїля з Богом. Вони не лише виступають проти будьякого осквернення суті і справжнього значення того Заповіту, але теж і проти всякого уявного «права» до цієї любови — ласки Божого милосердя. Ця даром дана любов Бога є єдиним мотивом союзу-злуки. І ввесь Старий Заповіт намагається «зрозуміти» цю любов, широко відкрити для неї серця так, щоб вони не лише стали причасниками тієї любови, але й самі перетворились у цю любов. Старий Заповіт — так, а Ізраїль? На це відповідає пророк:

> *Від того часу, як вийшли батьки ваші з Єгипетського краю та й по цей день; і хоч я посилав до вас усіх слуг моїх пророків, часто, день-у-день, ви ж не слухали мене... Це народ, що не слухає голосу Господа, Бога свого.* *(Єр. VII, 25, 28).*

А коли Бог через Єремію (Єр. XXXI, 31) звіщає Новий Союз — Заповіт, так ці усі обітниці щастя, месіянські обітниці, обітниці першенства над усіма народами — все те змішується в розумінні і дусі народу, який розуміє це тільки і найперше як запевнення туземного щастя й матеріяльного добробуту. На думку провідників народу і вчителів Закону, Тора стала основою спасіння й оправдання. Навіть «місійний рух», що постає у т. зв. діяспорі (Іс. LIV, LV), на ділі не звертається до месіянської «справи», а більше до навернення поган і передусім голосив і вимагав заховування сухої, бездушної букви Закону. Але духові діти Авраама не вимерли цілковито. Ще є «маленький залишок» тих мужів віри — слуг Господніх, які живуть надією тієї «сердечної милости» (Лк. I, 78) Бога, що обнята справжніми обітницями Заповіту. І хіба тільки один Бог міг примінити і використати до намірів свого милосердя цей хаос і помішання добра зі злом. Бо ось зближається вже пора, коли все те, що безвартісне, буде викинене геть: «А що передавнене й застаріле — те близько заникнення» (Євр. VIII, 13). «Бо коли б спадщина була від закону, вона б не була

вже від обітниці» (Гал. III, 18). І ось скоро вже вона здійсниться, а Заповіт буде завершеним у повноті любови.

Саме тоді Бог, говорячи через пророків, виразно вказує на те, що заключений Заповіт є виключно духового характеру, та підкреслює, що цей Заповіт вимагає повного оновлення серця[138] і такої ж переміни умів. Як же ж багатим духового змісту й глибокого значення текст Єремії, який попри тексти Єзекиїла найвиразніше говорить про Новий Заповіт, предвіщаючи, що після днів Відкуплення наступить повне оновлення людини й її взаємовідносин з Богом, яке уможливить обопільну невимовну сердечність і тісний зв'язок (порівн. Євр. VIII, 12).

Ось прийдуть дні, — слово Господнє, — і я створю з домом Ізраїля та з домом Юди новий завіт. Не такий завіт, який я заключив з їхніми батьками, коли взяв був їх за руку, щоб вивести з Єгипетського краю. Завіт той — мій завіт! — вони його зламали, хоч я був їхнім Владикою, — слово Господнє. Ні, ось який завіт я створю з домом Ізраїля після тих днів, — слово Господнє: Вкладу закон мій у їхнє нутро і напишу його у них на серці. Я буду їхнім Богом, вони ж моїм народом.

(Єр. XXXI, 31—33).

Тут мова вже не про цей заповіт, що був виритий на таблицях Закону, але про заповіт, що буде виритий у серцях. І цей новий Заповіт вимагає від обручниці стосовно Обручника, яким є сам Бог, цілковитого самовіддання й бездоганної вірности. Колись Никодим почує від Христа твердження: «Істинно, істинно кажу тобі: Коли хтось не вродиться з води та Духа, не спроможен увійти у Царство Боже...»[139] А на здивування і сумнів Никодима Христос наполягає: «Ти вчитель Ізраїля, а того й не знаєш?» (Йо. III, 5, 10).

---

[138] Це є те нове вино, що про нього говорить Христос у св. Євангелії, вино для якого необхідно нових бурдюків (пор. Мт. IX, 17; Лк. V, 38). Воно ллється у радості, яка супроводжає прихід Обручника: «Чи можуть бути сумними друзі Обручника, поки Він з ними?»

[139] Саме в тому самому розумінні скаже Христос: «Якщо ви не станете, як діти» (Мт. XVIII, 3). — Тут не йдеться про те, — як думав Никодим, — вернути в лоно матері, або попасти в дитинність немовлят, але стануги під оживляючим подихом Святого Духа, без якого не зможе здійснитися це духовне відродження, що дає нам те невинне серце, яке єдине є спроможнім зрозуміти «слова життя вічного».

І до речі: Св. Писання вже давно об'явило цю правду, яка звучала так, немовби взята зі св. Євангелії:

Я дам вам нове серце, і новий дух вкладу в ваше нутро. Я вийму кам'яне серце з вашого тіла й дам вам серце тілесне. Я вкладу в ваше нутро дух мій і вчиню так, що ви будете ходити в моїх заповідях та берегти й виконувати мої установи. *(Єз. XXXVI, 26, 27).*

І так в міру того, як давній Заповіт змагає до духового відродження, Бог помимо людської невірности старається збудити в серці Ізраїля почуття і зміст того стремління. Він і далі бажає додержати обітниці й свого слова, здійснити той Заповіт, що його Він приобіцяв. На жаль, вперта невірність Ізраїля змусить Бога защепити «оливну дичку на добрій оливці» (Пор. Рим. XI, 17). І це погани будуть тими, що зберуть овочі цього Заповіту, який був заключений в давніх часах з Ізраїлем, а опісля повністю здійснений і завершений в Особі Христа.

Старий Заповіт являє собою тло цих величніх подій-фактів, тло з досить таємними рисунками, щоб заскорузлі і затверділі серця могли розпізнати Христа, коли Він прийде; проте воно достатньо ясне, щоб душі доброї волі, як Захарія, Симеон і Йоан Хреститель здрігнулися з радости з приходом Обручника та повітали в Ньому «живий Завіт». «Дружба ж молодого, що стоїть та й слухає, вельми на голос молодого радіє. Отака й моя радість, що оце сповнилося! Йому треба рости, мені ж — маліти» (Йо. III, 29, 30). «Бо мої очі бачили твоє спасіння... світло на просвіту поганам, і славу твого люду — Ізраїля» (Лк. II, 30, 32).

*

... кров'ю вічного завіту. *(Євр. XIII, 20).*

На перший погляд виглядало б, що Старий Заповіт лише поклав основи і приготовив «клімат» до злуки, яку здійснить щойно Новий. Та коли приглянутись краще, бачимо, що в Старому Заповіті ця злука являється не лише обітницею, але є доконаним фактом.

Бог торжественно зобов'язується до такої злуки: Він заключив заповіт не лише з кількома людьми, але з усім наслідством по вірі. Але, вибираючи Ізраїль своєю обручницею, він знає, що

ті, яким він пропонує злуку і закликає до неї, скоро вже відступлять від неї та зламають свої зобов'язання. Він бачить теж і майбутню драму Відкуплення. Не зважаючи на це все, він заключає Заповіт так, неначе він буде додержаний з обох боків і він не мусітиме опісля відкупляти свою невірну обручницю так незмірною ціною й такою ціною привернути зірвану угоду-союз.[140]

Цей оновлений Заповіт, що не буде спертий на обопільному порозумінні, якого немов печаттю був Закон. На незрозумілій і безграничній любові, яка завершиться на хресті, можна буде назвати його Новим Заповітом. Але не можна заперечити, що основа того Нового Заповіту починається вже у Старому й сягає аж до перших зобов'язань Бога — зобов'язань остаточних і невідкличних. Ця злука зродиться «за свяку ціну» з того довгого протягу часу Божої безграничної вірности, з тих болючих «заручин» Господа, «вірного Бога» з невірним Ізраїлем.

Як не можете скасувати моєї умови з днем, і моєї умови з ніччю... так не можна скасувати моєї умови з рабом моїм Давидом. *(Єр. XXXIII, 20—21).*

Так говорить Господь: Коли можна виміряти вгорі небо або дослідити внизу земні основи, то й я відкину ціле потомство Ізраїля за все те, що вони чинили, — слово Господнє. *(Єр. XXXI, 37).*

А Бог щедрий, не скупить своїх дарів:

Господь — Бог вічний... він не втомлюється, не знемагається. *(Іс. XL, 28).*

Я — Господь, який творю милость... мені бо це довподоби. *(Єр. IX, 23).*

Ця безгранична доброта Бога наглядно вказує, що саме любов і то з самого початку є основою злуки і первопричиною давнього Заповіту.[141] Бо ж і справді, заключаючи заповіт з Ізраїлем,

---

[140] Аж до самого кінця Бог пропонуватиме і завжди бажатиме дати спасіння своєму вибраному народові. Чи ж не скаже Христос: «Я посланий лише до загиблих овець дому Ізраїля»... — і до жінки хананейки: «Не личить брати хліб у дітей і кидати щенятам» (Мт. XV, 24, 26).

[141] Як одні з останніх слів Христа, звернених до доньок єрусалимських, що сумують над долею сухого дерева, коли з зеленим так

Бог містично обручується з цілим людством. І хоч із-за заповіту Бог зазнав немало болючих розчарувань, все-таки цей заповіт сповнений безграничним милосердям Бога, виявляється багатим у наслідки і дасть світові те, що стане «Заповітом Народів».

Чи не бачимо, що ця подивугідна продуманість і логічна тягліcть усіх Божих намірів і дорога до їх здійснення, яку виявляє Старий Заповіт, є одним з найбільш очевидних чудес. Не можучи заключити з людством совершенного Заповіту, бо ж воно не було ще належно приготоване до його прийняття, Бог хоче принаймні виявити підставові й засадничі властивості цього Заповіту та вказати, яким саме він має бути.

А Завіт цей скріплений і припечатаний кров'ю.[142]

Чи ж не багатозначним є це, як автор Послання до євреїв пригадує, що «Перший завіт був освячений кров'ю» (Євр. IX, 18). «Коли Мойсей був проголосив усі заповіді за законом усьому народові, він узяв крови бичків та козлів... і покропив саму книгу та ввесь народ, кажучи: Це кров завіту, що його Бог установив для вас. Так само й намет і ввесь служебний посуд покропив кров'ю. Зрештою, за законом, майже все очищується кров'ю, і без кровопролиття відпущення немає» (Євр. IX, 19—23).

Отже зв'язь між обома Заповітами й суцільність Божого пляну аж надто очевидні.

Кожна старозавітна жертва допомагала і сприяла осягнути цю найвищу мету, та як прообраз набирала значення остаточних, найвищих дійств: «Тож треба було, щоб тоді, як подоби речей небесних очищувались таким чином» (Євр. IX, 23). Заповіт теж оснований й опертий на обопільности. Бог від давніх-давен і завжди підкреслює цей характер «особисто», як поосібний й обопільний, що його матиме Новий Заповіт.[143]

суворо поступається (Лк. XXIII, 31), порівняти з пророцтвом Єзекиїла (XVII, 22, 24), так побачимо, з якою постійністю, позбавленої очевидно усякої омани, Бог оставав у своїй безгранично милосердній вірності до Ізраїля.

[142] «Це той, хто прийшов водою і кров'ю: Ісус Христос. І не водою тільки, а водою і кров'ю» (1 Йо. V, 6).

[143] Хоч ми «спасенні в надії», наше одноосібне спасіння залежатиме від особистої відповіді, яку кожен з нас дасть на перші об'яви Божої ласки.

Завтра так само, як і сьогодні, обі сторони матимуть можливість добровільного й свобідного вибору свого рішення. І саме ця свобода вибору і рішення надає кожному взаємному зобов'язанні вартості й особливого характеру... Прямолінійна совість ніяк не може в тому помилится.[144]

Ось мій союз із тобою *(Бут. XVII, 4).*

сказав Господь до Авраама. І ми вже знаємо, який далекосяглий характер і безграничне значення має цей «Божий крок». Але треба додати, що повища «формула» виражає не односторонне, а обопільне зобов'язання. Точніше кажучи словами: «Я заключаю з тобою завіт», — Бог дає до зрозуміння, що він договорюється з тією особою, до якої звертається й яку покликав задля цього. А однак Бог не заключає того заповіту тільки з одною одноосібною людиною, відокремленою від свого середовища.

Ти берегтимеш союз мій, ти й твої потомки, в їхніх поколіннях. Ось мій союз, що його маєте берегти між мною й вами, і між потомками по тобі. *(Бут. XVII, 9, 10).*

«Я і ти»... «Я і ви»... Старий Заповіт показує нам людину в повноті свого розквіту заразом особистого і суспільного. Як одиниця зв'язку, людина, з якою Бог особисто заключає Заповіт, ніколи не є відлучена від того свого роду, до якого вона належить з тісного й духового походження. Кожний є кільцем досконало припасованим, однак має повну вартість лише тоді, коли є споєним ланцюгом, а він необхідним вогнивом. І саме тому в Старому Заповіті союз-угода складається з двох нерозлучних сторін — особистої й загальної. Тут виринає важливе питання: До кого у Біблії відносяться вирази «Обручник й Обручниця»?

144 Теж і св. Павло вкаже на таке Боже вибрання: «Бо яких він передбачив, тих наперед призначив, щоб були подібні до образу Сина його» (Рм. VIII, 29).

ОБРУЧНИК Й ОБРУЧНИЦЯ

У кого молода, той і молодий. ***(Йо. III, 29).***

Щоб вповні зрозуміти багатство, що міститься у цих словах, треба уважно розглянути Старий Заповіт у цілості. І щойно тоді віднайдемо його провідні думки. У попередніх розділах ми застановлялися над Божими плянами і намірами та які етапи мусіла пройти Його любов, поки дійшла до мети — до злуки з відкупленим людством.

Ми наглядно бачили, що Об'явлення в Старому Заповіті зосереджується біля звіщання приходу Месії. Цей месіянізм стремить до такого прославлення, що прагне злуки Месії з людьми, які він має спасти.[145] Благовість про цю злуку-весілля починається безкрайніми обріями, а закінчується образом повороту знеможеного людства до дому Батька. Старий Заповіт намічує це в загальних рисах, Новий продовжатиме вже ясніше, а Христос говоритиме про весільний бенкет (Мт. XXII) і назве себе «Обручником» (Мт. IX, 15), а вкінці св. Йоан у величному видінні оглядатиме при кінці віків Обручницю, осяяну небесним світлом в городі Агнця (Од. XXI). Це не є якась «тема до роздумування» чи вияснення, призначена для містиків, але — суттєвий складник Божого пляну і головна частина Об'явлення: складник, що має ту саму вимогу нерозлучности з цілістю, яким є «складники» Бог Отець і Месія Спаситель.

---

[145] «Отче! Хочу, щоб ті, яких ти мені передав, перебували там, де і я, щоби й вони були зо мною та й бачили мою славу, яку ти дав мені, бо полюбив єси мене перед заснуванням світу» (Йо. XVII, 24; пор. Кор. XV, 28; Еф. I, 10; 2 Сол. I, 10).

І в пляні та ділі Бога він уже в дорозі здійснення,[146] а щойно кінець віків розв'яже ту драму, що почалася з людством. Об'явлення здійснилося: «Бог сказав все через свого Сина»[147] ... «Ми вже надією спаслися» (Рм. VIII, 24). Але покищо весільний бенкет лише у стані приготування, повне прославлення Христа ще не прийшло... Останній день побачить повне здійснення цих усіх величніх фактів і плянів Бога. Тож не можемо дивуватися цьому, що в Старому Заповіті все це лише у загальних рисах. Та все ж таки вислови «Обручник й Обручниця» мають тут те саме глибоке значення, що й тепер у Новому Заповіті. Так «вчора, як і сьогодні» йдеться про Бога й відкуплення людства, того людства, що його у Старому Заповіті уособлював спадкоємець Божих обітниць — Ізраїль.

Ізраїлю: Не бійся, бо я тебе викупив, прикликав тебе твоїм ім'ям, ти — мій! *(Іс. XLIII, 1).*

Щоб однак добре зрозуміти вислови «Обручник й Обручниця», заходить деяка трудність у тому, що хоч цей вислів звернений до одної тільки особи, стосується теж і збірної одиниці — Ізраїля. Усунути і вияснити цю трудність не важко. У цій збірній одиниці Божа любов огортає зокрема кожну одиницю тієї спільноти. І так у промовах Мойсея, як у закликах пророка Осії попеременно уживається «ти» і «ви», а це вказує, що Бог, звертаючись до свого народу як збірної одиниці, промовляє теж одночасно до кожного серця зокрема.

Зрештою наглядним є, що його слово не торкається лише якоїсь одної окремішньої дії чи періоду в історії цього народу, але стосується до всіх часів та дає розв'язку в усіх ділянках людського життя. Ціле суспільство покликане ним до спасіння і до вічного життя, але це спасіння не здійсниться інакше, як лише через особистий поодинокий вхід тих членів у життя вічне. А однак до осягнення того спасіння необхідне, щоб усі вони були «злиті в одне». Та тут знов необхідне якесь вище «джерело», «основа», без чого спасіння не може здійснитися.[148] І саме тому християнське передання завжди бачило в обручниці

---

[146] У порі приходу Христа стан людства точно такий, як у притчі про мудрих і нерозумних дів (Мт. XXV), які ожидали весільного бенкету. Опівночі крик залунав: «Ось молодий! Виходьте йому назустріч!»

[147] Св. Іван від Хреста, Підйом на Кармель, кн. II, розд. 22.

[148] Це все стає ясне у світлі навчання св. Павла про містичне тіло зокрема (1 Кор. XII).

Старого Заповіту, зокрема в обручниці з «Пісні пісень» всі вірні душі, які продовж віків злучилися з Христом Ісусом;[149] і теж св. Церкву, обручницю в повнім цього слова значенні, Церкву, яка хоч «зродила» ці душі у часі, збере їх у вічності.

Щодо Обручника, так це Господь ним є! Але хоч Старий Заповіт Обручником вважає Господа, однак по ознаках і рисах того ж Господа можемо ясно пізнати, що тим Обручником є Христос — передвіщений Спаситель. Навчання св. Павла[150] (Еф. V, 32) й Одкровення св. Йоана розвіють останні сумніви: «І побачив я місто святе, Єрусалим новий, що сходить з неба від Бога, приготований, мов обручниця, прикрашена для обручника свого. Почув я від престола голос великий, що говорив: От, житло Бога з людьми, і він житиме з ними, вони ж народом його будуть, і сам Бог буде з ними» (Од. XXI, 2—3).

У цій злуці обручниці з обручником теж і Святий Дух не залишається недіяльний, як на це вкаже св. Йоан.[151] Відповідаючи на заклик Христа-Обручника, обручниця каже йому: «Прийди!». І дух і обручниця говорять: «Прийди!» (Од. XXII, 17). Це бажання є ділом Святого Духа.

*

Які види прибирає у Біблії співвідношення між обручницею й Обручником? Які поступи у цій злуці можна там відкрити?

---

149 Порівн. Од. XIX, 7: «Радуймося і веселімся і віддаймо славу йому, бо настав шлюб Агнця і обручниця його приготувалася. І дано їй, щоб одягнулася у вісон чистий, ясний, вісон же — це праведність святих».

150 Говорячи про подружжя, як про «велику тайну», св. Павло скаже: «Чоловіки, любіть своїх жінок, як і Христос полюбив Церкву й видав себе за неї, щоб її освятити, очистивши купіллю води зо словом... щоб була свята й непорочна... Це велика тайна, а я говорю про Христа і Церкву» (Еф. V, 25, 32).

151 І про це теж говорить Містичний Вчитель у своїй «Духовій Пісні»: «Бог часом діє так великі ласки в душі обручниці, що подувом Святого Духа крізь її цвітучий город отвирає всі пуп'янки чеснот і розкриває ці пахощі дарів... У цьому подуві Святого Духа крізь город душі, що є відвідинами любови, якою дарить душу її Обручник, Син Божий уділяється душі в безмежній мірі. Бо тут Він шле найперше свого Духа, як на Апостолів, і цей Дух є його посланником, щоб приготовити житло душі — його обручницю» (Стріч. XXVII).

Розглядаючи уважно історію невірного Ізраїля, знаходимося перед так болючими актами й так негідним поступуванням цього вибраного народу, що трудно віднайти виразні етапи цієї злуки. Але чи від часу Відкуплення це жалюгідне поступування так усього людства, як і кожної душі зокрема змінилося на краще? Ставши у свою чергу спадкоємцями Божих обітниць, «погани», що тепер стають тим «вибраним народом», дуже часто оказалися неспроможні відкрити й відчути безмежні багатства й вимоги безконечної любови Бога й гідно відповісти на неї. Як християнські народи мають своїх святих і мучеників, так і Ізраїль мав теж своїх святих і мучеників, які на дорозі злуки з Богом поступили дуже далеко.

Тут треба б підкреслити, що споконвіку душа людини — це незбагнута «царська тайна» (Тов. XII, 7). В кожній душі повторюється та сама «драма»: З однієї сторони Бог «пропонує» даром дані ласки, а з другої рішення людини — відмова або прийняття цих «пропозицій». І саме ця «тайна любови», що її Старий Заповіт висуває на перший плян, спонукує нас до глибокої застанови і розважання над цією темою.

Хоч Ізраїль так болюче образив Божу любов та вирікся її, Бог «відповість» йому терпеливістю і милосердям: Він ранить тепер, щоб зціляти. Історія Ізраїля подає нам тепер цей другий етап, у якому Божа любов стремить до нього, щоб «за всяку ціну взяти верх». Дотеперішню невдячність, забуття, невірність і зраду, які зазнав від свого народу, Обручник «забуває» і переносить та прагне тільки одного — щоб його любов перемогла! Пророки, зокрема Осія й Єремія, розпачливими словами і в «чорних красках» передають нам відгомін цієї драми. Без сумніву, самі пророки теж мусіли зазнати тривог та розрад тієї ревнивої любови, як можуть ці всі докори Бога і визнання вини народом передати в так прямій і безпосередній формі.

Але вкінці, перемагаючи всі перешкоди, Божа Любов досягає того, що обручниця повертається зі своїх злих доріг, а Обручник співчутливо прощає їй усі провини та дозволяє їй любити себе іще палкіше.

Найкраща поема про містичну любов «Пісня пісень» передає нам спів Обручника, що вкінці вже без перешкод може віддати свою любов тій душі, яка йому віддається всеціло, беззастережно. «Зима пройшла» . . . Божа любов тріюмфує!

Очевидно, що повний тріюмф «засяє» аж тоді, коли число вибраних буде повне. Бог вже оглядає у вічній сучасності повне

завершення і здійснення своїх обітниць. І Біблія вже розкриває ці безкраї вигляди на злуку людства з Богом. Це Єрусалим, святий город євреїв, був завжди зображенням тієї вічної батьківщини, де вибранці Божі зазнаватимуть цього безмежного щастя, де будуть згуртовані всі народи, бо всі вони покликані до спасіння, де — і щойно тоді остаточно — буде здійснений Заповіт... Саме благодаті і щастя тієї злуки — найкращі і найміліші теми, що їх оспівує Старий Заповіт.

І ось Біблія дозволяє нам розпізнати ці етапи, що ведуть до повної злуки з Богом... Від душі, яка покірно кається, до обручниці святого города тягнеться якась таємна нитка-зв'язь, збільшується і росте надія та все виразніше з'ясовується Божа обітниця... На слідуючих сторінках розглянемо по черзі ці всі великі правди. О, коби то у світлі цих правд ми зуміли краще зрозуміти те благодатне діяння, що його Бог продовжує у кожній душі зосібна й у душі усього відкупленого людства.

*

Ізраїль — свята частка Господня, первенець його плодів. *(Єр. II, 3).*

Але ж маю проти тебе, що любов свою першу покинув. *(Од. II, 4).*

Вже з самого початку свого походження Ізраїль урочисто зв'язався з Богом, а Бог зараз же розпростер над ним «людяні мотузки, поворози любови» (Ос. XI, 4). Він зібрав це нужденне плем'я «у полу одежі своєї», «як новонароджене немовля скупане в своїй крові» (Єз. XVI, 8, 6). І ці слова Єзекиїла виявляють, які дорогоцінні скарби милосердя і любови Бог розсипав на Ізраїля негайно на початку покликання, коли цей нарід у свому молодечому запалі з захопленням відповідав на заклики Бога.[152]

---

[152] Хоч сорок років мандрівки пустинею позначені безліччю невірства, відступств і бунтів, все ж таки це період, коли Ізраїль, відокремлений від поганських народів, ішов з Богом, бачив стільки чудес та зазнавав так постійної Божої опіки, що цей період його історії залишився як незабутній спомин та найщасливіший з усієї його історії. І ми теж мусимо подивляти цей перший порив того народу, що невтомно йшов слідами Бога.

Пророки, Псалмоспівці й Мудреці завжди згадуватимуть це давнє минуле. А ці всі ласки і привілеї, що ними обсипав Господь Ізраїля, були запорукою і благовісником тих дальших благодатей, які приготовляв Бог для нього. Бог знаходив уподобання у цьому, щоб прикрасити Ізраїль наче цю молоду обручницю свою, яку приготовляв, щоб «одружитись» з нею. Нічого тут не пропущено, нічого не призабуто, навіть одяг обручниці описано — пребагатий, чарівний, прикрашений дорогоцінностями і жемчугами.

Прекрасною ти стала, хоч би й у цариці... бо вона (врода) була досконала величчю, яку я поклав на тебе, — слово Господа Бога. *(Єз. XVI, 13—14).*

Бог «сподівався й очікував», що коли ця його дитина стане дорослою, то відповість на його Божу любов так само, як відповіли її праотці — Авраам, Мойсей, Ісус Навин. Та вона — легкодушна, невдячна і невірна переходить біля цієї Божої любови, навіть не помічаючи її!

Чи бачив єси, що зробила зрадниця Ізраїлева? Вона ходила на кожне узвишшя й під кожне дерево ряснолисте, й там блудувала. І я сказав: Накоївши усього того, повернеться до мене; та не повернулась. Бачила це невірна сестра її Юдея... пішла й собі заходилася блудувати. І блудуванням своїм легкодумним опоганила землю. *(Єр. III, 6—9).*

Ці обі сестри, Юдея й Ізраїль, походили з роду Якова і, хоч були вибранцями Божими, не побоялися зневажити свого Бога. Ісая з огидою та жахом дивився на тих «доньок Сіонських», що у своїй пустоті та зіпсутті «ходять дрібненькою ходою і побрязкують кільцями на ногах» (Іс. II, 16, 17). А Осія жаліється:

Ізраїль був розкішною лозою, що плоди родила гойно. Але що більш плодів було в нього, то більше жертовників він намножив; що кращою була земля в нього, то кращими були божки в нього. *(Ос. X, 1).*

Та ця улюблена віддала себе бездушним божим і «вчинила перелюб з каменем та деревом» (Єр. III, 9). А вже найбільшою ганьбою — запродалась «тим, що не шукали її» (Єз. XVI, 34). Виглядало б, що вона відкинула благодаті Божі, а повернула до первісного поганства:

Рід твій та походження — з Ханаан-краю Батько твій — аморій, мати — хеттитка. (Єз. XVI, 3).

Ти, дочка, вдалась у твою матір, що покинула свого чоловіка й своїх дітей. Ти — сестра твоїх сестер, що покинули своїх чоловіків і своїх дітей. (Єз. XVI, 45).

А Єрусалим — святе місто перейняло всі хиби й зіпсуття довколишніх країв. Та чи не осталось це місто й надалі «дочкою Сіона?». Але ця назва, що повинна була бути для нього прославою і відзначенням, яку воно збезчестило нікчемностями з поганськими народами, сталася для нього найболючішим з усіх докорів:

Що за левиця була твоя мати між левами! Розлігшися між левенятами, своїх маленьких годувала. (Єз. XIX, 2).

Мати твоя була, немов та виноградина, посаджена над водою. Вона була плодюча, повногалузна — з-за вод великих... і виднілася своїм високим ростом і своїм густим галуззям. Та її вирвано в гніві й кинуто на землю... Тепер її в пустині посадили, в землі сухій і вигорілій. (Єз. XIX, 10—13).

Щоб поставити перед очі Ізраїля образ його провин, Господь не завагається жадати від Осії, щоб він одружився з жінкою-чужоложницею:

Коли Господь почав говорити через Осію, він сказав до нього: Іди, візьми собі за жінку блудницю й дітей блудних, бо край, покинувши Господа, тільки й знає, що блудувати. Пішов він і взяв Гомер, дочку Дівлаїма. (Ос. I, 2, 3).

Символ чи дійсність? Це не важливе.[153] Важлива глибока думка, наука, що тут криється! Ізраїль переповнив міру своєї зіпсованости й Бог хоче, щоб цей нарід став свідомий своїх блудів, вирікся гріхів, що роз'єднують його з Обручником.

Оскаржте вашу матір, оскаржте, бо вона мені не жінка, і я не чоловік їй. Нехай вона усуне з лиця у себе блуд свій, і свої перелюбства з-поміж грудей у себе... я спрагою її

---

[153] Тут ідеться про один з тих загадкових «образів», які часто стрічаємо в Біблії і про які не можемо з певністю сказати, чи ці образи пророки передають під надхненням Св. Духа, щоб таким способом подати нам якусь правду і поучення.

заморю. Дітей її не буду милувати, бо то блудницькі діти, бо мати їх блудувала. Та, що їх зачала, соромом себе покрила, бо говорила: Піду я за коханцями моїми, що мені дають хліб і воду, вовну й льон, олію й напої. (Ос. II, 4—7).

І чи не було б у цьому випадку справедливим і самозрозумілим, якби Господь, зраджений, погорджений Обручник, безповоротно і безжалісно осудив невірну обручницю?

Коли чоловік відпустить свою жінку, і вона піде від нього, і стане за жінку мужеві іншому, то чи можна йому повернутись до неї? Чи ж не цілком сплюгавилась та жінка? Ти з багатьма коханцями блудила, а мала б то повернутись до мене? Слово Господне! Зведи свої очі на пагорби високі й розгляньсь: Де ти не злягалась? Для них сідала єси край дороги, немов араб у пустині. Опоганила край блудом своїм і злобою своєю. Тим і дощі припинились, і не було дощу весняного. Чоло у тебе стало, мов у блудниці, ти соромитись не хотіла. (Єр. III, 1—3).

Подібні відгомони Божого гніву лунають через увесь Старий Заповіт, страшні кари заповідають! Найперше Ілля, а опісля Амос могутніми й гіркими словами передають обурення і погрози Божі. Слово Іллі таке палке і гаряче, що заслужило йому самому бути порівняним з вогнем небесним; щодо Амоса, то він залишив нам прегарну поему про вогонь. (Ам. I і II). Це сторінки незрівняної лірики, де змальована вся глибина образи Бога і жах заслуженої кари.[154]

Але все ж таки навіть тоді, коли, здавалося б, вже ніщо не здержить Божого гніву, взноситься несміла молитва пророка:

Тоді я мовив: Господи Боже, прости, будь ласкав! Як устоїться Яків? Таж він такий маленький! І жалко стало Господеві того: Не бути цьому! — мовив Господь. (Ам. VII, 2—3).

---

[154] Але не думаймо, що Новий Заповіт більш поблажливий. Виглядає, що стосовно деяких провин прощення не буде: «Бо коли ми, одержавши повне спізнання правди, грішимо добровільно, то вже немає за гріхи жертви, а якесь страшне очікування суду й вогонь помсти палаючий, який має пожерти противників... Страшно впасти в руки Бога живого» (Євр. X, 26, 27, 31). А про цих самих грішників св. Петро скаже: «Ліпше було б їм дороги справедливости не спізнати, аніж, спізнавши, відвернутися» (2 Пт. II, 21).

Два рази повторює пророк своє благання і двічі милосердя Боже перемагає його справедливість, але третім разом мірка переповнена:

Я не прощу йому вже більше! Спустошені будуть висоти Ісаака, Ізраїля святині будуть зруйновані. Я проти дому Єровоама з мечем устану. *(Ам. VII, 8—9).*

Та хоч Ізраїль відкинув і потоптав Закон, однак Бог не поступить з усією суворістю. Він не допустить до того — як це вірить псалмопівець — щоб... «праведний пропав разом з безбожним» (Пс. XXVI, 9).

Бо ось ізвелю я і просію дім Ізраїля проміж усі народи, як то просівають у решеті, але й зернятко не впаде на землю. *(Ам. IX, 9).*

Але Біблія виразно вказує, що той малий залишок все ж таки буде врятований.[155] Та чи цей залишок, на який Бог покладає стільки надій, цей залишок, що його Бог так дбайливо охоронятиме від нещасть, буде йому вірніший від тієї людської юрби, що погордила ним і відцуралась від нього, свого Бога? Чи краще зрозуміє глибінь тієї Божої любови, якою він огортає його?

На жаль! Біблійні тексти показують, що навіть ці найближчі та інтимні його друзі не пізнають Божої Любови, погордять нею, хоч вона дала їм все!

*

Ти не зрозуміло часу твоїх відвідин.
(Лк. XIX, 44).

Що Божої любови не зрозуміли саме ті, що зазнали так многих доказів тієї любови, — це факт і правда, яка сповняє жахом й остовпінням. Намарно було те, що Ізраїль неодноразово був охоронений перед усякими небезпеками, які йому загрожували

---

155 Особливо Ісая, зокрема у X. гл., говорить про цей «залишок». А св. Павло, наводячи слова цього пророка та говорячи про вибрання Боже, вияснить. «Отже це — не справа того, хто хоче, ані того, хто біжить, але Бога, що милує» (Рм. IX, 16). І теж: «Зносив з великим довготерпінням посудини гніву..., щоб виявити багатство своєї слави на посудинах милосердя, котрі він наперед приготував на славу» (Рм. IX, 22—23).

звідусіль; намарно спливали на нього безліч ласк і добродійств та навіть кар. Його серце остало нечутливим. Однак все ж таки той нарід може мати хоча частинно таке оправдання, з якого ми ніяк не маємо права скористати: це було іще перед приходом Спасителя й Ізраїль іще не міг мати повного і належного зрозуміння тієї безмежної любови Бога для людини. Рівнож на таке оправдання нерідко чуємо й те, що «атмосфера» Старого Заповіту «була під тиском» страху, а не любови. Але можливо, що ця наша праця допоможе — принаймні ми цього сподіємося — зрозуміти, що Бог, «який не змінюється» (Мал. III, 6), об'явив вже з самого початку, що Він є Любов, бо ж з самого первопочину дав безчисленні докази своєї любови. А що опісля Він говорив так відверто і без викрутів про цю свою любов, як про якусь загально відому реальну річ, погорджену і недоцінену людьми, хоча вже самі Його діла були вистачальні, щоб пізнати цю любов — чи це не могло розбудити пізнання цієї любови принаймні у вибраного народу?

Теж очевидне, що Бог виразно обвинувачує так Ізраїля, як й його нащадків по вірі. І тексти, що їх розглядатимемо, мають безсумнівну пророчу вагу. Отже виглядало б, що вже тоді був дещо відкритий той серпанок і таємниця, що закривали таїнство Відкуплення. І без сумніву Бог бачить, як Ізраїль прийме Того, який прийде, щоб жертвувати себе за нас; бачить це болюче і жалюгідне незрозуміння, яким Ізраїль немов відповість на ці незлічимі докази Його любови.

Старий Заповіт не лише вказує на ту безліч Божих заходів, щоб позискати любов, але підкреслює теж, що часто ми також так само нечутливі і «глухі», як колись був Ізраїль на слова того Бога, який помимо всього прагне й очікує злуки зі своїм створінням.

Та чи тут йдеться тільки про один окремий нарід? Чи історія цього народу не є символічно історією кожного з нас зокрема або радше історією всього людства, яке з таким трудом прямує до своєї величньої мети? Ми вже навели ці різні значення, які Передання дозволяє нам надати виразові «обручниця». Але в кожному випадку — це голос ображеного й зневаженого обручника-подруга, що його почуємо на цих сторінках.

*

Я полюбив вас, каже Господь. А ви питаєте: У чому виявилась любов твоя до нас? *(Мал. I, 2).*

Ось устами пророка Бог висказує жалісну скаргу із-за знехтованої своєї любови:

Дозвольте, заспіваю любому моєму пісню любого мого про його виноградник. У любого мого був виноградник на родючім схилі. Він розкопав його, очистив від каміння й насадив у ньому лозу добірну, а серед нього збудував башту і висік у ньому винотоку, та й сподівався, що вона вродить добрі грона. А вона вродила кислі грона. Отож, мешканці Єрусалиму й мужі Юдеї, розсудіть між мною та моїм виноградником! Що ще я мав був учинити виноградникові моєму, а не вчинив? Чому, коли я сподівався, що вродить добрі грона, він уродив лише кислі? *(Іс. V, 1—4).*

Однак не зважаючи ні на що, Він все ж таки не тратить надії на здійснення злуки зі своїми створіннями:

Бо він сказав: «Вони ж мій народ, діти, що не будуть віроломні!» Він став їхнім Спасом, у кожній їхній недолі. То не вістун, не ангел урятував їх, а його обличчя. У своїй любові й у своїм милосерді він викупив їх, він їх підняв, носив їх за часів минулих. *(Іс. LXIII, 8—9).*

Якщо брати дослівно, то без сумніву цей докір звернений до народу ізраїльського — вибраного й обрученого з Господом народу. Але цей докір можна примінити теж і до кожної душі, що через ласку хрищення є впроваджена в інтимність з Богом і «запрошена на весілля». А як часто ми поступали не інакше, а саме так само, як вчинив Ізраїль тоді, коли прийшов до нього його Відкупитель:

Відцурались від мене, пішли за марнотами й марнотою стали. *(Єр. II, 5).*

Вже тоді, глядячи у ту майбутність, яка через Його жертву мала стати епохою ласк, Він бачив лише ворожість та порожнечу, що пройняли його прихід:[156]

---

[156] Св. Йоан скаже: «Прийшло до своїх, — а свої його не прийняли» (Йо. I, 11); а св. Євангелія покаже нам, яку жорстоку кривду заподіяно Ісусові, зокрема у цих двох містах, де він повинен був знайти краще прийняття — в Назареті й в Єрусалимі.

Бо я в моїм серці постановив день помсти, і надійшов рік моєї відплати. Дивився я, але помічника не було; глядів здивований, та не було, щоб хто підтримав. (Іс. LXIII, 4—5).

Коли я кликав, то ніхто не озивався, коли я говорив, вони не зважали. Чинили зло на очах у мене і вибирали те, що мені не довподоби. (Іс. LXVI, 4).

Та Ізраїль був немов цілковито осліплений:

А хто сліпий, як не слуга мій, і хто глухий, як не посланець мій, якого я посилаю? Хто такий сліпий, як друг мій, глухий, як раб Господній?[157] *Багато бачив ти, та не зауважив; ти відкрив вуха, але не чув нічого. (Іс. XLII, 19—20).*

Покинутий Обручник шукає когось, хто іще лишився йому вірний, але даремно, бо:

Пройдіть лишень вулицями Єрусалиму, розгляньтесь добре та й розпитайтесь; шукайте по його майданах, чи знайдете кого, що суд чинив би, що шукав би правди. (Єр. V, 1).

Навіть Його слово, яким Він об'явив свою любов, те слово, через яке Він бажав бути в постійній злуці з Ізраїлем, стало тягарем для всіх:

Коли ви й далі говоритимете «Вагота Господня», то ось як говорить Господь: Що ви ввесь час говорите це слово, а саме: «Вагота Господня», хоч я й наказав вам не говорити «Вагота Господня», то ось власне тому я вас, як річ ваготливу, підніму і відкину геть від обличчя мого. (Єр. XXIII, 38—39).

Та чи той зраджений і погорджений Обручник у запалі свого справедливого гніву не розчавить той світ, який відцурався його? Колись у часі загального зіпсуття виступає Ной — муж «праведний і бездоганний» і лише завдяки ньому Заповіт міг бути заключений:

Я ухвалив покласти кінець кожному тілу, бо земля переповнена насильством... все, що є на землі, загине. Але з тобою я зроблю союз. (Бут. VI, 13, 18).

І дійсно, Ной «здобув ласку в очах Господніх» (Бут. VI, 8). Та нажаль тепер такої людини Бог вже не знаходить! Однак

---

[157] «Раб Господній», що про нього тут мова, це не Месія, як це було в гл. LIII Іс., але Ізраїль!

все ж таки Він ще й далі стоїть при дверях і стукає та жадної відповіді не має:

Чому, коли я прийшов, не було нікого? І коли я кликав, ніхто не обзивався? Хіба моя рука стала короткою, щоб рятувати? Хіба не стало в мене сили, щоб визволяти? (Іс. L, 2).

Він так часто відвідує той дім, з яким заключив був Заповіт, Він — добродій і слава цього дому! Як же ж це можливо, щоб саме у тому домі забувалось про нього?

Ну, і рід же з вас! Вважайте на Господнє слово: Чи ж був я Ізраїлеві пустинею, чи краєм був безпросвітним? Чого ж це народ мій говорить: Ми звільнилися! — не повернемось більше до тебе. Чи ж забуває дівчина свої прикраси, чи молода — убори свої? А мій народ мене забув, — безліч днів тому.[158] *Як метко прямуєш ти дорогою своєю, шукаючи любови! Тому ти навіть і повій доріг твоїх навчила. (Єр. II, 31—33).*

Які ж бо докори може робити Йому той нарід, якому Він дав стільки нетлінних благодатей і дібр?

Яку ваші батьки знайшли у мене кривду, що відцуралисъ від мене, пішли за марнотами й марнотою стали? (Єр. II, 5).

Та чи ж мені вони допікаютъ, — слово Господнє, — а не самим собі на свій же власний сором? (Єр. VII, 19).

Гіркі та болісно докірливі слова пророка Міхея немов передають слова Ісуса, який бачить, що даремно проливав свою кров та й як знехтовано нею. Та хто прив'язував би до цього увагу ? !

Горе мені, бо я став, мов останні літні плоди, немов той виноград по винозборі: ані однієї ягідки, щоб з'їсти, ані однієї спілої вчасно смокви, яких прагну. Побожні зникли з краю, нема між людьми справедливих! (Міх. VII, 1, 2).

А згіршення вже так велике, що Єремія своїм віщим духом взиває небо за свідка:

Здивуйся ж на те, небо, вжахнися страшно, збентежся вельми . . . Подвійний бо злочин учинив народ мій: покинули мене,

---

[158] «І як наблизився і побачив місто, він над ним заплакав кажучи: Якби й ти цього дня зрозуміло те, що веде до миру!» (Лк. XIX, 42).

джерело води живої, і повикопували собі копанки, копанки діраві, що води не держать. *(Єр. II, 12, 13).*

Та вже найбільш болючим для серця Бога — це зрада тих, які заключили з ним Заповіт, з якими Він удержував так близькі і тісні зв'язки, яким віддав під догляд свій дім, а свої багатства на схов:

Якби то ворог глузував із мене,
я — стерпів би;
якби мій ненависник та повстав на мене,
від нього я сховався б.
А то ти, чоловіче, моя рівня,
друг мій і мій знайомий,
з котрим ми собі разом любо розмовляли,
до дому Божого ходили собі у святковому гурткy.
(Пс. LV, 13—15).

І це саме якраз ці, відповідаючи ненавистю на любов, видали Його на смерть:

Вони бо на життя моє чигають,
змовляються на мене сильні.
Нема ні гріха в мені, о Господи, ані провини! *(Пс. LIX, 4).*

Бо губи грішні й лукаві вони на мене розпустили,
брехливим язиком зо мною говорили;
і словами ненависти мене обступили,
зо мною воювали без причини.
За любов мою вони зо мною ворогують;
я ж молюся.
Зло за добро навалюють на мене
і ненависть замість любови. *(Пс. CIX, 2—5).*

Чужий я став і братам рідним;
сторонній — синам матері моєї.
Я чекав милосердя, та його не було,
і втішителів, — та не знайшов нікого. *(Пс. LXIX, 9, 21).*

Здавалося б, що деколи якась безмежна втома огортає серце Бога.[159] Чи ж не жаліється Він устами псалмопівця: «Даремно

---

[159] Скільки ж то безмірного болю і терпінь зазнає Христос! Ворожнечі фарисеїв, зрада, відречення, опущення від своїх Апостолів, навіть рідня вважає Його божевільним. А чи ми самі ліпші й вірніші Йому за цих усіх?

я трудився» ... і через пророка Захарію: «Вівці набридли йому, а він набрид вівцям».

Потім узяв я мою палицю, Ласку, й поламав її, щоб поламати мій союз, що я заключив був з усіма народами. (Зах. XI, 10).

Та заради тих «найбільш нещасних свого стада», якими Він дорожить понад усе, завжди приходить хвиля, коли любов перемагає силу, а милосердя справедливість. І ось пророк кличе в Його ім'я до цього нечутливого й глухого на голос Обручника народу:

До кого мені говорити, кого закликати, щоб зважили?
(Єр. VI, 10).

А однак Бог і далі з незвичайною лагідністю, але й з великим жалем висловлює свій біль і скаргу:

О мій народе, що я тобі зробив? Чим тебе скривдив? Відповідай мені! (Міх. VI, 3).

І відповідь на це сама виривається з глибини Божого серця:

Господня ж постанова стоїть повіки:
помисли його серця від роду й до роду. (Пс. XXXIII, 11).

Хоча Його знехтована любов нераз жаліється гірко на людську зраду і невдячність, але у Його серці — яке ніколи не відвертається від людей — любов завжди переважає.[160]

Я полюбив тебе відвічною любов'ю, тим і зберіг для тебе мою ласку. (Єр. XXXI, 3).

*

І взнають, що я полюбив тебе.
(Од. III, 9).

Через те, що Ізраїль вирікся Христа, не визнавши Його ні за свого Спасителя, ні за Обручника, тим він спричинив довгу

---

[160] «Полюбивши своїх, що були в світі, полюбив їх до кінця» (Йо. XIII, 1).

чергу виречень тих, що хоч і визнали Його та віддались Йому, але опісля зрадили Його. А Новий Заповіт, що припечатаний кров'ю Христа, чи теж у цьому не зазнає подібної невдачі, як і Старий?

Та знаючи, що Бог ніколи не відмовляється від своїх обітниць, можемо сподіватися, що матиме й для нас таке саме співчуття і милосердя, яке оказував Ізраїлеві: Бо ж Ізраїлеві були дані лише обітниці, тоді як нам Христос Спаситель дає дійсність.

Новий Заповіт є «новим» через ці свої невичерпні джерела любови, що їх відкрила Жертва Христа. Знаючи, як великі повені беззаконня постійно заливатимуть світ навіть ще й після Відкуплення, Бог вложив у Новий Заповіт ще потужніше море ласк: «Де збільшився гріх, там перевершила ласка» (Рм. V, 20). Серце Бога ніколи не зміняється. І це своє безграничне співчуття, яке Він виявив супроти грішного людства, Він вже раніше виявив супроти своєї невірної обручниці. Можна б сказати, що, глядячи на цю свою обручницю, Він бачив вже і нас у ній. І саме тому Він так гаряче прагне, щоб ми почули ці слова Його безмежного співчуття, з якими Він звертався до невірного Ізраїля, бо в дійності вони теж звертаються й до нас.[161]

*

Бог споглядає на свою обручницю і злиденність, у яку вона погрузла, зворушує Його серце. Його докори повні співчуття є радше покликами Вітця, що старається привернути додому свого блудного сина. Хоч можна помітити майже непомітні відтіні, які дозволяють розрізнити поклики Батька до дитини від покликів Обручника до обручниці, то однак, як це вже зрозумів Єзекиїл, для Бога кожне Його сотворіння є перш за все Його дитиною.[162] І якщо вона залишається Йому вірною, стає Його

---

[161] Св. Євангелія проповідує прощення аж до «сімдесяти раз по сім» (Мт. XVIII, 22), говорячи, що митарі і блудниці попередять праведних у Царстві небеснім (Мт. XXI, 32), ніяк не обмежує діяння ласки та довір'я, що ми повинні покладати на неї. Та рівночасно й перестерігає нас, що зловживання ласки буде суворо покараним: «Іди й більше вже не гріши», — повторює Христос кожного разу, коли пробачує, а св. Павло наполегливо проповідуватиме те саме (Порівн. Рм. VI, 12).

[162] Порівн. Єзекиїл, гл. XVI.

обручницею.[163] І Бог ніколи не перестає пригадувати це. Коли Біблія переповідає слова співчуття і пробачення, з якими Бог через пророків звертається до Єрусалиму, то наглядним є, що Він говорить до Обручниці своєї. Зокрема у тих текстах, у яких мова про це місто, що колись було вибране, а тепер стало невірне Йому, Бог дійсно виявляється тим Обручником, що болів над горем і нуждою тієї, яку любить:

Хто змилосердиться над тобою, Єрусалиме? Хто буде мати жалощі до тебе? Хто з дороги зверне, щоб спитати: Як маєшся? *(Єр. XV, 5).*

Якщо Обручник сам не прийшов би їй з допомогою, вона власними силами ніяк не змогла б піднятися, бо ці всі, які звели її, тепер у часі тяжкого допусту опускають:

Так бо говорить Господь: Рана твоя не гоїться, синці твої болючі. Ніхто не журиться перев'язати тобі рану, нема для тебе ні гоїння, ні вилікування. Усі твої коханці тебе забули і не шукають тебе більше... Чого ж кричиш, що в ранах єси? Біль твій не вигоюється? Це ж за твою тяжку провину, за гріхів твоїх безліч вчинив я тобі це лихо. Але й усі, що жеруть тебе, будуть пожерті; всі вороги твої — усі підуть у неволю, грабіжники твої будуть обдерті; всіх здирців твоїх на луп я видам. Я перев'яжу твої рани і вигою тебе від болячки... А що відкинутим, Сіоне, тебе звано ще й занедбаним, то так говорить Господь: Я поверну з неволі намети Якова, зглянусь на його оселі, міста постануть знову зо своїх розвалищ і палати стоятимуть на своїм місці.

(Єр. XXX, 12—18).

І це в ім'я самого Бога вибухають із глибин зболілого серця пророка, який глядить на терпіння свого народу, слова жалісного голосіння, що виявляють, як дуже Бог співчуває з горем своєї обручниці:

Якого свідка маю тобі дати? До чого мені тебе уподобити,
дочко єрусалимська?
З чим тебе порівняти, щоб тебе потішити,
дівице-дочко сіонська?

---

[163] Єрусалим, що його Старий Заповіт називає «діва Ізраїля», «донька Сіону», в Одкровенні є заразом символом обручниці і Церкви.

Рана бо твоя велика, немов море;
хто тебе вилікувати може? *(Пл. Єр. II, 13).*

На мій біль не знаходжу ліку, серце моє в мені мліє. Ось чути крик доньки мого народу з далекої країни: Хіба вже на Сіоні Господа немає? Хіба Царя його нема на ньому? — ... Через рану дочки мого народу я увесь у ранах, я прибитий, жах мене огортає. Хіба ж нема бальзаму в Гілеаді, хіба там лікаря немає? То чого ж дочка мого народу не приходить до здоров'я? *(Єр. VIII, 18—22).*

Очевидно, що обручниця провинилась тяжко, але ці її терпіння промостили дорогу для пробачення і любов у серці Обручника не вгасає.

Як же ж велика ніжність й який безмір любови у цих Його словах! Вони дають до зрозуміння, що Обручник не лише простить, але більше іще — Він забуде про її провини. В пориві безграничного милосердя Він і далі даритиме душу тією своєю любов'ю, яку постійно зберігав для неї й яку змушений був укривати в глибині свого серця:

Не бійся, бо стиду не зазнаєш! Не соромся, бо червоніти більш не будеш. Бо ти забудеш стид твого юнацтва, зневаги твого вдовицтва більш не згадаєш. Бо твій муж — твій Творець, Господь сил — його ім'я. Твій Викупитель — Святий Ізраїля, що зветься Богом усієї землі. Немов покинуту й засмучену жінку, Господь прикличе тебе знову. Чи ж можна жінку молодощів відіслати? — каже Бог твій. Я на короткий час тебе покинув, але з великим співчуттям тебе приймаю. У палкім гніві я на хвильку сховав був обличчя моє від тебе, але в моїй любові вічній мені тебе жалко, — каже Господь, твій Викупитель. Воно зо мною тепер так, як днів Ноя: Як я був поклявся, що води вже не затоплять більше землі Ноя, отак клянусь не гніватись на тебе і не сварити тебе більше. Гори зрушаться й горби похитнуться, моя ж любов від тебе не відступить, мій союз миру не похитнеться, — каже Господь, якому тебе жалко. О безталанний, бурею киданий, безутішний! Ось я кладу основи твої на малахіті, підвалини твої на сафірі. Зроблю зубці твої з рубіну, твої ворота з каміння-ґранату, всю твою огорожу з самоцвітів. Усіх твоїх дітей Господь буде навчати, великий мир буде проміж дітьми твоїми. *(Іс. LIV, 4—13).*

І Заповіт не лише що остається незірваний, але ще й розширений на всіх дітей улюбленої без огляду на те, чи вони зроджені з обітниці, чи з невірності... Бо й дійсно у цих останніх словах «усіх твоїх дітей» і теж у попередніх «на хвилинку я тебе покинув» можна виразно помічати, що Бог звертається не лише до самого Єрусалиму, але через Єрусалим до тих, що обнімають мури Єрусалиму, до Церкви, якої Він є основою єдности, до цілого світу, якому так співчутливо обіцює зцілення.

Ти ж не бійся... бо я з тобою... Я перев'яжу твої рани і вигою тебе від болячки.[164] *(Єр. XXX, 10, 11, 17).*

У своїй незвичайній чуткості Обручник не хоче згадувати про ніщо інше, як лише про ці хвилини вірности і щастя, що зазнав з обручницею у перших часах історії Ізраїля:

Я згадую про любощі твого юнацтва, про любов твоїх заручин, коли ти ішла за мною у пустиню, у незасіяну землю.

(Єр. II, 2).

Чи ж це гаряче бажання Обручника віднайти в попелищі хоч іскорку вірности, яка тліла б іще у серці обручниці, не є найкращим доказом цієї безграничної любови Обручника, тієї любови, яку ніщо не може пригасити?! І саме з цієї любови обручниця черпає непохитне довір'я, бо ж для неї тепер прийшла хвилина не страху, а надії:

Утіште, утіште народ мій, каже ваш Бог. Поромовляйте Єрусалимові до серця й вістіть йому, що скінчилась його служба, спокутувано його несправедливість, бо він прийняв з руки Господньої удвоє за всі його злочини! *(Іс. XL, 1, 2).*

Не бійся, бо я тебе викупив, прикликав тебе твоїм ім'ям, ти — мій! Тому, що дорогий ти в мене й цінний і я тебе люблю, людей даю за тебе, народи за твою душу. (Іс. XLIII, 1, 4).

Очевидно, що ця Його непорочна і співчутлива любов вже заздалегідь дає й прощення:

---

[164] Христос окаже таку саму лагідність і поблажливість супроти всіх тих, що каються та виявляють бажання навернутися. Бачучи таку схильність у Магдалини, Він похвалить це перед фарисеями (Лк. VII, 44—46). А в притчі про смоковницю, Він дає цьому неплідному дереву прощення іще на одне літо в надії, що все ж таки воно принесе плоди (Лк. XIII, 7).

...Ізраїлю, я тебе не забуду. Я розігнав, немов туман, твої переступи, твої гріхи — неначе хмару. Повернись до мене, бо я викупив тебе! *(Іс. XLIV, 21, 22).*

Я, я стираю твої провини заради мене самого, гріхів твоїх не згадую вже більше. *(Іс. XLIII, 25).*

А що велике іще її безсилля, тому хай вона з тим більшим довір'ям опреться на простягнену їй руку, бо цей Спаситель, що приходить до неї з так палкою любов'ю — це її Обручник:

Не бійся, бо я з тобою! Не тривожся, бо я — Бог твій! Я додам тобі сили, я тобі допоможу, підтримаю тебе переможною правицею моєю... я тобі говорю: Не бійся, я тобі допомагаю... Я тобі допомагаю, — слово Господнє, Святого Ізраїлевого, твого викупителя. *(Іс. XLI, 10, 13, 14).*

Він сам перев'яже й вигоїть усі її рани:

Ось я натягну нову шкіру на їхні рани, вигою їх, уздоровлю їх, дам їм глибокий мир і безпеку... Очищу їх від усякої їхньої провини, якою вони згрішили супроти мене, і прощу їм усі їхні неподобства, якими вони завинили передо мною, відступивши від мене. *(Єр. XXXIII, 6—8).*

Сьогодні ми знаємо вже, яким то совершенно успішним способом покористувався Бог, щоб приложити бальзам на ці рани та сцілити їх. Та тоді вже був недалекий той день, коли Ізраїль, «улюблена Богом», зможе підняти очі на свого Обручника, який з любови до неї віддав себе на розп'яття, щоб її відкупити.

Тоді людина зверне погляд до Творця свого, і її очі глядітимуть на Святого Ізраїлевого. *(Іс. XVII, 7).*

А на дім Давида й на мешканців Єрусалиму зіллю дух ласки та благання, і вони глядітимуть на мене, якого прокололи. *(Зах. XII, 10; Йо. XIX, 37).*

Та не лише сповниться Божа обітниця пробачення, але теж любов у формі безграничного милосердя окажеться іще гарячіша. І тоді у відкрите й очищене каяттям серце обручниці ринуть з люблячого і проколеного серця Обручника потоки ласк і любови:

І голоситимуть по ньому, як по синові одинакові, й будуть гірко плакати по ньому, як плачуть по первородному... Того

дня буде відкрите джерело для дому Давида й для мешканців Єрусалиму, на змиття гріха й нечистоти... І коли хтось його спитає: «А що то у тебе за рани на руках?» — він відповість: «Це — мене поранено в домі моїх друзів».

(Зах. XII, 10; XIII, 1, 6).

Старий Заповіт у цілості звернений до величної постаті Христа. Він виразно вказує, що саме лише від Спасителя прийде пробачення й усі «ліки» для життя. І Пророки, випереджуючи хвилину того спасіння, яке вони вже бачуть як діло доконане, взивають Єрусалим і з ним одночасно й усіх його дітей черпати з того джерела, що витриснуло з «правого боку храму» (Єзек. XLVII, 2) — з відкритого серця Христа. Там усяка нечистота обмита, «всяке беззаконня стерте». Двері вівчарні, що їх шукають вівці, відчиняються на «місце їхнього відпочинку».[165] Людська природа Христа, що її так безжалісно пошматувало людство, відкрила для того ж людства чудесний прохід, через який спливе на нього могутній потік ласк. Обручниця терпіла нестерпну спрагу, яка тепер буде заспокоєна, була голодна, тепер буде насичена; була осамітнена, тепер зазнає потішення.[166]

А ці води, що заспокоюють спрагу, мають «посмак вічного життя»,[167] збуджують в душі гаряче бажання підніматися за ними аж до самого їх джерела — до серця свого Обручника, щоб там улаштувати собі постійне житло. Хай обручниця лише послухає голосу Того, який притягає всіх і все до себе та запрошує, щоб увійти в цю святиню, а там вона вже могтиме злучитися з Ним і «перебувати в його любові» (Йо. XV, 9).

І тут буде доцільним пригадати собі пророцтво Єзекиїла:

Я вийму з їхнього тіла камінне серце й дам їм серце тілесне. *(Єз. XI, 19)*

Яка таємнича міньба! Але кому ж не є знане, що любов прагне таких оновлень, які проганяють минуле, щоб його раз на завжди забути? ! Чи ж у Бога не є все можливе? А це нове серце

---

[165] Євр. III, 7, 19 і IV, 1—10. Цей вислів взятий є Псалма XIV, що говорить про відпочинок, якого зазнаємо у злуці з Христом.

[166] «Останнього ж великого дня свята стояв Ісус і закликав на ввесь голос: Коли спраглий хтось, нехай прийде до мене і п'є!» (Йо. VII, 37. Порівн. теж Йо. VI, 35).

[167] Порівн. Св. Іван від Хреста: «Живий вогонь», стор. 11.

обручниці, що про нього говорить св. Письмо — це його власне серце, яке він передає обручниці; чи не є воно немов посаг Обручника?

Тепер вже не пора каяття і сліз. Старий Заповіт, не чекаючи, аж прийде Христос, щоб відновити Заповіт і запечатати його своєю кров'ю, вже оспівує красу і радість тієї злуки, яка вже відтепер чиста, як кристал без найменшої скази. І коли Старий Заповіт так наполягає, щоб забути провини та привернути повністю честь обручниці, то це тому, що він увесь звернений до цієї злуки, яку Боже пробачення чинить можливою.

Зрештою Старий Заповіт не вдоволяється тільки самими здогадами і бажаннями. Він теж вже й оспівує її прегарними словами з неперевершеним чаром і досконалістю. Ця злука стається негайно після прощення і, так би мовити, «непомітно»,[168] немов би Бог спішився, щоб влити якнайскоріше в серце обручниці ту свою любов, якою вона так довго нехтувала. І це вказує не лише на безграничну ласкавість Божого милосердя, але теж і на велич та красу тієї любови, яка прощає все.[169]

---

168 Подібний брак виразно зазначеного переходу чи відділення між пробаченням і злукою бачимо теж у притчі про блудного сина: чи ж бо тут не батько вибігає напроти свого сина і, ледве давши йому час визнати свої провини, вкриває його поцілунками і справляє бенкет, а оказавши йому свою безграничну любов, без жадних застережень привертає всі права сина і спадкоємця ? !

169 Але за правдою і фактом цього безграничного Божого милосердя ми в ніякому випадку не можемо забувати і про інший чинник злуки душі з Богом: збоку душі ця злука вимагає чималих зусиль і постійного очищення, як про це говоритимемо на дальших сторінках.

МІСТИЧНА ЗЛУКА

Хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в ньому.
(1 Йо. IV, 16).

Багата в обітниці Божого милосердя, Біблія є теж — і це головним чином — благовісницею Божих надій і радощів. Хоч наша людська злиденність і неміч займає багато місця у Св. Книгах, але вони, опираючись на Божі обітниці, все ж таки постійно заохочують іти дорогою безумовного довір'я до Бога: крізь ледве що висохлі сльози пробивається могутній спів подяки. Вище над пробачення, а навіть вище над Відкуплення знімається дійсність — факт нашого покликання і призначення як Божих дітей, створених на Його образ і вже тут на землі покликаних до злуки з ним, а опісля до вічного з ним життя в правді і любові:

І вірні в любові перебуватимуть при ньому, бо ласка й милосердя — для вибранців його. ***(Муд. III, 9).***

Біблія прегарно описує цей «тріюмфальний хід на весільний пир». Тут і там, немов жемчуги ясніють усміхи радости, пориви любови сердець, які очищені допустами. І виглядало б, що вони вже наперед скористали з послуг крови Христа та знайшли ласку духової злуки з Богом. Бо ж треба було, щоб обітниці сповнилися, щоб уся нечесть була змита, щоб ми були «куплені високою ціною» (1 Кор. VI, 20) і так лише стали гідні Божої приязні й інтимности. А цей стан — так сказати б — рівности вимагає таких сердечних взаємовідносин, таких тісних і близьких, як це може віддати лише вираз обручник і обручниця.

І під сучасну пору (та чи треба це аж підкреслювати?) ця сердечність є без сумніву ще більш необхідна і невідкладна, ніж це було у Старому Заповіті. Бо ж через Воплочення і Відкуп-

лення Бог бажав злучитися з нами дійсно в найтіснішний спосіб. В людському тілі Христа Воплочення кладе основи цієї злуки: тут Бог лучиться з людською природою. І це немов заручини: тут Христос заключає Заповіт з людством, бо своїм приходом і діянням примирює грішника з Богом. В таїнстві й реальності своїх двох природ Христос є Заповітом. Приймаючи людську природу, Він уже в лоні Пречистої Діви Марії робить ту людську природу своєю обручницею. Та проливаючи свою кров, Христос ще й скріпив цю злуку, виносячи свою обручницю до божеської гідности. Але теж іще в більшій мірі ніж обручник царського роду, що поділює зі своєю вибраницею й усіми, що зродяться з неї, свої титули, добра й усі свої привілеї, Христос через свою кров вчинив нас учасниками всього того, що його. А крім цього св. Отці завжди бачили у тому, що Бог отворив бік Адама, щоб створити Еву, образ Церкви, яка виринула з відкритого боку Христа (Бут. II, 22). Св. Августин каже вже виразно: «Обручник — це голова і тіло, тіло — його Церква, це Обручник і обручниця в одному тілі».

Стоячи перед реальністю і сьогодні вже здійсненими фактами, обітниці Старого Заповіту набирають тепер повного значення. Протягом віків вірні душі жили вірою і надією у сповнення обітниць — «Авраам, ваш батько, сповнений був радощів звидіти день мій — і звидів, і втішився» (Йо. VIII, 56). Вже бо тоді неясно передбачали, що ті обітниці скривають великі й незбагнуті таїнства. І Біблія поступово представляє нам зростання і дозрівання тієї злуки з Христом, який, отвираючи нам двері «своєї вівчарні», хоче вже тут на землі втягнути нас в течію тієї любови, якою горить його серце.

У цій нашій праці шукатимемо тих стежок, якими ходить душа, побачимо труднощі і радощі її підйому. Хоч подекуди ці стежки перехрещуються, хочемо перш за все пізнати те знам'я Божої любови, що його Бог витискає на тій душі, яка перейшла очищення й осягнула прощення. Треба підкреслити, що у цій злуці все, що людина одержує, є дарунком безмежним, дарунком, безгранично Богом даним даром.

Навіть любов обручниці не є нічим іншим, як тільки співучастю у Божій любові. І ось чому говорити про містичну злуку — це перш за все оспівувати любов Бога до душі, оспівувати саму Любов, ту любов, що — передаючи себе і віддаючись повністю — надає цього чудесного тону радости і тріюмфу тим сторінкам Св. Письма, які виявляють дещо з інтимних взаємин Обручника й обручниці. І ось Обручник хоче побудити у серці обручниці любов до себе заки прийде до неї:

Запах пахощів твоїх найзапашніший.
Розлите миро — твоє ім'я;
Тому дівчата тебе люблять.
Тягни мене вслід за тобою: біжімо! *(П. п. I, 3—4).*

Виглядало б, що душа у свому пориві до Нього забуває на все, що заторкує її особисто. Не зважаючи на перешкоди, вона невтомно прямує до тієї любови, яка ясніє ось там, у серці самого Бога. І саме Пісня пісень стремить до того, щоб розбудити в наших серцях жагу цієї безмежної любови, якою Бог хоче нас обдарити. Ось ціль і завдання Пісні пісень: Без сумніву, що опісля діткне нас болючий «вогонь» допустів, який завершить очищення, заки любов перетворить нас у Любов! Вже відтепер ми знаємо, що Любов — «Ім'я, що понад усяке ім'я» (Флп. II, 9). Хоч тут і там деякі рядки Святого Письма натякають на це глибоке і внутрішнє життя, що укрите перед людьми, однак це Пісня пісень поведе нас дорогами Божої любови.

І хоча ця Книга залишається не зовсім зрозумілою і «таємничою»,[170] то здається певним, що Книга ця — то не якась чисто світська поема, яку «перероблено на релігійну»; вона є співчасною іншим богонадхненим св. Книгам і сповнена не лише глибоких месіянських правд і призначенням людини у вічності, але теж й оспівує любов до Бога Ізраїля.

Християнське Передання завжди бачило у цій Книзі зображення злуки Христа з Церквою або з душею. І без сумніву Пісня пісень — це найкраща поема про містичну любов. Але даймо слово св. Бернардові, а він краще за нас скаже про цю св. Книгу: «Щодо 'Пісні пісень', то вже сама її милозвучність говорить про неї і сама лише духова практика може дати нам зрозуміння її. Ці, які запізнались з нею, горять бажанням не так, щоб краще пізнати і зрозуміти її, а радше щоб її досвідчити на собі. Це не слова уст, а спів серця, не порух губів, а порив радости. Це дивна гармонія бажання, а не голосів» (Проповідь I і II «Про Пісню»).

Любов вповні самовистачальна сама собі: коли вона вже раз оволодіє серцем, то підпорядковує собі і полонює всі інші почуття. І ось тому Обручниця, яка любить, тільки любить і поза тією любов'ю не знає ніякого іншого і не зважає на ніщо інше. А без сумніву і Обручник заслуговує на те, щоб його шану-

---

[170] І це не лише щодо поодиноких виразів і образів, але взагалі щодо цілости: ім'я Бога наведене там тільки єдиний раз і то в останніх стрічках.

вати і подивляти, але він воліє, щоб його любити. Бо ж це Обручник й обручниця! Тут слід додати б ще й те, що Обручник не лише любить, але сам є Любов'ю, бо «Бог — це любов» (Йо. IV, 8). «З кожного місця Пісні пісень говорить любов, а якщо той, хто читає її, хоче добре зрозуміти її, то сам мусить любити. Даремно бо читає і слухає співу любови той, хто сам не любить. Холодне серце не може зрозуміти полум'яного слова» (Св. Бернард, Проповідь 83, 3—5).

*

Сказав до нього: «Ходи за мною!»
І той, кинувши все, встав і пішов за ним.
(Лк. V, 27, 28).

А Обручник, що виходить назустріч своїй обручниці — це ніхто інший, а саме той Бог ревнивий («заздрісний»), на що вказує все Св. Письмо.[171] Він ревнивий («заздрісний») і тому, бо тільки Він сам гідний любови, тієї любови, яку Він створив; «заздрісний», бо лише Він єдиний любить її справжньою і безмежною любов'ю:

Слухай, дочко, глянь, прихили твоє вухо
і забудь народ твій і дім батька твого.
І цар жадатиме краси твоєї... *(Пс. XXLV, 11, 12).*

Бог прагне влити в душу бажання любити Його понад усе та прагнути лише Його самого і то аж до забуття про те все, що не є Ним. Він бажає, щоб душа горіла непереможним потягом до Нього, щоб була захоплена тим самим чаром любови, яким Він сам очарований; тією красою, яку Він дав душі, коли збагатив її тими пречудовими дарами:

---

171 Теж у Св. Євангелії Христос нераз висловиться у такий «заздрісний» спосіб, коли вимагатиме від своїх учнів любови: «Хто любить батька або матір більше, ніж мене, той недостойний мене... Не мир прийшов я принести на землю, а меч» (Мт. X, 34, 37). А св. Павло скаже до филип'ян: «Я вважаю за втрату все задля найвищого спізнання Христа Ісуса, Господа мого, заради якого я все втратив і вважаю все за сміття» (Флп. III, 8). Він теж напише до вірних Коринту: «Я за вас ревную Божими ревнощами, бо я вас заручив одному лише чоловікові, появив вас чистою дівою Христові» (2 Кор. XI, 2).

Уся прибрана пишно входить царівна,
золотом ткані її шати. *(Пс. XLV, 14).*

А ця краса прихована навіть перед самою душею і тим часом лише Він один знає вартість тих усіх ласк, якими її врятував, відкупив і підняв аж до себе. Та помалу вона це зрозуміє. Зрештою це корисне для душі, що вона несвідома своєї немічности і цілковитої неспроможности вповні задовольнити Боже бажання. Але Св. Письмо «знає» вже це, що душа має якесь невиразне передчуття і «посмак» того зрозуміння, яке веде та підносить душу:

Хай він мене цілує цілунками уст своїх. *(П. п. I, 2).*

Хай Боже полум'я тільки доторкнеться її і вона теж стане полум'ям; хай Обручник лише витисне на ній свою палаючу печать, а стане спроможною відповісти на Його любов й оглядати те, що тепер ще її осліплює: іти дорогами, які досі ще закриті для неї:

Царя в його красі побачать твої очі; узрять розлогу землю.
(Іс. XXXIII, 17).

І справді, це зовсім «новий світ», що відкривається перед душею, світ, у якому все те, чого вона досі бажала, не має жадного значення, світ, у який вона не важилася б вступити, якби не провадив її туди голос, який так солодко відзивається у її серці:

Ось чому я її заманю і заведу її у пустиню, і буду їй до серця промовляти. Я дам їй виноградники... Я заручу тебе собі навіки, я заручу тебе собі в справедливості й у праві, в ласкавості й у любові. Я заручу тебе собі в вірності, й ти Господа спізнаєш. *(Ос. II, 16—17, 21, 22).*

Але немає сумніву, що цей час заручин й обітниць не пройде без терпінь. Бо ж для цього зближення сердець сам на сам душа мусить намагатися пізнати і зрозуміти вимоги тієї любови, яка ось віддається їй. А любов ця — то любов самого Бога, переповнена Божими властивостями: ревнивою «заздрістю» і безграничною ніжністю, справедливістю і ласкою. Ця любов приголомшує душу й одночасно відкриває їй усю велич Божого мило-

сердя та впроваджує її у так глибоку інтимність з Богом, якої ніщо не може розбити. Це пора довгої терпеливости, де випробовується вірність душі:

Вона буде звати мене: Мій чоловіче! *(Ос. II, 18).*

І це слово, що його ось почула обручниця, не є маловажне для неї! Воно вказує на щось багато більше, ніж на саму надію. Воно дає їй право над тим, який віддається їй, здобути Його любов та щастя для свого серця.[172] Але чи не у цьому саме вся драма Пісні пісень? Її треба не читати, а розважати слово за словом, щоб зрозуміти і пізнати те піднесення, що невпинно зближає і щораз більше й більше лучить обручницю з Обручником, щоб остаточно з'єднати їх у повну і нерозривну єдність. З цього нераз глибоко зворушливого змагання Богом надхнений автор підкреслює і видвигає ту любов, що була силою і піддержкою обручниці, доки остаточно не стала її безмежним щастям. Ці останні слова Пісні пісень свідчать, що любов сама собою виправдує усі терпіння та що досить бути опанованим тією любов'ю, щоб могти перенести ці терпіння:

Якби хто за любов
віддав скарби свого дому,
зазнав би лиш погорди великої. *(П. п. VIII, 7).*

*

Уважно! Мій любий!
Ось він іде. *(П. п. II, 8).*

Я чорна, але гарна,
дочки єрусалимські . . .
Ви не дивіться на мене, що я засмагла,
що мене осмалило сонце. *(П. п. I, 5, 6).*

---

172 Порівн. Флп. III, 12: «Не те, щоб я осягнув уже мету чи був уже досконалим, але змагаю далі, чи не здобуду її, бо саме на те Христос Ісус і здобув мене».

Згадка на цей безмір Божого милосердя, яке сплинуло на душу й яке пекучим вогнем стерло всі її бруди, виривас з серця обручниці цей перший оклик радости. Вона вже не соромиться, але вихваляється добродійствами Бога та розповідає про любов Того, який пробачив її, не зважаючи на безліч її блудів.

Та я не стерегла виноградника мого власного. (П. п. I, 6).

Відтепер вона вже беззастережно і всеціло належить до свого Обручника і не хоче вже більше відійти від нього, а з її серця плине солодка молитва:

Скажи мені, о ти, що його моє серце любить,
де ти пасеш (твою отару),
де ти розташовуєш її опівдні. *(П. п. I, 7).*

Її любляче серце вже не хоче віддалитися від нього, але обсипає його солодощами щойно зродженої любови:

Тоді як цар був за своїм столом,
нард мій розлив свій запах.
Торбинка мірри — любий мій для мене,
на моїх грудях спочиває. *(П. п. I, 12—13).*

А Він, милуючись тією, яка вже очищена й перетворена, радіє ясністю цього погляду, що віддзеркалює його власну красу:

Яка ж бо ти прекрасна, моя люба!
Яка ж бо ти прекрасна!
Очі твої — голубки. *(П. п. I, 15).*

Ці слова зворушують любляче серце обручниці:

Який же ти прекрасний, о мій любий!
Який ти милий! *(П. п. I, 16).*

Вона теж захоплена тим житлом, де її впроваджено, і Він теж захоплений разом з нею: усі перешкоди усунені і вона бачить — відчуває, що стала новою іншою істотою. Захоплена своєю власною красою, вона оспівує чистоту тієї невинности, що її оповиває:

Я — нарцис шаронський,
лілея на долині. *(П. п. II, 1).*

Зворушена до глибин душі тим ще й далі не вповні зрозумілим її вибранням, а цей, кого вона полюбила, оказується їй таким величним і дивним — з її серця виривається невинне і простодушне визнання того, чого вона прагнула б, і очивидно осягає те, що бажає собі:

У його холодку, що так бажала, я сіла
і плід його був солодкий моєму піднебінню.
Він увів мене в бенкетний покій,
і любов — стяг його надо мною. *(П. п. II, 3—4).*

Та яка ж іще слабосила та душа, що бажала пити з чаші Божої любови, як дуже неспроможна ще задовольнити вимоги тієї любови! Ледве що скоштувала, а вже знемагає:

Підсильте мене тістечками виноградними,
яблуками мене одушевляйте,
бо я з любови знемагаю. *(П. п. II, 5).*

Бачучи своє безсилля, вона з повним довір'ям покладається на Того, в любов якого вона впевнена:

Ліва рука його під головою в мене,
а правою він мене обіймає. *(П. п. II, 6).*

Прохання обручниці збудило в Обручника те, чого він вже давно прагнув. І обручниця, огорнена ніжностями Обручника, повністю здається на Того, що її любить та чуває над нею, і безтурботно засипляє у нього на руках:

Я заклинаю вас, дочки єрусалимські . . .
щоб не будили, не розбуджували любої моєї,
поки́ль вона того не схоче. *(П. п. II, 7).*

І ніде не знайти нам подібних ознак так глибокої любови, як оця! Вона розпалюється все більше й більше й обручниця відчуває, як ця любов росте у ній і кріпшає, немов палкий порив, наче провісниця весни, що оновлює суху землю і вкриває її цвітами, немов гаряче запрошення вийти назустріч Обручникові:

Уважно! Мій любий!
Ось він іде. *(П. п. II, 8).*

Заговорив мій любий
і сказав до мене:
«Устань, моя люба!
Ходи, моя прекрасна!
Глянь бо: зима минула,
дощі прогули, прошуміли.
Вже квіти на землі з'явились,
пора пісень настала . . .
Устань, іди, моя люба!
Ходи, моя пречарна!
Моя голубко, у щілинах скелястих . . .
Дай глянути на твоє личко,
дай голос твій почути!
Бо голос твій солодкий,
і личко твоє принадне». *(П. п. II, 10—14).*

Та раптом у голосі Обручника помітний деякий неспокій. Він бачить цю велику слабість своєї обручниці. Він хоче прогнати тих хижаків, що могли б розбити їхню любов:

Спіймайте нам лисиць,
лисиць маленьких, що виноградники нівечать. *(П. п. II, 15).*

А вона навіть й бачити цього не хоче, бо певна того, що любов завжди переможе і що ж можуть вдіяти вороги проти доконаного факту?

Мій любий — мій, а я його. *(П. п. II, 16).*

Поки до того, як узи тієї любови ще більше затісняться, хай Обручник охоронить її і не опустить:

Покіль день дише холодочком
і тіні утікають,
вернись, мій любий! *(П. п. II, 17).*

Вона боїться надходячої ночі й тому хоче бути впевнена, що його любов завжди з нею. І тому її Милий хотів би виліку-вати її з цієї хворобливої чутливости і пожадливости та розвинути у неї почуття надприродного, щоб могти ще більше віддати себе їй. Але в темряві ночі обручниця почуває себе осамітнена та шукає довкола себе:

На моїм ліжку вночі шукала я
того, кого серце моє любить.
Шукала — не знайшла його. *(П. п. III, 1).*

Вона покидає свій дім та йде шукати свого Обручника і в першу чергу звертається до сторожі міста, тобто до всього того, що в її серці ще не підпорядковане совершенній любові. Та даремно звертається вона туди! Але як тільки вона перемогла свої сумніви і свої помилки, ледве поборола їх, а вже віднаходить свого Милого і кличе з радощів:

Схопила я його і не пустила . . . *(П. п. III, 4).*

І тепер теж Обручник зі справжнім вирозумінням співчуває цим невмілим зусиллям і нетерплячим бажанням. Він бо знає, що через те зростає віра і благородність Його обручниці. І Він вже терпеливо ждатиме:

Я заклинаю вас, дочки єрусалимські . . . ,
щоб не будили, не розбуджували любої моєї,
поки́ль вона того не схоче. *(П. п. III, 5).*

*

Одного ж потрібно. *(Лк. X, 42).*

Хто то здіймається в пустині,
неначе стовпи диму,
в кіптяві мірри й кадила,
всіх пахощів купецьких? *(П. п. III, 6).*

Пахощі молитов і каяття, сліди того вогню, що очистив усі нечистоти, вказують на поворот улюбленої з цієї пустині, де завершилося довге й утяжливе діло її заручин. Увінчаний вінцем, Обручник повертається до неї, несучи предивні обітниці:

У день його заручин,
у день утіхи його серця. *(П. п. III, 11).*

Він глядить на ту красу своєї обручниці, яка тепер вже вповні досконала, і Його серце, захоплене радістю, оспівує її з безграничною ніжністю і пошаною:

Уся ти гарна, моя люба,
і вади нема в тобі!
Ходи з Ливану, о дружино!
Ходи, прилинь з Ливану . . .

Ти полонила моє серце, моя сестро-дружино!
Ти полонила моє серце
одним лиш твоїм оком,
однією перлиною твого намиста!..
З уст твоїх крапле медом, о дружино,...
і запах твоїх шат, немов запах Ливану. *(П. п. IV, 7, 8, 9, 11).*

А невинність її непорочна, бо ж вона дівиця, яка готується до весілля:

Садок замкнений, моя сестра-дружина,
садок замкнений, криниця під печаттю. *(П. п. IV, 12).*

Остаточна злука може вже довершитися: обручниця призивае цю хвилину гарячим благанням, в якому виявляється вся тайна тієї любови, що так пишно в ній розцвіла під діянням Св. Духа:

Здіймись, північний вітре!
Прилинь і ти, південний!
Повій на сад мій,
щоб його запахи рознеслись!
Нехай мій любий увійде в сад свій,
та споживає плоди його препишні *(П. п. IV, 16).*

Яка чарівна тайна тієї любови, що вкінці насичується і задовольняється сама собою!

Я увійшов у сад мій,
о моя сестро-дружино,
збирав мірру мою з моїм бальзамом,
їв мою крижку з медом,
пив моє вино з моїм молоком.
Їжте, о друзі!
Пийте, впивайтесь, мої любі! *(П. п. V, 1).*

Та що ж це діється тепер! Чи можливим є, щоб ця любов не дійшла ще до свого повного розквіту і завершення? Чи це можливе, щоб вона ще й далі зазнавала невдач і присмерків?

Я сплю, та моє серце не засипає,
Ось чую: стукає мій любий:
«Відчини мені, о моя сестро, моя люба!
Моя голубко, моя чиста!» *(П.п. V, 2).*

Обручник зрозумів, що серце його обручниці сповнене новим бажанням. Та обручниця провела ніч спокійно, але на чуванні. І як тільки почула голос Улюбленого:

Нутро здригнулось у мені. *(П. п. V, 4).*

З поспіхом відчиняє свому Милому:

Я відчинила любому моєму,
та любий мій уже відвернувся, пішов далі. *(П. п. V, 6).*

Саме злука повинна б скріпити любов і обручниця мусить боротися, щоб захищати ту любов. А тут Обручник пішов геть... Та вона кинеться його слідами, щоб за всяку ціну знову з'єднатись з ним,[173] не зважаючи на труднощі цих важких розшуків:

Шукала я його, та не знайшла вже;
я кликала його, та він не обізвавсь до мене.
Знайшла мене сторожа,
що круг міста ходить.
Вона мене побила, поранила. *(П. п. V, 6, 7).*

Чи ж це поворот тих давніх ворогів, які не були ще вповні поконані? Останні спроби любови вирватись від неї? Лише ті душі, що, рятуючи любов, пройшли через такий жах можуть відповісти на ці питання! Та яке значення мають терпіння, коли йде про рятування і збереження любови! І обручниця тривожно розпитує своїх другинь, визнаючи їм жагу своєї любови:

Я заклинаю вас, дочки єрусалимські,
як знайдете мого любого,
то що звістите йому?
Що я з любови знемагаю! *(П. п. V, 8).*

---

[173] Чи та любов обручниці з Пісні пісень не вказує на любов Марії Магдалини? «Марія ж стояла надворі перед гробницею і плакала. А плачучи, нахилилась вона до гробу, і бачить двох ангелів: у білім вони, сидять — один у головах, другий у ногах, де лежало було тіло Ісусове. І кажуть вони їй: «Жінко, чого плачеш?» — «Узяли мого Господа, — відвічає їм вона, — і не відаю, де покладено його». Сказавши це, обернулась і бачить: Ісус там стоїть! Та не знала вона, що то Ісус. І каже їй Ісус: «Жінко, чого ж ти плачеш, кого шукаєш?» Гадавши ж вона, що це садівник, говорить йому: «Пане, коли ти забрав його, то повідай мені, куди ти його поклав, — а я заберу його». Мовить до неї Ісус: «Маріс!». А та обернулась та до нього по-єврейському: «Раввуні!» — що у перекладі означає: «Учителю!» (Йо. XX, 11—16).

Яке невиносне терпіння! Але терпіння це очищує й оживляє... Приходячи несподівано до осамітненої обручниці, Обручник відвідує її, дарить своєю духовою присутністю й іще тісніше і глибше з'єднується з нею:

Мій любий зійшов у сад свій
до грядок пахучих
пасти в садах отару
та лілеї рвати. *(П. п. VI, 2).*

Відтепер найбільшою радістю і бажанням обручниці зректися самої себе для того, кого любить справжньою любов'ю; віддати йому, повернути без застережень все, що одержала від нього:

Я — мого любого й мій любий — мій. *(П. п. VI, 2).*

Тепер уже ця любов так чиста і безкорисна, що не обмежується до того, як це було колись, щоб тільки одержувати, але прагне й зі свого боку давати завжди більше і більше. Так благородна любов заслуговує на подив Обручника:

Гарна ти моя люба, наче Тірца,
немов Єрусалим принадна,
грізна, немов загони з прапорами. *(П. п. VI, 4).*

Подруги називають її щасливою і захоплюються тим блиском, що промінює від неї:

Хто це, що наче рання зоря, сходить,
гарна, мов місяць,
ясна, мов сонце,
страшна, мов військові загони з прапорцями ?..
Вернись, вернись, о Суламіто!
Вернись, вернись, щоб нам на тебе подивитись!
(П. п. VI, 10; VII, 1).

Любов обручниці росте і збирає як сік, що наповнює доспілі овочі; тимчасом з уст Обручника пливуть, як вишукані пахощі, слова захоплення:

Яка ж бо ти прекрасна, яка мила,
о моя люба у розкошах!
Станом твоїм нагадуєш ти пальму,
грудьми твоїми виноградні грона. *(П. п. VII, 7, 8).*

Тепер вже «чаша любови переповнена» й обильно «спливає на Милого». Немає вже того потягу до посідання, але невинна, чиста і справжня любов, яку Обручник невпинно оновляє:

Я — для мого любого,
і до мене звернене все його бажання. *(П. п. VII, 11).*

Зникнув усякий неспокій і ось «обрій» широкий та ясний без найменшої хмаринки. Обручниця випереджує кожне, навіть найменше бажання свого Милого:

Ходи, мій любий! Ходім у поле,
та заночуймо у селах.
Устаньмо у виноградниках раненько,
гляньмо, чи виноград броститься,
чи його квіт відкрився,
чи зацвіли вже яблуні ґранатові.
Там обдарую я тебе любов'ю. *(П. п. VII, 12, 13).*

А однак її серце прагне і бажає ще чогось більше, чогось, що було б безмежно чисте і невинне, величне, як сама любов; чогось такого, чого віднині вже неможливо укрити:

Якби ж то ти був мені братом . . .
Я, стрінувши тебе на вулиці, могла б тебе обняти
і мене б не ганьблено.
Я повела б тебе, я привела б тебе
у дім матері моєї; ти мене навчав би.
Я б тебе напоїла вином пахучим. *(П. п. VIII, 1, 2).*

І знову Обручник мовчить хвилину. Але вже вкоротці потім обручниця явно показується людям і вже не сама самітна, але разом з тим, якого любить. Вона щаслива і радісна, охоплена чаром Божої любови, тієї ревнивої, «заздрісної» любови, за посідання якої вона так тяжко й довго змагалася:

Хто це, що сходить від пустині,
на свого любого опершись? *(П. п. VIII, 5).*

Пісня пісень кінчається . . . Прославляючи містичну злуку, вона оспівувала теж і ту Божу любов, що сходить до душ, щоб їх очарувати, полонити, очистити, спалити і перетворити в себе саму. Як любов розбудила в душі це перше й гаряче бажання тієї ж любови, так теж і та сама любов є при завершенні цього містичного твору. Перше й останнє слово є завжди за нею і для неї. І це ясно навчає та вказує, що ніщо не є у спромозі дати нам її, бо любов дає сама себе! Вона є овочем ласки і милосердя:

Поклади мене печаттю на твоїм серці,
печаттю на твою руку;
любов бо, як смерть сильна;
ревнощі люті, немов пекло.
Стріли її — вогненні стріли,
правдиве полум'я Господне.
Водам великим любови не вгасити,
ані рікам її не затопити. *(П. п. VIII, 6, 7).*

ПЛОДИ ЗЛУКИ

> Ликуй, неплідна... Закричи з радости й веселися... Бо більш дітей у покинутої, ніж у заміжньої. *(Іс. LIV, 1).*
>
> Хто перебуває в мені, а я в ньому, — той плід приносить щедро... Тим Отець мій прославляється, коли ви плід щедро приносите. *(Йо. XV, 5, 8).*

Пісня пісень — поема про містичну любов не має завдання виявити ці плоди і благодаті, що їх принесла злука Господа й Ізраїля. Але зате Біблія часто говорить нам про це, тобто про плодючість і славне царювання обручниці зі своїм Обручником. «Хто вірує в мене, то ріки води живої з нутра його потечуть», — скаже Христос (Йо. VII, 38). І теж: «Хто перебуває в мені, а я в ньому, — той плід приносить щедро» (Йо. XV, 5). Як защеплений пагін на виноградну лозу цвіте і приносить плід, так і злучена з Богом обручниця стає плодоносна. І ця плодовитість є її славою не лише тут, але й у вічності:

> *І заведу її у пустиню, і буду їй до серця промовляти. Я дам їй виноградники ізвідти.* *(Ос. II, 16, 17).*

Без сумніву, що обручниця, про яку говорить Біблія, це душа, але це теж і перш за все Єрусалим, який у Св. Письмі виступає переважно, як прообраз Церкви, тієї преславної обручниці Христа — обручниці чудесної плодовитости (Іс. LIV, 1). І саме відкриваючи у Біблії те все, що Бог обіцяє не давньому, але новому Єрусалимові, тобто Церкві, розуміємо, які багаті плоди Бог вирощує у тих, що перебувають злучені з ним у вірності та любові, яку це плодючість й яку славу призначає він обручниці.

*

В злуці з Обручником обручниця вже тим самим зазнає безмежної радости. Та проте на цьому не кінчаються Божі благодаті для неї. Ласка бо і радість зі злуки з одночасним невиска-

заним задоволенням збуджує в обручниці бажання справжнього материнства — розсипати і роздавати те щасливе життя, яке вона сама одержує. Як колись Рахиля, так тепер — у звершеній, бо виключно духовій формі — обручниця кличе: «Дай мені діток, а то вмру» (Бут. XXX, 1). Бож це, чого вона так гарячо бажає, це, що зродиться з неї, як плід Божої любови, буде те материнство по дусі, що залюднює город святих.

І саме на той город святих Біблія скеровує нашу увагу, коли говорить про плодовитість обручниці та про повне сповнення обітниць. Хіба ж Св. Писання не передвіщає невпинно про нарід Божих дітей, що зроджені з віри й з одного Вітця, про відкуплення через єдиного Спасителя, про плодовитість обручниці з'єднаної зі своїм Богом? Колись Єрусалим, а тепер Церква — це обручниці, яких плодовитість Біблія звеличує у так багатих образах і пречудовими висловами. Якийсь чудесний і могутній порив оживляє ввесь Старий Заповіт, піднімає його аж до сповнення. Точка виходу історії, яку він накреслює, виглядала б малозначною і без більшого значення. Один кочовник спонуканий дивним голосом душі... покидає свій край... Але кінець цієї історії є вже з самого початку передвіщений пророцтвами, яких здійснення розвивається перед нашими очима. Він вповні висвітлив, незвичайно живими образами, ці не надто ясні початки тієї історії: то народ незліченний, як зорі на небі, як пісок у морю; це всі народи, з'єднані в лоні Бога; це те святе з'єднання, що його Св. Писання назве ім'ям Сіон, ім'ям Обручниця, яка колись носила той народ, а тепер через неї здійсняться всі Божі обітниці. Вже Псалмопівець бачив своїм пророчим зором це зростання і ту всесвітність Сіону.[174]

Оселю свою на святих горах
Господь Бог любить;
брами Сіону понад усі Якова намети.
Преславні речі говорять про тебе, місто Боже!
Рагав зачислю й Вавилон до тих, що мене знають:
ось Філістія, Тир і Куш, —

---

[174] Вже Богом надхнені автори старались вщепити Ізраїлеві розуміння і поняття тієї плодовитости, але це могло здійснитися щойно у християнстві та через звершену любов. Це ніяк не суперечить з післанництвом Біблії, яка глядить з іншої площини. До речі, ізраїльтяни вважали спроможність передати життя ознакою особливої Божої ласки. І цей погляд вповні погоджувався з Божим пляном, щоб Ізраїль розвивався серед інших народів та став колискою Від-

і ці там народились.
А про Сіон казатимуть: І цей і той там народився!
І сам Всевишній його утверджує.
Господь лічитиме в списку народів:
І цей там народився.
Співатимуть і танцюватимуть:
Усі мої джерела в тобі! *(Пс. LXXXVII, 1—7).*

Про це зростання і всесвітність говоритиме теж і Св. Євангелія та опише його символічно: «Царство Небесне подібне до зерна гірчиці, що його взяв чоловік та й посіяв на своїм полі. Воно, щоправда, найменше з усіх зерен; але як виросте... стає деревом, так що птаство небесне злітається і гніздиться на його гілках» (Мт. XIII, 31—32). Єрусалим... Церква... — це завжди обручниця, якої плодовитість є наслідком злуки з Обручником.

Хоч Єрусалим, — це в першій мірі пророчий прообраз тієї улюбленої обручниці, яка з бігом віків розмножить Божий нарід, але Св. Писання і Передання бачуть у ньому теж і те місце, де будуть завершені всі земські терпіння, місцем, де вибрані Божі зазнають тієї радости, що не матиме кінця. Для Ізраїля Єрусалим — це місце, де має рішитися доля людства стосовно його позагробового життя. Але для нас Єрусалим — це теж образ Церкви, що збирає в одно всіх своїх дітей.[175] І з цього народу, що злучений з Богом узами найчистішої містичної любови, почнеться дальше і нове життя. Через Церкву, святий город, де невпинно перебуває сам Бог і де безперестанно зростає число вибраних, де обильно розливається ласка.

Та вірні душі, очікуючи хвилини Відкуплення, коли зможуть одержати безмежно більше ласк, повинні намагатися вже

куплення. Здійснення цього Божого пляну — це довгий, безперервний тяг дивних чудес, основа віри і вірности через великих Патріярхів. Діти, що їм родяться, будуть радше «дітьми обітниці». Тому св. Павло, немов розвиваючи слова Євангелиста св. Йоана (Йо. I, 13), скаже: «Тіло й кров царства небесного успадкувати не можуть» (1 Кор. XV, 50). Все ж таки ця правда сягає біблійних часів. І ця віра та надія великих Патріярхів дала змогу у надприродному розумінні відповісти плянам Божим.

175 «Після цього глянув я, і от — натовп численний, перелічити який ніхто не міг, — від усякого народу і племен, і людностей, і язиків, стояли перед престолом і перед Агнцем, одягнені в одежі білі, і пальмові віті в руках їхніх; і викликували гучним голосом: «Спасіння Богу нашому... Це ті, що прийшли від горя великого, і обмили одежі свої, і вибілили їх у крові Агнця» (Од. VII, 9, 14; Порівн. теж Од. II, 9, 10; і III, 10, 11).

тепер осягнути їх як найбільше. Хай вони радіють, що можуть стати причасниками і спадкоємцями Відкуплення! А підбадьоренням для них хай будуть ці самі слова заохоти, які колись Бог так щедро давав своїй обручниці — Єрусалимові. Скільки ж то разів тоді, коли вона знемагала під ударами допустів, Він прохав її не зневірюватися під ударами дочасних досвідів, але кріпитися тими надіями, що їх від нього дістала, як теж і тим високим покликанням обручниці і матері. А її постійність і вірність не лише принесе для неї славу і честь, але й теж радість для Обручника:

Не зватимуть більше тебе покинутою, не зватимуть твою землю полишеною, а зватимуть тебе «Моя у ній утіха», а твою землю: «Заміжня», бо Господь тебе уподобав, і земля твоя матиме мужа. І як одружується хлопець з дівчиною, так твій будівничий одружиться з тобою. Як молодий радіє молодою, так Бог твій радітиме тобою. *(Іс. LXII, 4, 5).*

І зватимуть тебе вже новим ім'ям, яке виречуть Господні уста. Блискучою короною в руці Господній будеш, царським вінцем у руці Бога твого. *(Іс. LXII, 2, 3).*

Коли Обручник побачив її так чудовою, не міг укрити своєї великої радости:

Господь, твій Бог, посеред тебе... Він буде велъми радуватися тобою, він відновить тебе любов'ю своєю. Він буде веселитися тобою під веселі співи. *(Соф. III, 17).*

Він закликає її радіти разом з ним вже на саму думку про це дивне і плодоносне діло, яке протягом віків й аж до кінця віків буде довершуватися у її лоні:

Ликуй, неплідна, ти, що не родила! Закричи з радости й веселися... Бо більш дітей у покинутої, ніж у заміжньої.

(Іс. LIV, 1; Гал. IV, 27).

Сини твої здалека прибувають, дочок твоїх на руках носять.

(Іс. LX, 4).

А коли обручниця буде з'єднана з Обручником, плодовитість її буде так багатою, що, щоб могти примістити всіх дітей, треба буде поширити рухомі й живі межі житла, як це робиться у сім'ї, яка зашвидко росте і розвивається:

Розшири місце твого намету! Нехай розпустяться запони твоїх осель! Попусти довше твоє мотуззя, вжени кілки гли-

боко в землю! Бо ти розкинешся праворуч і ліворуч; твоє потомство успадкує народи, покинуті міста заселить.

(Іс. LIV, 2, 3).

Бо й справді! Це все — таємна річ для тих, що ще не є просвічені вірою; дивна і незрозуміла для тих, що ще не мають того життєдайного зародку злуки з Богом. А все ж таки й усі вони покликані назвати Матірю цю, якої плодовитість буде чудесна; усі вони покликані стати її дітьми:

Ще й не мучилась, а вже вродила; ще не настали болі, а вже привела сина. Хто колинебудь таке чував? Радуйтеся з Єрусалимом і веселіться, ви всі, заради нього, що його любите! Возрадуйтеся з ним радістю всі, що за нього журилися, щоб могли ссати й насичуватися з грудей його втіхи, щоб могли впиватись і розкошувати багатством його слави.

(Іс. LXVI, 7, 10, 11).

Без сумніву, що від нещастя Еви пологові терпіння дуже болючі, але народження душ ще болючіше ніж родження тілесне. Однак сам Христос скаже: «А вродить дитятко, — з радощів . . . , вже й пам'яті про болі нема» (Йо. XVI, 21). І ось чому не перестає радуватися серце тієї, якої Обручником є Бог сам, коли безперестанно приводить Йому нових й нових обранців. Та й обранці теж навіть серед труднощів і допустів зазнають радощів, трудячися, щоб причинитись до здвигнення Церкви тут на землі й теж приготовляти здвигнення .городу святих у вічності. А Бог допомагає їм і підтримує їх тими самими заохоченнями, яких колись не щадив своєму святому городові:

Поглянь на схід, Єрусалиме, подивись на радість, що йде тобі від Бога! Ось бо повертаються твої сини, яких ти була відпустила. Повертаються громадою зі сходу на захід, на веління Святого, радіючи Божою славою. Скинь, Єрусалиме, одежу твого смутку й недолі, надягни назавжди красу Божої величі! Вдягнись у плащ Божої правди, вклади на голову вінець величі Предвічного. Бо Бог явить твою славу усій піднебесній. Ім'я твоє буде від Бога ось яке навіки: «Мир справедливости і слава побожности». *(Вар. IV, 36; V, 1—4).*

Так і відчувається, що біблійним авторам бракує потрібних багатих висловів, достатньо величніх образів, щоб належно оспівати славу і щастя плодючої обручниці, коли вона бачить, як

рясно росте і розвивається той нарід, що його вона дала своєму Обручникові — своєму Богові. І автори залюбки порівнюють її до пальми, якої важкі овочі нахиляються над берегами вод; і до родючого виноградника; зокрема до добре зрошеної землі, що кожної весни дає нове життя. Під словом урожайність чи плодючість біблійні автори завжди розуміють ту дивну і надприродну силу ласки: Як сік рослини вирощує нові молоді пагони, вкриває їх цвітами, дає овочі й робить їх зрілими, так злука обручниці з Обручником уможливлює їй не лише дати життя незліченним дітям, але з бігом віків привести їх до святости.

Вкоротці Христос говоритиме про ріки живої води, якої він є джерелом. Він теж говоритиме про вогонь, що своїм жаром все запалює. Старий Заповіт послуговується теж цими двома образами, але віддає перевагу і послуговується радше «образом води». Це можливо тому, що у безводних околицях вода завжди миловидна і нагадує джерело, з якого витрискає; але без сумніву теж і тому, що автори мають на думці ті води, що оживляли райські городи. І про це прегарно говорить одне пророцтво Єзекиїла: ...Впадають потоки живої води, оживляють солоні води та дають урожайність побережжям...[176]

Величній образ народин і воскресінь, що за посередництвом Церкви Бог своєю ласкою творить в душах, коли їх очищує і перетворює, уділяючи їм власного життя та даючи спромогу видавати обильні плоди для вічного життя.

Аж ось з-під порога храму тече вода на схід... потік уже був такий, що я не міг перейти, бо вода була так високо, що треба було плисти... Як я повернувсь назад, аж ось на берегах потоку дуже багато дерев по цім і по тім боці. І сказав до мене: Ця вода тече в східній край: вона пливе Аравою й увіллється в море; вона ввіллється в море, й вода у ньому стане здоровою. Скрізь, де пройде той потік, кожна жива тварина, що рухається в ньому, буде жити. Риби буде дуже багато, бо там, де пройде ця вода, оздоровить усе... Понад потоком, на його берегах, по цім і по тім боці, ростимуть усякі

---

[176] «І показав мені річку води життя, світлу, мов кришталь, що виходила від престола Бога й Агнця... по цей бік і по той бік — дерево життя, що приносить дванадцять плодів, на кожний місяць... і листки дерева — для оздоровлення народів» (Од. XXII, 1, 2).

овочеві дерева; листя на них не буде в'янути, і плоди на них не будуть переставати родити... Плоди їхні будуть на харч, а листя — на ліки. *(Єз. XLVII, 1—12).*

Жадний образ не є достатньо гарний, досить чарівний, доволі багатий — ріки живої води, цвіти й овочі, вино й олива, молоко й мед — щоб передати багатство цього Божого життя, що його за посередництвом своєї Церкви Бог уділятиме дітям, яких вона протягом віків Йому невпинно даватиме. А коли скінчиться час і вічність прийде, вони утворять кругом своєї матері живий вінець, що буде її прославою, коли передаватиме його Христові — свому Обручникові. І тоді, як говорить св. Павло,[177] «все буде з'єднане в Христі» (Еф. I, 10). І тріюмф «Первородного з людей» буде саме довершенням сполуки — єдності з тими, яких Він прийшов відкупити і яких Церква Йому зродила. Це буде той «День Господній», день, коли Син Чоловічий прийде у славі обняти царство. І цей день буде теж днем приходу обручниці на весільний пир та на своє укоронування, коли всі будуть зібрані на «вічний бенкет»:

Царські дочки — тобі назустріч,
праворуч тебе стоїть цариця в золоті офірському.
(Пс. XLV, 10).

І тоді почнеться преславне царювання Обручника й обручниці, царювання вічне — «Єгоже Царствію не будет конца».

*

Біблія дуже часто говорить і безнастанно повертає до теми цього Божого Царства, якого велич хоч і впроваджує нас в подив, але — треба нам признатись щиро — ми, християни недостатньо розважаємо про це й у нашому духовому житті присвячуємо замало уваги. А однак Боже Царство — це завершення всіх Божих обітниць, суть і мета самого Відкуплення, укоронування того, до чого спрямовані найглибші пляни Бога.[178] Ко-

---

[177] Про це говорить св. Павло не тільки у цьому одному, але майже в кожному зі своїх Послань.

[178] Сам Христос скаже: «Ви ті, що перебували зо мною у моїх спокусах, і я завіщаю вам Царство, як мені завіщав Отець мій, щоб їли і пили за столом у моїм Царстві й сиділи на престолах». (Лк. XXII, 28, 30).

лишні обітниці й старовинні прообрази, хоч прихованим, але достатньо ясним способом об'явили цей Божий, так мовити, «декрет»: у вічному царстві вічний мир. Вже з самого початку Мелхіседек, цар Салему,[179] благословить батька майбутніх народів. Теж і Яків в Єгипті передвіщає царство того Ізраїля, який тільки-що формувався як народ:

Берло від Юди не відійде... поки не прийде той... йому будуть коритися народи. (*Бут. XLIX, 10*).

А Ісая пророкує про цього Володаря так:

(Він прийде), щоб збільшити владу в безконечнім мирі... щоб його утвердити й укріпити справедливим судом віднині і повіки. (*Іс. IX, 6*).

Використовуючи до надприродних цілей усі стремління свого народу, Бог сам засновує месіянське царство, якого Давид і Соломон стануть найзамітнішими володарями. Всі ці обітниці щодо царства є так часто повторювані і так привабливі, що Ізраїль розвивається саме в атмосфері тих надій на царство щастя і вічного миру: «Мир глибокий, аж поки місяця стане», скаже св. Писання (Пс. LXXII, 7).

Слав Господа, Єрусалиме!
Хвали, Сіоне, Бога твого!
Бо він укріпив брам твоїх засуви...
Він робить мир у твоїх межах,
насичує тебе ситтю пшеничною. (*Пс. CXLVII, 12—14*).

Цей вічний мир і царство Боже будуть теж найвеличнішими й остаточними обітницями Христа. Але чому ці два вислови — мир і царство — є завжди так тісно, майже нерозривно зв'язані з собою? Це без сумніву лише тому, що розквіт любови в лоні вічного царства вимагає єдности і спокою усіх громадян у цьому остаточно устійненому ладі і порядку.

Бо до речі: чи ж не це царство не той небесний Єрусалим, обручниця з Обручником, що не лише самі у повноті слави і влади, але діляться тим зі своїми дітьми? Зрештою, чи існує краще і влучніше слово від вислову «мир», щоб віддати досконалість тієї єдности, щоб висловити, як великим, міцним і остаточним

---

[179] Салем озн. «місто миру», як Шілог — «спокійний мир».

буде те щастя,[180] у порівнянні з безнастанними змінами й непостійністю, які питомі людській природі ? ! Багатозначним є й те, що при кінці Пісні пісень обручниця, говорячи про багатство благ, якими вона обдарована, про той стан досконалости, в якому вона відтепер утверджена, додає ще й таке:

В його очах я була мов та, що знайшла спокій. (П. п. VIII, 10).

Пророки нераз сповіщали невишуканими, але мальовничими словами (Іс. LXV, 24, 25) про згоду між усім створінням і їхню спільну радість. А Мудреці захоплювалися і залюбки говорили про чудовий лад і згоду, що царить у всесвіті, який підкорений свому Творцеві. Цей спокійний і ясний мир, що його з небесних висот оспівуватимуть колись ангели, свідчитиме про повну злуку всього того, що живе зі своїм живим Богом. Але, щоб та злука здійснилася цілковито і досконало, є необхідним, щоб викуплений нарід був впроваджений у цю свою Обіцяну Землю, щоб її остаточно осягнути і привластити.

Але вже тепер у світлі Божих обітниць помалу все те виясніється: обітниці є злучені з собою якимсь таємничим зв'язком, незмінною волею Бога, щоб дійти до злуки з кожною своєю дитиною і так заснувати Царство святости, ласки, любови і миру. А назустріч цим Божим плянам та їх сповненні здіймаються гарячі бажання людей. Людство насилу змагає до своєї мети — неспокійне і з тугою за відпочинком у живому та вічному мирі.

Людина Старого Заповіту завжди намагалася збагнути тайну позагробового життя. Але цю впевненість стосовно позагробового життя, яку вона бажала мати якнайшвидше, дістане вона багато пізніше. Однак якщо людина все ж таки поволі зближається до цього світла, то не лише тому, що мала виразні обітниці свого справедливого і вірного Бога, але й тому, що у своїй слабості та безсиллі вона безупинно чула Його голос, який закликав її до злуки і миру, обіцяв їй такі безмежні благодаті і багатства, що перевищало навіть найсміливіші сподівання, однак гідні Божого милосердя!

Про ласки Господні співатиму повіки. (Пс. LXXXIX, 1).

---

[180] В усіх своїх Посланнях св. Павло підкреслює, що мир — це немов наше з'єднання з Богом й ознака повноти нашого життя у Христі.

*

І ось так невиразні іще проблиски віри Старого Заповіту на деякі правди тієї віри, немов слабенькі несміливі проміння біжать до одної, ще неясної точки та помалу лучаться у яскравий сніп світла: обітниці й прообрази, Божі почини і відповіді людей — все те передвіщає злуку Обручника й обручниці, вічне царство, що його Ізраїль розумів, як святе місто, збудоване на вершинах і бездоганно упорядковане.

Єрусалиме, збудований як місто,
в собі щільно з'єднане!
Туди сходять коліна, Господні коліна. *(Пс. CXXII, 3, 4).*

Ось вже й тріюмфальний похід до цього Святого міста, привернення прав до небесного наслідства відкуплених душ, що разом з Христом одержать Царство Його Отця та разом з ним царюватимуть.[181]

В час їхніх відвідин вони засяють і, немов іскри по стерні, розбіжаться. Правитимуть народами й володітимуть племенами, а Господь царюватиме над ними повік. (Муд. III, 7, 8).

Не раз Старий Заповіт говорить про ці незвичайні властивості, що їх одержать від Бога Його вибранці, а зокрема про цю безграничну любов, якою Він обдарить їх. Однак Св. Писання майже нічого не говорить про кінець часу і закінчення віків.[182] А хоч видіння Даниїла говорять багато про це, то однак усі вони оповиті непроникненою таємницею.

Він пише:

А потім візьмуть царство святі Всевишнього й володітимуть царством повіки й по віки вічні. *(Дан. VII, 18).*

Доки не передано суд святим Всевишнього й не настав час, щоб царством святі заволоділи. *(Дан. VII, 22).*

І царство, влада й велич царств, які по всьому піднебессі, будуть дані народові святих Всевишнього, царство якого —

---

[181] Порівн. Одкровення, в якому царювання Христа з Його вибранцями є одною з найголовніших тем.

[182] Хоча перші три св. Євангелія й згадують про страшний суд і майбутнє Царство; але годі належно зрозуміти і точно пояснити собі ці тексти.

царство вічне, і всі держави будуть йому служити і коритись. *(Дан. VII, 27).*

Таємничий співбесідник Даниїла предвіщає ще й таке:

І в той час устане Михаїл, князь великий, що стоїть на варті синів твого народу. Той час буде часом скрути, якої не бувало від тоді, як постали люди, аж до сих пір. Але на той час твій народ спасеться, всі, які будуть знайдені записаними у книзі. І багато з тих, що сплять у поросі земному, прокинуться; одні на життя вічне, другі на вічний сором та на ганьбу. Розумні сятимуть небесним сяйвом, — і ті, що навернуть багатьох до справедливости, неначе зорі, повіки, назавжди. А ти, Даниїле, заховай ті слова й запечатай книгу до часу кінця. Багато буде досліджувати, і побільшає знання. *(Дан. XII, 1—4).*

В Новому Заповіті апокаліптичні видіння св. Йоана мали б пояснити і зглибити цю тайну. Чи ж не є можливим, що «Одкровення» — це саме та Книга, сім разів запечатана, яку по скінченні віків отворить Агнець? І лише тоді все стане ясне і зрозуміле. Тоді лише людина «пізнає так, як і вона є спізнана», бо побачить «не як у дзеркалі, неясно; тоді ж лицем в лице» (1 Кор. XIII, 12).

Та покищо і в цю хвилину хай ця таємниця остається тайною та вирощує і скріплює нашу віру. Бог подає нам цю тайну у такій формі, в якій саме об'являє нам її; така бо форма є єдиною, яку покищо можемо прийняти; далі вже вистачає віра, щоб привести нас до оглядання Правди. Зрештою для кожного, хто має уважний розум і любляче серце, тайна ця не є повністю неясною. Якщо належно приготовляємось, щоб гідно стрічати прихід того дня, що його так гаряче прагне віра й обручниця, то вже тут віра дає нам можність відчувати цю першу насолоду вічних радощів.

Весілля обручниці з Агнцем, що св. Йоан бачить в Одкровенні, весільний бенкет, на який Христос запрошує всі душі — це все, вже оспівував Ісая: як тут, так і там однакова слава покриває давний і новий Єрусалим; тут і там вибране місто ясніє

---

[183] Св. Йоан у своєму Одкровенні «навів» слова Ісаї, немов продовужвав би його (Од. XXI, 10—27; XXII, 3—5).

мов сонце й оточене живим вінцем плодовитости.[183] Тож святий автор не тямить себе з радощів, коли глядить на цю велич і коли слухає слів Обручника до обручниці, тих слів, що завершують тріюмф небесного Єрусалиму й вічне щастя його дітей:

Устань, засяй! Зійшло бо твоє світло, слава Господня засяяла над тобою... над тобою Господь сяє: слава його з'явилась над тобою. Народи йдуть до твого світла, царі до сяйва твого блиску. Поглянь навколо твоїми очима й подивися: усі вони збираються, йдуть до тебе! Сини твої здалека прибувають, дочок твоїх на руках носять. Тоді ти глянеш і засяєш; заб'ється і поширяться в тебе серце... Брами твої будуть завжди відкриті; ні вдень, ні вночі не будуть зачинятись... Слава Ливану прийде до тебе... Не чути буде більше про насильство в твоїм краю... Ти зватимеш твої мури спасінням, славою — твої ворота... Сонце твоє не зайде більше, і місяць твій більш не убуде; бо Господь буде твоїм вічним світлом. (*Іс. LX, уривки*).

ТРЕТЯ КНИГА

БОЖІ ДОРОГИ

БОЖІ ДОРОГИ

Веди мене дорогою давньою.
(Пс. CXXXIX, 24).

Усіх твоїх дітей Господь буде навчати.
(Іс. LIV, 13; Йо. VI, 45).

Одна могутня й основна струя оживляє тексти Старого Заповіту: Бог, не задовольняючись тільки самим самовиявленням, з поблажливістю і любов'ю нахиляється до людини, знижується до неї і так промощує для людства ту дорогу любови, якою провадитиме його до себе. Ця струя помітна й виразна продовж цілої Біблії[1] Ми бачимо, як Бог об'являється людині, помножує добродійства для свого народу, невтомно продовжує й наново розпочинає виховувати його. Що більше: Божа ласкавість віднаходить людину навіть на дні її злиденного стану, віддається їй та, не зважаючи на її невдячність і невірність, іде разом з нею і вказує їй дорогу, що веде до спасіння. І так люди не мусять аж розшукувати за дорогами «до Бога», але йти тими, якими Бог перший прийшов до них та на яких він не лише очікує на нас, але ще й вказує нам їх.[2] І саме це повинно впевнити нас про безпеку і непомильність цих Божих доріг.

Зрештою Божа любов вже наглядно діє у Старому Заповіті, а в Новому вона являється в повноті і «довершиться». Однак всюди й завжди вона одна й така сама — незмінна. Любов Бога до кожного з нас завжди була й буде почином Бога і від Бога.[3] Та чи любов — яка вона й не була б, навіть Божа! — може задоволь-

---

[1] Новий Заповіт перебере її і довершить через Воплочення.

[2] І так у свою чергу скаже Христос: «Ходіть та подивіться» (Йо. I, 39); «Ідіть за мною» (Мт. IV, 19); «Я дорога» (Йо. XIV, 6).

[3] «Він перший полюбив нас», — скаже св. Йоан (1 Йо. IV, 19).

нитися тим, щоб безперестанно лише давати, не маючи навіть тієї певности, що цей дар буде прийнятий, й не одержати взамін нічого? Хоч як немічною, недосконалою й жалюгідною не була б ця відповідь, але людина все ж таки повинна й мусить дати її, хоча б вже задля самого життя любови, бо «любов зроджує любов» ... І Св. Писання показує нам, що Божий нарід старався відповісти на цю любов, якою обсипав його Бог тоді, коли він ішов до Землі Обіцяної.

«Вихід», ця пречудова сторінка історії Ізраїля, стає ще важливішою і дивнішою, коли глядимо на неї, як на образ іншого виходу-мандрівки, тобто «прощі» душі, що йде до обіцяної землі — злуки з Богом. Коли ввечері в дні Пасхи на дорозі до Емаус Ісус приєднується до своїх учнів, іде разом з ними — Він же Дорога! Пояснює їм Св. Писання — Він же Правда! Дає їм себе самого як корм — Він же ж Життя! Тут Бог не робить нічого іншого, як лише те саме, що Він робив у Старому Заповіті для свого народу.

Ось ці духові дороги, що накреслені в Біблії:

Віра, завдяки якій людині, просвічена світлом Об'явлення, не лише вірить в Того, що говорить до неї, але теж прямує до Нього;

мудрість, що навчає, як виробити собі здорове і справжнє поняття про вартості дочасного та як використати це дочасне в дорозі до Бога, якого душа вже «відчуває» і пізнає через «дар Божої Мудрости»;

вкінці терпіння і допусти, що немов кидають людину в горно та випробовують її. Як золото досліджується у вогні, так терпіння помалу перетворює людину і чинить її «здатною» до тієї злуки з Богом, до якої Бог невпинно притягає її та вже тут на землі дає їй відчути насолоду злуки.

А ці дороги — то не якісь відірвані, неясні поняття! Вони так дійсно й виразно накреслені у Святому Письмі, як виразною є дорога з Єгипту до Ханаану. Бо ж це сам Бог накреслив ці дороги та запевнив для них постійну успішність і силу.

Шукаючи Бога та відповідаючи на поклики Божої любови, людство повинно завжди користати з тих доріг. Але щоб людина могла йти тими дорогами, то мусить поглиблювати й зміцнювати свою віру, розпитувати других про дорогу, відповідно наставляти своє серце, використовувати всі спроможності свого духа, без нарікання проходити через горно терпіння —

коротко кажучи; пускаючись іти тими дорогами, беззастережно і цілковито віддати себе їм. Очевидно, до цього необхідна запобіжна і діюча Божа поміч, яка не лише супроводить людину в міру її поступу на котрійсь з цих доріг, але теж наскрізь проникає ту дорогу, бо ж ці дороги, що провадять до Нього, є в Ньому самому.

Хоч як необхідні є зусилля і старання людини на кожній з цих доріг, то без Божого дару віри вона ніколи не могла б сама і своїми силами осягнути цю мету; без дару Божої Мудрости людська мудрість і знання залишаються безплідні; навіть терпіння не мали б надприродної вартости і плодоносности, якщо Божа поміч не оживляла б їх, не давала їм цієї надприродної властивости й ваги. Лише діяння і поміч Бога дозволяє людині осягнути таємничі береги злуки з Богом — тієї злуки, якої людина завжди прагне; хоча нераз і підсвідомо. На духовій площині Біблія — це немов величезна драбина Якова, якою і Бог сходить до людини, і людина піднімається до Бога.

Без сумніву, що на цих «біблійних дорогах» віри, мудрости і терпіння іще немало тіні і вибоїв, не досить яно вони освітлені; без сумніву, що так в одноосібному, як й у збірному «дорожньому русі» трапляються численні упадки і випадки, однак саме тими «Божими дорогами» вибраний нарід поступово зближався до світла й правди. А це світло, що так сильно просвіщало людину Старого Заповіту, походило з ядра джерела усього світла — світла ласки Відкуплення чи радше з його «передчасних променів».

Остаточна та очевидна туга людини Старого Заповіту за Христом і її потяг іти Йому назустріч наглядно вказують на духове піднесення тієї ж людини. Біблія, наводячи стани і поступ того піднесення, вказує нам дороги, що ведуть до цього духового піднесення. І цих доріг людських і доріг Божих, які тепер уже так ясно «освітлені» Христом, мусять держатися та йти ними так християни, що в Церкві, як теж і сама Церква.

ПЕРША ЧАСТИНА

ВІРА

Віра є запорукою того, чого сподіваємося, — доказ речей невидимих. Через неї предки були добре засвідчені.

(Євр. XI, 1—2).

Іди, віра твоя спасла тебе. *(Мр. X, 52).*

ВІРА

Праведний з віри своєї буде жити.
(Ав. II, 4).

І оце перемога, яка перемогла світ: віра наша. *(1 Йо. V, 4).*

Щоб приймити Боже Об'явлення, необхідною є віра. В Старому Заповіті віра — це неначе дорога, якою Бог сходить до людини і якою людина піднімається до Бога.[4]

Вийди з землі твоєї, з твоєї рідні, і з дому батька твого в край, що його я тобі покажу. *(Бут. XII, 1).*

Вже в первопочинах Об'явлення Бог вимагав від людини віри. Віра не є лише даром Божим, але одночасно й відповіддю людини не тільки тоді, коли Бог говорить до неї, але теж на Його об'явлення. Історія Ізраїля є пребагатою у зворушливі приклади такої глибокої віри: в першій мірі Патріярхи, зокрема Авраам, «наш батько у вірі», є без сумніву справжніми героями віри.

І повірив Авраам Господеві, й він зарахував йому те за праведність. *(Бут. XV, 6).*

Коли автор Послання до Євреїв хоче навести зразки глибокої віри, то перш за все бере їх з епохи Патріярхів:

---

[4] Новий Заповіт не лише повторює, але й ще виразніше підкреслює цю правду: «Без віри не можливо подобатися Богу, бо хто приступає до Бога, мусить вірити, що він існує і дає нагороду тим, які його шукають» (Євр. XI, 6).

«Вірою Авраам ,покликаний, послухався і вийшов до краю, що мав узяти у спадщину, і пішов, не знаючи, куди йде. Вірою він перебував у обіцяній землі, як у чужій, живучи у наметах... Бо чекав міста з непохитними основами, якого Бог будівничий і засновник. Вірою і сама Сара дістала силу прийняти насіння, дарма що вже була похила в літах... Вірою Ісаак благословив Якова та Ісава на майбутнє... Вірою Мойсей, коли був виріс, відкрікся зватися сином дочки фараона; волів радше страждати разом з людом Божим, ніж дознавати дочасної гріховної втіхи... Вірою відсвяткував Пасху й окроплення кров'ю... Вірою перейшли Червоне море... Вірою єрихонські мури... впали... І що ще скажу? Часу не вистане мені, коли заходжуся розповідати про Гедеона, про Варака, про Самсона, про Єфту, про Давида й Самуїла та пророків... (Євр. XI, уривки).

Теж Христос не вимагатиме нічого іншого як тільки віри; так для чудес, що їх хоче вчинити,[5] як теж для спасіння душі. «Віра твоя спасла тебе; іди в мирі» (Лк. VII, 50). Та й у Старому Заповіті не менш необхідною є вимога віри і тому Пророки дуже часто пригадують це цьому забутливому і дріб'язковому народові Ізраїля:

А як не вірите, не встоїтеся. *(Іс. VII, 9).*

Отже аж надто ясне, що щоб пізнати Бога і зблизитися до Нього, то віра є необхідною і на цю істину Біблія не лише виразно вказує, але й описуючи історію Ізраїля, як про це було вже повище сказано, дає незчисленні докази на те. Однак св. Писання не обмежується тільки на цьому, щоб лише вказати на сам факт необхідности віри. Воно підкреслює теж і подвійне діяння віри на наші душі.

Перше, віра спонукує нас вірити в Бога й беззастережно покладатися на його слова. І тут віра є не лише найпростіша дорога до Бога, але — що більше — дійсно лучить нас з Богом.[6]

---

[5] На доказ цього хай послужить VIII і IX гл. св. Євангелії від Матеи і теж XIII, 58: «І не зробив там багато чудес з-за їхньої невіри».

[6] «Віра — це чудовий засіб, щоб дійти до Бога» (Св. Іван від Хреста, «Підйом на гору Кармель»). «Віра — це справді найближчий і найвідповідніший засіб, щоб злучити душу з Богом» (там же).

Друге, віра дозволяє нам і дає спромогу відкрити предмет і ціль тієї ж віри.[7]

Очевидно, що ця необхідність і таємничість, якою Бог оповитий у вірі, не може перешкоджати нам говорити про «очі віри». Бо ж так з одного боку, як і з другого, т. зн. зі сторони підмету-людини та зі сторони предмету-Бога розвиток, поступ є завжди можливий: У підметі-людині сила віри може зростати й поглиблюватися, а предмет-Бог зі свого боку, може дозволити схопити й пізнати себе більш або менше глибоко. І в обох цих випадках віра сповняє для душі ролю дороги і «дороговказу» до Бога: наближає душу до Бога, чи пак більше — лучить її з Богом.

Та перш ніж будемо розважати, як у Старому Заповіті віра стається «дорогою до Бога», треба нам відповісти на питання, що мимовільно виринає: чи можна говорити про правдиву віру там, де навіть ім'я Христа незнане, бо ж це Він єдиний, що спасає й дає життя вічне! Незнаний? Так! Без сумніву, що ім'я Його було незнаним! Але Його присутність і діяння були дійсні й у Старому Заповіті. «Простежте Писання, в яких, як ото ви гадаєте, ваше життя вічне, — а й вони свідчать за мене!» (Йо. V, 39). «Бо якби вірили ви Мойсеєві, то й мені б ви вірили: про мене бо писав він!» (Йо. V, 46).

Біблія містить і передає «Слово» Бога, а Слово те, — нероздільна єдність і цілість. Вже у перших словах Біблії це Слово виявляє себе та заповідає свій прихід і колись Євангелисти будуть оспівувати й прославляти діло Відкуплення через те саме Слово. Особа Слова, так само як Особа Отця і Святого Духа діють в обох Заповітах. І хоча поняття про ці Божі Особи були неясні й іще приховані перед ними, то все ж таки до цих трьох Божих Осіб була звернена і прив'язана віра предків: з цього вони черпали життя й нам його передали.

В Старому Заповіті кожне слово Боже, звернене до людей, вже виходить від Слова-Бога. І приймаючи це Боже слово та покладаючись на нього, Ізраїль — хоча неясно — вже злучений з Христом і від Нього діставав життя вічне. Тож нічого дивного, що дороги Ізраїля до Бога і розвиток його віри мають такі самі прикмети, що й наша віра, бо як там, так і тут її «підстава»

---

[7] Чи ж св. Петро не вірою визнає і пізнає Христа? ! (Мт. XIV, 33; XVI, 16).

і ціль однакові й ті самі.[8] Без сумніву, що віра Ізраїля щодо змісту й обсягу менше багата ніж наша, але те все, чого цей нарід не опанував вірою, те він осягав надією. Що більше, у нього ці дві чесноти так тісно з'єднані, що неможливо розлучити одну від другої. Віра Ізраїля сповнена так глибокою надією, так всеціло звернена до Спасителя у незламному переконанні, що лише у Ньому спасіння, що дав би Господь, щоб і ми християни зберегли так живу, так сильну і палку надію, як була надія Ізраїля!

Хоч читаючи Святе Письмо Старого Заповіту, ми не надто часто знаходимо ім'я Христа, виразно висловлене, то однак це ім'я є приховане і неясно висловлене в усіх текстах, що їх далі наводитимемо. Очевидно, що нас повинні в'язати глибокі духові узи споріднення з тими, що у вірі й надії приготовляли прихід Месії, з тими, про яких вкоротці скаже св. Павло: «вони — ізраїльтяни, їм належить усиновлення і слава, і завіти, і законодавство, і богослужба, й обітниці... і Христос тілом» (Рм. IX, 4, 5). І саме на це конечно треба звернути увагу, заки приступимо до дальшого.

---

[8] «Вдивляючися пильно в Ісуса, засновника й завершителя віри» (Євр. XII, 2).

РОЗВИТОК ВІРИ

Це — тінь наступних речей, а тіло — Христове. *(Кл. II, 17).*

Об'явлення дало людям Старого Заповіту зміст їхньої віри. Правди, в які вони мали вірити, не були аж надто численні. Невідомі їм були таїнства Пресв. Тройці, Воплочення, Відкуплення, про ласку і Св. Тайни, а навіть не було їм об'явлено в ясний спосіб про «останні речі» — позагробове вічне життя. Проте їхня віра, що зверталася до Бога Всевишнього і такого, який винагороджує, була правдивою вірою й автор Послання до евреїв це стверджує.[9] Ця віра оперта перш за все на тому Слові, яке й нам передало Святе Писання.

Бог, допомагаючи розвиткові цієї молоденької і ще недосконалої віри, коли передавав своє Слово, робив це або в супроводі особливих незвичайних знаків, або об'являвся сам і це мало основне значення та вплив на її вироблення. Завдяки цьому дорога віри стане точно визначена, збагатиться та буде доступною для людини. Завданням знаків було «удостовірити» Боже Слово,[10] як теж підкреслити його вагу і то не лише в Старім, але й у Новому Заповіті. Христос бо теж буде послуговуватися такими знаками та й не залишить «невиповненими» тих, що у Св. Писанні Старого Заповіту стосуються до Нього. Таким чином люди можуть пізнати, що Він Посланий від Бога, й увірити в Його слово.

Але Христос відмовиться робити такі знаки там, де вони мали б впасти жертвою людської злоби, чи щоб задовільнити

---

[9] «Це тому, що предки мали віру, через неї одержали добре свідоцтво» (Євр. XI, 2, 6).

[10] Порівн. «Сліпородженого» зі св. Євангелії: «Власне і дивно, що ви не знаєте, звідкіля він, а він мені очі відкрив... Був би він не від Бога, нічого не спроможен би був зробити!» (Йо. IX, 30, 33).

людську цікавість.[11] Бог сам знатиме й означить ту пору, коли знаки вже не будуть потрібні й віра сама собою стане вистачальна, віра, що матиме підставою Боже слово та завжди щораз більше буде опиратися виключно на цьому Божому слові.[12]

Щасливі ті, які, не бачивши, увірували. *(Йо. XX, 29).*

Не таким щасливим є вже становище Старого Заповіту! Йому ще необхідні знаки і то знаки численні, можна б сказати, постійні й майже безперервні. Ці знаки є наглядною і найсильнішою підпорою віри Ізраїля.[13] Продовж цілої історії Ізраїля — в часі «Виходу» зокрема — Бог не щадить таких знаків. На ці знаки дуже часто покликуються Псалми й невтомно пригадують на них тому забутливому й невдячному народові:

Згадайте його чуда, що він зробив був. *(Пс. CV, 5).*

Хто може розповісти про подвиги Господні? *(Пс. CVI, 2).*

Забули Бога, Спаса свого,
що вчинив великі подвиги в Єгипті,
діла предивні в землі Хама. *(Пс. CVI, 21—22).*

Явив знаки й чудеса посеред тебе, Єгипте. *(Пс. CXXXV, 9).*

А цар Єзекія через пророка Ісаю навіть проситиме такого знаку:

А який знак тому, що Господь мене оздоровить?

(2 Цар. XX, 8).

Але що ще більше! Бог не завагається дати такі знаки навіть тим, що не бажають їх, наприклад, фараонові або тим, що з байдужости чи слабодушности не хочуть включитися в плян і намір Бога:

---

[11] «Ірод дуже зрадів, побачивши Ісуса;... бо сподівавсь побачити від нього якесь чудо... Але Ісус не відповідав йому нічого» (Лк. XXIII, 8—9). «Цей рід лукавий, він шукає знаку, але знаку йому не дасться, крім знаку Йони» (Лк. XI, 29).

[12] «Тож віра із слухання, а слухання через слово Христове» (Рм. X, 17).

[13] Ми вже вказали на те, що в Об'явленні знаки завжди були сполучені зі Словом, а тепер вкажемо на їхню ролю в розвитку і поглибленні віри.

І заговорив Господь знову до Ахаза, кажучи: «Проси собі знаку в Господа, Бога твого, або глибоко з-під землі, або вгорі високо!» Ахаз же відказав: «Не проситиму й не буду спокушувати Господа». Тоді він сказав: «Слухайте ж, доме Давида: мало з вас докучати людям, що докучаєте ще й Богові моєму? Оце ж сам Господь дасть вам знак: Ось дівиця зачала, і породить сина і дасть йому ім'я Еммануїл». *(Іс. VII, 10—14).*

Та чи можна б оправдати це, що цій «молоденькій» вірі, «що ще немов у пеленках» потрібно аж таке багатство знаків, а віра «доросла і дозріла», якої Христос вимагає від своїх вірних та за яку він дає обітницю вічного щастя, мала б бути «вірою нагою» без таких знаків? Тут слід замітити, що знаки ніколи не перестануть цілковито оказуватися. Вони завжди будуть необхідні принаймні для того, щоб засвідчити віродостойність. Зрештою для душі саме слово є теж «знаком», а Слово, що «стало тілом», є знаком в повному значенні того слова!

Тому якого виду ці знаки й не були б, як дивними й подивугідними, то вони все ж таки завжди залишать вірі її характер таїнственний, повністю надприродний, залишать віру такою, що заслуговує на нагороду. В Старому Заповіті знаки не лише «підкреслюють і вказують» на присутність чи діяння Бога, але теж «доказують та переконують».

Бо й до речі, від початків Об'явлення такі знаки мають подвійну ціль: доказати віродостойність, формувати саму віру. Ця остання ціль знаків є так великої ваги, що вони мають велике значення теж і для нас та нашої епохи. Бо ж і наша віра не лише залежна від того духового спрямування, що його надали їй знаки Старого Заповіту, але й зберігає глибоке знам'я тих знаків.

Багато знаків Старого Заповіту мають значення символів. Вони часто вказують людині, чим Бог є сам у собі, і допомагають нам краще збагнути Божі правди й Божі наміри.[14] І хоч ці знаки в більшості мали характер природно-матеріяльний, то однак створювали в душі стан і настрій більше достосований і згідний з предметом її віри та розжарювали в ній іскорку

---

[14] Навіть у Новому Заповіті не є без глибокого значення для віри, наприклад, цей факт, що Святий Дух являється у виді голуба (Лк. III, 22; Йо. I, 32) чи вогненних язиків (Ді. II, 3). А сам Христос говорить про Св. Духа, як про «невидимий вітер» (Йо. III, 8).

надприродного так, що кінець кінців те природно-матеріяльне ниділо, а верх взяло духове, надприродне.[15]

У «Виході» без сумніву найвиразніше проявляється ця виховна роля таких символічних знаків. Ніде віра не знаходить подібної допомоги, як у «Виході», щоб кріпшати й удосконалюватися. Тому треба з незвичайною уважливістю розважати над цією св. Книгою. Зрештою цілий «Вихід» — це один знак, один символ! Євангелія від св. Йоана, його св. Книга Одкровення, як теж Послання до євреїв дають нам пізнати, що «Вихід» — це образ християнського життя і тайни віри. І тому символічна вартість усіх знаків, що там стрічаємо, має для нас суттєве значення.

Тож ніяк не можна дивуватися фактові, що матеріяльні знаки символізму збагачують, удосконалюють та вияснюють Об'явлення. Об'явлення звернене до створінь, що живуть серед цього, що матеріяльне та помітне змислами. І якщо цей факт є правдою великого значення для нас, то оскільки важливішим було це для семітів, народу з характером, зверненим до конкретного і матеріяльного. Без сумніву, що дух через абстрагування може виключити всі інші другорядні поняття і зберігати тільки те, що істотне, та розвивати саме те, що істотне. Але тут небезпека у тому, що дух може поминути і залишити без наслідку діяння інші спроможності, зокрема ж ті, які людина має зі своєї тілесної природи. А саме ті спроможності дозволяють людині схопити і використати засоби пізнання, які незвичайно багаті й які так ясно ставлять нам перед очі ці духові реальності, символічні знаки.

У вихованні єврейського народу Бог майже не послуговувався загальними поняттями — словним, «сухим» навчанням, але зате обильно вживав «образів», знаків і символів. Він завжди давав своє Об'явлення, уживаючи «мови речей» і то з подивугідною майстерністю та влучністю. А вже на особливіший подив заслуговує, що вживані Ним матеріяльні символи, хоч і як далекі своєю природою від духових реальностей, які вони мали виявити чи на які мали вказати, все ж таки дали вірі чимало вияснень, вказівок і взагалі даних, так необхідних нашій вірі.

Ще й тепер наша віра розвивається і формується саме тими самими символами, які Бог давав у Старому Заповіті для кожної

---

[15] І так, наприклад, Христос розкриває юдеям таємницю, яка була прихована в чуді з манною, що манна була символом суто духового Таїнства (Йо. VI).

потреби й у всіх обставинах. За допомогою тих символів ми краще розуміємо суть і властивості нашої віри, через них пізнаємо, як Бог розвиває віру, як «виховує нас у вірі» і якими дорогами поглиблює та зміцнює її в нас.

Між тими символами, що їх нам подає Старий Заповіт, на перший плян висуваються і найчастіше виступають: хмара, світляний і хмаровий стовп і вогонь. Їх можна б назвати «великими знаками», бо якийсь з цих знаків завжди появляються при появах Бога самого, «супроводять славу Господню» та майже ототожнюються з тією «славою Господньою». Вони теж відіграють незвичайно важливу ролю у поглибленні та виробленні віри.

* * *

У більшості біблійних оповістей хмара і слава є нерозлучні. Про хмару згадується не лише майже в усіх появах Бога в часі «Виходу», але теж на багатьох інших місцях «Старого Заповіту».

Сьомого дня Господь кликнув до Мойсея з-посеред хмари. *(Вих. XXIV, 16).*

Тоді хмара вкрила намет зборів і слава Господня сповнила храмину. *(Вих. XL, 34).*

А Псалмопівець, пройнятий оповіданням про «Вихід», оспівує:

Він небо нахилив, спустився,
і чорна хмара в нього під ногами. *(Пс. XVIII, 10).*

Хмара й темрява навколо нього. *(Пс. XCVII, 2).*

Священні автори хотіли навіть описати цю хмару й деякі з них уявляли собі темною, похмурою:

Він темряву зробив собі покровом,
шатро його — то темні води, густі хмари. *(Пс. XVIII, 12).*

Інші знову «бачили» її світлою і ясною. Але теж є й такі тексти, в яких ці оба на перший погляд несполучні вигляди злучені разом:

І була хмара темрявою для одного табору і світилом для другого. *(Вих. XIV, 20).*

Це враження химерности і таємничости тієї хмари зростає ще більше, коли взяти під увагу її природу. Годі уявити собі більш «невловимої» реальности і неможливої описати, як оця! Не маючи ні форми, ні виразних обрисів, вона немовби не хотіла дати описати себе. Але тут Бог не хоче дати нагоди до відродження небезпеки з образами-зображеннями, проти яких Він не заперестає перестерігати Старий Заповіт. «Не робитимете рукотвореного образу» — говорить Він і невтомно повторює євреям. А така хмара ніяк не може залишити в пам'яті людини виразного образу — зарису.

Являючись звичайно на вершинах гір, хмара спонукує людину відірвати очі від землі та звести їх на небо і то на реальність майже нематеріяльну, радше духову. Без сумніву, хмара — це зображення і річ, що підпадає під засяг людських змислів, але вона до такої міри позбавлена матеріяльних «уловимих» прикмет, що можна поставити її на межі матеріяльного і духового й тому дуже добре підходить, щоб через її образ висловити таємниці. Чи ж для цього народу, який щойно в «дитинстві», можна було знайти між матеріяльно-змисловими символами щось більш «духового» й заразом так відповідно пристосованого? Як же ж відтоді в душі цього народу не мало устійнитись співвідношення між тією хмарою, в якій укривався Бог, та ознаками тієї віри, яку Він їм дає?

Ця так часто повторювана Богом заборона представляти собі Бога під будь-яким рукотвореним образом і «видом» та факт, що Бог сам являється укритий майже нематеріяльними «знаками», не лише запобігає можливому непорозумінні і помилці, але теж спрямовує цей нарід до пізнання правдивої віри.

Але ж ця хмара Старого Заповіту має ще й іншу властивість.

Деякі тексти описують її, як «темряву з одного боку і світло з другого». Ця складність, якщо вже не суперечність, яку Богом надхнені автори не лише не стараються промовчати, але й підкреслюють цей факт, дозволить душі увійти в саму глибінь віри. Бо ж ніщо не може віддати краще поняття віри, як це «ясно — темне», що його так невтомно й часто наводить біблійна оповість. Чи можливо з'ясувати символічно краще та вірніше злуку світла з темнотою й неясностями у самій вірі? Містики[16] і бо-

[16] Під «містиками» треба розуміти не лише містичних авторів (авторів містики), але теж і малярів; маємо тут на думці особливо Рембрандта.

гослови у свою чергу покористуються цим символом світла і темряви. Вони говоритимуть про «непроникну» темноту та про «глибоку ніч віри», теж про «очі віри». Зрештою ці душі, що глибоко заглибились у розважання над вірою і з найбільшою ревністю практикують її, теж будуть послуговуватись тими образами, щоб хоч дещо висказати з того, чого вони досвідчають. І ось так одні й другі допоможуть нам пізнати, з якою непомильною певністю Бог вже від самих початків, даючи віру і релігію людству, вибрав саме ці знаки, які найбільш спроможні відкрити йому властивості віри.

Вже сама історія Ізраїля вистачає, щоб показати, як дуже цінним для душ був знак хмари, щоб допомогти їм вглибитися в зрозуміння віри. Бо ж післанництво Ізраїля було прийняти, а опісля передати світло світові. Тому Бог немов «почував себе зобов'язаним» дати йому для цього повну спроможність та забезпечити його від перекручень та відхилень, які вже так часто повторювались і надалі були перешкодою для віри.

Що більше, треба було теж поконати перешкоди — матеріялістичне наставлення і злі духові нахили цього твердосердого й «необрізаного серця» народу. І ця неясність-морок віри були необхідні для поглиблення та вироблення духа і серця. Бо ж глибока віра вимагає, щоб дух виповів тілові безпощадну боротьбу й переміг тіло.[17]

Віра мусить теж загартовуватись, а для цього вона потребує черпати силу і «корм» у такому серці, що було досвідчене болючими допустами і тяжкими терпіннями. І саме той довгий та утяжливий перехід через пустиню мав бути для Ізраїля тією нагодою пізнати ясність і морок віри, а для його віри засіб загартувати її.

Але єгиптян, які гналися за Ізраїлем, Бог погружує у природну — матеріяльну темряву:

Тільки глуха ніч над ними повисла, образ пітьми, що мала прийти на них. Та вони самі були для себе тяжчі від пітьми. ***(Муд. XVII, 20).***

Єгиптяни були неспроможні зауважити щонебудь інше, як тільки самі матеріяльні знаки. З ізраїльтянами була зовсім інша справа:

---

[17] «І оце перемога, яка перемогла світ — віра наша» (1 Йо. V, 4).

Одначе в твоїх святих було вельми багато світла.

(Муд. XVIII, 1).

Понадто Ізраїль має виповнити незвичайно високе посланництво. Носій Божих заповідей — він єдиний з народів знаходиться у світлі і користає з нього:

Ті (єгиптяни) чули їхній голос, хоч і не бачили їх з виду, і щасливими їх називали, бо вони не потерпіли... Бо справді тії заслужили, щоб у них забрати світло та щоб самих їх у темряві закутати, — їх, що ув'язненими в темниці тримали твоїх дітей, через яких мало бути дане світові нетлінне світло закону. *(Муд. XVIII, 1, 4).*

Це світло, яке освітлює Ізраїля, це світло духове, яке повинно з кожним днем щораз більше потужніти:

Бо темрява окриває землю, і темнота народи, а над тобою Господь сяє: слава його з'явилась над тобою. Народи йдуть до твого світла, царі до сяйва твого блиску. *(Іс. LX, 2—3).*

І тоді, коли поганські ідолопоклонні народи, позбавлені віри у правдивого Бога, бачуть лише матеріяльний бік допустів, що спадають на них, Ізраїль відкриває їхнє духове значення. Якраз у цих допустах-терпіннях його віра черпає силу, через допусти-терпіння очиститься і скріпиться правдива віра — і ось у цьому його спадщина. Але щоб увійти в її посідання, треба буде Ізраїлеві найперше йти твердою, безплідною дорогою і перейти глибоку ніч. Він мусить дати опанувати себе цілковито і беззастережно Духові та покладатись єдино на Нього. У несвідомості й незнанні духових доріг насліпо пуститися тими дорогами у невідоме! Важка й утяжлива це мандрівка! Та Божий нарід все ж таки не є погружений у такій безпросвітній темряві як Єгипет, але цей загадочний морок вкриває його душу і мов якась таємнича тінь простягається перед нею.

Вийшовши з Єгипту, Ізраїль змагає лише до цього, щоб здобути собі незалежність та запевнити туземно-матеріяльний добробут. Хоч його віра правдива, але вона ще ні не проникнула, ні не розкрила цього мороку. Тож важливим буде для нього це випробування, що наспіє! Позбавлені всякої людської допомоги, сорок років далеких і важких мандрів пустинею за своїм провідником, коли спека, голод і спрага безжалісно мучать. І тут євреї мусітимуть покладатися єдино й виключно на таємничому і не завжди зрозумілому їм слові Бога.

Нерідко тіло ремствуватиме й повставати проти духа! І Біблія передає нам вірно ці, так часто наївні нарікання народу, що починає жаліти за тим, що «Задарма їли в Єгипті огірки, дині, пір, цибулю, часник» (Чис. XI, 5). Побачимо теж, що це незадоволення зродить мало не загальне відступство (Вих. XXXII). І з цього довгого й твердого випробування, так необхідного для поглиблення віри, як і для закріплення Божого народу в цій вірі та непохитній надії, лише два мужі вийшли переможно — Ісус Навин і Калев.

Та однак це блукання ізраїльського народу в пустині не було якимсь безцільним блуканням, «насліпо», бо Господь невпинно провадив його. Однак лише люди глибокої віри були свідомі цього факту:

Господь знайшов його в краю пустиннім, у дикій пустелі, що її виття звірів наповнює, і заходивсь його пестити, за ним ходити, та берегти, мов зіницю ока. Як орел манить (до злету) своїх малят і над орлятами ширяє, так простер він крила, підхопив його та й поніс на своїх перах. Господь один водив його, не було з ним чужого бога. (Втор. XXXII, 10—12).

* * *

Господь же йшов перед ними вдень хмаровим стовпом, щоб проводжати їх у дорозі, а вночі вогненним стовпом, щоб їм присвічувати; так що вони могли йти і вдень і вночі.

(Вих. XIII, 21).

Ти замість пітьми дав їм стовп вогнегорючий, щоб був провідником у незнаній подорожі та сонцем нешкідливим у їхній мандрівці славній. (Муд. XVIII, 3).

Ці два тексти підкреслюють ясно ще й іншу властивість тієї хмари. Вона являється у виді «стовпа», який посувається вперед, вказує дорогу і провадить нарід Божий крізь пустиню. Богом надхненні автори запевнюють, що «Господь був у хмарі». І якщо Він є у тому хмаровому стовпі, то тому лише, щоб іти у ньому поперед Ізраїлем. Бачучи, як цей стовп посувається, та маючи наказ іти за ним туди, кудою він іде, нарід починає розуміти, що віра — це не лише самопізнання Бога, але й хід за ним та дорога Його слідами.

Період «Виходу» найкраще навчає тієї правди і могутньо підкреслює її. Протягом цього довгого і важкого, але одночасно незвичайно важливого періоду цей видимий знак — хмаровий стовп доказував і переконував кожного, що ні слово Боже, ні його вірність незмінні:

І не зникав хмаровий стовп задня, і стопв вогненний уночі перед народом. *(Вих. XIII, 22).*

Так було ввесь час. *(Чис. IX, 16).*

Та Бог вимагав, щоб на цю його вірність Ізраїль відповів також вірністю. І принаймні щодо цього Ізраїль дає подивугідний приклад, бо як кажуть Богом надхнені автори:

І як хмара піднімалась з-над храмини, сини Ізраїля рушали в дорогу в усіх своїх переходах. А як хмара не піднімалась, то й вони не рушали, аж поки вона знову не піднімалась. *(Вих. XL, 36, 37).*

І щоразу, коли знімалась хмара над наметом, сини Ізраїля рушали в дорогу; а на тому місці, де хмара опускалась, там отаборювалися... Або два дні, або місяць, або й довше — як хмара перебувала над храминою, сини Ізраїля стояли табором і не пускалися в дорогу; коли ж вона піднімалась угору, то й вони йшли в дорогу. *(Чис. IX, 17, 22).*

«Місяць... рік» — час, що його Бог вважав потрібним, щоб перевиховати ці тверді і так часто бунтівничі серця. Навчити їх в усьому покладатись єдино на Бога:

Господь один водив його. *(Втор. XXXII, 12).*

І віра Ізраїля зміцнювалась і потужніла. Зрештою, хто ж інший як не сам Бог вказав цьому народові найпевнішу дорогу до далекого Ханаану?

Його родоначальники не могли дати йому жодного вдоволяючого вияснення тих довгих тупцювань на одному місці, тих безконечних постоїв на безводних, негостинних і відлюдних місцях.

Також не без великого значення є цей факт, який так часто підкреслює Біблія, що ні пора, ні місце на таборування ніколи не були передбачені. Наглий і несподіваний відхід негайно, як тільки хмара піднімалась з-над храмини, був одним з тих засобів, якими Бог навчав безоглядного послуху своїм запорядкам.

Одночасно Бог запевнює свою поміч усім, що рішаться йти вказаною ним дорогою. Така душа може без страху і побоювання опертися на цю укриту, але дійсну Його приявність, яка хоч нераз залишає її в мороку віри, але «світлянний стовп» завжди провадить її дорогою життя:

Хто ходить у темряві, в кого нема світла, нехай на ім'я Господнє вповає й покладається на Бога свого! (*Іс. L, 10*).

Хмаровий стовп і морочна ясність, яку Він виділював та провадив Ізраїля через пустиню, допомогли Ізраїлеві теж набрати яснішого поняття про віру. Якщо кажеться, що Бог «іде перед Ізраїлем в стовпі хмаровім і вогняннім», то тут треба розуміти і те, що укритий під серпанком віри Бог сам іде з душею. Хмаровий стовп теж навчає Ізраїля не вважати віру лише самою дорогою до далекого і непорушного світла. Він допомагає йому зрозуміти й те, що віра невпинно діє на душу, просвічує її та перетворює. Віра є, так би мовити, Богом, який іде з душею.

Як хмаровий стовп, що не стояв на одному місці, так і віра є «дорогою, яка йде». Вона є вже тепер для Ізраїля тим, чим опісля буде для апостолів: провідником, тим, що дає душі надприродне, внутрішнє світло, коли ззовні насувається присмерк; вона просвічує, розпалює, перетворює й потягає за собою; вона для душі — дорога, «жива Дорога» ... «Я — путь, істина і життя» (Йо. XIV, 6).

*
* *

Через символ хмарового стовпа, як теж стовпа світла і мороку Бог дає нам змогу поглибити і збагатити нашу віру. Але Бог не обмежиться лише до цього одного символу-знаку — хмари. Для повного пізнання нашої віри необхідним є роз'яснення ще й інших прикмет і цінностей тієї ж віри. І це зробить Бог через знак — символ вогню, який з усіх інших знаків є без сумніву найбагатшим у духові цінності й значення знаком-символом.

Цей знак-символ не лише впроваджує нас у краще пізнання й поглиблення віри, але й посувається ще далі, бо допомагає нам пізнати самого Бога і душу, що через віру злучена з Ним. Численні тексти Біблії ясно показують, що вогонь завжди тісно зв'язаний з об'явами «Господньої слави»:

Гора палала полум'ям аж під саме небо: серед темряви, хмар і мороку. *(Втор. IV, 11).*

Гора ж Синай уся димувала від того, що Господь у полумені спустився на неї. *(Вих. XIX, 18).*

Бо ось Господь прийде у вогні, і наче вихор — його колісниці. *(Іс. LXVI, 15).*

Бачимо, що вогонь звичайно «виступає» віддільним від хмари, але дуже часто ці оба символи злучені разом:

Уночі ж вогонь був над нею. *(Вих. XL, 38).*

А вночі вона (хмара) ставала мов полум'я. *(Чис. IX, 16).*

Вогонь знімався, так би мовити, з надрів хмари. Але у Богом надхненних авторів хмари й вогонь незалежно від того, як вони появляються — одночасно чи чергово — завжди є об'явою тієї самої Божої реальности під різним видом.[18] В історії Ізраїля вогонь виступає під різноманітними формами та виявляє справжнє багатство символіки. Він символізує те очищувальне, те перетворююче діяння віри і зображатиме не лише всемогутність Бога, але теж жар Його любови.

Цілий Старий Заповіт є нанизаний цим знаком — символом. Цей знак прив'язаний майже до кожної об'яви Бога і завжди появляється у великих і вирішних хвилинах життя Божого народу та вірних слуг Бога.

Авраам бачить «димуюче вогнище і світич полум'яний пройшли між розтятими частинами» (Бут. XV, 17).

Мойсей пізнає присутність Бога, коли бачить, що «вогнем палає кущ, а не згоряє» (Вих. III, 2). Іллю, Ісаю, Єзекиїла й багато інших слуг Божих вогонь проникає, очищує і скріпляє їхню віру.

Бог хотів, щоб віра його народу була просвічена і розпалена знаком вогню. І як ми вже сказали, ціла історія Ізраїля, зокрема найважливіші й вирішні її хвилини є «позначені Божим

---

[18] Новий Заповіт теж часто послуговується символом вогню: Та хоча тут вогонь найчастіше пов'язаний з вічною карою (Мт. XIII, XVIII); він теж часто сполучений з діянням Бога: «Він вас христитиме Духом Святим і вогнем» (Мт. III, 11); або з післанництвом Христа: «Вогонь прийшов я кинути на землю — і як я прагну, щоб він вже розгорівся!» (Лк. XII, 49).

вогнем» та «носять сліди того вогню». Як далеко сягає минуле Ізраїля, завжди вогонь нерозлучний від діяння Бога. Це херувими з вогненними мечами стережуть входу до раю по вигнанні Адама; теж вогнем карає Господь грішні міста; під час епохи «Виходу» особливо вогонь вказує на Боже діяння та скріпляє віру Божого народу. Кожний ізраїльтянин бачив та йшов слідом за вогненним стовпом, що «горів» уночі й освітлював дорогу:

Бо хмара Господня була над храминою вдень, уночі ж вогонь був над нею, перед очима всього дому Ізраїля.

(Вих. XL, 38).

Теж на очах усього народу вогонь, як знаряддя Божої справедливости, «вийшов і пожер» Авірама, Кораха і 250 чоловік за те, що не довір'яли Божому слову (Чис. XVI, 35). А багато пізніше ввесь нарід, зібраний Іллею на Кармелі, бачить, як на молитву пророка вогонь сходить з неба та спалює жертву (1 Цар. XVIII, 38).

Вогонь є не лише знаряддям Божої справедливости, що карає тих, які відступили від правдивої віри; Він сам собою є об'явленням Божої природи, могутнішим об'явленням за слово, що з непереможною силою врізується в душу й серце. Отже для ізраїльського народу вогонь є переважно ознакою присутности Бога і Божим об'явленням. Ніколи Бог не говорить так ясно, як саме «через вогонь», а народ відповідає йому також вогнем. І дійсно, вогонь є «мовою» між Богом і його створінням. Вогонь іде попереду Господа й попереджає про його прибуття:

Вогонь іде поперед ним. *(Пс. XCVII, 3).*

Він — вогонь, у разі потреби, навіть чудесним способом виявляє, що Бог приймає принос чи жертву:

І вийшов від Господа вогонь і пожер усепалення й кусні туку на жертовнику. Побачивши те, всі люди закричали з радощів і попадали ниць на землю. *(Лев. IX, 24).*

При жертві Іллі на Кармелі вогонь не є лише самим знаком, що його дав Бог, він є дійсно символом правдивого Бога:

Ви взивайте ім'я вашого бога, а я візву ім'я Господнє. Котрий Бог відповість вогнем, той буде Богом... А коли вже був час приносити вечірню жертву, приступив пророк Ілля й сказав: «Господи, Боже Авраама, Ісаака та Ізраїля! Покажи

сьогодні, що ти — Бог в Ізраїлі, що я — твій слуга і що я вчинив це все за твоїм велінням»... І впав вогонь Господній з неба й пожер усепалення, дрова, каміння й порох, ба й воду висушив, що була в рові. І ввесь народ, побачивши це, припав лицем до землі й промовив: «Господь є Бог! Господь є Бог!» *(1 Цар. XVIII, 24, 36—39).*

Також коли нарід хоче говорити зі своїм Господом, тоді він теж без вагання послуговується цим «говором» — «мовою вогню». Вогонь бо, що пожирає всепалення і піднімається до неба, краще за всі слова вискаже Господеві каяття, благання і почитання Ізраїля. Тож як бачимо, у взаємовідносинах людини Старого Заповіту з Богом вогонь займає одне з перших й упривілейованих місць.

Очевидно, що Бог добре знав, як дуже мотив про вогонь сприяє і надається до різного роду мітів, леґенд і перекручень, які при цьому можуть виникнути. І щоб хоч частинно запобігти тому, Бог «привластив собі» той вогонь, зробивши його одним зі символів своєї природи й свого діяння:

Бо Господь, Бог твій, — вогонь жерущий, він — Бог ревнивий! *(Втор. IV, 24).*

Теж особа Месії, на якого покладена вся надія Ізраїля, матиме ту саму властивість:[19]

Світло Ізраїля стане вогнем, і його Святий — полум'ям. *(Іс. X, 17).*

Аж до кінця Старого Заповіту вогонь завжди зображуватиме діяння Бога:

Оце я посилаю гінця мого, й він приготує дорогу передо мною, і Господь, що ви його шукаєте, прийде негайно у храм свій. Ангел союзу, що ви його бажаєте, — ось він іде... Хто витримає день його приходу? І хто встоїться, коли він з'явиться? Таж він, немов вогонь ливарний, неначе луг шаповалів. Засяде, як той, що топить і прочищує срібло. Очистить синів Леві і перелле їх, як золото і срібло. *(Мал. III, 1—3).*

---

[19] Бо ж Христос, говорячи про своє посланництво, скаже: «Вогонь прийшов я кинути на землю, і як я прагну, щоб він вже розгорівся!» (Лк. XII, 49).

Предтеча Христа немов відповідає пророкові, коли теж згадує про діяння цього Божого вогню, попереду якого він оце йде: «Принесіть же плід, гідний покаяння... Сокира вже при корінні дерев: кожне дерево, що не приносить доброго плоду, зрубають і в вогонь кинуть. Я вас хрищу водою на покаяння, а той, хто йде за мною... Він вас христитиме Духом Святим і вогнем» (Мт. III, 8, 10, 11).

Через ці символи Бог дає душі пізнати, що коли вона бажає зблизитися до Бога, мусить бути немов вогнем очищена. І як вогонь пожирає все, так і ревнивість, «заздрість» Божої любови спалить душу таким вогнем, якого ніщо погасити не зможе:

Любов бо, як смерть сильна;
ревнощі люті, немов пекло.
Стріли її — вогненні стріли,
правдиве полум'я Господнє.
Водам великим любови не вгасити,
ані рікам її не затопити. *(П. п. VIII, 6, 7).*

І так через знак-символ вогню ми можемо пізнати, як могутньою, просвіщаючою, животворною й одночасно такою, що очищує і «пожирає», є суть та природа віри. Через вогонь людина може помічати неясно й самого Бога; осліплюючо ясний, могутній, життєдайний, такий, що може запалити все і при цьому нічого не стратити. Як «горючий корч Мойсея», що горить і не згоряє, так вогонь є символом нескінченого і безконечно таємничого життя.

Бачив я: Схопився хуртовиною вітер з півночі; величезна хмара й вогонь клубом, блиск навколо неї, а з середини щось, немов бурштин з-посеред вогню, і з-посеред нього з'явилось щось, немов подоба чотиьох тварин, що нагадували людські подоби... А з-посеред звірів виднілося щось, як жар, жевріюче, як смолоскипи, що ходили туди й сюди між тваринами; і вогонь блищав, а з вогню вилітали блискавки. І звірі рухались туди й сюди, немов блискавиці.

(Єз. I, 4—5, 13—14).

Але цей живий образ вогню досконало зображує ще й ці численні ступні, якими віра провадить душу. Як вогонь дає світло й тепло, так і віра постепенно огрівае, очищує і запалює душу: подібно як вогонь, віра розтоплює і перетворює.

Зіткнувшись з полум'яним жаром «Божого вогню», віра просвічується й запалюється. І завдяки цьому багатомовному символові вогню душа може зрозуміти, що жива віра лучить її з Богом та допускає її стати спадкоємницею Божого життя.

*
* *

Ось тепер ми можемо вже пізнати, як ці знаки через багатство свого символізму помагали Старому Заповітові відкрити правдиву віру та вглибитись у її суть. Під діянням і волею Бога навіть речі природні і помітні змислами служать «духовому» та прекрасно сповняють своє завдання. Нарід Ізраїля, що так часто мав щастя через ці знаки-символи, як теж у тих знаках-символах оглядати «славу Господню», за їх поміччю не лише пізнає те, чого Бог очікує від нього і до чого приготовляє його, але також і те, якою має бути його віра та якими прикметами має вона відзначатися.

Без сумніву, небагато було тих, що вповні скористали з цього Божого навчання, щоб вглибитися аж у надра віри. Нечисленні були ті, що зуміли використати віру, як «дорогу слухняности, яка зблизила б їх до Бога. І можливо теж, що небагато було і тих, що дійшли аж до цієї полум'яної віри, до віри життя, що її розбудив у них цей «Божий вогонь». Та все ж таки, хоч тільки деякі зуміли проникнути у глибину таїнства віри, пройнятись нею і жити — користати повністю з її благодатей, то ці немногі ще й сьогодні є для нас прегарним прикладом до наслідування та глибокою темою для духових розважань.

ВИЗНАЧНІШІ СВІДКИ ВІРИ В ІЗРАЇЛІ

> Пам'ятайте про наставників ваших, які звіщали вам слово Боже, і дивлячись уважно на кінець їхнього життя, наслідуйте їхню віру. *(Євр. XIII, 7).*

З людей, про яких обширніше згадує і розповідає Біблія та яких ставить нам за приклад, це ті, яких глибока віра є для нас наукою і зразком. З цього довжезного ряду мужів без сумніву найбільше привертає до себе увагу Авраам, Мойсей[20] й Ілля.[21] Ці мужі в Старому Заповіті — це справжні велетні віри, а віра у них — суцільний моноліт без найменшої тріщини.

Розважаючи про цих мужів віри, ми можемо легко й ясно помічати, що кожний з них виявляв і висвітлив одну чи другу важливішу прикмету віри; в цьому вже від віків і протягом віків вони є упривілейовані і визначні свідки — «дороговкази» віри.

* * *

Авраам, це справді наш «батько віри». Коли Бог кличе його вийти з краю ідолопоклонників до незнаної йому землі:

Авраам... пішов, не знаючи, куди йде. *(Євр. XI, 8).*

Щоб скріпити віру в його душі та теж защепити віру в тому народі, що має вийти від цього патріярха, Бог в ім'я «Авраам» включає ім'я кожного з нас:

---

[20] Порівн. Похвальне слово для віри Авраама і Мойсея в Посланні до євреїв, гл. XI, і теж Сир. XLV, 4, який, прославляючи Мойсея, каже: «За віру його і лагідність, він освятив його».

[21] До цих трьох мужів слід додати теж і Давида. Про нього розважатимемо обширніше у нашому дальшому розділі про розвиток віри в Ізраїлі.

Ти, якого я взяв з кінців землі і покликав з її окраїн, і сказав до тебе: Ти мій слуга, — я тебе вибрав, я тебе не відкинув. *(Іс. XLI, 9).*

Не бійся, бо я тебе викупив, прикликав тебе твоїм ім'ям, ти — мій! *(Іс. XLIII, 1).*

Бог хоче бути для нього найвищим добром, добром, що переважає усі інші:

Вийди з землі твоєї, з твоєї рідні, із дому батька твого в край, що його я тобі покажу. *(Бут. XII, 1).*

Вірою Авраам знає свого Бога і Бог вистачає йому, щоб заступити все інше, й він покидає для Нього все, що йому миле. Слухняний цьому першому покликові Бога, патріярх почує вкоротці ще й багато інших покликів. І цей голос Господа, який так добре вже відомий йому, вирощує в його душі щораз гарячішу віру, а постійний зв'язок з Богом цілком перетворить життя скромного кочівника. Коли Бог відвідує Авраама перед його шатром, Авраам без вагання визнає Його, покланяється Йому та приймає як найліпшого друга.

Господь з'явився йому в діброві Мамре, як він сидів при вході до намету під час денної спеки. Підвів він свої очі та глянув — три чоловіки стоять перед ним; як тільки він їх побачив, метнувся від входу намету їм назустріч і вклонився до землі, та й каже: «Мій Владико! Як я знайшов ласку в твоїх очах, не минай, прохаю, слуги твого». *(Бут. XVIII, 1—3).*

Авраам вирікається цілковито свого приватно-особистого життя, яке так часто «заколочують» йому ці таємничі й непередбачені доручення Бога. І тому Бог, знаходячи в нього ту глибоку живу віру, якої Він вимагає від нас, ту беззастережну вірність та готовість завжди йти за покликом Його ласк, — вчинив Авраама «батьком по вірі всіх людей» (Рм. IV, 16).

І повірив (Авраам) Господеві, й він зарахував йому те за праведність.[22] *(Бут. XV, 6).*

---

[22] «Тому, хто виконує якусь роботу, заробіток рахується не як ласка, але як щось належне; тому ж, хто не виконує, а вірує в того, який оправдує нечестивця, віра його рахується за оправдання... Бо ж не через закон була дана обітниця, зроблена Авраамові чи його

Сьогодні віра в єдиного Бога є безсумнівною і загально відомою так, що тепер ця правда для нікого не є якоюсь нечуваною новістю, ні чимсь приголомшуючим і неймовірним, як це було для сучасників Авраама. Перший поклонник єдиного Бога, перший місіонар Авраам мусітиме дати докази своєї віри, в цьому важкому випробуванні виявити непохитну віру й довір'я свому Богові та пожертвувати все, покладаючись тільки на Боже слово:

Не бійсь, Авраме, я тобі щит. Твоя нагорода буде вельми велика. *(Бут. XV, 1).*

Я — Бог всемогутній, Ходи зо мною і будь бездоганний. *(Бут. XVII, 1).*

«Будь бездоганний!» Отже вже саме тією бездоганністю мусітиме Авраам блистіти перед Богом і перед людьми та послужитися нею, як єдиним доказом на цю правду, що йому об'явлено! Без сумніву, він не був і без слабих людських «сторін» і підступ, якого він ужив перед фараоном не без людської хитрости. Але хто докорятиме йому за те, коли сам Бог бере його в оборону й оправдує? У подібних бо обставинах Господь скаже до Авімелеха:

Він ... заступиться за тебе, і ти будеш жити. *(Бут. XX, 7).*

Зрештою подібні вчинки ніяк не можемо оцінювати і судити по засадам нашої християнської моралі. Не лише бездоганність Авраама залишається зразковою, а теж і його миролюб'я навіяне глибоким духом примирення і згоди:

Каже Авраам до Лота: «Навіщо та сварка між мною і тобою, між моїми і твоїми пастухами? .. Хіба не ввесь край перед тобою? Відлучись, прохаю, від мене. Як ти підеш наліво, я візьму направо, а як ти звернеш праворуч, то я подамся ліворуч». *(Бут. XIII, 8—9).*

Він без ваганння біжить на поміч свому братові, коли той опинився в небезпеці:

Якже Авраам почув, що його братанича взято в полон, озброїв своїх вправних слуг, що народились в його домі ... і погнався за тими аж до Дану. *(Бут. XIV, 14).*

потомству ... Тому, отже, обітниця від віри, щоб була вона дарована і забезпечена всім нащадкам, не тільки тим, що з закону, але й тим, що з віри Авраама, який є батько нам усім» (Рм. IV, 4—16).

Незвичайно безкорисливий, він без надуми відмовляється дібр та багатств, які дає йому цар Содоми взамін за його співпрацю:

Ні нитки, ні ремінця від постолів, нічого не візьму з того, що тобі належить, щоб ти не сказав: «Я збагатив Авраама». Для себе я не хочу нічого, хіба те, що з'їли мої слуги, та крім частки належної мужам, які прийшли зі мною.

(Бут. XIV, 23—24).

Здавалося б, що Бог призабув Авраама та довгий час ніяк не хотів дати йому жадної нагороди за ту його вірність. Авраам бо навіть не має того потомства, яке Бог обіцяв йому й якому Авраам мав передати віру:

Я ходжу бездітним і господарем дому мого стане Еліезер з Дамаску. *(Бут. XV, 2).*

Ми можемо з цього зрозуміти, як неспокійним і гірким, хоч погідним і постійним був стан віри Авраама. Бог, даючи Авраамові величні обітниці та запевнення блискучої майбутності, постійно вимагає від нього безграничного довір'я його слову, щоб Авраам вірив навіть у неможливе і неймовірне:

Зведи очі й поглянь з місця, де стоїш, на північ, на південь, на схід і на захід: бо всю землю, що ти її бачиш, дам тобі і твоєму потомству навіки. Зроблю твоє потомство, як земний порох; хто зможе злічити земний порох, той і твоє потомство злічить. *(Бут. XIII, 14—17).*

Але ці всі радісні обітниці не є без болісних і жахливих передвіщань:

Знай певно, що твої потомки будуть чужинцями в землі не своїй; будуть рабами, і гнітитимуть їх чотириста років.

(Бут. XV, 13).

Та вкінці приходить день, коли Бог задовольняє найгарячіше бажання Авраама та дає йому улюбленого сина, на якому спочивають усі надії Заповіту. Однак це хіба на те дає йому того сина, щоб незабаром зажадати від нього принести того сина собі в жертву та ще й власними руками:

Після того Бог випробував Авраама. Отож сказав до нього: «... Візьми сина твого, твого єдиного, якого любиш, Ісаака, і піди в Морія-край та й принеси його там у всепалення».

(Бут. XXII, 1, 2).

Та не захиталася віра Авраама, яку без сумніву Бог скріпив особливішою ласкою:

Мудрість ... розпізнала праведника й зберегла його бездоганним перед Богом, зберегла твердим супроти ніжности до сина.

(Муд. X, 5).

У людині без глибокої віри Божа воля часто викликає збентеження і неспокій, але для Авраама вона є виявом незбагенних плянів Бога, Бога всемогутнього:

За те, що ти вчинив це і не пощадив сина твого, твого єдиного, я поблагословлю тебе ... У твоєму потомстві благословляться всі народи землі, тому що ти послухав мого голосу.

(Бут. XXII, 16—18).

Чи зрозумів Авраам вагу і глибінь цього пророцтва? Якщо посилатися на слова Христа,[23] то виглядало б, що зрозумів. Без сумніву, що Авраам мав про це принайменше якесь неясне поняття, бо за свою безграничну вірність Богові він певно був винагороджений ласкою просвічення і впевнений досвідом та доказами Божої вірности і незмінности Його слова. Авраам вірить непохитно, що здійсниться той Заповіт, який заключив з ним Господь:

Ось мій союз з тобою: Ти бо станеш батьком многоти народів.

(Бут. XVII, 4).

Я благословлю її (Сару) і дав тобі від неї сина; я поблагословлю її і виведу з неї народи та й царі народів вийдуть з неї.

(Бут. XVII, 16).

Я виведу з тебе великий народ і поблагословлю тебе; та й зроблю великим твоє ім'я, а ти станеш благословенням.

(Бут. XII, 2).

---

[23] «Авраам, ваш батько, сповнений був радощів звидіти день мій — і звидів, і втішився» (Йо. VIII, 56).

Авраам добре свідомий свого післанництва. Він знає, що стане батьком великого народу, народу незчисленного:

Я розмножу тебе вельми-вельми. *(Бут. XVII, 2).*

Та проте він і далі живе простим і твердим кочовим життям. І саме у цій скромності та зворушливій вірності тому Божому голосові, що дає себе чути в усіх обставинах його життя, він дає докази тієї непохитности своєї віри, віри, яка зростає з кожним днем і яку він має передати своїм потомкам:

Він дотримав закону Всевишнього, і з ним у союз він увійшов: на тілі його встановив він союз той і в випробуваннях виявився вірним. Тим то він і запевнив його клятвою, що в його потомстві всі народи благословляться, що він його розмножить, мов порох земний, що потомство його, наче зорі, вивищить, що дасть йому спадщину від моря й до моря і від Ріки аж до країв землі. *(Сир. XLIV, 20—21).*

Так! Відтепер Заповіт опечатаний терпінням і кров'ю. А знам'ям обрізання Бог немов витискає теж і знам'я цього надприродного життя на потомстві Авраама. Боже благословення, що спочило на Авраамі, теж засягає й огортає і нас.[24] Тепер у вечорі свого довгого життя патріярх може вже спокійно заснути вічним сном: віра розпалила в його серці любов і довір'я до Бога серед усіх обставин життя. І Бог відплачує йому стократно своєю безграничною любов'ю, бо:

Досвідчений многими терпіннями, він став другом Бога.
(Юд. VIII, 22).

Але він став теж і батьком тих усіх, що після нього хоч увійдуть у цю «темну ніч» віри і помимо цього заховають віру. Тоді коли Св. Писання в особі Авраама виявляє нам зразок глибоко віруючого, випробуваного й незломного у вірі, то в особі Мойсея ставить нам перед очі чоловіка, «понад усіх людей на

---

[24] «І не тому, що нащадки Авраама — всі діти... тобто, не тілесні діти — то діти Божі, але діти обітниці вважаються за нащадків» (Рм. IX, 7, 8). «Коли ви Христові, то ви потомство Авраама, спадкоємці за обітницею» (Гал. III, 29). «Тому й писання, бачивши наперед, що Бог оправдає поган вірою, дало Авраамові цю добру звістку: У тобі будуть благословенні всі народи. Так, отже, ті, що вірують, благословляться з вірним Авраамом» (Гал. III, 8, 9).

світі» (Чис. XII, 3), родючим ґрунтом, що виростить таку могутню віру, яка стане сіяючим снопом світла, і наче світоч світу світитиме аж до приходу Христа: сила духа, лагідність, вірність Богові, глибока і незламна віра немов злились в одне в душі Мойсея і це дозволило йому з могутнім і незаперечним авторитетом та силою передати людству величне послання Божої всемогутности і ласкавости. Похвальне слово Сираха допоможе нам краще пізнати ту велику людину, яку »оформлював» сам Бог.[25]

З нього (Якова) він вивів милостивого мужа, який серед усіх ласку знайшов, який був і Богові, і людям любий: Мойсея, пам'ять якого — у благословеннях. Учинив його славою до святих подібним, зробив його великим на страх ворогам. Словом його він чуда спинив, перед царями його прославив, доручив йому провід свого народу, а й величі своєї частку йому виявив. Вірного й лагідного, він освятив його, вибравши його з-поміж усіх живих. Свій голос йому почути зізволив, а ввівши його в темную хмару, заповіді дав йому віч-навіч, закон життя і те, що знати треба, щоб Якова навчати свого союзу, Ізраїля — своїх приписів. (Сир, XLV, 1—5).

Та помимо тих усіх надзвичайних обдарувань спочатку Мойсей, як й усі люди, був непорадний і боязкий. А якщо об'явлення на Хориві збагатило Мойсея пізнанням й огляданням Правди, то й заразом дало йому пізнати свою людську скрайню неміч. І тягар завдання, яке доручає йому Бог, приголомшило та придавило його:

Оце пошлю тебе до фараона, щоб вивів ти народ мій, синів Ізраїля, з Єгипту... Не проречистий я ні здавна, ні з того часу, як ти став говорити до раба твого... Молю тебе, Господи, пошли кого хочеш. (Вих. III, 9; IV, 10—13).

Цю свою уломність і неміч він часто складатиме у стіп Божих враз із гріхами свого народу, того непостійного й хиткого народу, якого провід доручає йому Бог. Він часто представлятиме Богові свою й цього народу неміч і так стане прообразом Боже-

---

[25] Теж і Послання св. Павла до римлян вкаже нам на історичне та релігійне значення Мойсея: «Одначе смерть панувала від Адама аж до Мойсея і над тими, що не згрішили подібним переступом Адама» (Рм. V, 14).

ственного Заступника й Посередника,[26] якого Бог вислухує та задовольняє кожну Його просьбу. Він посередник, який вимолює в Бога прощення гріхів Ізраїлеві:

Ой, коли б ти простив їхній гріх! А ні, то викресли мене з твоєї книги, що ти написав. (*Вих. XXXII, 32*).

Коли я знайшов ласку, Господи, в твоїх очах, нехай іде Господь посеред нас. Правда, що це народ твердолобий, та ти все ж таки прости беззаконня наше та гріх наш, і візьми нас собі в насліддя. (*Вих. XXXIV, 9*).

Він посередник, який вимолює ласки для народу свого:

Господь сказав Мойсеєві: «І те, що ти зараз бажаєш, зроблю; бо ти знайшов ласку в очах у мене, і я знаю тебе на ім'я». (*Вих. XXXIII, 17*).

Він теж посередник, що вимолює ту силу, яка спасає Ізраїля:

Як піднімав руки Мойсей, то брав гору Ізраїль, а як опускав, брав гору Амалек. Коли ж руки Мойсея обважніли, взяли камінь та й підклали йому, і він сів на ньому; Арон же і Хур підтримували йому руки, один з одного боку, другий з другого. Так руки його витримали твердо до заходу сонця. І розгромив Ісус Амалека й його людей вістрям меча. (*Вих. XVII, 11—13*).

Навіть тоді, коли вже не може нести тягару проводу над цим багаточисленним й непокірним народом, все ж таки завжди залишається його представником перед Богом так, як про це прохав його один родич:

Будь ти сам за людей перед Богом та й появлятимеш справи до Бога. Ти навчатимеш їх рішень і закону, вказуватимеш шлях, що ним повинні йти, і діла, що їх чинити мусять. (*Вих. XVIII, 19—20*).

Бо ж Бог покликав Мойсея перш за все на те, щоб він був Його вісником та передавав Ізраїлеві Божі слова: «скажи синам Ізраїля»... доручає Бог Мойсеєві протягом цілого його життя.

---

[26] Порівн. Євр. VIII і Діяння, де кажеться: «Бог послав як князя та збавителя» (Ді. VII, 35).

Часом Бог творить навіть надзвичайні речі, щоб скріпити довір'я народу до цього свого вісника:

Ось я прийду до тебе в густій хмарі, щоб народ чув, як розмовлятиму з тобою, та щоб вірив тобі довіку. *(Вих. XIX, 9).*

Ось із чого ви розумієте, що Господь послав мене зробити все те, що я зробив, та що не з власної волі чинив я.[27]

(Чис. XVI, 28).

Боже слово — це повністю духовий дар, що його Бог не лише хоче дати через Мойсея душам свого народу, але й прагне, щоб той дар теж жив в їхніх серцях:

Це слово дуже близько до тебе, воно в тебе на устах і у твоєму серці, щоб його виконувати. *(Втор. XXX, 14).*

І тому Сирах може сказати з повним правом:

Словом його він чуда спинив. *(Сир. XLV, 3).*

Цим Бог немов хотів би вказати, що відтепер вже не за поміччю знаків та чудес, а перш за все через віру і з вірою слово Боже має ввійти в душі. Мойсей є законодавцем духового закону, та не того закону, що його люди уложили, а закону, який дав сам Бог:

Таблиці ж були ділом Божим, і письмо — Божим письмом, виритим на таблицях. *(Вих. XXXII, 16).*

Якщо Мойсей є вождем того великого народу, який має існувати аж по кінець віків, то перш за все він є надхненим оповісником релігії правдивого Бога:

Слухай, Ізраїлю, Господь Бог наш — Господь єдиний.

(Втор. VI, 4).

---

[27] Автор Послання до євреїв теж вказує на те, як саме віра керувала діянням Мойсея: «Вірою Мойсей, коли був виріс, відрікся зватися сином дочки Фараона; волів радше страждати разом з людом Божим, ніж дознавати дочасної гріховної втіхи, бо... вважав за більше багатство наругу вибраного народу від скарбів Єгипту. Вірою він покинув Єгипет, не побоявся царського гніву, бо стояв твердо, як той, що Невидимого бачить. Вірою відсвяткував Пасху»... (Євр. XI, 24—28).

Здається, що ніхто інший не ввійшов у так близьку і глибоку інтимність з Богом, як Мойсей.[28] І саме це хотів висказати Богом надхнений автор, коли вказує на відблиск Божого сяйва на лиці Мойсея:

Не знав він, що обличчя в нього стало променистим, бо він розмовляв з Господом. Бачили Арон і всі сини Ізраїля, як обличчя в Мойсея сяяло промінням; і боялись вони приступити до нього. Сини Ізраїля бачили, що обличчя Мойсея сяяло проміння; і спускав він знову покривало на лице собі, поки не входив розмовляти з Господом.

(Вих. XXXIV, 29, 30, 35).

Але «Вихід» дає нам ще дальші та глибші докази цього містичного життя, практикування цього життя та інтимну злуку з Богом, коли дає нам хоч незначне пізнання і відчуття «посмаку» цього незглибимого й чудесного об'явлення, яким був обдарований Мойсей. Через це об'явлення він міг пізнати глибокі почування Бога та безмежні багатства Його люблячого серця.

Господь, Господь! Бог милосердний і ласкавий, нескорий на гнів, многомилостивий, і вірний, що зберігає ласку для тисяч . . . *(Вих. XXXIV, 6, 7).*

Цей наведений текст доповняється іншим текстом теж із Второзаконня, в якому відбивається відгомін того дивного й інтимного зв'язку Бога з Мойсеєм на Синай-горі:

Господь, Бог твій, — вогонь жерущий, він — Бог ревнивий!

(Втор. IV, 24).

Коли Мойсей завзиває Ізраїля «шукати» Господа і коли він бачить у цьому справжню духову необхідність для вибраного народу, то це тому, що його жива віра і власний досвід кажуть йому, що інтимна сполука душі з Богом є не лише можлива, але й потрібна:

Шукатимеш Господа, Бога свого; а знайдеш (його), щоб тільки ти шукав його всім серцем і всією своєю душею . . . Бо Господь, Бог твій, милостивий Бог. *(Втор. IV, 29, 31).*

---

[28] Св. Павло є тієї думки, що Мойсей не лише зазнав таїнства обрання з чистої ласки (Рм. IX, 15), але теж «зглибив правду вищости справедливости і спасіння з віри, за діла і Закон» (Рм. X, 5, 10).

Бог вимагав від Мойсея цілковитої самовідданости, що Мойсей вповні вчинив. І ось саме тому Мойсей у свою чергу з невтомною наполегливістю вимагатиме від свого народу такої ж самої відданости Богові, знаючи аж надто добре, що з цим є зв'язана інтимна сполука з Богом:

Любитимеш Господа, Бога твого, всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всією силою твоєю. (*Втор. VI, 5*).

Отже нічого дивного, що Мойсей заслуговує на похвалу від Бога:

Повірений він у всьому моєму домі. (*Чис. XII, 7*).

А інтимність з Богом — це найвища і небувала нагорода, яку Бог дає Мойсеєві:

Устами до уст розмовляю я з ним, і ясно, не загадками, і бачить він образ Господній ... (*Чис. XII, 8*).

Так каже про свого слугу сам Господь:

Господь розмовляв з Мойсеєм віч-на-віч, так, як говорить людина з людиною. (*Вих. XXXIII, 11*).

І ось вкінці приходить день, коли Бог відповідає на одно прохання Мойсея — прохання найсміливіше і найбільше, яке лише може колинебудь вирватись з людської душі:[29]

І говорив (Мойсей): «Покажи мені, благаю, твою славу!» І (Господь) відповів: «Я появлю перед тобою всю мою доброту і виголошу перед тобою ім'я Господа; і милуватиму, кого милуватиму, і милосердитимусь, над ким буду милосердитись». І додав: «Лиця ж мого не можна тобі бачити, бо людина не може бачити мене і жити». Далі Господь сказав: «Ось місце коло мене, стань на цій скелі; і як проходитиме моя слава, я поставлю тебе в щілині скелі й моєю долонею прикрию тебе, поки не перейду. Потім я заберу мою руку, й ти побачиш мої плечі; лиця ж мого бачити не можна» ... І зійшов Господь у хмарі і став з ним там і промовив ім'я «Господь».

---

[29] Сам Христос підкреслить вагу того об'явлення, що оце було дане Мойсеєві: «Бо якби вірили ви Мойсеєві, то й мені б ви вірили: про мене бо писав він! Не вірivши ж його писанням — як моїм словам повірите?» (Йо. V, 46, 47).

І пройшов Господь перед ним, промовляючи: «Господь, Господь! Бог милосердний і ласкавий, нескорий на гнів, многомилостивий, і вірний, що зберігає ласку для тисяч, прощає беззаконня, злочини й гріхи, що не залишає нічого без кари, що карає провину батьківську на дітях і внуках до третього й четвертого покоління». (Вих. XXXIII, 18—23; XXXIV, 5—7).

Було ж Мойсеєві сто двадцять років, як умер; очі його не потемнішали, і сила його не зникла. (Втор. XXXIV, 7).

І «Второзаконня», говорячи про смерть Мойсея, додає:

Помер... по Господньому слову. (Втор. XXXIV, 5).

І Богом надхнений автор пояснює далі: «помер від поцілунку Господнього». Заповіді бо, що їх Мойсей одержав безпосередньо з Божих уст, були немов поцілунком Господа. Цей поцілунок глибоко врізався в душу Мойсея, випив з неї й поглинув увесь подих життя, «силою духової любови вирвав її з тіла».[30] Приклад Мойсея показує, що може вдіяти дружба й любов Божа в цій душі, яка цілковито й беззастережно віддається Йому. Тут бачимо ясно, яке чудесне сяйво й ясність приносить Боже слово тим, що вірують, а непросвітну темряву тим, що вирікаються Його.

* * *

Як Авраам є зразком випробуваної і досвідченої допустами віри, так Мойсей — душа, якій передалося Боже слово та вчинило її відблиском небесного сяйва й ясности.

А ось Ілля зображує інший характер — іншу прикмету віри. Вогонь є найкращим символом цієї прикмети. Бо ж ніщо інше не може виявити влучніше того наслідку віри, яка може свобідно діяти в душі, перетворювати її і розпалювати, як розжарене вугілля. Це вугілля в свою чергу охоплює полум'ям усе, що зіткнеться з ним, як діяння вогню, що пожирає, оживляє і перетворює.

Ілля є безперечно носієм й окличником тієї палкої і жагучої віри. І саме тому вогонь так тісно зв'язаний з його ім'ям. Сирах каже:

---

[30] Іван від Св. Томи.

І з'явився Ілля, пророк вогненний, і слово його смолоскипом палало. *(Сир. XLVIII, 1).*

Діло його — немов вогненний меч:

Словом Господнім небо замкнув, а й тричі вогонь із нього звів. Як ти прославився, Ілле, чудесами! Хто б похвалився рівністю з тобою? *(Сир. XLVIII, 3—4).*

І єдиний випадок у біблійній історії: Ілля не кінчає свого життя тут на землі:

Полум'яний вихор вхопив тебе — колісниця з вогненними кіньми. *(Сир. XLVIII,9).*

Тим часом, як вони йшли, розмовляючи, раптом вогненна колісниця й вогненні коні розлучили їх, і Ілля знявся в вихрі на небо. Бачив це Єлисей і закричав: «Батеньку мій, батеньку! Ізраїлева колісниця і коні!» І більше його не бачив. *(2 Цар. II, 11—12).*

Але ж і дивний був чоловік — Ілля тішбій!

Одягнений у волохату одежу, підперезаний ремінним поясом. *(2 Цар. I, 8).*

Людина — ведена духом Божим. Ніхто не знає місця його житла, незбагненна таємничість приховує його походження і саму його особу:

Нема ні народу, ні царства, куди б не посилав твій пан тебе шукати... Таж як я піду, дух Господній занесе тебе, хто зна куди, і я прийду сповістити Ахавові, і він тебе не знайде, й уб'є мене! *(1 Цар. XVIII, 10—12).*

Його вплив та сила його слова такі могутні, що скоро навіть сам Ахав склонить голову перед тим чоловіком Божим:

Почувши ті слова, Ахав роздер на собі одежу, надягнув на тіло веретя, постив, спав у веретті і ходив пригноблений. *(1 Цар. XXI, 27).*

На горі Кармель Ілля поглядом і словом розгромлює ізраїльський нарід та лжепророків, що там були зібрались:

Докіль кульгатимете на обидва боки? Коли Господь є Бог, ходіть за ним; коли ж це Ваал — ходіть за ним.

(1 Цар. XVIII, 21).

Перед цим мужем, на заклик якого «Бог відповідає вогнем», увесь ізраїльський нарід, якому він так безстрашно протиставиться, паде лицем до землі й кличе:

Господь є Бог! Господь є Бог! *(1 Цар. XVIII, 39).*

Не лише самі слова пророка, але вся його особа свідчить і вказує на те могутнє «Боже життя», яким він пройнятий та якого він є відблиском і носієм-окличником:

Живе Господь, Бог Ізраїля, якому я служу. *(1 Цар. XVII, 1).*

І справді Ілля «стоїть» перед Богом, повністю відданий Йому у безперервному служінні. І саме в тому таємниця тієї його жагучої ревности, що прямо пожирає його:

Я палаю горливістю за Господа, Бога сил, бо сини Ізраїля покинули завіт твій, жертовники твої поруйнували й пророків твоїх вістрями повбивали. *(1 Цар. XIX, 10).*

А проте про цього великого пророка, якого молитва воскрешає мертвих (Сир. XLVIII, 5), стягає з неба животворний дощ (1 Цар. XVIII, 45), як теж пожираючий вогонь (Сир. XLVIII, 3) — про нього св. Яків каже: «був чоловік такий самий, як ми» (Як. V, 17). Переслідуваний, він визнає свою неміч і Бог мусить підкріплювати його:

Злякавсь Ілля, встав та й пішов звідти, щоб рятувати своє життя... пішов у пустиню, день ходив; прийшов та й сів під ялівцем і почав просити собі смерти, кажучи: «Буде з мене! Тепер, Господи, візьми мою душу, бо я не ліпший від моїх батьків». Ліг він та й заснув під ялівцем.

(1 Цар. XIX, 3—5).

Але Божа сила викликає в ньому дивні пробудження, бо оце ангел торкає його й каже:

«Вставай, їж!». Дивиться він, аж у головах у нього печений на камені корж і жбан з водою. З'їв він, напився та й ліг знов спати. Та ангел Господній прийшов удруге, торкнув його й сказав: «Уставай та їж, бо далека тобі дорога». Встав він,

з'їв, напився і, підкріпившись тією їжею, йшов сорок день і сорок ночей аж до Божої Хорив-гори. Там він увійшов у печеру й переночував у ній. (1 Цар. XIX, 5—9).

Коли він у своїй людській слабості жаліється, то діється це тоді, коли ревність з'їдає його, а люди шукають його, щоб убити. В той час Господь впроваджує його на те саме місце, яке вже освячене появою Бога, і там у невисказаній величі об'являється пророкові. Ця «жива присутність» Бога «спалює душу» пророка.

Господь сказав йому: «Вийди, встань на горі перед Господом». І ось прийшов Господь. Великий, потужний вітер, що розривав гори й торощив скелі, йшов перед Господом; та не у вітрі Господь! Після вітру стався землетрус, та й не у землетрусі Господь! По землетрусі — вогонь, та не й у вогні Господь! Після вогню — тихесенький, лагідний вітрець. Скоро Ілля його вчув, то затулив обличчя плащем, вийшов і став при вході в печеру. (1 Цар. XIX, 11—13).

Цей суворий, сильний, сповнений ревністю муж — він теж містик: Він спроможний наказати мовчати навіть найслабшим відрухам свого єства, щоб могти слухати Бога, що говорить до нього, «тихеньким і лагідним шепотом», а щоб чути краще — він «затулив лице плащем», тобто зробив у своїй душі «ніч та порожнечу» і, покидаючи себе самого, шукає тільки присутности Бога — «вийшов і став при вході в печеру» (1 Цар. XIX, 13). Але він не ховає виключно для себе самого цього «Божого життя», яким він так багатий:

Пішов він звідти й знайшов Єлисея... Ілля пройшов попри нього й кинув на нього свій плащ. (1 Цар. XIX, 19).

Опісля ще й інші прилучаться до нього і на горі Кармель слухатимуть наук пророка. Можемо припускати, як Ілля говорив їм часто про те, що побіч Святого Писання передала традиція, та ще й сьогодні навчає тих його дітей, які так само, як і він на самоті, живуть контемплятивним життям з Богом:

І надійшло до нього таке слово Господнє: «Іди звідси й повернися на схід сонця та сховайся коло Керіт-потоку, що на схід від Йордану. Ти питимеш з потоку, а крукам я повелів, щоб постачали там тобі їжу». Пішов він і зробив на Господній наказ, і рушив, і оселився коло Керіт-потоку, що на схід

від Йордану. Круки приносили йому хліба й м'яса вранці та хліба й м'яса ввечорі, а пив він з потоку.

(1 Цар. XVII, 2—6).

І це на відлюдді в пустелі, залитий Божою присутністю немов жаром пустелі, Ілля заспокоює свою спрагу в потоці. Про це незабаром так чудово співатиме псалмопівець:

Потоком солодощів твоїх їх напуваєш.
Бо в тебе джерело життя. *(Пс. XXXVI, 9—10).*

Якою любов'ю горіла ця душа і була так гарячою, що ще й досі вона є нам прикладом і палає перед нами немов Божий вогонь.[31] З «діла» Іллі ще й досі горить той «жерущий вогонь» та вказує, до якої міри уділяється Бог тій душі, що живе з віри і вірою. В Іллі чудово лучаться в одне ці нестримні пориви його глибокої і ревнивої віри і жар солодкої і глибокої любови, яку може дати лише ця віра. Він теж закликає нас підніматися разом з ним у цій вірі, що злучена з любов'ю, на гору з численними верхами, про яку співає Псалом:

На гору, де Богові вподобалося жити
і де він повіки житиме. *(Пс. LXVIII, 17).*

---

[31] Постать Іллі й пам'ять про нього була дуже живою навіть ще за часів Апостолів. Вона тісно зв'язана теж з месіянськими пророцтвами Малахії (III, 23), який бачить в Іллі прообраз Христа. Священики і книжники питатимуть про нього св. Йоана Христителя (Порівн. Йо. I). А на Голготі оклик Христа «Елої, Елої» зрозуміють, начеб Христос кликав Іллю (Порівн. Мр. XV, 34, 36). Теж на Таворі Ілля являється разом з Мойсеєм (Лк. IX, 30). Вкінці сам Христос вкаже на діла цього пророка (Лк. IV, 25, 27), а, говорячи про Йоана Христителя, скаже: «Він є Ілля, що має прийти» (Мт. XI, 14).

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІРИ В СТАРОМУ ЗАПОВІТІ

Бог цього народу, Ізраїля, вибрав наших батьків і підняв угору цей народ, під час його побуту в Єгипетській землі.

(Дії. XIII, 17).

Поставивши її на непохитних фундаментах свого Божого Слова, вироблюючи її знаками і символами, Бог вже у первопочині існування Ізраїля закладає основи його віри. І саме вона — віра є підставою Заповіту. Віра є відповіддю Авраама на дружбу, яку Бог йому офіруе.[32] Біблійні тексти недвозначно свідчать, що той Патріярх тому став батьком Ізраїля, бо був теж батьком Ізраїля по вірі.

З Авраама ж напевно вийде народ великий та могутній, і через нього благословенні будуть усі народи землі. Бо я вибрав його на те, щоб він наказав своїм дітям і своєму домові по собі берегти путі Господні... (Бут. XVIII, 18—19).

На ньому спочиває ціла майбутня велична будівля віри. Він є не лише носієм віри Ізраїля, але й зразком тієї віри, зразком так світлим, якого ніщо ніколи не перевищить. І далеко, дуже далеко до того, щоб цей нарід, якого він є батьком по тілі й по вірі, піднявся вірою на рівень свого батька.

Бо й процвітання віри спочатку в роді самого Авраама, а опісля в ізраїльському народі поступає поволеньки і поступово під впливом і проводом його духових провідників — Патріярхів.

---

[32] «Бож не через закон була дана обітниця, зроблена Авраамові чи його потомству, що він буде спадкоємцем світу, але через оправдання віри..., щоб була вона дарова і забезпечена всім нащадкам» (Рм. IV, 13, 16). «Перед Божою обітницею він не піддався зневірі.. і був певний, що він обіцяне спроможен виконати» (Рм. IV, 20, 21).

І подібно, як Ізраїль під проводом своїх провідників з трудом мандрував до Обіцяної Землі, так теж насилу поступав він й у вірі. І цей розвиток віри Ізраїля подібно, як розвиток віри кожної душі, мусить пройти через кілька етапів. А з цієї історії віри Ізраїля випливають такі піднесені й глибокі правди, які завжди будуть світлом для нашого духового життя та невичерпною темою для духових розважань.

*
* *

Боже об'явлення було необхідне, щоб спонукати Авраама «вийти з землі своєї, з своєї рідні, і з дому батька свого» (Бут. XII, 1). Це об'явлення відносилось перш за все до самого Патріярха. Ці ж, що супроводжають його з Ур аж до Палестини, роблять те з племінної солідарности з огляду на закони племени. Але без сумніву і тому теж, що вплив Патріярха і його особисті гарні прикмети заслужили собі у них на беззастережне довір'я.

Зрештою, як ці члени бідного кочівничого племени могли дати віру й завірити тому Богові, якого ще вчера вони не знали ? ! А до того часу, коли через ласку ця віра сплине на них, вони покищо довіряють Авраамові, здаються на нього з безумовною слухняністю і довір'ям в усіх справах, так духових, як і матеріяльних, немовби заздалегідь висловлювали це, що колись скаже Рута до Ноеми:

Куди бо підеш, туди й я . . . і твій Бог буде моїм Богом.
(Рута I, 16).

І дійсно, під проводом Авраама плем'я його приходить до Палестини і приймає того Бога, який навіть каже звати себе іменем мужів-провідників того ж племени: «Богом Авраама, Ісаака й Якова». Патріярхи продовжують духове виховання племени, бо віра його ще в дитячому віці.

Щоб її скріпити, Бог послужиться тим найпевнішим і безпомилковим засобом, яким є випробування, досвід. Авраам перший перейде через таке випробування, а опісля й цілий народ: бо незабаром вже в Єгипті Ізраїль зазнає важкої неволі і твердого рабства. Але цей допуст, затіснюючи зв'язь і солідарність племени, теж розвине й охоронить його віру, а нестерпні тер-

піння навчать його прибігати до Господа, свого Бога, та взивати його помочі:

Сини ж Ізраїля стогнали... й лемент їхній від тяжкої роботи знявся до Бога. Почув Бог їхній стогін та й згадав союз свій з Авраамом, Ісааком та Яковом. І побачив Бог, як ото йдеться Ізраїлеві та й зрозумів його. *(Вих. II, 23—25).*

Єгипетська неволя виробила віру Ізраїля вже до такої міри, що Бог не вагається впровадити його в тверде життя на пустині: життя так суворе й важке, що Бог мусітиме піддержувати й захищати цю хитку ще віру постійною опікою, збільшуючи знаки і чуда. А перехід через Червоне море — це немов офіціяльне урочисте відкриття — «хрещення» тієї віри.

У першому свому виході з Ур до Палестини плем'я ішло за своїм першим провідником, за Авраамом. У цьому другому виході, без сумніву важчому і довшому за той перший, воно йде за другим, за Мойсеєм, через якого Бог оказує дещо із своєї всесильности і свою вірну опіку над цим народом. Однак роля Мойсея зовсім інша від ролі Авраама.

Без сумніву, Авраам був перший й єдиний, що відразу й повністю одержав ласку віри. А всі інші, що пішли за ним ділити його долю й недолю, щойно пізніше дістали цю ласку.

Навпаки ж Мойсей стає на чолі народу вже віруючого, якого він має запровадити в двоякого роду Обіцяну Землю: землю наскрізь матеріяльну, туземну — в Ханаан; та в землю мало доступну і труднішу до осягнення, бо наскрізь духову, небесну — землю індивідуальної живої віри.

Але для цього необхідне, щоб нарід визнав своїм провідником якусь смертну людину, довірився їй беззастережно та за її посередництвом віддав себе у цілковиту залежність від Бога. Тож найважливішим завданням Мойсея — усвідомити цей нарід, яким він піклується й якого веде через пустиню, що справжнім його провідником і вождем не є він, Мойсей, але сам Бог. І щоб це осягнути, він мусітиме постепенно відривати від себе, як провідника, цей нарід ще дуже хиткої і слабої віри і прикріпляти його виключно до Бога. Це тверда, виснажуюча і невдячна праця, яку Мойсей мусить довершити!

Спитай лише про давні часи, що були перед тобою, з того дня, коли створив Бог людину на землі, та й від одного краю небес аж до другого, чи сталося колись щось таке велике або чи

було колись чути щось подібне! Хіба чув якийсь народ голос Божий, що промовляв із полум'я, як ти це чув, а зостався живим? Або хіба пробував якийсь бог прийти, щоб вибрати собі народ з-поміж іншого народу, досвідом, дивами й чудесами, війною та потужною рукою і простягнутим рам'ям та великими страхіттями, як оце все вчинив для вас Господь, Бог ваш, перед вашими очима в Єгипті? Тобі воно було показане, щоб ти знав, що Господь — то Бог, що нема другого, крім нього. З небес він дав тобі почути свій голос, щоб тебе навчити, і показав тобі на землі свій великий вогонь і з-посеред полум'я ти чув його слова. Тому що він любив твоїх батьків, він вибрав їхнє потомство після них і сам своєю присутністю та своєю великою силою вивів тебе з Єгипту, щоб прогнати з-перед тебе народи, куди більші й куди сильніші від тебе, щоб привести тебе й дати тобі у власність їхню землю, як це й є сьогодні. Тож затям тепер добре й візьми собі до серця, що Господь — то Бог, на небесах угорі й на землі внизу, та й іншого немає, крім нього.

(Втор. IV, 32—39).

Мойсей не перестане невтомно повторювати: «Один Бог був вашим провідником». І ось так сам усуваючись в тінь, а звертаючи нарід тільки до Бога, Мойсей переведе віру Ізраїля через найголовніший етап. Ця подиву гідна безкорисність і геройська витривалість у виконуванні так важкого завдання робить з Мойсея справжнього велетня віри.[33]

Не нам, о Господи, не нам, а імені твоєму дай славу.

(Пс. CXV, 1).

Коли Мойсей й допомагає народові ступати вперед дорогою віри, то й він сам невтомно завжди йде перший. Він з власного досвіду добре знає про ці всі труднощі, перепони й тверді вимоги цієї дороги. Бо ж сам Бог виховує його, а призначивши йому завдання посередника, «власними руками» формить його душу.

Вже з самого початку Бог вимагає від Мойсея безперервного напруження сил, безоглядного послуху своїм наказам, беззасте-

---

[33] Нераз нарід відштовхнув Мойсея, нерідко бунти загрожували його життї. А диякон св. Стефан скаже: «Брати його, гадав собі, зрозуміють, що Бог його рукою давав спасіння їм; але вони не зрозуміли» (Ді. VII, 25).

режної відданости. Щойно опісля просвічує його ум, щоб вчинити його спроможним зрозуміти й вияснити ці Божі послання, що їх відтак має передавати народові.

Якщо Бог вимагає від Мойсея, щоб той провадив нарід через пустиню, то це тому, щоб Ізраїль перейшов підготовче очищення перед об'явленням йому Закону:

Господь сказав Мойсеєві: «Йди до людей та й освячуй їх, сьогодні й завтра; нехай повиперають одежу свою, і стануть готові до третього дня, бо третього дня зійде Господь на очах усього народу на Синай-гору. (*Вих. XIX, 10—11*).

Але навіть помимо цих усіх приготувань лише один Мойсей матиме дозвіл Бога зблизитися до Нього та прийняти Божі Заповіді:

І (Господь) покликав Мойсея на верх гори, і піднявсь Мойсей. (*Вих. XIX, 20*).

Нарід іще не є спроможний слухати безпосередньо слово Боже впрост від самого Бога: йому до цього необхідний посередник, який передавав би йому Боже слово та об'яснював його глибоке значення.[34] Мойсей ... прообраз Ісуса Христа й теж прообраз Церкви ...

Ти говори до нас, і ми слухатимемо, а Бог нехай до нас не промовляє, а то повмираємо. (*Вих. XX, 19*).

Уся праця і зусилля Мойсея спрямовані виключно до прослави Бога і це саме тому й у тому самому наміренні він нераз згадає про своє посланництво, яке доручив йому Бог, та про ту владу, яку Він дав йому:

Збери мені люд цей і я проголошу їм свої слова ... А мені заповідав Господь того часу навчати вас установ і велінь. (*Втор. IV, 10, 14*).

... Пильнуючи заповіді Господа, Бога вашого, які я вам заповідаю. (*Втор. IV, 2*).

Закон даний Богом на Синаї стане основою дальшого — і то найголовнішого — етапу розвитку віри. Та хоч Бог не скупився

---

[34] «Хто слухає вас, мене слухає» (Лк. X, 16).

оказувати Ізраїлеві свою всесильність і ласкавість, то вже по цьому кожна уважна душа і щире серце могли без труднощів пізнати Його глибше. Проте помимо стільки Божих ласк, чудес та старань, віра синів Ізраїля не піднеслася вище дочасного й тілесного.[35] І так у випадку чуда з манною, цього чудесного хліба, що «паде їм з неба», їхня жадібність проявляється так само, як у випадку розмноження хліба:

Питаютъ одинъ одного: «Що це таке?»... А Мойсей сказав їм: «Це хліб, що дав Господь вам на поживу... Нехай кожен збирає його, скільки йому треба... Нехай ніхто не зоставляє з того щось до ранку»... Та не послухали вони Мойсея, і деякі позоставляли дещо з того до ранку; і завелись у ньому хроби, і засмерділось. (*Вих. XVI, 15—20*).

Треба було, щоб цей нарід пізнав тепер нову, суто-духову реальність. Теж необхідним було, щоб він жив тією реальністю, щоб у свою чергу віра його стала духовою і живою. У Божому пляні саме Закон мав стати тим знаряддям і засобом, щоб це осягнути.

Розглядаючи Закон, ми бачимо перш за все лише його зовнішній бік — матеріяльно-тілесні вимоги і накази і тимто навіть вважаємо його за бездушний формалізм. Дехто залюбки називає теж його «законом страху» і не хоче добачити у ньому нічого більше, як тільки недосконале й невміле приготування до закону любови, перед яким мав уступитись цей «закон страху».

І — звичайно не звертається належної уваги на його позитивний, виховний і будуючий характер, що підкреслював св. Павло, звертаючи зокрема увагу на ролю Закону, як «педагога-вихователя». Але ця роля Закону виявляється суттєвою і засадничою лише тоді, коли глядимо на нього з точки погляду віри й у зв'язку з вірою. Треба звернути увагу й на цей факт, що, почавши від хвилини, коли Бог дав Мойсеєві Закон, знаки стають рідкісними і менш «дивовижними». І це само собою зрозуміло, бо починається новий етап віри, а з ним теж і «новий устрій».

Без сумніву, що кивот з таблицями Закону свідчить, що Бог далі перебуває посеред свого народу, супроводжає його в манд-

---

35 Під цим оглядом теж «Ізраїль Нового Заповіту» залишається таким самим, як його предки «Старого Заповіту»: Досить пригадати слова докір Христа: «Ви шукаєте мене не тому, що чуда бачили, а тому, що хліб їли та й наситилися» (Йо. VI, 26).

рівці, не перестає виявляти йому свою прихильну і всемогутню опіку. Однак з проголошенням Закону вже не в тому кивоті чи чудесах, які діються за посередництвом кивоту, треба Ізраїлеві шукати справжньої присутности Бога, у своїх серцях.[36] І відтепер Бог хоче, якщо не виключно, то перш за все перебувати в Ізраїлі внутрішньою, чисто духовою присутністю у серцях свого народу. І саме Закон спрямовує віру Ізраїля до того вищого ступня.

І тепер Ізраїль, пізнавши через Закон волю Божу й те, чого Бог тепер очікує від нього, знає добре, яку «відповідь» має дати Богові. Закон унормовує до найменших подробиць життя моральне і соціяльне, громадське й особисте. Отже захована цього Закону і вірність йому вимагає великої уваги й послуху, тобто чуйної і безупинно чинної віри.

Досі віра вимагала перш за все зовнішньої постави й настрою звичайно від усієї спільноти, а нераз теж «відповідей» окремої особи на Божий поклик і Його волю стосовно чогось тимчасового і точно визначеного. А відтепер Бог вимагає від кожного члена свого народу зосібна повного самовідречення і віддання себе Його Законові. Тепер віра — це вже не зовнішність. Вона діє внутрішньо на душу та керує кожною одиницею зосібна й заразом цілою спільнотою.[37] Закон неначе густо ткана сітка охоплює усе життя й усі ділянки того життя: немає нічого, що не було б охоплене Законом, і ніщо з життя не може вислизнутися з цієї «сітки». Для виповнення Закону необхідними вірність і повна відданість йому. Він стає «предметом віри», але це вже не спорадичні «акти віри», а сукупність усіх актів віри, постійний стан у вірі, це вже «життя з віри».

Для тих, що пройшли «Вихід», Закон був нерозлучний від тих чудесних знаків, серед яких був даний. Але для дальших поколінь Закон «відокремився» від цих помітних знаків: тепер нарід мусів лише «вірити» в «історію цих знаків», яких зовсім не бачив й які тепер стали для нього предметом віри. Таким чином зроджувалось та закріплювалось значення і важливість Слова і Передання — «віра зі слуху». І ось так душі вступили вже на справжню, «царську дорогу» віри.

---

[36] Св. Павло зокрема у Посланні до римлян, гл. VII і IX, підкреслить це навчання Мойсея відносно Божої присутности.

[37] Св. Павло скаже: «Я не знав гріха, як тільки через закон» (Рм. VII, 7).

Та не сталось це ні скоро, ні легко й історія Ізраїля вказує нам на це дуже ясно. Це безумовно сталося щойно після закінчення «Виходу». Бо виглядало б, що сороклітнє очищення закінчилось цілковитою невдачею: лише незначна меншість пішла стихійно за Богом та вірно зберігала Його волю, висловлену Законом, величезна ж більшість оказалась байдужою або незадоволеною і навіть «ворожою» тому Законові. Навіть сам Мойсей дізнав хвилевого духового заломання і зневіри, за що Бог відмовив йому щастя увійти в Обіцяну Землю, до якої кінець кінцем з тих, що вийшли з Єгипту, ввійшли лише два мужі — Калев та Ісус Навин.[38]

* * *

З Ісусом Навином починається новий етап, що стосовно розвитку віри не є без великого значення. Бог виявляється й далі «вірним». Оце сповнилася перша Його обітниця Авраамові. «Вихід», супроводжений безліччю дивних знаків і чудес і здобуття Обіцяної Землі незаперечно доказують непохитність Божого Слова:

З усіх добрих обітниць, що Господь дав був домові Ізраїля, ні одна не була марною: все здійснилось. *І. Н. XXI, 45).*

І цей незаперечний та вирішний доказ-свідчення мусів остаточно переконати той нарід, що його тепер провадить Ісус Навин, і потягнути з собою так переможно, що вкінці він стихійно рішається іти вже дорогою Закону. З самого початку, ще перед вступленням на землю Палестини, він тричі складає обітницю послуху свому провідникові:

Усе, що повелів єси нам, зробимо, і куди б ти нас не послав, підемо. Так, як слухалися ми в усьому Мойсея, так слухатимемо й тебе. *(І. Н. І, 16—17).*

А потім у Сихем у часі повного ходу здобуття Обіцяної Землі він торжественно приймає Закон:

Тоді Ісус спорудив жертовник Господеві, Богові Ізраїля, на Евал-горі... і як написано в книзі Закону Мойсея... І напи-

[38] Порівн. Чис., XXXII, 12.

сав там на каменях відпис закону Мойсея, що його написав він був для синів Ізраїля... Потім прочитав він усі слова закону... все чисто так, як написано в книзі закону. І не забракло словечка з того, що його заповідав Мойсей, чого Ісус не прочитав би був перед усією громадою Ізраїля, перед жіноцтвом, перед малечею й перед чужинцями, що серед них перебували. *(І. Н. VIII, 30—35).*

Вкінці, теж у Сихем, торжественне зобов'язання вірности оновленому Заповітові:

Народ же відказав Ісусові... «Ми таки Господеві будемо служити!» Тоді Ісус сказав до народу: «Ви свідки проти себе самих, що вибрали для себе служити Господеві!» Вони ж сказали: «Так, ми свідки!» *(І. Н. XXIV, 21—22).*

А однак, здається, в цій епосі тільки перша Божа Заповідь набрала характеру безумовного і справді глибокого зобов'язання, бо Ісус Навин негайно вимагає:

Тому викиньте геть богів чужоземних, що між вами і прихиліть ваше серце до Господа, Бога Ізраїля. І мовив народ до Ісуса: «Ми будемо служити Господу, Богу нашому, й голосу його слухатися». *(І. Н. XXIV, 23—24).*

«Нехай не буде в тебе інших богів, крім мене» — сказано вже у Второзаконні (Втор. V, 7) і на першому місці Декалогу. Тож уся натуга віри продовж подій, що слідували по собі, була спрямована до пізнання Бога, Бога всемогутнього, Бога Ізраїля. І зрештою це й є предметом першої заповіді Закону. А що Бог, який завжди хоронив свій нарід, саме тепер дав йому остаточну перемогу над ворогами, даючи тим очевидні докази своєї непереможности, то через те постала хвилина незвичайно сприятлива, щоб спонукати Ізраїля до акту й оказання своєї віри: «Викинути геть божків чужоземних».

Таким чином зарисовується релігійне життя, що має підставою віру, ясно пізнану і прийняту народом, починається «життя з віри». Від того часу Ізраїль повинен поступати згідно зі своєю вірою. Його духовий поступ й одночасно з тим і пізнання духа Закону буде обумовлене поглибленням його віри.

Через особливу ласку покликання Ізраїль одержав об'явлення єдиного і правдивого Бога, який стається його Богом: Богом Авраама, Ісаака й Якова, а знаки-чудеса й події докажуть,

що він є Бог всемогутній, Бог єдиний. І це саме є основою віри, що протягом віків нормуватиме поступування того народу і Божі втручання в його життя.

Само собою зрозуміло, що в епосі Суддів не могло бути мови про якнайточніше впровадження в життя того Закону, який з таким захопленням прийняв нарід у Сихем. Це був період незвичайно неспокійний — «кожний для себе самого», як це скаже Девора (Суд. V). Серед нескінченного безладдя і колотнеч кожний рід намагався ввійти в посідання призначеної йому частки землі. Однак все ж таки одночасно з цим засади віри в єдиного Бога глибоко всякають в життя цього народу.

На порозі дальшої сторінки історії Ізраїля, що оце починається, він ще добре пам'ятає про цю так недавню поміч й опіку Бога. І саме у цьому спомині і пам'яті про минуле він черпає силу і підбадьорення у безчисленних битвах і боротьбах. У запалі віри він руйнує жертовники Ваала, нищить ашераги Астарти. У цьому часі найбільш помітним гріхом-недоліком не був брак почуття справедливости й чистоти любови ближнього, а гріх проти віри, гріх проти першої Заповіді.

Зійшов ангел Господній з Гілгалу в Бохім і сказав: «*Вивів я вас з Єгипту й привів у землю, про яку заприсяг був вашим батькам і обітував*: *я сказав був*: *Не зламаю мого союзу з вами повіки. Ви бо не сміли укладати союзу з мешканцями цього краю, але повинні були руйнувати їхні жертовники*». *(Суд. II, 1, 2).*

І саме Бог карає лише за це ідолопоклонство, а виглядало б, що не звертає уваги на те, що грубі обичаї народу й подекуди й самих суддів є часто неморальні.

І настановив тоді Господь суддів, що рятували їх з рук їхніх грабіжників... Коли Господь настановляв їм суддів, то Господь був із суддею... Як же вмирав суддя, то вони знову витворяли ще гірше, ніж батьки їхні, ходивши слідами за іншими богами, щоб їм служити та й їм покланятися... Тому й запалав гнів Господній на Ізраїля. (Суд. II, 16—20).

Само собою зрозуміло, що в цьому періоді ідолопоклонство стає нейпекучішою проблемою та найбільш актуальною темою. Богом надхнені автори залюбки і з запалом описують подвиги Суддів. І хоч нераз подвиги ці не дуже повчальні, але все ж таки очевидною там хоробрість тих героїв, що віддалися на службу Богові Ізраїля.

Одночасно поширюється й укорінюється словесне передання, а з ним клич — немов тогочасне «Вірую» Ізраїля: обов'язок поборювати чужоземних божків, бо така перша заповідь Закону!

*
* *

Того часу не було царя в Ізраїлі; кожен робив, що йому було довподоби.
(Суд. XXI, 25).

Очевидно, добрим — у їхньому розумінні, тобто для добра дочасного. А це, що було добрим з точки погляду віри й релігії, обмежувалось тільки для Ізраїля до вимоги вірити в Бога Авраама, Ісаака й Якова. Однак народні маси киплять глибокими прагненнями і стремліннями: Хоч вони суто матеріяльні, дочасні, то однак служитимуть Божим плянам. Роз'єднані племена і роди відчувають потребу згуртуватися під проводом одного начальника, що зробило б їх сильнішими так у нових завоюваннях, як й у самообороні.

Тоді ізраїльтяни сказали до Гедеона: «Прав нами, ти сам і син твій, і син твого сина, бо ти визволив нас із рук мідіян». Гедеон же відрік їм: «Не буду правити я вами, не буде правити вами й син мій: Господь нехай править вами».
(Суд. VIII, 22—23).

Ізраїльтяни — нарід Божий, тож не людина має захищати його та дбати про лад і порядок у нього. Цей нарід мусить навчитися служити єдино плянам Того, якому він зобов'язався служити, під якого панування віддався.[39] І це саме з Самуїлом починається період пророків і пророкувань, що довгий час відіграватимуть вирішну ролю у житті народу. Вже від століття Бог не об'являється і не чути Його голосу:

---

[39] Ізраїль завжди вважав себе народом, вільним — незалежним, та кромі Бога не узнає над собою іншого володаря: І тому заява первосвященика перед Пилатом: «Нема в нас царя, тільки кесар!» (Йо. XIX, 15), — це скрайнє відступництво — апостазія!

Хлопчина ж Самуїл служив Господеві під доглядом Елі. Слово Господнє було рідким того часу, видіння не були часто. *(1 Сам. III, 1).*

Близька вже хвилина, коли ковчег, який провадив Ізраїля до перемог, попаде в руки філістимлян (порівн. 1 Сам. IV). Ця подія вимагатиме від віри ще більшого зусилля, бо на місці матеріяльного кивоту і знаків-чудес, що діялись через нього, Бог поставить своє слово, яке передаватиме через надхненних Ним людей-пророків та вимагатиме віри «на слово». Відтепер Ізраїль буде вірним Богові в міру цього, як він слухатиме пророків. І духовий розвиток народу залежатиме від його віри в слова цих Божих людей.

Отже можемо зрозуміти, яким вирішальним чинником для віри того етапу був період пророків і пророкувань. Який же великий крок вперед і поступ у розвитку віри! Невистачальним вже є самий тільки безоглядний послух свому провідникові-людині, бо тепер і цей провідник мусить слухати й підкорятися тим, яких Бог буде покликати для чисто духового післанництва і передавати накази і доручення. І ці речники слова Божого, запалені Духом, постають проти всякого грішного і безладного нахилу і протидіятимуть кожному такому починові, який опирається виключно на чисто людських мотивах. Дух Бога спочиває на своїх пророках та говорить їхніми устами. Тепер віра Ізраїля стає на певну й тверду дорогу і хоч ця дорога затемнена, непомітна для змислів, але зате ясна і виразна для серця і душі:

Я мовляв до пророків, помножив я видіння, через пророків промовляв я у притчах. *(Ос. XII, 11).*

* * *

Ми знаємо, що пророкування через Самуїла у своїх починах — так судді, як і священики та й сам пророк — потерпіло повну невдачу і то подвійну: царство, проти якого заснування він виступав (порівн. 1 Сам. VIII), все ж таки буде установлене, а перший цар Савло відмовляється підкоритись пророкові й через те веде Ізраїля до жахливого лихоліття. Але й тим разом, як це вже нераз бувало в історії цього народу, Бог використає те та оберне в добро. І те царство стане знаряддям у плянах Бога, а

злощасний приклад Савла стане наукою на майбутнє. Що ще більше! Те царство стане вирішним і суттєвим чинником поступу Ізраїля:

Не бійтесь, хоч ви і вдіяли все це зло, тільки не відступайте від Господа... Господь напевне не відкине свого народу. *(1 Сам. XII, 20, 22).*

З установленням царства історія Ізраїля прямує до другої обітниці даної Авраамові — «потомство, що з'єднає множество народів» (Бут. XVII, 5). Тепер віра, звертаючись майже непомітно до майбутности, щоб у ній пізнати призначене їй посланництво, якого осередком буде месіянізм, набере нових і широких розмірів.

Крім цього Ізраїль, який починає глядіти з широкої універсальної перспективи, пізнає, що його монотеїзм, Бог його і його батьків, є теж заразом і Богом «усієї землі», Богом усього людства. І вкінці це глибше пізнання віри причиняється так до застосування її на ділі й у житті, як теж до ревнішого виконування та кращого розуміння Закону. І в цьому пророки будуть ініціяторами й учителями:

Я вказуватиму вам добру і просту дорогу. *(1 Сам. XII, 23).*

Та тепер уже не вистачає заховування тільки одної першої Божої Заповіді, щоб виправдати Ізраїля перед Богом. Царство це — а народові ще не є відоме, що воно є прообразом вічного Царства — все ж таки є першим зав'язком братньої спільноти з духовою, релігійною основою та метою. Бо ж про царя сказано:

А коли сяде на царському престолі, то нехай зробить собі відпис цього закону згідно з книгою, що в первосвящеників; і нехай тримає його в себе та читає його, поки життя йому на світі... щоб його серце не зносилось понад своїми братами й щоб він не відступав від заповіді ні ліворуч, ні праворуч... *(Втор. XVII, 18—20).*

І так поле діяння і розмір любови ближнього, а зосібна любови між спільнотами, починається вже через сам факт збирання племен в один народ: ближній Вен'яминів вже не є ближнім виключно Вен'яминові, але й кожного, що з Юдеї чи Ізраїля. Тепер Ізраїль виходить з вузьких рамків племінного відокремлення на широку площину нації.

Однак ідеал цього «життя з віри», якого вимагає від ізраїльтянина ця нова ера, що ось починається, є все ж таки ще дуже неясний в очах народу. І ледве чи він був би так скоро пізнав як слід той ідеал, якби Бог не був дав йому Давида за зразок і приклад. Бо ж і справді, Давид стане носієм та живим втіленням того життя з віри, якого Бог тепер вимагає від свого народу. Здається, що проникаючи і вдивляючись у людські і заразом надхненні глибокою побожністю і життям з віри свого царя ці збільшені вимоги, нарід збагнув їх та зробив той поступ, що тепер ця віра вимагала від нього. Ця епоха є дійсно найсвітлішим періодом віри Ізраїля і завершенням цієї довжезної черги дій і подій, що, почавши від Авраама, провадять його до його призначення.

Улюблений народом Давид полонить серця того народу і стане йому живою книгою.

Подібно як Авраам, Мойсей й Ілля, що скоро вже прийде, можна б теж і Давида назвати мужем віри, яка всеціло охоплює його щоденне життя, віри благородної, геройської та одночасно щиросердечної, віри безграничного довір'я, яким може бути сповнене тільки серце дитини, віра безмежного упования на Бога, якого він безгранично любить у тій певності, що Бог й його любить. Ось характеристика й особливість Давида.

Іще хлопчиком, черпаючи силу єдино у вірі, він відважується протиставитись страшному Ґоліятові. Ставши юнаком, він заприязнюється з Йонатаном: гаряча і глибока віра цих двох палкої віри душ стається підставою і зародком розвитку їхньої дружби, що є зразком приязні. Чи ж не бачимо «чогось» надприродного у цій зворушливій сцені в лісі, коли син царя наздоганяє переслідуваного Давида! «І підкріпив його силу в Бозі» та сказав до Давида:

Не бійся, рука Саула, мого батька, тебе не досягне. Ти будеш царем над Ізраїлем, а я буду другим по тобі ... І вони обидва склали умову перед Господом. *(1 Сам. XXIII, 17, 18).*

Переслідуваний Саулом Давид кріпиться тільки вірою і саме ця віра дає йому пізнати, що той муж, який переслідує його, — «Господній помазаник», та наказує йому пощадити життя Саула тоді, коли міг його вбити (1 Сам. XXIV, 8). І теж лише віра здержує його від пімсти, здержує його караючу руку, коли Авігайла благає його в імені Бога:

Благословен Господь, Бог Ізраїля ... — каже він — благословен і розум твій, і ти благословенна, що стримала мене сьогодні,щоб я не дійшов до крови й не зробив собі суду власною рукою. (1 Сам. XXV, 32, 33).

Хоча б лише з тих слів, ми можемо пізнати ту подиву гідну покірливість Давида. Він уміє вислухати навіть найпростішу жінку, якщо вона покликається на Господа. І саме ця покірливість — ознака постійна й незаперечна тієї живої віри великих слуг Божих — дійсно глибоко вкорінена в душі Давида. І це саме ту покірність, «що дивиться на серце» (1 Сам. XVI, 7), Бог «на перший погляд» відкрив у цього хлопчика, який пас овечки і був:

Русявий, гарноокий, уродливий з виду. (1 Сам. XVI, 12).

І незабаром ця покірливість часто матиме нагоду оказатися у повній своїй красі. Ось, наприклад, його заходи перед Самуїлом, коли шукає захисту у Рамі, а відтак у Гаті:

Покіль я взнаю, що Господь удіє зо мною. (1 Сам. XXII, 3).

Це та покірність керує його вчинками і цілим життям, яке він звіряє виключно Богові навіть тоді, коли Бог віддає його в руки тим, що переслідують його:

Хай Господь сам його поб'є: або на нього його час настане й він умре, або двигнеться в похід і поляже; мене ж нехай Господь боронить, щоб я наклав руку на помазаника Господнього. (1 Сам. XXVI, 10—11).

А ця віра Давида така жива, так щиросердечна, що під час вносу святого Кивоту до Єрусалиму вона вибухає дитячою радістю:

Давид щосили танцював перед Господом. (2 Сам. VI, 14).

Без сумніву, що ця подія була наймилішою хвилиною його життя, хвилиною внутрішніх душевних потіх, як нагорода цій вірі, яка з такою вірністю й по-геройськи підкорилася наказам Духа. А ця нагорода перевищає навіть найсміливіші сподівання, бо в цій його радості не бракує навіть упокорення від своєї гордої жінки Міхалі, яка поставилась з презирством до нього за те, що півнагий танцював перед народом. Але для Давида і це буде нагода до подиву гідного акту упокорення:

Принижуся ще більше того. Стану принижений у твоїх очах, але в слугинь, про яких ти говориш, буду в славі.

(2 Сам. VI, 22).

Чи ж не означає це іншими словами: Бог — усім, я — ніщо... Кожному добре відоме, як дуже сплямленою гріхами була душа Давида. А проте все ж таки навіть у своїх помилках, у своїй слабості й провинах ця шляхетна душа є не лише сильна і велика, але, уміючи двигнутись і «струсити» свої провини, вона ще більше зростає й кріпшає. Віра Давида не тільки не дається ослабити гріхами та піддатися їм, але й гартується, стає ще більше живою і ще сильніше вибухає з тієї пропасти свого нещастя, в яке попала, та в жагучому пориві безграничного упования взноситься до Всемилостивого Бога.

І без сумніву, що це в наслідок докорів пророка Натана за його подвійний злочин (2 Сам. XI, XII), ця глибока віра і безграничне упование дали нам той чудовий і жалісний стогін-скаргу людської злиденности — Псалом п'ятдесятий: «Помилуй м'я, Боже»:

Помилуй м'я, Боже, з милости твоєї;
з великого милосердя твого зітри мої провини...
Тобі, тобі єдиному, згрішив я,
і зло на очах твоїх учинив я...
Окропи мене іссопом, і я буду чистий,
обмий мене, і я над сніг буду біліший...
Серце чисте створи мені, о Боже,
і дух потужний віднови в нутрі моїм. *(Пс. L (LI), уривки).*

І ось саме тоді, коли Давид лежить на дні своєї злиденности, віра його благає Бога серця чистого, серця дитини. Можливо, що благає теж і чистішим серцем за серце дитини, бо серцем упокореним, серцем, яке цілковито покладається на Боже милосердя.[40] Чи порушив він волю Божу, коли заряджує перепис населення, не засягнувши скоріш ради пророка? Бог дає йому можливість самому вибрати собі якусь одну з різних кар і Давид відповідає:

Согрішив я тяжко, зробивши це!.. Однак воліємо потрапити

---

[40] Св. Павло з подивом говорить про Давида, «що проголошує щасливим чоловіка, якому Бог зараховує оправдання без діл» (Рм. IV, 6).

в руки Господні, бо його милосердя велике, людям же в руки впасти не хочу! *(2 Сам. XXIV, 10, 14).*

Це серце, з людської природи незвичайно палке й ніжне, що зазнало усіх слабощів й упадків, є однак глибоко вкорінене у вірі, є серцем, яке зазнало безліч особливих ласк та благодатей. І його часті слова й акти подяки та вдячности Богові найкраще говорять про це:

Хто я, о Господи, мій Владико, і що таке мій дім, що ти привів мене аж до того? *(2 Сам. VII, 18).*

Його гарячим бажанням було збудувати своєму Богові святиню тривку з каміння. А тимчасом це Бог збудує Давидові «живий дім» та благословитиме його престіл навіки:

Ти поширив також обітниці твої на дім твого слуги геть на часи далекі. І ти показав мені грядучі покоління людей, Господи, мій Боже! Що ще Давид може тобі сказати? Ти знаєш твого слугу, Господи, мій Боже! Задля твого слова й з твого серця ти чиниш те, що відкриваєш усю оту велич слузі твоєму. Тим то ти великий єси, Господи, мій Владико!

(2 Сам. VII, 19—22).

Це таємниче й глибокого змісту передречення, на якому буде опиратися ввесь майбутній месіянізм — очікування приходу Сина Давида.[41] Це велична обітниця! Вона глибоко западе й захопить душу цього великого царя, але як попередні обітниці Авраамові, і ця Давидові стане джерелом великих терпінь. Бо і справді, після тієї пори, коли віра Давида була сповнена щастям і радістю, настане час його віри хрестів і терпінь. Без сумніву, Давид не мусітиме жертвувати свого сина, на якому має здійснитися обітниця, але він мусітиме перенести ще більші скорботи ніж переносив великий Патріярх, коли на його очах вмирає дитина його гріха, коли згинуть його два найстарші сини, на яких спочиває надія наслідства, того наслідства, якого усю велич і вагу він добре знає; Авесалом вмирає ганебною смертю (2 Сам. XVIII, 14), убивши вперед свого брата Амнона (2 Сам. XIII, 28), переслідує свого батька, зраджує його, завдає йому найгірших образ, намагаючись захопити царський престол.

---

[41] Св. Петро, проповідуючи до юдеїв, згадає теж і пророцтво Давида щодо особи Христа-Месії, про якого передвіщає Св. Писання (Ді., гл. II).

Це справжні «страсті Давида», «страсті», у яких цей великий цар дає доказ подиву гідної віри. І можемо сміло сказати, що цей великий монарх у повені неспокоїв і труднощів — так особистих, як і свого царювання — оказується більшим й величнішим ніж у порі щастя, радости і спокою. Та вже найбільш зворушливою і подиву гідною ця його покірливість, бо саме покірливість чи не найкращий доказ й ознака цього, що душа дійшла до вершин совершенности, коли вона навіть бажає і любить бути погорджуваною і приниженою! (2 Сам. VI, 22; XVI, 12).

Глядячи уважно на цю велику постать Давида, ми можемо зрозуміти, як великий вплив мав він на розвиток віри в Ізраїлі. А Псалми, що їх він складає й передає народові, ще більше поглиблюють той вплив. Однак той муж, що був тільки людиною і в многих випадках слабкою, немічною й грішною людиною, людиною і «нічим більшим», удостоївся стати образом — зображенням Царя в повному значенні цього слова, — Царя, який мав прийти й якого всі очікують. І Ізраїль щораз виразніше й виразніше «бачить» у Давиді прообраз Царя-Месії — Царя всемогутнього, але теж і наймилостивішого.

Я нині ще слабий, хоч і помазаний на царя. (2 Сам. III, 39).

Так сказав Давид сам про себе. Та не лише сказав, але й своїм життям виявив це. І Ізраїль, так із стосунків з Давидом, своїм царем, як теж і з «леґенди», яку створив собі щодо особи свого царя ще за життя його, значно розширив своє поняття про Бога. Він уже пізнав велич і всемогутність Бога, а завдяки Давидові він, Ізраїль, розвиває своє поняття про доброту і милосердя Бога, цю доброту й милосердя, що їх Давид так часто оспівує у своїх Псалмах. Бо ж і сам Давид, як тільки може й де лише може, дає пречудовий приклад поблажливости і лагідности, за що навіть нераз накликає на себе гіркі докори друзів своїх, докори, що в наших очах і в нашому розумінні є найбільшою похвалою для Давида. Наприклад, Йоав, син Церуї, докоряє йому:

Бо ти любиш тих, хто тебе ненавидить, і ненавидиш тих, хто тебе любить! (2 Сам. XIX, 7).

Скільки ж то разів він не старався з'єднати розділене й розсварене стадо, полагоджувати миролюбно спори й суперництво!

І прихилив він собі серця всіх людей Юди, всіх як одного чоловіка, і вони послали сказати цареві: «Вертайсь назад — сам і всі твої слуги». (2 Сам. XIX, 15).

Та вже найважливішою заслугою Давида є те, що він виявив справжню суть Закону Мойсея, того Закону, що у цьому часі був навіть мало знаний. Пробачуючи заподіяні йому кривди та віддаючи добром за зло, Давид розкрив підставові вимоги того ж Закону. Наприклад, внукові Саула Мерібаалові, який передше зрадив Давида й опісля красномовною промовою прохає прощення, Давид відповідає коротко:

Та чого ти так розводишся словами? Я вирішив: ти й Ціва поділитесь посілістю. *(2 Сам. XIX, 30).*

Забуваючи всі заподіяні йому кривди й образи, Давид так гірко оплакує і болів над втратою свого сина, який зрадив, образив, ще й переслідував його:

І обернулась того дня перемога в жалобу. *(2 Сам. XIX, 3).*

Бог зсилає пошесть на місто, як кару за провину перепису населення, і на току Орни, де опісля буде взнесений храм, у якому «Ісус буде поставлений перед Господом» (Лк. II, 23), Давид бажає жертвувати собою і своїм життям, щоб вимолити пощади для «свого стада»:

Дивись, це ж я згрішив, я провинився! Ці овечки — що вони зробили? Нехай твоя рука буде проти мене та проти дому батька мого. *(2 Сам. XXIV, 17).*

Усі ці «свої страсті» Давид приймає без нарікання і переносить їх, як спокутування за свої гріхи:

Лишіть його, нехай проклинає, бо це Господь звелів йому. Може, Господь зглянеться на моє горе й віддасть мені добром замість сьогоднішнього прокльону. *(2 Сам. XVI, 11, 12).*

Таким чином Давид — можливо навіть несвідомо, — приготовляє душі тих, які вважали терпіння ганьбою і згіршенням, до зрозуміння і пізнання Таїнства Відкуплення. Без сумніву, що це зрозуміння приходить дуже поволеньки, але певним є, що після Давида віра може вже дати відповідь або принаймні початок відповіді на деякі питання і труднощі. Зрештою тепер уже є неможливим обминути щонебудь з наказів Закону. І тому в ері пророкування, яка скоро вже дійде до найвищого розквіту, пророки звернуться до Ізраїля з гіркими докорами й болючими закидами.

Досі треба було виховувати той нарід і скріплювати у вірі, наче мале дитя. Давид допоміг цій вірі розвинутись у глибінь. Тепер вона вже може опанувати усе життя, «пуститись на відкрите море». Отже Давид допоміг вірі закріпитись не лише у глибині, але й у кожному кутку душі свого народу, спрямував віру на дорогу тієї любови, прощення і вірности, якою мусить ступати кожна дитина, що живе в царстві свого Батька. Тепер уже життя з віри є справді оформлене й закріплене й Бог може вимагати такого життя від свого народу.

*
* *

Ми бачимо, що Закон, ледве проголошений і точно виложений на Синаї й опісля у Сихемі, зазнав щось подібного до «затемнення сонця». Зберіганою була лише перша Божа Заповідь: «Нехай не буде в тебе інших богів крім мене». Але, починаючи з Давидом, цілий Закон стане наче фундаментом святого Міста, бо Єрусалим буде не лише осідком царської влади, але, за вимогою «Второзаконня», єдиним місцем єдиного Богопочитання, місцем «мира і наслідства»:

На те місце, що вибере Господь, Бог ваш, щоб там перебувало його ім'я, туди перенесете все, що я заповідаю вам.

(Втор. XII, 11).

І ось вкінці прийшла вже ця пора, яку передбачав Мойсей і яку передвістив народові:

Ви не будете робити, як оце тут сьогодні ми робимо, що видається кому добре, бо ви ще не ввійшли до місця спочинку й насліддя, що Господь, Бог твій, дає вам.[42] *(Втор. XII, 8, 9).*

Вже перейдено Йордан, здобуто Обіцяну Землю і засновано вже царство Божого народу. Тепер Ізраїль не може вже робити це, що кому подобається. Він увійшов у Боже насліддя. Та відтепер і надалі не вистачає тільки сама одна перша Заповідь: «Усунь-

---

[42] Те саме у Втор. IV, 14: «А мені заповідав Господь того часу навчати вас установ і велінь, аби ви їх виконували на землі, в яку оце маєте ввійти».

те чужоземних богів!» Ізраїлеві треба почати «жити Богом», життям з віри і любови, служити свому Богові справжнім Богопочитанням, заховувати й виповняти ввесь Закон, бо ж той Закон охоплює і нормує цілість духового і релігійного життя, яке тільки на ньому спочиває й через Закон утверджується. І тут чи не багато значущою є чудесна молитва Соломона при врочистому відкритті й посвяченні величавої Святині, молитва, що немов започатковує той «новий лад», в якому Богопочитання буде згідне з усіма вимогами Закону, а виповнювання Закону справжнім Богопочитанням: Ось молитва Соломона:

Тож вислухай благання слуги твого і народу твого Ізраїля, коли будуть молитись на цьому місці ... вислухай і прости ... Коли хтось согрішить проти ближнього свого, і коли цей накладе на нього присягу, щоб він поклявся, і коли він прийде з присягою перед твій жертовник у цьому домі, то ти вислухай з неба і вчини суд над слугами твоїми: осуди винного, обернувши його провину на його голову, й виправдай безвинного, віддавши йому за його справедливістю. Коли народ твій Ізраїль буде побитий ворогом за те, що згрішив перед тобою, але потім навернеться й стане прославляти твоє ім'я, просити й молитись перед тобою в цьому храмі, то ти вислухай з неба й прости гріх твого народу Ізраїля й поверни їх у землю, що дав їм та батькам їхнім. Коли замкнеться небо й не буде дощу за те, що вони згрішили перед тобою, але потім візьмуть молитись на цьому місці й прославляти твоє ім'я, й навернуться від свого гріха, бо ти впокорив їх, то ти вислухай з неба й прости гріх слуг твоїх, твого народу Ізраїля, напутивши їх на добру путь, якою їм ходити, й пошли дощ на твою землю, що дав твоєму народові у спадщину. Коли настане голод у землі, чи буде пошесть, чи засуха, чи ржа, чи сарана або черва; або коли його тіснитимуть його вороги в якомубудь з його міст, або буде якась нужда чи якась хвороба, то всяку молитву, всяке благання від будьякої людини або від усього народу твого Ізраїля, коли хтонебудь зазнає біди й нужди та простягне руки до цього храму, то вислухай з неба, з місця твого перебування, прости й відплати кожному за всіма його вчинками, ти, що знаєш серце кожного, бо ти єдиний знаєш серце синів людських, щоб вони боялись тебе й ходили дорогами твоїми по всі дні, доки житимуть на землі, що ти дав батькам нашим. Навіть коли б чужинець, що не з твого народу Ізраїля, при-

йшов з далекої сторони ради імени твого великого, потужньої руки твоєї та розкритих обіймів твоїх, — коли б він прийшов і молився в цьому храмі, то вислухай його з неба, з місця твого перебування, й зроби все, чого просив би чужинець, щоб усі народи на землі спізнали твоє ім'я й щоб боялись тебе, як народ твій Ізраїль, та щоб знали, що дім цей, що я збудував його, носить твоє ім'я. Коли народ твій виступить на війну проти ворогів своїх тим шляхом, яким ти його пошлеш, і буде молитись до тебе, обернувшись до цього міста, що ти вибрав, і до храму, що я збудував імені твоєму, то вислухай з неба їхню молитву та їхнє благання і вчини їм правду. Коли вони согрішать перед тобою, — бо нема людини, що не грішила б, — і ти розгніваєшся на них і віддаси їх ворогові, й заберуть їх у полон та відведуть чи то в далеку, чи в близьку сторону, і коли в землі, куди їх відведуть у полон, вони схаменуться й навернуться, й будуть до тебе молитися з землі своєї неволі, кажучи: Ми согрішили, ми вчинили беззаконність, ми винуваті,— і звернуться до тебе всім серцем своїм і всією своєю душею з землі неволі, куди їх зайнято у полон, і молитимуться, обернувшись до своєї землі, що ти дав батькам їхнім, і до міста, що ти вибрав, і до храму, що я збудував імені твоєму, — то вислухай з неба, з місця твого перебування, їхню молитву та їхнє благання, вчини їм правду й прости твоєму народові, що согрішив перед тобою. Тож тепер, Боже мій, нехай очі твої будуть відкриті й вуха твої нехай сприймають молитву в цьому місці! Устань же, Господи, Боже мій, і йди на місце твого спочинку,— ти й кивот сили твоєї. Священики твої, Господи Боже, нехай одягнуться в спасіння і твої вірні нехай радіють у достатках. Господи Боже! Не відверни від себе помазаника твого, згадай про ласки для Давида, слуги твого. *(2 Хр. VI, 21—42).*

Оце по раз перший Ізраїль так торжественно заявляє готовість виконувати свої релігійні обов'язки. І тут ідеться вже не тільки виключно поборювати ідолопоклонство, але вже покірна й гаряча згода і готовість перетворити дотеперішній спосіб життя й обичаї на такий, що буде опертий на цілості моральних законів.

Відтепер бути справді віруючим — це вже не лише поступати вперед дорогою віри, але стояти твердо на цій дорозі. Від людини вимагається, щоб вона жила так, як повинна жити Божа дитина. Тож тепер Богопочитання, що згідне з духом, принци-

пами й вимогами моральних законів, стане для Ізраїля немов «каменем протикання», бо це Богопочитання згідне з духом Закону буде визначеним точно «життєвою силою віри».

І Біблія виразно підкреслює, що, якщо душі утримають інтимну і тісну сполуку з Богом, то тоді вони є повністю вірні справжньому Богопочитанні й Законові. Але коли помимо дбайливого заховування зовнішнього Богопочитання ці самі душі пускаються на дорогу морально злу, то це певна ознака, що їхня віра захиталася.

Відтепер теж і пророки виступатимуть дуже гостро проти формалізму і відсталости народу, зокрема священиків, та навіть осудять обрядове Богопочитання, якщо в ньому не є зберігання дух Закону і то Закону в цілості.

Якщо Ізраїль випустить з уваги це, що Бог проникає розум і серце, що прагне любови за свою любов, то тоді пророки спалахнуть гнівом і гострими словами пригадають, що Бога треба почитати «духом і правдою». Та щоб пізнати й насвітлити тісний зв'язок цих трьох чинників — віри, Богопочитання й Закону — треба з найбільшою увагою прочитати сторінку за сторінкою усі Книги Пророків. І ось знову починається довге й важке перевиховування . . . Але чи можна тому дивуватись?

Роля — посланництво кожного пророка є завжди точно означена і зумовлена подіями й вимогами часу, та спрямована на найбільш необхідні питання й потреби, щоб їх захищати або вкорінювати у серцях народу. Деколи завданням пророка є поборювати ідолопоклонство й захищати віру. Наприклад, такою є роля пророка Іллі:

Коли Господь є Бог, ходіть за ним; коли ж це Ваал — ходіть за ним. *(1 Цар. XVIII, 21).*

Роля Ісаї — надати вірі напрям і характер універсальний:

Я прийду, щоб зібрати всі народи та язики, і вони прийдуть та узріють мою славу. *(Іс. LXVI, 18).*

До речі Ісаї належить виступити проти «мертвої букви» і формалізму та вимагати чистоти серця:

Та ось на кого я дивлюсь ласкаво: на вбогого й скрушеного духом, і на того, що тремтить перед моїм словом.

(Іс. LXVI, 2).

А післанництво Єремії й Амоса — передусім п'ятнувати несправедливість, жорстокість і лицемірство та розвивати в житті чесноти любови ближнього:

Чого ж то моя улюблена шукає в моїм домі, вона, що з багатьма лукаве намислювала? *(Єр. XI, 15).*

Слухайте це, ви, що раді б бідного пожерти і вигубити вбогих краю... Господь поклявсь гординею Якова: повіки не забуду ані одного з їхніх учинків. *(Ам. VIII, 4, 7).*

І вкінці немов укоронування післанництва пророків щодо віри — це об'ява Осії про життя душі в тісній сполуці з Богом, якнайкращу ознаку справжньої віри й вірности:

Я заручу тебе собі навіки...,
в справедливості й у праві...
Я заручу тебе собі в вірності... *(Ос. II, 21, 22).*

*
* *

Коли поглянемо на ці неспокійні й мутні віки та уважно розважимо основні риси тих віків, то не можемо не доглядіти цього майже трагічного їхнього характеру й становища. Це пора затяжної і довготривалої боротьби з усілякими безперервними спокусами та злом, що їх події з одного, а людська природа з другого боку не перестають спрямовувати й використовувати проти віри.

І глядячи на цей період життя Ізраїля, ми можемо і для себе винести немало цінних наук. Найперше можемо зауважити ці загальні, звичайні спокуси, які все ж таки захитують цю слабку ще віру, що тількищо починає закріплюватись. Ці спокуси народжуються з сутику з Богопочитанням поганських народів, якими окружений Ізраїль. Приклад легкого неморального життя, їхня витончена цивілізація й наука на вищому поземі як в Ізраїля, розкоші життя, звабливість нових ідей, спрага набуття знання — це все аж надто сильна спокусливість! І ось у «моменті» Ізраїлеві даний Закон, цей строгий Закон, що одне з цього забороняє, а друге відкидає. Закон надто суворий і тількищо проголошений, як уже стає «застарілий». Можливо... Спокуси тіла і духа, що підривають і поволі вбивають віру (1 Тм. VI).

Очевидно, що проти такого нахилу й поглядів негайно постає протидіяння Пророків. І тут подиву гідною відданість Законові Амоса й Іллі, цього «дикого» пустельника, туга за батьківщиною Осії... А Єремія, починаючи свою пророчу Книгу, каже:

Я згадую про любощі твого юнацтва..., коли ти ішла за мною у пустиню, у незасіяну землю. (*Єр. II, 2*).

Без сумніву, що ці часи не були зразком морального життя, але все ж таки саме тоді був заключений Заповіт між Богом і його народом, тоді, коли Ізраїль був найбідніший і за винятком Бога нізвідки не міг мати допомоги, Ізраїль переживав найщасливіші хвилини свого життя. Саме там, у пустині, Бог говорив безпосередньо до його серця. Тож Осія закличе:

Я знов оселю тебе в наметах, як у дні призначеного свята. (*Ос. XII, 10*).

І Пророки протидіють негайно та невтомно, закликаючи нарід до скромности, вбогости, стриманости й чистоти життя.[43] Скільки ж тут прегарних наук, висловів проти пустоти жінок, їхніх прикрас і фарбувань! Скільки пересторог проти «техніки й поступу» цивілізованих народів! Ізраїлеві потрібно не колісниць й модерної зброї, а віри в поміч й опіку Бога. «Второзаконня» зобов'язує навіть царя жити скромно й праведно:

Тільки він нехай не заводить собі багато коней... Жінок теж нехай не заводить собі багато... Так само срібла й золота нехай не нагромаджує собі занадто. Закон Господній нехай тримає в себе та читає його, поки життя йому на світі... (*Втор. XVII, 16, 17, 19*).

Та не всі царі Юдеї й Ізраїля чинили те, що «довподоби Господеві». Багатства, гареми і честолюбство увігнало їх в ідолопоклонство так, що вони затратили віру в живого Бога, свого опікуна й провідника.

Тверда, але й виховавча це поука! Поука, що повсякчасно була і досі є актуальною й важливою, бо виявляє нам, що хоч

---

[43] Св. Петро в свому Посланні теж буде навчати й закликати до стриманости і через віру протидіяти злу (1 Пт. V).

ласка віри є Божим даром, то однак ми мусимо завжди заздрісно боронити її перед спокусами та підтримувати її любов'ю ближнього.

І це саме тому, щоб дати нам приклади того життя з віри та з якою геройською вірністю належить зберігати її; Боже Провидіння передало нам Книги Рути й Товита. Велика благородність цих двох осіб, що живуть в убожестві, а навіть у злиднях, а радість і спокій цих мужніх душ випливає з їхньої живої й гарячої віри, з безмежного довір'я на Божу доброту, з захоплення Його величчю. Тут ці дві душі заховують свою глибоку віру й вірність Богові та мають пізнання правди лише шляхом простого і невишуканого життя та через щире бажання безперестанно перебувати в присутності Бога і тісній сполуці з Ним.

* * *

Однак зберігана віра навіть у взірцевому, але надто спокійному й вигідному житті без болючих випробувань не могла б достатньо глибоко вкорінитися в душі. І приклади Рути й Товита багатозначні стосовно цього... Тож Бог шляхом подій і болючих допустів буде викликати чи старатись викликати в Ізраїлі «стрибки» його віри.

Цей новий спосіб поступування, що його Бог застосує до Ізраїля, є найкращим «показником» у розвитку його віри. Бог поставив вже віру Ізраїля на достатньо твердих основах і забезпечив її сильними «підпорами» так, що тепер може вимагати від свого народу іти «наосліп» за Його волею і то без матеріяльно наглядних доказів і дочасної нагороди. Давніше за провини Бог негайно зсилав кару, а за вірність нагороду, що для слабкої і хиткої ще дитини було заохотою до віри з одного боку і підтримкою віри з другого. Тепер Ізраїль може вже зрозуміти: що його не стрінуло б, він ніколи не розчарується в надіях і їх покладе на Бога, хоч події, які незабаром наспіють, будуть дивними й незрозумілими, якщо глядіти на них тільки тілесними очима.

Коли Ізраїль змішується з поганськими народами, разом з ними бере участь в їхніх гріхах, його добробут замітно росте: зв'язки й подружжя з чужинцями-поганами приносять йому багатства, квітучу торгівлю й спокій на його кордонах. Яка ж це страшна спокуса для віри! Даремно Пророки напоминають й кару

Божу передвіщають... А коли ця кара впаде на Ізраїля, як от напади ворогів, убивства, грабежі, як же ж тоді легко складається переконання, що бог сусіда сильніший ніж Бог Ізраїля, та, попадаючи в ідолопоклонство, почитати бога свого сусіда!

Вони Господа відцурались і мовляли: «Таж його немає! І не поб'є нас лихо... Пророки станутъ, немов вітер, і слова в них немає». *(Єр. V, 12, 13).*

Навіть самі царі неспроможні доглядіти «Божого пальця» у цих подіях, які приходять. І між царями вже рідкісні справжні слуги Божі. Та все ж таки друга Книга Хроніки, говорячи про Єзекію, підкреслює:

Бог його покинув, щоб випробувати його й довідатись про все, що в його серці. *(2 Хр. XXXII, 31).*

Бог немов хоче вказати, якої саме постави душі Він очікує від свого народу.

Та лише одні або майже лише одні Пророки «бачуть ясно» і їхні докори свідчать про їх здоровий осуд. Їхня гаряча віра, їхне палке слово — разючий контраст з нестійкістю народу:

...Я зроблю слова мої вогнем в устах у тебе, а народ цей — дровами, і він пожре їх. *(Єр. V, 14).*

Зокрема картаючий голос Пророків піднімається проти тих злих пастирів, що нарікають:

Мир! Мир! — коли миру немає. *(Єр. VIII, 11).*

І пригадують одну істину, цю правду, якої засліплений нарід вже не розпізнає й не зважає на неї:

Бо ось Господь прийде у вогні, і наче вихор — його колісниці, щоб вилити свій гнів пожаром, свої погрози — полум'ям вогненним. *(Іс. LXVI, 15).*

Само собою зрозуміло, що так палке слово не могло не пройняти серця тих, до яких воно було спрямоване, та мусіло спонукати кожного застановитись — хоч у дусі — над своїм життям і взаєминами до Бога і принаймні постановити змінитися на краще. Ось чому можемо сказати, що Пророки, зокрема Ісая, що з невтомною силою виступав проти гордости, цього коріння проти віри, надали новий напрям і поштовх вірі, переносячи її з площини загально спільнотної на площину особисто-індивідуальну.

Інакше кажучи: вони підкреслили вагу і значення віри у житті кожної людини зокрема, тобто видвигнули на перший плян те, чого віра завжди вимагала. Навчання Пророків закликало нарід до такої віри, яку оживляв би особистий зв'язок з Богом, та зосібна воно закликало до ревного практикування тієї віри у щоденному житті.

І тут випробування, допуст, був саме найкращою нагодою розбудити приспану совість. Викриваючи гординю Ізраїля, Ісая вдарив по найболючішому місці, по злобі первородного гріха, яка відвертає увагу людини від тієї істини, що віра, дарова ласка Бога, а підсуває людині думку стати самій Богом для себе. Ісая твердить:

А як не вірите, не встоїтеся. *(Іс. VII, 9).*

Це значить: якби навіть і цілий світ виступив проти вас і ви остались б самі-самісінькі та ще й без жадної зброї, то якщо матимете віру, справжню безграничну віру, будете сильні силою самого Бога, що у вашому серці. Постава й навчання Єремії, цього єдиного оборонця віри й правди у вирішній хвилині для життя і майбутности Ізраїля, дає незаперечне підтвердження навчанні Ісаї. І як бачимо, Пророки не вагаються надати свому навчанні «всемогутньої сили й непоборних доказів». В міру гріхів Ізраїля і його невірностей Пророки закликають нарід в ім'я Бога до віри: кожний з Пророків причинився до поглиблення й укорінення віри в серцях синів Ізраїля. І завдяки Пророкам Ізраїль віднайшов почування «особистої віри»: багато неясностей були роз'яснені, а поняття про Бога поширилось та поглибилось.

Та й зі свого боку Бог ще ніколи, як тепер, так дуже не старався навернути свій нарід і здобути собі його серця раз гіркими, то знову лагідними словами — якраз тепер, у цих важких і болючих часах, коли Ізраїль з такою невдячністю відкинув і погордив Його любов'ю. Він невтомно відкриває Ізраїлеві «хто Він є і чим Він є» для Ізраїля. Кожний предмет віри й кожна правда віри ясно виложені в Книгах Пророків. Вони вияснюють, чому саме маємо служити Богові й Його любити, навіть з такою стислістю й обґрунтованням, як це роблять наші доґми:

Я, я — Господь: нема спасителя, крім мене!
Так говоритъ Господь, ваш відкупитель, Святий Ізраїля...
Я — Господь, Святий ваш, Творецъ Ізраїля і Цар ваш.
(Іс. XLIII, 11, 14, 15).

Що хвилини лунає голос Пророків, пригадуючи Ізраїлеві на святість Бога, Його велич і Його права як Творця, як Батька, на Його любов як Обручника — про що найбільше голосить Осія. Тепер уже Ізраїлеві не може бути невідоме, чого саме Бог очікує від нього, нічого укритого з Божої величі та хто й який є його Бог, Бог Ізраїля. А коли світ і «дочасне» очаровує духа і змисли того народу, Бог теж у свою чергу через Пророків хоче очарувати його своєю красою, добротою й благодатями:

Ти ввів мене в оману, о Господи, і я дав себе ввести в оману. (*Єр. XX, 7*).

І щоб очарувати й захопити свій нарід, Бог не пропустить нічого, навіть не бракує чарівного образу — сильветки Відкупителя, про якого згадка стає все більш і більш живою та близькою. Ось яке безмежне багатство віри, як спадщину і добро, намічає Бог дати Ізраїлеві, Ще ніколи досі ім'я «Скеля», що його Псалмопівці надали Богові, не становило так твердого й виразного моноліту з тими скарбами, які Бог передає своєму народові на те, щоб вони стали заборолом й оборонним валом його віри.

Очевидно, що Ізраїль ще й тим разом може не прийняти їх, але тоді вже жадного виправдання не буде для нього. Це бо вже зближається пора, коли вибраний нарід буде так достатньо обізнаний з правдами віри, що буде зрілий і спроможний так до пізнання і до добровільного поповнення гріха проти Духа, як і до переходу зі знання до любови.

*
* *

Хоч Ізраїль згрішив тяжко, але все ж таки ще не вмерла його віра. Колись з пошматованого гріхами серця Давида вирвався болісний крик могутньої віри, а тепер жахливе випробування, допуст цього подвійного вигнання, дало Ізраїлеві нагоду глибше усвідомити собі правди і багатства своєї віри.

В Палестині залишається невеличка горстка народу, який в поневоленні страждає жахливо. В Єгипті, де кращі умови життя і де переселились багаті, які дбали перш за все про своє безтурботне життя і про себе самих, само собою зрозуміле, що там протягом довгого часу ця «діяспора» не принесла багато плодів. Але у Вавилоні, куди насильно була переселена найкраща вітка

народу — священики, книжники, освічені, високопоставлені одиниці й т. п., становище було більш ускладнене. Тут за енергійним старанням виселенців їхній матеріяльний стан був не найгірший. Тут бо завдяки опортунізмові завойовників життєві умови були навіть задовільні (порівн. Книги Естери і Даниїла). Зате виселенці нестерпно терпіли під духовим допустом в наслідок втрати святого Міста і віддалі від нього. Про це зворушливими словами й образами найкраще говорить Псалом, що починається словами:

Над вавилонськими ріками. *(Пс. CXXXVII).*

Єдина віра і надія дають тим нещасним вигнанцям силу перенести важкий допуст. Вони завжди сповнені надією на поворот до Єрусалиму та відбудову царства. І ця надія полонює всі їхні думки. Приготовляючись до цієї щасливої хвилини повороту й опираючись на тих основних думках і даних, що були їм об'явлені про віру, вони створюють собі справжню теологію.

Післанництво, — роля Єзекиїла, тісно пов'язана з історичними подіями, збагачує віру новими скарбами. Провідною думкою й основною темою його навчання — це протиставлення безмежної святости Бога, яку він звеличує, і гріхів-переступів Ізраїля, за які Бог карає; в дальшому він вказує на необхідність каяття.

Але до цієї основної теми, яку Єзекиїл обговорює з великою принциповою строгістю, він додає ще й інші засадничі правди, які теж необхідні до повного пізнання і розквіту віри: ствердження особистої відповідальности і справедливої нагороди чи кари залежно від діл.

Очевидно, що це навчання Пророка мало величезне значення. Відтепер свідомість релігійно-моральної індивідуальної совісти зайняло належне місце в духовому житті Ізраїля. Якщо десь ще стрічаються хибні поняття про щастя і чесноти, про нещастя і гріх, то вони вже і рідкісні, і не довго триваючі. Поле справжнього духового життя, що його обробила й запліднила віра, помалу починає приносити плоди. Вже бо остаточно заложені тверді основи під моральне життя, а «права» Бога точно пізнані і загально визнані.

Однак вже незабавом це духове життя натрапить на деякі критичні проблеми, передусім на «питання терпіння» праведного і винагородження. І саме у цьому часі Богом надхнений автор Книги Іова пише цю чудову поему, цей величний монолог душі, яка зіткнулась з необнятою тайною Божої волі. А ще

якийсь час й автор Книги «Мудрість» відкриє нам дещо з тайни спасительної любови.

*
* *

А якщо ми хотіли б краще пізнати, до яких духових обріїв віри й надії звертаються тепер очі віри Ізраїля, то тоді треба далі питати Єзекиїла. Як усі Пророки, його попередники, так само й Єзекиїл у першу чергу наполягає на засадничу поправу обичаїв, а крім цього він теж з особливою енергією старається розвинути в Ізраїля віру у спасіння. Це спасіння буде виключно даром Божої ласки і Бог дасть його ради прослави свого імені. Наслідки того спасіння будуть по суті чисто духовими, головним чином це буде оновлення сердець:

Я дам вам нове серце, і новий дух вкладу в ваше нутро. Я вийму кам'яне серце з вашого тіла й дам вам серце тілесне. Я вкладу в ваше нутро дух мій. *(Єз. XXXVI, 26—27).*

І цей Пророк, що виявляє стільки людських почувань, сповіщає теж прихід доброго Пастиря, якого серце буде сповнене ніжністю й милосердям:

Сам, сам я буду дбати за моїх овець і буду їх доглядати... Ви — мої вівці, вівці мого пасовиська, а я — Бог ваш.
(Єз. XXXIV, 11, 31).

Але він не вдоволяється тільки тим, що дає нам подих юности цієї євангельської благовісти. Його пророчий дух сягає ген по кінець віків і часу та навіть ген «по тамтой бік», начеб він хотів схопити ще й іншу Божу благовість про цю незбагнену таємницю, про яку віра досі ні не запевнила, ні навіть не дала вияснення.

Зокрема можна припускати, що величне видіння про розкинені на рівнині кості, які на очах пророка повертають до життя, вказує на надію воскресіння (Єз. XXXVII). Та це видіння є теж образом тієї могутньої віри, яка не вагається вірити навіть у неможливе тоді, коли виглядає, що все втраченим, тієї віри, яка непохитно покладається на обітниці свого Бога в певності, що смерть передає життя.

Як бачимо, Єзекиїл не лише покладає великі надії на «майбутнє», але підготовляє «це майбутнє» й «працює» для нього. Без сумніву, що тут майбутнє є бачене передусім з площини національної, але теж може ще більше з площини релігійної, бо ж в Ізраїля вони обі якнайтісніше пов'язані разом. Він поширяє й поглиблює обрії віри так широко і так глибоко, куди вона досі ще не сягала. Останній розділ його пророчої Книги представляє образ майбутнього, відбудованого храму в оновленім царстві Ізраїля (Єз. XLVIII).

І ось так Пророки, зокрема Єзекиїл, закінчили досліджувати основно царину віри та підготовили його на прийняття повного Об'явлення — Об'явлення Христа. Але не лише Пророки обробляли це поле, бо й увесь нарід Ізраїля допомагав і, здається, що незле допомагав їм у цьому. Бо ж священики і книжники, хоча без сумніву у меншій мірі, продовжують «свою роботу» в діяспорі. Синаґоґи множаться скрізь по цілій діяспорі, розпорошений нарід привертається так до слова Божого, джерела своєї віри, як і до Закону, який не лише підтримує в народі віру в присутність Бога серед нього, але теж виявляє волю Божу та просвічує духа.

І діяння Пророків, що зуміло пробудити і поглибити віру в Ізраїля, спричинило теж його повернення до Закону, але не до Закону, як мертвої, бездушної букви, а до Закону животворчого та оживленого духом. Тож тепер голос Пророків може вже замовкнути, а Святиня світити пусткою. Закон уже глибоко врізався в серця Ізраїля, а його вчені-книжники будуть досліджувати розуміння і значення Закону, дбати, щоб його полюблено та додержувано з незламною вірністю. Вони теж дбатимуть, щоб запобігти всякому хибному тлумаченні й усякому відхиленні від нього. Це пора, коли Ізраїль великими кроками прямує до вироблення своєї теологічної доктрини та остаточного упорядкування Святих Книг, у яких він закріпить назавжди словесне передання; — це пора, коли священики точно виложать вчення Тори, а книжники — вчення Мудрости.

Ми бачимо, як з цього страшного випробування-допусту, вигнання і розсіяння вибухає і піднімається чистіше й животворніше, як ніколи досі, полум'я віри Ізраїля. Бо ж дійсно, ще ніколи дотепер Ізраїль не намагався зібрати і з'єднати так основні науки Біблії, як теж поодинокі її частини, тієї Біблії, що по кінець віків і часу буде світильником віри.

Ми знаємо добре, скільки поневолень і переслідувань зазнав цей Божий нарід і то не лише у часах перед нар. Христа, а теж

і опісля. Але з його славного минулого залишиться назавжди одне могутнє свідчення — незаперечні докази його живої віри, тієї віри, що стала так могутньою тільки завдяки незліченним мученикам за неї з одного боку, а Святим Книгам з другого. І ці Святі Книги — це незрівняний скарб теж для майбутніх віків. Вони, ці Святі Книги, є немов сховище Божого Об'явлення — Книги вічні, вибрані в повному того слова значенні!

Чи треба додати, що це звернення до перводжерел, це дошукування первооснов, довге, важке й терпеливе досліджування святих текстів, що йому віддається Ізраїль, повинно стати для нас прикладом й дороговказом ? !

Вдоволятися самим бездушним прийняттям віри і не старатися поглибити її та збагатити, може довести до гріха проти цієї віри. Лише той, що невтомно кормить своє серце і свого духа завітом Бога, може відкрити значення й багатства цього скарбу, яким є віра; і лише той може зрозуміти, що його віра розкривається на так безграничні таїнства, яких вичерпати навіть вічність неспроможна.

*
* *

Хоча й скромно, але Святиню все ж таки відбудовано, та Ізраїль як держава вже не підніметься. Та зате показуються нові докази живучости його віри. Із зродженням «юдаїзму» вся моральна сила й енергія народу зосереджується не лише на оборону і збільшення релігійних цінностей, але й на поширення, розповсюдження своєї віри. Вже пішли за границі Палестини останні Писання Ісаї, розносячи віру Ізраїля в единого всесвітнього Бога. Ген у далекій Олександрії і на всіх берегах Середземного моря народи заздрісно зберігали ту мудрість, яку передали їм їхні предки та невпинно збагачували її.

Як далекі вже ті часи, коли Ізраїль тремтів перед найменшим короленятем, своїм сусідом, і невпинно наражував своє життя і свою віру у нерівних боях! Хоч Ізраїль знову попав у нестерпне ярмо сусідньої держави, хоч як манить його спокуса піти на «коляборацію», співробітництво з окупантом і тим влегшити собі життя, то однак він не вгнеться і твердо тримається. І якщо він ще «тримається», то це виключно завдяки своїй вірі! Його непохитна віра є не лише джерелом сили у його спротиві,

але теж — і це найважливіше — у цій своїй вірі він черпає силу оставати вірним Законові. І за свою віру герої Ізраїля без вагання віддадуть своє життя: Елеазар, Макавеї і безліч інших, яких імена нам невідомі.

Бо єврей не «заломиться» цілковито так, як інший нарід. Він навіть серед найжорстокішої окупації залишиться ревним, «упертим» поклонником свого Бога, непохитним охоронцем свого Закону. Годі точно збагнути, котрий саме з цих усіх важких етапів розвитку віри ізраїльського народу найкраще виявляє цей розвиток, найбільше допоміг тому розвиткові. Але без сумніву зробила це сукупність тих усіх правд, що їх з такою «заздрістю» зберігає Біблія; цей світильник Об'явлення, якого вона є оборонцем і сторожем. А Христос високо підніме той світильник, щоб ним просвітити й осяяти ввесь світ. Христос «виповнить» Об'явлення, зокрема закладе основу під віру в воскресіння та життя вічне. І так здійсниться та надія, якої зародок у Старому Заповіті з останніх часів засіяв у душі Божого народу.

І це саме та надія є найкращим й одночасно найсміливішим виявом віри, яку ніщо не могло вбити, а навпаки — все допомагало до її поглиблення. Віра в позагробове, посмертне життя вказує на те безграничне довір'я і впевненість Ізраїля в доброту й милосердя Бога, в Його любов до людини. І ця віра є так жива і так безпосередньо випереджує й виявляє науку Христа, що здавалося б, начеб Бог ніяк не міг не опертися цьому покликові-благанні. І хто зна, чи та гаряча віра не прискорила приходу Месії?

Ось так найкращі сини Ізраїля після довгого очікування й теж «шукання» у вірі свого Бога удостояться бачити свого Спасителя вже тут на землі у людському тілі, заки оглядатимуть Його повіки. Молитва старенького Симеона доказує, що те світло, яке просвіщає людей віри, має своїм джерелом Світло вічне:

Нині, Владико, можеш відпустити слугу твого за твоїм словом у мирі, бо мої очі бачили твоє спасіння. (Лк. II, 29, 30).

ЖИТТЯ З ВІРИ У ПСАЛМАХ

До тебе, Господи, я прибігаю;
не дай мені осоромитися повіки.
(Пс. XXXI, 1).

Нарід, який готов прийняти Христа такими словами й у такому духовому стані, як оцей праведний Симеон, мусів мати гарячу віру. А в Ізраїлі віра має цілковито інший об'яв і форму, як в інших народів, бо в Ізраїлі вона стихійна й справжня. Інші народи виявляють свою віру мистецтвом або обрядами: нарід Божий, якому Бог заборонив рукотворні образи і зображення Бога, виявив «словом» свій геніяльний хист Богопочитання. І в нього «слово» стало суттю його Богопочитання й основою його віри. І цей артизм слова створив справжні архітвори, якими є передовсім псалми: сукупність, збірник псалмів — це вічний, нетлінний пам'ятник віри Ізраїля.

Якщо псалми подекуди виявляють пориви серця їхніх авторів чи їх особисте, глибоке надхнення й переживання, то однак вони є найперше відгомоном, образом душі Ізраїля, зразком його молитви, поемою його життя. Доказом цього є, що жадний ізраїльтянин не вагається — і Біблія неодноразово вказує на це — пристосувати такий чи інший стих псалма, а в міру потреби й цілий псалом, щоб висловити почування або стан своєї душі.

І св. Євангелія у свою чергу виявляє те саме. Скільки ж то цитатів з псалмів у св. Євангелії! Єлисавета, а навіть Преч. Діва Марія послуговуються словами псалмів. «Вживання» псалмів стало своєрідною особливістю усіх дітей Ізраїля, бо саме у псалмах кожний може віднайти свою душу. Ідеться про навчання, чи молитву, чи звеличування-прославу Бога — Ізраїль завжди вдається до псалмів. Псалми достачають душі теми до особистих розважань і вони теж дають основу, провідну думку до офіційних молитов народу.

*
* *

Псалмам надавали своєрідного характеру подекуди теж обставини, серед яких вони поставали. Найчастіше якийсь замітний факт або особлива подія збуджували надхнення автора та давали йому привід оспівати свою віру у всемогутнього й милосердного Бога. Почавши псалмами-молитвами Давида, що здебільшого пов'язані з історією Ізраїля, через розважання Кораха й Асафа — «Пісні суму і радощів» — аж по благословення священиків до вечірньої молитви і «Посвяти» під час свят — все життя народу справді проявляється через псалми і то ще з якою «невимушеністю» і різноманітністю! Спогад про славне минуле, крик розпуки перед небезпекою, радісний спів перемоги — усе те знаходимо у псалмах, як спомини про ці величні хвилини з історії Божого народу; теж і молитви прослави Бога чи подяки за одержані ласки; плач і каяття або покірні слова упования, що розлягаються у псалмах, висловлені ритмічно й стилізовано та легко задержуються в пам'яті народу, а палка душа того народу без труду і невпинно віднаходить у псалмах себе самого і вияв своїх власних почуттів.

Зворушливо людські й одночасно Богом надхненні псалми заторкують усі можливі підставові потреби і стани душі. І саме у цьому таємниця їхнього могутнього впливу та значення. Майже непомітне зеренце, провідна думка, що попадає в серце псалмопівця, розвивається в кожному псалмі незвичайно ясно й велично. Слова кожного псалма глибоко вростають у серця всього народу і стають голосом загалу. Вони ще й тепер за наших днів займають визначне місце так у «приватній»-особистій, як і в «уселюдській»-загальній молитві.

*
* *

Подібно, як наше життя, що з одного боку зовсім простеньке, бо вже від самого свого початку звернене й прямує до свого кінця, а з другого незвичайно ускладнене тими фактами й подіями, які розсіяні на його дорозі. Так само і псалми щодо основної думки і засадничої правди мають завжди просту віру, але одночасно вони дуже ускладнені з огляду на ці майже нескінченні нюанси почувань, що їх вони передають.

Але неважливі, кількість і різноманітність станів та настроїв душі, якщо їх переважає одне й те саме основне наставлення; якщо та сама реальність (реальна й основна ідея) їх упорядковує та об'єднує. Тут цією реальністю, основною ідеєю є віра. Серед яких обставин воно не було б, для псалмопівця не є важливим навчати про Бога те, що кожному вже відоме, ні викладати якунебудь правду тієї віри чи розглядати якусь думку «Мудрости». Для нього найважливішим і провідним — оновити, «відсвіжити» свою душу, говорячи Богові й невтомно повторяючи, що Він є Бог і то його Бог, а тим самим виявити свою глибоку віру та беззастережне уповання на «свого Бога».

Час пливе й події розвиваються — одні щасливі, другі грізні і жорстокі, тільки одна-одинока реальність остається незмінна, реальність, у яку Ізраїль непохитно вірить.

Для Ізраїля немає найменшого сумніву, що Бог є реальністю, що Він лиш один-одинокий, який «Є», той Бог, що так щедро обдаровує його своїм безграничним милосердям, Бог вічний, єдиний і справжній повіки. І для псалмопівця кожна нагода є доброю, щоб сказати про це, повторювати це ще й ще раз; це для нього найголовніше і вистачальне!

Продовж псалмів знаходимо безліч найрізнородніших почувань, що йдуть одні за одними без будьякого «переходу» від однієї думки до другої. Після слів звеличування чуємо негайно крик розпуки і т. п. Але завжди ця глибока віра, яка незламно впевнена в Бога, щільно з'єднує одну стрічку з другою. Ізраїль благає свого Бога такою молитвою, яка не може остатись невислухана. Його віра сягає вище мертвої букви, вона є «запорукою того, чого сподіваємося» (Євр. XI, 1), і теж «тим, що його реальність ще не є видима, але вже дає свою сущність, а радше, яка сама є тією сущністю» (Св. Іван Золотоустий).

*
* *

Отже як бачимо, віра займає у псалмах центральне місце, бо вона є осередком життя Ізраїля. З цілого свого серця, з усіх своїх сил нарід цей з вірою прямує до Бога. Усе життя цього народу є «під знаком віри». То ж нічого дивного, що псалми сповнені звуками тієї глибокої віри так, що вони ще й для нас є зразком справжньої молитви!

Це також віра побудила псалмопівців захоплюватися Законом та цілковито підпорядкуватися тому Законові, який вони так часто оспівують. І вони любили ту залежність від Закону, бо вона давала їм глибше й інтимніше пізнання Бога. В їхніх душах, що спрагнені всього, що Боже, Бог є усім. Можна б сказати, що ці мужі мають «відчуття Бога». І тому Бог є центром, ядром усіх псалмів, а «примат»-першість Бога незвичайно міцно підкреслений на кожному місці. Бог займає осереднє і найголовніше місце, а все інше зосереджується в Ньому.

Псалмопівці до такої міри пройняті Богом, що навіть на хвилинку не можуть відірвати від Нього свого духа і серця. Можна б сміло сказати, що вони в Його присутності перестають жити своїм власним життям. Він — пульс їхньої душі та найгарячіше прагнення їхніх сердець. «Ходи зо мною і будь бездоганний» (Бут. XVII, 1). З цих саме слів Бога до Батька віруючих псалмопівці зробили собі правило й ідеал. Вони благають Бога в свою чергу:

Живи мене на твоїй дорозі!..
Світи твоїм обличчям на слугу твого. *(Пс. CXIX, 37, 135).*

А віра псалмопівців вже не спочиває головно на об'явах Бога, знаках і чудесах, як це було для їхніх предків. Поступово очищувана й вироблювана, вона стала справжньою вірою — вірою життя і життям з віри. Перебування у сяйві сонця — Бога під Його невидимим світлом, «проживати» під Його діянням-впливом, щоб у Ньому черпати життя — ось їхня надія й прагнення:

Мої скитання тобі відомі... *(Пс. LVI, 9).*

І тому з невисказаною радістю немов в екстазі співає псалмовіпець:

Але я завжди був з тобою:
ти взяв мене за праву руку.
Ти радою твоєю мене вестимеш,
і потім приймеш мене у славу. *(Пс. LXXIII, 23, 24).*

*
* *

Та Ізраїль не лише жив своєю вірою в присутності Бога і разом з Богом. Він «посідав» віру і через неї він мав Бога у себе і з собою. І псалми теж і про це говорять.

Колись доказом цього, що Ізраїль «посідає свого Бога», був знак наглядний, матеріяльний — Кивот, власність Ізраїля. А що Ізраїль сам був частинкою Бога, то втратити Кивот — було втратити самого Бога.

Численні інтервенції Бога в користь свого народу ще більше запевнили Ізраїль, що Господь-Ягве є тільки «його Бог». Ізраїль покликається на це не лише з довір'ям, але теж неменше з гордістю.

Таж ти — святий,
возсідаєш на хвалах Ізраїлевих! *(Пс. XXII, 4).*

Опісля Ізраїль ясно бачив присутність Бога в подіях своєї історії й ніхто вже не міг сумніватися, що слава Всевишнього оселилась серед свого народу та що кожної хвилини Він готовий простягти руку допомоги. Але тепер вже вимагається від Ізраїля, щоб він «вірою посідав свого Бога», бо він вже може достатньо зрозуміти, що Той, хто Дух, не може ні «бути замкнений» у якомусь туземному матеріяльному місці перебування, ні не можна «посідати» Його будьяким матеріяльним способом.

Він згадує слова Мойсея, що доручав шукати Бога ні на небі, ні за морями, а зробити Йому місце у своїому серці і там зберігати Його своєю любов'ю, тобто виконувати Його слово, бо:

Це слово дуже близько до тебе, воно в тебе на устах
і у твоєму серці, щоб його виконувати. *Втор. XXX, 14).*

Ізраїль починає розуміти, що саме у цьому вся таємниця так присутности Бога, як теж «посідання Бога».

Цей нарід, що так дуже любив прославляти свого Бога, «на небесних висотах», і визнавати Його «вищим над херувимів», відтепер вже не зволікає, щоб належно пізнати Його й «посісти Його» через виконування Його заповідей.[44] Тож у вірі і через Закон Ізраїль «віднайшов» свого Бога і «зробив Його своїм Богом» через те слово, яке одержав від Нього й яке глибоко вкорінив у свому серці: Божа ласка вирощувала його і кормила, а Божі заповіді були йому немов Богом самим.

Це теж вірою Ізраїль «посідає» того, кого так вижидав — свого Спасителя. Без сумніву, що він не лише дожидав свого

---

[44] Це буде теж і повнота науки Христа: «А в любові моїй перебуватимете, коли заповіді мої будете зберігати» (Йо. XV, 10).

Спасителя, але вірою вже «бачив» Його,[45] з тією ж вірою він теж простягає свої руки до свого Визволителя.

Близько єси, о Господи. *(Пс. CXIX, 151).*

Та в тебе є прощення. *(Пс. CXXX, 4).*

Псалмопівці не мусіли аж чекати «великого відкуплення» (Пс. CXXX, 7), щоб пізнати, що Бог є вічно, нескінчено святий і милосердний. Христос ще не заснував Божого Царства, «бронзові засуви були ще замкнуті», «ворота смерти не дали ще проникнути світлу», а псалмопівець вже оспівує радість і щастя, що йому дає Божа доброзичливість і приязнь:

Господь — частка моєї спадщини й моєї чаші:
ти держиш мою долю . . .
і частка моя подобається мені велъми. *(Пс. XVI, 5, 6).*

Або теж:

Тіло моє і моє серце знемагаютъ;
Бог — скеля мого серця і повіки моя доля. *(Пс. LXXIII, 26).*

І це «посідання Бога» збільшувало в душі псалмопівця ще гарячіше бажання, яке у свою чергу прагнуло ще глибшого «посідання»:

Тебе бажає тіло моє в землі сухій, спраглій і безводній.
Коли згадаю на моїй постелі тебе,
під час нічних чувань розмишлятиму про тебе.
(Пс. LXIII, 2, 7).

Ці слова ясно вказують на те, що саме є підставою життя і радости тієї душі, що живе з віри. Очевидно, що небагато душ Ізраїля взнеслось аж до того містичного переживання що псалмопівець, який, «віднайшовши» свого Бога, кличе в захопленні:

Душа моя до тебе лине,
мене підтримує твоя десниця. *(Пс. LXIII, 9).*

Та все ж таки для цього народу надіятись і вірити — не пусті, малозначні слова; для нього — це жива, переживана ним дійсність, переживання незвичайно багаті і чарівні.

---

[45] «Авраам, ваш батько, сповнений був радощів звидіти день мій — і звидів, і втішився (Йо. VIII, 56).

Протягом довшої частини своєї історії Ізраїль не мав так, як оце ми маємо надії, що подекуди і в деякій мірі можуть бути і спокусою — дожидати від Бога нагороди й потіхи у другому, позагробовому житті. Побожний ізраїльтянин був людиною «нинішнього дня» й йому було спішно жити негайно своєю вірою, та вже тут на землі посунути до краю і використати вже тут свою злуку з Богом. І тому він прагнув найгарячішим бажанням того, чого він ще повністю не посідав. І тому для нього більше і краще ніж нам, що не вміємо жити вірою, виявляється віра тим, чим вона справді й є — пізнанням і любов'ю:

Спробуйте і подивіться, який добрий Господь.
(Пс. XXXIV, 9).

Так, це дійсна правда! У Біблії бо ніде не знаходимо, щоб Бог висловився: «Я дам вам віру». Але Він вискажеться:

Я дам себе впізнати... *(Єз. XXXVIII, 23).*

І дам їм серце, щоб мене взнали, що я — Господь.
(Єр. XXIV, 7).

«Пізнати»... І саме такого виразу уживає Біблія, щоб уточнити взаємовідносини Обручника й Обручниці (Бут. IV, 1, 17, 25). Ясніше кажучи, цей вираз мав би означити взаємовідносини між Богом і душею та вказати на обопільний тісний зв'язок, невичерпане багатство такого взаємопосідання і несказано щасливу й єдину реальність.

Пізнати Бога, оглядати Його, зазнати щастя Його і разом з Ним — ось до чого змагає віра Ізраїля. Це те саме, що й Христос ставить нам за мету так тут на землі, як і у вічності, коли душа буде впроваджена у життя Пресв. Тройці та нероздільно злучена з Богом, коли Він проникне її своїм теплим і ясним світлом. «А вічне життя у тому, щоб вони спізнали тебе» (Йо. XVII, 3).

І це саме того світлого й у любові життя з віри прагне, хоч ще й невиразно, Божий нарід, а псалмопівці вже практикують його у великій мірі. Віра у них прибирає цього невгамовного характеру беззастережної відданости й глибокої інтимности з Богом та дістає «ясніше і солодке пізнання Бога». Їхня віра постійно зростає та піднімає душу аж до «особистої зустрічі з Богом».

І псалми виразно підкреслюють цей характер віри кожного псалмопівця зокрема: В одних бачимо її ясно погідною і зворушливою, палкою і тривожною, у других вибухаючою довір'ям і

покорою немов у Давида, залежно від того, як глибоко вона проникла душу, як тісними вузлами в'яже вона душу з Богом! Треба з увагою перечитувати кожний псалом, кожний вірш за віршем, щоб належно зрозуміти і вгледіти ту різноманітність почувань, що їх виражають псалми, та в як складних нюансах вони висловлені. Бо цю злуку душі з Богом не всі душі схоплюють однаково — то в Його всемогутності, то в Його милосерді, то в Його безграничній любові, але завжди й у кожного у Його вірності.

У псалмах ніколи немає якогось сухого й холодного з'ясування такої чи іншої абстрактної ідеї, ні теоретичного навчання. Вони є теплою і живою дійсністю, що передає справжні особисті переживання душі. І якщо ми мали, хоча б у незначній мірі, подібні переживання, так певно найдемо у псалмах їхній відгомін, а з тим подих нового свіжого життя та сил для своєї душі.

Через псалми ми все краще й краще «пізнаємо» Бога, пізнаємо, що Він — любов, світло, милосердя. Як колись, так і тепер завдяки псалмам вдень й уночі Боже світло горить у серці кожної віруючої людини:

Він світить правим в темряві, як світло. *(Пс. CXII, 4).*

Цей гарячий запал, з яким псалмопівці кинулись служити Богові, теж вказує, до якої міри їхня віра з'єднала їх з Богом та допомогла їм з такою подиву гідною ревністю працювати для Його слави.

Справді глибоко віруюча людина не відокремлює служіння ближньому від свого пориву до Бога. Та сама віра, що дає їй можність з'єднатися з Богом й у Ньому знайти повноту щастя, теж збуджує в ній бажання передати «свій досвід» своїм братам та навколо себе поширювати свої переконання.

Ревність до твого дому мене з'їла. *(Пс. LXIX, 10).*

І саме тому псалмопівець ніколи не перестає звеличувати свою віру, бо він завжди має на увазі прославляти її, визнавати її голосно і прилюдно й тим самим здобувати для неї нових прихильників, захопивши їх красою і непереможним чаром тієї своєї віри. І справді, вже тут на землі псалмопівець зазнає незвичайної радости і щастя, чисто духової радости, «тріюмфуючої», такої радости і щастя, що їх людською мовою неможливо виразити:

Яви нам, Господи, світло лиця твого!
Дав ти моєму серцю радість більшу,

ніж радість тих, що їм уродило
удозвіль вина й хліба. *(Пс. IV, 7, 8).*

Яка невишукано наївна форма цього порівняння! Але якраз саме простодушність допомагає нам зрозуміти безмір тієї радости і щастя, які зазнає псалмопівець, живучи повнотою своєї віри: радість і щастя, що перевищують усі сподівання, усі найвідважніші надії.

*
* *

Як обильне благословення і роса життедайна, так слова псалмів оживляють і підкріплюють душу, яка бажає ступати дорогою віри, підбадьорюють її, спонукують підніматися все вище й вище вгору, дають їй вже тут спробувати й зазнати благодатей тієї віри. Тут у вірі звучить голос Божий і сам Христос уже говорить! Ось у чому таємниця радости і щастя псалмопівців і тепер щойно ми можемо зрозуміти й оцінити вагу тих Божих благодатей, що їх виявляють і дають нам ці Богом надхнені молитви-псалми.

Можна б сказати, що кожне слово псалмів могло б бути словом Христа. Він бо сам дуже часто наводив псалми й посилався на них, щоб висловити свою молитву, почування свого серця до людини, любов до свого Отця або упования на Нього. А тоді, коли він переживав і зазнавав цього страшного опущення в саді Гетсиманським або на Голготі, чи ж не словами псалмів він звертається до свого Отця?

Боже мій, Боже мій! Чому єси покинув мене?
(Мр. XV, 34, наводячи слова Пс. XXII, 1).

І знову, щоб висловити своє безграничне упования:

Отче, у твої руки віддаю духа мого!
(Лк. XXIII, 46, наводячи слова Пс. XXXI, 6).

Жива віра, ця інтимна злука з Богом, проявляється через повне довір'я і цілковите віддання себе волі Божій. І перші голоси такого довір'я, цього «євангельського» довір'я, про яке скоро вже сам Христос скаже, що воно повинно бути як довір'я дитини, чуємо вже у псалмах:

Я втихомирив і заспокоїв мою душу,
немов дитятко на руках у матері своєї. *(Пс. CXXXI, 2).*

Псалми вже говорять і про цю впевненість душі, що ніколи не розчарується, якщо здається на Бога. Про мету цього дитинного довір'я незабавом навчатиме Христос. Бо довір'я, упования немов поглинає кожну неясність віри: всяке непотрібне вагання втихає і помалу спокій заливає душу та незабаром опанує її так, що душа пробуває у Божескому мирі і спокою.

... Небоюся, що ж може заподіяти мені людина?
(Пс. LVI, 12).

... Душа моя весела, і тіло моє спочине безпечно.
(Пс. XVI, 9).

Ніщо не може відірвати від Бога ту душу, яка сповнена довір'ям, упованням до Нього. Вона вже не ставить жадних питань, мова й слова вже зайві. Тепер це «хтось інший» знає все за неї, взяв у свої руки її долю та провадить туди, куди й де її найліпше:

Господь — мій пастир: Нічого мені не бракуватиме.
Він веде мене ... відживляє мою душу ...
Навіть коли б ходив я долиною темряви, —
я не боюся лиха, бо ти зо мною. *(Пс. XXIII, 1—4).*

Довір'я, упования — це відповідь душі Богові на його любов, поцілунок душі даний Богові у відповідь на поцілунок Його любови, поцілунок віри для того всього, чого вона надіється і на що уповає. «Упования здобуває все», бо воно вже заздалегідь посідає все. Через довір'я й упования душа віддає себе тому Богові, який безмірно любить її. І врешті довір'я й упования — це любов, яка ушляхетнюється та вдоволяється лише тим, на кого покладається. Звірившись з довір'ям на Бога, душа ніколи не заперестане прославляти Його, бо тільки у самому Бозі вона бачить мотив, щоб любити Його й завжди гарячіше й гарячіше Його прославляти.

Благословен Господь, Бог Ізраїля,
від віку й до віку! Амінь, амінь. *(Пс. XLI, 14).*

Ось чому більшість псалмів і навіть сам псалтир закінчується прославою й благословенням.

Хай хвалить Господа все, що живе!
Алилуя! *(Пс. CL, 6).*

ПАЛОМНИК ВІРИ

Я собі вибрав дорогу правди.
(Пс. CXIX, 30).

Між псалмами є одна велична поема хвали й любови — Псалом CXIX, образ одного життя, що повністю віддалося служінню Богові і Його Законові. У цьому псалмі знаходимо все те, чого віра вимагає від тієї душі, яка хоче бути вірна Богові. Бачимо її радощі, змагання, її терпіння, небезпеки, на які вона наражена і на закінчення, перемогу тієї душі. Але це все може помічати лише око дуже уважливе, бо псалмопівець розповідає про свої переживання з незвичайною скромністю і стриманістю, віддаючи перше місце на звеличування Бога. Тому, що його життя з віри проходило у безперервній злуці з Богом, спонукує його і теж нас разом з ним проказувати цю молитву радше тихо — пошепки ніж голосно.

Здається, що автор цього псалма вже на схилі свого життя й оце закінчує своє довголітнє «паломництво», яке однак не кінчається тут на землі, хоч він уже тут зазнає особливої Божої прихильности і приязні. І це тільки любов, та єдина в своєму роді гаряча любов псалмопівця дала йому силу подолати всі труднощі. І ця любов пробивається в кожній стрічці. Вона висловлює безмір і глибінь довір'я й надії тієї душі, що так дуже уважна на Боже слово. Ця любов з'єднує душу з волею Бога.

Цей псалом — чудова поема так щодо ясности й вишуканости укладу віршів, як і щодо безперервних глибоких і сміливих думок. Автор визнає, що він знаходив сильну опору й потішення у своїй глибокій побожності, заявляє про свою беззастережну відданість Божому Законові і висказує непохитне довір'я й упование на Боже милосердя. А слова псалма ллються плавно, без затримки, спокійно, зрівноважено, сказати б монотонно, немов чистенька водичка, що випливає з джерела в ліску.

Але хай це не впроваджує нас в блуд. Як тінь високих дерев надає більш ефективного блиску світлові, яке вона розсипає навколо, надаючи йому ще більшої краси, так і краса та цінність цього псалма у великій мірі випливає з тих болючих його переживань, на які він мимоходом натякає. Ці приховані терпіння, про які однак можна лише здогадуватися, надають цьому псалмові-молитві не лише більшого багатства — глибокодумности, але й незвичайної краси.

З псалма можна вичути, що життя його автора не було надто спокійне та що він зазнав у ньому чимало духових потрясень і горя світу цього. Але тепер його душа вже не п'є з чаші горя, а з чаші щастя, яка вже не відніметься від нього, бо тепер уже поема цього Богом надхненного автора, немов спів вічности:

Щасливі ті, що їх дорога бездоганна,
що ходять за Господнім законом. *(Пс. CXIX, 1).*

Ця на перший погляд монотонна псалмодія оспівує історію одного цілого життя... У своїй молодості псалмопівець почав уже уважно обмірковувати дороги праведних і злих. Він пізнав, як необхідними з одного боку й як досконалими з другого є Божі Заповіді та з запалом, якого вимагає перша Божа Заповідь «любитимеш... з усіх сил твоїх...», він вибирає беззастережне підчинення Законові і постановляє за поміччю Бога заховувати його (вірш 1—17):

Я берегтиму твої установи...
Усім моїм серцем я тебе шукаю...
Я в моїм серці сховав твоє слово...
щоб я міг жити й твоє слово пильнувати. (вірш 8, 10, 11, 17).

На перший погляд виглядало б , що всі стрічки цього псалма, якщо вже не повторюють себе, то майже подібні. Однак від самого початку цієї довгої поеми діє один і той самий струм: спочатку прихований, але з кожною стрічкою стає більше й більше видний й уважний читач мусить зауважити безліч нюансів, які вказують на розвиток тієї душі й етапи цього розвитку. Псалом бо представляє нам молоденького ще «паломника», якого душа горить бажанням розвитку, поступу і підйому, але він не має ні багато знання, ні життєвого досвіду (вірш 16—32).

У своїй молодечій нетерпеливості він доведений до розпачу, бо не може досить скоро, як цього він бажав би, бігти тією дорогою, на яку він пустився. Він жаліється:

Душа моя до пороху прилипла. *(вірш 25).*

А однак він завжди ще надіється, що та ласка, яка вказала йому цю дорогу, допоможе йому теж держатися її. Та все ж таки йому прикро, що він мусить «тупцювати на одному місці» й оставати так довго без світла-просвіщення. Він так гаряче прагне зрозуміти, «бачити ясно чудеса твої» (вірш 27), його душа «тане від смутку» (вірш 28), бо перешкоди не дозволяють йому осягнути скоро того, чого він так прагне:

Дорогу неправди відверни від мене,
подай ласкаво закон твій. *(вірш 29).*

Та хай Господь його не опускає, бо:

Я собі вибрав дорогу правди. *(вірш 30).*

Він «пригадує» Богові: якщо Бог піддержує його у цьому сміливому почині, так він без вагання кидається вперед. І ось справді Він «звеселяє моє серце» і «навчає дороги» (вірш 32).

Але ось негайно виринають труднощі, а з ними починається новий етап (вірш 32—48). Бідний паломник починає спотикатися на дорозі. Він зауважує, як дуже він немічний і нестійкий, він бачить, який він нужденний. Він переціннив свої сили й ось тепер ясно бачить, що його душа здана тільки на свої власні сили. Ця його слабосила душа може звернути з обраної дороги й кинутися за «ганебною наживою» (вірш 36), може легко впасти жертвою, бо «марнота» притягає її (вірш 36), а крім того він побоюється «сорому і презирства» (вірш 39). І тому він благає передусім милосердя (вірш 41), щоб могти встоятися на добрій дорозі та зберегти той скарб життя, про який він покірно благає (вірш 36). Хоч він і «любить стежки закону» (вірш 35), але визнає щиро, що не робить стільки доброго, як цього бажав би, зате робить зло, чого не хотів би робити. І він не знає, що відповісти тим, які «кепкують з мене» (вірш 42). Але, незважаючи ні на що, надія його стає йому підпорою і сполукою з Богом (вірш 43).

І дійсно, ця надія і вірність допомогла йому й опісля він може вже легше іти «широким простором» (вірш 45) та «не соромитися» (вірш 46), коли треба визнати свою віру. І тепер вже не треба йому ждати довго на нагороду, бо душа його вже насолоджується прихильністю Бога та роздумуванням над Його постановами (вірш 48).

Яке ж це солодке і звабливе поучення для усіх новиків і початківців духового життя! Воно навчає їх тим більше шукати захисту в молитві, чим наполегливішою стає спокуса.

Але ось (вірш 49—64) дорога наново звужується, а злоба дня щоразу більше гнітить. Щоб зачерпнути свіжих сил, паломник оглядається назад на ці обітниці ранкової пори, які в ніякому випадку не могли бути обманливі. «Згадай твоє слово», — звертається він до Бога, «яким ти зробив мені надію» (вірш 49). Яке жахливе становище, в якому знайшовся паломник! Одинокісінький в чужому краю й оточений безбожниками (вірш 53, 54).

Але він завжди залишається вірний своєму Богові, а в своєму пригнобленні почувається навіть міцним. Він бо зумів вглибитися у себе самого, схоронитися у Бозі в часі «тієї ночі» (вірш 55), яка окружає його. І тепер піднесений на дусі та просвічений своїми роздумуваннями, він наново рішений вже з повним знанням справи вірно служити Богові. І саме в цьому — його «частка» (вірш 56):

Це була моя частка . . .
Доля моя — Господь;
я мовив: Берегтиму твоє слово.
Спішивсь я і не барився . . . *(вірш 56, 57, 60).*

Який рішучий і мужній тон, гідний того, що вповні свідомий цього, чого хоче, та готується до змагання, щоб сповнити своє бажання! Він знає, що за ним незаперечне право й почуває себе «приятелем усім тим, що бояться Господа» (вірш 63). Своїм широким поглядом він обнімає цілий всесвіт:

Земля, о Господи, повна твоєї ласки;
навчи мене твоїх установ. *(вірш 64).*

Стрічки, що слідують (64—80) свідчать про вже повну духову зрілість псалмопівця. Відчувається, що він тепер говорить вже з власного досвіду, головно з досвіду тих терпінь, які він переніс. А щоб їх перенести, сил може дати тільки Божа ласка й життя у вірності Богові. Без сумніву, що це найзамітніша риса цього періоду його духовного життя і псалмопівець тричі вихваляє це благодіяння на душу, яке може дати їй терпіння через упокорення (67, 71, 75):

Поки я не був ще упокорений, блукав я;
тепер же я заховую твоє слово. *(вірш 67).*

Добре мені, що був упокорений. *(вірш 71).*

Знаю, о Господи, що твої присуди справедливі
і що ти упокорив мене по правді. *(вірш 75).*

І це саме те упокорення навчило його віддавати перевагу духовим добрам і належно оцінювати їх:

Ліпший для мене закон уст твоїх,
ніж гори золота й срібла. *(вірш 72).*

Він благає Божого милосердя, щоб воно й надалі дарило його потрібними ласками (вірш 73, 77). Він віддає себе тому Божому милосердю та, покликаючись на Божу любов, яка формувала його душу, просить про ласку спроможности пізнати те, що є справжнім добром, та про дар мудрости, що допоміг би йому встоятись на правій дорозі. І вже тоді очевидною буде Божа справедливість, а псалмопівець, покликаючись на Боже слово, «не посоромиться» (вірш 80).

* * *

І справді, що було необхідне це глибоке перетворення тієї душі, щоб вона могла перенести ці тяжкі допусти, які знову безперервно падуть на неї. Про це псалмопівець нам говорить (вірш 81—102). Звідки ж приходять ці допусти? Без сумніву, що ззовні, бо псалмопівець згадує про переслідування (вірш 84, 85); але ще гірші за них внутрішні, душевні, бо вони роблять ці перші, зовнішні, ще більше нестерпними. І ці зовнішні удари ворогів вкупі з одночасним почуттям духового опущення доводять бідну душу до відчаю (вірш 81). Нещасна душа почувається приречена на загибель:

Душа моя знемагає за твоїм спасінням. *(вірш 81).*

Яке жахливе терпіння тієї душі, що відчуває в собі лише саму пустку й опущення:

Очі мої знемоглися за твоїм словом,
кажучи: Коли мене потішиш?
Бо я став, мов бурдюк у димі. *(вірш 82, 83).*

Душа висловлює своє гірке розчарування із-за такої злої поведінки супроти неї, хоча вона певна цього, що завжди була вірна й не заслужила на таку страшну кару:

Але установ твоїх не забуваю.
Мене незаслужено гонять... *(вірш 83, 86).*

Та проте вона з беззастережним довір'ям підкоряється Божій волі:

Живи мене за твоєю ласкою —
я пильнуватиму свідоцтво уст твоїх. *(вірш 88).*

Подібні вискази можемо почути лише з уст тих, яких віру Бог впроваджує на дорогу очищення.[46] Бо й справді! Усі ці душі також виявляють це болюче розчарування із-за тих важких терпінь і допустів, що падуть на них тоді, коли вони ніяк не провинились невірністю супроти Бога. Усі вони так само запевняють про свою відданість Богові та оказують однакове незрозуміння і неспокій щодо плянів Божих і справедливости Божого поступування супроти них.

Як усі ті, що зазнають допустів і терпінь, так само й цей псалмопівець з самого початку не може збагнути Божого поступування. Але як тільки зазнає полегшення у своїх терпіннях, усе стає йому ясне, з дивною проникливістю пізнає свою неміч, незнання, свою злиденність, а рівночасно «бачить» ясно — як ніколи досі — Божу всемогутність, незбагнуту глибінь Його плянів і тому незвичайно міцніє його бажання підчинитись безумовно волі і плянам Бога. Він кличе:

Твій я: спаси мене! *(вірш 94).*

А крім цього допусти й терпіння навчили його подивляти і «шанувати» Божі таємниці й Божу мудрість, яка безгранично вища над усе людське знання і перевищує усі науки. І таке переконання, певність, стає для нього джерелом погідного, радісного стану-настрою душі. Осягнувши таку «мудрість» (вірш 99), відтепер душа може вже пізнати глибше значення Божого Закону, який оказується їй законом любови:

Які солодкі твої слова для мого піднебіння, —
для уст моїх солодші меду!

---

[46] Порівн. дальші розділи, зокрема «Очищення Пророка Єремії».

Слово твоє — світильник перед ногами в мене
світло на моїй стежці. *(вірш 103, 105).*

Ось до якого тісного й солодкого зв'язку з Богом доходить душа у цій порі свого паломництва (вірш 102—113). А однак допусти ще й далі падуть на неї. Псалмопівець признається:

Смутний я понад міру!
Життя моє у небезпеці завжди. *(вірш 107, 109).*

Але той скарб, що про нього каже обручниця у «Пісні пісень» (III, 4), «Схопила я його й не пустила», так само має вже й псалмопівець і теж не випустить більше його:

Твої свідоцтва, — спадщина моя повіки,
вони бо радість мого серця. *(вірш 111).*

Яка чудова стриманість і соромливість цього псалмопівця, що прихованими виразами хоче висловити цю невисказану ласку зв'язку з Богом і доконаний обмін любов'ю:

Я нахилив моє серце виконувати твої установи:
повіки й на кожнім кроці. *(вірш 112).*

Св. Іван від Хреста скаже: «Душа запалена любов'ю не може занехати бажання винагороди за свою любов. Це саме задля тієї нагороди і ціни вона служить свому Улюбленому, інакше її любов не була б справжньою. А ця нагорода і ціна — то ніщо іншого, як любов. Зрештою душа не може бажати чогось іншого, як тільки все більшої і більшої любови, поки не дійде до совершенства любови. Любов має лише єдину ціну і нагороду, тобто себе саму».[47]

Мабуть ніщо інше, а тільки гаряча любов доводить паломника до цього, що він раптом почуває невгамовану огиду до грішників і злих (вірш 113, 114). Читаючи ці стрічки, так і відчувається, що він аж здрігається, як бачить таких чи зближається до них, та вже тут не зі страху перед ударами, але задля відрази Бога до гріха. З того святого жаху він «тремтить» (вірш 120), що міг би статися їм подібний і тому молить Бога про ще більше сил та зрозуміння цього, що саме є справжнім добром, а що злом. І Бог задовольняє його прохання і відтепер він, просвічений Божим світлом, легко розпізнає зло і ненавидить його.

---

[47] Св. Іван від Хреста: «Духовна Пісня», IX.

Але таке ясне пізнання гріха завдає йому нових терпінь, бо на вид гріха і зла з його очей «потоками ллються сльози», як він бачить, що «не додержується більш Закон твій» (вірш 136), що та «ревність виснажила мене» (вірш 139), що слово Боже йде в забуття. І ось як душа псалмопівця спочатку малодушна, відтак прибита й пригноблена терпінням та допустами, вкінці стається душею апостольською, яка знаходить щастя і потіху у цьому, щоб все голосніше й голосніше прославляти красу, величність й правдивість Божого слова. І це він саме оспівує у віршах незрівняної краси:

Слова твої, відкрившись, просвітлюють,
дають розуму простим.
Широко відкриваю уста мої, прагну,
бо я велінь твоїх бажаю. *(вірш 130, 131).*

Напасть і горе на мене напосіли,
веління твої — моя відрада. *(вірш 143).*

Глагол твій — понад усяку пробу,
і слуга твій його любить.
Малий я, і гордують мною,
та заповідей твоїх не забуваю. *(вірш 140, 141).*

Без сумніву, що такі почування мусять бути Богові дуже милі, бо ж вони є доказом справжньої любови, правда, любови обмеженої у своїх можливостях, але все ж таки любови всесильної, бо пливе з серця очищеного й милого Господеві.

Тож тепер душа намагається (вірш 143—176) все більше й більше подобатись Богові; і завжди глибші й глибші узи в'яжуть її з тим, кого вона так глибоко любить. І якраз це є причиною і мотивом цього строгого додержування Закону, тих невсипущих молитов — «удосвіта встаю і благаю» (вірш 147).

Виглядало б, що ці благання душі, яка все краще й краще пізнає свою злиденність до того Бога, що все більше й більше щедрий у свому милосерді, є діянням тієї живої віри, що дійшла вже до глибокого пізнання Бога і себе самої. Відтепер псалмопівець боїться тільки одного — ніколи не бути розлучним з Богом. І цей покірний страх перед розлукою з Богом ще сильніше лучить його з «предметом» своєї любови — Богом, ніж усі дотеперішні запевнення вірности. Тепер його душа так тісно злучена з Богом і зазнає так глибокого спокою й миру, що з того часу ніщо вже не може порушити того спокою:

Глибокий мир тим, що закон твій люблять, —
вони не спіткнуться. *(вірш 165).*

Та вкінці приходить для псалмопівця пора зробити короткий підсумок досвіду — переживань свого довгого життя. Це він робить з чудовою погідністю духа і з його слів можна відчути немов величне «Нині відпускаєш...», яке сповнене глибокої надії, що слова його дійдуть до Бога:

Пильную заповіді твої і свідоцтва твої,
бо всі мої дороги перед тобою.
Нехай моя молитва прийде перед тебе,
визволь мене за твоїм словом. *(вірш 168, 170).*

Як у спокійному повітрі миловидно піднімається дим кадильний, так взноситься хвала псалмопівця:

Нехай мої уста хвалу возносять...
Язик мій хай співає твоє слово... *(вірш 171, 172).*

Та ось прийшла вже й пора цьому доброму слузі віддати свою душу в руки тому, від кого одержав її. Насититися вкінці досхочу тим небесним, вічним кормом — останнє і покірне благання паломника. І звідси цей на перший погляд малозрозумілий голос овечки, що шукає свого пастиря. Душа зазнала незліченних терпінь на цьому туземному засланні, тепер прагне повернути вже у батьківський дім, де могтиме зазнати спокою й миру та радости без кінця.

Блукаю, мов вівця, що заблудила;
шукай слугу твого,
бо я велінь твоїх не забуваю. *(вірш 176).*

І ось так у вірності Законові душею багатою глибокої віри й непохитною надією в серці він готовий причалити до берегів вічности.

ДРУГА ЧАСТИНА

МУДРІСТЬ

Хто ж знав би твою волю, якщо б ти не дав мудрости? *(Муд. IX, 17).*

Коли ж комусь із вас мудрости бракує, нехай просить у Бога... і вона йому дасться. *(Як. I, 5).*

STUDENTSKI PARLAMENT
Ber

МУДРІСТЬ

Віра не є єдиною дорогою до Бога, яку вказує нам Біблія. Бо й мудрість є теж дорогою до Бога, але очевидно іншою дорогою. І саме Книга Мудрости має особливе завдання відкрити і вказати нам цю дорогу.

Книга Мудрости зображує нам саму мудрість, як жінку з таємничим, незбагненим лицем, яка своєю надземською красою й призначеною її ролею полонює наш розум та збуджує серце до любови. Хто мав щастя хоч раз почути її голос, той ніколи вже не зможе забути його. Всеціло віддана своєму посланництву, вона притягає нас, говорить до нас, виховує й вказує дорогу. А тим, що слухають її голосу та йдуть за ним у безумовній вірності, вона зобов'язується дати багаті добра і незрівняне щастя. Але на цьому ще не кінець! Приходячи як посланиця Бога, вона — посередниця між Богом а людьми, яка може не лише вести людей до Бога, але теж впровадити їх в інтимне співжиття з Богом вже тут на землі. І саме у цьому виявляється суть мудрости як дару Бога, як зеренця творчої Божеської прихильности з ласки й милосердя Бога, даного людині.

Коли глядіти на деякі місця Книги Мудрости, мається враження, що її автори-мудреці займаються чисто людськими справами. Вони збирають різні поради, прислів'я, усякі правила й вислови, що вказують на їхнє глибоке знання людської природи та великий життєвий досвід. Деякі з цих глибокоумних думок і висловів — суто єврейські, а інші знову запозичені з чужих мудростей, як з ассирійської і єгипетської. Вони віддзеркалюють не лише стан і атмосферу тієї епохи, але теж її моральний та суспільний ідеал. Це справжній збірник вказівок і порад, як належить жити і поступати в житті. І хоч ці усі поради для неодного з нас виглядають простенькі і маловажні, в очах мудреців — це все належить до «мудрости».

Не може не здивувати нас, що часто в Книзі Мудрости і то нераз у тому самому розділі виступають одночасно немов «два

роди мудрости». І не можемо не звернути уваги на труднощі, що з того випливають. Однак Книга Мудрости дбайливо зберігає та й навчає про ці два роди мудрости (мудрість духову й мудрість «світську»), немов хотіла б дати до зрозуміння, що ці оба роди мудрости з'єднує в одну цілість справжня Мудрість, що єдина спроможна вести людину до Бога.

З одного боку людина через роздумування повинна старатися пристосуватися до того способу і бігу життя, що його Творець надав світові, і так осягнути зрівноваженість, яка зроджує безпеку, мир і щастя. В тій цілі людина повинна користуватися тими скарбами, які протягом віків зродила людська мудрість і запопадливо збирала. З другого ж боку людина повинна триматись того надхнення, що «приходить згори», піддаватися йому, слухати того голосу, що говорить в її душі.

Без сумніву, що віковічний людський досвід був достатній, щоб людина могла створити цю свою «народну мудрість», якою теж Ізраїль не вагається покористуватись. Але це найперше через Об'явлення мудреці Ізраїля могли схопити цей «голос згори» і передати нам вірно силу його навчання. І саме ціллю Богом надхнених св. Книг є передати нам цей «голос згори», бо ж так само вчора, як і сьогодні людина мусить слухати цього голосу, якщо бажає дійти до справжньої мудрости.

Однак це Боже навчання зовсім не нехтує людським досвідом. Людське навчання, «народна мудрість», яку мудреці так запопадливо збирали і нам її передали, вповні заслуговує, щоб увійти до цілости, як її частина. Що «надхнення» ставить її нарівні з усім іншим, свідчить хоча б лише те, що на дорозі до мудрости є і завжди будуть необхідні вклад і зусилля людини.

Проте хоч як цінні для нас навчання і психологічні спостереження Книг мудреців — «Приповідок», «Проповідника» чи «Мудрости», хоч і як дуже збагачує нашу душу читання тих св. Книг і розважання над прочитаним, та не в цьому їхня справжня цінність і користь, яку нам несуть. Їхня цінність і вартість лежить у цьому внутрішньому, духовому настрою, в наставленні, що його вони навчають. Коли уважно читаємо ці Книги мудреців, не можемо не помітити внутрішньо-духового настрою і наставлення. Саме цей духовий настрій ставиться як необхідну передумову, щоб збагнути таємниці тієї мудрости, що наближає нас до Бога. Найперше цього бажають навчати мудреці тих, що прибігають до них навчитися мудрости.

*
* *

Мимовільно насувається питання: хто ж то були ці мудреці? Здається, що тепер уже можемо пробувати відповісти на це питання, бо риси тих «Богом надхнених книжників»,[48] якими були автори Книг Мудрости, починають ясніше зарисовуватися перед нашими очима.[49]

Вже це старання і журба мудреців, щоб передати ці дари, що їх дало їм Об'явлення та це, що вони самі скоріше користали з цих дарів, заки стали їх носіями і сівачами, свідчить, що вони були людьми глибокої віри, перейняті Торою. Це душі, що віддалися духовому житті, а своє життя і спосіб життя підпорядкували єдино Богові, у якого безперервно просять вказівок, як

---

[48] Цей вислів ужив Отець Дуесберґ, даючи такий наголовок своїй праці про Книги мудреців, про їхніх авторів та їхнє навчання.

[49] Думаємо, що буде вказаним дати тут коротеньке вияснення щодо Книг мудреців і їх авторів. В деяких Книгах мудреців «дух мудрости» виявляє такі спільні й характеристичні властивості, що їх можна б злучити в одну групу, до якої належали б Книги: Проповідник, Приповідки, Сирах і Мудрість. Дві біблійні Книги (Іов і Варух) теж у більшій чи меншій мірі можна б зачислити до Книг «Мудрости» і вони творили б другу групу. І вкінці псалмопівці були також справжніми мудрецями.

Щодо авторів цих св. Книг, то сучасні наші досліди і знання ще не зовсім ясні і певні. Кн. Приповідок була написана не одним, а більше авторами, правдоподібно з царського двору, писарями царя, службовиками царських урядів, таких, що були зв'язані з правлінням державою, тобто добре обізнаних з державними справами. Вони журяться майбутнім, навчають проворности, уміння діяти і дають безліч усяких вказівок-правил, немов свої заповіді передають потомкам.

Питання Кн. Приповідок — Еклесіяст — «Когелет» не є вповні вияснене: ця Книга, яку довгий час неправильно приписувано Соломонові, передає думки мужа, що без сумніву був на якомусь високому державному становищі і пізнав усі розкоші цього світу. Тут бачимо його намагання перестерегти нащадків перед суєтою цього світу. Він не «забороняє» користуватись вигодами і користями життя, але це все має бути в рамках Божих Заповідей. Він знає і це, що вони теж не завжди можуть заспокоїти бажання осягнути щастя.

Кн. «Еклесіяст» (Ісус, син Сираха). Автор — це тип міщанина, що задоволений з життя, з окруження, серед якого живе, і тих дібр, що Бог йому дав, зокрема з цього Божого світла, що через «Тору» кермує його духовим життям. Забезпечений матеріяльно і без жадних матеріяльних потреб та клопотів, він прегарно оспівує чудеса і «дива» сотворення та бажає формувати собі учнів на свій лад і за своїми поглядами.

їм жити і як думати. Зрештою, той багатий життєвий досвід, що його вони виявляють, ці всесторонні поради, які вони так щедро роздають, ці важкі проблеми, які вони стараються розв'язати — все те вказує, що це «люди чину» і тісно зв'язані з «державними справами» та добре обізнані з тими справами. Певним є, що деякі з них були «дворяни» — члени царського двору.

Теж їхні бажання і старання відкривати «школи мудрости», у яких вони могли б виховувати учнів «на свій лад» і передати їм своє знання і досвід, ясно свідчать про їхню апостольську душу. Вони хотіли дати своїм учням не лише загальну чи «технічну» освіту, але головно таке духове виховання, яке мало б підставою духа пошани, покори, довір'я, відвертости, а найважливіше — уважливість і чуйність на голос Бога. Вони бо з власного досвіду добре знають, що ніщо так не допомагає іти вперед дорогою мудрости, як покірний страх Божий. Його теж схвалить

Автор Кн. «Мудрість» жив без сумніву в часі «діяспори», як вигнанець в Олександрії, де запізнався з грецькою мудрістю і тогочасними науками, але був теж глибоко просякнутий єврейською теологією, що саме тоді створювалася. Він розглядає життєві проблеми з незвичайною далеко- і широкозорістю та заохочує всіх взнестися з низьких туземних дійсностей ген, високо, аж до метафізичних понять і знання.

Щодо автора Кн. «Іов», то помимо багатьох поважних праць, присвячених цій Книзі, ніяк не можемо сказати з певністю, коли він жив і під яким саме впливом написав цю чудову поему. Сама тематика Книги Іова, як і Товита — прадавня спадщина, спільна багатьом народам. Якийсь геніяльний ум письменника використав цю тему без сумніву у тому часі історії Ізраїля, коли він стояв перед пекучими і трудними проблемами своєї епохи. Це могло бути найправдоподібніше у часі після вигнання і переслідувань. Тоді саме під різними впливами, зокрема Єзекиїла, розвивалися поняття і пізнання релігійної особистої совісти та відповідальности. Бо щойно від тієї хвилини могла виринути проблема терпіння праведника, а пізнання і розв'язка тієї проблеми приготовляли дорогу до пізнання Месії.

Варух був правдоподібно писарем Єремії. Він — людина освічена і по-мистецьки та з великою майстерністю передає своє «Послання». Якщо він, як пророк, у дечому розходиться з навчанням свого вчителя, то як людина з незрівняною тонкістю користується дотепом. Його поема про мудрість, щодо форми, прекрасна.

Стосовно інших псалмопівців, ще тяжче точно визначити їхні особовості. Однак можемо ствердити, що ті з них, які «плекали мудрість», усі вони виявляють познаки якогось відповідального становища в житті. Вони стараються дати відповідь на те, що «найближче людини і що найпекучіше», та дораджувати і вказати на такі правила духового життя, які звільнили б їх від усякої залежности та впливу матеріяльно-дочасного.

Христос, коли скаже: «Я прославляю тебе, Отче, Господи неба й землі, що ти затаїв це від мудрих та розумних і що відкрив це немовлятам» (Мт. XI, 25), бо «з покірливими ж — мудрість» (Прип. XI, 2).

І це саме на той «страх духовий», що в серці, мудреці покладаються більше ніж на мудрість розуму, щоб перемагати труднощі і зближатися щораз ближче до Бога. Чи йдеться про проблеми знання, шукання щастя чи формування самої мудрости, вони завжди звертаються до цього «страху Божого» і на нього покладаються, щоб заховати Божі Заповіді, бо це теж дорога до мудрости і злука з Богом.

Для мудреців страх Божий — це найпростіший і найближчий засіб, дорога до з'єднання з Богом, «місце», де найуспішніше діє всесильність Божої ласки, точка злуки з мудрістю. Але мудреці не вдоволяються тільки тим, щоб «розположити» душі своїх учнів. Їхнє завдання буде лише тоді повністю сповнене, коли дадуть своїм учням пізнати і полюбити ту мудрість, до якої ведуть їх. З якою ж це щедрістю чи радше милосердям і справжньою любов'ю мудреці передають нам ці скарби мудрости, що були їм завірені, та зраджують нам таємниці тієї любови, яка кріпить їх й якою вони живуть.

Чого я без облуди навчивсь,
тим без жалю ділюся. *(Муд. VII, 13).*

Вкінці вони скажуть нам, хто є саме ця мудрість, «що виходить нам назустріч». Вони самі зустріли її, вони пізнали її, люблять її наче матір, немов обручницю. І якраз тому вони можуть так прихильно висловлюватись про неї і відслонити красу її теплого, справжнього й так милого світла.

Бачучи цю красу, що її вони відкрили перед нами, немає нікого, хто не прагнув би тієї мудрости та разом з ними не вийшов би їй назустріч, цій, «що робить з них друзів Божих та пророків» (Муд. VII, 27).

ПРОБЛЕМА ЗНАННЯ

Не вивищуйте себе самих у власних очах.
(Рм. XII, 16).

Чи не було в основі стремління мудреців до осягнення мудрости, якоїсь точно означеної галузі чи засягу знання, чогось, що спонукало їх покласти межі своїм дослідам з ділянки релігійної, філософічної чи навіть метафізичної? Чи не непокоїло їх, що вони можуть переступити границі спроможности людського розуму, того розуму, що може прийняти лише обмежену кількість знання?

Жадний текст не вказує на таку можливість, а навпаки, ця невимушеність, з якою мудреці говорять немов мимохідь про найповажніші речі, ця невишуканість в словах, коли розважають над трудними до розв'язання питаннями, радше вказувало б на це, що стосовно повищих питань вони не зазнавали неспокою і не турбувались цією можливістю. Люди глибокої віри, з твердою і рішучою постановою ніколи й у нічому не переступати Божих Заповідей, — вони навіть не застановляються над тим, що Бог міг би заборонити їм поширювати і розвивати своє знання та не побоюються цього, що набуття знання могло б бути якоюнебудь зневагою Божої величі. Зрештою вони необдумано ніколи не «запитують» Бога і навіть не думають супротивлятися Йому, чи набуваючи знання, «стати Йому подібними». Без сумніву, що сатана мусів спокушати мудреців так само, як спокушає усіх людей, але зовсім певно, що він не знайшов для себе місця в їхніх серцях.

Журба і досвіди мудреців — цілковито іншого роду. Їхнє роздумування зосереджуються на двох засадничих питаннях:

з одного боку складність цього світу, а з другого простота і «невибагливість» Бога. Поставлена між обома питаннями людина повинна «з'ясувати собі» світ на площині Бога, з точки Його зору; вона має розшукувати якусь об'єднувальну засаду, яка дала б їй змогу розв'язати усі трудні проблеми цього світу. Ось суть і завдання знання в розумінні й дусі мудреців.

Для мудреців не йдеться про те, щоб розширити свою освіту лиш уривчастим набуттям знання. Хоч більшість з них нехтує й іншими науками, які тоді розвивались, як природничі науки, медицина чи навіть наука ремесла (порівн. «Сирах і Мудрість»), хоч деякі з них мали частинне знання старинних філософів, то однак вони не в цих здобутках людського духа шукають розв'язки проблем, що стоять перед ними, і того, чого саме вони шукають.

Зрештою у їхньому розумінні світ уже є «щось ціле і довершене», до чого — у певній мірі — нічого не можна додати так само, як не можна додати нічого більше до самого Бога. Але все ж таки є якийсь незбагненний задум, плян Божий, і мудреці бажали б збагнути його: гармонія і порядок, що його бачимо у світі, існує тому лише, що світ вповні підчинений Богові. І людина теж мусить включитися у цей порядок, достосуватися до нього та стати його часткою. Мудрець впевнений у тому, що все те, що є добре й хосенне, є йому об'явлене. А чи він набув багато чи мало людського знання — це для нього неважливо. Найбільш важливим для нього те, щоб не попасти в гордість, що є найбільшою перешкодою на дорозі до мудрости.

Не шукай того, що важке тобі занадто... Багатьох бо збила з дороги власна гординя. *(Сир. III, 21, 24).*

Лише під таким кутом розглядана і тільки в такому розумінні мудрість є тією справжньою мудрістю. І можна б сказати, що вона тут на землі відхиляє людині двері до її вічного призначення. Проте мудрець ожидає відповіді не від світу, але виключно від Бога. Він запитує Бога і Бог є його співрозмовником. Правда, Бог найрадше і найчастіше мовчить. Але Він теж нераз говорить і слова Його записані у святих Книгах та в Законі. Хто з покорою, пошаною й увагою досліджує це Богом надхнене св. Писання, а зокрема Книгу Буття, той дістає відповідь на всі питання, які мудрість лише ставить собі.

Здається, що більше ніж усі інші тексти Біблії, історія упадку першої людини була особливою темою уваги і розважання муд-

реців та що саме у цій сумній історії вони знайшли багато світла. Якщо Адама й Еву постигла кара, то лише тому, що вони з'їли овоч з дерева знання. Але гріхом їх не був виключно сам непослух; їхнім гріхом було ще й те, що вони не сказали впрост самому Богові, що вони прагнуть знання, начеб уважали себе незалежними від Бога; а теж і те, що дали спокусити себе чужому, невідомому їм голосові. Навчений прикладом цієї історії мудрець безоглядно підпорядковується Законові. Він виходить від нього і до нього повертається, як до остаточного роз'яснення кожного питання, яке собі ставить.

Ця обширна і практично необмежена площина, якою є знання, лише під Божим просвіченням може виявити свої таємниці і скарби. І мудрець навіть не сумнівається в те, що саме це його завдання і посланництво роз'яснити цю площину знання. Йому навіть і на думку не приходить, що це заспокоєння знання, та жага «знати й пізнати» могли б бути чимсь злим. Чи ж це прагнення не дав Бог людині, коли дав їй розум? А чи людина зробить з цього прагнення добрий чи злий ужиток — це залежить виключно від неї самої. І тому в Книгах мудреців мова найчастіше і радше про цей ужиток ніж про самі засади знання. І ця поука дуже корисна теж і для нас, бо «дух бадьорий, але тіло немічне» (Мт. XXVI, 41). Нераз людина думає, що вона вірна голосові Бога, а в дійсності вона йде тоді за злим голосом.

*
* *

Перед загадкою, якою є для мудреця лад цього світу і порядок вартостей, він часто звертається до перводжерела знання — до Біблії і там, в основних законах побіч тих, що нормують обов'язки людини, знаходить теж її права. І тому автор Кн. Мудрости, ствердивши, що людина призначена панувати над світом і правити ним, взиває до Бога так:

Боже батьків, Господи милосердя,
що своїм словом створив усе
і що своєю мудрістю витворив людину,
щоб панувала над створіннями,
які постали через тебе, і щоб керувала
світом у святості й справедливості... *(Муд. IX, 1—3).*

Навіть після упадку першої людини це право осталось за нею. Без сумніву, що відтепер те право зв'язане з терпінням і сльозами, але Бог не відняв людині нічого з тих прав, що їх дав Адамові, «назвати створіння і правити ними». Раз устійнив Бог такий порядок, залишає його таким тепер і навіки. На багатьох місцях св. Книг є теж згадка про майбутнє місце людини у вічності, в Царстві Божого Сина:

Бог же створив безсмертною людину і вчинив її за образом власної природи. *(Муд. II, 23).*

І вже тому саме Бог «мусів дати» людині спроможності пізнавати, розуміти, любити, правити й вирішувати справи. Отже завданням людини — і це є її своєрідне посланництво — буде «діло міркування й любови», але це мусить бути у повній і цілковитій залежності від Бога. Людина має — у великій мірі — дбати про лад і красу довіреного йому Богом того «царства». І тому для сповнення цього завдання необхідні їй знання і розумові здібності, які вона повинна розвивати:

Дай мудрому пораду, він стане ще мудрішим; навчи праведника, і він знання побільшить. *(Прип. IX, 9).*

Чи треба це розуміти так, що мудрець надіється осягнути бажаний вислід виключно самою своєю упертою і важкою працею? Ні, бо відлучений від своєї основи Бога та зв'язків з Ним, він не лише сам, але й усі його зусилля не мають жадного значення, ні змислу. Зрештою не є можливим пояснити і пізнати світ через самий тільки світ, ні людину через саму людину:

Коли я спрямував мій розум на те, щоб спізнати мудрість та щоб подивитись на справи, які діються на землі, — бо ні уденъ, ані вночі не бачатъ сну очі — тоді побачив я, розглянувши всі діла Божі, що ніхто не може збагнути діл, які діються під сонцем. Як би чоловік не силкувався, не може їх дослідити. Та й мудрий теж, навітъ коли думає, що знає, не може їх дослідити. *(Проп. VIII, 16, 17).*

Це самозрозуміле й питомо людське, що мудрець у своему пориві до знання розважатиме найперше про те, що найближче до нього, що його окружає, що показує йому цей видимий світ та й буде намагатися з усіх сил пізнати цей світ. Однак з цього досліду він мусить повернутися цілковито розчарований, бо хоч

багато бачив та немало навчився, але суттєвий предмет його дослідів завжди ще виховзується йому. Все ж таки його розшуки не були зовсім даремні, навпаки, «ходячи дорогами», він міг на цьому світі бачити й розпізнати підпис самого Бога й тому його віра в Творця ще більше поглибилась і скріпилася:

Справді дурні з природи всі ті люди, які не пізнали Бога, які через видимі блага не здолали пізнати Сущого, і, розважаючи над творами, не дійшли до впізнання Майстра... А якщо, красою їхньою захоплені, вони взяли їх за богів, то нехай знають, скільки їхній Володар кращий, бо сам Творець краси творив їх... Бо з величі та краси створінь через уподібнення можна дійти до пізнання Творця їх. *(Муд. XIII, 1—5).*

Та ось нове розчарування! Бо проблеми цього первопочину, що керує світом, їх остаточне пояснення, як виявило розслідження мудрости, є численніші і трудніші до розв'язання ніж він припускає. Мудрець і далі не знаходить розв'язок ні навколо людини, ні у природі, ні теж наприкінці тих усіх різносторонніх дослідів і розшуків, які він робив з таким завзяттям.

Діткнений так гіркою невдачею, біль і неспокій оволоділи душею того, що можливо болючіше як хтонебудь інший відчув даремність шукання тієї мудрости, яка начебто мала бути захована в матерії й яку матеріяльний світ мав би зрадити йому:

Я, Когелет, був царем над Ізраїлем в Єрусалимі... Ось я придбав собі велику і глибоку мудрість, понад усіх, що були передо мною над Єрусалимом, і серце моє дознало велемудрости і знання. Я віддався моїм серцем, щоб спізнати мудрість, спізнати глупоту і безумство, і я довідався, що й це гонитва за вітром, бо у великій мудрості — велика журба, хто додає знання, додає страждання. *(Проп. I, 12—18).*

Подібно як цей, теж багато інших мудреців визнає, що наприкінці своїх мозольних розшуків все ж таки не зуміли відкрити мудрости. Сам світ не виявляє Божих плянів, а голос Божий, що говорить через світ, не надто виразний. Зрозуміла річ, що світ носить незначну відбитку Бога, але вона так невиразна, що відчувається, немовби Його тут присутність — це наче відсутність. Тут треба пригадати, як велике й осереднє місце у вірі людини Старого Заповіту займало поняття всевищости Бога, щоб

зрозуміти, як необхідною для мудреців потребою було «зблизитися» до світу і в ньому віднайти основу такої хоча б мудрости, що могла б бути кожному доступна.

І тому з завзятою упертістю — а необхідним було, щоб цей досвід був зроблений — мудреці у створеному шукали творчого джерела. Але даремно шукали, бо створене не хотіло зрадити цієї таємниці:

А мудрість звідкіля береться?
Де розумові місце?
Вона від зору всього живого скрита . . . *(Іов, XXVIII, 12, 21).*

Але не можна сказати, що ця спроба була цілковито безкорисна. Той бо мудрець, що зробив цю спробу шукати мудрости у світовому, матеріяльному, робив це з так щирим серцем і глибокою вірою, якої ніщо не могло захитати. Він мусів винести таке наставлення і досвід, щоб могти остаточно ступити на такі стежки, які ведуть до справжньої мудрости. Ці всі його дотеперішні досліди, усі його зусилля навчили його, як ограниченими є спроможності його духа. Вони вказали йому межі тих його спроможностей, дали йому зрозуміти, що коли він хоче осягнути ту ціль, яку собі поставив, мусить вдатися до Божого світла й підпорядкуватися тому світлу.

«Марнота марнот, усе марнота» — повторяє багато разів розчарований мудрець. Але цим він у ніякому разі не опрокидає, ні не осуджує того розумового чи наукового намагання розв'язати ці питання, які ставить йому світ й одночасно так заздрісно укриває перед ним. Воно зовсім правильне і навіть необхідне, щоб кожний у своому стані займався перш за все справами свого звання, використав усі свої здібності й усі спроможності та гідно виповнив цю свою скромну, але заразом і величну місію-завдання, що йому Бог призначив в побудові «кращого городу».[50]

Але найважливіше, що мудрець підкреслює цим своїм остаточним заключенням і стислим висловом «марнота» — якраз

---

[50] Зовсім слушно можемо поставити питання: чи мудреці, зосібна автор Кн. Мудрости, не передчували цього «нового ладу», про який згадує св. Павло до Ефесян тоді, коли говоритиме про відновлення Божого Царства, того Царства, що «об'єднує все у Христі: небесне й земне» (Еф. I, 10), як теж і цього підчинення всього Синові Божому

безвартісність. Це «НІЩО» всього в порівнянні з тією пошукуваною ним і прагненою реальністю, яка оказується невловима тут, на тому світі, обмеженість і неточність людської мудрости і знання, фальш тієї слави, якою людина обдурює себе й яку, як здається їй, здобула наприкінці своїх зусиль:

Око не насититься баченим, вухо не наповниться слуханим.
(Проп. I, 8).

Людина завжди духово мало дозріла до цих дібр, які їй подається. Її тілесна природа є причиною не лише її ограничення, але теж вона є залежна від безлічі матеріяльних і тілесних факторів:

Бо ж міркування смертних нужденні, непевні задуми наші; бо тлінне тіло обтяжує душу, і земне шатро придавлює вельми клопітливий дух. Ми ледве відгадуємо те, що на землі, з трудом знаходимо те, що в руках наших, — а хто дослідить те, що на небі? *(Муд. IX, 14—16-.*

Хоч як болючий був для мудреців цей дотеперішній досвід-невдача, а однак він був конечний, щоб вони не лише пізнали основну трудність — убогість духа людини, але теж щоб зрозуміли, як безумовно необхідна є поміч Бога. Досі вони намагалися очима сліпця вгледіти Бога. А вислід такий, що ось принаймні один з тих мудреців признається щиро до своєї безсильности та глупоти. Відтепер він хоче бачити в усьому лише відгомін і відбитку Божого імені та йти вперед тільки за тим відгомоном:

Справді я найдурніший з людей і розуму людського нема в мене. Я мудрости не навчився і знання святих я не маю. Хто вийшов на небо й спустився звідтіль? Хто зібрав вітер у своїх жменях? Хто замкнув воду в свою одежу? Хто всі кінці землі поставив? Яке йому ім'я? І яке ім'я його сина, якщо ти знаєш? *(Прип. XXX, 2—4).*

Які ж чудові й глибокоумні ці поучення, що їх нам передають ті Божі слуги — мудреці! Поучення — здобуток їхніх сліз

(порівн. I Кр. XV, 28). Без сумніву, саме це «передчуття» причиняється до великого духового поступу тогочасної людини на всіх ділянках знання включно з її дослідами над матеріяльним всесвітом.

і довгого мозольного труду, бо ж вони найперше самі переживали і практикували ці всі строгі засади, а щойно опісля нам передали. Не можна сумніватися в тому, що, наприклад, автор Кн. Іова описує свої власні переживання, коли наводить голос Бога, який відповідає на його надто відважні слова і думки:

Хто то такий затемнює мої задуми нерозважливими словами? .. Де був єси, як я закладав землю? .. На чім підвалини її оперто? .. Чи знаєш ти небес закони? .. Невже суперник не перестане сперечатись із Всесильним?

(Іов, XXXVIII, 2—6, 33 і XL, 2).

Щож іншого можна зробити під такими докорами, як не упокоритись і прохати вибачення за свою сміливість?

Знаю, що ти все можеш ... Тому я говорив про те, чого не розумію; про чуда, мені незбагненні, що їх не знаю ... Тому смиряюся і каюсь ... *(Іов, XLII, 2, 3, 6).*

А однак Іов не думав накинутися на самого Бога, але лише на Його твориво. На думку мудреців навіть таке розрізнення є поза межами і спроможностями людського знання. Людський дух мусить занехати думку, щоб власними силами збагнути тайни природи. Щож тоді може він перед глибшими таємницями ніж ці матеріяльного всесвіту, в якому він живе. Чи можливо через матеріяльний пізнати духовий світ? Чи може хто знати своє серце й осудити справедливо свої власні вчинки?

Усі дороги людини чисті в очах власних; Господь же розцінює духа. *(Прип. XVI, 2).*

Людині ж як зрозуміти свою дорогу? *(Прип. XX, 24).*

Цей життєвий досвід мудреців дає кожному, хто запізнається з ним, не лише глибокі поучення, але теж чудові приклади покори. І саме ця покора є основою їхнього післанництва. Вона являється у них як зворушливо мила чеснота, яку вони набули дорогою ціною — великим зусиллям. Ця чеснота варта такої ціни! З цього великого життєвого досвіду, який формує Святих і Мудреців, пливуть ті чудові поради доброго такту й здорового розуму:

Не шукай того, що важке тобі занадто; не досліджуй того, що понад сили твої. Роздумуй над тим, що тобі доручено,

заховані ж речі тобі непотрібні. Не силкуйсь на те, що тобі не під силу, бо тобі й так об'явлено понад людське розуміння. Багатьох бо збила з дороги власна гординя, і наміри лукаві привели їхній ум до занепаду. *(Сир. III, 21—24).*

Хоч у цьому самому хід думок Когелета дещо відмінний, але він приходить теж до таких самих заключень:

Усе Бог створив гарним у свій час... Одначе так, що чоловік не може збагнути діл, що їх творить Бог, від початку до кінця. *(Проп. III, 11).*

Далеко те, що було, глибоко, преглибоко — хто його знайде? *(Проп. VII, 24).*

Прикладаючи одне до одного, щоб знайти оцінку речей. Її моя душа шукає й досі, та не знаходить... *(Проп. VII, 27, 28).*

Помірявшись силами з сильнішим за себе, мудреці зазнали болючої поразки. Але це гірке розчарування, коли вони пізнали свою ніч і їхнє вступлення на дорогу покірливости, нітрохи не зменшило у них бажання осягнути цю недосяжну мудрість. Було б помилкою дати звести себе тією позірною невибагливістю себелюбства, яке можемо зауважити у деяких з них. Вони краще як хтонебудь інший зрозуміли й оцінили значення усіх «вартостей і цінностей». З одного боку утвердилася й уточнилася мета їхніх розслідувань, а з другого вони могли бачити ясно усю цілість своїх духових досягнень, їхню вартість та можливість застосування у житті цих своїх дослідів. В історії Ізраїля є це своєрідний випадок, що розшуки за мудрістю йшли в парі та постійній зв'язі не лише зі справами громадського життя, але теж навіть з державними справами.

Мудреці добре знали й поділяли життєві турботи своїх сучасників. Наприклад, Йосиф хоч і пройнятий світськими і Божими науками не перестав бути мужем чину і спасителем свого народу; Мойсей, «обізнаний з усією мудрістю єгиптян» (Ді. VII, 22), будує ізраїльське суспільство; перші царі Ізраїля дають світові перлини мудрости; Даниїл, мудрець та пророк і теж незвичайно діяльний організатор свого розсіяного народу; досить прочитати уважно твори мудрости, щоб пізнати, що автори цих творів — віддані мужі «громадським справам».

І хоч їхню увагу притягала неодна привабливість духа — науки Єгипту й Асирії, література, мистецтво і взагалі чужа течія, а автора Кн. Мудрости — грецька ґеніяльність; хоч можна бачити, що деякі з них вихваляють це світське знання і залежно від свого становища навіть співпрацюють з ним, все ж таки усі вони прикладають засадничу й головну увагу цьому єдиному знанні, якому віддають усі свої найкращі сили — пізнанні Бога й мудрости в повному цього слова значенні. Однак не треба робити висновку, немовби для мудреців ці їхні зусилля і розшуки «не мали ціни», не включаючи якоїсь особистої чи громадської користи. Треба підкреслити, що цю свою багату діяльність на усіх ділянках мудреці лише тому вважали своїм своєрідним обов'язком, що вона була на службі мудрости. В їхньому розумінні ніщо інше, а лише єдина мудрість заслуговувала на їхні турботи і зусилля.

Ізраїль зрікся в користь інших народів цього привілею і гордости мати вчених, артистів, письменників і т. п. в царині світського духа. Божий нарід мав виконати іншу місію-післанництво. І він не розпорошував своїх духових сил, а дав світові велетнів духа і думки — мудреців, тих Божих мудреців, тим способом потверджуючи вищість Божих реальностей над людськими ділами та вказуючи на єдину цінність, що справді необхідна.

Всі мудреці на своїй дорозі до мудрости натрапили в одну чи другу хвилину на проблему знання, яка хоч примусила їх задуматись над собою, але ніяк не спинила їх на обраній дорозі. А опісля вони можливо навіть і більш обережні у свому себелюбстві, зі скромнішими вимогами і з покірнішим серцем продовжують свою дорогу. «Покірність й уміння користуватися розумом, властивості справжнього християнізму.[51] Паскаль у своїй геніяльній стислості ставить ті самі вимоги, що й мудреці поставили: іти вперед дорогою мудрости. Отже... цілковите й беззастережне підкорення Богові, Його науці і Його Законові, щодо якого ці люди віри ніколи не мали навіть найменших сумнівів.

Уміння користуватися розумом, розсудливістю, розумовими й духовими здібностями — усіма засобами, якими вбогими вони і не були б, бо ж на це дав нам їх Бог, щоб користуватись ними і скеровувати їх до цього єдиного справжнього світла, що може дати повноту знання, усі роз'яснення і справжню мудрість.

---

[51] Паскаль: «Роздумування».

РОЗШУКИ ЗА ЩАСТЯМ

Мудреці сподівались, що мудрість роз'яснить їм світ та вкаже, яку поставу треба їм взяти щодо нього. Але вони теж чекали, щоб вона вказала їм дорогу до щастя:

Пильнуй же його установи і його заповіді, які заповідаю тобі сьогодні, щоб добре було тобі й твоїм синам та щоб довгий був твій вік на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі навіки. Слухай же, Ізраїлю, і вважай, щоб ти виконував їх, щоб був щасливий . . . *(Втор. IV, 40, і VI, 3).*

Цей текст не лише узалежнює проблему щастя від вірности Богові, але виразно стверджує, що можливим є осягнути щастя тут на землі та що праведний має право на нього. Таким теж є навчання Старого Заповіту, яке продовжуватиме Новий Заповіт.[52] Це навчання цілковито протилежне поглядам і навчанні старинного поганського світу.

Досить приглянутись дійовим особам старинних трагедій. Вони бояться тривкого щастя, бо це збуджує заздрість їхніх богів. Зрештою ці боги безжалісно карають кожного, хто тільки осмі-

---

[52] Найбільший розквіт мудрости Старого Заповіту, тієї самої мудрости, яку голоситиме св. Павло (порівн. 1 Кр.), основується на таємниці терпіння і хресного упокорення. Проте, як твердить св. Петро (1 Пт. IV, 12, 19), щастя і радість тісно зв'язані з терпінням — хрестом. Розумний християнин не тоді осягне щастя, як втікатиме від всього «земського», але якраз противно, бо лише тоді через терпіння злучимось з розп'ятим Христом і через те «сьогодні», що його обіцяв Христос своєму співтоваришеві хреста на Голготі. Глибокий реалізм і справжнє почуття прав Бога скеровує людину Старого Заповіту до буденного, і теперішнього, щоб у ньому знайти щастя. Та вона не шукає того щастя так, як інші народи Сходу, у байдужості чи «атараксії» (повному душевному і духовому спокої), а у використанні й одухотворенні терпінь, допускаючи навіть і зречення того щастя, на що маємо у Біблії немало прикладів.

люється прагнути чогонебудь «великого». Щодо терпінь, нещасть, несправедливости і т. п., то старинні поганські мудреці і «герої» тієї літератури скоряються цьому всьому, як якійсь сумній таємничій долі — призначенні.

Зовсім не таке наставлення у людини, яку зображує нам Біблія. Вона не знає цього бездушного підкорення і цій невідкличній необхідності, що сліпо тяжить над нею. Це бачимо в Іова й таке саме зауважуємо в «Еклесіяста-Когелета». А коли навіть вириваються з душі одного скарги, а в другого негодування, то чи ж не саме тому, що вони не хотять сліпо піддатися цьому, що видається їм несправедливим і неправильним?

Для Богом надхненних авторів щастя — це не щось «несподіване», якась «непередбачена удача» чи «щаслива доля», що припаде комусь. Для них щастя — це мета, і людина повинна не лише побиватись за щастям, але теж добиватись до нього усіма тими засобами, які Бог дав людині.

Зрештою ця «віра» Ізраїля у щастя оперта на міцних основах. Перш за все вона оперта на самому Об'явленні, зокрема на історії сотворення людини. Теж людина — діло Божих рук, Його архитвір і тому на людській природі витиснена чудесна Божа «печать», якої ніщо не може стерти; між Богом і людиною така міцна зв'язь, якої ніщо не може розірвати. Ця чудова ознака милосердної ласкавости Бога мусить бути для людини джерелом усіх її навіть найвідважніших надій.

Теж історія земського Раю вказує ясно, що Бог приготовляв людині одночасно з духовим щастям теж і щастя матеріяльне. Він хотів зробити людину своїм близьким, довіреним. У тій цілі і для неї було усе сотворення. Можна б припускати, що упадок першої людини повинен був зруйнувати не лише те щастя, але навіть її право на таке щастя. Розглядаючи уважно Святе Писання, бачимо, що хоч цей упадок важко пошкодив, але не знівечив засадничих основ проблеми того щастя.[53]

Без сумніву, як кару за гріх, людина мусить хворіти, терпіти, тяжко працювати і вмирати. Це все чорні, понурі тіні над її щастям. Але все ж таки людина залишається володарем усього сотвореного і тому псалмопівець може сказати:

---

[53] Бог ніяк не хоче зла людині, а тільки щастя для неї! І Христос дасть багато прикладів на цю прихильність Бога до людини (Порівн. Лк. XII; Мт. VI).

То що той чоловік... Мало чим зменшив єси його від ангелів... *(Пс. VIII, 5, 6).*

Та що ще важливіше: порушене співвідношення між людиною і Богом, це найглибше і найпевніше джерело людського щастя вкоротці буде відновлене. Бог знову нав'яже зв'язок з людиною та ще й урочисто скріпить його Завітом. Ціле П'ятикнижжя доказує, як вірним був завжди Бог цьому свому Заповітові. Заповіт — основа й розв'язка усіх, без винятку усіх питань і проблем, що їх ставила собі і перед якими стояла людина Старого Заповіту, тим самим і щодо проблеми щастя. Він теж основа тієї впевненості Ізраїля, що щастя можна осягнути теж вже тут на землі.

У своїй умові з людиною Бог вимагає від неї вірности Його Заповідям, а за те обіцяє їй щастя. І зрештою ціла історія Ізраїля потверджує ці обітниці Бога, бо ж вона — це безперервний тяг чудес, незрозумілих див і подій, доказ, що Бог як обіцяв, так дає свою могутню поміч тим, що вірні Йому, і тим самим можливість осягнути щастя. Що щастя — це одна з благодатей Заповіту, відповідь Божої вірности на нашу вірність; таке загальне і тверде переконання усього Старого Заповіту. І то не тільки саме Второзаконня рішуче стверджує таке, теж і Псалми вже заздалегідь радіють з благодатей того щастя, але розуміють ці благодаті, як матеріяльні й дочасні добра:

Покірні ж заволодіють краєм
і тішитимуться глибоким миром. *(Пс. XXXVII, 11).*

Бен Сирах висловлює таку саму думку, але підкреслює, що це не буде якась заслужена нагорода, але даром Божим, даним даром з ласкавости Бога:

Дарунок же Господній залишається в побожних, і його благовоління їх повік ущасливить. *(Сир. XI, 17).*

Не лише ці вище наведені тексти, але безліч інших текстів виявляють таке наставлення і надії душі Ізраїля і те теж, що протягом усієї своєї історії він завжди впевнений цього: так його добробут матеріяльно дочасний, як і його воєнні успіхи — нагорода Бога за його вірність. Вороги Ізраїля теж знають про це так добре, що осмілюються нападати на нього лише тоді, коли його невірність очевидна і загально відома. Ось як говорить Ахіор до Олоферна:

Коли вони не грішили перед своїм Богом, усе було гаразд із ними, бо з ними був Бог... як же ж вони покинули дорогу, що він їм заповідав, частина їх цілком загинула... Кожного разу, коли вони покаялись і навернулись знову до свого Бога... Бог небес давав йому силу поконати його ворогів... Як довго він не згрішив перед своїм Богом, щастя завжди було за ним. *(Юд. V, 17—19, 21).*

І тут бачимо, що щастя в житті цілого ізраїльського народу, як теж у кожного його члена зосібна — це нагорода за вірність Заповітові, нагорода праведникові. Старий Заповіт завжди запевнює в ім'я Бога, що все ж таки можна осягнути те щастя, до якого людина відчуває такий непереможний потяг. Однак не досить лише стверджувати навіть в ім'я Бога, що щастя є можливе до осягнення, але треба теж позначити дорогу, що веде до нього. І для цього теж мудреці вложили немало трудів і старань.

*
* *

В початках історії Ізраїля можна завважити певні розбіжності між розумінням природи і суті щастя а необхідними умовами для його осягнення. Осягнення того щастя узалежнене від заховування вірности Законові в духовому розумінні:

Якби ж то в них та було таке серце, щоб мали острах передо мною та й завжди пильнували всіх моїх заповідей! Вони були б щасливі повіки... *(Втор. V, 29).*

Само щастя представлене як добра суто матеріяльні, бо під поняттям щастя підтягнено тільки добробут і плодючість:

Коли слухатимешся цих розпоряджень і пильно виконуватимеш їх, Господь, Бог твій, додержить тобі союз і ласку, якою клявся твоїм батькам. Він полюбить тебе, поблагословить і розмножить тебе; поблагословить плід твого лона і плід твоєї землі, твоє зерно, твоє вино, твою олію та й приплід твоєї худоби і приріст твоєї отари... неплідного чи неплідної не буде в тебе, ані в твоєї скотини... Господь відверне від тебе всяку недугу... Якщо слухатимете... я даватиму дощ вашій землі у свій час, дощ ранній і дощ пізній.[54] *(Втор. VII, 12—15; XI, 14).*

---

[54] Можна було б поставити питання, чи стосовно цього світ поступив багато вперед. Але не можна забувати, що хоч щастя не по-

Багато-багато часу, а ще більше зусиль буде порібно, щоб людство остаточно зрозуміло, що щастя духового характеру є тією справжньою нагородою за вірність Божому Законові. Та ще потрібно буде авторитету самого Божого Сина, щоб людство остаточно вповні зрозуміло, що справжнє щастя не в матеріяльних засобах і туземному добробуті, а в беззастережній вірності Богові, яка мала б бути осягнена й додержана ціною великих зусиль, болючих жертв і самозречення. Але було б помилкою думати, що св. Євангелія вдоволиться самою «еволюцією», повільним розвитком зрозуміння і пізнання справжнього щастя. Без сумніву, вже у Старому Заповіті є слабенькі проблиски, які вказують на те євангельське світло, як рання зірка заповідає схід сонця. І у Старому Заповіті можна вже запримітити досить виразну таку еволюцію. Однак щоб перейти навіть з цього найбільш взнеслого поняття Старого Заповіту про суть щастя до «щастя Блаженств», то до цього був необхідний сам Христос! Він єдиний матиме потрібний авторитет, щоб проголосити новий й основний «закон» про щастя: Блаженні вбогі духом... Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне[55] (Мт. V, 3, 10).

Чи мало б те означати, що всі попередні зусилля були марні і безплідні? Жадним способом! І ми оказалися б невдячні супроти мудреців, якщо не підкреслили б вартости тієї праці, яку вони вложили для цієї ідеї. Виносячи поняття щастя на рівень морального життя, — і то життя з дуже великими духовими вимогами; — мудреці зробили тим не лише величезну прислугу для розвитку і підйому духа людства, але приготовили дорогу для Євангелія.

*
* *

В розумінні мудреців основи щастя спочивають на життєвому досвіді людини. А тому, що чимало життєвих засад, умов

лягає виключно на матеріяльних добрах і добробуті, але все ж таки матеріяльна сторінка не є теж маловажна в осягненні справжнього щастя. Св. Тома з Аквіну, а з ним і св. Церква признає, що для людини необхідна певна кількість матеріяльних дібр, щоб людина була спроможною прагнути духових дібр, старатися про них і їх осягнути. І саме та засада є підставою християнської економії.

[55] «Я переповнений радістю посеред усіх наших напастей» (2 Кр. VII, 4). «Вийшли апостоли з синедріону, раді, що удостоїлися перенести зневагу за ім'я Ісуса» (Ді. V, 41).

і форм людського існування успішно й переможно перенесли проби й удари часу, мудреці намагаються розглянути докладно ці явища. Вони придивлялися всьому, що довкруги них, як ці, що вміють «бачити й спостерігати». Вони — досвідчені психологи та моралісти, яких не можна примусити вірити вигадкам. Книги мудреців переповнені незвичайно глибокими і проникливими зауваженнями та спостереженнями, а їх поради своїм учням — справжні скарби людської мудрости.

Хто бажає стати мудрим, мусить з самого початку найперше старатися «розплутати» складну й заплутану справу імовірностей і реальностей та віднайти справжні й певні вартості:

Не вихваляй мужа за його вроду і не гидуй людиною за її вигляд. Бджілка між крилатими — маленька, а виріб її — найсолодший. *(Сир. XI, 2—3).*

Перша умова до щастя — не бути підпорядкованим другому:

Лихе то життя — з хати в хату тинятись. *(Сир. XXIX, 24).*

Треба навчитися обходитись власними засобами й єдино праця запевняє особисту незалежність. Лише через працю можемо заховати власну гідність, бо ледарство завжди доводить до нужди:

Осінь пройшла, і не оре лінивий; у жнива проситиме, та не матиме нічого. *(Прип. XX, 4).*

Лінивство завжди доводить до залежности і кріпацтва, а трудолюбиве життя є дорогою до щастя:

Рука трудящих пануватиме, лінива — платитиме дань. *(Прип. XII, 24).*

В житті родинному й спільнотному до щастя на додачу є необхідне ще й розсудливе завідування своїми матеріяльними добрами і добрий батько родини:

Знає свою отару і добре дбає про свої стада. (Прип. XXVII, 23).

А його жінка ущасливить його, якщо буде працьовита і досвідчена господиня дому, коли:

Встає удосвіта . . . радо́ працює власними руками. *(Прип. XXXI, 15, 13).*

Вона теж розумно розподіляє їжу та роботу своїм домашнім:

Ретельно наглядає за ходом справ у хаті, хліба не знає їсти, нічого не робивши. *(Прип. XXXI, 27).*

Та все ж таки сама тільки праця й розумне господарювання матеріяльними добрами не є вистачальні до щастя. Тому, що людина не живе одинцем, а у суспільстві, мусить теж оказувати велику розсудливість у співжитті зі своїми ближніми. Брак «уміння жити» наражує на болючі прикрості. А «уміння жити» — це розумне уміння сполучити чемність з життєвою мудрістю. У свому співжитті з другими мудра людина вміє заховати мовчанку й добре обміркує кожне своє слово: вона не зробить жадного нерозважного кроку, нічого не зробить без попередньої застанови:

Мудра людина в усьому обережна. *(Сир. XVIII, 27).*

Вона уникає всяких сварів і непорозумінь:

То честь для чоловіка — сварки уникати;
а кожен дурень розпочинає сварку. *(Прип. XX, 3).*

Що мудріша вона, то більше скромна і покірлива:

Як прийде гордість, прийде й ганьба, з покірливими ж — мудрість. *(Прип. XI, 2).*

Хтось міг би хибно припускати, що таке ставлення справи мудрости випливає з вишуканого самолюбства, надмірної недовірливости чи навіть з «мізантропії» — (ненависти до людства). Але це навчання мудреців — то не якась непомильна метода і тактика осягнути мудрість, а лише засоби до сягнення самоопанування і самодисципліни, які необхідні до осягнення дійсної мудрости.[56]

І хоч на перший погляд виглядало б, що всі ці поради мудрости є простенького, поточного характеру і користи, але в дійсності вони глибокоумні та взнеслі думкою. Це ми побачимо багато ясніше, як розглядатимемо становище мудреців щодо справедливости.

*
* *

---

[56] Тут слід було б пригадати це місце Послання св. Якова, де мова йде про «гріхи язика». Цей цитат напевно можна б включити як зразок мудрости в дусі навчання мудреців. Зрештою і сам св. Яків підкреслює, що говорить тут про справжню мудрість (Як. III, 13—18).

Зрозуміла річ, що не можна вимагати від мудрої людини, щоб вона не турбувалася своїми особистими матеріяльними справами, але було б її негідним, якби вона діяла всупереч правоті і справедливості. Розминутися з правотою і справедливістю є однозначне з протидіянням Божій заповіді, бо Бог почуває огиду до всякої несправедливости:

Дві ваги та дві міри, — огидне Господеві одне й друге.
(Прип. XX, 10).

Бог теж проти всякого несправедливого гніту:

Не грабуй убогого тому, що він убогий, і не натискай злиденного при брамі. Господь бо боронитиме їхні справи і забере життя в тих, що їх ограбують. *(Прип. XXII, 22, 23).*

Очевидне, що для мудреців справедливість — найкращий засіб, щоб уникнути не лише багато загальних труднощів і всякого зла, але й особистих прикрощів: Вона вимагає застосування справжнього «суспільного змислу», який набагато перевищає «справедливість розподіляючу». І цю справедливість мудреців треба б радше назвати «солідарністю».

Та що ще більше! Їхня справедливість вимагає «уміння давати»:

Справедливий дає, не жаліючи нічого. *(Прип. XXI, 26).*

Та й те, що ще більше важке — прощати:

Мудрість людини — бути повільним до гніву;
слава її — переступи забувати. *(Прип. XIX, 11).*

Справедливість включає теж вірність та доброзичливість і щире й уміле розуміння терпінь ближнього. Псалмопівець співає:

Блажен, хто дбає про нужденного та вбогого. *(Пс. XL, 1).*

Коротко кажучи: справедливість мудреців містить у собі милосердя й любов включно з «усім тим», з чого ці чесноти «складаються» — лагідність, терпеливість, чутливість, делікатність.[57]

---

[57] Св. Павло пов'язує практикування такої справедливости з мудрістю (Тит, II, 11—13): «Божа благодать з'явилася спасенна всім людям і навчає нас зрікатися нечестя ... жити тверезо, праведно і благочестиво в нинішньому віці».

Нехай доброта й вірність тебе не покидають... Тим знайдеш ласку й доброзичливість в Божих очах і в людських.
(Прип. III, 3, 4).

Не кажи ближньому: Йди геть, потім прийдеш, дам завтра, — коли є у тебе щось. *(Прип. III, 28).*

Не давай томитись очам нужденного... і не гніви людину, яка бідує. *(Сир. IV, 1—2).*

Заповіді ради, за бідолаху заступись... пожертвуй грішми твоїми ради брата й друга... *(Сир. XXIX, 9, 10).*

І ця мудрість, що на перший погляд виглядала б «користолюбною», ставить теж вже тверді вимоги стосовно особистої моралі: лише ті, що від своєї молодости і через ціле своє життя вистерігалися розпусти, злої поведінки і легкодушного життя, можуть надіятися, що знайдуть щастя. І щоб остерегти юнака, свого учня, мудреці не щадять найрізнородніших пересторог, «які повчають і є дорогою життя». Вони відговорюють його:

Від злої жінки та від облесливости язика чужої.
(Прип. VI, 24).

Задля блудниці можна зубожіти до куска хліба. (Прип. VI, 26).

Або ось таке:

Хто перелюбствує, тому ума бракує; сам себе губить, хто це чинить... Скажи до мудрости: «Ти сестра моя», а розум назви другом, щоб він зберіг тебе від чужої жінки, від незнайомої з звабливими словами. *(Прип. VI, 32; VII, 4—5).*

Зате щасливий той, хто знайшов дружину по своєму серці і був завжди їй вірний:

Втішайся дружиною твоєї юности. Премила лань і люба сарна! Нехай її чари упоюють тебе повсякчасно.
(Прип. V, 18, 19).

Але хоч:

Вродлива жінка обличчя звеселює: понад усе вона, чого чоловік бажає. *(Сир. XXXVI, 22).*

Однак сама тільки тілесна краса не вистачає, щоб ущасливити мужа, бо до цього необхідні ще й гарні прикмети душі і щоб вона була:

Чеснотлива ... скромна ... мовчазна ... добре вихована ...
(Сир. XXVI, уривки).

І теж щоб:

В неї на язиці доброта і скромність. *(Сир. XXXVI, 23).*

А тоді вже:

... Чоловік її інакший, ніж звичайні люди.[58]
(Сир. XXXVI, 23).

Стосовно виховання дітей, то лише лагідне, але одночасно рішуче виховання, ведене з постійністю і найбільшою дбайливістю, поможе дитині статись «людиною»:

Не давай твоїй (дитині) в молодості повної волі і не замикай очей, як вона сваволить ... Виховуй свого сина і заставляй працювати, щоб ти не зазнав на собі його зухвальства.
(Сир. XXX, 11, 13).

Хто любить свого сина, той завчасу його карає.
(Прип. XIII, 24).

Таке виховання допоможе дитині у свою чергу знайти щастя у мудрості і тим принести радість усім своїм рідним.

Хто шанує батька, той матиме втіху в дітях ... Хто звеличує батька — довго житиме; хто Господеві слухняний — матір свою заспокоїть. *(Сир. III, 5, 6).*

Усі ці засади мудрости життя, так приватного, як і суспільного, засади, що без сумніву незвичайно розумні. Мудреці зібрали не лише з народної мудрости, зі скарбів різних народів, але теж і з власного особистого досвіду. Та не в цьому їхня найбільша заслуга, але в тому, що вони зробили це згідно з духом Об'явлення та вірно застосувались до цього Об'явлення. І саме тому мудреці зайняли те почесне місце в літературі про мудрість та в великій мірі причинились до морального і духового поступу. А що мудреці зуміли ці «свої» моральні засади вміло пристосувати до

---

58 Послання Апостолів теж накреслюють ідеал жінки-християнки, вказуючи, які чесноти повинна мати така жінка. Св. Павло, пишучи до Тимотея, «метає громи» на жіноцтво, обтяжене гріхами ... «що навчається ніби ввесь час, а ніколи дійти не може до зрозуміння правди» (2 Тим. III, 6, 7).

поточного життя і зробити з них немов віддзеркалення Божих Заповідей, то через те вони не лише підготовляють душі до прийняття цих Заповідей, але теж настроюють і приготовляють душі до прийняття Божої мудрости.

Та помимо цього, що ця мудрість, так у своїх об'явах, як у свому обсягу ще дуже й дуже «людська», то це ніяк не може затьмарювати тієї високої мети, до якої вона стремить і до якої змагають розшуки мудреців. А ця мета в ніякому разі не є розшуками чогось туземного, ні навіть людської мудрости. Вона є суто і специфічно релігійно-духова. У мудреців навіть найскромніша дрібниця, кожна звичайнісінька практична порада завжди посилається на Бога.

В розумінні мудреців навіть найменша частинка видимого світу — жадна чинність чи спроможність людини — не може бути розглядана «світськими очима». Для них сукупність усіх цих «складових» частин становить одне «ціле» і лише те «ціле» мудреці мають на увазі. Якщо мудреці зупиняються на всяких практичних подробицях, даючи поради з найрізнородніших ділянок життя, коли оказують, що вони добре обізнані з усім, що людське, то роблять це лише тому, щоб кінець кінцем вказати, що Богові нічого не є непричетним ні байдужим. Це стосується однаково світу матеріяльного й обсягу людини. Все мусить бути зосереджене у Ньому і для Нього та змагати до духової й релігійної мети. І досить навести хоча б один текст, щоб це зрозуміти:

Не давай мені ані злиднів, ані багатства, подай мені лиш достатнього хліба. *(Прип. XXX, 8).*

І якщо мудрець не розвивав би далі цієї своєї думки, так зовсім оправдано можна було б зробити висновок, що бажання уникнути прикрощів і труднощів життя і зажити у невибагливому достатку склонює його до тієї поміркованости, до того спокійного «життя міщуха». Але з дальшого побачимо ясно, що в дійсності тут він руководиться тільки духово-релігійними мотивами:

Щоб я, наситившись, тебе не зрікся, та не сказав: «Хто Господь?» — або, збіднівши, не став красти та не безчестив імени Бога мого. *(Прип. XXX, 9).*

Це спрямування питання щастя і розшуків за ним на духово-релігійну площину дає нам можність не лише пізнати «атмосферу» розслідувань мудреців, але теж і те, як їхнє розслідування

допомогло душам до поступу на дорозі Божої мудрости. Та яку ж довжезну і тяжку дорогу треба буде ще пройти, щоб осягнути цю мету. Бо хоч мудреці, в особливий спосіб просвічені мудрістю, є вже спроможні розпізнавати духові реальності, то все ж таки багато з них ще й надалі обстоюють при тогочасних поглядах: деякі з них залишилися ще й далі при обітницях і розумінні щастя так, як це у Второзаконні:

Праведному ніякої біди не буде, а злі нещастям повняться.

(Прип. XII, 21).

Праведний їсть собі досхочу, а живіт злих терпітиме нестачу.

(Прип. XIII, 25).

Само собою зрозуміло, що такі засади і погляди були немаловажною перешкодою, а навіть загрозою застою на дорозі до пізнання справжнього щастя головним чином для тих усіх, які не могли, як мудреці, автори тих поглядів, високим й одуховленим розумінням щастя оживляти те низьке і матеріяльне поняття про суть щастя.

Навіть і самі мудреці теж мусіли добре вважати, щоб не зупинитись на півдорозі, задовольняючись півуспіхом своїх розслідів, або поверховою розв'язкою проблеми щастя. І як виглядає, той з мудреців принаймні частково дійсно завдячує свій оптимістичний погляд на цю справу тій обставині, що жив спокійно і щасливо, далекий від усяких матеріяльних труднощів і нещасть.

Історичні дані, які навіть і самі мудреці підтверджують, свідчать про те, що людина тоді найбільше склонна шукати мудрости та прийняти дари, що та мудрість дає, коли найдеться в такому стані, де бачить усю свою неміч та відчуває спрагу цієї мудрости: «Відкрий твої уста і я їх наповню» — каже Бог до псалмопівця (Пс. LXXXI, 11), а Даниїла похвалить Бог, «бо ти муж бажання» (Дан. IX, 23). І саме тому Бог навчить мудреців, як зрештою вони самі підтверджують, що, щоб осягнути справжню мудрість, на те треба бути готовим «заплатити за неї дуже високу ціну».

НЕВДАЧА РОЗСЛІДУВАННЯ

Мудреці сподівались, що, доповнюючи основні думки Об'явлення даними зі своїх розслідувань, могтимуть точно визначити потрібні умови до осягнення щастя. І ця ідея, принаймні на людській площині, вже була мудрістю. Та прийшла хвилина, коли їм треба було погодитися з очевидністю та ствердити хоч заради свого досвіду, що ні вірність Божим Законам, ні теж висліди їхніх розслідувань не дають того щастя, яке вони сподівались осягнути. Ствердження — засоромлююче для людського духа! І це визнання немочі того людського духа тим більше болюче, бо зробили його таки самі мудреці!

*
* *

Автор книги Приповідок запевнює праведника, що він може осягнути щастя. Авторові здається, що вірність, мудрість і щастя тісно пов'язані зі собою і діють спільно й одночасно. Немає сумніву, що цей мудрець мусів стрінутись з праведником, який був у нещасті й терпінні, та теж і з безбожником, який був щасливий і в добробуті.

Але його довір'я до Божого слова таке безграничне, що він навіть не бачить тих разючих суперечностей, якими переповнене наше життя, а коли б таки їх завважив, то це в нічому не захитало б його довір'я.

Терпіння праведників... скажіть краще — так би мовити праведників, бо якщо вони справді такі, як виглядають, є тепер і завжди були справжніми праведниками, то тоді ні терпіння,

ні допусти не були б впали на них... Неможливо було взяти під сумнів ні їхніх розслідувань, ні тим більше Божих запевнень!

Аж ось виринає Іов, а з ним неабиякий скандал![59] Він бо — праведник і справжній праведник, а помимо цього придавлений терпіннями. Як може той Бог, що сам справедливий, потурати такій разючій несправедливості ? ! Ця думка болючіше пригнічує душу Іова ніж терпіння мучать його знеможене тіло. Даремно його друзі намагаються переконати його, що ці терпіння — кара за його гріхи! Іов добре знає, що він невинуватий, він певний своєї невинности так, як певний того, що терпить. В його розумінні — це ніщо інше, як просто ганьба. Він бо ж відчуває для Бога таку безграничну пошану, таку щиру і вірну відданість, що для нього це незрозуміле поступування Бога залишається ганебним і скандальним.

Він мусить мати вияснення і то за всяку ціну, а якщо не одержить його тут на землі, то тоді піде до самого Бога й вимагатиме такого вияснення... Яка нечувана й одночасно зворушлива зухвалість! Відчуваємо тут не лише вибух надмірного болю, але теж беззастережної щирости. Бо хоч з його грудей вирівається болючий крик розпуки, але він виявляє найперше його високу думку про Бога і Божу справедливість, як теж впевненість у свою невинність. Ось що він каже до своїх друзів, які суперечать йому:

Замовчіть передо мною, я буду говорити, хоч би й що мені сталось! Навіть коли захочете мене вбити, я не здригнуся; однак мої вчинки перед ним я боронитиму. (Іов, XIII, 13, 15).

А потім звертається до Бога:

Чи це для тебе добре мене гнітити, твоїх рук діло нехтувати ? .. Ти шукаєш у мене провини, хоч і знаєш, що я не провинився. (Іов, X, 3, 6, 7).

Невинний я? Я й сам не знаю! Життя моє мені нінащо. Тому й кажу: Усе одно безвинного й грішника він губить. А коли бич зненацька убиває, з невинного розпуки він сміє

---

[59] В очах Апостолів терпіння Христа теж було згіршенням. І хоч «безгранична Божа любов» для людства вияснює їм, то все ж таки терпіння залишаються сектором Бога, а для нас нерозгаданою таємницею.

ється. Коли якусь країну віддано в руки лиходія, обличчя її правителів він закриває. Як же не він — хто інший?

(Іов, IX, 21—24).

*
* *

Ось одна з найтрудніших проблем, поставлена у цілій ширині й «наготі» і то без найменшого натяку, як зменшити цю безвихідну трудність. Яку ж відповідь дасть автор, як боронитиме, як узгіднить засади своєї непохитної віри в Божу справедливість і вартість свого досвіду — розслідування? Найперше він підхопить і розвине цю думку, на яку дуже обережно натякають деякі тексти Приповідок: терпіння праведника лише позірно несправедливі, бо це не тільки випробування, але — що більше — вже саме випробування є доказом особливої Божої ласки. Бог досвідчує якраз тих, кого любить.

Бог достойний того, щоб Йому служити не заради нагороди, але служити безкорисливо й заради Його самого. Якщо людина вірна Богові лише тому, щоби отримати нагороду, то чи ж не є це знижувати вірність Богові до рівня торгу? «Даю я, дай і ти» ... А навпаки, яку радість і вдоволення знаходить Бог у цій безкорисливій вірності Іова! Таке «поставлення справи» вказує на вже великий поступ і високо розвинену духовість. Сам Сатана підкреслить це, коли твердитиме, що людина нездатна до такого самозречення. Це ніяк не важко, але теж і без великої заслуги для нас оставатись вірними Богові тоді, коли усе нам добре йде, коли щастя нас не покидає і щедро обсипає потрібними нам дарами!

Хіба даремно Іов боїться Бога? *(Іов, I, 9).*

Зрозуміла річ, що ні, бо ж стільки добродійств дістає він від Бога за свою чесність, — натякає Сатана.

Тож ідімо в заклад:

Та простягни лиш твою руку і торкнись його костей і тіла, і побачиш, чи не лихословитиме тебе увічі. *(Іов, II, 5).*

І ось у розгрі «на ставці» Боже ім'я, а Іов навіть не знає того, що він став мимовільним оборонцем Божої чести. Тепер у цій драмі жахливого терпіння і допустів виступає новий чинник — «актор» Сатана, чинник, якого ніяк не можна легкова-

жити! Бо ж до речі: тут справа не лише виключно між Богом і людиною, бо в неї встряває ворог обох сторін.

Без сумніву, цей ворог під наглядом і «контролею» Бога та Йому підпорядкований, але це його втручання незвичайно ускладнює проблему, бо вмішує до неї ще й такі «справи», які значно перевищують наше розуміння і цю особисту драму.

*
* *

А однак про ці всі відповіді на проблему терпіння можемо з певністю сказати одне: усі вони не вдоволяють нас вповні. Терпіння завжди остається незбагнутою таємницею навіть тоді, коли, як цього вимагає автор книги Іова, ми склонимося перед незбагнутими плянами Бога, що перевищують наше людське розуміння. Проблема терпіння завжди ще незрозуміла для нас і залишається Божим секретом.

Дійсно! Досі людина не зуміла знайти розв'язки тієї загадки. Однак чи такою, як людина створена зі спрагою знання і з почуттям справедливости, яке вщеплене в неї, могтиме вона колинебудь знайти цю розв'язку?

Якби навіть помимо усіх позорів й усіх терпінь, що падуть на неї, людина все ж таки не перестала вірити у справедливість і милосердя Бога, якби навіть і надалі зберегла непохитне довір'я до Бога, повторюючи за Іовом:

Хоча б він й убив мене, я надіятисьму на Нього.

(Іов, XIII, 15, Вульг.).

То трудність залишається і далі. Мусимо подивляти Іова, з найбільшим подивом ставитись до його постави і бути вдячним авторові, що саме так зобразив цю велику постать Іова. Можемо оцінити, як велику заслугу для поступу у вірі мала його геройська постава, але помимо того всього проблема терпіння залишається надалі нерозв'язана.[60]

Можемо сказати, що тепер трудність ще й збільшилася.

---

[60] Якщо Хрест просвіщає і веде християн, то не забуваймо однак цього, що він є часткою таїнства Відкуплення та й сам остається таємницею.

По-перше: у ході свого досвіду-розслідування Іов спростовує й «охолоджує» короткозорий оптимізм так Бен Сираха, як теж й автора «Приповідок»;

По-друге: тому, що Іов не є історичною постаттю, а уособленням праведників-страдників, «яких ім'я легіон» та яких справу — в ім'я досвіду і розслідування — захищає автор, проблема терпіння набрала великих розмірів і ваги.

Його герой мав відвагу висловити голосно те, що без сумніву безліч інших думали скрито, коли виявив нестерпну жагу справедливости, ту жагу й прагнення, що криється в глибині людського серця! І відтепер усі ці праведники, що стогнуть під тягарем терпіння — і якже часто нестрепного терпіння! — усі ці, що зазнали жахливої душевної і тілесної знемоги, або прилучать свої голоси розпуки до голосу Іова, або повторятимуть його слова.

І ця жахлива рана їхнього зболілого серця, що вже і так сильно кривавила, тепер отворилась ще глибше і ширше. А щоб спинити ту «кровотечу», необхідним є щось більше ніж ці «примітивні ліки» старинних мудреців. Єдиний Спаситель може це зробити тоді, як прийде на цей терплячий світ.

*
* *

На дорозі до щастя Іов поставив одну непоборну трудність, а Когелет, тобто автор книги «Проповідника», видвигне другу і то не лише не менше непоборну, але ще й більш загальну. Однак якщо ми хотіли б зібрати в кількох словах суть цих труднощів Іова, то ми могли б сказати так: Неправдою є, що праведник мав би бути щасливим, бо Бог не лише допускає терпіння на своїх найліпших слуг, а й навіть, здавалося б, навмисно сам зсилає їх на них. І знову думка Когелета: Бог обіцяв щастя, але це щастя — ніщо інше як тільки омана і шукати його є тим самим, що «гнатися за вітром»... Усі ми знаємо, як починається ця **Книга:**

Слова Когелета, Давидового сина, царя в Єрусалимі. Марнота марнот, каже Когелет, марнота марнот — геть усе марнота. Що за користь людині з усіх її трудів, які вона завдає собі під сонцем? *(Проп. I, 1—3).*

Але яка ж корисна наука для самої мудрости випливає з цього сумного й обманливого марева того світу, що його зображує Когелет? Є очевидне, що автор рішений стояти виключно на площині свого стислого досвіду-розслідування та не твердити нічого такого, на що він не мав би певних доказів. І тому його свідчення має особливу важливість... Когелет — «Тома» Старого Заповіту. Він вірить лише у те, що бачить і до чого доторкнеться. Прагнучи щастя, він хотів, не пропускаючи нічого, випробувати все, що тільки могло б йому дати його. Але він всюди знаходить тільки непевності, ограниченість, оману і неправду.

І свідчення його, підсумок розчарувань з власного досвіду і розслідування, можна обняти двома словами: «все марнота», тобто все, що туземне, проминає і кінець кінців дає нам лише розчарування. Та до такого заключення він прийде аж тоді, коли провірить і «спробує» все те, від чого люди звичайно очікують щастя. Він уважно приглядається праці і заняттям людей:

Я бачив усе, що діється під сонцем, і що ж? Усе марнота й гонитва за вітром. *(Проп. I, 14).*

Що за користь тому, хто працює, з того, над чим він трудиться? Я бачив те заняття, що Бог дав людям, щоб вони ним клопоталисъ... Я зрозумів, що нема для чоловіка нічого ліпшого, як веселитисъ і заживати добра поки віку його. *(Проп. III, 9—10, 12).*

Скільки ж то труду і мозольної праці, а вислід марний! Одне покоління руйнує те, що попереднє будувало. Досвід одних, наніщо другим, а забуття «робить своє» — знищення і те саме постійно наново починається.

Рід відходитъ і рід приходитъ... Сонце сходитъ і сонце заходитъ... Те, що було, є те саме, що буде... Нема нічого нового під сонцем... *(Проп. I, 4—5, 9).*

Як опрокинення такого твердження можна було б вказати Когелетові на реальність поступу на усіх ділянках життя. Він цього не заперечить, бо то теж належить до його досліду-розшуку. Однак без сумніву твердитиме, що цей поступ є виключно суто матеріяльний. Хто ж може доказати, що є будьякий поступ духовий? І дійсно виглядає, що людство не зробило замітнішого духового поступу: безперервно треба все поправляти й починати спочатку.

Хай буде, що праця й зайняття не дають людині щастя. Але влада і почесті можуть дати їй це щастя? Цього теж досвідчив Когелет і ось вислід його досвіду:

Отак я став великим і перевищив усіх, що були передо мною у Єрусалимі... Чого б не забажали мої очі, я не боронив їм... Тоді я глянув на всі діла, що руки мої вчинили, і на той труд, що ним я трудився; і ось: геть усе — марнота й гонитва за вітром, і ніякої з того користи під сонцем. (Проп. II, 9—11).

Так тоді може приємності? Але ж бо Когелет зазнав не лише всіх можливих приємностей, але теж мав незчисленні багатства:

Я мовив сам до себе: Нум випробую тебе радощами: зажи-вай добра!.. Я намагався у моїм серці звеселяти вином моє тіло... Та й золота я нагромадив собі й срібла, і скарби царів та областей. Завів собі співаків і співачок, і втіху синів людських, жінок усякого роду. (Проп. II, 1, 3, 8).

Я не позбавляв серця мого ніякої радости. (Проп. II, 10).

І який же вислід цього досвіду? Ніщо іншого, а тільки вітер! Усе марнота! Може хоч дослід-розшукування мудрости не буде вже тією проминаючою марнотою? Але ось і на це відповідь того мудреця поміж мудрецями:

Віддався я всім серцем розслідуванням та мудрим вивіду-ванням усього, що під сонцем. Це ж невдячне заняття... Ось я придбав собі велику і глибоку мудрість, понад усіх, що були передо мною над Єрусалимом, і серце моє дознало муд-рости й знання... І я довідався, що й це гонитва за вітром, бо у великій мудрості — велика журба, хто додає знання, додає страждання. (Проп. I, 13, 16—18).

От і Когелет випробував усе — повністю усе, що тільки могло б дати людині щастя. Його досвід повний, незаперечно пов-ний, і тепер людина може визнати, що все, безумовно все, — марнота, розчарування. Отже кінець кінців виявляється, що щастя невловиме.

Та Когелет, навмисно «обмежуючи до нуля» можливості осяг-нути щастя, « в останній хвилині» хоче ще «рятувати те, що можна і як можна». Досі він, як старинні філософи, даремно шукав щастя у найбільшому або й середньому достатку. Може в скромному, але вистачальному добробуті можна б остаточно знай-ти те щастя? Ця «уступка» мудреця в користь скромности досить

невдало замасковує справжній гін тієї душі, що прагне «чогось великого і високого», душі того мудреця, що, не маючи іншого «виходу», хоче обдурити сам себе.

Зрештою Когелет, немов хотів би замкнути і цей останній вихід, той вихід убік скромности, заздалегідь додає, що ніщо, ні мудрість, ні навіть страх Божий не може бути запорукою того, що в цій скромності знайдемо щастя. Відкрийте очі і гляділь!

... Праведник, що у своїй праведності гине, і безбожник, що у своїй безбожності довгий вік тягне. (Проп. VII, 15).

... Праведним стається те, що заслужили своїми вчинками безбожні, а безбожним трапляється те, що заслужили своїми вчинками праведні. (Проп. VIII, 14).

Однакова доля усім: праведному та безбожному ... (Проп. IX, 2).

Тож чому б не користати з цього всього доброго, що знаходимо тут на землі і не зривати тих рож, які у нас під рукою ще й тоді, коли знаємо, що вони в'януть так скоро? Очевидно, висловлюючи такі думки, Когелет ніяк не хоче тим твердити, що він дійшов уже до повноти мудрости. Помимо цієї марноти, яка «переслідує» людину, помимо того щораз нового починання, незалежно від цього «зачарованого кола», Бог помалу добивається своєї мети. Однак ця мета так висока, так безгранично перевищує усі спроможності людини, що ледве чи колинебудь зможе вона принаймні неясно помітити цю мету. Та все ж таки від тоді великим потішенням для людини є те, що Бог принаймні дав її зрозуміти та виявив існування свого пляну-задуму, такого пляну, що своєю величчю і висотою прямо придавлює людину.

*
* *

Отже на цій площині, на яку ступив Когелет у свому досліді, ще й у цій певності, що знайде розв'язку, робить його свідчення тим сильнішим й одночасно принесе тим гіркіше розчарування, що немає жадної, навіть приблизної розв'язки проблеми щастя.[61]

---

[61] Але і з того розчарування випливає важлива наука: усі зусилля людини оказались даремні, своїми власними силами вона ніяк не зможе осягнути цього, чого прагне, тому мусить піддатись діянню Божої ласки!

Але теж і читач немало розчарований і збентежений, коли читає книгу Проповідника. Читач не може не завважити, що між трудом, якого завдала собі людина, і вислідом, який осягнула, між бажанням і дійсністю є незбагненне провалля. Він мусів зрозуміти, що це відчування бездонної порожнечі, яка придавлює його, випливає з тієї різниці: між тим, чого він прагне, а тим, що йому дається осягнути. Бо в дійсності серце людини завжди ненаситне, а її прагнення ніколи заспокоєне:

Око не насититься баченим, вухо не наповниться слуханим . . .
(Проп. I, 8).

Якщо людина випадково навіть і осягне те, чого бажає, то і тоді з розчаруванням й огірченням бачить, що «бажане» ніколи не дає вповні того, чого вона сподівалась. Воно не лише проминає і «вихоплюється з рук», але ще й залишає по собі несмак і гіркість. Усе те — «гонитва за вітром». Але на цьому ще не кінець! Драма проблеми щастя ще й тим болючіша, що прагнення того щастя випливає з глибин і суті нашої людської природи, де воно дуже глибоко закорінене. Бо в дійсності тут не «щось» зовнішнє й умовне мордує нас найбільше, але те, що людина, маючи почуття необмеженого і нестримний гін до такого абсолютного щастя, не може його осягнути. Ця немічність людини тим більше болюча для неї, бо вона добре свідома величі, для якої була створена і призначена, а яку вона стратила тут на землі раз на завжди. Єдино те, що безмежне і вічне, може виповнити і задовольнити серце людини, а вона — невільниця того обмеження, яке сама собі поставила!

* * *

«Мудрість, та де знайти її?» — кличе Іов в розпуці. І ось знову немов похоронний дзвін Когелета лунає: «Марнота марнот, усе марнота». Але чи невдача цих двох мудреців переконає нас, що даремні усі зусилля людини осягнути те щастя і мудрість? Чи це болюче заключення — «не знаємо нічого і не можемо нічого знати», — єдиний вислід їхнього труду і довголітніх зусиль? В дійсності зведення цього досвіду-розслідувань мудреців ніяк не є аж так цілковито негативний.

Бо ж це в ніякому випадку не є «ніщо», коли душа збереже свою віру й довір'я до Бога серед так жахливих допустів і цілковитого опущення, коли вона, не бунтуючись, зносить ці терпіння! І теж немаловажне і не «ніщо», коли людина, якій не було дане жодне запевнення, ні ясніше вияснення в позагробове життя, кличе з пропасті свого болю:

Я знаю — Захисник мій живе, і останнім він устане над порохом. Позбавлений навіть шкіри, я встану; і в моїм тілі побачу Бога. (*Іов, XIX, 25—26*).

Навіть беручи буквально ці слова, хоч вони ясно не відкривають ще правди про посмертне життя, але все ж таки звертаються до такого життя і, так би мовити, змушують цю укриту досі таємницю трохи відслонитись. Немаловажна річ і те, що автор «Іова» допомагає людині пізнати потребу справедливости, коли вказує на те, що справедливість — вимога надто засаднича, щоб Бог відмовився заспокоїти її, як уже раз вщепив її у серці людини.

Не без глибокого значення і те, що Когелет — як ніхто досі — довів марноту всього «дочасного» та, знеохотивши душу шукати щастя у цьому дочасному, зробив у ній бездонну порожню і «місце» для «цього», що може дати їй те щастя.

Правда! Когелет не робить жадних висновків. Він залишає душу з її порожнявою в цілковитій непевності, але теж у тому переконанні, що ніщо у всесвіті не є спроможнім дати їй те, чого вона прагне. Він ніяк не знеохочує людини, але, розбудивши в ній аж до скрайности бажання щастя, розкриває перед нею свою душу: доказавши, що ніщо і то абсолютне ніщо з проминаючого, дочасного, не може дати щастя, скеровує людину до нескінченного, вічного.[62] Отже навіть там, де обрій найбільш понурий, все ж таки немає ще цілковитої ночі: ще слабенькі промені світла продираються крізь темряву.

Всупереч усім позорам Іов і Когелет поклали неодну цеголку під величну будівлю мудрости. Їхній труд не лише був корисний, але вони прокладали дорогу своїм наслідникам і вічній мудрості. Хоч як важкі були труднощі, на які натрапляли мудреці, то це ніяк не може знецінювати тих високих засад, яких мудреці

---

[62] Св. Павло доповнить і дасть відповідь на думки Когелета: «Якби я мав дар пророцтва і відав усі тайни й усе знання... але не мав якоби, я був би — ніщо» (1 Кр. XIII, 2).

завжди придержувалися, шукаючи щастя і мудрости. І саме ці труднощі впровадять їхні досліди-розшуки на ширшу площину і поставлять на твердих основах.

Як незаперечною правдою є, що щастя доступне людині і праведник має на нього повне право, так теж незаперечним є, що мудрість — «річ» позитивна, дійсно існуюча, та через глибокий життєвий досвід можна її осягнути. Але таємниця, у якому ступні та обсягу можна її осягнути, лежить у її залежності та відношенні щодо віри й Об'явлення. І мудреці перемагають усі труднощі й перешкоди лише тому, що були вірними вірі і Законові. У своїх невдачах і розчаруваннях вони ні не зневірюються, ні не сумніваються у Божі обітниці, але використовують ці труднощі, щоб поглибити так своє поняття про мудрість, як теж і свою віру. А тому, що ні Бог не може порушити своєї вірности і своїх обітниць, ні їхнього дотеперішнього досвіду не можна піддати сумніву, остається єдиний вихід виправити своє дотеперішнє поняття про щастя і звернутися до того, що дав би їм більш внутрішнє і духове поняття щастя та навчив би їх тієї мудрости, яка перевищає земську мудрість. І те зробили мудреці, саме те, до чого скеровував їх Бог.

ШКОЛА МУДРОСТИ

Дитя ж росло й міцніло, сповнюючися мудрістю, і Божа благодать була на ньому.
(Лк. II, 40).

Якщо мудреці були б лише якимись відокремленими мислителями і самітниками та видавали б про життя осуд, хоч і здоровий, але осуд «здалека» і якщо вони трималися б були осторонь від світу, то їхні думки мали б тоді лише постороннюю й умовну вартість. Та ми знаємо, що більшість з них була заанґажована дуже глибоко так у родинному, як і в суспільному житті. Деякі з них займали «урядові» — відповідальні і впливові становища. І що більше ще! Ці мужі науки і досвіду були люди глибокої віри та бездоганних обичаїв, тож само собою зрозуміле, що вони були «впливові» і загально шановані. І тому безперервно зростало число тих, що приходили слухати їхніх наук і порад. Та мудреці не вдоволяються тільки тим, щоб лише навчати своїх учнів, але стараються теж і виховувати їх. І скоро творяться справжні «школи мудрости», які займаються тим вихованням, «мізар». Такий «мізар» віддзеркалює не лише розумовий рівень мудреця, матеріял і предмет навчань, але в деякій мірі теж розвиток і хід їх думок. І це, що передали нам книги Мудрости дає нам змогу пізнати ту дорогу, якою мудреці, а опісля їхні учні прямували до мудрости.

Без сумніву, що школи мудрости, були найперше «вправи» міркування, уважности, дисципліни і плекання чеснот. Але треба відразу зазначити, що мудрець не має наміру дати своїм учням якогось точно окресленого знання чи щастя, але він хоче осягнути саму мудрість, так би мовити, «саму особу мудрости».

Але як прийме і зрозуміє це той учень, що вперше вступає у школу? Спочатку він думає і довго ще так думатиме, що мудрість можна осягнути пильною наукою і чесним, без фальші за-

стосуванням у свому щоденному житті того набутого знання. Та прийде хвилина, коли пічнеться небесне діяння і Божа ласка долучиться до навчання вчителя і просвітить учня надприродним світлом. І щойно тоді він «побачить», що мудрість, — це щось цілковито інше від знання, від дисципліни, чи навіть бездоганного морального життя. Він «зрозуміє», що мудрість — це внутрішня, духова постава, настрій, стан, цілковито духовий; вона — жива «Присутність», незвичайно мила «Дійсність», яка сповнює душу світлом і любов'ю. Приготовитися на приняття тієї «Присутности і Дійсности», теж поступово принимати її — ось ціль і завдання тієї «школи мудрости».

*
* *

Проте хоч школа мудрости є щось зовсім інше як тільки навчання і дисципліна, вона мусіла — принаймні у своїх початках — виступати під такою формою, бо, щоб довести учнів до тієї високої мети, вчитель мусів починати саме з цього, тобто навчання і дисципліни.[63]

Така метода охоронить учня перед розчаруванням, бо відразу допоможе йому зрозуміти, що дорога до мудрости нелегка і не без перешкод.[64]

Коли він був ще малий, батьки нераз строго картали й карали його, тепер же мудреці енергійно і без поблажливости поведуть його стрімкою дорогою мудрости, а як треба буде, то й «прута не пожаліють». Це виховання хоч строге та енергійне, але завжди батьківське, таке, як Бог виховує:

Не легковаж Господнього докору, о мій сину, і не ухиляйся, коли він карає. Кого Бог любить, того й картає, як батько улюбленого сина. *(Прип. III, 11—12).*

---

[63] Розповідь Христа про багатого молодця (Мт. XIX, 17—23; Мр. X, 17—31; Лк. XVIII, 18—30) прегарно змальовує такого молодця Старого Заповіту, який змалку зберігає заповіді, а тепер, бажаючи стати досконалим, іде до Ісуса, як до вчителя мудрости.

[64] Подібно теж скаже опісля Христос, якого першим словом до тих, що бажають стати його учнями, буде покинути все... взяти свій хрест... та йти за ним.

Теж заздалегідь попереджається юнака, що він знайде в науці небагато задоволення, але навпаки, він мусить «приготувати свою душу на спокуси», бути «постійним у праці і бездоганним» (Сир. II, 2); «приймати все, що тебе зустріне», і помимо всього «вміти любити»:

Встроми свої ноги у пута її, а твій карк — у її нашийник; підстав плечі, щоб нести її, — не гнівайся на її кайдани; всією душею приступи до неї. *(Сир. VI, 24—26).*

Теж на тій дорозі він не лише не знайде жадної втіхи, але навпаки, темна безпросвітна ніч може оповити душу та навести на неї жах і тривогу, бо:

Вона ж бо напочатку шляхами кривими його водитиме й насилатиме на нього страх та тривогу, ще й у навчаннях його іспитуватиме, поки не зможе покластись на нього, і його випробовуватиме правосуддям своїм. *(Сир. IV, 17).*

Та хай учень не знеохочується:

У праці над нею хай трохи потрудишся, а вже незабаром її плоди споживатимеш. Вона важка для неосвічених . . .

(Сир. VI, 19—20).

Ці строгі перестороги й упімнення мудреці переплітають лагідними словами заохоти, якими збуджують у своїх учнів ще більше напруження сил та «спрагу знання» й підбадьорюють їх до справедливости і постійности у розшуках-розслідуваннях тієї мудрости. Мудрець дорадже відвідувати людей старших і досвідчених, батька чи вірного друга. Зате рішуче осуджують легковажну поведінку, усякі пусті слова, кожний пустий погляд. Для юнака кожне випробування виглядає твердим, але він мусить зрозуміти, що кожна, навіть найпростіша приказка і прислів'я тих усіх розсудливих мужів багата в довгий життєвий досвід. Це не пусті слова, а плоди справжнього знання й у власному інтересі учнів користати з цих наук. Яка переконлива сила, наприклад, у цій ось обіцянці Приповідок:

Мій сину! Коли ти мої слова приймеш і мої заповіді зберігаєш у себе, вухом твоїм уважаючи на мудрість, схиляючи до правди твоє серце, о так, коли ти розум зватимеш до себе, з закликом звернешся до розсудку, коли шукатимеш його, як срібла, коли розшукуватимеш його, як схований

скарб, тоді ти збагнеш острах Господній, тоді знайдеш пізнання Бога. *(Прип. II, 1—5).*

Від учня вимагається великого напруження сил і уважного спостерігання і то у такій самій мірі, як практикування чеснот. Про це — зрозуміла річ — теж часто говориться учням. Але вже перш за все з усієї сили наполягається на необхідність склонити своє серце до любови добра й усього, що шляхетне, та віддатися цьому цілим серцем і непорочністю душі.[65]

Більш ніж щось інше пильнуй своє серце, бо з нього б'ють життя джерела. Віднинь лукавство уст від себе, і губ неправду віддали від себе. Очі твої нехай дивляться просто, вії твої нехай зорять перед тобою. Вирівняй стежку для ноги твоєї, нехай усі твої дороги будуть прості. Не збочуй ні праворуч, ні ліворуч; відверни ногу твою від зла.

(Прип. IV, 23—27).

Щойно тоді лише, як юнак осягне мудрість, зможе він остерегтися спокус, що на дорозі його життя:

Бо мудрість увійде в твоє серце, знання буде відрадою душі твоєї. Обачність буде сторожити над тобою, і розум тебе берегтиме, щоб від путі лихої тебе врятувати, від чоловіка з розбещеним язиком, від тих, що праві стежки покидають... від тих, що раді зло чинити... та щоб урятувати тебе від чужої жінки, від незнаної з облесними словами.

(Прип. II, 10—16).

Але учень мусить зрозуміти, що збиратиме плоди щойно після важкої праці, зусиль; теж те, що мудрість осягається лише тоді, коли:

Душу свою спрямував я до неї, і в чистоті знайшов я її.

(Сир. LI, 20).

А вчитель, знаючи добре душу молоді, її стихійний гін до самостійности й непогамований запал, зуміє бути вирозумілий

---

[65] Ці самі думки знаходимо в посланні св. Павла до Тимотея: «Утікай від пристрастей юнацьких... А від дурних та безглуздих питань ухиляйся...» (2 Тим. II, 22, 23); «І коли хтось бореться, то не отримує вінка, якщо не бореться законно... Збагни, що я говорю, а Господь дасть тобі розуміння у всьому» (2 Тим. II, 5, 7).

на перші помилки та провини своїх учнів, він упімне, заохотить, а якщо треба, то вкаже на милосердя Господа, який:

. . . . Втішає тих, які втратили надію. *(Сир. XVII, 24).*

Та тим, які каються, він змогу дає навернутись до нього.
(Сир. XVII, 24).

Але він теж не приховуватиме перед учнями, що мудрости не осягається без затяжної боротьби:

За неї змагалась моя душа. *(Сир. LI, 19).*

Та щоб їх не знеохочувати, він одночасно ставить їм себе самого за приклад та вкаже дорогу, якою треба йти:

Ще юнаком, заки в мандри я пустився, шукав я щиро мудрости у своїй молитві. Перед святинею благав про неї — і до кінця її буду шукати. У розквіті своїм, мов достигаюче гроно, серце моє втішалося з неї, нога моя ступала дорогою прямою, і змалку вже слідом за нею ходив я. Лиш вухом нахилився я — і вже її одержав, і знайшов собі освіту велику . . . Руки свої простягав я угору, і над неуцтвом сльози проливав я . . . Тремтів усім нутром я, шукаючи її, — тим і придбав я майно прекрасне. *(Сир. LI, 13—16, 19—21).*

Само собою зрозуміле, що такі сердечні і теплі слова вчителя, його прихильне і поблажливе поступування зі своїми учнями мусіли сповнити серце того ж учня надією і він погоджується з тим, що годі йому відразу зрозуміти все. Однак він рішається боротися за цю мудрість, хоч не бачить негайного висліду, перемоги. А такий духовий стан отвирає його серце й ушляхетнює наміри так, що він без обману і лицемірства спрямовує усі свої сили та свою душу на дорогу до мудрости. Бо ж:

Святий бо Дух-виховник від лукавства тікає.
(Муд. I, 5)

У своїх розшуках учень не може обманути ні Бога, ні себе самого, ні не розчарується:

У простоті серця шукайте його! Його знаходять ті, що його не спокушають. *(Муд. I, 1—2).*

Довгий час учень вправляється у практикуванні засадничих основ мудрости: опановувати свої змисли і вміло володіти почуваннями свого серця. Роздумуванням він вглиблюється в усі кутки своєї душі та з усіх можливостей вибирає справжні вартості і найпевнішу дорогу до щастя.

Це — час, чи не найтяжчий для учня, бо ж це немов проорювання цілини, його бунтівничої людської природи, щоб добути те зерно, яке може проростати. Тепер у нашому духовому житті цю аскезу й формування стремління до морально совершенного життя ми могли б назвати «плеканням чеснот», що їх зовсім не доцінюють ті, яких ніяк не манить поступ до совершенства, але зате зі справжньою любов'ю і мужністю плекають їх ті, які свідомі цього, що це найпевніша дорога до спасіння. Але у Старому Заповіті ці правди не є ще з'ясовані так ясно і виразно, як у Новому.

Правда, «нариси» деяких з тих чеснот долота мистців увіковічнили на мурах наших катедр і церков у тих віках, коли ці чесноти процвітали в християнстві: справедливість, благорозумність, влада, сила, повздержливість, мудрість-софія, чистота і т. п. чесноти, які видвигнули й доручали мудреці своїм учням.

Без сумніву, ми можемо бачити у Біблії, що метою, завданням тих чеснот — вирівнювати стежки й прокладати дороги для реальностей та наставити душу на приняття тих неоцінимих дарів, благодатей.

Однак щоб вповні зрозуміти ролю чеснот на дорозі до мудрости, треба б пізнати їхній зв'язок з теологічними чеснотами з одного боку і природженими людині чеснотами-обдаруваннями з другого, а вкінці теж з чеснотою любови.[66] Важка це праця, бо в Біблії один і той самий вираз може висловлювати різні реальності і мати багато значень. Наприклад, «влада-сила» один раз означає набуту чесноту, другий раз воно вжите в свому засадничому значенні «сили» як такої, і вкінці теж як дар Святого Духа. І тому часто дуже тяжко збагнути, на яку саме духову реальність хоче вказати Біблія. Та коли «приглянутись» і розважити уважно, то все ж таки можна і це відкрити. І так коли мудрець скаже:

---

[66] І це саме стосовно до любови та в атмосфері любови Апостоли навчатимуть тих чеснот «молоденьку» Церкву, тримаючись тієї самої дороги, на яку ступив Старий Заповіт, а зосібна мудреці.

Бантина, добре збита на будівлю, не розійдеться під час землетрусу; отак і серце, стале в обдуманому рішенні, не захитається в ніякій порі. *(Сир. XXII, 16).*

Без сумніву, тут мова про силу, набуту довгим і наполегливим зусиллям. Коли мудрець, звертаючись до свого учня, каже:

Встроми свої ноги у пута її, а твій карк у її нашийник... не хвилюйсь, стреми до неї з усіх сил твоїх... а, здобувши, не випускай її *(Сир. VI, 24, 27).*

Тут мудрець говорить про «змобілізування», використання усіх спроможностей духа, що притягнені і піддержані надприродною ласкою, яка оживить ці сили духа та дасть учневі спромогу осягнути те, чого він так гарячо прагне. І вкінці, коли автор книги Мудрости вихваляє ту могутню силу духа Авраама і скаже:

Мудрість зберегла його твердим супроти ніжности до сина. *(Муд. X, 5).*

Тут мова про силу, як дар Божий, дар, даром даний Богом і даний єдино з ласки, яка скріпляє немічність та бездарність людської природи і спрямовує людину до того діла, що його вона має виконати.

У Приповідках (XXXI, 10—31) «похвальне слово про сильну жінку» прегарно виявляє ступні моральних вартостей, почавши від розумного завідування і вживання матеріяльних дібр, через духову силу, яку черпає з діл любови, аж до завершення тих чеснот повнотою надприродних дарів:

Сила й гідність — її одежа. *(Прип. XXXI, 25).*

Поле, що розкривається перед учнем, безкрайне. І він легко може пройти попри деякі глибокі й важливі правди, навіть не запримітивши їх. Лише мудрець знає добре, що не треба щадити зусиль, бо жадне з них не піде марно й нічого не треба занедбати з цього, що провадить чи може запровадити до мудрости. І як «євангельські дівиці» приготовляють світильники, щоб стрічати жениха, так і учень настроює і приготовляє своє серце на

прийняття того великого й багатого в глибокі правди знання, того всього, чого так дуже прагнуло його серце.

*
* *

Та з усіх тих чеснот, які учень повинен розвивати, є одна така, що її він мусить практикувати безперервно: чеснота, яку мудрець ставить дуже високо, майже нарівні з самою мудрістю:

Я мудрість, з розсудливістю я перебуваю. *(Прип. VIII, 12).*

Поступати розсудливо — перша порада, що її мудреці дають усім:

О простодушні, розсудливости навчайтесь. *(Прип. VIII, 5).*

Бо ж розсудливість, благорозумність — це одна з тих чеснот-мудростей, яка й у теперішніх часах найбільш недоцінювана. Якщо ми глядимо на розсудливість, як на якийсь холодний розрахунок, дріб'язковість, недовір'я щодо зовнішніх реальностей свого ближнього чи навіть і себе самого, то тоді зовсім правильно думають ці, що віддають перевагу передбачливості чи випадковості, рискові чи сміливості. Та розсудливість — це ні недовір'я, ні дріб'язковість! Книги мудреців всупереч усяким познакам ніяк не повинні впровадити нас у хибне розуміння цієї розсудливости. Без сумніву, мудрець заохочує свого учня керуватися людською розсудливістю, вистерігатися кожної небезпечної й непевної справи, захищатися від зовнішньої небезпеки, бути обережним зі сторонньою людиною, тобто з незнайомцем, який може спричинити усякі неприємності. Але хибно було б думати, що мудреці навчають малодушности, боязливости, як чесноти чи «доброї прикмети», а свою слабосильність жид мав би заступити хитрістю й підступністю і саме цю розсудливість мав би розвинути у себе до найбільшого ступня. Бо ось що говорить про те Сирах:[67]

---

[67] Опісля теж й св. Павло скаже: «Бо Бог дав нам не духа страху, а сили, любови й поміркованости» (2 Тим. I, 7). І теж: «Так само і юнаків умовляй, щоб були помірковані, даючи самі себе на зразок добрих діл» (Тит, II, 6—7).

Мудрість — це не уміння чинити зло, а розсудливости немає в породі грішників. *(Сир. XIX, 19).*

А на другому місці:

Горе серцям боязливим і рукам охлялим, та й грішникові, який двома стежками ходить! Горе серцю байдужому, бо, не мавши віри, буде воно беззахисне. *(Сир. II, 12—13).*

Отже показується, що сам мудрець рискував і то неабияк рискував! Витрачав свої сили, спромагався на найбільші зусилля, відмовляв собі навіть «дозволені» приємності, а можливо й таке, що в нагороду не одержав нічого. Здавалося б, що він віддав свою молодість і життя своє на службу якомусь непевному ідеалові. Та що більше ще! Він зрікається не лише багатства, але навіть самої думки розбагатіти, бо здобування того багатства поломило б ці його сили, які він бажає використати на щось кращого:

Золото й срібло скріплюють ноги,
та понад це і те ціниться добра рада. *(Сир. XL, 25).*

Він рискував, жертвував усім, щоб тільки здобути мудрість. І якраз у цьому, що виглядало б безумством, — це справжня розсудливість, про яку благав Соломон у своїй чудовій молитві:

Я моливсь, і дано мені розум. *(Муд. VII, 7).*

Мудрість бо все знає і розуміє, вона розсудливо водитиме мене в моїх починах. *(Муд. IX, 11).*

Теж розсудливість — це не шкодування й зберігання сил, але навпаки — це зрівноважене і розумне скупчення усіх сил, бо лише так вони можуть бути дійсно продуктивні. Скромність, передбачливість, обдумування справ — це об'яви розсудливости. Але розсудливість, обмежена до виключно людських чинників, ніяк не може кермувати нами. Ми, залишені нам самим і єдино нашим людським силам, до чого ж бо спроможні? І саме тому мудрець, немов глузуючи з самого себе, визнає, що у взаєминах до Бога:

В руці його і ми, і слова наші, і вся наша обачність, і хист до діла. *(Муд. VII, 16).*

Але розвинена до досконалости, тобто просвічена й керована з висот, розсудливість стається точкою зіткнення з мудрістю:

Над нею роздумувати — розсудливости вершина...
(Муд. VI, 15).

Вона — нам охорона перед смертельними небезпеками:

Людина, що збивається з розумної дороги, в громаді мертвих буде спочивати. *(Прип. XXI, 16).*

Тож у навчанні мудреців розсудливість є так важливим чинником, що її значення і роля висувається на одне з перших місць. Навіть у буденному житті й у звичайнісінькому «умінні жити» вимагається великої розсудливости і «здорового думання». Вона привчає не до «відступу» перед труднощами, але — так би мовити — до коротенької зупинки, в часі якої душа може розглянути ці труднощі і то розглянути їх у «правдивому світлі» й оцінити їхню справжню вартість та спокійно повзяти рішення. Для розсудливости час є союзником, а обачлива й багата діяльність й успіхи, — її плодами:

Сину, багатьма справами не клопочися; намноживши їх, не оминеш закиду. *(Сир. XI, 10).*

Мудрість книжника в дозвіллі здобувається: хто вільний від заняття, той стає мудрим. *(Сир. XXXVIII, 24).*

Чи це мало б означати, що мудрість розвивається саме у неробстві? Напевно не так треба це розуміти! Навпаки, всі мудреці осуджують неробство, як справжній проступок. Праця ушляхетнює людину та зберігає її гідність. На це вказує безліч текстів. Але здобування дочасних дібр не є ціллю людини, бо вона створена до життя і мети духової, вона має опанувати, а не ставати невільником того, що є перешкодою на її дорозі. Попри цю працю, яка необхідна для прожитку, людина повинна віддатися теж тим безкорисним заняттям, що вже самі собою є нагородою і дають нагороду. Бо мудрець з розшукування мудрости не лише виключає, але й осуджує всякий низький егоїзм і самолюбство:

Мудрий муж народ свій навчає. *(Сир. XXXVII, 23).*

Щасливий той, хто знайшов розсудливість і вкладе її в уха уважні. *(Сир. XXV, 9).*

Крім цього розсудливість вимагає напруження сил, бо нелегко вгамувати свої бажання, опертися спокусам, опанувати

нерозважні відрухи. Вона веде теж до самоопанування, бо людина, яка «вміє думати» і вгамовувати себе, вистерігається усякої непоміркованости і надужиття та розсудливо буде користуватися усім і в усьому так само поступати розумно.[68]

І ось так дорогою розсудливости мудрець доходить до цієї правоти і справедливости в осуді речей і справ, справедливости, що полягає в тому, щоб трактувати справи й речі совісно, та брати до уваги свої права й обов'язки щодо них. І тому приказка Христа — «Будьте мудрі як змії і прості як голуби» — знаходиться і підтверджується вже у Старому Заповіті.

Ця простота є невіддільна від розсудливости. Але це не якась простодушна наївність чи удавана, штучна щирість; це справжня щирість, яка пливе з тієї ввічливости, що не знає ні найменшої облуди, ні фальшу. Очевидно, що такий шляхетний стан духа можна осягнути лише довгою працею над собою й наполегливим намаганням виробити тверду постанову — діяти завжди й поступати в усьому лише щиро і без облуди. Коли розсудлива людина переконана, що щось є добре, не зволікаючи, діє негайно. Така простота не лише не протиставиться розсудливості, але й є саме найкращим її плодом. На жаль, неодна доросла людина стратила ту простоту — скарб свого дитинства. Щоб віднайти ту щиросердну простоту, ніяк не треба боятися «безумства росзудливости». Лише через неї і за її допомогою людина може триматися осторонь усякого зла й у скупченні духа, якщо вже не «віднайти» цю свою дитинну невинність простоти й покірливість, то принаймні віднайти й осягнути «нову» — ту солодку простоту, яка дає милий спокій серця і погідність духа.

Хто цілим своїм серцем віддасться «розшукам» за розсудливістю, той швидко пізнає й зрозуміє глибоке значення слів Христа: «Коли око твоє здорове, все твоє тіло світле» (Лк. XI, 34). Розсудливість й простота не лише впровадять на дорогу мудрости, але й є найкращими і найпевнішими провідниками на цій дорозі.

*
* *

Коли приглядаємось тому, як мудрець навчав свого учня дисципліни — «мюзару», то поступово він являється нам у пов-

---

[68] «Тож, уважайте пильно, як маєте поводитися, — розсудливо, не як немудрі, а як мудрі» (Еф. V, 15). «Будьте мудрі й тверезі, спосібні до молитов» (1 Пт. 4, 7).

ному світлі. Очевидно, мудрець не перестає бути тією людиною досвіду, з якою ми вже так добре запізнались. Але він відкриває нам ще одну сторінку самого себе, якої ми досі не бачили й не пізнали — сторінку більш інтимну, глибшу і захоплюючу, він відкриває перед нами свою душу. Відкриваючи своєму учневі остаточну мету тих усіх розшуків і розслідувань, мудрець може вже тепер вимагати від учня виконання усіх необхідних умов, щоб осягнути цю мету.

Бо ж як учень міг би зрозуміти дійсну вагу тих умов, якщо він ще нічого не знав би з тієї мудрости, до якої оце провадиться його? Тож конечним було хоч дещо усвідомити його про неї! І ось тепер, коли вже починають зарисовуватися її справжні риси, учень починає розуміти, що мудрість — це не лише велика кількість знання чи правильне розуміння щастя, ні навіть не сувора аскеза чи практикування чеснот, але глибокий стан душі, так би мовити, стале перебування в стані своєрідної ласки, щоб бути спроможним прийняти цю мудрість, за якою так довго тужив і бажав полюбити її. Ось тепер він з безмежною радістю глядить, як вона наближається до нього.

*
* *

Цей наш коротенький і поверховий погляд може дати нам лише слабкий нарис тих безмежних багатств, які заховані у навчаннях мудреців. Але може й це стане нам заохотою «вступити теж до їхньої школи» й багато доброго навчитись. Але щоб користати з цього навчання мудреців, треба нам принаймні подекуди відступитись від деяких «новітніх навчань» і того способу міркування, до якого ми звикли. Лиіше бажання, уважність й добра воля можуть дати нам змогу зрозуміти й увійти в духову атмосферу тих душ, що так ревно стремлять до Бога і теж увійти в духову сполуку з ними.

Дуже часто Ізраїль впроваджує нас у замішання своїми антропоморфізмами — розумінням Бога на зразок людини і своїм неспокійним і пристрасним життям. Старий Заповіт «розчаровує» декого, що хотів би знайти у ньому виключно «духовий твір». Чи треба додати, що такі «розчаровані» ніколи не зможуть зачерпнути з джерела тієї справжньої духовости, якою є Старий Заповіт, та що вони проходять мимо Божого слова й не чують його.

Мудрець Ізраїля — це «душа Старого Заповіту», душа, яка слухає і зберігає Слово. Та він тісно зв'язаний зі своїм народом, якому вірно пе́редає те Слово. Мудрець завжди знаходить у свому народі належний «відгомін», бо ж той нарід звернений усім своїм єством і душею до Бога. Він усі свої життєві проблеми розглядає у світлі своєї віри. Не маючи — так би мовити — іншої спраги, а лише єдино гаряче бажання — спрагу Бога, цей нарід усі свої справи, а зокрема своє «духове життя» зводить до Бога. Зрештою це його розуміння не має такого самого значення, що у нас. Чи є це для нього дійсною реальністю? Сказати годі.

Захоплений величчю Бога, побожний ізраїльтянин не відчуває потреби застановлятися над Божим діянням в його душі, ані навіть не здає собі справи з цього діяння. Чи з його молитви, чи з цього, коли йому вирветься оклик радости або болю, лише припадково ми можемо доглядіти дещо з його душевного переживання.

Навпаки, він ніколи не помине і це дуже важливе для нього звеличувати ту красу, яку він помітив, та видвигати ті «вартості», що є справжніми і незмінними. Щодо мудреця, то він крім цього хотів би притягнути усі душі на цей «духовий бенкет», на який він вже «запрошений», й уможливити всім бути учасниками того «бенкету».

*
* *

Щасливий муж, який над мудрістю роздумує і здібності розуму свого обмірковує; який роздумує серцем над її дорогами і який над тайнами її розважає. (Сир. XIV, 20—21).

В цих кількох словах зібране усе вчення тих старинних учителів. Вони висловлюють те щастя, яке жде кожного, хто вступить до їхньої школи. «Щасливий муж, який над мудрістю роздумує»... Відгородившись від усякої сповидности, фальшу і марнот світу цього, він насолоджується істинною радістю правди. Помалу спокій і погідність опановує його серце, а Слово всякає в його душу щораз глибше і дає Боже світло.

«Щасливий муж, який роздумує»... І цього мужа ми стрічаємо так у Старому, як теж у Новому Заповіті, а образ того мужа — це немов чудові краєвиди Палестини.

Вже Ісаак «вийшов підвечір у поле, роздумуючи» (Бут. XXIV, 63). Вже давно проминули часи кочового життя, але вічні справи завжди ті самі й ніколи не переставали й не перестануть вимагати перед людиною. І це лише у тиші й скупченні духа через роздумування, бо ж роздумування — молитва душі, людина може відкрити те, «що діється в її душі», увійти у справжнє царство.

«Який мудро-розсудливо говорить». Так! Бо здоровий осуд і розвинений змисл правильно оцінювати туземні справи і їхню вартість — найкраща запорука правильного й доброго розуміння навіть Божих справ.

Мудрець зовсім не думає відділитися від решти світу і «замкнутися» тільки у свому величному і чудовому «світі роздумувань», але хоче жити реальним життям у повноті правди.

«Роздумує серцем»... Так поступає розсудлива людина, у якої серце завжди широко розкрите та яка вміє панувати над своїми почуваннями й розумом. Вона добре знає, чого саме бажає, не залишить без уваги нічого, що є на дорозі до її мети, бо вона людина сильної волі. Розсудливо й у страсі Божім вона вперед зважить усі можливості, а відтак мов той змагун, що хоче здобути першу нагороду, кинеться вперед.

І Бен Сирах додає: «Над тайнами розважає». Який величезний крок вперед! «Щасливий» має вже доступ до «царства тайн». Він уже знайшов те, чого ще шукає!

Та коли розшуки, яким він віддався, увінчуються успіхом, то це не виключно завдяки його зусиллям, але радше цій пригожій атмосфері, серед якої він щодня розважав, застановлявся, вчився, а головно молився, як теж тому духовому і релігійному настроєві і наставленні, що поступово впровадило його в суть таємниці мудрости, тому духовому станові, який називаємо: «Страх Божий».

СТРАХ БОЖИЙ

Проблеми знання і шукання щастя — це лише «передові стежі» на дорозі до мудрости. Гірке розчарування і болюча невдача розслідів над цими «передовими стежками» не були однак цілковито даремні, бо скерували розшуки до сущих проблем і на добру дорогу. Школа мудреців, відкриваючи нам їх намагання та запізнаючи нас з їхніми методами, дозволила нам хоч неясно побачити дещо з висліду цього намагання. Але щойно «Страх Божий» дає нам повну розв'язку. Не треба думати, що дорога до Бога, яку душі вказують мудреці, є з точно визначеними послідовними етапами. Ні! Тут ідеться радше про завжди нові й нові, завжди глибші й глибші розсліди душі і то найперше про розсліди самої себе на щораз глибшій і вищій площині.

Страх Божий є осередня і найважливіша площина, на якій душа мусить твердо станути, якщо хоче осягнути мудрість. Мудрість бо приходить й уділюється лише тим душам, які глибоко пройняті страхом Божим.

Цей «стан» душі в страсі Божім є немовби «стан у ласці». Щодо самої суті тих духових дарів, які душа мала б отримати через страх Божий, то вони розвиваються відповідно до цього, як душа усвідомляє й розвиває своє покликання до співучасти у Божому житті і теж у міру цього, як мудрість проникає її.

Без сумніву, що тоді, як мудрець щойно починає свої розшукування, іскорка страху Божого вже тліла в його серці, а якщо він рішився далі продовжувати ці свої розшуки, то лише тому, що він уже був під впливом першого діяння того страху Божого. Але це тільки після важких зусиль і довгих змагань і лише тоді, коли мудрець передчуває наближення мудрости, страх Божий являється йому у повному світлі та у своїй справжній сущості на цій вибраній плодоносній ниві, де Божа мудрість може вже «запустити глибоко коріння ... розтягнути широко своє галуззя ... та принести обильні плоди ласки і слави». І справді,

мудреці надають «Страхові Божому» засадничого значення та не щадять йому похвал.

Страх Божий усе перевищує; хто його має, кому він рівня? *(Сир. XXV, 11).*

А ось слово пророка Варуха:

Ти вложив страх твій у наші серця... *(Вар. III, 7).*

Пророк дає до зрозуміння, що Божа ласкавість вклала страх свій у наше серце, щоб ми Його любили і звеличували. І ці його слова є немов відгомін слів Бен Сираха:

Страх Божий — дар Господній.
(Сир. I, 13 — грецький манускр.).

«Дар Господній»... І саме тому, що страх Божий є в повному того слова значенні «Дар Господній», він є так цінним і важливим чинником на дорозі до мудрости. А коли глядіти на нього з людської точки зору, то він є найперше плодом «мюзар-у».

Страх Господній — мудрости навчання. *(Прип. XV, 33).*

Та глядячи на нього, як на «Дар Божий», він стає перводжерелом і сукупністю усіх Його дарів:

Корінь мудрости — боятися Господа. *(Сир. I, 20).*

Страх Божий — початок мудрости. *(Прип. I, 7).*

Він теж певна ознака довершености тієї мудрости:

Повнота мудрости — боятися Господа. *(Сир. I, 16).*

Хоч виглядає, що страх Божий «стоїть на границі» людського і Божого, інакше кажучи, набутого і надхненного, ніяк не можна вважати його як здобуток чи овоч людських зусиль. З ним ми вже у сфері Божих дарів, на дорозі ласки. З ним зроблено величезний крок вперед і двері до поступу широко отворені.

Ми часто кажемо: «Де любов, там і Бог перебуває». Подібною є думка мудреців: Приявність страху Божого в душі — безсумнівна ознака Божого діяння у цій душі. Але що ж саме є той страх Божий?

Даремно шукати у Книгах мудреців за якимнебудь точним і повним визначенням, бо такого там нема. Та однак той глибокий і духовий настрій, що його він побуджує і розвиває у муд-

реця, ця надхнена страхом Божим постава мудреця до того світу, що його окружає й який він досліджує, ці рясні плоди-дари, що страх Божий зроджує і розвиває в душі мудреця, це все таки дає нам змогу виробити собі хоч приблизний образ про той «страх Божий».

Що у мудреців є гаряче, незаспокоєне бажання знання і, щоб його осягнути, вони спираються на своїх дослідах-розшуках і використовують усе можливе, — це річ аж надто наглядна. Та хоч як велику користь і поступ приносило б їм це знання, вони ніяк не хочуть такого, що розходилося б з Божою наукою або не погоджувалося б з нею. Вони бояться навіть у найменшому порушити Закон Божий. І це саме страх Божий держить їх у тій смиренній підпорядкованості і тим самим у світлі Божого навчання. Страх Божий є немов той міст між людським знанням і Божим навчанням:

Страх Божий — залежність знання від Бога.

(Сир. I, 13, Вульг.).

Втаємничений в Боже знання. *(Муд. VIII, 4).*

І це саме та підпорядкованість духа, що вони відмовились іти виключно за людським знанням, тобто стати незалежним працівником, який не зважає на залежність людської науки від об'явленої Богом, здобула їм особливу Божу прихильність та ласку увійти з Ним у тісний зв'язок. І лише таким чином мудрець осягає мудрість та входить з нею в інтимну сполуку. Мудрець добре свідомий цього, що для нього страх Божий цінніший і корисніший понад усі знання та є засадничим кормом його душі.[69]

Яка надзвичайно гарна і глибоко зворушлива ця постава мудреців! Вона є наставленням безумовного довір'я, що віддає себе у цілковиту залежність від Бога, бо ж для них щастя полягає передусім у тому, щоб бути милим Богові та завжди схильним прийняти Його навчання. І мимоволі насуваються на думку слова Іова, — цього велетня «богобоязливости»:

Я мав би ще якусь потіху, звеселився б у нещадній муці, бо я не зрікся постанов Святого. *(Іов, VI, 10).*

---

[69] Рівнож те саме у Новому Заповіті. Людина, яка боїться Бога, найбільш Йому подобається (Порівн. Ді. X, 2).

Хоч мудрість, якої вони так гарячо прагнуть, помимо їхніх надлюдських зусиль ще далі може вислизатися їм, вони добре знають, що в деякій мірі вона вже їм дана. Ніхто інший, а тільки вона береже їх, щоб вони не віддалились від Бога і не стратили Його прихильности:

Страх перед Господом — це мудрість; берегтися зла — це розум. *(Іов, XXVIII, 28).*

Страх Господній матиме теж вирішний вплив на роздумування мудреця, бо дає йому правильне розуміння цього світу, який оточує його. Тільки завдяки цьому страхові Божому мудрець, той співець Божої Всевишности, завжди дуже вважає, щоб не «розділяти» Творця від Його створіння. І здається, що найкращими сторінками Книг мудреців є ці, що говорять про взаємини між Творцем і Його творивом та про святість Божих діл.

І тому мудрець завжди бачить все Боже твориво у чудовому світлі. Він досліджує це Боже твориво, перевіряє, розпитує і зупиняється щойно тоді, коли пройнятий пошаною і любов'ю до тих незбагненних таємниць, паде ниць перед ними, припиняє свої розсліди та мовкне. Без сумніву, мудрець був би найбільш щасливий, якщо міг би помітити як уже не самого Бога, то принаймні хоч Його відблиск, який об'являється в усьому тому, що Він створив. І мудрець свідомий цього, що саме це оглядання Бога є вершком усього й таємницею мудрости. Але страх Божий, тобто любов і пошана до тих тайн, що їх Бог не хоче відкрити, стримують його нарушити Божу волю. Згадаймо хоча б цю гостру критику, докори товаришів Іова, коли вони усі закидають Іовові нарушення пошани супроти страху Божого.

«Хто ти, що осмілюєшся ставити питання Всемогутньому?» І хоч іншими словами, але завжди те саме питання вони не перестають повторяти йому. Та Іов ніколи не зрікається надії, яку сам Бог вложив в його серце. Через страх Божий він матиме ширше й глибше знання ,ніж вбоге вчення «учених світу цього». Йому буде даним розуміння Божого «вимірювання міри і ваги всіх речей».

Зрештою ця «вага-важкість» не означає ні кількости, ні величини, а згори призначене й намічене місце, роля кожної частинки у цілості сотвореного всесвіту. Така саме думка автора Книги Іова, коли він говорить про мудрість, яку Бог розділяв по землі:

Коли він призначав вагу вітрові і давав міру водам, коли встановлював закон дощеві... *(Іов, XXVIII, 25—26).*

Дощ, вітер, чи чесноти суспільні і моральні — все те всупереч позірній неясності є доцільне, має «своє місце» і призначене завдання. Усе те для мудреця безсумнівно ясне. І це через той страх Божий, що Господь вложив у серце мудреця, він бачить той зв'язок, співвідношення між усім творивом, на площині найвищій, бо між створеним а Богом-Творцем:

Ти все впорядкував у міру, рахубу і вагу. *(Муд. XI, 20).*

І з того часу:

Не можна казати: «Це гірше від того». *(Сир. XXXIX, 34).*

Все те добре, що Бог дає нам, і зле, яке допускає, допомагає тому порядкові, якого пізнання і зрозуміння дає мудрецеві єдино страх Божий. І якщо мудрець пізнає цю вагу й рахунок, ту «Божу міру», також вартість та важливість:

... бо все своєчасно схвалене буде. *(Сир. XXXIX, 34).*

якщо мудрець зрозуміє, в силу яких укритих законів кожне створіння й твориво рук Божих виконує призначене йому завдання:

Він посилає світло, — і воно йде, закликає його, — і воно його слухається, тремтівши. *(Вар. III, 33).*

то це лише тому, що він невтомно поступає вперед, покладаючись на авторитет Божого слова, й оповитий страхом Божим неначе плащем, не залишає без уваги жадної з Його наук. Він іде вперед і боїться. Так, мудрець боїться. Але цей страх — не той страх Адама й Еви в Раю. Це страх тремтіння, яке сповняє і самих ангелів, що перед Господом,[70] страх, який відчувають усі, що зближаються до Бога.

Для мудреця присутність Бога в усіх речах достатньо жива і надто ясна, щоб він міг дивитися на світ «очима простого недоука» та колибудь розглядати його незалежно від Божої святости. Мудрець завжди почувається у присутності Бога, а якщо говорить, то в деякій мірі так, немов стояв би перед Богом і говорив до Нього:

---

[70] Пригадаймо собі той страх, що обняв Апостолів під час Преображення Христа на Таворі і страх св. Павла на дорозі до Дамаску.

... Бо Бог — свідок його нутра, вірний дослідник його серця, і чує, що його язик говорить. Дух Господній наповнює всесвіт і — як Вседержитель — знає кожне слово. (Муд. I, 6—7).

Але для мудреця присутність Бога — то не лише присутність Його величі, маєстату, а присутність духово оживляюча. Він напевно говоритиме про цей «контакт», що оживляє й освячує кожний вчинок людини. І це саме той страх Божий не лише впроваджує його в Божу присутність, а дає йому «відчувати» її. З цього випливає дійсно безпосередня і постійна залежність його від Бога, яка для мудреця є джерелом життя та впроваджує його в мудрість — відкриває йому Божі тайни:

Коли шукатимеш мудрости, ... тоді зрозумієш страх Господній і знайдеш пізнання Бога. (Прип. II, 4, 5).

Але страх Божий — то ні жадний засіб примусу, ні рабська постава. Це — звернення свого погляду й духа до небесних висот і зосередження його на тому надземному світлі, що випливає з Божої святости.

Так помаленьку уступає темінь ночі, що досі оточувала мудреця, перед тим світлом дня, яке проймає його наскрізь та опановує цілковито.

*
* *

Той же самий страх Божий, що держить мудреця перед Богом у найглибшій пошані і непохитній вірі, зроджує теж глибоку покору у серці мудреця.[71] Мудрець не боїться і не п'ятнує жадної іншої хиби так, як гордости, яка вже у самій своїй основі є блудом, бо гріхом проти правди. Мудрець не лише далекий від того, щоб виносити себе якоюсь «надлюдиною», але навпаки, він завжди визнає свою немічність. Зворушливо бачити, коли він при кожній нагоді пригадує учням, як дуже вбогою у чесноти кожна людина:

Початок гордині людської — відступлення від Господа, коли то своїм серцем від Створителя свого відходять.
(Сир. X, 12).

---

71 «Не несися високо, а бійся!» (Рм. XI, 20).

Який глибокий жаль і смуток у цих словах! Зате страх Божий — це глибока свідомість повної залежности від Бога. Він проганяє гордість; він доводить людину до покори, яка є правдою; до лагідности, яка є справедливістю й остаточно до любови. «Досконала любов проганяє геть страх», — скаже св. Йоан у своєму посланні (1 Йо. IV, 18). Та цей страх, що про нього говорить тут св. Йоан, це жах, терор. А мудрець такого не знає. Він Бога не жахається, а говорить до Нього невимушено, сердечно, але завжди з найбільшою пошаною та найглибшою повагою. Найкращим прикладом цього є постава Іова. Без сумніву, він лякається Божих судів і нераз автор говорить про «жах Господній». Але тут ідеться про той «відгомін», що його викликає у кволій, обмеженій душі її стичність й опанування тим, що всесильне, безконечне — Боже. І під діянням тієї стичности душа перетворюється і запалюється Божим вогнем. Що більше, ввесь Старий Заповіт є «під знаком Господньої слави», якої прояви такі могутні, що в стані зворушити навіть найбільш закам'янілу душу і приголомшити її.[72]

Та завдяки страхові Господньому наставлення мудреця до Бога є наскрізь синівське в беззастережному довір'ї та глибокій любові. Бо ж Бог хоче, щоб людина почувалася залежною від Нього не як від тирана, а як від Батька і Творця:

З усієї душі Господа бійся... Що сили твоєї — люби свого Творця. *(Сир. VII, 29, 30).*

Страх Божий сповнений, немов просякнутий любов'ю. Завдяки йому мудрець твердо вірить у доброту, милосердя й ласкавість Бога:

Бо ж ти Господь усього, над усім пануєш і щадиш усе... Хоч ти — Владика сили, судиш ласкаво і провадиш нас вельми дбайливо. *(Муд. XII, 16, 18).*

---

[72] На це «перетворення жаху на страх» багато світла кидає розповідь Євангелиста Марка (Мр. IV, 38—40): «Учителю, тобі байдуже, що гинемо? Тоді він устав, погрозив вітрові і сказав до моря: Замовкни! Ущухни! І затих вітер і залягла велика тиша. Тоді сказав до них: Чого ви такі боязкі? Ще досі не маєте віри? І страх великий огорнув їх, і вони казали один до одного: Хто це такий, що йому вітер і море послушні?»

Але що більше ще, для мудреця страх Божий є такою всесторонньою досконалістю, що він бачить у ньому вияв Божої любови. І Бен Сирах без вагання твердить:

Страх Господній — початок його любови... Щасливий чоловік, якому даний страх Божий. (*Сир. XXV, 11, 15, Вульг.*).

А на іншому місці ще виразніше:

Страх Господній звеселює серце і радощі дає і втіху... (*Сир. I, 12*).

Можна б навіть сказати, що страх Божий — вже любов, бо шукає і прагне того, що Богові миле, як про це каже Бен Сирах:

Ті, що Господа бояться, шукатимуть його ласки, і ті, що його люблять, наситяться його законом. (*Сир. II, 16*).

І тому мудрець так часто вважає страх Божий мудрістю і навпаки, бо страх Божий, впроваджуючи людину в Божі пляни, рівночасно робить здатною її на прийняття Божих ласк. Тому нічого дивного, що в мудреця страх Божий і мудрість — «нерозлучні друзі» і тимто він твердить:

Уся бо мудрість — страх Господній. (*Сир. XIX, 18*).

Мудрість і знання — страх Господній. (*Сир. I, 27*).

Але повище сказане може стане нам яснішим, коли пригадаємо собі, що найбільшу пошану виявляємо Богові не тоді, коли діємо за нашою волею, але тоді, коли діємо за Його волею: статися вбогими і залежними від Нього, щоб Він збагатив нас та зміцнив ті зв'язки, що лучать нас з Ним. І так щойно ми можемо зрозуміти ту позірну суворість мудрости, коли вона каже:

Тоді будуть до мене кликати, та я не обізвуся, будуть шукати мене пильно, але не знайдуть. За те, що вони зненавиділи науку, страху Господнього не прийняли. (*Прип. I, 28—29*).

Але не треба думати, що страх Божий стається менш необхідним в міру того, як душа поступає до Бога. Якраз навпаки, він тим більше потрібний, чим гарячіше бажання душі злучитися з Богом.[73] І подібно, як тільки справді велика людина вміє скло-

---

[73] «Довершуючи наше освячення в Божому страсі» (2 Кр. VII, 1).

нитися перед заслугами малих і непомітних, так і мудрість, хоч як велична, чиста і непорочна вона, усувається на задній плян перед своїм скромним, але як же ж плодотворним і благородним «братчиком» — страхом Божим, та оспівуватиме свою радість з цього, що має його нерозлучним другом:

Вінець мудрости — страх Господній. *(Сир. I, 18).*

Страх Божий, бажаючи віддати Богові те, що Йому належиться, і щоб не пишатися, скромно відповість:

Мудрість — вершина страху Господнього. *(Сир XXI, 11).*

БОЖЕСТВЕННА МУДРІСТЬ

Зішли її з твого святого неба. *(Муд. IX, 10).*

Люди не лише шукали мудрости, вони ще й призивали її. Це багатозначне поступування відчиняє нові обрії на цю таємницю мудрости. Хоч би вже тільки на чисто людській площині, мудрість є так неоцінимої ваги, що вже лише саме осягнення її винагороджує всі терпеливі і наполегливі розшуки. Але факт, що мудреці, не заперестаючи своїх розшуків, «очі свої підвели до висот» (Пс. CXXI, 1), щоб там шукати помочі, закінчують благанням і молитвою те, що почали у формі дослідів, краще за все інше насвітлює їх поставу.

Зрештою їхні благання — це не лише сама молитва. Своєю різноманітною формою і вимовою вони виявляють сукупність прагнень мудреців. Там, де їхні високі духові пориви межують із звичайними буденними турботами, бачимо час від часу поради «здорового розуму» на всякі буденні теми і справи, «філософію життя» нераз не без тіні схильности шукання дочасної «людської слави». Але чи могло воно бути інакше?

Вони ж бо ще не пізнали, ні не зазнали насолоди тієї мудрости, якої прагнуть й яку призивають. Поки́що вони лише «обслідують ґрунт» і звертаються до неї такими, якими вони є в ту хвилину. І це саме мудрість мала б дати мудрецям те, чого їм ще недостає: очистити їхні прагнення від усього, що низьке, тілесно — дочасне. Вона стане їм такою, що введе їх у «справи Божі», стане їхнім виховником. Тож не треба дивуватися тим контрастам, які знаходимо в Книгах мудреців, але навпаки подивляти, що в мудреця вже з самого початку його досліду і розшуків проявляються такі високі і благородні бажання, що він вже розпізнає все те, що мудрість може дати йому і кожному, хто її шукає і призиває.

А найкращим доказом і прикладом цього може бути хоча б ось цей текст з Книги Мудрости:

Бо її початок найвірніший — то бажання повчення, а дбання про повчення — то любов до неї, а любов — це зберігання її законів, а послух законам — це запорука безсмертя; безсмертя ж робить нас близькими до Бога: тож бажання мудрости веде до царювання. *(Муд. VI, 17—20).*

Скільки ж тут краси й одночасно розчарування в цьому тексті! Під діянням надхнення мудрець пориває нас ген до піднебесних висот, але негайно опісля з висот цього чудового пориву духа раптом скидає нас на низ чисто людських прагнень. Говорячи про царювання, найімовірніше він має на думці царювання тут на землі. Не менш багатомовною стосовно цього є молитва, яку довгий час приписувано Соломонові:

Я теж людина смертна, як і всі інші, первотвореного нащадок, який із землі походить... Ось чому я молився, і дано мені розум, візвав я, і дух мудрости зійшов на мене. Її волів я радше, ніж берла і престоли. Багатство мав я за ніщо в порівнянні з нею... Я полюбив її понад здоров'я і вроду, я волів її мати над світло, бо блиск від неї сну не знає.

(Муд. VII, 1—10).

Злюбив я її і розшукував від молодости своєї, і намагався її взяти собі за дружину... Отож постановив я взяти її до себе, щоб жити з нею, знаючи, що вона буде мені дорадницею в добрім і втіхою у клопотах і смутку. *(Муд. VIII, 2, 9).*

Досить прикро наводити далі той текст! Без сумніву йдеться тут про мрії юнака, бо ось він відверто визнає своє бажання людської, туземної слави:

З-за неї матиму славу в громаді і, бувши молодим, — пошану в старших... Я осягну безсмертя через неї і лишу вічний спомин тим, що після мене прийдуть. *(Муд. VIII, 10, 13).*

Коли він постаріється, певно охолонуть ці всі його молодечі, гарячі прагнення і непогамоване честилюбство. Зрештою Бен Сирах теж мусів досвідчити того самого, бо, оспівавши мудрість, закінчує так:

Щасливий муж, який над мудрістю роздумує... Вона його винесе, піднесе над ровесниками і серед громади уста йому відкриє. *(Сир. XIV, 20; XV, 5).*

Очевидно, ми воліли б бачити, що мудреці не розраховують на матеріяльні користі й особисті почесті, що їх можуть мати з цього уділеного їм дару. Але чи могли вони здобутись на таке ? ! Однак це все, що ще залишилось у них з «прагнення світового», ніяк не може притемнити факту, що вони вже опановані прагненням «чогось високого». Чи аж так остаточно важлива ця незначна поступка людській природі, коли ці люди кінець кінцем з беззастережною відданістю розкрили широко свої душі на прийняття дарів Божих ? ! Бо ж яке поняття мали вони про цю мудрість ще тоді, коли вимагано від них примусити замовчати свій розум і підпорядкувати свого духа «невідомому»? Навпаки, треба подивляти їхню відданість і прагнення доступити Божої ласки та стреміти до того, що для них ще було незбагненною темрявою.

І мудреці скоро збагнули. Мудрість — це ласка, якої неможливо осягнути ні людськими силами, ні заслугами:

І зрозумівши, що інакше її не осягну, якщо Бог мені її не дасть. *(Муд. VIII, 21).*

Тому вони покірно звертаються до того, хто єдиний може дати її:

Звернувсь я до Господа і молився йому ... Зішли її з твого святого неба, пошли її від твого престолу слави.

(Муд. VIII, 21; IX, 10).

Ось у чому суть! Пройнятий страхом Божим і безперечною ознакою Божого діяння, мудрець відчуває внутрішній примус відкрити до краю свою душу на діяння цього даром даного йому дару Божого. Він уже відчуває невимовно солодкий передсмак цього покищо ще скритого дару, але й це вже переповнює його невимовною радістю.

Вона звеселить, і відкриє йому свої таємниці. (Сир. IV, 18).

До речі, автор Кн. Мудрости «розшукував її від молодости своєї» (Муд. VIII, 2), а Бен Сирах «біля неї шатро роспинає» (Сир. XIV, 25).

* * *

Це вас я кличу, люди; до синів людських мій голос. *(Прип. VIII, 4).*

Прийдіть до мене, ви, що мене прагнете. *(Сир. XXIV, 19).*

На цей поклик людини, поклик, що його може навіть і несвідомо для неї самої мудрість видобуває з її душі, та ж сама мудрість дає відповідь, яка одночасно є закликом.

Заклик або радше одночасно більше закликів, які хоч і незвичайно наполегливі, однак залишають людині повну свободу вибору — йти за ними чи не йти, немовби за свою даром дану любов, мудрість не бажала нічого іншого, як тільки любови, але любови невимушеної, а цілковито добровільної, що самочинно випливає з глибин серця.

Та хай не дивує нас, що ці заклики саме тому, що зроджені з любови та ждуть на відповідь такої ж любови, є одночасно божесько, багато обіцюючі і вимогливі.

Божесько, багато обіцюючі! Це ради бажання щедро обдаровувати того, кого любить, улюблена закликає свого улюбленого передати йому себе саму.

Божесько вимогливі! Так величний дар вимагає в заміну такого ж цілковитого дару, не можна бути менш великодушним.

Ось як діє мудрість. Але оскільки та любов, якою вона дарить людей, оказується нескінченним багатством і звершенністю, остільки ця, що її люди взамін дають, бідна, немічна і нужденна й мусить намагатися зростати і кріпшати. Саме тому мудреці, передаючи своїм учням заклики мудрости, навчають їх теж відповісти на ці заклики. Так їхня «школа мудрости» стає «школою божественної любови».

Автор Кн. Мудрости передає нам ці заклики мудрости. Він говорить тричі про те саме, але щораз наполегливішим способом. Перший раз мудрість говорить так, щоб її голос почуло якнайбільше душ:

Мудрість по вулицях голосить, свій голос по майданах піднімає, на роздоріжжях гомінливих кличе, при входах у брами в місті... *(Прип. I, 20—21).*

Відтак вона мусить докоряти людям за те, що не слухають її. Це не вперше вона говорить до них і докоряє. Без сумніву вже передше вона нераз говорила в душі, до серця промовляла, безуспішно закликала:

За те, що кликала я, та ви зреклися, як простягала руку, ніхто не хотів зважати, за те, що гордували всякою порадою моєю, моїх докорів не сприймали. (Прип. I, 24—25).

Та все ж таки з безмірної своєї любови до людей мудрість не залишає своїх докорів без звабливих обітниць:

Верніться на мою дорогу; ось і зіллю на вас мій дух, слова мої звіщу вам. (Прип. I, 23).

Як опісля цей непоправний нарід не послухає голосу Христа, так і тепер не слухає закликів мудрости.[74] Зрештою Пророк це вже передсказав:

Я говорив: «Ось я, ось я!» — до народу, що не взивав мого імени. Я простягав мої руки день-у-день до бунтівливого народу... (Іс. LXV, 1—2).

Але не знеохочуючись, мудрість знову повторює свої заклики. І тепер вона звертається зокрема до малоумних, насмішкуватих балакунів, до всіх тих, яким бракує мудрости і второпности.

Хіба мудрість не кличе, розум не здійма свій голос? На верху горбів при дорозі, стає вона й на розпуттях. Коло воріт, при вході в місто, при вході в двері вона голосно гукає: Це вас я кличу, люди; до синів людських мій голос. О простодушні, обачности навчайтесь, і ви, безглузді, ума набирайтесь!

(Прип. VIII, 1—5).

Щоб їх вкінці переконати і привернути до себе, залишаючи тон докору, мудрість робить звабливі обіцянки та вихвалює свою красу, чарівність:

Слухайте, бо я про важливе говоритиму, і з уст моїх вийдуть ***слова правдиві.*** *(Прип. VIII, 6).*

Прийміть мою науку ... бо мудрість ліпша понад перли; ніщо дорогоцінне не зрівняється з нею. (Прип. VIII, 10—11).

---

[74] «Тоді він сказав своїм слугам: Обід готовий, але запрошені були негідні. Підіть, отже, на роздоріжжя і, кого лише здибаєте, кличте на весілля» (Мт. XXII 8—9).

А потім, вихвалюючи себе саму та виявивши своє божеське походження, вона з незвичайною делікатністю розкриває свою любов і прихильність до людей:

Богом сотворена... я настановлена була від віку... я була при ньому, при роботі, я була його втіхою щоденно, усміхалась перед ним повсякчасно, гралась на його земному крузі, моя бо втіха: бути з людськими синами. (Прип. VIII, 23, 30—31).

Або ось знову який щиросердечний заклик у цих словах, з яких вибухає безмір її материнської любови!

Отож тепер, діти мої, слухайте мене: щасливі ті, що дороги мої пильнують! Слухайте науки, щоб мудрими стати, не гордуйте нею. Щасливий чоловік, що мене слухає, що день-у-день біля дверей моїх чуває, біля моїх одвірків стоїть на сторожі! Бо хто мене знаходить, той життя знаходить й осягає від Господа ласку. (Прип. VIII, 32—35).

Цим другим, так наполегливим закликом мудрість хоче навчити людей, просвітити і привабити їхнього духа. А третій заклик є не лише іншого характеру, а й посувається ще далі. Всі багатства, усякі блага, а навіть духові добра будуть перевершені. Що тепер мудрість пропонує людям, те ніщо інше, а тісний зв'язок і злука з нею самою. Послуговуючись цим багатомовним «образом» бенкету, якого теж неодноразово уживав Христос і який завжди символізує злуку з Богом, мудрість закликає увійти у зв'язок з тими надприродними дарами, які вона зберігає для людей: Чи любов не є першим і найціннішим з тих дарів?

Мудрість собі будинок збудувала і витесала сім стовпів до нього. Забила свої жертви, вина свого налила і стіл свій теж приготувала. Послала своїх слугинь, щоб оповістити з найвище положених місць у місті: Хто простодушний, нехай сюди приходить. (Прип. IX, 1—4).

А цей священний бенкет, що так дбайливо приготований, почавши з кімнати з сімома таємничими стовпами аж до добірних страв — то символи тих чудових дарів, що їх мудрість хоче дати своїм друзям.[75]

---

[75] «Ось, стою при дверях і стукаю: як хто почує голос мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він зо мною» (Од. III, 20).

*
* *

Автор «Мудрости» не є єдиним, що передає нам заклики мудрости, бо теж і Бен Сирах передає нам один з таких незвичайно милих і зворушливих закликів:

Прийдіте ж до мене, ви, що мене бажаєте, і живіться досита плодами моїми. Згадка про мене солодша від меду, і моя спадщина солодша, ніж медовий стільник. Хто мене споживає, той ще схоче споживати, хто з мене п'є, той ще захоче пити. Хто мене слухає, той не осоромиться, хто мною керується, той не согрішить. *(Сир. XXIV, 19—22).*

Коли вже заклики «Приповідок» дають нам неясне передчуття цього, що колись почуємо з Божеських уст Воплоченої Мудрости, то наведений вище текст Книги Сираха немов примушує нас глянути на це місце зі св. Євангелії від Йоана: «Останнього ж великого дня свята стояв Ісус і закликав на ввесь голос: Коли спраглий хтось, нехай прийде до мене і п'є! Хто вірує в мене, як Писання каже, то ріки води живої з нутра його потечуть!» (Йо. VII, 37—38). І теж на це місце: «Прийдіть до мене всі втомлені й обтяжені, і я облегшу вас» (Мт. XI, 28).

*
* *

Та ці чарівні заклики є заразом теж божесько вимогливі. Мудрість звертає свої заклики до всіх без винятку, але уділяє себе тільки тим, хто вже достатньо приготований прийняти її дари: «Хто простодушний, нехай сюди приходить» (Прип. IX, 4). Подібно і Христос скаже до своїх Апостолів: «Пустіть дітей... бо таких Царство Небесне» (Мт. XIX, 14).

Отже тут якась таємна духова співзвучність, — гармонія, якась невисказана внутрішня єдність, — сполука, приводять до зустрічі мудрости з її учнем.

Я люблю тих, які мене люблять; хто шукає мене пильно, той знаходить. *(Прип. VIII, 17).*

Але проте та мудрість, що з такою послідовною запопадливістю іде назустріч людям, все ж таки у відношенні до тих же

людей зберігає розсудливу стриманість. До того часу, поки не дозріє їхнє бажання і відповідь на її заклики, вона є в стані тужливого очікування. Але як тільки спостереже зміну в їхньому серці, коли побачить, що воно захоплене справжнім бажанням щиросердности і чистоти, тоді обсипає їх привабливими обіцянками щастя і запевненням повного задоволення та співучасти у її невичерпних, преційних скарбах.

Прийдіте ж до мене, ви, що мене бажаєте. *(Сир. XXIV, 19).*

ВИЯВЛЕННЯ БОЖЕСТВЕННОЇ МУДРОСТИ

Яке невимовне зворушення мусіло оволодіти душею мудреців, коли сама мудрість дала їм те чудесне, божеське виявлення — хто вона є! І слова, якими мудреці намагалися передати нам це виявлення, незвичайно палкі і тремтять із зворушення! «Які ж бо це перли дорогоцінні!»[76]

Найперше мудреці підкреслюють неоціненну вагу мудрости:

Ба навітъ якби хтось був досконалий між людськими синами, а йому забракло б твоєї мудрости, він за ніщо вважався б. *(Муд. IX, 6).*

Ось незламне переконання мудреців:

«... Яка від Тебе приходитъ!»
Що таке мудрістъ і як постала вона, я оповім, не сховаю від вас таємниці. Від самого початку я розсліджу, виведу на яв знання про неї і з правдою не розминуся. *(Муд. VI, 22).*

Мудрість походитъ від Бога і від Нього дістає чарівність, розум і досконалість. Вона може походити тільки від Бога, бо лише Він єдиний посідає її:

Єдиний мудрий, страшний вельми, що возсідає на престолі своєму: Господъ. *(Сир. I, 8).*

Він єдиний, що може дати мудрість:

Всяка мудрістъ — від Господа. *(Сир. I, 1).*

Бо:

---

[76] Св. Йоан від Хреста, на смертній постелі скаже, коли на його прохання читатимуть йому «Пісню пісень». Та чи не можна б сказати те саме і про Книги Мудрости, до яких звичайно зачисляють теж і «Пісню пісень» ? !

З ним же вона і повіки. *(Сир. I, 1).*

Вона з Богом у нерозлучному тісному зв'язку, вона дорадниця Його задумів:

З тобою мудрість, яка твої діла знає, яка була присутня, коли ти творив світ, яка знає, що твоїм очам приємне і що за твоїми заповідями праведне. *(Муд. IX, 9).*

Він теж єдиний, що знає її найкраще:

Хто знявсь на небо, узяв мудрість звідти і зніс із хмар додолу? .. Ніхто не відає її дороги, ніхто стежки її не знає. Та той, хто знає все, знає її ... *(Вар. III, 29, 31—32).*

Вона така безгранична таємниця, якої людина сама не в силі зглибити. Вона зливається з таїнством самого Бога, а її виникнення поринає у безвістях вічности:

Перед усіма речами створено мудрість, і розсудливий розум від віку ... Господь сам утворив її, і уздрів, і перелічив її, і розлив її над усіма ділами своїми. *(Сир. I, 4, 9).*

Вона була з Богом споконвіку, вона вічна так само, як Бог вічний:

Перед віками, споконвіку створив він мене; тому й вічно існуватиму. *(Сир. XXIV, 9).*

Вона завжди з Богом у найтіснішому зв'язку, у повноті свободи й божеського щастя. І вона сама виявляє це мудрецям у цій чудовій, хоча й найстаршій, але неперевершеній поемі мудрости — у Книзі Приповідок:

Господь створив мене перед початком путей своїх, вперш своїх чинів споконвічних. Я настановлена була від віку, від початку, раніше, ніж земля постала; коли не було ще безодень, я народилась, коли не було ще джерел багатоводних. Перед тим, як були основані гори, раніше від пагорбів я народилась; тоді, як він не створив був ще ні землі, ні рівнин, ні первнів світового пилу. Як він укріпляв небо, я там була; як він рисував круг поверх безодні, як він згущав угорі хмари, як установляв бездонні джерела, як визначав край морю, щоб води з його берегів не виступали, як закладав підвалини землі. *(Прип. VIII, 22—29).*

Ніколи жодний мудрець не відхилявся від цього чудового тексту. Може і нам у світлі цього тексту легше буде зрозуміти, чим саме обґрунтований той повен пошани і любови страх, який огортав мудреців, коли вони «зближались» до тієї пожаданої мудрости, якої божеське походження було їм об'явлено.

*
* *

Та, що завжди пробуває з Богом, та вічна так само, як і Він, мусить бути теж чисто духової натури, мудрець стверджує:

Мудрість же дух... *(Муд. I, 6).*

Але не вдоволяючись лише самим ствердженням, він запевняє нас, що цей дух наділений чудовими властивостями:

Є бо у ній дух розумний, святий, однородний, многовидний, витончений, діяльний, проникливий, неосквернений, ясний, недіткненний, добролюбний, бистрий, нестримний, доброчинний, чоловіколюбний, постійний, певний. безжурний, всемогутній, вседоглядний, що пронизує всі духи розумні, чисті, найніжніші. Мудрість бо понад усякий рух рухливіша: чистою вона крізь усе проходить, усе пронизує. *(Муд. VII, 22—24).*

Ми мусимо бути мимовільно збентежені цим прекрасним описом, уточненням, тією незрівняною виразистістю, чудовими образами. Вже після першого — хоча б поверхового — прочитання цих чудесних стрічок кожна душа мусить зосередитись і глибоко застановитись над ними[77].

Стільки величних і єдиних у своєму роді властивостей змушує мудреця до висновку, що мудрість — «щось» багато більше і вище, ніж «відблиск» Бога. І тому мудрець продовжує:

Вона — подув Божої сили і чистий виплив слави Вседержителя; тому нічого заплямленого не впаде на неї. Вона — вічного світла відблиск, безплямне дзеркало Божого діяння і образ

---

[77] Так зосереджується і застановляється душа св. Павла перед безмежністю і совершенністю Божої Мудрости: «О глибино багатства, мудрости і знання Божого! Які незбагненні його постанови і недослідимі його дороги!» (Рм. XI, 33).

його доброти. Хоч і одна, вона все може; і, залишившися сама в собі, вона все відновлює; вона з роду в рід у святі душі сходить і робить з них друзів Божих та пророків. Бо Бог лиш того любить, хто з мудрістю живе. Вона ж над сонце краща, понад увесь зоряний світ. У порівнянні зо світлом вона з'являється перша, бо світло поступається ночі, а мудрости зло не подолає. Могутньо простягається вона від краю і до краю і керує усім доладно. *(Муд. VII, 25—30; VIII, 1).*

Насмілюватись твердити про існування «реальної речі», яка від Бога походить і так тісно зв'язана з Ним! Мати відвагу сказати про мудрість — «будучи єдиною, вона все може!». Коли ж у додатку зважати на факт, як ревниво зберігали мудреці віру в «єдиного Бога», якого прикмети ще не є виразно відмічені від його живої і незбагненої реальности «буття» — справді треба мати не будьяку відвагу!

Зрештою автор Книги Мудрости не єдиний, що твердить таке, бо вже Бен Сирах теж твердить, що мудрість на рівній площині з Богом, поділяє Його велич, а могутність її подібна до Божої:

Я вийшла з уст Всевишнього та й оболоком укрила землю. На висотах я оселилась, і мій престол — у стовпі хмаринному.
(Сир. XXIV, 3—4).

Та для мудреців на цьому ще не кінчаються божеські прикмети мудрости! Ізраїль ніколи не уявляв собі, що всевишність Бога могла б протидіяти цьому, щоб зблизитися до Нього чи до Його милосердя. Подібно мається теж і з мудрістю, яка хоч і як висока, але все ж таки не ухиляється від зв'язку з людьми. Навіть навпаки! Здається бо, що вираз «милосердя» найчастіше випливає з-під пера мудреців тоді, як вони говорять про мудрість. І якщо у Біблії, переважно у Книгах мудреців, милосердя є немов божеським посагом, то це тому:

Бо яка його велич, таке й його милосердя... Тому саме Господь і довготерпеливий до людей, а й ізлив на них своє милосердя... Милосердя людини — до її ближнього, а Боже милосердя — до всякого тіла. *(Сир. II, 18; XVIII, 11, 13).*

Милосердя є теж тим «посагом, уділом», що його мудрість не лише роздає, але теж знаходить уподобання у тому, щоб безперестанно виявляти людям свою ласкавість і поблажливість та

бути їм спасителькою: Автор Книги Мудрости дуже часто повторює це. Мудреці, говорячи про милосердя, розглядають його так у відношенні до них, що зазнають того милосердя; як і в відношенні до тих, хто чинить милосердя:

Ласка й милосердя — для вибранців його. *(Муд. IV, 15).*

Очевидно, що таке розуміння милосердя мусить спрямувати мудреців до пізнання способів, якими Бог оказує своє милосердя, способів, що перший раз у Біблії являються саме на сторінках Книг мудреців (Муд. III, 9; IV, 15). Це слово «милосердя» відноситься до єдиного в своєму роді добра — щастя, бо мало б означати «ласка» в повному цього слова значенні, ласку, що її мудрість розділятиме людям. А як дуже потребують люди того дару милосердя-ласки!

Безсилля, вбогість духа, гріхи людства можуть покладатися тільки на це милосердя. І мудреці розуміють це краще ніж хтонебудь інший й тому з такою силою підкреслюють простительне і спасительне діяння ласки.

*

* *

Це глибоке переконання мудреців, що мудрість духового характеру і сповняє ролю посередника між людьми і Богом, дало їм змогу помітити ще й інші духові реальності, за допомогою яких вони хотіли ясніше пізнати Боже діяння, зосібна «Духа» і «Слова» Бога. Як мудрість, так і Дух Бога — «дух нетлінний» (Муд. XII, 1), зісланий Богом з небес людям, яких любить. І він так само як мудрість:

Не ввійде в душу, яка лихе мислить, ані не оселиться в тілі, що запродане гріхові. *(Муд. I, 4).*

Святий Дух:

Виховник людей, від лукавства тікає, відступає від гадок безглуздих і віддаляється, коли виринає кривда.

(Муд. I, 5).

А діяння Духа таке ж усесторонне, універсальне, як діяння **мудрости**:

Мудрість же — дух, що людей любить, однак не лишає уст богохульника безкарними; бо Бог — свідок його нутра, вірний дослідник його серця, і чує, що його язик говорить. Дух бо Господній наповнює всесвіт і — як Вседержитель — знає кожне слово. *(Муд. I, 6—7).*

Дух і мудрість теж дають людям пізнання волі Бога:

Хто знав би твою волю, якщо б ти не дав мудрости і не зіслав з висот твого святого Духа?[78] *(Муд. IX, 17).*

Та крім цього ті дари, до яких мудрість заявляє свої права, є теж ті самі, що їх колись Дух Господній зішле на Месію:

богохульника безкарними; бо Бог — свідок його нутра, вірний у мене сила. Через мене царі володіють і князі встановляють право. Я люблю тих, які мене люблять.

(Прип. VIII, 1, 14, 15, 17).

Дух Господній спочине на ньому, дух мудрости й розуму, дух ради і кріпости, дух знання й страху Господнього. *(Іс. XI, 2).*

Як Дух Бога, так і мудрість — джерело натхнення. Чи ж не вона:

У святі душі сходить і робить з них друзів Божих та пророків. *(Муд. VII, 27).*

І це саме того «духа мудрости» вимолив собі Соломон (Муд. IX).

Ізраїль одержав теж об'явлення «Божого слова» — «мемраг». Спочатку воно було зберігане Божим народом, як писане слово на Таблицях Закону, і помалу цей «мемраг» виявив свій духовий характер і духову важливість. Часто мудреці сполучали його з самою мудрістю, бо як одне, так і друге є переданням і виконавцями Божої волі. Обоє мають ту саму первопричину.

Як слово, так і мудрість «вийшла з уст Всевишнього» (Сир. XXIV, 3), і . . .

---

[78] «Кожному дається виявлення Духа на спільну користь. Одному бо дається через Духа слово мудрости . . . іншому дар пророкування . . .» (1 Кр. XII, 7—10).

... Джерело мудрости — слово Боже у вишніх ... (Сир. I, 5).

Обоє вони завжди побіч Бога на престолі. Слово:

Всемогутнє ... грянуло з неба, з царських престолів ...
(Муд. XVIII, 15).

Коли мудрець благає Бога дати йому:

Мудрість, що возсідає на престолі поруч тебе. (Муд. IX, 4).

Зішли її з твого святого неба, пошли її від твого престолу слави. (Муд. IX, 10).

Якщо мудрість «знає твої діла», коли «була приявна, як ти творив всесвіт» (Муд. IX, 9), то теж через слово постали творива Божі:

Боже батьків, Господи милосердя, що своїм словом створив усе і що своєю мудрістю витворив людину, щоб панувала над створіннями, які постали через тебе. (Муд. IX, 1—2).

Ним (словом) все сталося:

Господніми словами його діла здійснились. (Сир XLII, 15).

І воно (слово) підтримує існування всього:

Завдяки йому все здійснилось добре, і все впорядковується Господнім словом. (Сир. XLIII, 26).

Як мудрість (Муд. X), так і слово виконує свою благодійну і спасительну ролю покищо серед ізраїльського народу, чекаючи, щоб виконати ту саму ролю і серед усього людства:

Бо ні зілля, ні ліки їх не вилікували, лише твоє, Господи, слово, що всіх зціляє. (Муд. XVI, 12).

І тому не можна дивуватись цьому, що мудрість обіцює ізляти на людей заразом духа Господнього і слово Бога:

Мудрість по вулицях промовляє, свій голос по майданах підносить ... Ось іззіллю на вас мій дух, слова мої звіщу вам.
(Прип. I, 20, 23).

І ось так мудрість поступово схопила і засвоїла усі духові реальності, через які у минулому Богом надхненні автори вислов-

лювали Боже діяння. Так мудрість займає все більше й більше головне місце і провідну ролю. Вона стається Божим оруддям в повному значенні цього слова. І теж, коли Бог схоче виявити для людства своє безграничне милосердя, ролю посередниці доручить саме мудрості, як предвісниці своїх благодатей.

*
* *

Без сумніву, це не без глибоких підстав Бог, відкривши мудрецям божеську природу мудрости, дає їм пізнати і ту ролю милосердного посередництва мудрости. Якщо Бог так поступає, то лише тому, щоб ступнево відкрити людині незглибиме таїнство, якого багатство й досконалість вона ніколи не перестане подивляти! Очевидно, що не може бути мови про те, щоб мудрість, яку відкрили мудреці, можна було б уподібнити до поняття про три Божі Особи («гіпостаз»), до Таїнства Пресв. Тройці. Зрештою післаництво Старого Заповіту, його «фанатичне» розуміння «однобожж'я» різко й засадничо протиставиться такому понятті про Бога.

Але якщо не можна відважитись добачувати якийсь зв'язок мудрости з Божим «гіпостазом», то ніяк не буде воно невластивим бачити у післанництві мудрости посередниці, успішне підготування душ на діяння спасительної ласки Христа. У такому насвітленні та розумінні ролі мудрости багато неясностей прояснюється, а плян, що його намітив Бог, стає виразніший. Як прийде Христос, то об'явить себе Божою Мудрістю. Чи не було потрібним підготовити людей, щоб прийняли його як Божу Мудрість ? !

Ожидання Месії, Відкупителя і Спасителя, заповнює ввесь Старий Заповіт. Та хоч як благодатнім й осереднім у духовому житті Старого Заповіту є це «розрахування» на прихід Месії, то воно є неповне і «насвітлює» лише один бік духових реальностей. Гріх першої людини вимагає Відкупителя, а спасіння, що його приносить Месія, не зводиться виключно до змиття наших провин. Спасіння приходить через ласку, яка відроджує й оживляє. Людині треба «перещепитися» на нове життя, себто стати співучасником самого Божого життя:

Я мовив: «Ви — боги
й сини Всевишнього усі ви». *(Пс. LXXXII, 6).*

Звільнення від гріха й очищення — це лише перші висліди діяння ласки, яку дає Відкупитель. Старий Заповіт приготовляє людство теж і на пізнання Месії як Спасителя, як Подателя ласк, як Світла світу.[79] Але невистачальним було б глядіти на Христа, лише як на Боже милосердя, яке з безграничним співчуттям звернене до людства, а є необхідним бачити в Христі цього, що через даром дану людині ласку дає їй світло свого духа, ба й навіть саме життя.

«Я прийшов, щоб мали життя... Я світло світу... Я путь, істина, і життя...». На ці слова Христа,[80] які кожному християнинові добре відомі, необхідним було підготовляти серце й душу людини Старого Заповіту. Ласка бо не такий дар, що мав би з Богом лише «поверховий» зв'язок. Ціла краса й величність ласки у тому, що через неї Бог передає себе самого своєму створінні «Коли б ти знала дар Божий», — скаже Ісус до жінки самарянки (Йо. IV, 10). І якщо за часів мудреців ще й мови не могло бути про таке виявлення, то все ж таки можна і треба було спрямувати людство на дорогу, що веде до цього виявлення. Ось чому Старий Заповіт так наполегливо підкреслює Божу природу тієї мудрости, що має таку саму владу і права, як і сам Бог.

З яким же чудесним «мистецтвом і майстерністю» ведене це підготування духа! Очевидно, не можна сказати, що мудрість Старого Заповіту — Божа Особа. Однак коли прийде пора, неважко буде пізнати в Христі, — Воплоченому Слові і Мудрості — того, що вже скривався під рисами «старозавітньої» божественної мудрости.

Христос назвав себе більшим від Соломона, мудрецем у повному того слова значенні,[81] а св. Павло проповідує про «Христа розп'ятого, Божу могутність і Божу мудрість» (1 Кор. I, 24). І тому можемо зважитись в післанництві мудрости добачити теж і образ Подателя ласк.

---

[79] Св. Павло ототожнює ласку з надприродною мудрістю. «Слава наша — це свідоцтво нашого сумління, як ми поводились... не в мудрості тілесній, а в Божій благодаті» (2 Кор. I, 12). І теж: «Бо Божа благодать з'явилася... і навчає нас... щоб ми жили мудро в нинішньому віці» (Тит, II, 11, 12).

[80] Йо. X, 10; VIII, 12; XIV, 6.

[81] «Царица півдня... прибула з кінця світу, щоб побачити мудрість Соломона, а тут є — більше від Соломона» (Мт. XII, 42).

Зрештою все дозволяє нам припускати, що й сама мудрість «у власній особі» об'являється мудрецям. Але мудрість, за якою вони так невтомно розшукують й яку так гарячо поручають своїм учням, прибирає форму й характер ласки у дусі й розуміні мудреців. Це значить: всі мудреці були настроєні бачити в мудрості посередницю між Богом а людьми в повному того слова значенні. І саме такою вони предкладають її нам.

МУДРІСТЬ-ПОСЕРЕДНИЦЯ

Роля мудрости-посередниці між Богом і людьми оказується в Старому Заповіті дуже виразно. За винятком Месії, що має прийти, немає в Біблії більш виразного уосіблення як мудрість. І чи можна дивуватися тому, що вкоротці Христос втілить її?

Що в Книгах мудреців зображена мудрість як особа є аж надто наглядне. Це — жінка, одночасно матір, вихователька й обручниця, що промовляє до людей, обсипає благодаттями, підтримує їх — одним словом: її діяння незвичайно різноманітне і невтомне.[82] Одержавши завдання виповнити посланництво між людством, вона залишає небеса і сходить на землю. Посланництво, що його вона одержала від Господа є величне й універсальне:

Вийшла я, мовляв, із уст Всевишнього та й оболоком укрила землю... Я одна обійшла кругом небесним, і в глибинах безодні я походжала. У хвилях морських і по всій землі, й у кожнім народі й племені я володіла. (Сир. XXIV, 3—6).

Та проте мудрість рішає — і ця риса з-поміж так багато інших подібних вказує чи не на Месію — оселитись в Ізраїлі:

Між ними всіма я спокою шукала: в чиїй бо спадщині мені оселитись? Тож заповів мені Творець усього, і той, хто створив мене, намет нап'яв мій та й мовив: «У Якові будь твоя оселя, і твоя спадщина будь в Ізраїлі!» (Сир. XXIV, 7—8).

---

[82] Св. Павло теж зверне увагу на це різноманітне діяння божественної мудрости, коли прагне «навчити всіх про спасенний задум тієї тайни, що від віків захована була в Бозі». Він говоритиме: «Безконечна мудрість Божа, згідно з відвічним пляном, що його Бог ухвалив у Христі Ісусі, Господі нашім» (Еф. III, 9, 10—11). Сотворення й Відкуплення теж належать до тієї тайни, яку божественна мудрість відкриє людям.

Але це хвилеве ограничення в ніякому разі не обмежує універсальности післанництва мудрости. Ізраїль, земля обітниць, мав завдання — як це буде опісля щодо Месії — протягом якогось часу зберігати в свому серці цей Божий посів, але не в дусі заздрісної виключеності й якоїсь «особистої власности», а охорони й перехования до часу, коли він поширить своє діяння і по всій землі розсипле свої овочі. Для мудреців не був дивним цей факт «укритого скарбу», та таємнича присутність, що злучена з ним, того скарбу, який щойно в майбутньому принесе багаті плоди. Доказом цього є той самий текст Бен Сираха, який на перший погляд мав би вважати мудрість виключно «власністю» Ізраїля, а в дійсності вказує на поступове розлиття її по всій вселенній:

У святому наметі перед ним я служила, і укріпилась я у Сіоні. У місті улюбленім він оселив мене, і в Єрусалимі — влада моя. Я вкорінилась у прославленім народі — у частці Господній, у наслідді його. Мов той кедр ливанський, я виросла вгору, мов той кипарис на горах Хермонських. Мов та пальма в Ен-гаді, виросла я, мов у Єрихоні саджениці трояндні, мов маслина ота на рівнині пишна, — виросла я, немов той явір, мов цинамон і аспалат, видавала я пахощі, мов добірна мірра, була я запахуща, — мов та халвана, й онікс і стакта, мов дим кадила отой у наметі. Мов той теребінт, я розпростерла галузки, і віття моє — віття слави й ласки. Мов ті виногрона, я пишне гілля вигнала, і квіття моє плоди преславні та багатющі видало. . . . А я — немов рівчак від річки, мов той водопровід, що у сад провадить. Я промовив: — Сад мій зрошу, і грядку свою напою. — І ось уже річкою рівчак мій обернувся, а ріка на море перетворилась. (*Сир. XXIV, 10—17, 30—31*).

*
* *

Як спасительне посередництво Христа, так само і роля посередництва мудрости діє в двох напрямах — створення і відкуплення. Стосовно створення: мудрість — «дзеркало Божого діяння, що може все, крізь усе проходить, усе пронизує, лагідно керує всім» (Муд. VII). Вона — «всесильна у Боже діяння і діла його визначає» (Муд. VIII, 4).

У створенні й упорядкуванні світу роля її теж незвичайно визначна:

Господь мудрістю оснував землю, він розумом утвердив небеса. *(Прип. III, 19).*

Вона була біля Всемогутнього тоді, як він творив світ:

Я була при ньому, при ділі. *(Прип. VIII, 30).*

З тобою мудрість, яка твої діла знає, яка була приявна, коли ти творив всесвіт. *(Муд. IX, 9).*

Та її роля сягає ще далі: створіння не лише завдячують їй своє існування, але вона постійно відвідує їх, живе разом з ними й немов зрошує їх своїм діянням. Чи не можна навіть сказати, що це завдяки їй створіння стаються добрі, справедливі, милі, що саме через неї само створення «зодяглося красою»? І тому Бен Сирах так невтомно оспівує досконалість того творива, що його Господь вчинив через мудрість, «витискаючи на своєму твориві відблиск свого лиця».[83]

Своїм святим Господь не зізволив оповісти про всі свої чудеса... Мудрістю своєю діла величні він оздобив... О, як величні його діла, але ж то те, що з них видно, то лише іскра!.. Тож хто насититься, на його велич споглядаючи?

(Сир. XLII, 17, 21, 22, 25).

Та це творче й упорядковуюче діяння не обмежується лише до матеріяльної площини, воно діє теж у ділянці духовій.

Розумна у найвищому степені ця мудрість, що «проникає всі духи, розумні, чисті, найніжніші» (Муд. VII, 23). Вона теж збільшує силу духа і дає йому дивну проникливість.[84] Очевидно, цей спосіб діяння мудрости мусів притягнути увагу мужів духа — мудреців і тому, коли вони так невтомно прославляють її, то часто саме за те, що вона скріплює духові здатності людини:

Коли мудрість увійде в твоє серце... Обачність буде сторожити над тобою, і тебе берегтиме. *(Прип. II, 10, 11).*

---

[83] Св. Іван від Хреста, «Духовна Пісня», вірш V.

[84] «Щоб Бог Господа нашого Ісуса Христа... дав вам дух мудрости... щоб його добре пізнати; щоб він просвітлив очі вашого серця, аби ви зрозуміли, до якої надії він вас кличе» (Еф. I, 17, 18).

Здавалося б, що нераз діяння мудрости ототожнюється з розумом і знанням:

Щасливий чоловік, що знайшов мудрість, людина, що розум придбала. *(Прип. III, 13).*

Для автора Книги Мудрости першою рисою божественної мудрости є «дух розуму». І чи це не якраз на «бенкет розуму» запрошує мудрість у «Приповідках»?

Ходіте, мій хліб їжте, і вино, що я приготувала, пийте... ходіть дорогою розуму. *(Прип. IX, 5, 6).*

Подателька розуму, мудрість, є теж творцем, подателем життя. У цьому чудесному творенні є вона немов та життєдайна сила, що лучить сотворіння з їхнім первопочином. Та одночасно вона має теж духовий зв'язок між створінням і Творцем. І саме як така, вона є посередником у ділі творення.

Її завданням дбати найперше за життя духове створіння, а не «фізичне». Як творець людини вона старається оборонити, «обезпечити» душу від смерти. І Книги мудреців представляють це її протидіяння смерті душі і всякому злу, як безпощадну і безперервну боротьбу з тим лихом. І тому людина, яка віддасть себе під її охорону, може почуватися безпечна:

Шляхи її — шляхи відради, всі її стежки — мирні. *(Прип. III, 17).*

Бо хто мене знаходить, той життя знаходить й осягає від Господа ласку. Кому ж мене бракує, той свою душу кривдить; всі мої ненависники — смерть полюбляють.

(Прип. VIII, 35—36).

У тих душах, які щиро приймають її, вона довершує дійсно творчого діла, бо зроджує у тих душах усі головні чесноти:

Плоди її трудів — чесноти, бо вона навчає поміркованости, розсудливости, справедливости й мужности; а над них нема нічого кориснішого в людському житті. *(Муд. VIII, 7).*

Хто її любить, той життя любить; хто встає за нею зранку — сповниться радощів. *(Сир. IV, 12).*

Вона є деревом з овочами насолоди; вона — поворот до первородного світла, до райського життя, коли і де перша людина,

живучи в Божім страсі, не мусіла боятися ні недостачі, ні безладдя, ні смерти:

Вона дерево життя для тих, хто її держиться, щасливий, хто її вхопився. *(Прип. III, 18).*

...Вона упоює їх плодами своїми; цілу їхню хату сповнює бажаним, і засіки їхні — плодами своїми. Вінець мудрости — страх Господній, від нього квітне мир і здоров'я благодайне. І уздрів Господь, і перелічив її, дощем ізлив знання і розважливий розум; підвищив славу тих, що посідають її. Корінь мудрости — страхатися Господа, тож віття її — довголіття. *(Сир. I, 16—20).*

«Щаслив той, хто мудрість знайшов», часто повторює мудрець, а псалмопівець порівнює таку людину з деревом над життєдайною водою, що простягає своє галуззя над нею (Пс. I, 3).

Мудрість теж — здорова життєрадісна виноградна лоза, це — багато заставлений стіл. Вона — невичерпаний скарб, у якому учні можуть черпати всього досхочу. Бо все належить тільки до неї і вона єдина може роздавати всякі багатства і дари:

У мене рада й помисл; я — розум, у мене сила. Мною царі правлять і князі встановляють право... Багатство і слава в мене постійні блага й справедливість. Плоди мої ліпші від золота, від щирого золота; прибуток мій — над срібло добірне. Я ходжу дорогами правди, стежками права, щоб дати блага тим, які мене люблять, щоб наповнились їхні скарбниці. *(Прип. VIII, 14—21).*

*
* *

Посередниця у творенні й життєдайності, мудрість є ще чимсь більшим, бо — якщо так можна б висловитись — вона теж посередниця у спасінні й відкупленні. Без неї людина — бідна, спрагнена, нещасна й що більше безумна. Без неї людина не може нічого іншого осягнути, як лише блудити й ніколи не зможе відшукати тих «дверей», що ведуть до Божого Царства, того

Царства, в якому людина, звільнена від гріха й охоронена перед злом, живе щасливим, широким духовим життям.

Хто мене слухає, той не осоромиться, хто мною кермується, той не згрішить. *(Сир. XXIV, 22).*

Вже раз мудрість була спасла людину, як привернула її до духового життя. Тепер теж вона спасає її, як відвертає від марнот світу цього і згуби. І тому завжди, як вона повстає проти смерти, тим самим повстає проти людського безумства. Це безумство є зображене, як пуста, вередлива жінка, що кличе на «бенкет нікчемности» тих, які «позбавлені здорового розсудку»:

А він і не знає, що там тіні і що її гості в самій глибині Шеолу. *(Прип. IX, 18).*

А навпаки той, хто йде за мудрістю:

...І я спізнав, що нечестивість є безумство і дурнота — божевілля. *(Проп. VII, 25).*

Такий пізнав теж:

...що мудрість перевищує глупоту, як світло перевищує темінь. *(Проп. II, 13).*

Глупота віддається лише злуді і маревам; Вона панує над країною темряви; Вона веде на нехибну смерть усіх тих, кого почала осліпляти.[85]

Мудрість — це країна володіння дійсностей, у якій є тільки «те, що є», а не «те, чого немає». Все, що походить від неї, є справжнє і тому вона дає життя та спасіння:

Уста мої говорять правду і зло моїм устам огидне. Всі слова уст моїх правдиві, нема нічого в них нещирого, облудного. Всі вони ясні тому, хто їх розуміє і слушні для того, хто придбав знання. *(Прип. VIII, 7—9).*

За словами мудреця тайна мудрости є заразом тайною відкуплення:

---

[85] «Заявляючи, що вони мудрі, стали дурними» (Рм. I, 22). У своїх Посланнях Апостоли завжди протиставлять людській мудрості мудрість духову: «Хіба Бог не зробив дурною мудрість цього світу?.. Бо, нібито немудре Боже — мудріше від людської мудрости» (1 Кр. I. 20, 25).

Волю ж твою хто знав би, якщо б ти не дав мудрости і не зіслав з висот твого святого Духа? Так випрямлено дороги тих, що живуть на землі, і так навчились люди того, що тобі довподоби, і мудрістю вони спаслися. (Муд. IX, 17—18).

В Старому Заповіті справді можемо помітити якусь «тайну спасительної мудрости». І це дух мудрости, той «дух, що любить людей», мав би об'явити і принести спасіння, бо ж мудрість:

З роду в рід у святі душі сходить. (Муд. VII, 27).

Її благодатне діяння освячує душі:

Робить з них друзів Божих та пророків. Бо Бог лиш того любить, хто з мудрістю живе. (Муд. VII, 27, 28).

Глави X—XIII Книги Мудрости дають нам пізнати, як від самих початків існування людства мудрість виконувала своє спасительне післанництво. Бо ж це вона:

... Зберегла первозданного батька світу ... і визволила його з власного упадку ... А коли через нього земля була залита, то її знов урятувала мудрість, провівши праведника на звичайному дереві. ... Вона теж розпізнала праведника і зберегла його бездоганним перед Богом, зберегла твердим супроти ніжности до сина. Вона, коли безбожні гинули, врятувала праведника — втікача від вогню, який упав на П'ятимістя. Вона праведника, що втікав від гніву брата, вела простими стежками, царство Боже йому вказала; дала йому святих речей ... Вона зберегла його від ворогів ... дала йому перемогу затяжним змаганню, щоб він знав, що благочестя сильніше над усе ... Вона не опустила проданого праведника, а від гріха врятувала його ... І здобула для нього невмирущу славу. (Муд. X, уривки).

І ця спасительна роля мудрости через окремі особи поширилась на ввесь Божий нарід:

Вона увільнила від гнобителів народу люд святий, потомство бездоганне. Святим віддала за їхні труди плату, провадила їх дивними дорогами, уденъ була для них захистом, а вночі зоряним світлом. (Муд. X, 15, 17).

Та Бог не лише захищає добрих через мудрість, але він теж покористується нею, щоб покарати злих. Бо ж це вона:

Перевела їх через Червоне море і провела через велику воду, ворогів їхніх потопила, їх же викинула з глибини безодні. *(Муд. X, 18—19).*

Через неї Бог оказує свою силу:

...коли не вірять у потугу превелику. *(Муд. XII, 17).*

Але що більше! Бог, покористуючись мудрістю, через неї проявляє своє милосердя і тоді саме вона Його посередниця. Це ж бо через неї «образ його доброти» (Муд. VII, 26):

Ось чому тих, що падають, ти караєш легко і, нагадуючи те, чим згрішили, їх остерігаєш, щоб вони, відвернувшись від зла, повірили, Господи, в тебе. *(Муд. XII, 2).*

І теж завдяки її:

Караючи поволі, давав їм нагоду покаяння. *(Муд. XII, 10).*

А це милосердя безконечної доброти, всесильности, справедливости і співчуття:

...Але ти все впорядкував у міру, рахубу й вагу. Бо виявити велику твою силу ти завжди спроможен, та й хто міг би встоятись потузі рамена твого? Немов та порошина на вазі, ввесь світ перед тобою, наче роси крапля, що вранці падає на землю. Ти милуєш усіх, бо ти все можеш, і не зважаєш на гріхи людські, щоб дати їм можливість покаяння. Ти любиш усе, що існує, і не бридишся нічим з того, що сотворив; бо якби ти щось ненавидів, то й не витворив би. Як же щось могло б продовжувати існування, якби ти його не забажав був? Або як би щось могло зберегтися, коли б ти його (до існування) не покликав? Та ти щадиш усе, бо воно — твоє, Господи життєлюбний. *(Муд. XI, 20—26).*

Та проте всупереч цього благодійного діяння і тієї батьківської дбайливости та не зважаючи на це, що мудрість вибрала Ізраїль місцем свого перебування і мешкання (Сир. XXIV), той нарід, якого вона полюбила більш за всіх інших, став їй невірним та покинув її. І лише у цьому, а не в іншому треба шукати причини тих нещасть, що звалились на цей нарід:

Слухай, Ізраїлю, заповіді життя, насторож вухо, щоб розсудку навчитись. Чому, Ізраїлю, через віщо сидиш у краї ворожім, марнієш у землі чужосторонній? (Вар. III, 9—10).

Тому лише, бо:

Ти покинув джерело мудрости. Якщо б ти ходив шляхом Божим, ти жив би вічно в мирі. (Вар. III, 12—13).

Мудрість — це книга велінь Божих, закон, що перебуває вічно. Усі ті, які пильнують її, будуть жити; а ті, що покидають її, повмирають. (Вар. IV, 1).

І тому пророк так наполегливо благає цей невірний нарід, щоб повернувся до свого Бога й мудрости — животворного джерела!

Повернись, Якове, вхопись її; простуй до її блиску, до її світла! Не віддавай іншому своєї слави, своїх пільг — народові чужому! Які ж бо ми, Ізраїлю, щасливі, — бо те, що миле Богові, об'явлено нам! (Вар. IV, 2—4).

А у винагороду за це повернення, до якого пророк закликає й сподіється цього повернення, він своїм віщим духом висловлює надію, що Бог прийде до свого народу і то прийде «під виглядом» тієї ж мудрости:

Такий наш Бог; ніхто йому не рівний! Він пізнав усі дороги мудрости і дав її Якову, слузі своєму, Ізраїлеві, улюбленцеві своєму. А потім вона й на землі з'явилась і з людьми перебувала. (Вар. III, 36—38).

Та однак помимо того, що Книги мудреців так виразно підкреслюють ролю мудрости, як посередниці, книжники й рабіни вперто хочуть бачити в ній ніщо інше, а лише «Тору» — (Закон Мойсея — П'ятикнижжя). Хоч воно і не слід аж надто «нагинати» тексти Старого Заповіту, однак лише Новий Заповіт може визначити те, що саме «мало виповнитися». Таки неможливо не зауважити, з якою «вірністю» виявлені там деякі риси з життя і післанництва Відвічної Мудрости — Христа Спасителя.

Він теж «зійде на землю й промовлятиме до людей»... виповнюючи свою творчу й життедайну ролю — «ніщо, що постало, не постало без нього. У ньому було життя» (Йо. I, 3, 4), «спасе те, що було загинуло» (Мт. XVIII, 11). Чи ж Дух Святий з уваги

на це відкупительне діяння Воплоченої Мудрости не міг надхнути пророків і мудреців виявити і звеличувати спасительне посередництво мудрости, як приготовлення до совершенного післанництва Христа?

Та на жаль! Помимо всіх цих приготувань і не зважаючи на заклики мудреців і навіть самої мудрости, люди не пізнають і не послухають тієї Відвічної Мудрости, коли вона воплотиться і замешкає посеред своїх, щоб їм виявити свою любов і виповнити післанництво милосердя і спасіння! Відкинувши і покинувши найперше мудрість, Ізраїль відкине відтак і Христа: «Прийшов до своїх — а свої його не прийняли» (Йо. I, 11).

Але мудрість, виконуючи свою ролю посередниці, не сповняє її лише на загально історичній площині Ізраїля. Вона виконує теж інтимну, приховану ролю, непомітно збуджуючи серця і перевиховуючи їх. Але таке її діяння, без сумніву, тільки для упривілейованих, вибраних душ.

Ніхто інший як мудреці так глибоко не відчули і так ясно не пізнали того діяння. Вони добре свідомі того, що праведник може наблизитися до свого Бога не інакше, а лише через мудрість, бо вона неомильна його провідниця і керує його волею.[86]

Волю ж твою хто знав би, якщо б ти не дав мудрости?
(Муд. IX, 17).

Це теж лише мудрість дає людині спроможність хоч у деякій мірі пізнати Божі тайни. Чи ж вона не дзеркало, в якому відбивається Божа всевідучість, місце, де душа стикається з Божою добротою і помічає Його совершенність?

Вона — подув Божої сили і чистий виплив слави Вседержителя... Вона — вічного світла відблиск, безплямне дзеркало Божого діяння і образ його доброти. (Муд. VII, 25—26).

*
* *

Мудрець, який завжди був глибоко захоплений чаром мудрости, і ось після довгого очікування, увійшовши вкінці у зв'язь

---

[86] «Ми не перестаємо за вас молитися та просити, щоб ви дійшли до повного пізнання Божої волі в усякій мудрості та духовім розумінні» (Кл. I, 9).

з нею, відчуває, що якесь невідоме йому досі, незвичайно лагідне «світло» роз'яснює його розум. Тепер його думки є вже тільки чисто людські, «природні», але опираються на цілковито інших підставах, на «новому» розумінні й осуді варотстей. Ці думки його досконало вірні, пречудово ясні та покладаються лише на Бога, на Божу доброту і справедливість, на непомильність Його вказівок, на Його волі.

Мудрець вповні свідомий цього, скільки благодатей і ласк дає Бог через ту мудрість, з якою Він у найінтимнішому й нерозлучному зв'язку, мудрець знає, що тому, що «вона замешкує з Богом»:

Взаєминами з Богом прославляє рід шляхетний, і Всеволодар її полюбив; вона бо втаємничена в Боже знання і діла його визначає. *(Муд. VIII, 3, 4).*

І мудрець запитує свою душу, хоче проникнути у її глибінь там, де ще лунає відгомін цього солодкого й захоплюючого голосу.

«Боже знання»... Попри це післанництво, яке було йому дорученим і яке він намагався з подиву гідною ревністю так вірно нам передати, мудрець бачить ще й «щось» інше, більш внутрішнє, більш таємниче. Мудрець хотів би висловити і передати нам саме ці інтимні заклики мудрости, ці таємниці, що проникли в глибінь його єства, а зокрема ту ніжність і чарівну звабливість, що виділюються з «самої Особи» божественної Мудрости...

Мудрість — це неоціненний дар, Богом даний людям. Любов цієї мудрости до людини, їхнє співвідношення, блага й ласки, що спливають на людину через мудрість — ось, що мудрець бажав би оспівати так для себе самого та своєї радости і щастя, як теж і для своїх учнів. Може і вони захопляться тим, що божеське, так як захоплювався і переживав сам мудрець, коли вгледів чудесне і таємниче лице тієї мудрости, якої голос й досі не перестав звучати в його душі.

Важке це завдання і понад людські сили! Мудрець вповні свідомий цього і тому вагається. Бо можна оспівувати її й оспівувати без кінця, укладати найкращі похвальні гимни, але жадний з них не зможе висказати її добродійств, ні описати чару тієї краси, для якої він жертвував усім і яка цілковито опанувала його серце, ні оспівати цю, якої ласкавість не менше за її чар-красу, ту, яку він так палко любить, але знає, що вона любить його ще гарячіше. І якесь почуття найглибшої поваги,

якийсь невисказаний страх огортає його перед цією улюбленою мудрістю, що має місце при самому Божому престолі й яка впроваджує його в тайни Божі:

Чимало можна б ще сказати — та не дійшли б до краю! Тож слів завершення: Він — усе! Де спромогу знайти нам, щоб його прославляти? Він бо величніший від усіх своїх діл. Страхітливий Господь, превеликий, і влада його — предивна! Хваливши Господа, возносіте його мірою змоги — бо він ще вам понад силу; його звеличувавши, сили розгорніте, однак не втомлюйтесь, — бо до краю не дійдете! Хто бачив його й міг повісти б про те? Хто б звеличив його на всю його велич? Багато інших є тайн, ще більших ніж оці: з діл його ми лише часточку бачимо. Усе бо створив Господь — і мудрість дав благочестивим. *(Сир. XLIII, 27—33).*

«Господь... мудрість дав побожним...» І ось відтепер мудрість — дар Божий, влита в серця людини ласка, може вже сама говорити до людства і виявляти йому свою палку любов.

МУДРІСТЬ — ДУХ-ЧОЛОВІКОЛЮБЕЦЬ

Ми любимо Бога, бо він перший полюбив нас. *(1 Йо. IV, 19).*

Атмосфера, в яку ось тепер входимо, — це атмосфера особистого взаємовідношення мудреця і мудрости, атмосфера любови. У цій нашій праці не скоро «вийдемо» з неї. Любов: ... Бог не вибрав іншої дороги до людей, до тих людей, яких «так полюбив, що Сина свого Єдинородного дав» (Йо. III, 16).

Теж людина не має іншої дороги, щоб дійти до Бога:

Коли хтось мене любитъ, то й слово моє берегтиме і полюбитъ його мій Отецъ, і прийдемо ми до нього, і в ньому замешкаємо. (Йо. XIV, 23).

Ми любимо Бога, бо він перший полюбив нас. (1 Йо. IV, 19).

Вже в Старому Заповіті голосом божественної мудрости Бог закликає людей до любови. Цей заклик — незвичайно солодкий, але теж й вимогливий, бо «Любов вимагає любови!» Божий Закон дав людині заповідь любити Бога «усією душею своєю, усіма силами своїми».

Чи не найбільше дивує і вражає в божественної Мудрости та атмосфера, у якій вона розвивалася продовж Старого Заповіту: атмосфера безумовного і безкорисливого дарування, уділювання даром себе самої. І саме Бог, ставлячи любов понад усе, зберігає мудрість біля себе, поділяє з нею «своє життя» і своє діяння, у свою інтимність впровадив її.

Знову ж мудрість у свою чергу тоді, коли описує ці всі божеські привілеї, якими вона насолоджується, коли звертається до людей в багатьох текстах, як улюблена дочка Божа, знає лише єдину мову — мову любови. Вона — «мірило всіх речей Божих»,

безмірно люблена Богом. Її зв'язь з Богом — любов. І чи могла б вона не бути люблена Богом, коли вона — розум (Прип. VIII, 14), невимовний чар і краса того духа, якого щиросердість і чистота нам незрозумілі? А правда, правота і справедливість — це її прикмети. Вона — пройнятий розум любов'ю, найчистіше світло, що любить тільки ясність. Любов поблажлива до крайніх меж. Облита світлом Бога, вона розливається на промінях того ж світла. Вона була споконвіку на думці у Бога, «від відків вона була Його», через неї і для неї Він створив всесвіт, щоб вона «панувала над ним».

Вона «безперестанно біля нього» і «тішиться» тим самим щастям, що й Бог сам; вона «підпорядкована Богові й одержує від нього накази», які виповнює з найбільшою старанністю:

Тож заповів мені Творецъ усього, і той, хто створив мене, намет нап'яв мій. *(Сир. XXIV, 8).*

І мудрець може твердити з усією певністю:

Всеволодар її полюбив. *(Муд. VIII, 3).*

Але той мудрець ще не міг вповні збагнути, скільки то глибокої правди в тих його словах і до якої безграничної любови вони відносяться! Це ми можемо щойно бачити, як безконечно Бог любить мудрість та якими привілеями і дарами тієї любови вона втішається. Ми бо знаємо, як дуже Бог любить і дорожить тими, що люблять мудрість. Чи ж не скаже Воплочена Мудрість: «Хто ж мене любить, того мій Отець полюбить» (Йо. XIV, 21).

Чи не тотожні ці слова:

Бо Бог лиш того любитъ, хто з мудрістю живе. *(Муд. VII, 28).*

Або:

Ці, що її люблятъ — улюбленці Господа. *(Сир. IV, 14).*

Ті, що набули її, в приязнъ з Богом увіходятъ. *(Муд. VII, 14).*

Що ж дивного у тому, що улюбленими й вибраними дітьми Божими є ті, що їх зродила мудрість та оформила на подобу Божу? Бо ж саме це, і посланництво мудрости, і навіть «душа» цього посланництва «дух, що людей любить» (Муд. I, 6), — чи не вона «приготовила собі вічне житло» (Сир. I, 15).

І це з тієї любови, яка випереджує нашу, і даром дана нам, бо ми нічим не заслужили на неї. Мудрість прагнула перебувати

посеред нас у родинному співжитті і це було для неї найбільшою радістю:

Моя бо втіха: бути з людськими синами. *(Прип. VIII,31).*

Любов мудрости до людини має такі самі властивості, що й ця безгранична і випереджуюча любов, якої повноту окаже Бог, коли «дасть нам» Христа. У навчанні мудрости ми бачимо такий самий жар полум'я, яким горить серце Христа, коли він до тих заповідей, що провадять людину вузькою дорогою спасіння, додасть вказівки й поради, як «поспішати дорогою цією» (Пс. CXIX, 32).

Коли зважити ролю мудрости, як посередниці між Богом і людьми, й усі ці вимагання взаємности почуттів, що так виразно пробиваються у закликах мудреців, то можна дозволити собі зробити висновок: мудрість вимагає від Ізраїля у відношенні до Закону такого самого перевершення, як євангельські ради, стосовно Божих Заповідей. Без сумніву, то тут, то там бачимо «праведника», який сповняє Закон. Чи не є однак потрібне і можливе зробити ще «щось більше»?! «Якщо хочеш стати звершеним», говорить старий учитель мудрости так само, як колись навчатиме Христос.

Як тут, так і там ті самі вимагання самозречення усього дочасного ради ще глибшої духової злуки з Богом, той самий заклик — «якщо хочеш»; і теж таке саме згіршення і страх перед тією дорогою вузькою і тернистою, бо мудрість Божа — безумство в очах світу; той самий заклик — навіть «малі речі» виконувати з любов'ю; і вкінці теж такі самі обітниці блаженств: «Блаженні чисті серцем, блаженні вбогі...».

Очевидно, є лише одні й ті самі Заповіді в Старому і Новому Заповіті, за сповнювання яких осягаємо вічне життя. Але треба зрозуміти і те, що є теж і ступні звершености у сповнюванні Заповідей — найперше повнота любови, яку знає вже Старий Заповіт і хоче її нам виявити. Бог завжди, — вчора, як і сьогодні — прагне дати душам те, що має, та впровадити їх у тайну своєї любови.

Здається, що післанництво, яке Христос мав виповнити у досконалий спосіб, було вже доручене мудрості.[87] Це вона мала

---

[87] «Бог вибрав немудре світу, щоб засоромити мудрих... І незначне світу та погорджене Бог вибрав, і те, чого не було, щоб знівечити те, що було, щоб жадне тіло не величалося перед Богом» (1 Кр. I, 27—30).

приготовляти друзів і дітей Божих на прийняття надприродного життя і зробити їх справді щиросердими і малими. Отже бажання мудрости є помогти своїм учням відкрити дорогу найвищої любови та впровадити їх на цю дорогу, яка вияснює усі нелегкі вимоги, що їх вона ставить. Але ці вимоги мають ще й іншу ціль.

Це в силу свого післанництва і теж вже через саму свою природу мудрість не лише вимагає від своїх учнів любови, але й не перестає оказувати їм свою любов. Ще задовго до слів св. Йоана: «Бог — любов», мудреці мали передчуття, що мудрість вже при свому виникненні і з природи своєї — це сама любов. Вони передбачали ці неоцінені багатства, які любов зливає на людство.

Та як можна висловити людською мовою ту любов, яку не лише неможливо ототожнити, але навіть порівняти з ніякою туземною любов'ю? І мудреці добре відчули цю трудність, та все ж таки зуміли людськими словами і зрозумілими для нас «образами» і порівняннями передати те післанництво, яке було їм доручене. Не вагаючись, вони звертаються до тієї найглибшої і найбільш безкорисливої любови — материнської любови і теж до найгарячішої любови, любови подругів, щоб звідтіля зачерпнути потрібні вислови і порівняння. І лише таким способом вони змогли накреслити — хоч в загальних рисах, але все ж таки чудову — сильветку мудрости і її любови до нас, щоб очевидно розбудити і нашу любов до неї, бо без любови з нашого боку, ця божественна любов неплідна.

*
* *

Я мати красної любови. *(Сир. XXIV, 18).*

Мудрість дітей своїх підносить угору.
(Сир. IV, 11).

Визначивши людині найпевнішу дорогу до себе, дорогу любови, необхідним було, щоб Бог не лише дав пізнати людині цю любов, але й дав її таку любов. Як бо людина могла б пізнати любов, якби їй ніхто не виявив її? Це завдання Бог доручив мудрості. Чи ж не вона улюблениця Божа? Він знайшов у ній уподобання, впровадив її в усі свої тайни і злив на неї всю свою любов. Висилаючи її нам, Він міг теж сказати: «це (та), що я уподобав,

слухайте (її)». Ось чому Бог хоче, щоб ми прийняли її, як матір і виховницю-вчительку божественної любови.

Мудреці не вагаються назвати мудрість ім'ям матері. На їхню думку цей титул «правно» прислуговує їй. І в дійсності, жадний інший не відповідав би краще і не підкреслював би влучніше її післанництва. Зрештою вона сама надає собі цей титул, бо, коли говоритиме до людей, скаже їм: «Діти мої», і даватиме поради так, як своїм дітям:

Отож, тепер, діти мої, слухайте мене: щасливі ті, що дороги мої пильнуютъ! *(Прип. VIII, 32).*

Мудреці прегарно виявляють нам це материнське вихування і дороги, якими вона провадить своїх дітей, щоб виховати їх у совершенстві любови. Чи ж не таке бажання кожної матері? То ж як не мало б бути таке саме бажання і мудрости? Щоби це осягнути, вона послужиться любов'ю, любов'ю невичерпних багатств і чудової ніжности. Вона починає з того, що викликає у своїх дітей бажання «шукати її» й одночасно попереджує тих, що її шукають[88]

Хто її прагне, тим вона наперед дає себе пізнати.
(Муд. VI, 13).

Вона теж поступає так, щоб неважко було знайти її:

Легко ті її вбачаютъ, які люблятъ її, і знаходятъ її ті, які її шукаютъ. *(Муд. VI, 12).*

Бо шукати її не треба далеко! *(Сир. LI, 26).*

Якщо діти все ж таки не можуть знайти її, тоді вона як справжня мати:

Скрізъ ходитъ та шукає тих, що гідні її. *(Муд. VI, 16).*

У ці заклики, з якими вона звертається до своїх дітей, вона вкладає усю свою материнську ніжність, всю силу переконливости і багаті обіцянки. Однак у неї голос матері ніяк не приглушує голосу виховниці-вчительки, бо ж необхідне, щоб дитина

---

[88] «Коли ж комусь із вас мудрости бракує, нехай просить у Бога, який дає всім щедро і за це не докоряє, — і вона йому дасться» (Як. I, 5).

оказалася слухняна і дала формувати себе. Хоч і готова на найбільшу терпеливість, вона таки мусить вимагати, щоб дитина виявила добру волю та оказалася такою, що принаймні у деякій мірі «заслуговує на неї». Але скільки ж то часу і труду треба, щоб завершити таке формування! А скільки більше ще потрібно, щоб дитина стала чутлива на її ласкавість і пізнала у рішучості невсипущу, ніжну і заразом енергійну материнську руку, так нероздільну і необхідну до кожного справді доброго виховання! Лише безумний не може того зрозуміти й оцінити:

Вона важка для неосвічених, не пристане до неї і легкодухий; каменем бо важким над ним вона тяжітиме, тож, не гаявши часу, віджине її він. Бо мудрість така, як і її назва: небагатьом вона очевидна. *(Сир. VI, 20—22).*

Навіть найбільш пильна і віддана їй дитина потребуватиме чимало часу, щоб пізнати багатства і скарби того серця, якому вона завдячує все:

От і прийшли до мене з нею разом усі блага, і в руках її багатство незліченне... Одначе я не знав, що це вона тому всьому мати. *(Муд. VII, 11, 12).*

Треба вже зробити хоч незначний поступ на дорозі любови або принаймні йти без жадного застереження за її покликом, щоб могти помітити на цій дорозі якусь дивну присутність, що усуває перешкоди, скріплює серце і підсилює його тоді, коли допусти падуть на нього, а на закінчення найважливіше — проганяє з душі неспокій і дає їй погідність і рівновагу. Впродовж цієї дороги мудрість, що вийшла назустріч тій дитині, яка довірилась її ніжному піклуванні, є теж для неї охороною:

І вона назустріч йому вийде, як мати. *(Сир. XV, 2).*

Коли мудрість увійде в твоє серце, знання буде відрадою душі твоєї. Обачність буде сторожити над тобою, і розум тебе берегтиме, щоб від дороги лихої тебе врятувати...

(Прип. II, 10—12).

Тоді ходитимеш безпечно дорогою твоєю, і нога твоя не спотикнеться... Не будеш боятися ні жаху несподіваного, ані напасти злих, коли прийде, бо Господь буде охороною твоєю і збереже ногу твою від пастки. *(Прип. III, 23—26).*

«Дорадниця всіх благ», вона освідомляє дитину в хвилині її слабости й вагання, поступово розширяє поле і кут зору її духа. Що ж дитина могла б осягнути без її помочі?

Та вже перш за все вона супроводжає дитину крок за кроком і підтримує на цій утяжливій дорозі совершенства. З нею дитина піднімається зі ступня на ступінь[89] і бачить, як розкриваються перед нею дороги чудових чеснот і темрява роз'яснюється. А якщо зростатиме в її серці покора, довір'я і страх — не страх раба, а страх дитини, страх з любови — то мудрість станеться для неї тим кивотом, що просвічуватиме її світлом Св. Духа, та джерелом, звідки її серце черпатиме силу до «чудового відродження» і зрозуміння таємниць святости:

Вона у святі душі сходить і робить з них друзів Божих та пророків. *(Муд. VII, 27).*

Цілковита свобода і невимушеність — це «вроджені прикмети» мудрости і тому вона не нарушує цієї свободи й у своїх дітей. Її ніжний вплив не лише не обмежовує тієї свободи, але навпаки дає їй спромогу видавати обильні плоди:

Мудрість дітей своїх підносить угору і тими піклується, хто її шукають. *(Сир. IV, 11).*

І вкінці прийде та пора, коли дитина сповнена тим духовим життям, що їй дане, й одержаним вихованням прославиться у своєї матері. Та щойно тоді дитина вповні зрозуміє, навіщо було стільки трудів і зусиль, які вона перенесла у школі мудрости і на які вона без сумніву нераз нарікала. Тоді ці тісні узи, що в'яжуть її з матірю, стануть милі й дитина благословитиме ту, яка огорнула її так невсипущим піклуванням і так невтомно їй повторювала:

Бо наостанок ти знайдеш у ній спочинок, і раюванням вона тобі стане, і пута її будуть тобі захистом могутнім, а нашийник її — шати препишні. Золоті бо на ній прикраси, її узи плетені з гіяцинту. Як пишне убрання, її надягнеш і вінець раювання вкладеш на себе. *(Сир. VI, 28—31).*

Ось слова, які мусять навести нам на думку, що їх вкоротці Відвічна Мудрість-Христос — з безпорівняно більшим авторите-

---

[89] Хто мудрий і досвідчений між вами? Нехай покаже гарною поведінкою свої діла в розумній лагідності» (Як. III, 13).

том і глибиною думки зверне до людства: «Візьміть ярмо моє на себе й навчіться від мене... а знайдете полегшу душам вашим» (Мт. XI, 29).

*
* *

Намагався її взяти собі за дружину.
(Муд. VIII, 2).

І вона, як дружина-дівиця, прийме його.
(Сир. XV, 2).

Щоб висловити солодкість своєї ніжности, піклування і любов, якими огортає того, хто полюбив її і віддався під її провід, мудрість вибирає ім'я «мати». Але інтимність, у яку вона прагне впровадити свою дитину і блага, якими бажає обдарувати її, спонукують її вибрати ще й інше ім'я, таке, яке висловило б глибину її ніжної любови — ім'я дружини-обручниці.

Але з якої це причини, з якої життєвої необхідности вирнуло якраз це ім'я? Якої ж це духової взаємности була до того часу позбавлена людина, щоб мусіти звернути своє серце до мудрости і намагатися віднайти в ній цю, за якою тужила і якої так гарячо прагнула, та одночасно заспокоїти те жагуче бажання, якого досі жадна туземна реальність не могла утулити?

Даючи Адамові Еву-«помічницю», Бог заповнив ту недостачу, що її Адам так болюче відчував. Схожа на нього, створена з його тіла й кости, вона мала бути йому допомогою. Та Ева спроневірилась своєму завданні й здається, що після неї її доньки були позбавлені цього духового привілею, але все ж таки залишився у них слід призначеної їм колись духової ролі та втаємничення в містерію любови, що передше була їм завірена. І так чоловік та жінка відмежовані одне від одного, неспроможні сполучитися у цьому, що мало бути їхнім обопільним життям, дорогою зближення таємниць їхніх сердець у містерії їх обопільної любови. Вони ще й позбавлені тієї ласки, яка провадить і просвічує, і теж тієї проникливости, люблячого взаєморозуміння почувань своїх душ.

А проте вони обоє прагнуть якогось нерозривного й глибокого зв'язку з «кимсь», хто підніс би їх над тіло і над світ, «когось», хто був би подиву гідний, нескінчено милий, чистий, без най-

меншої плями, досконалий знанням і любов'ю, хто хотів би супроводжати їх на дорозі життя.

І саме мудрість є тією супутницею, за якою душі тужили, і тому дали їй ім'я «дружина-обручниця». Але щойно тоді, коли мудрість об'явиться в особі Христа, коли засяє красою у своїй повній величі, люди зможуть розпізнати того, кого так гарячо прагнули. Не треба думати, що в розумінні мудреців є яканебудь протилежність між «мудрість-мати» і «мудрість — дружина-обручниця». Таке розрізнювання було б незрозумінням глибокого і чисто духового уявлення мудреців про мудрість. Як в усьому, так і тут мудреці є вірні духові Старого Заповіту саме тому, що мають про любов незвичайно високе, багате і найчистіше уявлення. Вони не вагаються злучити ці дві «струї любови» в одне, начебто тільки таке злиття могло дати змогу вгледіти хоч щонебудь з досконалости мудрости. Ось чому мудрець, представивши своїм учням мудрість-матір, тепер показує їм її як дружину-обручницю, яку треба з'єднати собі і любити.

Таке наставлення найвиразніше проявляється у Бен Сираха. Вказавши з самого початку свому учневі на материнське бажання мудрости «збуджувати своїх дітей» (Сир. IV, 1) і бути їм «матір'ю чистої любови» (Сир. XXIV, 17), він змінює тон і починає вихвалювати красу і чар тієї мудрости з таким захопленням і запалом, що учень не може не зрозуміти, чому мудрець закликає його розшукувати улюблену «дружину-обручницю»:

> *Щасливий муж, який над мудрістю роздумує... який розважає в серці над її дорогами й який над тайнами її міркує... сліджує за нею, мов той мисливець, і на її стежках ставив засідки. Він уважно дивиться крізь її вікно і при її дверях наслухує він. Отаборюється він біля її дому і в її стіни свій кілок забиває. Під її руками своє шатро напинає і мешкає він у житлі щастя.* (Сир. XIV, 20—25).

Щоб правильно схопити хід думок мудреця, мусимо вийти зі звичного способу думання, з нашого людського розуміння і взнестися на площину чисто духових реальностей. Чи ця любов до мудрости, дружини-обручниці, якої вимагає мудрець від свого учня мала б змінити його відношення до мудрости-матері? В ніякому разі! Навпаки, він повинен і далі любити її та відноситись до неї з найглибшою пошаною як до своєї матері. Ця пошана з любови, з якою він тепер відноситься до неї, не є ніяк менш невинною і чистою від того синівського почування, яке він оказував їй досі.

І тому саме мудрість-мати не відкидає цього виявлення глибокої пошани і любови. Приймаючи його, теж ніяк не хоче змінити свого наставлення до учня. Вона і далі буде скеровувати, супроводжати та провадити його певною рукою; буде провадити дорогою божественної любови ту душу, що відтепер пройнята люблячим захопленням і безумовним самовіданням.

Щоб ми це побачили, досить навести дві стрічки Богом надхненного автора:

І вона назустріч йому вийде, як мати, і, як дружина-дівиця прийме його. *(Сир. XV, 2).*

Як живо вказують нам повищі слова на Пречисту Діву Марію, як матір, дівицю і теж містичну Обручницю свого Божественного Сина й одночасно її Сина, який називатиме своїх учнів «дітьми своїми», а невинними вчинить ті душі, які злучаться з ним. Мудрець, продовжуючи далі, виявить нам, що саме дасть дружина-обручниця тому, хто вибрав її:

Як дружина-дівиця прийме його; і нагодує його хлібом розуміння, напуватиме водою мудрости. *(Сир. XV, 2—3).*

Цей хліб йому необхідний, щоб міг зглибити обіцяні йому таємниці, а вода — щоб скуштувати солодкість та зазнати щастя й радости з тих дарів, що будуть йому дані. Та до цього потрібно мати непорочну чистоту душі і повноту цього дару.

Друг мудрости, цей, що прямує до неї, як до вибраної дружини-обручниці, повинен почувати себе недостойним й одночасно мати глибоке бажання перетворити себе, просвітити і любити. Чого шукає друг мудрости, те знаходить у «чарі її лиця» та у словах «солодких як мед». Вона щойно наближається до нього, а вже в його серці невисказана й досі невідома йому радість. Очарований її принадою, він прагне «взяти її до себе, щоб жити з нею» (Муд. VIII, 9). Як обручниця «Пісні Пісень», так він теж хотів би «сісти в її тіні» (П. п., II, 3) і як Обручник «споживати плоди її препишні» (П. п., IV, 16).

Злюбив я її і розшукував від молодости своєї, і намагався її взяти собі за дружину; та й закохавсь я в її вроду.

(Муд. VIII, 2).

Ще юнаком, заки в мандри я пустився, шукав я щиро мудрости у своїй молитві... У розквіті своїм, немов достигаюче

гроно, серце моє втішалося з неї, нога моя ступала дорогою прямою, і змалку вже слідом за нею ходив я.

(Сир. LI, 13—15).

Як тільки він розпізнав у ній ідеальну дружину-обручницю, мету і джерело свого щастя, єдине його бажання є не розлучатися з нею:

Під її руками своє шатро напинає і мешкає він у житлі щастя. Такий під її опіку дітей своїх поставить і під її гіллям такий спочине. Під її захистом сховається від спеки, а й житиме він у її славі. *(Сир. XIV, 25—27).*

Тепер уже і мови немає про ті тяжкі вимоги, що їх ставить така любов, але навпаки друг мудрости з радістю і захопленням:

Мов той орач або сіяч, приступає до неї і плодів її добрих очікує. *(Сир. VI, 19).*

Тепер його вірність непохитна, а рішення остаточне, невідкличне і самовіддання їй беззастережне:

Зіпреться на неї — не похитнеться, пристане до неї — не осоромиться. *(Сир. XV, 4).*

«Проживати» з мудрістю, бути злученим з нею усіма прагненнями душі, невпинно бути разом з нею учасником того життя, де Божі благодаті «хлібом кожного дня» і теж змагатися, щоб її осягнути, з усіх сил старатися, щоб стати менш негідним її — ось найгарячіше бажання того, що вже зрозумів раніше ніж мудрість відкрила йому, які безмежні багатства любови вона дає йому. З цього взаємовідношення, з цього зв'язку він сподівається щастя і то щастя без найменшої тіні, яке не промине ніколи:

Повернувши в хату, спочину біля неї, бо товариство з нею гіркости не має, ані спожиття — досади, лише веселої та радість. *(Муд. VIII, 16).*

Жадної нудьги, ніякої одноманітности, ні найменшої втоми, а безперестанне захоплення «світом», у якому відкриває завжди нові й нові чуда-дива «світу» дивного життя і єдиної правди. Ось — життя з дружиною-обручницею, життя з любови і в любові, що ніколи не гасне, бо вона всеціло божественна.

ЗЛУКА З МУДРІСТЮ

Прийшли до мене з нею разом усі блага.
(Муд. VII, 11).

І виправдалась мудрість власними ділами.
(Мт. XI, 19).

Мудрець одержує від божественної мудрости ласку бути допущеним до інтимного спожиття з нею. Ця інтимність так глибока, що він не вагається назвати «дружиною-обручницею» цю, яка заповнила щастям його серце.

Дружина, тобто ця, яку любиться, з якою злучений, з якою поділяється усе життя, проживається з нею нерозлучно. Ось що дано мудрецеві, ось хто ця, яка сповнює його серце безмежним щастям.

Мати і дружина... Якщо хочемо пізнати, яким духовим реальностям і поняттям відповідають ці вислови, мусимо абстрагувати від усякого матеріяльного й туземного, звиклого нам зображення цих висловів. Ця злука, яку мудрсіть пропонує мудрецеві, зовсім не відноситься до чогонебудь з поняття з ділянки часу чи місця. Вона ніяк не означає якогось підпорядкування чи опанування.

Це бо повна свобода в ідеальному спожитті. Коротко кажучи, злука наскрізь і єдино духова. Та однак зв'язок, що постав між божественною мудрістю і мудрецем, є одночасно реальний й особистий. Тут ідеться про зв'язь на «життєвій площині». Образові вислови мудреців виразно вказують, як теж з'ясовують поняття про один беззастережний і неподільний дар: самовіддання однієї особи другій. І вкінці у свому біблійному реалізмі мудрець дає до зрозуміння, що ця злука є безпосередня та що він входить у зв'язь з мудрістю без жадного посередництва.

Щоб якась злука могла бути доконаною, необхідна, якщо вже не цілковита однородність, то принаймні певна схожість природ: Що більше! Вона може бути інтимно й духово плодоносна тільки в міру обопільного обміну. Одною з підстав щастя мужа і дружини — це свідомість взаємодопомоги та співдіяння не лише в усіх життєвих невдачах і труднощах, але теж у всіх духових переживаннях і поривах душі.

Тож чи можна говорити про якунебудь злуку мудреця з мудрістю ? ! Мудреці не вагаються говорити про неї! Без сумніву тому, що вони мусіли мати у цьому якусь душевну — людськими словами неможливу до висказання — певність стосовно цієї злуки. Вони мусіли бути свідомі цього, що та їхня «дружина-обручниця» приходила до них, щоб відкрити їхні душі для божественного життя і передати їм це життя. Це теж і завдяки діянні та впливові дружини-обручниці вони стали спроможні прийняти божеські «речі» і перетворились до нового життя та стали «новими людьми».

Але той «слід-п'ятно» не єдиний, що його мудрість полишає на їхніх душах. Вона сама постійно «замешкує» в них, створюючи стан справжньої і тривалої ласки.

Зрештою мудрість — це не якийсь «Божий засіб», а Божеська «посередниця» з своєї природи, вона всемогутня і то силою своєї власної природи вона діє в душі. Вже сама її присутність перетворює й «обожествлює». Злучившись з душею мудреця, вона підносить її та створює у ній Божеське життя, якого повноту вона посідає. І тому, що вона діє невпинно, уділяє мудрецеві те, чим вона є сама: постійна первопричина, джерело «Божого життя».

Мудрець завдяки їй відтепер «бачить», розумує і відчуває все цілковито інакше, як досі. Його взаємини до других людей і навіть до всього творива зовсім перетворились: він дійсно живе у «світлі ласки» і стан його душі повністю змінився. В цьому є та основна реальність, що матиме рішаючий вплив на все інше.

Мудрість не приходить сама одна, але у супроводі чеснот, дарів і благ, що немов чудесний вінець і милий запах нерозлучні з нею. Ці чесноти, блага і дари, що їх мудреці порівнюють з дорогоцінними каменями і перлами, є подібні до тих жемчугів і діямантів, що з ранковою росою виблискують на траві. Як роса, так і вони сходять з небес. Мудрість, приносячи їх, вливає їх у душі мудреців, ублагороднює їхні труди, довершує їх зусилля.

Ці неоціненні блага і дари мудреці вихваляють в усіх своїх Книгах й описують їх. Вони помалу «втягають нас щораз глибше

й глибше»,[90] аж до співучасти у житті з любови та злуки з мудрістю. А коли мудрість входить у душу, приносить блага цінніші за золото, срібло, дорогоцінні камені і перли:

От і прийшли до мене з нею разом усі блага, і в руках її багатство незліченне. Зрадів я тому всьому, бо то мудрість його приводить, одначе я не відав, що це вона тому всьому мати. (*Муд. VII, 11—12*).

Але як великими і не були б зусилля людини, як терпеливими і благородними її труди, вона сама ніяк не в силі осягнути ці скарби. Іов, Варух і Бен Сирах однодушно підкреслюють, що мудрість й усі ці чесноти та блага неосяжні для людини. Та ось мудрість сама передає себе, а з собою з найбільшою ласкавістю передає людині ці щедрі дари, немов у нагороду за її — можливо, що невмілі, але щирі — зусилля. Вона не лише не нехтує людиною, а й перевиховує її та вивищує. Вона надає людині справжнього й нового духового блиску й немов коронує її. Ті чесноти, які людина набула з таким трудом, щойно тепер під її діянням повністю розцвітають. Якщо ласка не знищує природи, а удосконалює її, то тим більше вона удосконалює набуті чесноти і вони немовби зривалися на поклик мудрости.[91]

Щоб висловити це діяння мудрости, мудреці вишукують прегарні порівняння та вибирають чарівні образи і символи: овочі, пахощі, тканини, дорогоцінне каміння, намиста, одним словом — усі багатства Сходу.

Теж кілька століть опісля скаже Ангел в Одкровенні, як говоритиме про білу одежу вибранців Божих: «Вісон же — це праведність святих» (Од. XIX, 8). Покірні зусилля людини, увінчані ласкою, удостоїлись небесного життя.

* * *

З усіх чеснот, що їх мудрець так запопадливо навчав свого учня, висувається на перше місце розсудливість І ось диво! Тепер та розсудливість, дана мудрецеві, уділяється йому «згори»:

---

[90] Св. Іван від Хреста: «Духовна Пісня», вірш 26.

[91] «А мудрість, що походить згори, найперше чиста, потім мирна, поблажлива, примирлива, милосердя та добрих плодів повна, безсторонння, нелицемірна» (Як. III, 17).

В постійнім приставанні з нею (мудрістю), — розсудливість. *(Муд. VIII, 18).*

Бути «другом мудрости» — це для розсудливости найбільша честь:

Я мудрість, з розсудливістю перебуваю. *(Прип. VIII, 12).*

Коли зважимо, що в мудреців дуже часто слово «розум» однозначне зі словом «розсудливість», то зрозуміємо, як високо цінять вони цю розсудливість і теж сама мудрість ніколи не розлучається з розсудливістю:

Перед усіма речами створено мудрість, і розсудливий розум — споконвіку. *(Сир. I, 4).*

Отже, розум і розсудливість — споконвіку. Вона — найцінніша частка з дарів мудрости, бо:

Я — розум, у мене сила. *(Прип. VIII, 14).*

Мій сину! Слухай уважно мудрости моєї, прихили ухо твоє до розуму мого. *(Прип. V, 1).*

У ній сам Бог уділяється:

Пізнання Всесвятого — розум. *(Прип. IX, 10).*

Вона не приходить лише сама, а передає й інші головні чесноти:

І коли хтось любить справедливість, то плоди її трудів — чесноти, бо вона навчає поміркованости, розсудливости, справедливости й мужности. *(Муд. VIII, 7).*

А як же ж дивна та справедливість, яку оспівує Старий Заповіт — строга й одночасно лагідна вона! Треба читати й читати Книгу Мудрости, щоб пізнати, як дуже бракувало цієї справедливости та з якою тугою людина Старого Заповіту розшукувала її, аж поки не знайшла її у самого Бога як «щось», що невіддільне від правління світом і від Його мудрости.

Життя й життєві обставини вказали людині, що це та справедливість. Бог, послуговуючись історичними подіями, повністю відкриває її людям:

Таким діянням ти навчила народ свій, що праведник має бути чоловіколюбцем. *(Муд. XII, 19).*

Вона викликає у мудреця почування огиди до зла:

Ти любиш справедливість і ненавидиш беззаконня.
(Пс. XLV, 8).

Це діється з наскрізь релігійно-побожних мотивів. Відтепер людина повинна бути милосердною й діяти справедливо, бо вона вже знає:

Хто береже наказ, той не дізнає лиха; серце мудрого час і суд розрізняє. На всяку бо річ є час і суд, і лихо, що над чоловіком висить, тяжке. *(Проп. VIII, 5—6).*

І вкінці ось поміркованість і сила безжурно «з прийдешнього сміється» (Прип. XXXI, 25). Обі вони так взаємно доповняються, що годі відділити одну від одної. Одна з Книг Старого Заповіту, передаючи чудову історію, зокрема вихвалює ці дві чесноти. Це — Книга Даниїла. Очевидно, що ця історія підтверджує переконання, яке має автор Книги Мудрости, про властивості тих чеснот. Бо ось що він говорить про мудрість:

Вона знає давнє і вгадує майбутнє, відає тонкі вислови й загадок розгадки, знаки, й чудеса наперед знає, події діб і часів. *(Муд. VIII, 8).*

І дійсно, в Книзі Даниїла пояснення снів, видінь, чудес і див без перерви чергуються одно за одним на прославу мудрости Ізраїля. Але таки найбільш чудесним є завершення зусиль над виробленням чеснот тих молодих мудреців-новиків, які віддались під опіку божественної виховниці-учительки. Саме через поміркованість, цю непереможну силу, яка дає душі нетлінність та тілові відпорність, вони не лише врятовані від зла цього світу, але й обновлені і захоплені «надприродним». Замість доцьогочасного неспокою — невимовна радість! І хоч ця радість невимовна, безмежна, вони все ж таки намагаються висловити своє щастя пречудовою подячною піснею (Дан. I і III). Скромний у своїй силі, Даниїл віддасть Богові всю славу й «заслугу» за чудесні дари-чудеса:

Хай ім'я Боже буде благословенне від віку й до віку, бо в нього мудрість і сила. Він змінює час і пори року, царів скидає... дає мудрість мудрим і розум розумним. Він відкриває, що глибоке і скрите... Тебе, Боже батьків моїх, я славлю й хвалю, бо дав єси мені мудрість і силу. *(Дан. II, 20—23).*

А однак усі ці чесноти — це лише немов «почет» однієї найвищої чесноти, радше «дару», що в певній мірі височіє над усіма іншими чеснотами та збирає їх у собі. Цей «дар» у повному того слова значенні — «страх Божий». Дар так великий, так високий, що «ніщо не може дорівнювати тому», хто має його. Протягом «свого формування» учень мусить багато «вправлятися», щоб осягнути цю чесноту, «страх Божий», який спочатку видавався йому примусом і ярмом. Але той «примус» притягав його до молитви й богопочитання, а «ярмо» стримувало ходити крутою дорогою своєї власної волі і провадило хоч тяжкою і вузькою, проте прямою дорогою.

Досі він вправлявся і поступав головним чином під впливом іззовні — науки і дисципліни. Хоч він вповні свідомий цього, що страх Божий — чеснота найважливіша, але завжди ще думав, що може осягнути її власними силами. Щойно далеко пізніше і лише тоді, коли божественна мудрість влила в його серце страх Божий, він може належно пізнати цей дар-чесноту та розвивати її. Під її сильним, але одночасно лагідним впливом він увільняється від того почування примусу і починає «сам панувати над собою», а його душа, звільнившись від усього зайвого, сповнена захопленням «Божими речами», самочинно розкривається, щоб їх прийняти. «Побожність» чи «чеснота релігії» може могли б бути цими висловами, які хоч не цілковито, то принаймні у деякій мірі відповідали б тому станові душі, у якому настроїв її страх Божий, щоб вона могла спокійно і впевнено поступати на дорозі вірности і любови. Завдяки йому тепер уже для душі все миле і легке. Можна б сказати за псалмопівцем, що душа «дорогою заповідей поспішає» (Пс. CXIX, 32):

Ті, що Господа страхаються, не будуть нечуйні до слів його, і ті, що його люблять, пильнуватимуть путі його. Ті, що Господа страхаються, шукатимуть його ласки, і ті, що його люблять, наситяться його законом. Ті, що Господа страхаються, приготують серця свої і смирять перед ним свої душі.

(Сир. II, 15—17).

Ніщо інше не вказує так помітно на діяння божественної мудрости та на її злуку з душею мудреця, як цей щасливий і синівський страх, страх з любови. Він бо може зродитися тільки у тому серці, яке у безперестанному і сповненому духом довір'я зв'язку з цією дружиною-обручницею-мудрістю, що одночасно божеська і так близька нам людям.

Вкладаючи у серце мудреця страх Божий, мудрість дає теж глибокий мир і спокій, без якого не може бути щастя. Вона бо — дружина й обручниця, біля якої мудрець знаходить запевнений спокій і щастя без затьмарення. Визнає навіть сам Когелет:

Я знаю добре, що щасливі будуть ті, що бояться Бога, власне тому, що вони його бояться. *(Проп. VIII, 12).*

Та не лише самого щастя зазнає мудрець, коли злучений з мудрістю житиме у страсі Божім, але теж радощів і спасіння. Найперше вже тут на землі:

Товариство з нею гіркости не має. *(Муд. VIII, 16).*

Страх Господній звеселює серце й радощі дає, втіху та довголіття. *(Сир. I, 12).*

І виглядало б, що теж і після смерти на «другому світі»:

Ви, що страхаєтеся Господа, надійтесь на щастя, на вічне раювання й на милосердя. Гляньте на днедавні покоління, подивітеся: чи зазнав хтось ганьби, довіряючи Господеві? *(Сир. II, 9—10).*

Хто страхається Господа, блаженним стане наостанку, і в день кінця свого — благословенним. *(Сир. I, 13).*

З'єднавшись з мудрістю, мудрець бачить, що з нею помалу приходять йому всі блага. Вона для нього товаришка життя, щастя і святість. Він зрозумів, що злучився з тим, що ніколи не кінчається, з вічним. Він допущений до інтимности зі святістю і тією вічністю, яка є природою мудрости. Що більше, йому вже уділяється ця мудрість, немов посаг його дружини-обручниці. Вона йому товаришка життя, «дружина-обручниця вічности».

Страх Господній — чистий:
він вічно перебуває. *(Пс. XIX, 10).*

Страх Господній — життедайний. *(Прип. XIX, 23).*

І це життя таке щасливе, що його «первоплодами» душа вже тут на землі насолоджується:

Яка велика, Господи, твоя доброта,
що її ти зберіг тим, що тебе бояться. *(Пс. XXXI, 20).*

І ось так помалу, майже непомітно ми заглиблювались щораз більше і більше у цю внутрішньо духову ділянку і хотіли вникнути у те, що тривке, незмінне, що вічне. І ми теж пізнали, що мудрість зроджує у нас три чудові чесноти, які вже тут на землі роблять нас у деякій мірі співучасниками небесного, надприродного: віра, надія, любов:

Я мати красної любови, страху Божого, знання і святої надії. *(Сир. XXIV, 18).*

Незабаром під благодатним діянням ласки Божої ці чесноти зростуть у мудреців до могутньої сили. Як же ж живою надія в їхніх душах, як невтомно звертаються вони з невимовною тугою до того Відкупителя, про якого пророки предвіщають! Як дуже сильною вона в автора Книги Мудрости, який не вагається сказати:

Надія їх сповнена безсмертям. *(Муд. III, 4).*

Ніщо у мудреців не може послабити її. У них вона у нічому туземному не знаходить підтримки, нізвідки не може мати підстав до такої сміливости. Можливо, що хіба лише у цьому розпізнанні доріг Божого провидіння і милосердя дає мудрецеві зрозуміння цього, що укрите перед невіруючими. Хтось піддержує її своєю ласкою, дає їй орлині крила, щоб могла взнестися до Бога. Це та надія, ця «добра надія» (Муд. XII, 19) на «живого Бога» (Муд. XIII, 10) і доброго, яка сповнює і підтримує сподівання праведника. Будь він переслідуваний — «Господь охоронить його».

Через цю глибоку надію, що оперта на непохитній вірі та пройнята і піднята любов'ю, душу мудреця опановує такий радісний спокій і безтурботність, які ні болюча неприємність, ні гіркий допуст не можуть заколотити. Він пройнятий вірою, надією й любов'ю, посів знания — все те, що вінком мудрости.[92]

Дощем ізлив знання і розважливий розум; підвищив славу тих, що посідають її. *(Сир. I, 19).*

---

[92] Любов і знання повинні зосереджуватися на огляданні й захопленні «божеськими речами». Тому саме скаже св. Павло: «Ми ж говоримо про мудрість між досконалими, — не про мудрість цього віку... але говоримо про мудрість Божу в тайні, закриту, що її Бог призначив перед віками нам на славу... як написано: «Те, чого око не бачило й вухо не чуло, що на думку людині не спало, те приготував Бог тим, що його люблять» (1 Кр. II, 6, 9).

Повнота мудрости — страхатися Господа. *(Сир. I, 16).*

Та мудрість теж джерело життя:

Я осягну безсмертя через неї. *(Муд. VIII, 13).*

Вона — джерело захоплення. Чи ж не є якраз саме те, про що автор Книги Мудрости каже:

Вона — вічного світла відблиск. *(Муд. VII, 26).*

Все, що ми бачимо у Божому Слові, цьому світлі, що ясніше за саме світло, мудрець добачує вже у мудрості:

Я волів її мати над світло, бо блиск від неї сну не знає.
(Муд. VII, 10).

Врешті від мудрости і через мудрість людина вчиться любови:

Я мати красної любови. *(Сир. XXIV, 18).*

Без сумніву, що мудрецеві не бракуватиме ні неясностей у вірі, ні труднощів у практикуванні актів любови. Але відтепер, він вже міцно наставлений й устійнений в любові. Вірність між Богом і ним стала взаємна й вона є «життям мудреця». Він вже «добре знає», «в кого саме він увірив». Він свідомий цього, що є глибоко люблений, що перебуває в любові, а любов перебуває в ньому. Тепер вже можуть шаліти найгрізніші бурі, він їх не лякається. Біля «свого Господа» він цілковито безпечний і є вже учасником того духового бенкету, на який запросила його мудрість:

Ходіть, мій хліб їжте, і вино, що я приготувала, пийте.
(Прип. IX, 5).

*
* *

І ось так мудрець помаленьку під проводом мудрости переходить з того, що обняте часом, до цього, що поза часом; — з того щастя, з природної радости, що так часто затьмарює горе й побоювання, до щастя і радости майже наприродної, яка не зазнає жадної зміни, ні найменшого неспокою.

А коли мудрець дає опанувати себе цим щастям-радістю, він не робить ніщо інше, а лише йде за непереможним чаром-принадою мудрости, яким вона захоплює своїх друзів. Автор Книги Мудрости дуже часто пов'язує своє намагання осягнути її зі своїм прагненням безсмертя.

Послух законам — це запорука безсмертя; безсмертя ж робитъ нас близъкими до Бога. *(Муд. VI, 18—19).*

Ми бачимо, до якої міри в усіх цих дарах, що їх пред'являє Старий Заповіт, пробивається думка про рівновагу духа, до якої міри мудрість позначає характером постійности, запевненням сталости «свого перебування» в усьому, що лише вона «обіцює й заторкує». І хоч як неясні поняття Старого Заповіту про «нескінченість і вічність життя», є безсумнівним, що через стичність з мудрістю і під її впливом мудреці вже мали дещо ясніше поняття про вічне життя, що його Христос мав об'явити і дати світові. І тому, згадуючи про тих, яких Бог «покликав до себе», автор Книги Мудрости скаже:

Вірні в любові перебуватимутъ при нъому. *(Муд. III, 9).*

Мудрець «знає», що ця любов, яка злучує його з мудрістю, зі своєї природи свята і нетлінна. Тому він надіється, що через неї його душа осягне вічне нетлінне життя. Зрештою він уже тут на землі відчуває щастя і «багатства» того життя. Чимало текстів, що відносяться до мудрости, дружини-обручниці мудреця, висловлюють цю надію:

Безсмертя існує в поєднанні з мудрістю, а в дружбі з нею — насолода шляхетна. *(Муд. VIII, 17, 18).*

Осягнути мудрість — це знайти стійкість, піднестися так високо, куди не сягає жадне захитання, ні змінливість людських подій і почувань.

Заволодівши нею, не випускай її, бо наостанок ти знайдеш у ній спочинок і насолодою вона тобі стане. *(Сир. VI, 27—28).*

У цьому співжитті з мудрістю мудрець почуває себе в повній безпеці, захищений від усіх та всяких хуртовин. Його душа відчуває невимовне задоволення, спокій та впевненість осягнути після смерти ще більший спокій і щастя:

Шляхи її — шляхи мира. *(Прип. III, 17).*

Від неї квітне мир і здоров'я благодайне. *(Сир. I, 18).*

* * *

Всі мудреці однодушно говорять про цей невисказаний мир і спокій, які дає злука з мудрістю. Але цього не треба в жадному випадку ототожнювати з якимсь почуванням «блаженства», «штучно викликаним» непорушністю і безділлям. Книга Мудрости перестерігає нас перед таким розумінням, бо мудрість:

Безплямне дзеркало Божого діяння. *(Муд. VII, 26).*

Якраз навпаки: поняттями «мир-спокій» треба розуміти найвищий розквіт і незвичайно інтенсивну активність духа, якому тепер уже ніщо не є на перешкоді, бо, визволившись від усього, що низьке і другорядне, він тепер може вже віддатись всеціло цьому, що «єдино необхідне», ділам і актам любови. Цей мир-спокій подібний до того, якого за закликом Церкви маємо вимолювати для покійних: не вічний спокій, сон, відпочинок, а вічне життя у мирі і світлі.

Цей спокій-мир душі в Бозі — це її усталення в стані так близькому всьому тому, що вічне, і так далекому від усього змінливого і тлінного. В цьому стані душа не відчуває жадної втоми, а безперестанний підйом і підтримку. Це дає таке невимовно безмежне блаженство, що тепер найгарячішим бажанням мудреця віддатися йому повністю та назавжди перебувати у ньому.

Гляньте власним оком, як мало я трудився, — а таки знайшов для себе спокій превеликий. *(Сир. LI, 27).*

Мудреці були впевнені, що це вільне й неограничене життя душі дає Бог тим дітям, що вірні йому.[93] Але щоб мудреці могли навчати цього так, як вони це робили, очевидним є, що найперше вони самі мусіли досвідчати цього. Зрештою вони ніколи не важилися б висловлюватись про мудрість, називаючи її «матірю чи дружиною-обручницею», якби вперед не пізнали її і не зазнали

[93] «Ми ж прийняли не духа світу, а Духа, що від Бога, щоб знали, що нам дароване від Бога» (1 Кр. II, 12).

її любови і сердечности, не відчули, як вона вливає у їхні душі й душі їх учнів життєдайність і життєрадісність.

Благочесні діти, слухайте мене й зростайте, мов та рожа, посаджена над водою текучою. Станьте запашними, немов той ладан, розквітніть виквітом, як та лілея розповсюдьте пахощі й пісню співайте, Господа благословіте за всі його діла. Віддайте славу імені його. *(Сир. XXXIX, 13—15).*

Звеличування і похвала, подяка і самовідданість Богові — завершення всього. Що ж іншого може улюблений, як не радіти красою своєї улюбленої? Не милуватись її чаром і принадою? Що іншого може, як не почуватись щасливий?

Та що ще більше: що ж дати Богові взамін за стільки одержаного? Чи може душа мовчати, коли вона так щедро обдарована, так обильно переповнена благами? Чи може стримати, щоб надмір цих багатств-дарів не розлився широко поза «її береги»?

Без сумніву, саме це є завершенням вчення мудреців. Це немов той найвищий тон, кінцевий акорд тієї чудової божеської симфонії. Це — подяка мудреців, подяка, що одночасно незвичайно гаряча і спокійна та мила. А цю подяку вони так безперестанно повторюють, начеб те було віддихом їхніх душ. Тут вони дають нам найкраще, незвичайно покірне і щире свідчення про ці неоціненні дари-блага, які вони одержали.

Бо ж і справді, душа, яка не зазнала насолоди божеських дарів, таїнства прихованої волі Бога, тайни Його безграничної любови, яка так очевидна всюди й у всьому, ніяк не може піднестися так високо і перебувати в стані так глибокої подяки і прослави Бога, як оце мудреці! Мудрець, що злучився з мудрістю, насолоджується божеськими реальностями, живе ними. А ця незначна «гіркота» чи невигода, яку реальності могли б спричинити його людській природі, тепер вже без найменшого значення. Він раз досвідчив, що те все, що божеське найкраще (Сир. XXXIX, 16), тимто тепер вся його радість і щастя — невтомно прославляти «це божеське».

ТРЕТЯ ЧАСТИНА

ВІД ОЧИЩЕННЯ ДО БОЖЕСТВЕННОЇ ЗЛУКИ

Чом побиваєшся, душе моя, і тривожишся у мені? *(Пс. XLII, 6).*

Знаю твоє горе і вбогість, а втім ти багатий... Не бійся нічого, що маєш витерпіти... Будь вірний до смерти, і дам тобі вінець життя. *(Од. II, 9—10).*

«Коли юдеї вимагають знаків, а греки мудрости шукають, — ми проповідуємо Христа розп'ятого: ганьбу для юдеїв, і глупоту для поган» (1 Кр. І, 22—23). Протиставляючи віру знакам, а божественну Мудрість мудрості людській, Старий Заповіт вже вказує на засоби, «ліки» на ці блуди, що їх викривають Апостоли і тим самим промощує душам дорогу до Правди. Навчаючи про очищення через терпіння, він відкриває душам ту певну, «царську» дорогу, що веде до Христа розп'ятого.

До речі, Старому Заповітові не було невідомим про очистительну вартість терпінь, про цю реальність, яка з'явилася вже з першою людиною і якої з того часу ніхто не міг уникнути. Та Старий Заповіт поступив ще дальше, бо, не зважаючи, що в тому часі терпіння уважано за ганьбу, він зрозумів, як великою є очистительна вартість терпіння. Він «розкрив», що терпіння — спасительна тайна в повному значенні цього слова.

Біблія неодноразово і виразно вказує на те, що впродовж віків Бог часто «випробовував в горні страждання» (Іс. XLVIII, 10) душі вибранців своїх, зсилаючи їм терпіння і приниження: «Тому, що ти був милий Богові», скаже Архангел Рафаїл до Товії, «я був посланий до тебе, щоб випробувати тебе» (Тов. XII, 13, Вульґ.).

І тут Біблія вірна «своєму способові» висловлювання. Вона говорить абстрактним способом, але ясно і недвозначно. Вона «показує нам» людей, на яких несподівано спадає допуст — терпіння. Супроводжуючи їх упродовж цілого життя, поволеньки провадить їх з одного очищення у друге, аж доки не запровадить їх до злуки з Богом.

Майже завжди Біблія починає з цього, що найперше показує нам, як людина під ударами найрізноманітніших і неожиданих нею допустів-терпінь звільняється з-під гріха і свого нераз не надто доброго способу життя, потім звичайно приходить хвиля спокус, сумнівів і часто бунту й обурення. Але помимо всього

ці звільнені душі з-під гріха без спротиву дають себе провадити Богом та вступають на вузьку й нелегку дорогу, на якій вони навчаються терпеливости й покори та помалу під діянням ласк позбавляються усякого «бруду і пилу».

Але хоч усунена вже між душею і Богом найбільша перешкода-провалля — гріх, то все ж таки залишається ще між ними засаднича несхожість — «протилежність». І тут теж діяння з неба так само необхідне, як було передше, щоб усунути гріх, перешкоду, яка не давала проникнути в душу світлові і любові. Та звичайні тілесні й «життєві» терпіння — хоч як многими і глибокими вони не були б — ніяк не вистачають, щоб душа могла злучитися з Богом. Душа мусить знайтися в такому «стані», коли «Бог мовкне» і так «вперто мовчить», що це може довести душу до зневіри й обурення перед таким, як видається душі, жорстоким і незрозумілим для неї поступуванням Бога. І тоді душу огортає страшна «безпросвітна ніч», що єдина оновляє душі, даючи їм відродження через глибокі перетворюючі очищення.

Старий Заповіт знав добре тайни терпіння й очистительну вартість цього терпіння-допустів. Перо Єремії й автора Книги Іова передали це так чудовими й глибокими висловами та образами, що містики усіх часів безперестанно повертають до них, як до найглибших джерел і найвірнішого зрозуміння тієї таємниці. «Зерно, коли не впаде на землю і не завмре...» (Йо. XII, 24), скаже Христос. Старий Заповіт знав уже, що життя родиться зі смерти та що в Божих плянах терпіння є особливий, упривілейований засіб для воскресіння. Але чи перед Відкупленням могло мати терпіння таку спасительну силу і майже надприродну властивість?

По суті без причетности в ласці, що спливає з Хреста, без злуки з Христом і Його терпінням, людські терпіння не можуть мати повної вартости й ефектовности. Саме з того «джерела» дістають силу і вартість усі очистительні терпіння, які Бог зсилає у Старому Заповіті: «Бо той, що освячує, і ті, що освячуються, всі від одного» (Євр. II, 11).

Біблія в чудових образах показує нам ці душі, які стали «жертвою Бога» і які він «схопив і подужав» (Єр. XX, 7). В цих душах, немов у тому горіючому кущі, полум'я Господнє «вогнем палає, а не згоряє» (Вих. III, 2). І це саме ці душі дають нам прекрасний приклад і науку, що терпіння — нерозгадана Божа таємниця, яка «мертвить і оживляє» (1 Сам. II, 6).

ГОРНО

Ось я випробував тебе в горні страждання. Заради себе, заради себе самого я чиню це. *(Іс. XLVIII, 10—11).*

Гріх — ось з чого людина мусить очистити себе найперше і з самого початку.[94] Ледве Адам і Ева поповнюють гріх, а вже болюче відчувають тягар того гріха. Опоганені гріхом і неспроможні очиститися від нього, вони бояться і ховаються. А тому Адам, звертаючись до Господа:

Я почув твій голос і злякався, бо я нагий, тож і сховався. *(Бут. III, 10).*

Його провина відкрила йому це злиденне становище, в якому він знайшовся, та одночасно він відчув потребу каяття. Колись Закон збере ці самочинні почуття у «Кодекс законів», а священство-левіти — доконуватимуть особистого та спільнотного очищення через жертви покут і жертви за гріх, які дуже точно до найменших подробиць приписані й упорядковані:

Коли ж хтось із простого люду згрішить... має принести в жертву козу без вади... Священик візьме пальцем її крови

---

[94] Хоч Христос взяв на себе гріхи світу, хоч відкупив його своєю кров'ю, хоч «де прощення гріхів, там непотрібно вже приносу за гріхи» (Євр. X, 18), все ж таки покаянні очищення необхідні теж і в Новому Заповіті. Очевидно, що не в тому річ, щоб приносити якусь іншу жертву крім цієї, що на Голготі, але треба злучитися з нею, коли хочемо користати з її заслуг. Приймаючи з любов'ю терпіння, які Бог нам зсилає, несучи свій хрест слідом за «своїм Учителем», будучи допущеним до участи в його муках, «уподібнюючись йому у смерті» (Флп. III, 10), християнин приготовляє свою душу на прийняття і діяння Божих ласк.

та й помастить роги жертовника всепалення, всю решту ж крови вилле до підніжка жертовника всепалення... Так зробить священик покуту за нього, і проститься йому.

(Лев. IV, 27—31).

Кожне переступлення Закону — добровільне чи мимовільне — вимагає очищення.[95] Очищення може осягнути так сам винуватий, як і хтось інший за нього.

В той бо день відправлятиметься покута за вас, щоб очистити вас; і будете чисті перед Господом... це установа вікова. *(Лев. XVI, 30—31).*

Пророки невтомно пригадують народові необхідність очищення й у своїй ревності вимагають такого очищення навіть від поган. Йона проповідує про це у Ніневії з такою переконливою силою, що ніневітяни *«оголосили піст і понадягали веретища, від найбільшого до найменшого. Вістка про це дійшла до ніневійського царя; він устав з престолу свого, скинув царську одежу з себе, покрився веретищем і сів на попелі»* (Йона, III, 5—6).

Пророк Даниїл предсказує Навуходоносорові, що страшний допуст впаде на нього, щоб не лише покарати його, але й очистити.

І як «над ним минуло сім часів» (Дан. IV, 29), Давуходоносор став немов скотина,але як тільки привернувся йому розум, він негайно почав прославляти того, «який може принизити тих, що в гордості ходять» (Дан. IV, 34).

Здається, що Біблія жадної іншої необхідности не підкреслює так сильно і часто, як потребу очищення, якої вимагалося вже від першої людини. Як уже сказано, пророки не перестають вимагати його: «Обмийтеся, станьте чистими; усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинки» (Іс. I, 16). Цього вимагає теж і останній з пророків:

---

[95] Історія Ізраїля показує нам, як то совість доходить до зрілости і формується. Закон був її виховником: та й сама ж совість не менше вимоглива як Закон. Св. Павло, проповідуючи про свободу духа та звільнення від Закону, віддасть гріх під осуд совісти. «Все бо, що не з віри, — гріх» (Рм. XIV, 23). «Любов множество гріхів покриває» (1 Пт. IV, 8), заступить приноси і жертви.

Оце я посилаю вісника мого... ось він іде, — говорить Господь сил... Він, немов вогонь ливарний, неначе луг шаповалів. Засяде, як той, що топить і очищує срібло. Він очистить синів Леві і перелле їх, як золото й срібло. *(Мал. III, 1—3).*

А як завершення всього, св. Йоан Христитель поставить очищення як необхідну умову до спасіння: «Так виступив Йоан, христивши у пустині та проповідувавши хрищення покаяння на прощення гріхів. І приходили до нього — вся країна Юдейська та всі єрусалимляни, христились від нього в ріці Йордані й визнавали гріхи свої» (Мр. I, 4—5). Тим же, які відчувають потребу очищення і питають: «Учителю, що маємо робити?», Предтеча, відповідаючи, вимагає покинути брехні, здирство й обман, а стати чесними, справедливими, милосердними (Лк. III, 1—18).

*
* *

Впродовж віків рука жреців і священиків піднімалась над незліченними підставленими жертвами, які мали зображувати грішників та бути жертвовані замість них. Людина завжди і в усіх часах відчувала потребу очиститися зі своїх провин. А факт, що людина, щоб спокутувати й очиститися, не «знайшла» іншого способу, як дати на смерть жертву, яка мала б її зображувати і заступити, ясно вказує, як великим злом був гріх в її розумінні. Людина теж пізнала й відчувала, що між поодинокими людьми є якась взаємна залежність, співвідповідальність, на що історія потопу є ясним і трагічним прикладом.[96]

Знищу з лиця землі людину, яку я створив. *(Бут. VI, 7).*

Бог загрозив... Але та сама біблійна оповість дещо дальше дає до пізнання, що одна людина може принести жертву замість і за винуватих.

---

[96] Цю солідарність підкреслить і св. Павло, коли у Посланні до Римлян ясно з'ясує і вияснить розуміння наслідків первородного гріха: «Тим то як через одного чоловіка ввійшов у світ гріх, і з гріхом смерть, і таким чином смерть перейшла на всіх людей... Як через переступ одного на всіх людей прийшов засуд... через непослух одного чоловіка всі стали грішниками» (Рм. V, 12, 18, 19).

Тоді Ной спорудив Господеві жертовник, узяв усякого роду чистих тварин і всякого роду чистих птахів і приніс усепалення на жертовнику. Господь почув приємний запах і сказав сам до себе: «Не проклинатиму вже більше землі через людину.» *(Бут. VIII, 20—21).*

А знову ж Іов, боячися, щоб його сини не згрішили на бенкеті:

Посилав по них і наказував їм очищуватись. Другого дня вставав він рано-вранці й приносив за кожного з них усепалення, бо говорив у своєму серці: «Може мої діти согрішили і ображали Бога в своєму серці». *(Іов, I, 5).*

А Товія зі сльозами в очах жертвував свої молитви, за свої та своїх предків гріхи і провини (Тов. III, 3). До цієї солідарности звернені й усі ці спільнотні очищення, яких Бог виразно вимагав від свого народу.[97]

Коли приглянутися подіям, які стеляться вздовж історії цього Божого народу, то побачимо, що ніколи не бракувало причин і потреб для спільнотного очищення. Війни, поневолення сусідами, вигнання, полон, пошесті... чергуються майже без передишки. Не щадив Бог допустів свому народові! Тількищо оселив його у Палестині, а вже неврожай і голод примушують його йти в Єгипет, де «отруїли їхнє життя тяжкою працею» (Вих. I, 14) і то так нестерпно важкою, що Бог «мусів» змилуватись над ним та дає йому визволителя Мойсея. Однак усі ці терпіння, що цей нарід переніс у Єгипті, незабавом видаватимуться незначними в порівнянні з тими, які він переноситиме протягом сорока років у пустині:

О, коли б ми були повмирали від руки Господньої в Єгипетській землі... А то вивели ви нас у цю пустиню, щоб голодом поморити всю громаду. *(Вих. XVI, 3).*

Прийшовши в Землю Обіцяну, Ізраїль далі терпить у майже безнадійному становищі: безперестанні війни, часто гірке підкорення сусідніми народами, жахлива неволя-вигнання винищують духово й фізично Божий нарід:

---

[97] Коли св. Павло скаже: «Хтось слабкий, а я не слабкий?» (2 Кр. XI, 29), дає цим до зрозуміння, що солідарність є підставою взаємодіяння, тобто «спільноти святих», де вона видає обильні духові плоди.

Закликали тоді ізраїльтяни до Господа, бо в Явіна було 900 залізних колісниць, і він сильно гнітив синів Ізраїля вже двадцять років. *(Суд. IV, 3).*

Але сини Ізраїля вчинили, що Господеві було не довподоби, й Господь віддав їх мідіянам у руки на сім років. І рука мідіян затяжіла гнітюче над Ізраїлем... *(Суд. VI, 1—2).*

Тим і запалав гнів Господній на Ізраїля, й він віддав їх у руки філістимлянам та синам Аммона. І утискали вони й гнобили тяжко синів Ізраїля вісімнадцять років... *(Суд. X, 7—8).*

Та цей допуст, що його ось Бог зіслав, тим разом дав благотворні наслідки:

Тоді сини Ізраїля промовили до Господа: «Провинились ми; чини з нами все, що хочеш, тільки визволь нас тепер!» Тоді повикидали чужих богів з-посеред себе й стали служити Господеві, й не стерпів він більше злиднів Ізраїля.

(Суд. X, 15—16).

Та вже найбільшим і одночасно найбільш корисним для душ допустом була вавилонська неволя. Ісая своїм віщим духом вже довго наперед передбачав, що ця неволя одночасно кара й очищення:

...На того ж, хто це чинить, не дивитеся; ви не вважаєте на того, хто творить це здавна... Цього гріха ви не спокутуєте, аж поки не помрете. *(Іс. XXII, 11, 14).*

А Єзекиїл предвіщає вже близьку неминучість цієї очистительної кари — спокутування й очищення заразом:

Так говорить Господь Бог: «...І взнають, що я — Господь, як зроблю країну безлюдною пустинею, за всі їхні гидоти, що вони коїли». *(Єз. XXXIII, 29).*

Але це Єремії припало накреслити жахливу картину цього найболючішого допусту:

Я зроблю з Єрусалиму купу каміння, кубло шакалів... Я нагодую їх, народ цей, полином і напою отруйною водою. Я їх порозсіваю поміж народами, яких вони не знали, ні вони самі, ані їхні батьки, і пошлю слідом за ними меч, аж поки їх не знищу... Навчіть ваших дочок ридати... Бо смерть

продерлась у наші вікна, ввійшла в палати наші, щоб вигубити з вулиць діток, молодиків — з майданів. Поляжуть люди трупом, немов гній на чистім полі, немов снопи позад женця, та нікому буде збирати. (Єр. IX, 10, 14—21).

Ось я віддаю це місто в руки халдеям, та в руки Навуходоносорові, вавилонському цареві, і він його здобуде... Й підпалять це місто і пустять його димом разом з домами... Тим то нині так говорить Господь про це місто: Мечем, голодом і чумою віддасться це місто в руки вавилонському цареві.

(Єр. XXXII, 28—29, 36).

І відійшла від дочки Сіону[98] *вся її слава...*
Нечистота його на полах у нього,
та він про свій кінець не думав;
тому й упав так низько,
і втішника не має...
О, всі ви, що дорогою проходите повз!
О, гляньте, подивіться,
чи є біль, як мій біль,
що мені заподіяно,
що ним побив мене Господь
у день палаючого гніву свого! (Пл. Єр. I, 6, 9, 12).

Треба уважно прочитати Книгу «Плач Єремії», щоб пізнати це безмежне горе Божого народу і зрозуміти, які тілесні терпіння і жахливе моральне приниження він переносив після заняття Єрусалиму та у вавилонській неволі. До глибини душі зворушаючий і сумний тон CXXXVII Псалма виявляє увесь жах і горе цього страшного допусту:

Над вавилонськими ріками,
там ми сиділи й ридали,
як згадували Сіон.
На вербах, серед нього,
повісили ми наші гусла.
Бо там пісень у нас просили ті,
що в неволю нас забрали,
просили радости у нас тії, що мук нам завдавали:

---

[98] Тобто місто Єрусалим, а з ним й увесь юдейський нарід, що був прив'язаний до того святого міста.

«Співайте нам пісень сіонських!»
Як нам пісень Господніх
на чужій зе́млі співати? *(Пс. CXXXVII, 1—4).*

І так аж до кінця біблійної історії цього вибраного народу все нові й нові нещастя-допусти безперестанно падуть на нього. Книги Макавеїв — це довга і чудова поема про геройських повстанців Ізраїля проти тих, що намагались поневолити його та вирвати йому його віру:

Ви самі знаєте, скільки я, мої брати й дім мого батька зробили... Бо всі погани зібрались разом, щоб з ненависти вигубити нас. *(1 Мак. XIII, 3, 6).*

Горе мені! Невже ж я на те народився, щоб бачити погибель мого народу й руїну святого міста?.. *(1 Мак. II, 7).*

Псалмопівці і пророки увіковічнили цю повінь переслідувань і страждань. Ось так вони вказали нам, у якій хмурній, з рідкими і короткими проблисками, атмосфері зростав Ізраїль. Можливо, що не всі покоління зазнали в тій самій мірі внутрішніх, державних заворушень, наїздів єгиптян і асирійців, пошести чи голоду, однак спогади про ці минулі нещастя-допусти, неначе хвиля грози пробігає текстами пророків:

За те, що цей народ знехтував мною... нашле Господь на нього могутні й великі води ріки; вона прибуде в усіх своїх руслах і виступить з усіх своїх берегів. *(Іс. VIII, 6, 7).*

Немов ті буревії, що на півдні несуться, що насуваються з пустині, зо страшного краю. *(Іс. XXI, 1).*

Бо це день тривоги, замішання і неспокою від Господа, Бога сил посланий. *(Іс. XXII, 5).*

Єрусалиме, ти, що з руки Господньої випив чашу гніву! Келех запамороки випив, випорожнив. *(Іс. LI, 17).*

Ой моє нутро, моє нутро!.. Нещастя за нещастям звістують, спустошено цілу країну. *(Єр. IV, 19, 20).*

*

* *

Але ці всі нещастя-допусти могли лише тоді мати очистительну вартість, коли народ приймає їх без спротиву і байдужної бездушности. І тут роля пророків саме у цьому, щоб дати народові пізнати, що всі ці нещастя Бог зсилає на нього на те, щоб він міг спокутувати свої беззаконня.

Невдячна і трудна це роля! Колись навіть Мойсей зазнав невдачі у цьому і пригадує Ізраїлеві:

Згадай усю ту дорогу, якою водив тебе Господь, Бог твій, за цих сорок років у пустині, щоб упокорити тебе і випробувати . . . *(Втор. VIII, 2).*

Псалмопівець, згадуючи про цю невдачу, говорить за Господа:

Сорок років осоружний був мені той рід, і я мовив: То народ, що блукає серцем; вони моїх доріг не знають.

(Пс. XCV, 10).

Опісля Єремія теж буде жалітися, що його сучасники також не розуміють доріг Божих:

Ти бив їх, та їм неначеб і не боліло; ти вигубив їх, але вони зреклися науки . . . *(Єр. V, 3).*

Вони Господа відцурались і мовили: «Таж його немає! І не поб'є нас лихо, і не побачимо ні меча, ні голоднечі. Пророки стануть, немов вітер, і слова в них немає». *(Єр. V, 12—13).*

Коли ж Єремія предвіщає Божу кару, ось що відповідають йому:

За що Господь вирік проти нас усе те велике лихо, і яка наша провина, і в чому наш гріх, що ми його вчинили супроти Господа, Бога сил? *(Єр. XVI, 10).*

Даремно пророк остерігає, що кара неминуча. Ніхто не зважає на його слова:

Так говорить Господь: Ось я готую на вас лихо й замислюю проти вас задуми. Тож наверніться кожен від своєї злої дороги, вчиніть добрими ваші пути й ваші вчинки. Вони ж кажуть: Шкода й говорити! . . *(Єр. XVIII, 11—12).*

Та вкінці таки мусіла прийти ця хвилина, коли Ізраїль під болючими ударами недолі і знеможений нестерпними терпіннями мусів зрозуміти, що в усьому цьому Божа рука:

Господь — справедливий,
бо я не слухав його слова...
Хто щось колись сказав і воно сталось
без Господнього веління?
Хіба не з уст Всевишнього
виходять злидні й нещастя?
Чому, поки живе, людина нарікає,
чоловік — за кару за гріхи власні?
Розвідаймо тільки дороги наші й дізнаймо,
повернімося до Господа! *(Пл. Єр. I, 18; III, 37—40).*

І ось вкінці Богом наслані очищення приносять плоди — глибоку й щиру покірливість та каяття:

Господу, Богу нашому, належить справедливість, а нам сором на обличчях наших, як воно й є нині, — юдеям, мешканцям Єрусалиму... З того часу, коли Господь вивів з єгипетського краю батьків наших, аж понині, були ми неслухняні супроти Господа, Бога нашого... Ми не послухалися голосу Господа, Бога нашого, згідно з усіма словами пророків, яких він послав до нас... Тому й здійснив Господь слово своє... Усі ті нещастя, що Господь заповів проти нас, спіткали нас і ми стали рабами замість володіти... бо згрішили ми, були нечестиві... Ми не благали лиця Господнього й не відвернулись — кожний з нас, — від думок нашого лукавого серця. І Господь чував над нещастям, тож і навів його на нас, бо Господь справедливий у всіх ділах своїх, що про них нам заповідав... І вчинив єси зо свого дому, що на нього прикликане твоє ім'я, те, чим він сьогодні є... Однак, ти, Господи, Боже наш, поступав з нами за всією твоєю добротою... як єси був заповів через слугу свого Мойсея... Я знаю, що вони мене не послухають до це народ тугошиїй. Та в країні їхнього вигнання вони схаменуться... Я дам їм серце й вуха, що будуть слухати, і вони прославлять мене в землі свого вигнання та й згадають моє ім'я. *(Вар. I, II, уривки).*

Мої діти, терпеливо переносіть гнів, що прийшов на вас від Бога. *(Вар. IV, 25).*

Але це автор II. Книги Макавеїв основно вияснює питання цього очистительного й спокутного очищення:

...Кари впали не погибелі ради, а на науку нашому народові; бо не лишати грішників на довгий час, але негайно покарати

їх — це знак великої доброти... Ось чому він ніколи не позбавляє нас свого милосердя; і хоч карає свій народ нещастями, та ніколи не покидає його. (2 Мак. VI, 12, 13, 16).

* * *

Дехто міг би подумати, що немає різниці і неважливе, чи це спільнотні чи поосібні очищення, бо в засаді кожне очищення має вартість у Бога й діє благодатно на душу. Чи Божий плян увінчається успіхом, чи зазнає невдачі, це залежить від того, чи душа відкине чи прийме випробування, на яке Бог наставляє її. Цей погляд слушний, але неповний. Спільнотні очищення не лише самі собою мають безсумнівно високу вартість, але в Ізраїлі ще й прибирають особливу важливість.

Ціла історія вибраного народу звернена до єдиної найважливішої мети — приходу Месії. До цієї події необхідним було підготовляти не лише окремі душі, але й цілу спільноту. І якщо Бог прагне ввійти у кожну душу зокрема, то теж хоче ввійти і в душу «цілого Ізраїля», що має статися «колискою» Відкупителя. І тому рівнож увесь нарід Ізраїля, зображений як дочка Сіону, має очиститися, спокутувати свої провини та свою невірність супроти свого Бога.

Саме тому ввесь час аж до самого світанку приходу спасіння пророки, закликаючи до навернення, не перестають завзивати до спільнотного очищення. Аж до останнього й найбільшого з них, Йоана Христителя, посланництвом пророків є у значній мірі виявляти очистительну і спокутну вартість для цілого народу тих всенародних нещасть, що впали на нього, та одночасно вказати на користі, які покірна й вірна душа може винести для себе з таких тяжких допустів.

Ось те, що глина в руці гончаря, те й ви в руці у мене, доме Ізраїля... Отож скажи мужам юдейським і мешканцям єрусалимським: Так говорить Господь: Ось я готую на вас лихо й роблю проти вас задуми. Тож наверніться кожен зі своєї злої дороги, вчиніть добрими ваші пуні й ваші вчинки.

(Єр. XVIII, 6, 11).

І немає сумніву, що «процес», який відбувається в кожній індивідуальній душі, є тісно зв'язаний з тим задумом «цілого»,

яке відоме тільки Богові одному, а акти спільноти й одиниці йдуть впарі і взаємно доповнюють себе. І це в тому горні спокутних очищень приготовляється спасіння так для цілого народу, як і для кожної одиниці зокрема: «Відчиниться земля і дасть спасіння» (Іс. XLV, 8).

Проте з безграничного Божого милосердя не мають вони лише саму спокутну вартість. З хвилиною, коли грішники визнають себе винуватими та зуміють гідно прийняти терпіння й упокорення, вони здатні до перетворення, яке Бог наміряє поступово зробити в їхніх душах.

Очищення стаються плодотворними лише в міру цього, наскільки душа стає покірна та дає опанувати себе простительній любові: Старий Заповіт дає нам багато прикладів на це, як грішник під ударом допусту-кари звертає зі злої дороги і стає не лише на цю вузьку і важку дорогу, але теж мужньо поступає нею вперед.

ВУЗЬКА ДОРОГА

Стопи мої твердо тримаються твоєї стежки. *(Пс. XVII, 5).*

З тієї самої любови Бог, вибавивши душу від гріха й очистивши її з гріховних блудів, продовжує дальше виробляти її та перетворювати. Але теж і це діло освячення душі не обходиться без очищення, яке саме тут являється у свому повному світлі й силі діяння. Бо гріх не є єдина перешкода, щоби Бог міг повністю опанувати розумне створіння. Душа мусить очиститися до самої глибини, до найбільш скритих закутків, а спроможності душі мусять бути очищені й відроджені у самому «корені». Це вимагає багато праці й великого зусилля.

Біблія виявляє, що Бог піддає очищенні не тільки самих грішників, але теж — і то головним чином — праведників, яких Бог прагне ще тісніше злучити із собою. Вже ці, що їх Бог покликає до якогось особливішого післанництва, відчувають необхідну потребу особистого очищення, немов приготування до виповнення цього завдання.

Юдита, яка у свому вдівстві поводилася бездоганно, задумує вбити Олоферна і так спасти свій народ. Без сумніву не тому, щоб спокутувати свої гріхи, але щоб зачерпнути потрібні сили для свого небезпечного пляну:

Припала лицем до землі, посипала собі голову попелом, відкрила волосяницю, в яку була одягнена . . . (Юд. IX, 1).

Теж і ті, що бажають вимолити у Бога якісь особливі ласки, послуговуються тим самим засобом. Якщо Товія і його дружина, Сара, послухавши ради архангела Рафаїла, погоджуються провести на покуті й молитві перші три ночі, то це не лише тому, щоб прогнати Асмодея, демона нечистоти і неповздержливости,

але головно теж, щоб освятити свій новий стан та відкрити свої душі на діяння небесного благословення:

А коли ти будеш із нею, то насамперед устаньте обоє й помоліться та й просіть у Господа небесного, щоб зійшло на вас милосердя й спасіння... *(Тов. VI, 18).*

Тим більше відчувають потребу очиститися з усякої нечести ті, яких Бог вибрав оруддям, що має передати Його слово. Таке очищення — це немов самочинний відрух, властивий усім пророкам. Вони почуваються неспосібними і негідними та або втікають, як Валлам і Йона, або ухиляються, як Мойсей й Єремія. Вони почуваються заспокоєні й впевнені щойно тоді, коли перейдуть очищення, як наприклад, Ісая:

Горе мені! Пропав я! Бо я людина з нечистими устами, і живу я між людьми з нечистими устами, мої ж очі бачили Царя, Господа сил. І підлетів до мене один із серафимів з жаріючим вуглем у руці, що взяв його кліщами з жертовника. Він приторкнувся ним до моїх уст і мовив: «Приторкнулось оце до твоїх уст і взято від тебе твою беззаконність, і зник гріх твій». Тоді почув я голос Господній, що говорив: «Кого б мені послати? Хто нам піде?» І сказав я: «Ось я, пошли мене!»

(Іс. VI, 4—8).

А деякі з пророків передше ніж виконувати своє посланництво йдуть на відлюддя та добровільно віддаються покутам. Теж у пустині піднімається голос найбільшого й останнього з пророків, Йоана Предтечі. Закликаючи нарід, щоб очистив свої серця, вони приготовляли дорогу Господеві. Вкінці і сам Христос, який ніяк не потребував очищення, своїм частим перебуванням самітно на пустині освятить і підкреслить важливість акту покути, як необхідного приготування до виконання Богом дорученого посланництва.

* * *

Якщо людина відчуває необхідну потребу очищення вже тоді, коли вона поставлена Богом чи обставинами перед «тим», що її перевищує, то оскільки більшу потребу вона відчуватиме, коли стане вже не перед «тим», що її перевищує, а перед «ТИМ», хто безконечно перевищує її, перед самим Богом!

Передтим закіль ввійти до короля Ксеркса, який, хоч і як був могутній, але все ж таки був тільки людиною, Естера мусіла піддатися довготривалим і складним приготуванням:

Як же приходила черга для кожної дівчини входити до царя Ксеркса, після того, як з нею було зроблено за дванадцять місяців згідно з законом щодо жінок, — бо стільки часу тривали дні плекання краси: шість місяців мірровою олією й шість місяців пахощами та іншими жіночими намащеннями, — тоді дівчина входила до царя. Чого б вона не забажала, дозволяли їй взяти з собою з жіночого дому в царський дім.

(Ест. II, 12—13).

Оскільки ж більшу потребу очищення мусіла відчувати Естера перед тим, заки звернулася до Бога з цією чудовою молитвою, якою виблагала помилування для свого народу:

Царица Естера, знаючи, що їй грозить смерть, звернулася до Господа: Знявши свою одежу цариці і взяла одежу смутку і жалоби; замість пахощів покрила голову попелом і бичуючи своє тіло та рвучи на голові волосся, вона звернулася до Господа, Бога Ізраїля: «Господи, котрий еси нашим единим Царем»... *(Ест. XIV, 1—3).*

Це в молитві і через молитву «стає вона» перед Богом і «знаходиться» в Його присутності. Інші знову «стають» перед Богом через ласку видінь та візій. Але неважливий «спосіб і засіб», через який людина «стане» перед Богом, а найважливіше те, що щойно тоді вона здає собі справу з величі і святости Бога.[99] Коли Бог являється в палаючім корчі Мойсеєві, вимагає від нього очиститися, заки зблизиться до Нього: «Не наближайся сюди! Скинь взуття з твоїх ніг: місце бо, що на ньому стоїш — земля свята» (Вих. III, 5).

Мойсей так глибоко зрозумів необхідність чистоти людини тоді, коли вона має станути перед Богом, що опісля у свою чергу наказує Ізраїлеві очиститися завжди, коли Господь хоче зійти «на очах усього народу на Синай-гору» (Вих. XIX, 11). Очевидно, що необхідність тієї чистоти зобов'язує всіх людей, які стають перед Богом:

---

[99] Порівн. слова св. Петра, коли побачив всемогутність Христа: «Іди від мене, Господи, бо я грішна людина» (Лк. V, 8).

І в ангелів своїх знаходить недоліки. *(Іов, IV, 18).*

Перед Богом — ніхто праведний і перед Ним немає чистого, ні невинного! Коли людина стає перед Богом, уся її нужденність, усі бруди, всі її гріхи виходять на яв, навіть із найтайніших закутків її душі.[100]

Немає сумніву, що гріх незвичайно збільшує у людини почуття і зрозуміння своєї негідности. Але чи це означає, що перед Богом лише грішник відчуває потребу очищення та що тільки грішник мав би очиститися? Стосовно цього питання Біблія недвозначно вказує, що так воно не мається. Праведники завжди сподіваються, що очищення не лише обмиє їх з провини скритих і несвідомих, «від провин таємних очисть мене» (Пс. XIX, 13), але теж — і це головним чином — вчинить їх менше негідними станути перед тим, якого безмежну святість вони зможуть тим краще пізнати, чим менше їх душа затемнена гріхом. І тоді, коли грішники через очищення хотіли б спокутувати й очистити свої гріхи, яких тягар вони болюче відчувають, знаючи добре, що ці їхні гріхи є перешкодою зближення до Бога, праведники роблять це головно з поваги і любови до безконечної Божої святости і чистоти.[101]

Праведник вповні свідомий цього, як велика й основна несхожість між ним і Богом. Саме свідомість на цю несхожість вказує йому на необхідність справжнього та засадничого обновлення, перетворення. Якби він навіть був і без найменшого гріха, то таки відчував би цю потребу, бо Божа всемогучість й совершенство вимагає цього само собою і для себе. «Скинь взуття» ... Не лише тому, що ти нечистий і грішний, але й тому, що ти «ніщо» в порівнянні до того, «ЯКИЙ Є».

---

[100] Порівн. ставлення св. Йоана Христителя до Христа (Мт. III, і Йо. I).

[101] Давид висловлює це «простенько»: «Обмий мене повністю» (Пс. LI). А св. Йоан більше «вишукано», коли в Одкровенні скаже: «Святий ще освячується» (Од. XXII, 11). Прегарний символічний приклад про очищення дасть нам сам Христос, коли перед Тайною Вечерою обмиє ноги Апостолам, хоч вони вже «були чисті». Бо хоч Христос скаже «І ви чисті», але все ж таки доконає того «жесту», якого Апостоли не розуміли в тій хвилині, а навіть скаже їм повторити в свою чергу цей «жест», бо знає, що покора, якої вимагає цей акт, буде для них джерелом ще більшого очищення. І зворушливий оклик Петра: «Господи, то не тільки ноги, але і руки, і голову!» (Йо. XIII, 9), — немов відгомін слів псалмопівця: «Обмий мене повністю (Пс. II, 4).

Навіть без уваги на гріх ця безмежна відстань між Творцем і створінням спонукує праведника до очищення, щоб хоч дещо зменшити цю несхожість. Можна б сказати, що й найбільш праведна людина є таки ще грішна і тому було б недоречно визначувати якусь різницю для поступування грішника і праведника. Навіть найбільший праведник під небезпекою згрішити гордістю ніколи не може вважати себе цілковито чистим, без найменшого гріха. Тому безупинно повторяє він за псалмопівцем: «Обмий мене повністю» (Пс. LI, 4).

Зрештою навіть у найбільшого грішника вже перші кроки очищення спрямовують його до остаточної мети, до злуки з Богом. Це факт безперечний. Хоч очищення має для кожного однакову вартість, сила його діяння може бути різна. В міру цього, як людина поступає дорогою очищення, вона щораз то менше призадумується над собою, гріхи вже не мучать її так дуже, а Бог щораз більше і більше притягає її. Її найважливіша турбота вже не «що позаду», не «гріх мій завжди передо мною» (Пс. LI, 5), «що перед нею» — «живий Бог, якому я служу» (1 Цар. XVII, 1). Душа щораз ширше й ширше розкривається для Бога і на діяння Його ласк.

І ось так очищення через різноманітні форми і численні етапи хоче кинути на душу відблиск Божої святости і чистоти. Без сумніву, душа мусить здобутися ще на витривале і «вперте» зусилля, щоб гідно відповісти на небесне діяння й активно співділати з ним. Але тепер вона опанована щораз сильнішим бажанням зблизитися до Бога, очарована і приваблена Його святістю й чистотою «біжить» за ним немов краплинка піни, що тягнеться слідом судна по спокійному морі. І в міру цього, як душа поступає дорогою очищення, «віддихає завжди чистішим і чистішим повітрям» і переноситься у «свіжу та здорову атмосферу». Численні тексти Біблії відкривають нам це спасительне діяння очищення, його освячуючу й перетворюючу силу. Вказуючи на могутній порив Старого Заповіту до злуки зі своїм Богом, вони відкривають нам одночасно головні етапи, якими Бог провадив душі «вчора» і так само провадить їх «сьогодні» до тісної злуки з самим собою.

*
* *

Чи той момент, коли Бог своїм безграничним милосердям і своєю ласкою милує грішника та, прощаючи йому беззаконня,

робить з нього праведника, не є найбільш таємничим моментом Божого діяння? Там, де передше панував гріх, Бог дає свою непорочну чистоту, а світло ясніє там, де досі панувала темрява; якась дивна, надприродна присутність «оселюється» там, де досі була «безлюдна» пустеля.

Тільки Бог, єдино Бог може бути автором цього, по суті творчого діла — так би мовити «пере-творення» чи «від-творення», яке можливо трудніше від «перво-творення». Очевидним є, що євреї розуміли це дуже добре, бо ж закидали Ісусові богохульство, коли він відпускав гріхи: «Хто може гріхи відпускати, крім одного Бога?» (Лк. V, 21).

Зрештою ласка, що зливається на людину, діє на неї незвичайно сильно. Певно, вона залишає людині свобідну волю, її властивий характер, слабості її людської природи і «сліди» та злі наслідки гріха, але «щось там» у ній основно змінилося: ласка навернула її серце, здобула й опанувала. Колись можливо, що це ще вчора людина діяла проти Бога або нехтувала ним, а сьогодні вона вже співробітничає з діянням Бога. Це співдіяння людини з Богом необхідне, бо його ласка проникаюча і розумна, свобідної волі єство потребує активного співдіяння того ж єства і позитивної згоди. Без такої відповіді душі, згоди і прийняття[102] Боже діяння не може бути успішне.

Одна прегарна розповідь другої Кн. Царів живо змальовує це співдіяння, яке вже з самого початку приносить обильний «первоплід» — навернення серця, що є теж першим етапом на дорозі спасительного очищення:

> *Нааман, начальник війська арамійського царя, був великим чоловіком у свого пана... Але цей чоловік сильний і хоробрий був прокажений. Одного разу арамії зробили наскок і забрали з ізраїльської землі у полон маленьку дівчинку і вона служила в жінки Нааманa. І сказала вона своїй пані: «От як би мій пан звернувся до пророка, що в Самарії! Той вигоїв би його від прокази». Пішов Нааман до свого пана й оповів йому це... Арамійський цар і каже: «Іди, я пошлю листа до ізраїльського царя». Вибрався він, узявши з собою*

---

[102] «От, стою при дверях і стукаю: як хто почує голос мій і відчинить двері, увійду до нього і вечерятиму з ним і він зо мною» (Од. III, 20), скаже Христос і так підкреслить необхідність цього активного співдіяння душі з ласкою Бога.

10 талантів срібла, 6.000 шеплів золота й 10 перемін одежі, і приніс ізраїльському цареві листа... Як прочитав ізраїльський цар листа, то роздер на собі одежу, кажучи: «Хіба я Бог, щоб умертвляти й оживляти, що це він мені присилає вигоїти чоловіка від прокази! Глядіть лишень, він певно шукає тільки зачіпки до мене!»

Довідавсь Єлисей, Божий чоловік, що ізраїльський цар роздер на собі одежу, і послав до царя сказати: «Чого ти роздер на собі одежу? Нехай прийде до мене й взнає, що є в Ізраїлі пророк».

От і прибув Нааман із своїми кіньми та колісницею і зупинився коло дверей хати Єлисея. Вислав до нього Єлисей слугу й звелів сказати: «Іди та викупайся сім раз у Йордані, і тіло твоє знову стане чистим».

Розгнівався Нааман і відійшов, кажучи: «Я був певний, що він сам до мене вийде, стане передо мною, призове ім'я Господа, Бога свого, помахає рукою над хворим місцем і вигоїть проказу. Хіба дамаські ріки, Авана та Фарфар, не ліпші, ніж усі ізраїльські води? Хіба ж не можна було б викупатись у них і стати чистим?» І, обернувшись, пішов геть у гніві. Слуги ж його приступили до нього й заговорили до нього так: «Коли б тобі, батеньку, пророк наказав зробити щось важке, хіба ти не зробив би? Оскільки ж більше, коли він тобі сказав: Викупайся, і будеш чистий». Пішов він, поринув сім разів у Йордані, за словом Божого чоловіка, і тіло його знову стало немов у малого хлопця, і він став чистий.

І повернувся він з усім своїм почетом до Божого чоловіка, а прибувши, став перед ним та й каже: «Тепер я зрозумів, що нема Бога на всій землі, тільки в Ізраїлі. Тож прийми гостинець від свого слуги». Єлисей же каже: «Так певно, як живе Господь, в якого я стою на службі: не прийму нічого». І хоч як той наполягав, він не хотів брати... І Нааман відійшов від Єлисея. *(2 Цар. V, 1—19).*

Очевидно, що саме семикратне погруження Наамана у Йордані не було б вилікувало його. Але тут втручається Бог і робить чудо. Але як необхідну умову для цього Бог вимагає від Наамана доброї волі і співдіяння — особистого вкладу. І хоч як слабосиле співдіяння людини і маловартісна частка, яку вона вкладає, але все ж таки це є конечна складова частина у сповненні Божого пляну — почасти так само необхідна, як і Боже діяння.

Автім Бог вже заздалегідь приготував «терен» для уділення й прийняття своєї ласки, хоч це приготування не завжди помітне «назовні». І ось у нашому прикладі аж до останньої хвилини поносить гнів, бундючість, нетерпеливість і неспроможність підкорення Наамана, що так різко вибухає в його поведінці та словах: Розгнівався Нааман і відійшов, кажучи: «Я був певний, що він сам до мене вийде».

Ось чисто людське поступування й образ тієї необробленої людської природи, яку не проникнула ще Божа ласка. Раптова зміна у того твердого вояка і гордовитого поганина, що по довгому ваганні та змаганні з самим собою, іде за голосом поради своїх слуг, а теж це тривке його навернення після вилікування вказують на могутню силу діяння ласки, як рівно ж «багатомовними» є наполегливість слуг і їхні взаємини до свого пана.

Якщо слуги наважуються називати свого пана «батеньком» та давати йому поради, то він не міг не мати певних людських чеснот і доброго серця, а про це слуги мусіли добре знати. І саме ласка збільшує і посилює ці добрі його чесноти. Але Нааман мусить «відповісти» та співдіяти з цією ласкою. Він стане вилікуваний щойно тоді, коли аж сім разів зануриться у Йордані.

Ось приклад, як співдіяння людини необхідне і тісно зв'язане з актом, яким Бог хоче виявити свою всемогутність.

* * *

Та ось насувається питання: чи людина очищується завдяки і через свої зусилля, чи це Бог очищує її? На це питання наведена біблійна розповідь теж дає відповідь і то таку відповідь, яка для нас не є нічим новим. Ця відповідь є на тій самій «лінії» цілости, як ми вже говорили, розважаючи про Віру і Мудрість.

І як ми бачили, так одна, як і друга є одночасно актом людським і Божим даром: треба вірити, а проте віру одержується «з небес»; мудрість треба осягнути, а проте вона зсилається, як небесний дар.

В ділянці духовій злука і співдіяння актів людських з Божими дарами — це постійний і незмінний закон. Саме спосіб, в який здійснюються акти очищення вповні підтверджує це.

Чи ж не є це вислідом тісної й активної співпраці людини з Богом?[103]

Але таке наставлення людини до Бога та співдіяння з Його ласками не може бути тільки перехідне, тимчасове чи обмежуватися лише до деяких моментів у житті. Воно мусить бути тривким і сталим аж до самого підйому душі на найвищі вершини духового життя.

Вже кожний грішник, який щиро бажає звільнитися від гріха, добре свідомий цієї необхідности. Коли Бог за гріх виганяє першу людину з Раю, накладає на неї кару «в поті лиця твого їстимеш хліб твій». Щождо жінки, то «в болях будеш народжувати дітей». Отже вже тут поряд з карою Бог вимагає для очищення теж і зусилля від людини.

У цьому «законі співдіяння», так законні очищення, як і добровільні жертви мають однакову вартість тому, що вони завжди випливають із зусилля людини, яка щирим серцем жертвує Богові те, що має найкращого. Та не лише грішник, але теж і праведник свідомий необхідности цього співдіяння.

Авраам не має заховуватись лише пасивно, бездіяльно, коли Бог наказує йому принести в жертву свого сина-одинака Ісаака. Він сам має запровадити його в Морія-край і приготовити всепалення та вкінці піднести свою руку на «того, якого любить» (Бут. XXII, 2). Навіть тоді, коли виглядало б, що сам Бог керує подіями, людина ніколи не є цілковито бездільною в суті діла очищення.

Найтяжчі, найбільш непередбачені, наглі удари-допусти, в яких здавалося б людині, що їй не залишається нічого іншого, як підкоритися й терпіти, ніколи не позбавляють людину ні можливости, ні обов'язку співдіяти з Богом чи то зовнішнім виявом, приймаючи все, що тільки Бог дає, чи — і то найголовніше — внутрішньою настановою, у якій душа волю Божу «чинить» і своєю волею «скаже» в глибині своїй «хай буде твоя воля» і терпить з Богом. Очищення лише тоді може осягнути свою ціль,

---

[103] Друге Послання св. Петра наполягає на це і підкреслюъ: «Бо його Божа сила дала нам усе до життя та побожности... І тому саме докладіть усі ваші старання і зрощуйте у вашій вірі чесноту... Бо якщо ці чесноти будуть у вас, і буде у вас їх багато, то вони не залишать вас без діла й без плоду для глибшого пізнання Господа нашого Ісуса Христа» (2 Пт. I, 3, 5, 8). Св. Павло у свою чергу твердить: «Ми бо співробітники Божі» (1 Кор. III, 9).

коли людина зуміє злучити свою волю з волею Божою та, «забуваючи» себе, беззастережно підкоритися волі Божій. Слова Христа: «Їжа моя, волю чинити того, хто послав мене» (Йо. IV, 34) — виразно вказують на це. Навіть тоді, коли «їжа» вже приготована, завжди треба її вложити в уста, прийняти її та «засвоїти» собі так, щоб вона стала нашим тілом і нашою кров'ю, «основою» нашого щоденного життя.

Однак не треба думати, що це співдіяння людини з Богом в ділі очищення має зберігатися тільки протягом самого лише діла очищення. Тут слід замітити, що це співдіяння посилюється в міру цього, як діяння Божих ласк посилюється й поглиблюється. Слід уважати, щоб вислови «очищення активні» і «очищення пасивні» не впровадили нас в блуд. Дехто міг би думати, що «колись Бог заступить» людину і замість неї сам продовжуватиме діло очищення, яке вона почала. Очевидно, що так воно не є! Зрозуміла річ, що в самих початках духового життя той, хто щиро працює, щоб очистити себе від гріхів і провин, буде вдаватися до зовнішніх і видимих засобів — до аскези й умертвлення. Але згодом, коли очищення стануть більш духові, а досвіди більш «внутрішні», він не потребуватиме ні зовнішнього труду, ні аскези.

Бо ж у дійсності немає вищої форми духової активности, ні більш умертвляючої аскези, як внутрішнє, цілковите й беззастережне прийняття Божої волі. Без сумніву, треба великої мужности, щоб виконувати акти справжнього й болючого умертвлення та очищення через «зовнішні» і матеріяльні засоби, повторювані щоденно і сумлінно. Але якого ж справжнього геройства потрібно душі, щоб вона тоді, коли придавлена терпіннями і допустами та розчавлена Божою рукою, могла невтомно повторяти: «Не як я бажаю, але лише, як Ти!»

Якщо вирази очищення «активні» і «пасивні» мають свою окрему вартість та якщо — як звичайно діється — вони слідують одно за одним, то не треба забувати, що вони творять одне і є нероздільні. Як бо без «пасивности» не може бути навіть найскромнішого очищення, так теж навіть у найвищому духовому житті для очищення необхідна «активність», співдіяння з Божими ласками. Щоб душа могла осягнути ту мету, до якої спрямовує її Бог, є необхідним, щоб та «активність» зростала в міру цього, як очищення стається більше «пасивним», духовим. Зрештою, зростаючи й посилюючися, «активність» і «пасивність» зближаються

і кінець кінцем створюють один стан душі, в якому злучені оба очищення.

Як остаточне завершення, коли воля людини з'єднається аж до ототожнення з волею Божою, наступає злука. Цією злукою є святість. Колись опісля слова Христа: «Бо я постійно те чиню, що моєму Отцеві довподоби» (Йо. VIII, 29) та «Хай не моя, а твоя буде воля» (Лк. XXII, 42), дозволять нам це зрозуміти. А тим часом Старий Заповіт допомагає душі добачити хоч неясно цю важку і довгу дорогу, яка веде до злуки з Богом.

ПІДЙОМ

І ось людина, опанована ласкою й очищена у свому серці, остаточно стає вже на ту дорогу, якою саме повинна йти вперед:

Обмийтеся, станьте чистими; усуньте з-перед моїх очей нікчемні ваші вчинки; перестаньте чинити зло! Навчіться добро чинити. *(Іс. I, 16).*

Але людина ще дуже немічна. У свідомості своєї слабости звертається до Бога і благає у нього помочі:

Я буду дякувати тобі, о Господи, мій Боже, всім моїм серцем,
і прославлятиму ім'я твоє навіки,
бо милість твоя велика надо мною,
і ти вирятував мою душу з найглибшого Шеолу . . .
Дай слузі твоєму твою силу,
й спаси сина рабині твоєї . . .
Господи, навчи мене путі твоєї,
щоб я ходив у твоїй правді;
води моїм серцем, щоб перед іменем твоїм страх мало.
(Пс. LXXXVI, 12—13, 16, 11).

Хоч грішник через ласку й осягнув очищення, але спокуси ще далі мучать його. Тому з плачем і стогоном він благає помочі. Його серце пройняте каяттям, прагне звільнитися теж від цього нахилу до злого, якого тягар він щойно тепер пізнає й відчуває:

Помилуй мене, Господи, бо охляв я,
вилікуй мене, бо трясуться кості в мене,
і душа моя — стривожена надміру . . .
Знемігся я від стогнання мого,
щоночі ложе моє — мокре від плачу,
сльозами обливаю мою постіль. *(Пс. VI, 3—4, 7).*

І у цьому упокоренні душа черпає свою силу та не вагається звернутись до своїх ворогів, до спокус, які бродять біля своєї колишньої жертви, що ось вислизається їм:

Ідіть від мене геть, усі лиходії . . . *(Пс. VI, 9).*

Та проте одночасно з цією сміливою постановою душі починається для неї новий і трудний період, бо вона з кожним днем щораз ясніше пізнає, як дуже вона «зіпсована» аж до самої глибини своєї та як сильно її природа склонюється до гріха, її смертельного ворога. Тепер душа ясніше бачить свої рани й немічність, ніж тоді, коли була засліплена гріхами. Колись вона легко йшла за течією гріха і злих наклонів, а тепер бачить, коли піднімається проти цієї течії, якого зусилля потрібно, щоб примусити себе до цього пориву. І тому тепер «з усієї душі» підноситься гаряче й наполегливе прагнення очиститися аж до найбільших глибин:

Нема здорового нічого на моїм тілі . . .
немає цілого нічого в моїх костях із-за гріху мого.
(Пс. XXXVIII, 4).

Пригадавши собі свої давні гріхи, душа, благаючи охорони перед собою самою й звільнення від злих наклонів, одночасно вибухає полум'ям щирого каяття:

Бо мої провини голову мою перевищили,
немов важкий тягар, що тяжить над мою силу.
Смердять, розгнившись, мої рани з-за мого нерозуму.
Принижений, зігнувсь я вельми,
повсякденно сумний ходжу я.
Бо стегна мої сповнені жару,
і здорового нема нічого на моїм тілі. *(Пс. XXXVIII, 5—8).*

Але це теж не без інших прикрих наслідків, що душа так довго блукала злими дорогами. Бо ось тепер, коли щиро бажає покинути ці дороги, вона наражується на ворожу поставу, ба навіть на переслідування зі сторони тих, з якими вона досі блукала:

Друзі мої та приятелі
далекі від моєї рани,
і родичі мої стоять оподаль.
І ті, що на моє життя зазіхають,
тенета наставляють;

і ті, що бажають мені нещастя,
говорять про погибель,
увесь час міркують лукаве.
Я, немов глухий, не чую;
і як німий, що уст своїх не відкриває.
Я став, немов людина, що не чує,
в устах якої одвіту немає.
На тебе бо, о Господи, я уповаю;
ти вислухаєш мене, Господи, мій Боже . . .
Я бо провину мою визнаю
і гріхом моїм журюся. *(Пс. XXXVIII, 12—16, 19).*

Ці останні слова ясно вказують, що саме під діянням очистительних допустів-кар душу опановує щире каяття. Якраз під впливом цього божеського діяння душа відчуває потребу все глибшого й глибшого очищення. Цар-покутник Давид благає:

Обмий мене повністю від вини моєї,
очисть мене від гріха мого. *(Пс. LI, 4).*

Коли душа добровільно і підпорядковано приймає ці очистительні допусти, що спадуть на неї, тоді скоро буде вже насолоджуватись їхніми благодатними наслідками та зрозуміє цю дорогу, якою йде до неї Боже милосердя: «Помилуй м'я, Боже, з великої милости твоєї» (Пс. LI, 1).

Що душа щораз ліпше пізнає значення терпіння і допустів та бачить у них вияв Божого милосердя, чи ж не безсумнівний доказ її поступу на дорозі очищення? Покора знову ж — другий доказ, бо в міру цього, як душа зближається до Бога, вона щораз більше відчуває свою злиденність та щораз покірніше благає Божої помочі:

Не покидай мене, о Господи;
мій Боже, не віддаляйся від мене!
Поспіши мені на допомогу,
Господи, моє спасіння! *(Пс. XXXVIII, 22—23).*

Щойно тепер душа може вповні оцінити і пізнати лиходійну силу своїх ворогів: не лише тих своїх ворогів, що назовні, але теж — і головним чином — тих, що у ній самій, ту безліч злих склонностей, яких вона досі не зауважувала, а щойно тепер відкриває їх.

Багато бо тих, що нападають на мене ...
Але на тебе я уповаю. *(Пс. LVI, 3, 4).*

Чи ж це пізнання своєї злиденности і глибоке упование на Бога не є плодом очищення? Як той, якого вирятовано з пропасти, але він ще далі над її берегом, так і душа оцінює ту смертельну небезпеку, з якої вона вирятувалася завдяки Божому милосердю. І тому вона охоче ступає на дорогу умертвлення й аскези, бо знає, що це збільшить у ній ефективність діяння Божих ласк.

*
* *

А я на тебе, Господи, вповаю ...
В руках у тебе моя доля:
вирятуй мене з руки ворогів і гнобителів моїх.
Освітли світлом твого лиця слугу твого ...
(Пс. XXXI, 15—17).

Та щоб душа, яка станула на дорогу очищення, «великого забажала» і надіялася так поконати своїх ворогів та зблизитися до Бога, необхідним було, щоб вона вже наперед зазнала «передсмаку» тієї благодати. І тому Бог нерідко вже наперед обдаровує солодощами своїх благодатей навіть ті душі, які заледве звернулись до нього. Чи ж не прагне Бог якнайскоріше позискати для себе душі, а чи не потребують душі Його помочі у своїй ще хиткій ході до Нього ? !

Освітли світлом твого слугу твого ...
Яка велика, Господи, твоя доброта,
що її ти зберіг тим, що тебе бояться,
і чиниш тим, що до тебе прибігають ...
Ти ховаєш їх у таємничості лиця твого від заговорів людських;
ти їх заховуєш у наметі
від язиків злобних. *(Пс. XXXI, 17, 20—21).*

До цього часу душа застановлялась переважно над собою і своїм дочасним життям. Пізнавши необхідність діла очищення, вона вложила у це діло всі свої зусилля, посунувшись аж до

актів умертвлення.[104] Практикуванням покути й умертвленням душа розорала свою неродючу почву та приготовила її на діяння Божих ласк.

І ось тепер її зусилля починають приносити плоди. Вона «відкриває по той бік своїх проступків того, кого вона ображала своїми гріхами, пізнає його безграничне милосердя й його безмежну доброту і тепер терпить вже на саму згадку, що ображувала його та була йому немилою. Тепер же виснажують її змагання з собою самою, але її мучить внутрішній неспокій і тому вона схильна до зневіри і пригнічення. І можливо, що якби не дістала від Бога помочі та потішення, вона перестала б змагатися, бракувало б їй відваги йти дальше тією дорогою й поступати вперед:

Якби Господь не прийшов мені з поміччю,
ще трохи, і моя душа жила б у мовчанні.
Коли я кажу: «Хитається нога моя», —
ласка твоя, о Господи, підтримує мене.
Коли сила турбот у моїм серці, —
твої потішення розвеселяють мою душу. *(Пс. XCIV, 17—19).*

Звіритись на Бога, покластись беззастережно на Нього й Його волю — ось засадничий і найважливіший акт, що його повинна зробити та душа, яка хоче остатися вірна Богові, але відчуває, що ще надто слабка, щоб твердо устоятись у свому намірі:

До тебе, Господи, я прибігаю . . .
Будь скелею пристановища для мене,
твердинею міцною, щоб мене врятувати.
Бо ти моя скеля й моя твердиня. *(Пс. LXXI, 1, 3).*

Коли Бог потішає душу, даючи їй «посмак» того, «який добрий Господь» (Пс. XXXIV, 9), то це перш за все тому, щоб якнайсильніше прив'язати її до себе. І щаслива та душа, яка належно зрозуміла Божі потішення та покористувалась ними як свічником, щоб освітлювати собі дорогу до Бога, або як підпорою, щоб ще сильніше прив'язатись до Нього! Бо в дійсності лише на короткий час прийшли потішення Божі і заблисло Його світло, скоро потім — темінь, напасті-спокуси і з тим нові терпіння для душі тим болючіші, що приходять по хвилині солодкости й світла.

---

[104] «Кожний змагун стримуються від усього» (1 Кр. IX, 25).

І як не жалітись душі, як вона ще ні не утверджена сильно, ні не «загартована» добре ? !

Чому смутний ходжу я,
ворогом прибитий?
Пошли світло твоє і твою правду:
вони нехай мене ведуть
і заберуть на святу гору твою й до твоїх наметів.
І я прийду до жертовника Бога,
до Бога радости й юности моєї,
і прославлятиму тебе на гуслах, Боже, мій Боже!
Чому побиваєшся, душе моя,
і тривожишся в мені?
Надійсь на Бога, бо я ще прославлятиму його,
Спасителя лиця мого і мого Бога. *(Пс. XLIII, 2—5).*

Та щоб поступати і розвивати своє духове життя, немає іншого засобу, а треба йти далі дорогою очищення. І прийде ця пора, коли душа, хоч позбавлена всіх помітних і виразних потіх, ітиме далі до Бога дорогою віри і вірности.[105]

*
* *

І ось тепер починається для душі довгий й одноманітний етап важкого змагання душі з неясностями і незрозумінням, одночасно її скромний і безголосий хід вперед. Це пора, в часі якої душа виснажуватиметься у щоденній прихованій боротьбі, яку невпинно починатиме завжди спочатку, попадаючи неодноразово у знесилення і зневіру. Як же ж живо нагадує цей етап очищення важку ходу, підйом у горах!

Світанок. Ледвещо блідне остання зірка, а вже сніги гір вітають схід сонця. Ось вже видніє вершок, який маємо намір здобути, осяяний сонцем, виразний, виглядає ось-ось, зовсім близько. Стежками, цвітучими лугами, високими полонинами, захоплений мандрівник впевнено йде вперед раннім холодком.

Раптово все змінюється. Ось стрімка стежечка, якою треба спинатися вгору, спотикатися на каменях, напружувати всі свої сили. Неможливо прискорити ходи й нічого, що підбадьорило б мандрівника. Зникли далекі обрії, ба, сам вершок гори сховався

---

[105] Порівн. Псалом 119, який на багатьох місцях видвигає витривалість, як суттевий чинник на дорозі духового життя й очищення.

поза нескінченними схилами, якими треба дертися поволеньки крок за кроком під розжареним сонцем. Важкий це підйом! Він вимагає усіх зусиль, самоопанування і «залізної витривалости», а взамін не дає жадної радости ні потішення.

І саме такий стан та вигляд того духового життя, в якому знаходиться наша душа у цьому періоді очищення, коли вона не визнає ні найменшої радости, ні жадного потішення. І саме Псалом XVII прегарно змальовує цей прикрий і болючий стан душі:

Стопи мої твердо тримаються твоєї стежки,
і ноги мої не спіткнулись. *(Пс. XVII, 5).*

Та проте коли душа останеться вірна Богові і продовж цієї дороги, періоду наближення, то вона робить величезний крок вперед. Без сумніву, на цій важкій дорозі вона нераз прагнула трішки відпочинку і підкріпляючої зупинки, але одночасно вона пізнає, як дуже благодатним для неї це, що Бог «скривається» від неї.[106]

Хто ж бо не зазнав у часі очищення тих протилежних почувань: з одного боку сильне бажання не зійти з певної і багато обіцюючої дороги, а з другого, щоб скоро вже ця важка дорога добігла до кінця. Цей стан душі незвичайно влучно передає пророк:

В наверненні й спокої ви спасетеся;
у тиші та в довір'ї — ваша сила. *(Іс. XXX, 15).*

Але Бог вже вибере найдогіднішу хвилину, щоб дати передишку тому мандрівникові, який так відважно зносив втому дороги і спекоту дня. Бо ось нарешті в тінистому, затишному місці кришталеве джерело. Хвилина відпочинку по довгій і виснажливій дорозі. Душа жадібно насолоджується тим відпочинком, вважаючи, що вона вповні «заслужила собі на нього». Та й Бог теж використає цю потрібну передишку і це необхідне потішення для нового допусту-досвіду, щоб очистити душу у найдальшій її глибині.

*
* *

---

[106] «Ліпше для вас, щоб я відійшов» (Йо. XVI, 7).

Але чи зуміє душа не забувати в жадній хвилині, що та коротка передишка і маленька зупинка не на те, щоб стратити «розгін», а щоб набрати сил, бо справжній підйом ще не почався?

Яка ж бо ось у цій хвилині для душі звабливa спокуса. Нагинаючи «на свою користь і вигоду» слова псалмопівця, повторити за ним:

Я люблю Господа, бо він почув
мій голос і мої благання.
Бо прихилив до мене своє вухо . . .
Я знемігся, і він мене спас.
Повернись, душе моя, до відпочинку твого.

(Пс. CXVI, 1—2, 6—7).

Як же легко було б душі з цього «відпочинку в Бозі» зробити остаточну й «кінцеву зупинку», як мило було б їй зупинитися назавжди біля цього джерела, примістится тут та насолоджуватись тими багатими душевними потішеннями, яких оце зазнала! Бо ж немає сумніву, що легше є дякувати Богові за благодаті, які Він нам дає, ніж відмовитись від них.

І якщо душа не буде чуйна й уважлива і не остережеться, не відмовиться від цієї приємности і радости з цього відпочинку, то вона вже не рушить далі вперед, а задоволиться станом цього «відпочинку». Очевидно, тут душа не лише вповні свідома Божої помочі, але й визнає її з вдячністю. Вона дякує Богові, що провадив її тією дорогою, але, споглядаючи на перейдену вже дорогу, вона напевно приписує собі, якщо вже не всю, то принаймні велику частину заслуги у цьому.[107]

Яка велика теж спокуса повторити, але «вже взявши на свій рахунок» слова царя Давида, коли він за допомогою Бога переміг своїх ворогів і вирятувався з небезпеки:

Але Господь був підпорою моєю.
Він мене на простір вивів
і визволив мене, бо мене любить.
Господь віддав мені по моїй правді,
за чистотою рук моїх дав мені нагороду;
бо я тримався доріг Господніх

---

[107] І саме щодо деяких практик покути чи навіть актів почитання Бога, у яких людська природа «шукає себе» і знаходить самовдоволення, чи не можна було б примінити слова св. Павла: «Вони ж мають вигляд мудрости в добровільній службі, покорі та вмертвленні тіла, однак не мають іншої вартости, крім насичення тіла» (Кл. II, 23).

і не відступав гріхом від Бога ...
Я був з ним бездоганний ...
З тобою бо я кинусь на загони ворожі
і з моїм Богом перескочу через мури ...
Ти розширив мені дорогу під стопами,
і ноги мої не спіткнулись.
Я гнався за ворогами, доганяв їх,
і не повертався, поки їх не знищив.
Я їх розбив, і вони встати не зможуть,
вони впали ниць мені під ноги ...
Я їх розтер, немов порох на вітрі,
неначе болото на вулиці, я розтоптав їх ...
Нехай живе Господь, благословенна нехай буде моя Скеля!
(Пс. XVIII, 19—47).

Хтось міг би сказати, що таке простодушне самовдоволення — небезпека невелика! Якраз навпаки! Побачимо, які болючі наслідки це принесло б! Які виправдання душа не знаходила б, якщо вона тут задержалася б, то зашкарубла б сама в собі, не пішла б дальше тією дорогою, станула б на місці, а це рівнозначне з поверненням до первісного стану. Причиною цього є найчастіше спокуса малодушности, або гордости.

Адже душа може поступати дорогою очищення тільки тоді, коли « забуде про себе саму» і цілковито і повністю приготовиться для Божого приходу. Зрештою, що далі поступила душа на дорозі очищення, то менше схильна вона вважати, що вже осягнула достатньо високий рівень свого освячення. Бо щойно в міру свого поступу вона краще пізнає, що її треба завжди освячуватися все більше й більше через Бога і для Бога.

Коли людина пізнає свої гріхи — що необхідно мусить потягати її до очищення — то вже свідомість цього «гріховного стану» видвигає вимогу очищення. Але пізнання Бога, надія бути допущеним до Бога і «жити» разом з ним, видвигає ще більші і ще сильніші вимоги цього очищення. Бо з цього часу, коли душа, звільнена від гріхів, збагачена заслугами своїх зусиль і кращим пізнанням Бога, може надіятись, що ці всі очищення, яких вона довершила, вчинять у ній діяння Божих ласк більш ефективним і сутнім.

Якщо душа у цій хвилині відмовилася б слухати голосу того, хто її кличе, та занехала б продовжувати далі ту дорогу, на яку ступила, ввесь її доцьогочасний духовий поступ й осягнення мо-

жуть бути наражені на провал. І тут душа перед вирішальним вибором: або вона зречеться здобувати цей вершок, на який почала підніматися, або вважатиме, що зробила вже досить дороги і достатньо піднялася та шкодуватиме дальших зусиль і тоді вона ніколи не пізнає, що Господь приготовив для неї зі своєї любови.[108]

А навпаки, якщо вона відважно і без вагання готова перейти через ще глибші очищення і вибрати Бога, не зважаючи, що її «коштуватиме», то тим самим вона вже пройде новий етап, незвичайно важкий, бо він веде у невідому «ділянку». Душа вповні свідома цього, але вона добре знає теж і те, що ця дорога виводить аж на вершини, де вона віддихатиме життєдайним і чистим повітрям.

І на це Біблія теж наводить приклади таких душ, що дійшли до цього вирішного, крутого повороту на дорозі очищення. Конкретна і «практична» форма, в якій Біблія представляє нам це, ясно вказує на реальність тих користей, що предкладаються душі. Соломон саме був у цьому періоді і поступив уже далеко на дорозі до мудрости. Бог, давши йому надзвичайне просвічення, заохочував його йти ще дальше тією дорогою. І чи ж це не тому, що він «шукав лише себе самого», догоджував собі, згордів через знання, його серце затьмарилось та під кінець свого життя він дав звести себе спокусам і звернув з прямої дороги?

Його серце не було вже повнотою віддане Господеві.

(1 Цар. XI, 4).

Який був явився йому два рази (1 Цар. XI, 9). І обдарував його незлічимими багаствами та славою.

Його батько Давид теж переживав цю вирішну хвилину, коли після безлічі одержаних благодатей і багатьох років вірного служіння Богові спала на нього жахлива спокуса. Піддатися цій спокусі — це заперестати продовжувати «вузьку дорогу» і тим самим стратити всі ласки, світло, любов й інтимність з Богом.

В духовому житті Давида ця хвилина — критичний момент, остаточна зупинка. Його псалми найкраще свідчать про це. А

---

[108] «Бо кажеш: «Багатий я, і розбагатів, і ні в чому потреби не маю», а не знаєш, що ти — злиденний і мізерний, і бідний, і сліпий, і голий. Раджу тобі купити від мене золото прочищене огнем...» (Од. III, 17, 18).

тому, що його серце не було вже повністю «віддане Господеві» і він зійшов з прямої дороги, цей великий цар, який вже так далеко поступив був у Божій любові, мусітиме благати прощення і наново «починати» покаянні очищення.

Отже Біблія показує нам чимало таких душ, які з великим поривом і сміливістю починають духовий підйом і враз задержуються, неначе вдарились об непрохідну скелю. Все одно, чи тут ідеться про втому, малодушність, брак сильної віри чи напад гордости — ці душі, що так довго були вірні та благородні, перестають поступати вперед і за браком необхідної енергії та сили волі зупиняться на цій вузькій та важкій дорозі.[109] Інколи це може бути лише скороминуче, раптове знесилення, як це було у Мойсея, але на жаль це може бути теж і остаточна затримка. Та Біблія заподає нам рівно ж приклади і таких благородних душ, які не вагаються продовжувати цю вузьку дорогу, не жаліють зусиль, щоб переносити усі терпіння і допусти, що їх вони стрічають на цій дорозі, на яку Бог поставив їх. Вони мужньо переходять крізь усі етапи очищення і помалу зближаються до злуки з Богом.

---

[109] «Не бійся нічого, що маєш витерпіти... щоб випробувати вас, і матимете горе десять днів. Будь вірний до смерти, і дам тобі вінець життя» (Од. II, 10). «Входьте вузькими дверима, бо просторі ті двері й розлога та дорога, що веде на погибель, і багато нею ходять. Але тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять» (Мт. VII, 13—14).

ДУША ПІДДАНА БОЖОМУ ДІЯННІ

Перед хвилиною ми бачили, що від душі, яка дійшла до цього вирішного повороту дороги, вимагається цілковитої саможертви, беззастережної віддачі себе Божому діянні.

Очевидно, ця настанова душі незвичайно важлива у своїх наслідках. З хвилиною, коли душа скаже «так», вона вступає на дорогу повного «позбавлення особистої власности», на дорогу «духового вбожества і наготи», беззастережно віддається в руки Бога, приймаючи заздалегідь кожний суворий і безоглядний спосіб поступування, який лише він схоче застосувати, щоб очистити її у найдальших і найбільш скритих закутках. Таке наставлення і готовість душі є вирішне і необхідне. Без цього Боже діяння не може бути ні глибоким, ні тривким. Обставини і «методи» можуть змінятися, якими Бог провадить душу в різних періодах її життя, але ніколи не зміняється одне й те саме питання: «чи ти хочеш?» І кожного разу «духова доля» душі залежить від її відповіді на це основне питання.

Хоч Старий Заповіт не надто любить зупинятися над особистими настроями і душевним станом тих осіб, про яких говорить, то все ж таки наводить їх «скупі» вислови, з яких бачимо ясно, рішучо і невідклично добровільне їх зобов'язання і готовість віддати себе Богові: чи це буде вже на порозі життя, як молоденький Самуїл, який своїм чистим, невинним діточим серцем кличе: «Ось я, говори, бо слуга твій слухає!» (1 Сам. III, 4, 10), чи на порозі гробу, як старенький священик Елі: «Він — Господь! Хай чинить те, що йому довподоби!» (1 Сам. III, 18), чи йдеться про Мойсея або пророків, коли Господь закликає їх, щоби передали Його слово; завжди бачимо, що від кожного з них вимагається самовиречення і безоглядного віддання себе в руки Бога. Щойно тоді вони не лише стаються гідні виконати Божі доручення, але теж стають очищені.

У кожному з тих випадків бачимо наглядно, що заки Бог починає очищення, яке без сумніву дасть душі багато терпінь,

Він завжди вимагає від душі безумовної згоди. Бог не хоче, щоб душа могла колись жалітися, що вона всупереч своєї волі була спрямована на дорогу, яку Він вказує їй. І теж тому Бог поступає так, щоб Його дитина не зазнала жадної несподіванки, і була належно попереджена про те, «що її чекає»:

Мій сину, як приступаєш служити Господеві, приготуй свою душу на спокуси. Будь серцем праведний і постійний, а в нещасті — не бентежся. Пристань до нього, не відступайся, щоб звеличився ти наостанку. Все прийми, що тебе лиш спіткає, і, пониженим бувши, всі зміни стерпи. (Сир. II, 1—4).

«Приготуй свою душу» ... Однак хоч як щирим і великодушним не було б це безумовне прийняття і згода, — це «ось я!» і «хай буде» .., що передає душу Богові та залишає йому «вільне поле» діяння, все ж таки то ще не є вповні вистачальне. Тут необхідне ще й активне співдіяння душі, про що навчають Книги мудреців, а вище наведений текст так точно визначає. Чистота думки і намірів, невтомна мужність, довір'я до Бога і непохитна вірність, а на завершення покора і терпеливість — ось «точки» до благодійного розважання для тих усіх, що бажають поступати дорогою духовного життя та піддатися містичним очищенням.

Бен Сирах недвозначно доводить, що щоб Боже діяння було вповні ефектовне, мусить мати підготований ґрунт та не може обходитися без співдіяння душі. Він підкреслює теж, що хоч Бог є необмеженим паном своїх доріг та постанов, але все ж таки добре наставлення людини уможливлює Боже діяння та дає змогу завершитись цьому діянню. Чи може Бог відмовлятися діяти в такій душі, яка з повним довір'ям віддається очисти-тельним і оновляючим практикам?

Через таке цілковите саможертвування і «вирече́ння себе самої» душа стає спроможна до щораз глибших очищень. Та чи такий акт «димісії» душі, ця передача себе в руки Бога мала б означати, що від цієї хвилини душа спрямована вже на якусь надзвичайну, виняткову дорогу? Чи це беззастережне «так» мало б відсунути її від нормальних життєвих справ, мало б зобов'язати її до зречення матеріяльних реальностей і потреб?

Уважливе дослідження над Старим Заповітом виявить, що так справа не мається. Зрозуміла річ, що стосовно багатьох біблійних осіб, яких духове життя вже напевно «йшло тією дорогою», ми ніяк не можемо знати, як далеко вони зайшли на дорозі очищення і до як глибокої злуки з Богом вони вже були дійшли.

Ці випадки неможливо висвітлити точно. Але є ще й інші, які безперечно зазнали дуже глибоких очищень і ці люди хоч «ішли тією дорогою» ніяк не усунулись від звичайного, поточного способу життя.

Що ці душі були «предметом» особливого Божого вибрання — це незаперечний й очевидний факт. Але незаперечним та певним і те, що особливе вибрання і вирізнення ніяк не спричинило якоїнебудь зміни бігу їхнього щоденного життя. Авраам і Мойсей, Ісая чи Єремія, люди вибрані Богом і піднесені до найвищих вершин духового життя є дуже тісно зв'язані зі щоденним життям та включені в його біг серед усіх обставин. Нераз ці життєві обставини тяжать на них дуже важко, бо їхнім посланництвом буде якраз давати напрям подіям і керувати ними.

Отже вони «заанґажовані» стосовно Бога та бігу життя більше і глибше ніж ми припускаємо. Це «заанґажування» чинить їх «іншими, окремішніми» від «загалу». Для них бо воля Бога є єдиним законом і тільки вона включає їх у життєві події та в людську спільноту. «Говори, Господи, слуга твій слухає» ... «Роби зі мною все, що тобі до вподоби!» ... «Аж до смерти» ... І так Бог може діяти свобідно не лише в тих душах, але теж і через них. Саме тому їхні душі у найбільшій мірі надаються і схильні до очищення.

Та як же воно станеться? Зовсім звичайнісіньким способом, — бо саме через виконування свого посланництва. Бог, який використовує усі можливості і засоби та «тим, які люблять Бога, — покликаним за його постановою, усе співдіє на добро» (Рм. VIII, 28). Він покористовується тим способом життя, який тут на землі призначений його вірним слугам, щоб глибоко очистити їхні душі. Біблія вказує на це дуже виразно.

*
* *

Звичайним і найчастішим засобом, яким покористується Бог в цілі очищення — це життя, тобто сукупність тих усіх обставин, щоденних вимог і потреб, які кожного дня людина мусить розв'язувати і поборювати. Вони — найкращий очистительний засіб. Ніщо інше не очищує так добре і так глибоко, як щоденне життя і тоді, коли вміємо приймати його таким, як воно представляється, відповідно використати його і жити ним.

Дороги щоденного життя непередбачені вже з природи своєї й неможливо охопити його якоюсь загальною формулою. Воно реальне, дійсно існуюче і вимагає, щоб жити ним «реально», воно всестороннє, все обіймаюче і тому оформлює людину на кожній площині і в кожній ділянці. Ніхто не може приглядатися йому тільки ззовні, бо воно завжди зуміє «схопити» навіть тих, які бажали б відхилитися від нього і не піддатися йому. Життя знає усі ходи і часто їх змінює: нераз нагло і несподівано вибухає якась «драма» та цілковито перетворює його. Тоді людина мусить прийняти відповідну настанову, пристосуватися до нових обставин, переборювати труднощі і т. п. Це дає їй не лише спромогу краще пізнати себе саму, але теж глибоко очищує її.

Навіть найбільш передбачливий і розумний не може нахилити життя так, як йому до вподоби. Навпаки, це життя, що з дня на день провадить людину у непередбачене й невідоме, «поведе, куди ти не схочеш» (Йо. XXI, 18).

Бог проходить кожної хвилини невидимо через те «мереживо» незбагненного життя. Він накреслив його у найменших подробицях відповідно до своїх незбагненних і безконечно мудрих плянів. Хто ж отже може заявляти, що добре для нього, а що ні, чи рішати про те, що краще відповідає йому?[110] Лише саме життя дає на це кожної хвилини всім нам належну відповідь. Чи можна не бачити, що життя найпевніша «царська дорога» ? ! Саме тому Бог покористується життям, щоб очистити своїх вірних слуг. Досить буде з безлічі прикладів вибрати декілька, щоб доказати, як Бог застосував цю засаду в Старому Заповіті.

Авраам — перший чудовий приклад. Чи ж то вирвання його з землі предків від давніх традицій не є очищенням його почуттів і то тим глибшим, бо зовсім несподіваним? Потім приходить черга на очищення його віри, надії і довір'я до Бога та найвища жертва в особі сина-одинака, яку Бог жадає від нього і нею завершує очищення. Як бачимо з цього прикладу батька віри і віруючих, життям і через життя він міг очиститись аж до найбільших глибин своєї душі.

---

[110] Розглянувши різноманітність допустів, що можуть впасти на людину, св. Павло додає: «Хто нас відлучить від Христової любови?» (Рм. VIII, 35). На іншому місці він розповідає, що Бог відмовився увільнити його від одної «скалки», яка вбилася йому в тіло. І хоч він вважає, що йому ліпше було б без тієї «скалки», Бог навчає його давати перевагу слабосиллі, «бо коли я немічний, тоді я міцний» (2 Кр. XII, 10).

Покликання Мойсея теж не менш багатомовне. Боязливої вдачі (Вих. II, 12), він навіть плинно говорити не міг та всіма силами ухилявся від відповідальностей.

Молю тебе, Господи, пошли кого хочеш. (Вих. IV, 13).

Та післанництво, яке припадає йому від Бога, чинить з нього геройського провідника Божого народу — оповісника Божого слова. Непогамованої вдачі (Вих. II, 11—15), за час сорок років блукання по пустині він «навчиться» терпеливости і лагідности. Віра його буде виставлена на тверде випробування, а надія боляче очищена тоді, коли після стільки трудів і терпінь цей Божий чоловік, незламно вірний Богові й ідеально безкорисливий, якого Бог допустив до своєї інтимности,. мусітиме вмерти, не вступивши ногою на вимріяну Обіцяну Землю, до якої провадив й потягав за собою вибраний нарід (Втор. III, 28; XXI, 23). Чи і тут не життя, що очистило Мойсея так глибоко ? !

А ось Давид! Як же ж болісно та безжалісно і тут життя робить діло очищення того великого царя!

Використовуючи, що Давид позбавляє життя дитину свого гріха, Бог відкриває в його душі могутні ріки покори й каяття. Він очищує в ньому «пожадливість тіла, пожадливість очей і гординю життя» (1 Йо. II, 16).

Трагедії в родині і царській палаті, бунти, програні війни і змови на життя ще більше поглиблюють діло очищення. Покинутий своїми найближчими і зраджений своїм улюбленим сином, цар переживає хвилини пригнічення, він близький зневіри й розпуки. Однак ці нещастя сталять його віру та роблять геройськими його надію й упования на Бога.

Це теж життя різьбить і ушляхетнює душу пророків, виставляючи їх на людське презирство, злобу, ненависть і навіть помсту, віддаючи їх на переслідування і мучеництво. Отже в Божих руках життя — справжній, неперевершений майстер, мистець очищення.[111]

---

[111] Навіть для Христа «життя в людському тілі» було «школою». Очевидна річ, що не школою очищення! «І хоч був Сином, навчився з того, що витерпів, значення послуху» (Євр. V, 8); і тому його життя для нас прикладом навіть щодо очищення, бо для нас грішних і склонних до зла важко підпорядкуватися другим і бути послушними. Це вимагає від нас великих зусиль і практикування чесноти послуху, що само собою має високу очистительну вартість.

Тут виринає питання: якщо життя є так могутнім засобом очищення душі, то до якої її глибини може сягнути його очисти-тельне діяння? Ми далекі від цього, щоб легковажити і недоцінювати тягар нераз нестерпних терпінь і недуг та теж ще важчий тягар тих допустів, що падуть на найшляхетніші почуття людини, на її добре ім'я, на її несплямлену честь. Не доцінювати це все, було б рівнозначним «бути глухим» на розпучливі зойки, які передає Біблія та які так часто висловлюють безграничний жаль, майже розпуку.

Хоч Агар терпить мовчки, але біль її так великий, що «Господь почув її скорботу» (Бут. XVI, 11) та посилає ангела, щоб її потішити. Який безмір горя у цьому покірному терпінні Анни, коли вона розкриває свою душу перед Господом: «Я — бідна жінка в смутку ... бо то з надміру журби та горя я досі промовляла», — відповідає вона священикові Елі, який був немало здивований, коли бачив, як у неї «тільки ворушилися губи, а голосу її не було чути» (1 Сам. I, 15, 16). Або ось дочка Єфти, що прохає свого батька дозволу піти зі своїми подругами в гори «оплакувати своє дівоцтво» заки буде принесена в жертву (Суд. XI, 37). Рахиля, бачучи, що не може стати матірю, розпачливо кличе: «Дай мені діток, а то вмру!» (Бут. XXX, 1). Рахиля терпить так жахливо, що її горе оспіване пророком, стане висловом горя тих усіх матерів, в яких забрано силоміць дітей й убито:

> *У Рамі чути голосіння, лемент, гірке ридання: Рахиль плаче за дітьми своїми, потішитись не хоче, бо їх уже немає.* (*Єр. XXXI, 15*).

Або Давид. Коли син його Авесалом зрадив його і вигнав з Єрусалиму, той «виходив на Оливну гору й плакав, ідучи; голова у нього була покрита, ішов він босоніж» (2 Сам. XV, 30). Опісля на вістку про смерть того ж самого сина-зрадника він — «зворушився і пішов до горниці над воротьми, заплакав і так говорив, плачучи: «Сину мій, Авесаломе, сину мій! Сину мій, Авесаломе! О, щоб я був умер замість тебе! Авесаломе, мій сину, сину мій!» (2 Сам. XIX, 1).

Навіть пророки перед грозою переслідувань і страхом перед нестерпним терпінням проклинають той день, в якому народились, наприклад, Єремія (Єр. XX, 14). Ось гонений Ілля слугами Ахава в панічному страху втікає на пустиню і там обезсилений паде на землю та просить собі смерти: «Буде з мене! Тепер, Господи,

візьми мою душу» ... (1 Цар. XIX, 4). І вкінці Іов, якого нестерпні терпіння описує чудова поема «Кн. Іов».

Отже бачимо, що Біблія не недоцінює жаху, горя, терпінь і допустів, але вона теж рівночасно навчає, коли саме та в яких умовах вони приносять хосен і мають справжню вартість. Якщо людина під тягарем терпінь і нещасть, під нападом гидких наклепів й образ, чи прибита невдачами, або зруйнована, ще й дальше відмовляється бачити у тому «палець Божий», якщо не хоче співробітничати з благодатним діянням тих допустів, які хоч розчавлюють душу, але одночасно теж відроджують й удосконалюють її, то така людина ніколи не досягне того, до чого Бог хотів би допровадити її. А навпаки, якщо охоче та з любов'ю віддасть себе терпінням, переноситиме їх «активно», співділаючи з Божими плянами, та беззастережно віддасть себе в руки Того, який тільки з любови досвідчає його, то такий лише зможе пізнати вартість і силу перетворюючих очищень, що їх дають терпіння-допусти.[112]

[112] «Хіба не треба було Христові так страждати й увійти в свою славу?» (Лк. XXIV, 26).

ВЕЛИКІ ОЧИЩЕННЯ

Вже саме щоденне життя, яке завжди переплітане безліччю різнородних допустів і терпінь вповні вистачає, щоб очистити віруючу й уважливу душу.

Але коли Бог хоче дати зазнати якійсь вибраній душі щастя та радости ще глибшої і більш інтимної злуки з ним, тоді Він провадить її через те, що ми звичайно називаємо «великі очищення».

Коли візьмемо ті всі тексти Старого Заповіту, які говорять про очищення й до яких завжди звертаються вчителі містики й духовного життя, можемо вже виробити собі поняття про це «велике очищення». Але вже одна розповідь з другої Книги Макавеїв завдяки свому багатомовному символізмові, на якого важливість для духовного життя сам автор притягає нашу увагу, помагає нам зрозуміти силу і глибінь такого очищення.

Бо коли наших батьків виводили у Персію, тодішні священики взяли з жертовника вогню й потайки сховали в порожній висохлий колодязь і там так добре скрили його, що місце нікому не було відоме. А як минуло доволі часу, коли то було Богові вгодно, висланий перським царем Неємія, звелів потомкам тих священиків, які сховали вогонь, розшукати його. Та як ці донесли нам, що не знайшли вогню, лише якусь масну воду, тоді він сказав їм зачерпнути її і принести до себе. І коли для жертв усе було готове, Неємія звелів священикам обризкати тією водою дрова й те, що лежало на них. Коли вони так зробили, й сонце, що перед тим було сховане за хмарами, через якийсь час знову засяяло, зайнявся вогонь великий, так що всі здивувались. (2 Мак. I, 19—22).

Вогонь Божого життя захований у так таємному місці душі, що вона не скоро може завважити його. Часом вона може бути навіть несвідома цього, які неоцінені скарби скриті у ній. Однак

коли Божа ласка завертає душу з тих манівців, на які запровадив її гріх, вона теж одночасно наставляє її шукати той вогонь, що захований в її глибині.

На жаль! Яке розчарування, коли душа знаходить там у своїй глибині ніщо інше, а лише якусь густу воду! Воду, нездатну до пиття — грязь її грішної природи. Але Бог вимагає, щоб вона таки черпала тієї води. Це вимагатиме багато зусиль, бо треба черпати її аж до цілковитого вичерпання й опісля вилити на жертовник. Ці всі скромні, але важкі й наполегливі зусилля дають душі пізнання самої себе. І ось так помалу всю цю погану грязь душа переносить на жертовник та віддає на всепалення.

«Коли для жертв усе було готове», тобто коли душа через практикування актів самовиречення себе і духової бідности передасть себе Богові в покірному внутрішньому стані, тоді благословення Бога сходить на гідні нагороди зусилля, Боже сонце пробивається крізь хмари, кидає свої жаркі проміння на жертовник і вибухає полум'я, «запалюється вогнище і пожирає всепалення».[113]

Та хоч і як глибоким воно — те очистительне діло, що його змальовує наведена біблійна оповість, воно завжди ще остається незавершене. Автор Книги Макавеїв, продовжуючи цю оповість, каже:

> *А коли жертви згоріли, Неємія звелів облити велике каміння водою, яка залишилась. Як це зробили, загорілося полум'я, що його поглинула ясність, яка засяяла від жертовника... Товариші Неємії назвали ту воду нефтоар, що означає очищення.* *(2 Мак. I, 31—32, 36).*

---

[113] Св. Іван від Хреста теж розважатиме над тим, яким очищенням мусить піддатися душа, заки дійде до перетворчої злуки. Образ, яким він послуговується, близький до цього біблійного оповідання: «Це очищуюче, повне любови світло Боже... діє на душу так, щоб очистити її та допровадити до совершенної злуки з собою, подібно як вогонь чинить з деревом, щоб перетворити його в себе — вогонь. І так вогонь, приложений до дерева, найперше починає усувати з нього ту вологість, що ззовні, та висушувати воду, що всередині, опісля чорнить його, обкопчує, а навіть робить смердючим. Так поволеньки усуває з нього все, що противне йому — вогневі: І кінець кінцем, починаючи розпалювати та запалювати його ззовні, перетворює в себе самого та чинить таким самим чудовим і ясним, як він сам» (Св. Іван від Хреста: «Понура ніч», розд. X, стор. 576).

«Поглинула... поглинула...» Отже очищення не обмежується лише до спалення цієї густої води на жертовнику. Навіть коли жертва принесена, вогонь пожирає її, то не все ще закінчене. По очищенні вогнем на жертовнику треба, щоб десь на пустинному місці розлито воду по великих камінних. А це не означає нічого іншого, а лише те, що душа віддавши чи дозволивши забрати від себе все, що лише вона «має», мусить бути очищена ще у цьому, «що вона є». Та хоч і як великі не були б допусти-терпіння «чисто людські», вони ніяк не є достатні та вистачальні до завершення діла очищення. Полум'я земного вогню не спроможне ні «спалити» душі, ні очистити її аж у самій її глибині, — в сутності самій. Для цього необхідне проміння Божого світла.

З цеї води, «яку поглинула ясність», може взнестися тільки чистий і приємний випар. Так само і душа, яку бажає полонити Бог. Вона може взнестися до Бога та злучитися з ним лише тоді, коли через містичні очищення дійде до повної, сутньої чистоти.

*
* *

Наведена оповість Книги Макавеїв дає нам змогу хоч неясно побачити дещо з тих великих очищень: Хоч дещо... Але чи можливо дізнатися про них трохи більше й пізнати їх краще? Як всюди, так і тут Старий Заповіт вірний своїй методі. Він не дає нам жадної стислої дефініції великих містичних очищень, але обмежується лише до цього, що представляє душі, які перейшли таке очищення. Він передає нам жаління, зойки і поклики, що вириваються тим душам тоді, коли під тягарем Божого допусту їх огортає «безпросвітна ніч». Вже ми самі у цьому і з цього, що Біблія заподає нам, мусимо відкрити, у чому саме полягають ці очищення, яка їх важливість і сила плодовитости. Але передше ніж біблійні тексти говоритимуть про те, необхідне коротеньке вияснення.

Здається, що та «темна, безпросвітна ніч» мала б бути основним чинником цього великого очищення, тобто такий стан, у якому з нарочної Божої волі позбавлена душа усякої помочі Бога й потішення, перестає розуміти так причину, як і ціль Божих допустів, які спадають на неї, та вважає, що вона відкинена Богом раз на завжди. До цього часу душа поступала дорогою, яка

видавалась їй, що запровадить її до мети. Вона була певна, що кожний крок вперед наближає її до тієї мети. А тепер вона почувається так, немовби зайшла в глухий кут. Хоч і як вона терпіла досі під Божими допустами, але ніколи не сумнівалася ні в Боже милосердя, ні в благодатність цього очистительного діяння. А тепер це Боже поступування видається їй не лише цілковито незрозумілим і безсенсовним, але деспотичним і вповні несправедливим. Усе впроваджує її у замішання, бентежить, викликає у неї тривогу й неспокій — темна, безпросвітна ніч! Що більше шукає вона Бога, то зручніше Бог скривається перед нею, що гарячіше прагне його, прибігає до нього, то дальше Він віддаляється від неї.

Душа «бачить» величезну суперечність і разючий контраст між Божим словом і зовнішніми подіями, між обітницями Бога і станом опущення, в який Він погрузив її, «умисно впровадив у блуд». Раз зазнає вона болючої невдачі саме там, де Бог дав запевнення тріюмфу і перемоги, то знову без найменшої причини або з її вини Бог радикально зміняє свої приязні досьогочасні взаємини до неї. Її мучить жахливе враження, що Бог, якщо вже не відкинув її раз на завжди, то опустив її цілковито. А до того часу вона зазнавала таких солодких ласк і Божої прихильности!

Це все не тому, що душа мала б провинитися хоча б якоюсь найменшою невірністю супроти Бога, а тому, що вона мусить стати дозрілою до останньої і найбільшої містерії віри. Не відорвавшись повністю від усього, що людське, душа не могла б ні ввійти в цю містерію, ні скористати з її благодатей. І тому лише в «темряві ночі» стане їй виявлене те все, чого вона не є у спроможності зрозуміти своїм власним «світлом».

Бог хоче, щоб людина прагнула Його і стреміла до Нього єдино ради Його самого, не зважаючи на жадне право, справедливість і навіть на «здоровий розсудок». Тому Він пригнітить душу «згіршенням» і «несправедливістю». Він окажеться душі вередливим, свавільним і «несерйозним». Саме таким чином Він впровадить душу у глибінь своєї любови. Бо ж Бог у своїй безконечній мудрості не звертає уваги на засоби, а осягає свою мету і тріюмф такими «дорогами», що нам цілковито незрозумілі і бентежать нас. «Він креслить пряму лінію зигзагами».

Так лише Бог впровадить душу в останні «сховки й укріплення» своєї щедрости і віри, де всупереч усім труднощам серце матиме підставу проти всякого розумування. Бог поможе душі

посунутись аж до цілковитого самозабуття та знайти вподобання тільки у цьому, що миле Богові.

Саме тими дорогами Він допровадить душу до відзискання Божої подоби і втілить її у Божу волю.[114] Про цю суперечність між словом Бога і Його поступуванням маємо приклади в Єремії та Псалмопівців. Також жахливий приклад праведника, що попав під «давильню» Божої «вередливости», бачимо в Книзі Іова. Це чудовий образ й одночасно трагічно болючий.

[114] Саме св. Павло, дійшовши до цього стану, серед найбільшої моральної муки і душевних терпінь взноситиме оклики радости і тріюмфу, як це бачимо, наприклад, у 2 Кр. IV.

ОЧИЩЕННЯ ПРОРОКА ЄРЕМІЇ

Вже в лоні своєї матері пророк Єремія був вибраний Богом і Господь застеріг собі його та призначив до особливого посланництва:

Перш, ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе; і перш, ніж ти вийшов з лона, освятив я тебе; пророком для народів я тебе призначив. *(Єр. I, 5).*

Бог доручає йому виконання трудного «й невдячного» посланництва:

До кого я пошлю тебе, ти підеш, і все, що накажу тобі ти говоритимеш... Оце настановляю тебе... щоб ти викорінював і руйнував, вигублював і валив, будував і насаджував.

(Єр. I, 7, 10).

При тому все ж таки обіцяє йому свою допомогу й оборону:

Я бо сьогодні ставлю тебе, немов місто-твердиню, немов залізний стовп, немов мур мідяний проти всієї землі... проти священиків їхніх і проти людей простих. Вони війною підуть на тебе, однак тебе не подолають, бо я з тобою, — слово Господнє, — щоб тебе врятувати. *(Єр. I, 18, 19).*

Виповняючи це посланництво, Єремія оказує геройську вірність Богові в усьому, чого лише Бог вимагає від нього; навіть у тому, як Бог вимагає від нього зректися подружнього життя, щоб не мав тіснішої зв'язі з тим народом, до якого він посланий:

Не бери собі жінки, і нехай не буде в тебе ні синів, ні дочок у цій місцевості. *(Єр. XVI, 2).*

Єремія не лише підкоряється, але що більше, він живе й живиться тим Божим словом, яке має голосити:

Коли твої слова надходили до мене, я їх проковтував. Слово твоє було радістю для мене й веселощами мого серця.

(Єр. XV, 16).

Не зважаючи на спротив, ворожнечу і ненависть, які стягав на себе своїми промовами, Єремія безстрашно голосить слово Боже, а вороги лютяться на нього:

Вони сказали: «Вчинімо змову проти Єремії... побиймо його власною його мовою,[115] *присікаймося бо кожного його слова!»*

(Єр. XVIII, 18).

Та Єремія впевнений у допомогу й охорону Того, якому він служить. Він уповає тільки на Бога і кличе Його на поміч:

Зглянься, Господи, надо мною! Послухай, що мої противники говорять. Чи личить злом за добро платити? Вони ж мені копають яму. Згадай, як я стояв перед тобою, благавши добра їм, щоб відвернути від них гнів твій. (Єр. XVIII, 19—20).

Та коли Бог мовчить... Єремія, сповнений незламної віри, наполягає:

Ти знаєш усе, Господи! Згадай мене, заступись за мене... Знай, що за тебе я терплю наругу. (Єр. XV, 15).

Але й дальше ні відповіді від Бога, ні допомоги свому вірному слузі. Ба що більше! Здається, що Бог начеб потурав і помагав його гонителям!

Ти правий будеш, Господи, якби мені спало на думку сперечатися з тобою! Але все ж таки позиватисьму з тобою. Чому доля безбожників щаслива, і всім віроломним добре ведеться? Ти насадив їх, і вони коріння пустили, вони ростуть і дають плоди. Ти на устах у них близько, від серця ж їхнього далеко. Мене ж, Господи, ти знаєш, мене ти бачиш і вивідуєш серце моє, яке воно супроти тебе. (Єр. XII, 1—3).

Невже ти став для мене ручаєм оманним, непевною водою?

(Єр. XV, 18).

---

[115] Тобто: жадаймо на нього смертної кари.

Неспокій і тривога мучить серце Єремії. Невже ж він помилився, коли так беззастережно віддався Богові? Коли дав себе очарувати Ним?

Ти ввів мене в оману, о Господи, і я дав себе ввести в оману. Схопив ти мене, подужав. Я став посміховищем щоденним, кожний глузує з мене... Слово бо Господнє щодня стало для мене приводом до ганьби та наруги. (Єр. XX, 7, 8).

Всі ці страшні думи викликають у нього справжнє запомороченння. Приходить спокуса збунтуватися проти Бога:

Я собі думав: Не споминатиму про нього, і його ім'ям не промовлятиму більше... (Єр. XX, 9).

Його душу охоплює жахлива темрява. Розпучливими словами, які опісля багато містиків повторятимуть, він висловлюється не лише про це болюче опущення його Богом, але й про строге і незрозуміле поступування Бога:

Я — чоловік, що зазнав горя
під палицею його гніву.
Він вів мене й силував ходити
у пітьмі, а не в світлі.
Проти мене самого він знову й знову
звертає свою руку цілоденно.
Він виснажив тіло моє й мою шкіру,
він розбив мої кості.
Він зводив будову проти мене
і оточував мене жовчю та нуждою.
Він оселив мене в місцях темних,
наче тих, що вже давно померли.
Муром обвів мене, щоб я не вийшов;
зробив тяжкими мої кайдани.
Навіть як я взиваю й допомоги благаю,
він відштовхує мою молитву.
Дороги мої тесаним камінням закидав,
стежки мої викривив він.
Ведмедем у засідці зробився для мене,
левом у сховку.
Він збив набік мої дороги, він розірвав мене
і обернув на ніщоту.
Він нап'яв свого лука
і поставив мене стрілі за мету.

Дав доступ у моє нутро
дітям сагайдака свого.
Я став посміховищем для всього мого народу,
їх приспівкою цілоденною.
Наситив мене гіркотою,
і напоїв полином.
Він розбив щебенню мої зуби,
він повалив мене в попіл.
Покинув спокій мою душу,
і я забув про щастя.
Я мовив: Пропала моя сила,
моя на Господа надія! *(Пл. Єр. III, 1—18).*

Теж і Псалмопівець зазнав дуже подібного допусту. Він теж майже такими самими словами висказує своє горе:

Господи, Боже мого спасіння, я вдень кличу
і вночі перед тобою скаржусь . . .
Душа бо моя наситилася горем,
і життя моє наблизилося до Шеолу . . .
Поміж мерцями моє ложе;
немов убиті, що лежать в могилі . . .
Поклав єси мене в глибоку яму,
у темряву, в безодню.
Тяжить на мені гнів твій,
і всіма хвилями твоїми гнітиш мене.
Ти віддалив від мене моїх друзів;
зробив мене для них немилим,
мене замкнули, і я не можу вийти.
Очі мої знемоглися від печалі . . .
Чому, о Господи, відкинув мою душу,
ховаєш твоє лице від мене?
Я безталанний, і конаю змалку;
я перебув страх твій — умліваю.
Твій палкий гнів пронісся надо мною,
твої страхіття мене погубили.
Увесь час вони оточують мене, мов води;
усі разом мене обступили.
Ти віддалив від мене товариша й друга,
а із знайомих у мене — тільки темрява.
(Пс. LXXXVIII, 1—10, 15—19).

Душа відчуває, що в наслідок такого немилосердного способу поступування її сили скоро слабнуть. Якийсь внутрішній вогонь пожирає її, вона немов запаморочена розпадається на частини, руїною стає, навіть помалу тратить усі спроможності, безпорадна мусить лише приглядатися свому «розкладові», завмиранні:

Серце моє розбите в мене в грудях,
трясуться усі мої кості.
Я — немов п'яний,
немов чоловік, якого подолало вино. *(Єр. XXIII, 9).*

Де ж тепер їй допомоги шукати?! Ніде! Це ж бо сам Бог переслідує її! Найперше мучить без милосердя, а опісля, нечулий на її муку й благання, опускає і відкидає її! Ось-ось душа заломиться цілковито, пропаде:

Господи, почуй мою молитву;
моє благання нехай до тебе ввійде.
Не ховай лиця твого від мене
у день моєї скрути.
Прихили до мене твоє вухо,
коли до тебе взиваю, вислухай мене скоро.
Бо дні мої, як дим, щезають,
і мої кості, як жар, тліють.
Прибите, мов трава, в'яне моє серце,
я забуваю їсти хліб мій.
Від сильного мого стогнання
прилипли мої кості до моєї шкіри.
Я став, мов пелікан у пустині,
зробився, мов той пугач у руїнах.
Не сплю я й стогну,
немов самітна пташка на покрівлі.
Вороги мої ввесь час мене ображають;
ті, що лютують проти мене, кленуться мною.
Бо я, неначе хліб, їм попіл
і напиток мій із сльозами я змішую, —
через твій гнів і твоє обурення,
бо ти мене підняв і кинув.
Дні мої, неначе тінь, що простягнулась . . . *(Пс. CII, 1—12).*

Та помимо всього той страшний допуст не допроваджує аж до розпуки і зневіри. Та сама рука, що завдає біль, теж і підтримує. Хоч Бог виснажує серце, не дає йому жадної підпори й ніякої надії, проте піддержує в Єремії невгнуте довір'я до себе:

Але Господь зо мною, немов воїн сильний. *(Єр. XX, 11).*

І цього довір'я пророк не стратить ніколи:

Ласки Господні не скінчилисъ,
не вичерпалосъ його милосердя.
Вони відновляються щоранку,
велика твоя вірність.
Господь — мій пай, — моя душа говоритъ;
тому й надіюся на нього. *(Пл. Єр. III, 22—24).*

Так життя Єремії, про яке говорить традиція, що закінчилось мучеництвом, не перестає бути очищуване найстрашнішими допустами. Однак лише завдяки тим допустам й терпінням Єремія поступив так далеко на дорозі злуки з Богом.

ТЕМНА НІЧ ІОВА

Хоч як замітні і повчальні приклади Єремії і Псалмопівців, однак є один приклад ще характеристичніший — історія Іова. Книга Іова, яка без сумніву є одною з перлин Біблії, є одночасно теж одною з найбільш таємничих книг Старого Заповіту. Безперечно, що з усіх осіб Старого Заповіту Іов єдиний, терпіння якого найкраще нам відомі, бо дуже докладно і широко описані. Якщо міряти очищення тягарем терпінь, що спадають на душу, то без найменшого сумніву Іов перевищає навіть Єремію.

Але якщо шукати того, що найважливіше в терпіннях, тобто їх плодів, як терпіння ділають на душу і перетворюють її, то приклад Іова досить неясний. Ця книга дуже ясна і виразно говорить там, де йдеться про горе й духове заломання героя, але менше ясна стосовно користей і заслуг, які душа осягає через терпіння. Зрештою не є ціллю тієї Книги повторювати, що є духовим багатством інших Книг Біблії, а псалмів зокрема. Тут маємо на думці «очевидні» овочі, користі, що їх дає душі Боже очищення, тобто радість, мир, спокій, закріплення в Бозі, любов Бога, і на завершення, злуку з Богом. Може виглядати дивним і незрозумілим, що саме про те все не знаходимо жадної згадки в цій Книзі. Але два коротенькі зауваження певно допоможуть нам зрозуміти, чому так воно є.

Книга Іова тримається стисло своєї точно визначеної «лінії» та своєї мети. Ця мета не так показати поступ душі дорогою очищення, але видвигнути всю жахливість болючого і незрозумілого питання про терпіння праведника і через відповідь на це питання приготовити дорогу вірі в посмертне життя та у вічну нагороду за праведність. Хоч мета, яку автор намітив собі, не дає йому нагоди виразно говорити про духові користі й заслуги, що їх осягнув його герой, однак ми можемо бути певні, що це він мав на увазі та що це було йому добре знане.

Такий докладний опис терпінь і допустів, дає нам у дійсності підставу припускати, що автор говорить з власного досвіду, з

містичного досвіду, з досвіду незрівняної глибини. Зрештою всі найбільші і найглибші «автори» духового, містичного життя стверджують це. Коли вони хочуть висловити тягар своїх терпінь, тоді завжди звертаються до Книги Іова. І саме тому цю Книгу не лише можна, але треба вважати за Богом надхнену, яка приносить найбагатший і найцінніший вклад у питання про очищення душі.

Що автор не вважав за необхідне висвітлити, те зроблять інші св. Книги. Вони, звеличуючи прихід дня після ночі, вкажуть на користі, заслуги і благодаті, які осягнула та душа, що перейшла через містичні очищення і так доповняють Книгу Іова. Щодо майстерности опису, виявлення найглибших очистительних дослідів і терпінь, та Книга завжди остається незрівняна. Ніхто інший з авторів не сягає так глибоко, як автор Іова у «сходженні в пекло терпіння».

Однак хто «вміє розуміти», той знайде в Кн. Іова щось багато більше, ніж саму «темну ніч». Про це розважатимемо на кінцевих сторінках цієї праці. Бо й справді було б дивним, коли б ця Богом надхнена св. Книга, яка з так незвичайною проникливістю розглядає намічену собою тему, Книга, у якій очищення займають так важливе місце, не навчала б і то з незвичайною силою — очевидно не відбігаючи від витиченої лінії — як піднестися душі на найвищі вершини духового життя.

*
* *

Єремія став очищений саме через виконування свого пророчого посланництва. Бог не відсторонив його ні від середовища, в якому він жив, ні від дорученого йому посланництва, яке хоч обтяжує його, але одночасно підбадьорює, дає йому порив. Пророк переживає жахливий стан опущення Богом, але його очищення поступає по лінії звичайного щоденного життя.

Інакше справа мається з Іовом. Без сумніву, що допусти, які Бог зсилає на нього, походять теж і з-поза нього, але вони не то що зміняють дотогочасний спосіб його життя, вони розбивають його цілковито. Стративши все, що лише мав, «Господь дав, Господь і взяв» (Іов, І, 21), опущений всіма, виставлений на кпини своєї дружини, осуди й докори своїх приятелів, навіть Богом «відкинений», Іов остається самісінький, жахливо однісінький! Ця страшна недуга, що Бог допустив на нього, з'їдає його тіло,

спалює аж до самих костей і не дає ні хвилинки спокою, може довести до розпуки ту бідну, всіма опущену душу. Впевненість у свою невинність перед Богом і свідомість цього страшного опущення роблять нестерпним тягар його нужденного животіння. Справді, невимовна жорстокість драми Іова і суворість його очищення!

Жадна Книга Старого Заповіту не розвивається у так задушливій атмосфері і не зосереджується на суто внутрішній духовій площині як ця Книга. Раз «дієві особи» розміщені, ні різнородність образів і осіб, ні навіть «зміна сцени чи декорацій» не можуть розсіяти уваги, яка завжди зосереджена на «чисто духовій драмі», що «розвивається перед нашими очима». Автор зумів з незрівняною художністю створити таку «напружену атмосферу», в якій його герой «випрямляється на ввесь свій могутній ріст» і стає сам один віч-на-віч незрозумілої проблеми терпіння проти незбагненного і «мстивого» Бога.

Тут очистительні терпіння представлені й описані без зайвих «прикрас» і пояснень, а такими, якими вони були в усій своїй грозі і «наготі». І саме тому ця Книга краще за всі інші видвигає правду про Всевищість Бога. Як Єремія, так теж і Іов свідомі добре цього, що спричинником їхніх терпінь-допустів є ніхто інший, а тільки сам Бог. Тож до кого вдатися йому за поміччю, коли це сам Бог є його гнобителем:

Бо стріли Всемогутнього мене прошили, і їхню отруту мусить моя душа пити. *(Іов, VI, 4).*

Під такою лявіною фізичних і душевних терпінь життя стає нестерпною каторгою:

Чи ж то життя людини на землі не служба? Чи ж не як дні поденника, дні його? Неначе раб, що прагне холодку, немов поденник, що жде заплати, так місяці омани випали мені на долю, і припали мені ночі болю. Коли лягаю, то кажу: Коли той день настане? Коли встаю: Коли вже вечір? І насичуюсь турботами до смерку. Тіло моє вкрилось червою і струпом, шкіра моя потріскалась, узялася гноєм. Дні мої линуть швидше, ніж човник, і безнадійно пропадають. *(Іов, VII, 1—6).*

Бідна душа, доведена до краю жахливими терпіннями, знемагає цілковито: Бог допровадив її до такої скрайности, що вона зовсім зламана і розторощена горем! Вона сто разів воліла б

умерти, ніж животіти під таким безжалісним утиском! «Його страхіття розбивають її». Невиносні муки тілесні і душевні, страшна трагедія опущення Богом, все, що лише можливе, «змовилось», щоб увігнати душу у такий стан, якого людська мова висловити не може — стан крайнього випробування.

Розчавлений допустами аж до самої сутности свого єства, муки стають іще більш нестерпні, бо одночасно теж і душа терпить: Бог спалює її своїм вогнем «іще живою». І тому можемо зрозуміти оклики Іова, коли він внаслідок надміру нестерпних терпінь прагне смерти.[116]

Без сумніву, Іов мав більшу підставу ніж Єремія тоді, коли бажає смерти і проклинає годину, в якій «побачив світ»:

Нехай загине день, коли я народився і ніч, що сказала: Зачався чоловік! Той день хай стане тьмою, хай Бог з висоти не згадує про нього, нехай світло не сяє над ним, нехай його перекреслить тьма й тінь чорна, нехай над ним повисне хмара, нехай густий туман його збентежить. А ніч оту хай ухопить темрява, нехай не лічиться з днями року, у місяців число нехай не входить! Та ніч нехай буде безплідна, радість до неї хай не завітає. Хай проклянуть її ті, що проклинають день, ті, що готові розбудити Левіятана. Нехай померкнуть зорі її світанку, нехай чекає світла, та даремно, нехай повік зорі не бачить, тому, що не замкнула дверей мені в утробі й горя від очей моїх не скрила. Чому, вже у лоні матері не вмер я, як вийшов з утроби, не загинув? Навіщо прийняли мене коліна? Навіщо було мені ссати груди? Тепер лежав би, спочивав би я, спав би й мав би спокій... Пощо дає він світло бідоласі, і життя тим, яким на серці гірко? Тим, що виглядають смерти, а її немає, тим, що шукають її більш, ніж скарбів; тим, що радіють без міри, веселяться, коли знайдуть домовину! *(Іов, III, 3—22).*

Неможливо передати словами того, що Іов досвідчив у своїх жахливих терпіннях у цьому безпросвітному, безнадійному животінні без змісту і без мети. Навіть найбільш нещасній людині стає віра і надія «опірним пунктом» у нещасті, світлом серед темної ночі. Але коли Бог «відійде і сховається» від душі, коли

---

[116] До того самого признаються теж і св. Павло: «Ми були над міру й над силу так пригнічені, що не мали вже надії і жити» (2 Кр. I, 8).

власною рукою загасить це останнє світло, тоді душа відчуває жахливу відразу до всього і всіх. Вирвана з корінням з усього, що реальне, стративши всяку «точку опору», непричетна до всього, нещасна душа почувається відкинена не лише небом, але теж і землею. Відтепер життя для неї — це ніщо інше, а глухий кут, безвихідність, злощасне безглуздя:

Чи ж їсть хтось несмачне, без соли? Чи ж є смак у яєшній білковині? Чого я не хотів і доторкнутись, те їжею гидкою стало для мене. *(Іов, VI, 6, 7).*

Стан повільного конання так болюче відразливий, що він волів би вже раз умерти ніж терпіти це повільне, жахливе конання:

І я волів би задушитись, смерть мені ліпша від страждання. Я сохну, я не буду жити завжди! Облиш мене, бо дні мої — лише подув. Коли б то вже моє прохання збулось, коли б то Бог здійснив мою надію, коли б то Бог зволив мене розтоптати, простерти свою руку й убити мене!

(Іов, VII, 15—16; VI, 8—9).

Чи ж те опущення душі Богом і, як здається їй, невідкличне відкинення її Богом раз назавжди і то «тоді та за те», що вона беззастережно віддалась і служила Йому, не є вже тут на землі *пеклом для тієї нещасної душі?!*[117]

Ми найнещасніші з усіх людей. *(1 Кор. XV, 19).*

Ці слова св. Павла міг би сміло висказати праведник Іов, що страждає для Божих справ і ради Бога тоді, коли Бог відмовляє йому навіть найменшої надії на потішення. Яким страшним, невимовно жахливим мусить бути таке терпіння!

---

[117] Здається, що найстрашнішими муками Іова — його віра завжди остається непохитна — були жахливі видіння, що їх Бог викликає у його душі, насуваючи страшні думки проти віри і себе самого — проти Бога. Іов прагне найглибшої інтимности з Богом, а тут душа його «не бачить» найменшої надії на таку інтимність. А те, що він таки ще «боронитьcя» й усіма силами доказує, що він все ж таки не втрачає тої надії. Та він волів би радше вмерти ніж віддатися тиранові, в якого сваволя — закон, а «кнут» — нагорода за любов і вірність Богові, який не схотів би стати «його другом».

О коли б то зважено моє горе, і на вагу покладено все моє нещастя! Воно б напевно переважило пісок у морі, тим то й слова мої без тями. *(Іов, VI, 2—3).*

*
* *

Щоб зрозуміти той зойк болю і розпачі Іова, треба самому — принаймні хоча б лише на площині людській, тілесній — знаходитись у справді безвихідному, безутішному становищі та горю, що виривае з душі такий самий крик розпачі і жаління, як в Іова. А ці лихословлення, якими Богом надхнений автор не вагається обкидати Всевишнього, перевищують навіть «найбільш трагічну трагедію». Бо ж тут бачимо теж ствердження гідности людини, тієї людини, яка більша і сильніша ніж недоля, що розторощує її. Бог хоче, щоб саме у цій хвилині, коли його слуга мав би остаточно й цілковито заломитися, з-під тієї «праси-давильні» витриснуло те, що людина посідає найвищого і найшляхетнішого.

То ж навіть у формі нагальних докорів і жаління аж до вичерпання останків своїх сил, створіння не перестає прославляти свого Творця. І саме це підкреслює і виділює образ і подобу Божу, якими обдарене те створіння.

Іов погибає. Він вповні свідомий цього. Але цій силі, що безпощадно розчавлює його, а проти якої він безпорадний, Іов протиставить незнищиму силу своєї душі, тієї душі, яка не лише хоче бути, але й знає, що вона сильніша за все те, що її трощить і роздавлює. Стогони і скарги нічого не помагають, у нічому не зменшують терпінь! Тому він уже не «обдурює себе» жадними надіями:

Та чи я говорю — не притихає біль мій, чи мовчу — він мене не покидає. Ось і тепер виснажив мене завидющий . . .
(Іов, XVI, 6, 7).

Проте він все ж таки говоритиме, але не тому, щоб просити і виправдуватися, а радше тому, щоб докоряти Всевишньому за його поступування:

Тим то не буду стримувати уст моїх і говоритиму в печалі мого духу, я скаржитимусь у горі душі моєї. *(Іов, VII, 11).*

Та ж Творець найкраще за всіх знає безсилля і злиденність створіння, отже чому ж ця суворість, незрозуміла жорстокість?

Гнів його рве й лютує проти мене, він скрегоче на мене зубами... Я був щасливий, та він струсив мене, схопив мене за шию і розбив на кавалки, приціломъ собі мене поставив. Стріли його мене навколо оточили... Вид мій почервонів від плачу, на віях моїх тінь смерти, — хоч і нема в руках у мене насильства, і хоч молитва моя чиста. (Іов, XVI, 9—13, 16—17).

Невже ж Бог справді хоче загибелі його, коли так завзявсь на нього і мучить безжалісно?

Уночі крутить мені в костях, жили мої не дають мені спочити. Він потужно схопив мене за одежу, мов би коміром кереї моєї зашморгнув мене, кинув мене в болото, і я взявся попелом та пилом. Кричу до тебе, та ти мені не відповідаєш; встаю — та ти до мене уваги не прихиляєш. Став єси до мене жорстоким, твоєю сильною рукою мене бичуєш. Здіймаєш мене вітром летіти, в бурі спускаєш мене вниз водою. Знаю, що ти ведеш мене до смерти, дому, де збираються всі живучі.

(Іов, XXX, 17—23).

А коли вже все пропало й нічого доброго не можна сподіватися від того немилосердного Бога, що немов грається своїм обезсиленим створінням, заки остаточно викінчить його, «гра почалась в одверті карти». Іов хапається останньої «карти», яка ще залишилась йому, щоб з гіркою іронією поглузувати з свого ката та хоч так «трохи полегшити собі».[118]

І що той чоловік, щоб його цінувати, звертати на нього твою увагу, навідуватись до нього щоранку, і випробовувати його щохвилі? Коли ти перестанеш за мною назирати, даси мені спокійно слину проковтнути? Та коли я і згрішив, що тобі заподіяв, тобі, що наглядаєш за людиною? Чому ж мене ціллю собі поставив, так що зробивсь я тягарем для себе? Чому гріха мені не відпускаєш? Чому мені переступу не даруєш? Бо

---

[118] З дальших стрічок цієї Книги можна зробити висновок, що Іов очікував від Бога любови і «дружби», а тимчасом Бог так жорстоко мучить його! І коли взяти до уваги, що ці страшні допусти впали на Іова відразу після того, як він зазнав насолоди Божої любови і приязни, можемо зрозуміти його жахливе терпіння і його велику розпач (Порівн. Іов, XXIX, 1—5).

ось я скоро ляжу в землю, шукатимеш мене, та більш мене не буде. *(Іов, VII, 17—21).*

Хай ці останні слова Іова не вводять нас у блуд: Іов знає, що він у нічому невинуватий перед Богом, що він праведний. Що він сказав вже своїм невмілим потішителям, те має відвагу сказати теж і Богові:

Вкажіть мені, у чому я провинився. *(Іов, VI, 24).*

Однак він відмовляється дальше «жебрати» у того, якого зворушити не має вже найменшої надії, просити співчуття, якого певно не знайде! Та ж за Богом сила і правда, хто ж міг би відважитись повчати його?

Якби чоловік міг бути справедливим перед Богом? Коли б він захотів на прю з ним стати, на тисячу ні разу йому не відповів би... Як він щось забере, хто йому заборонить? Хто йому скаже: Що чиниш? ...Коли йдеться про силу, він могутній! Коли про суд, хто сміє його позивати? *(Іов, IX, 2—3, 12, 19).*

Та однак чи то гарно і справедливо так поступати, уживати своєї сили, знущатися над слабшим, немовби для розваги? Від такого поступування до сваволі лише один крок. І Бог «зробив вже той крок!»

Невинний я? Я й сам не знаю! Життя моє мені нінащо. Тому й кажу: Усе одно безвинного і грішника він губить. А коли бич зненацька убиває, з невинного розпуки він сміється.

(Іов, IX, 21—23).

Шкода кожного труду добиватись у Бога якоїнебудь справедливости!

Як закричу: Насилля! — ніхто не чує; коли закличу — немає суду! Загородив мені дорогу, перейти не можу; і на стежки мої поклав пітьму. Здер з мене мою славу, вінець ізняв з голови у мене. Руйнує мене навкруги, я пропадаю; неначе дерево, надію в мене виривае. Палає гнівом проти мене, за ворога собі вважає. Його загони купою прибули, насипали дорогу проти мене й облягли кругом намет мій. (Іов, XIX, 7—12).

Тепер ніде вже шукати захисту, коли сам Бог так явно порушує всі права і поступає, як несправедливий й односторонній суддя:

Бо знаю, що не визнаєш мене безвинним. Коли ж я винуватий, чому маю томитись надармо? Хоч би обмився я і снігом і вимив чисто мої руки лугом, навіть тоді ти вкинув би мене в багнисько, мною гидилась би моя одежа.

(Іов, IX, 28—31).

Життя моє мені набридло! Дам волю смуткові моєму, і говоритиму в гіркоті душі моєї. Я скажу Богові: Не засуджуй мене! Вкажи мені, за що зо мною правуєшся. Чи це для тебе добре мене гнітити, твоїх рук діло нехтувати та раді грішників сприяти? Невже в тебе тілесні очі? Невже ти бачиш, як людина бачить? Чи дні твої подібні до днів людських, роки твої, немов дні смертних, що ти шукаєш у мене провини, розвідуєшся, чи є гріх у мені, хоча й знаєш, що я не провинився, що нікому спастися з руки твоєї? (Іов, X, 1—7).

Немов сухе листя під осіннім вітром, так нуртують думи в зболілій душі Іова. Не зважаючи на те, що Бог відштовхує його, він ще далі звертається до Нього. Він ще хоче вірити в Божу справедливість та докоряє Богові за Його досьогочасне незрозуміле поступування. Нещасний Іов завжди ще покладає свою надію на того, хто опустив і відкинув його. Хоч скривджений і так жахливо катований, він все ж таки прибігає до Божого милосердя. Але хто ж може збагнути, що діється у цій нещасній, знеможеній душі, хто може знати, які суперечні думки і почування хвилюють та розривають те зболіле серце?

Приголомшений тими всіма суперечностями, він з жалем докоряє Богові за Його строгість:

Я візьму моє тіло собі в зуби, покладу мою душу собі в руку. Навіть коли захочете мене вбити, я не здригнуся; однак, мої вчинки перед ним я боронитиму. (Іов, XIII, 14—15).

Незабаром бачить, що немає надії перенести ці всі терпіння-допусти, однак з безграничним довір'ям ще й дальше прибігає до Бога:

Земле, не закривай моєї крови, і хай не буде місця для мого крику. Тепер також на небі є у мене свідок... Думки мої глибокі — мої оборонці, і око моє лле до Бога сльози.

(Іов, XVI, 18—20).

Але хто ж може витримувати довго так важкий і жорстокий допуст? І ось вже сили опускають Іова та дні його життя вичер-

пуються. Він знає, що вже смерть приходить: «Для мене залишається лише могила» (Іов, XVII, 1). Та коби вона хоч довго не барилась і прийшла, поки ще розум не зовсім притемнився! Той бо Бог, до якого він з таким довір'ям прибігає, так немилосердно відштовхує його. Той жорстокий і нечулий Бог. Чи це справді той самий Бог, в якого він вірив? Так! О так! Усе, все, буквально все діється так, як би він і не був Бог!

Якби тут ішлося тільки про розпучливе змагання людини з якимись природними переважаючими силами, що розчавлюють її, Іов без сумніву був би вже давно скінчився. Але тут змагання людини одночасно для Бога і проти Бога. І той, що виснажує його та допроваджує аж над самий край гробу, теж і піддержує його.

Не один, а «сто разів» Іов міг умерти, але Бог завжди оживляє ту останню іскорку життя, що згасає. І саме тоді, коли здавалося, що вона ось-ось вже гасне, вона вибухає могутнім полум'ям. «Те», що привертає Іова до життя, це «те саме», що й провадить його до смерти. Крім Іова теж й інші переживали той дивний «стрибок» віри і довір'я до Бога. Той зворушливий і благодатний порив любови саме у тій хвилині, коли здавалося, що поринають у бездонну пропасть, коли душа була «певна», що вона запропащена раз на завжди. Але ніде так виразно, як у Іова, не бачимо того трагізму душі, яка над берегом незглибимої безодні тримається ще тонесенької ниточки надії:

Коли б я знав, де його знайти, щоб доступитись до його престолу! Я впорядив би перед ним розправу, наповнив би доводами мої уста. Я збагнув би слова відповіді до мене, я зрозумів би, що він мені сказав би ... Тоді з ним праведник став би на прю, і я звільнився б від судді мого назавжди!

(Іов, XXIII, 3—7).

Як дуже близький серцю Іова той Бог, що «ховається» від нього! Як глибоко надія бідної жертви на милосердя свого ката:

Він знає мою путь і мою зупинку; нехай же мене випробує: як золото я вийду. *(Іов, XXIII, 10).*

Але щоб серед такого горя і стільки допустів душа не стратила довір'я до Бога та щоб її очищення могло довершитися в цілій повноті, вона мусить мати одне необхідне до цього — незламну вірність для Бога. Не збитися з прямої дороги навіть серед непроглядної темряви й опущення — ось провідна думка, яка скріп-

лює душу, успокоює її, розпалює надію вийти без пошкодження навіть з найстрашніших хуртовин.[119] Так є саме у Іова:

Моя нога його сліду трималась; путі його я пильнував, не відхилявся. Від заповіді уст його не відступав я, накази уст його ховав у себе в грудях. *(Іов, XXIII, 11—12).*

Ця незламна вірність є не лише забезпеченням для душі. Вона теж найбільша розрада в її горю і терпіннях:

Я мав би ще якусь утіху, звеселився б у нещадній муці, бо я не зрікся постанов Святого! *(Іов, VI, 10).*

*
* *

Аж до кінця свого життя Іов перебуватиме у цьому дивному й незрозумілому стані душі, що звернена з безграничним довір'ям до Бога й одночасно переконана, що відкинена від Нього. Здається, що теж до кінця життя не станеться нічого такого, щоб влегшити йому у цьому майже розпачливому терпінні. Що більше! Бачимо — немов для посилення цих терпінь — деколи йому приходить на думку згадка про ці давні щасливі хвилини миру і радости, осяяні присутністю Бога, якого інтимністю він насолоджувався досхочу, хвилини сповнені запалом тієї чудової Божої ніжности й любови, якою тоді обдаровував його Бог:

О, коли б я був такий, як за місяців колишніх, як за тих днів, коли Бог мене хоронив був, коли над головою в мене сяяв його світич, коли при його світлі я ходив у пітьмі! Такий, як за днів осени моєї, коли Бог вітав над моїм наметом, коли Всевишній був іще зо мною і круг мене були мої діти.

(Іов, XXIX, 2—5).

Та чи так і спомини можуть дати якусь полегшу? Очевидно, що ні! Бо ж згадка про страчений рай — найболючіше терпіння! Нічого, абсолютно нічого не було пощаджено Іовові. Жадний можливий допуст не оминув його! Аж до самого кінця його життя, коли Бог прийшов і «примусив замовкнути». Та теж у цій

---

[119] Повірн. Рм. V, 3—5: «Ми хвалимось і в утисках, знаючи, що утиск виробляє терпеливість, терпеливість — досвід, а досвід — надію. Надія ж не засоромить».

мовчанці, сповненій покірним страхом Божим і мовчазним славословленням Бога, Іова опановує з одного боку надія на Бога, яка ще не завмерла, а з другого розпучливий страх, що він відкинений Богом. І так аж до останнього свого віддиху на устах Іова будуть чергуватися то оклики того, який помимо всього намагається бачити Бога, як свого Творця і Батька:

Руки твої мене склали й сотворили, і ти ж мене всього руйнуєш? Згадай, благаю, що ти мене виробив, неначе глину; і хочеш знову в порох мене повернути. Чи ж ти не вилив мене молоком, не згустив мене сиром? Ти одяг мене шкірою й тілом, з костей і жил зіткав єси мене. Ти дав мені життя і милість, і твоя опіка зберегла мій дух. *(Іов, X, 8—12).*

... то знову крик спротиву нещасної, зболілої душі, якої терпінням вже границь немає:

Та ось що скрив ти в твоїм серці, я знаю, що воно оце на думці в тебе: якщо грішу, — за мною назирати й гріха мені не відпускати. Горе мені, як завиню! Та хоч і правий я — не зважусь голову підняти. *(Іов, X, 13—15).*

Таке чергування темряви і світла — найжахливіші тортури, які Всевишній не вагається зсилати на душу, що останками своїх сил завжди ще кликатиме до Нього про свою праведність й невинність.

Невинний я! *(Іов, IX, 21).*

Навіть коли захочете мене вбити ... однак, мої вчинки перед ним я боронитиму. *(Іов, XIII 15).*

*
* *

Ми вже сказали, що метою Книги Іова є показати терплячого праведника і розбудити в Ізраїля віру і надію на нагороду після смерти та вказати на необхідність такої віри й надії. Ніде у св. Книгах Старого Заповіту не знаходимо подібного опису терпінь душі «за Бога й за Божі справи». Якщо не знаходимо у цій Книзі цього, що ми сподівалися б з такого «поступування Бога», тобто виразної згадки про духові плоди і користі з цього терпіння, то можемо догадуватися і бути певними, що таке очищення мусіло їх

принести і то обильно принести. І в дійсності Книга Іова все ж таки згадує, хоч дуже стисло і коротко, про такі овочі. Це немов первоплоди того жнива, що його побачимо в інших св. Книгах Старого Заповіту, а зокрема у Псалмах. Однак деякі ознаки недвозначно вказують на те, що терпіння очистило душу Іова. Найперше його безумовне підкорення себе Богові, яке бачимо хоча б у тих словах, що здавалося б диктовані спротивом і бунтом проти Бога, а в дійсності є виявом глибокого і беззастережного віддання себе Богові:

Клянуся Богом, що позбавив мене права, і Всесильним, що напоїв гіркотою душу мою! Покіль мій дух у мені, і Божий подих у моїх ніздрях, мої уста не говоритимуть неправди, брехні язик мій не промовить. Не бувати тому, щоб я визнав за вами слушність! Покіль не вмру, я досконалости моєї не зречуся. (*Іов, XXVII, 2—5;*.

З цього горна терпіння виходить непохитною теж його вірність Богові, вірність без найменшого захитання так, що навіть у стані крайньої розпачі він «ніколи не зрікся постанов Святого» (Іов, VI, 10).

Чи ж саме та глибока покора, сокрушення серця, це безумовне підкорення волі Божій, цій волі, що цілковито незбагненна, а навіть виглядала б разючо несправедлива — чи ж це не очевидні і справжні овочі очищення через терпіння і допусти? Можливо, що ми сподівалися «бачити та хотіли б бачити» дещо більше в тій душі, яку Бог різьбив так глибоко і суворо. Але, сподіваючись знайти в Кн. Іова «щось більше», чи не забуваємо про мету, в якій вона написана? Чи не сподівались ми теж знайти тут прообраз цього «Праведника» в повному значенні того слова та віднайти в душі Іова такі почування, що могли б бути почуваннями Христа?

Та все ж таки ми не дуже помиляємось, коли сподіємося цього «щось більше» від тієї зворушливої поеми, що з такою незвичайною глибиною думки і вірністю передає терпіння праведного, якого Бог провадить через ці великі містичні очищення. Бо дійсно з Книги Іова помалу випливає і стає очевидною незаперечна й вічна істина: Вище людини, її задумів, міркувань і плянів є плян і намір Божий. До цього відвічного пляну Божого застосовані і спрямовані життя людини й усі події, з якими людина зв'язана. Без такого Божого пляну життя не мало б жадного сенсу. Є якась Божа таємниця, що безконечно вища від усіх таємниць матеріяль-

ного світу й туземного життя та надає людині справжній напрям і ціль її життя, якийсь «новий вимір», вимір безконечної Мудрости — Бога самого.

При кінці Книги Всемогутній закликає Іова підкоритися тій таємниці, подивляти її та роздумувати над нею:

Хто то такий затемнює мої задуми нерозважливими словами? *(Іов, XXXVIII, 2).*

І Іов «побачивши», тобто зрозумівши це, з глибоким страхом підкоряється Божим плянам:

Знаю, що ти все можеш... Тому я говорив про те, чого не розумію... Я чув лише те, що говориться про тебе, але тепер на власні очі тебе виджу. *(Іов, XLII, 2, 3, 5).*

«На власні очі тебе виджу»! Хто ж може знати, чи в очах Іова, не лише Іова, але теж Іллі, Єремії, Пророків та всіх тих, що з любови і у вірности Богові терпіли для Бога, хто ж може знати, чи тоді, коли вони були «у горні» та «під давильнею» Божих допустів і «серед ночі» містичних очищень, тінь Всевишнього вже не об'являлась їм у формі Хреста?

НА ДОРОГАХ БОЖЕСТВЕННОЇ ЗЛУКИ

Описуючи тверді й болючі очищення вибранців Божих, Біблія одночасно дає нам пізнати ці надії та радощі, яких вони зазнають на цій важкій дорозі. Серед темноти безпросвітньої ночі все ж таки блестить перед ними світло, а глибокий спокій опановує їхні серця навіть серед терпінь. І лише той, чиє серце досвідчило цього, може зрозуміти живу злуку, незрозумілу для інших — злуку світла з темінню, тривоги і миру, страху і безпеки, почування Божої «несправедливості» і довір'я до Нього.

Кожний бачить, що наше туземне життя вимагає нераз від нас крови, сліз і геройських жертв. Але мало хто догадується і «бачить» Божу присутність у цих життєвих допустах. Біблія не лише дає нам образ терпіння душ у горні очищення, але теж вказує на потішення й надії, які часом промайнули через ці зболілі душі. Викликавши у нас неспокій і страх перед тими страшними допустами очищення, які однак необхідні для осягнення мети, Біблія негайно захоплює нас і заспокоює, бо вказує на безмежні багатства і благодаті, що їх душа осягає тією дорогою.

Коли Христос каже Апостолам: «Пшеничне зерно, коли не впаде на землю і не завмре, залишиться саме-одне; коли ж завмре, то рясний плід принесе» (Йо. XII, 24). І теж: «А кожну гілку, яка вроджує плід, він очищує, аби ще більше плоду давала» (Йо. XV, 2). Чи не вказує тут Христос на ці два роди очищень, на духову однородність тих очищень та на важливість і вагу таких очищень?

Без сумніву, що у Старому Заповіті вибрані душі зазнали і досвідчили цієї «плодовитости» очищень, бо не лише згадують про неї, але теж підкреслюють благодатне діяння очищень на «розквіт» та ушляхетнення душі, вказуючи при тому на обильні овочі, що їх збирає душа на дорозі очищення.

І тому, хто «вміє читати», Біблія виявить той глибокий мир і радість душ, які у вірності Богові перейшли через Божі допусти.

Через терпіння і допусти вони ще сильніше закріпилися в Бозі, входять з Ним у глибоку інтимність, стаються «Його власністю». І так, зближаючись до злуки з Богом, приносять обильні плоди святости, яка з'єднуючи їхню волю з волею Бога, включає їх у цей таємничий Божий плян.

В міру поступу душі дорогою очищення Біблія вказує теж на «передвісників» божественної злуки. Як важкі колоски доспівають під гарячим сонцем літа, так теж і душі, які вже носять у собі зародок злуки з Богом та насичуються первоплодами тієї злуки, доспівають під сонцем очищень. Та вже близька та година, коли ті душі, що «вже для жнив доспіли» (Йо. IV, 35), зберуть як нагороду святість, яку осягали з так великим трудом і після гіркого вигнання зазнають солодкої радости у своїй батьківщині. Вони злучаться назавжди з Богом.

Іде з плачем, іде,
несучи мірку зерна.
Повертається додому радий,
несучи снопи з собою.
Хто сіє у сльозах,
з радістю буде жати. *(Пс. CXXVI, 6, 5).*

ПЕРВОПЛОДИ

Душа, яка відроджується до ласки через покутничі терпіння, або та, що після довгих, болючих перетворюючих очищень побачить ясне світло, зазнає безмежної радости. Богом надхненні автори часто оспівують цю радість:

Співайте в псалмах Господеві, ви, його побожні,
і дякуйте імені його святому!
Бо на хвилину гнів його,
ласка ж його — поки життя.
Увечорі плач завітає,
а вранці радість.
У моїй певності я мовив:
«Не захитаюся повіки!»
Господи, з ласки твоєї утвердив ти
мене в славі й потузі;
сховав твоє обличчя, і я стривожився.
До тебе, Господи, взиваю;
до мого Бога я благаю...
На танок перетворив ти плач мій:
розперезав моє веретище
й оперезав мене веселощами,
щоб душа моя тобі псалми співала, — не мовчала.
Господи, Боже мій, хвалитиму тебе повіки.

(Пс. XXX, 5—9, 12—13).

Ось інша душа радіє своїм оздоровленням і перетворенням:

Славословитиму тебе, Господи, Царю... славу воздам імені твоєму! Бо ти був для мене покровитель і помічник, і тіло мое врятував еси від згуби... помічником моїм був ти і мене еси визволив... від тих великих злиднів, які мене обсіли, від вогню, що навколо, — вогню, не мною розпаленого, із са-

мих глибин адових нутрощів... Душа моя наблизилась до самісінької смерти, й моє життя було вже долі, поблизу від аду... рятунку людського виглядав я — його не було. І згадав тоді я, Господи, про твоє милосердя... І з землі возніс я прохання своє, і благав, щоб звільнитись мені від смерти... І мольбу мою вислухано: ти спас мене від згуби і врятував від лихої години. Тому славословитиму тебе, й хвалитиму, — і благословитиму ім'я Господнє. *(Сир. LI, 1—12).*

Псалмопівець оспівує теж таке повернення до життя:

Вознесу тебе, о Господи, бо ти мене визволив...
Господи, Боже мій, я візвав до тебе,
і ти вилікував мене.
Господи, ти вивів із Шеолу мою душу
і оживив мене з-поміж тих, що сходять в яму.
(Пс. XXX, 2—4).

Щоб зазнати тієї великої радости, треба бути визволеним від гріха чи перейти через перетворюючі очищення? Безсумнівно, що ні, бо та радість повинна постійно опановувати наші душі. «Радуйтеся завжди у Господі» (Флп. IV, 4), колись скаже св. Павло. Проте незаперечний факт: радість душі грішника, що осягнув прощення, і душі, що перейшла через очистительні терпіння, таки видається більшою і глибшою. Чи не тому воно так, що тут душа незаслужено зазнає даром даної Божої любови і відчуває таємницю Божого милосердя?

Цього мусів зазнати пророк Варух, бо так переконливо кличе:

А що ваша думка була звернена на те, щоб блукати геть від Бога, то, навернувшись, удесятеро більш його шукайте. Бо той, хто допустив на вас нещастя, поверне вам спасіння й радість вічну. *(Вар. IV, 28—29).*

Ця радість тому така глибока і тому так легко на душі, коли її зазнавати, що випливає впрост з джерела Божого милосердя! Милосердя! Як же ж часто згадує про нього св. Писання, а ці, що зазнали його, не перестають прибігати до нього:

Вернися, Господи, вирятуй мою душу,
спаси мене задля твоєї ласки! *(Пс. VI, 5).*

З милосердя твого згадай мене,
о Господи, доброти твоєї ради. *(Пс. XXV, 7).*

Обернись до мене з великого милосердя твого. (Пс. LXIX, 17).

Зокрема псалми CVI, CVII і CXVIII оспівують Боже милосердя: А псалом CXXXVI невтомно повторяє Господеві, що «Милість Його вічна». У свою чергу мудреці і пророки теж прославляють це Боже милосердя:

Тому Господь чекає, щоб вам учинити ласку; тому встає, щоб змилосердитись над вами ... (Іс. XXX, 18).

Завжди коли Бог нахиляється до нас, то це тільки з милосердя, яке є властивим способом вияву любови лише самому Богові. Грішник відчуває, що через милосердя він не лише дістає прощення, але теж і любов Бога. Як тільки грішник рішається звернутись до Бога, щоб молити Його милосердя, його душа негайно зазнає радости, тієї безмежної, справжньої, спокійної і заспокоюючої радости, яку може дати тільки Бог сам:

Так говорить Господь, твій Викупитель ... Щастя твоє було б, мов ріка ... (Іс. XLVIII, 17—18).

І тепер заспокоєна душа покірно й беззастережно віддає себе в руки Бога, Бога милосердя:

Серце моє, о Господи, не горде ...
Я втихомирив і заспокоїв мою душу,
немов дитятко на руках у матері своєї,
немов дитя — душа моя у мене. (Пс. CXXXI, 1, 2).

Душа радіє, бо зазнає спокою, а спокійна тому, що зазнає радости. Зрозуміла річ, що вона немало витерпіла та перейшла через численні допусти. Але завдяки Божому милосерді вона змогла все те подолати. Тепер вона вже спокійна, бо у цілковитій безпеці:

Вірному серці ти даєш мир, бо воно покладається на тебе. (Іс. XXVI, 3).

Лише у Бозі душа моя має спочинок,
в ньому моє спасіння.
Тільки він моє спасіння й моя скеля,
мій захист, не захитаюсь ані трохи ...
Лише у Бозі спочивай, душе моя,
у ньому бо моя надія. (Пс. LXII, 2—3, 6).

Тепер серце почувається широке й глибоке, як те море, а душа спокійна, немов спочивала б на тихих, непорушних водах океану:

Вислухай мене, коли буду взивати,
мій Боже справедливий!
У тісноті моїй дав ти мені пільгу. *(Пс. IV, 1).*

У цьому Божому милосерді душа знаходить мир і відпочинок:

Дякуйте Господеві, бо він добрий;
милосердя його повіки.
Хай скаже дім Ізраїля:
«Милість його повіки!» . . .
Із тісноти я візвав до Господа, —
Господь відповів мені і визволив . . .
Сила моя й пісня моя — Господь,
він став моїм спасінням . . .
Я не вмру, я житиму
і розповідатиму про діла Господні.
Карав, карав мене Господь суворо,
але на смерть мене не видав. *(Пс. CXVIII, 1—5, 14, 17—18).*

Душа знаходить невимовну насолоду у цьому спокої, не такому спокої, що його може дати світ, а в такому, що його дає лише Бог, і який випливає навіть з терпіння. Тож душі, що навіть серед терпінь знайшли цей Божий спокій, можуть повторити з царем Єзекією:

Господи, так живуть люди. У ньому ж і життя мого духу. Ти мене оздоровиш, ти мене оживиш. Ось за мій мир я мав гіркість, гіркоту. *(Іс. XXXVIII, 16—17).*

*
* *

Але душа через терпіння не знаходить тільки саму радість, мир і спокій. Вона з тих терпінь виходить зміцненою, сильнішою. Дерево лише тоді може опиратися бурям і хуртовинам, коли щораз глибше і глибше запускатиме своє коріння в землю. Подібно й очистительні терпіння-допусти закорінюють душу в Бозі. Це прив'язання душі до Бога є не лише основою її спасіння, але й допомагає їй поступати в пізнанні Бога та в любові.

Без сумніву, що під час допусту душа не може ясно бачити тих усіх благодатей, що їх вони приносять душі, ні тим більше вповні користати з них. В тих хвилинах усі сили душі спрямовані до цього, щоб не заломитися під тими важкими ударами.

І серце в мене хвилювалось,
нирки були прибиті в мені.
Я був дурний тоді і неук. *(Пс. LXXIII, 21, 22).*

Та тепер вірність отримує заслужену нагороду: «Душа відчуває», ставши «власністю, річчю» Господа, що відтепер вона укорінилась в Ньому назавжди:

Але я завжди був з тобою:
ти взяв мене за праву руку.
Ти радою твоєю мене вестимеш,
і потім приймеш мене у славу. *(Пс. LXXIII, 23—24).*

Наслідком такого глибокого укорінення в Бозі душа почуває себе цілковито приналежною Богові та відданою Йому беззастережно. Який же безмежний вияв любови пливе у дальших словах псалмопівця, з яких випливає безумовне віддання першенства Богові.

Кого, крім тебе, мав я на небі?
І коли я з тобою, нічого на землі не хочу.
Тіло моє і моє серце знемагають;
Бог — скеля мого серця і повіки моя доля.
А мені благо — близько Бога бути
і покладати моє прибіжище в Господі Бозі.
(Пс. LXXIII, 25—26, 28).

Яке беззастережне зобов'язання на життя і смерть! І хоч душа вже раніше вибрала Бога, однак щойно терпіння й допусти закріпили і довершили її цілковиту приналежність до Господа.[120]

Тільки Бог і то назавжди має для людини справжню, бо вічну важливість! Це оспівує Псалом XVI, Псалом покликів Бога і відповіді створіння на ці Божі поклики. Коли по пахощах весни при-

---

[120] І це саме до того цілковитого віддання себе Богові св. Павло хоче спрямувати перших християн: «Усе ваше, ви ж Христові, а Христос — Божий» (1 Кр. III, 23).

ходять гарячі вітри літа й їдкий північний вітер осені, тобто коли душа була довший час піддана Божим очищенням, щойно тоді набрали справжнього й повного значення та вартости ці зобов'язання, які вона на себе взяла в часі «молодости» своєї:

Бережи мене, о Боже, бо я до тебе прибігаю.
Я кажу Господеві: «Ти — мій Господь, —
добро моє; немає нічого над тебе» . . .
Господь — частка моєї спадщини й моєї чаші:
ти держиш мою долю.
Спадщина випала мені в гарних околицях,
і частка моя подобається мені вельми.
Благословляю Господа, що дав мені пораду;
що й уночі навчає мене моє серце. *(Пс. XVI, 1—2, 5—7).*

«У його холодку так бажала я сісти» (П. п., II,3), скаже обручниця. Так само і душа бажає перебувати в тіні того, кого вона вибрала. Те укорінення видало той чудовий овоч — тверде бажання жити постійно з Богом.

«Смачні овочі дозрівають в землі багатій і холодній», скаже св. Іван від Хреста. Тож і для душі треба буде того суворого клімату очищень, щоб вона могла дозріти. Відтепер вона вже не як давніше, лише:

Знемагає моя душа й прагне
до дворів Господніх!
Серце моє й моє тіло радіють живим Богом. (Пс. LXXXIV, 3).

Душа зітхає не без деякої тіні заздрости:

Щасливі, що живуть у твоїм домі! . .
Щасливий чоловік, що має свою силу в тобі . . .
(Пс. LXXXIV, 5, 6).

Тепер вона мужньо продовжує свій «підйом», цей важкий підйом, що вимагав від неї стільки зусиль. Але вже тоді, коли той підйом знесилював її і втомлював у «сухій долині», «долині сліз», Бог вже безперестанно був з нею:

Щасливий чоловік, що має свою силу в тобі
і твої дороги має у своєму серці.
Проходивши сухою долиною,
вони джерела з неї роблять,
і ранній дощ її благословенням зодягає.

Набираютъ дедалі більше і більше сили,
щоб побачити Бога у Сіоні. *(Пс. LXXXIV, 6—8).*

Душа постійно зростає на силах в міру того, як зближається до мети свого підйому:

Зрадів я, як мені сказали:
«Підемо в дім Господній!»
Ноги наші вже стояли
в твоїх, Єрусалиме, брамах. *(Пс. CXXII, 1—2).*

*
* *

Так! Це справді велике щастя стояти в брамах дому Божого:

Один бо день у твоїх дворах ліпший,
ніж тисяча (деінде),
волію стояти на порозі дому Бога мого,
ніж у наметах беззаконня жити.
Господи сил! Щасливий чоловік,
що покладається на тебе! *(Пс. LXXXIV, 11, 13).*

Що ж сказати тоді про щастя, якого зазнає душа, коли переступає цю браму та насолоджується інтимністю Бога? Вона осягнула те, чого так гаряче прагнула: вона допущена в дім Бога і «перебуває» з ним:

Люблю, о Господи, оселю твого дому,
місце перебування твоєї слави. *(Пс. XXVI, 8).*

Цей дім став для неї рідним й у ньому вона почувається свобідно, невимушено:

Бо милість твоя перед очима в мене
і я ходжу по твоїй правді. *(Пс. XXVI, 3).*

І тепер душа вже з власного досвіду може сказати:

Прийдіть, послухайте, усі, що боїтеся Бога;
я розповім, що він душі моїй учинив.
До нього я візвав устами
і звеличав його моїм язиком. *(Пс. LXVI, 16—17).*

А що очищеним стало ціле «єство», душа до найдальших глибин і найбільш скритих закутків, тож ціле єство дістає від Бога життя і завершеність. Тріюмф, мир (Порівн. Євр. IV, 1—13), довір'я, радість, насолода — ось вислови, що тиснуться на уста Богом надхнених авторів, які після болючих очищень остаточно таки причалили до берегів божеської щасливости. І те щастя таке безмежне, що вони не можуть приховати його у своїх душах тільки виключно для себе. Тому їхній братерський голос звертається до тих, які ще терплять під Божими допустами, та заохочують їх до витривалости і довір'я та надії. Ох! Якби вони знали, як щедро будуть незабаром винагороджені за ці муки, то ні трохи не боялися б тих терпінь, допустів:

Благословлю Господа повсякчасно,
завжди хвала його в устах у мене.
Душа моя нехай Господом хвалиться;
нехай покірні чуютъ те й веселяться.
Величайте Господа зо мною,
і вознесімо ім'я його вкупі.
Я шукав Господа, і він почув мене;
і звільнив мене від усіх моїх страхів.
Гляньте на нього і розвеселіться,
лице ваше нехай не соромиться.
Ось візвав нещасний і Господь почув,
і врятував його від усіх його нещастъ.
Ангел Господній стоїтъ на варті
навкруг тих, що його боятъся і їх визволяє.
Спробуйте і подивіться, який добрий Господь.
Щасливий, хто до нього прибігає.
. . . бо нема нестачі в тих, що його боятъся . . .
Близький Господь до тих, у кого зболіле серце;
прибитих духом він спасає.
Багато в праведника терпінь,
але з усіх них Господь його рятує.
Він усі його кості зберігає,
ані одна з них не зламаетъся. *(Пс. XXXIV, 1—10, 19—21).*

Душа псалмопівця дає нам щодо цієї інтимности з Богом ще й інше свідчення, незвичайно миле і зворушливе. В ньому відчувається немов голос улюбленої, яка віддає себе в руки того, про якого впевнена, що має його беззастережне довір'я і любов. Голос чудової ніжности. Душа ще добре пам'ятає ці болючі хвилини,

що їх Бог допустив на неї, щоб її очистити, але вона вже переборола свій страх. Тепер же з беззастережним довір'ям і повністю віддається в руки Бога.[121] Увійшовши в Божу інтимність, відтепер душа дає провадити себе свому Провідникові всюди там, де він тільки схоче провадити її.

Господь — мій пастир: Нічого мені не бракуватиме.
На буйних пасовиськах він дає мені спочивати;
веде мене на свіжі води.
Він оживляє мою душу,
веде мене по стежках правих
імени ради свого.
Навіть коли б ходив я долиною тем'яви, —
я не боюся лиха, бо ти зо мною.
Жезло твоє і палиця твоя —
вони дають мені підпору.
Ти готуєш стіл для мене
перед моїми противниками;
ти голову мою помазав миром,
переливається мій келих.
Лише доброта і милість супроводитимуть мене
усі дні життя мого,
і житиму в домі Господнім
по віки вічні. *(Пс. XXIII).*

---

[121] Св. Йоан скаже, що саме в цьому полягає звершена любов. (Порівн. 1 Йо. IV, 17—19).

ЗЛУКА

Чи треба підкреслювати, що злука стоїть вище інтимности, навіть тієї найсердечнішої інтимности, та як дуже перевищує її? Бо ж для душі зазнавати інтимности не є те саме, що злучитися з Богом. Ця злука робить душу не другом Бога, ні навіть обручницею Обручника, а подругою Бога.

Хоч та злука не може здійснитися перед закінченням очищень, але «в зародку» вона вже у перших очистительних терпіннях і допустах. Вже від початків очищення Бог, «відвідуючи» душу, яку уподобав собі і вибрав, приготовляє її до злуки. Старий Заповіт потверджує це та дає нам на те докази.

Бог так дуже прагне злучитися якнайскоріше зі своїм створінням — душею, що, розбудивши її до любови, допомагає їй перейти крізь усі труднощі та не дасть їй скоріше зупинитися, але аж тоді, коли вона зможе спочити у Нього на Його лоні.

Щоб приготовити душу і дати їй зрозуміти, що така злука вимагає «великих очищень», чи не найкращий спосіб вказати їй на факт, що вже на площині чисто людській справді глибоку та багату в благодаті злуку осягається лише ціною великих зусиль і довгих приготувань. Так було, наприклад, з Яковом, що мусів працювати сім років, а потім знову сім років, щоб дістати Рахилю за жінку. Молодий Товія не осягає бажаної злуки, як лише після немало перешкод й очистительних допустів. Багато жінок Старого Заповіту могли мати дітей, плід їхньої злуки, щойно після довгого очікування і чимало сліз.

Без сумніву, ці приклади слабі і недостатні, щоб повністю зобразити злуку душі з Богом і ці великі жертви, на які душа мусить піти, щоб осягнути цю злуку. Але такі образи і приклади, що мають помалу скеровувати уми до зрозуміння духових реальностей не є рідкісні в Старому Заповіті. Наприклад, Пісня пісень, покористовуючись почуваннями і любов'ю чисто-людськими, відкриває найглибші таємниці Божої любови.

Зрештою вчення Біблії на цьому не задержується, бо сама історія заключення Заповіту ще ясніше й виразніше підкреслює необхідність очищення. Жадному ізраїльтянинові не міг не бути добре знаним факт, що всі ці, що були покликані заключити чи закріпити і поглибити Заповіт, цю злуку Бога з Ізраїлем, своєю обручницею, усі вони були глибоко досвідчені й очищені. Найперше Ной, опісля Авраам. Що більше! «Історія» Авраама так тісно зв'язана з історією Заповіту, що поступування Авраама і його доля мають так великий вплив на долю і майбутнє всього Ізраїля, що очищення, якими позначене ціле життя цього великого патріярха, діяли одночасно для злуки всього Ізраїля з Богом.

Очищення теж не будуть менше потрібними, щоб утвердити й обновити Заповіт, як це показує історія Якова й Йосифа. Важкі допусти на Мойсея стануть нам ясними і зрозумілими, коли візьмемо під увагу факт, що це саме він мав виконати обітниці Заповіту. Його очищення мають подвійну ціль — інтимну злуку його душі з Богом і Заповіт, злуку Ізраїля з його Господом — Ягве. Досить послухати його закликів до народу, щоб пізнати, до якої міри для нього ці дві реальності були тісно взаємно пов'язані.

Це слово дуже близько до тебе, воно в тебе на устах і у твоєму серці, щоб його виконувати. *(Втор. XXX, 14).*

Господь знову радітиме тобою, даючи тобі добро... якщо повернешся до Господа, Бога твого, всім твоїм серцем, усією душею твоєю... Вибирай життя, щоб жити на світі тобі і твоєму потомству, любивши Господа, Бога твого, слухаючи його голосу та прихилившись до нього; в тому бо полягає твоє життя. *(Втор. XXX, 9—10; 19—20).*

Мойсей ніколи не міг би так висловлюватись, ні так невтомно змагати до закріплення Заповіту, якщо він не був би в інтимній злуці з Богом та так не терпів би, як для одної, так і для другої злуки. Саме це терпіння зробило з нього одного з тих людей, що мали найбільше зрозуміння і найглибший досвід у «Божих справах» (Порівн. Вих. XXXIII, 18; XXXIV, 9). І так всюди, чи йдеться про подружжя і плодючість у розумінні природнім, чи про Заповіт Бога зі своїм народом, завжди така злука вимагає очищень і випробувань-допустів.

Отже не важко передбачити і зробити висновок, що найбільш інтимна та найвища злука, ця, що її Бог хоче здійснити з душею,

мусить довершуватися серед дуже тяжких терпінь, таких, що мають велику очистительну силу, заслуги і вагу. І так усі ці духові скарби і реальності, що так обильно і рясно процвітатимуть в Новому Заповіті, мають свої об'яви теж у Старому Заповіті: Але вони тут щойно у започаткуванні і немов у зародку. Треба вміти відкрити їх та зрозуміти їхнє значення. Бо до речі, значення актів людей Старого Заповіту і тих подій, з якими вони пов'язані, не є обмежені виключно до того часу, в якому жили і діяли. Післанництво тих людей буде продовжуватись аж до кінця віків.[122] Чи ж св. Павло, згадуючи Сару і Агару, не підкреслює, що «оті дві жінки — то два завіти» (Гл. IV, 24). Два Заповіти! Саме це спонукує нас та заохочує дошукуватись у біблійних оповістях тих високих духових цінностей.

Можемо сміло припускати, що у цих Богом надхнених текстах Бог хотів дати нам обильний корм для нашого духового життя, а наша св. Церква завжди заохочувала нас, щоб користати з нього.

* * *

Розважаючи на попередніх сторінках про любов Обручника до своєї обручниці, ми були запізналися з Піснею пісень, поемою про містичну любов. Але ця поема не єдина, що оспівує злуку душі з Богом, бо теж і Книга Рути заторкує цю тему.

Багата в алегорії і глибокі духовні поучення, ця коротка, але чудова оповість оспівує не лише очистительні допусти і випробування, що приготовляють до злуки з Богом, але теж описує і дорогу, що веде до тієї злуки. І без сумніву, буде корисним; розглянути трохи основніше цю прегарну тему Книги Рути.

Втікаючи від голоду, що тоді панував у Юдеї, Ноема покидає свій край та йде в Моав-край, де по смерти свого мужа мусить дбати про виховання своїх двох синів. Вони оба одружуються з моавітянками, але скоро потім оба вмирають. Тоді Ноема ріша-

---

[122] Св. Петро скаже: «Про це спасіння розвідували й досліджували пророки, що про вашу благодать пророкували. Вони досліджували, на котрий і який час вказував Дух Христа, що був у них, який свідчив наперед про Христові страсті та ту велику славу, яка по них мала настати» (1 Пт. I, 10—11).

ється повернутись у свій рідний край. Вона радить обом своїм невісткам, також вдовам, як вона сама, повернутись до своїх родин. Напевно бо там зможуть вони вдруге влаштувати своє родинне життя, так передчасно розбите. А вона сама, Ноема, повернеться у свою рідну Юдею. «Вертайтесь, мої доні; навіщо вам іти зо мною?» (Рут, І, 11). Одна невістка дається переконати, але друга, що називається Рута, зрікається тих привабливих людських надій і користей, які може їй дати життя, не хоче розлучитися з Ноемою, але бажає іти разом з нею:

Не силуй мене покидати тебе й не йти за тобою: куди бо підеш, туди й я, і де житимеш ти, там і я; твій народ буде моїм народом, і твій Бог моїм Богом. Де ти помреш, там і я помру, і там буду похавана. *(Рут, І, 16—17).*

І так обі разом приходять у край Ноеми, в Вифлеєм (Рут, І, 19):

І прибули вони у Вифлеєм, саме на початку ячмінних жнив. *(Рут, І, 22).*

Обі жінки опинилися без жадних засобів до прожиття. Тому Рута пішла збирати колоски на поле Вооза, багатого родича Ноеми. Вооз звернув увагу на цю молоду незнайому жінку, яка поводилась дуже скромно та трималась осторонь інших і, розвідавшись про неї, поводився супроти неї дуже ласкаво.

Слухай лишень небого! Не ходи збирати колоски на інше поле й не переходь звідси; зостанься тут з моїми дівчатами... А як захочеш пити, то підеш до глеків та й нап'єшся, що зачерпнуть наймити... Мені повідано про все, що ти вчинила для твоєї свекрухи після смерти твого чоловіка: як ти покинула твого батька й твою матір і твою батьківщину, і прийшла до народу, якого раніш не знала. Нехай Господь тобі винагородить за твій вчинок! І нехаї буде тобі нагорода повна від Господа, Бога Ізраїля, під захист крил якого ти схоронилась. *(Рут, ІІ, 8—12).*

А Рута відповіла:

Коли б я могла знайти ласку в тебе, мій пане! Бо ти мене потішив і промовив до серця твоєї рабині, хоч я й не варта ні однієй з твоїх слугинь. *(Рут, ІІ, 13).*

І ось, Рута збирає колоски на полі Вооза аж до закінчення ячмінних і пшеничних жнив. А коли ж Ноема довідалась про доброту Вооза і його зацікавленість молодою вдовою та, пригадавши собі, що він має щодо Рути першенство «права викупу», почала вирощувати надії і каже до своєї невістки:

Доню моя! Чи не пошукати б тобі пристановища, щоб жилось тобі добре? *(Рут, III, 1).*

Далі Ноема порадила Руті, як вона мала б поступати у цьому ділі. Ввечері слідуючого дня прийшов Вооз на тік, де малось «віяти» ячмінь, та ляг спати на снопах побіч току. Прийшла і Рута туди і вчинила все так, як порадила свекруха.

Підійшла тихенько, коли Вооз спав, відкрила його ноги та й лягла там. Опівночі прокинувся чоловік, озирнувсь навколо та й побачив, що біля стіп його лежить якась жінка. І спитав її: «Ти хто?» Вона ж відповіла: «Я Рута, твоя слугиня; простягни полу твоєї одежі над твоєю слугинею, бо ти — родич». Вооз сказав: «Благословенна будь, моя доню, Господом! Оцей останній твій вияв відданости ще кращий, ніж перший, бо не пішла ти слідом за хлопцями, чи то бідними, чи багатими. Тож, моя доню, не бійся: я вчиню для тебе все, що мені скажеш, бо всі люди в місті знають, що ти чесна жінка. Воно й правда, що я родич... Переночуй цю ніч тут; а вранці, коли він тебе прийме як родич, то добре, нехай приймає; а коли не схоче прийняти, то я прийму тебе, як жив Господь! А тепер спочивай до ранку». *(Рут, III, 7—13).*

Другого дня Вооз у присутності народу і старшин, що зібралися при брамі міста, виконав закон викупу щодо молодої вдови Рути і сказав:

«Нині ви свідки, що я викуповую в Ноеми все, що було в Елімелеха й усе, що належало Кілонові й Махлонові. Та й Руту, моавитянку... І ввесь народ, що був у брамі разом зі старшими сказали: «Ми тому свідки!»... І взяв Вооз Руту й вона стала йому за жінку... *(Рут, IV, 9, 11, 13).*

В чарівності і зворушливій щирості та простодушності біблійної оповісти пробивається не лише мета, до якої змагає очищена душа, але теж і дорога, якою вона має іти, щоб осягнути цю мету. Злука Вооза і Рути набирає справжньої вартости і

здійснюється щойно після попереджуючих її довгих та болючих допустах.

Життя Рути було важке й тверде: терпіння, чужина і самітність формували її душу. Те гірке її життя є очищенням, про що ми вже згадували, а серце тієї, що вважала себе «неварта однієї з слугинь» (Рут, II, 13), завжди і всюди оказувалося вірне, лагідне й покірне.

Протягом цих допустів вона завжди вибирала Бога, завжди йому віддавала перевагу, в усьому покладалась лише на нього. Та хоч як болючими були ці очищення, все ж таки вони є мало значними в порівнянні з цією великою нагородою, що увінчує їх. Злука з Воозом, чоловіком багатим, правим і добрим, і те, що він так великодушно виконує закон про викуп, можна б порівняти навіть зі Спасителем, з його безконечним й даром даним милосердям.

Ви продані були нізащо і будете викуплені не за гроші.

(Іс. LII, 3).

Якщо душа могла почувати бажання інтимности з Богом, то однак вона ніяк не може ні відчувати, ні передбачати цього, що саме Бог у своїй безмежній щедрості схоче їй дати в цій злуці з любови і в любові. Св. Іван від Хреста, у своїй «Молитва душі, яка горить любов'ю», прегарно схоплює цю біблійну оповість:

«О! Як солодка мені твоя присутність, ти найвище Добро моє! Тихенько підійду до тебе і відкрию ноги твої, щоб ти схотів злучитись зі мною подружж'ям. І я відмовлюся від усякої радости аж до тієї хвилини, поки не зазнаю щастя у твоїх обіймах».

СВЯТІСТЬ І БОЖИЙ ПЛЯН

Ми бачили, що злука з Богом — це зібраний овоч при кінці очищень. Але ця злука має приносити ще й дальші плоди: «Хто перебуває в мені... той плід приносить щедро», каже Христос. І опісля додає: «Кожну в мені гілку, яка зроджує плід... Отець мій очищує, щоб ще більше плоду давала» (Йо. XV, 2).

Чи ж не треба розуміти це так, що навіть тоді, коли ця злука довершена, очищення дальше потрібні та корисні для душі? Злука бо з Богом має проявлятися теж багатством добрих діл.[123] Щоб зробити добре діло, треба перемогти немало перешкод. Також життя з любови і в любові вимагає безперервного удосконалювання себе самого. Очищення посилюють й удосконалюють любов.

Тож очищена, щоб дійти до злуки з Богом, очищувана, щоб твердо оставати в цій злуці, очищувана у виконуванні й через виконування діл любови душа доходить до святости. Біблія показує нам чимало душ, які осягнули ту святість. Здається, що в жадній іншій душі вона не оказується такою чистою і ясною, як у Товита. Його душа так глибоко пройнята духом Божим, так широко відкрита на діяння Божих ласк, що недостатньо назвати його «праведником». Йому краще й вповні прислуговував би вислів «святець». Глибоко побожний, по-геройськи милосердний, Товит доходить до цієї справжньої святости не інакше, як після безчисленних допустів і лише дорогою терпіння. На особі Товита й у цілому його житті справджується правда, яку так часто повторює Св. Писання:

Бо золоту проба — вогонь, а бездоганному — горно приниження. *(Сир. II, 5).*

---

[123] «Віра, чинна любов'ю» (Гл. V, 6).

Душі праведних в руці Божій... Бог їх досвідчив і знайшов їх достойними себе. Він випробував їх, як золото в горнилі, і прийняв їх, як жертву всепалення. *(Муд. III, 1, 5—6).*

Як горно срібло, а вогонь золото, так Господь випробовує серце. *(Прип. XVII, 3).*

Допусти й очищення допровадили Товита до такої святости, що Біблія ставить його за приклад. Богом надхнений автор найперше змальовує образ його високих і шляхетних чеснот:

Я, Товит, ходив дорогами правди й справедливости всі дні мого життя й чинив багато милостині моїм братам і народові, що були забрані разом зо мною у полон в країну асирійську, в Ніневію. Коли я був у моїм краю, на землі Ізраїльській... усі приносили жертви бичкові... Єдиний я ходив часто в Єрусалим на свята, як то було приписано... Ходив ото я в Єрусалим поспішно з первоплодами та з десятинами від скоту... Ставши дорослим, узяв я собі жінку Анну з нашого роду і мав від неї сина Товію. Коли ж забрали мене в полон до Ніневії, усі... їли поганські страви. Та я берігся їсти їх... За днів Салманассара я робив багато милостині братам зо свого роду; хліб мій давав я голодним, одежу мою нагим... Ховав я також тих, що їх убив Санхериб, коли втікаючи відступав з Юдеї... А вбив він у своїм гніві багато синів ізраїльських; тіла їх я викрадав і ховав.

(Тов. I, уривки).

Але ось на Товита спадає допуст, що ще більше скріплює й ушляхетнює його чесноти:

Тоді хтось із Ніневії пішов до царя й доніс на мене, що я ховав їх... Коли ж я довідався, що цар знає про мене й шукає, щоб мене вбити, злякався я й утік. Усе моє майно було розграбовано... *(Тов. I, 19—20).*

По смерти царя Санхериба Товит відзискує свої матеріяльні добра. Він міг би вже спокійно проживати, але ось донесено йому, що на вулиці лежить якась убита «дитина Ізраїля»:

Схопився я на рівні ноги, залишив обід і, перед тим як почати їсти, забрав його з майдану й поклав у хатинці, щоб поховати його, як зайде сонце. *(Тов. II, 4).*

Але і тут, подібно як в Іова, ця геройська чеснота знаходить у людей не признання і приклад, гідний до наслідування, а нерозуміння і догани:

Сусіди мої глузували й говорили: «Він таки не боїться! Все бо шукали його, щоб убити за те, та він утік, і ось знову ховає мертвих!» *(Тов. II, 8—9).*

А Бог, немов у відповідь і як нагороду, за цю глибоку любов і неустрашиму вірність дає йому ще болючіший допуст: однієї ночі, коли він вертає до дому змучений похоронюванням своїх братів-ізраїльтян:

Тієї ж самої ночі, обмившись, увійшов я на своє обійстя й ліг коло надвірного муру, лице ж моє було відкрите з-за спеки. Не знав я, що зверху надо мною було ластів'яче гніздо, — і їхній гній, ще теплий, впав мені на очі і навів більма.

(Тов. II, 9—10).

Товит від своєї молодости боявся Бога, ревно зберігав його заповіді та ніколи не ремствував на нього, а завжди оставав непохитний у вірності й відданні Богові. Коли ж приятелі Товита дорікають йому та глузують з його поступування і тих усіх його добрих діл, які він робить, і за які Бог у винагороду дав йому сліпоту, Товит має одну відповідь:

Ти — справедливий, Господи, й усі твої діла — справедливі!.. І нині численні твої суди — правдиві. *(Тов. III, 2, 5).*

А коли й жінка його злісно докоряє йому за цю його відданість і вірність Богові, Товит, зідхнувши, заплакав та, ридаючи, почав цю свою чудову молитву (Тов. III, 1—6), яку кінчить такими словами:

Отож і нині роби зо мною, як тобі завгодно; вели забрати мою душу, щоб я із поверхні землі зникнув... бо ліпше мені вмерти, ніж дивитись на ті великі злидні життя мого.

(Тов. III, 6).

Однак Бог без сумніву тому, щоб піднести його до ще вищих чеснот, залишає його при житті. І Товит переносить усі ці допусти з так великою терпеливістю і вірністю Богові, що це вже дає чудові плоди. Сліпий, умираючий «повільною смертю», опущений всіма своїми приятелями, а при тому і сам Бог за його вірність «платить» йому немилосердною суворістю. Але ця нещасна лю-

дина має на устах завжди тільки слова лагідности, спокою і ніжности. Він осягає найвищу мудрість — спокій та рівновагу духа і вже живе в любові і з любови.

Коли Товит передчував, що скоро вже помре, прикликав він свого сина Товію, і коли той прибув, сказав до нього: «... Шануй рідну матір, не покидай її ніколи поки життя твого... У всі свої дні, дитино, згадуй про Господа, щоб не захотілось тобі згрішити й переступати заповіді його... Не відвертай свого лиця від жодного бідного... Милостиню роби відповідно до того, що маєш; коли в тебе є достатків багато, роби з них, а коли мало маєш, то не бійся й з того дати... Бережись, моя дитино, всякої розпусти... Люби твоїх братів і не погорджуй у своїм серці... бо в гордощах — руїна й неладу багато... Не роби іншим того, що тобі не любе... Зо свого хліба дай голодному, а з одежі — нагим... У кожного розумного шукай поради... Увесь час благослови Господа Бога. Проси в нього, щоб твої дороги були прості».

(Тов. IV, 1—20).

*
* *

Здавалося б може, що зі святістю очищення осягнули вже свою мету. Виглядало б може, що на тому вже можна б закінчити. Та однак святість є лише тому завершенням стремління людини, що вона дає можливість та допомагає, щоб Божі пляни вповні здійснилися. Святість вимагає, щоб людина відмовилася від усіх своїх особистих поглядів, хоч якими високими вони не були б і все своє життя, себе самого, «своє я» передала Божим плянам. Без сумніву, таке цілковите підпорядкування Богові і включення себе в Його волю та пляни, краще ніж усе інше виявляє панівний Божий вплив та віддає славу Богові. І це теж Старому Заповітові не є незнане. Бо саме це є мета, до якої він прямує і Богом надхнені тексти вказують на таке наставлення душі, як на завершення її підйому.

Таким актом беззастережного віддання себе Богові, душа гідно відповідає на бажання Бога і на діяння Його ласк. І тому душа лише тоді справді очищена, коли зможе відповісти Богові таким актом.

Бо й дійсно, чи не тоді лише душа є справді й повністю очищена, коли виречеться самої себе і віддасть себе Богові? Від тоді ніщо «особисте і власне» не задержує її, ні не непокоїть. В кожній хвилині й у всьому вона ясно бачить волю Божу та включає себе в пляни Божі. Від еґоїзму аж до святости, тобто від перших кроків підйому душі аж до осягнення мети, поступ продовжується по безперервній лінії, але в міру того, чим більше душа відрікається самої себе, тим певніше й ясніше включається в наміри і пляни Бога. Авраам, Мойсей, Ісая, Єремія, автор Книги Іова і багато, багато інших поступали саме цією дорогою. Ми бачили, як вони стають на службу Бога ціною безчисленних жертв і болючих очищень, залишаючи свої дочасні добра, покидаючи рідну землю і устійнений спосіб життя, вирікаючись своїх особистих поглядів і справ. Це самовиречення впроваджує їх щораз дальше і глибше в Божі пляни та зроджує в їхніх душах багаті й обильні плоди. Всупереч усім «зовнішнім оманам» Книга Іова дає нам незвичайно цінні виявлення. Вона дає нам образ тих справжніх духових користей і цінностей, які через очищення осягнув її герой.

*
* *

З подиву гідною терпеливістю Іов переносить цей суворий спосіб Божого «поступування» і не противився тому ні словом, ні думкою. Очевидно, ця його беззастережна відданість Богові і геройська вірність вкоротці буде щедро винагороджена.

Хоч впродовж усієї Книги Іов оказується праведником, то все ж таки «чогось» не достає йому. Він бо цікавиться лише своїми особистими справами, тривожиться тільки своїми особистими проблемами, словом, він неспроможний «вийти» з них, «вийти зі свойого загумінку» і піднятися вище.

Та це лише так спочатку, бо вже при кінці Книги «настрій» засадничо зміняється. Можливо, що він сам несвідомий цього, що під діянням очищень душа його «вмирає» для себе самої, а перероджується до нових високих надприродних реальностей. Досі Іов мав лише одне на думці: Бог карає його, розправляється з ним суворо і немилосердно і поза тим він не бачить нічого іншого. Відтепер Бог дає йому погляд проникливости і широкого та глибокого вдумування «в суть справи». Псалмопівець сказав:

У твоїм світлі побачимо світло. *(Пс. XXXVI, 10).*

У цьому Божому світлі Іов відкриває існування Божого пляну, що вищий та благодатніший за все створене. Він зрозумів, що перед тим пляном усе інше мусить усунутись на бік і замовкнути.

Ці всі допусти мали на цілі відкрити Іовові «царську таємницю», поставити його перед Божим пляном і включити його у той плян. І чи не було потрібним, щоб Бог раніше вчинив душу Іова достатньо «своєю власністю», щоб надалі могти використовувати її для своїх задумів і планів — багато ширших і вищих ніж осягнення особистої звершености? Зрештою доля й історія Іова — це ніщо інше, і введення до цієї Книги попереджує нас про те, як «розіграв» між Богом а Сатаною. Але Бог не допустить до цього, щоб пекло опанувало Іова і стосовно цього він окаже свою справедливість й милосердя, а щодо іншого Іов може поступати по своїй волі. Бог, впевнений щодо любови й безкорисливости свого слуги, послужиться ним відповідно до своїх планів та для збільшення своєї слави.

Давши вперед пізнати Іовові, що все з ділянки знання, як і все, що стосується любови і мудрости, перевищує його розуміння, Бог виявляє йому й опісля дає пізнати, що людина все ж таки може бути допущена до співробітництва в Його безконечних планах.

Це єдина відповідь Бога на всі запити Іова. На кожний запит Іова щодо його «особистої справи», щодо зусиль, на які він спромігся і, як здавалося б, вони таки заслуговують на нагороду, Бог не лише не дає йому жадної відповіді, але й докорятиме Іову за те, що він обмежується тільки до своїх «особистих справ» і «замикається» лише у цьому «своєму обмеженому світі».

Хто то такий затемнює мої задуми нерозважливими словами?
(Іов, XXXVIII, 2).

Господь дасть Іову пізнати і зрозуміти такі «речі», в яких він знайде справжню насолоду і щастя, «речі», про які Іов навіть і не додумується! Від цієї хвилини все зміняється і поема набирає незвичайно широкого обсягу та глибоких думок. Яке питання ця Книга не заторкувала б — (а чи ж не відчувається, що Богом надхнений автор немов придавлений тим багатством образів й думок, що йому накидаються?) — завжди і всюди ясно пробивається одна і та сама провідна думка — визволення і відмов-

лення від усього, що «низьке особисте», та заохота, «підніматися щораз вище й вище». Бог змушує серце Іова «міряти всі речі Божою мірою» й остаточно поринути, «згубитися» в більшому і глибшому серці ніж воно само та в безграничній славі і величі Бога-Творця забути про себе. Ось чому Іов почуває себе так дуже вбогим, нужденним, негідним того Божого поклику:

Як я був легковажним, що тобі відкажу? Я краще покладу собі на уста руку. Раз говорив я, та більше не повторю; двічі, та більше вже не буду. *(Іов, XL, 4—5).*

Наївненькі описи і згадка про неймовірних звірів, про які читаємо у гл. 38—41 Книги Іова, ще сильніше увидатнюють, як малого значення ці всі роз'яснення, про які Іов прохає Бога. І тут ми перед одним з тих «хитрощів і викрутів», якими звичайно послуговується Старий Заповіт тоді, коли хоче затаїти те, чого не хоче або не може сказати про Божі таємниці. Це ніяк не впроваджує Іова в блуд і замішання, бо він вже «бачить інші речі».

Тепер уже Бог стукає не до «дверей його уяви», а до «дверей його серця і душі». Бог поводиться з ним по-приятельськи, а прохання приятеля не вдоволяється самими гарними словами. Ось чому тепер наступає Божа мовчанка.

Бог мовчить. Але саме цією мовчанкою Бога насичується душа Іова. У ній вона пізнає своє незнання й її гаряче бажання заспокоюється. Серце Іова заспокоює свою спрагу вже впрост у серці Бога. Остаточно очищена від «особистої власности», від своєї вузької обмеженості, своєї «кріпости окопів, душа стається здатна і наставлена до «вічних речей». Хоч Іов лежить ще далі тут на землі в поросі й попелі, але зір його душі сягає небес. Злучений з Богом, відтепер він «бачить Бога і бачить Божими очима та в Бозі».

Знаю, що ти все можеш; усе, що задумаєш, зробити спроможен. Я чув лиш те, що говориться про тебе, але тепер на власні очі тебе виджу! *(Іов, XLII, 2, 5).*

Ці всі жахливі терпіння й очищуючі допусти відкрили очі Іовові і він пізнав, що понад його особистою справою здіймається Божий плян, який безконечно важливіший за його особисті справи. Це «відкриття» так великого значення для Іова, що воно дає напрям і керує розвитком його духового життя. Без цього

«відкриття» воно ніяк не могло б дійти до справжньої дозрілости і повного розквіту.

З хвилиною, коли луша очищена і просвічена небесними ласками пізнає, що її злука з Богом і особиста звершеність не лише не є осягненням мети, але що має віддатися і підчинитися Божим плянам, вона немов примушена перевищити саму себе. У цьому саме полягає таємниця совершенного життя.

Чи не є природним нахилом людини нагинати до себе все не лише з ділянки матеріяльної, але теж і з духової, розглядати зі своєї точки зору та улаштовувати відповідно до своїх користей? І навпаки, чи це, що душа «перевищує себе», вирікається себе самої і цілковито забуває про себе, чи це не є доказом, що Бог опанував її всеціло? Це «перевернення тяжіння», це «завдання смерти самій собі», це добровільне включення створіння у плян Бога, Творця свого, — це безперечні і найясніші ознаки Божого діяння.

Як можливим є включення душі в плян Бога — це тайна, про яку св. Павло скаже, що «від віків захована була в Бозі, бо не була відкрита синам людським у минулих поколіннях» (Еф. III, 9, 5). Як це був можливий той плян, «що його Бог ухвалив у Христі Ісусі, Господі нашім» (Еф. III, 11). Якже люди Старого Заповіту могли знати про нього? Поняття євреїв про Царство Боже, як шось таке, що буде виключно тільки їхньою власністю, чи теж не утруднювало пізнання Божого пляну і то у справжніх його «розмірах» і величі?

Без сумніву, що ні праведні, ні навіть святці Старого Заповіту не мали повного світла, але через ожидання Месії вони вже були спрямовані на дорогу справжнього пізнання. Ця сутня духова реальність керувала їх діями і цілим життям. Очевидно, що їхнє розуміння Царства Божого було недосконале, але проте вони вже трудилися для приходу цього Царства. Хоч плян Божий був для них переважно незнаний, таємницею, але вони вже всеціло були віддані на його службу. Отож вони, хоч невиразно, а можливо навіть несвідомо, все ж таки успішно приготовляли дорогу для здійснення того величного Божого пляну, який Бог передбачив на початку віків і який був на дорозі до здійснення від часу створення світу.

Праведники, а таких немало у Старому Заповіті, дійшовши до того місця підйому, де виречення самого себе і своїх особистих справ є немов обов'язковим, коли вони перестають зважати на ці всі терпіння, допусти переслідування і т. п., що їх вони пере-

носять з радістю для тієї справи Божої, якій вони беззастережно віддалися, — усе те свідчить, що вони осягнули вершини духового життя. Ми можемо бачити, що та сама дорога допровадила їх теж і до повного розквіту цього духового життя.

Сотворена на подобу Бога і для Бога, але уформована з землі та на якийсь час укорінена в ній, щоб трудитися і принести плоди, людина може осягнути тут на землі повний розквіт одержаних дарів тільки тоді, коли безперервно буде у зв'язку з остаточною, призначеною їй метою та цілковито віддасть себе для зреалізування відвічного Божого пляну. Тож людина лише тоді зможе зазнати духової радости і дійти до духової звершености, коли дасть змогу широко розвинутися двом основним прагненням і нахилам своєї природи та зуміє злучити їх в одно. Ці два прагнення-нахили — це служба Богові і звеличування Його. Вони не лише нерозлучні одне від одного, а й є справжнім пульсом життя людини.

Через перше, службу Богові, людина намагається віднайти «своє місце» та сповнити своє завдання, призначене їй у цьому величному Божому пляні, а через друге, що є ніщо інше як теж служба Богові і то найвища служба, людина старається вдержати себе постійно перед Богом і звеличувати Його щораз краще і все більше і більше люблячим серцем. Станути на службу Божого пляну і звеличувати Бога — це подвійний «ритм» і «биття пульсу душі», яка твердо встановилася в Бозі. Це, так би мовити, кінцеве слово Старого Заповіту, це те, що він найкраще завершив, найцінніше, що він має запропонувати душі, що найбільш спроможне запевнити душі повний розквіт, радість і повноту життя. Зрештою не може бути іншого «ритму духового життя», як тільки цей. Чи ж не запримічуємо тут цього подвійного «ритму і напряму», що оживляє «Отче наш», цю молитву Господню, молитву совершенну? «Да святиться імя твоє, да прийдет царствіє твоє».

Тепер послухаймо, як б'ється цей ритм у серцях тих праведників Старого Заповіту, які пізнали його і жили ним.

ЖИТТЯ ДУШІ, ЩО УСТАЛИЛАСЯ В БОЗІ

ЖИТТЯ ДУШІ, ЩО УСТАЛИЛАСЯ В БОЗІ

Ось вже день добігає кінця і плугатар закінчує свою важку працю. Та заки він відійде додому, затримується ще на хвилинку і ще раз споглядає на те поле, на якому працював цілу днину. Його погляд обіймає розлогі, запашні поля, які він так любить і на яких так важко працював. Але вже помалу западає вечір, усе тихне і йде на заслужений спочинок. Настає глибока тиша Ось з землі знімається якийсь дивний голос, відгомін. Плугатар добре розуміє той голос, включається та вживається в нього.

І теж нам тепер після того, як так довго розглядали сторінки Біблії, треба «пристанути» і зосередитися, щоб схопити ту чудову, сутню гармонію, що пливе зі Святого Писання. Вслухаймось у цей ритм, яким б'ються серця праведників Старого Заповіту. Однаково, чи вони йшли дорогою віри, мудрости чи дорогою очищень, їхні серця зливаються в одне. Всі вони прагнуть служити Богові та звеличувати Його. Цей подвійний нахил служіння Богові і звеличування Його є не лише секретом їхнього духового розквіту і радости душі; це теж той неоціненний найбільший скарб, що його вони нам передали.

СЛУЖБА БОГОВІ

Ось я, пошли мене! *(Іс. VI, 8).*

Коли душа зрозуміла, що понад нею є якийсь величний Божий плян, який Бог хоче здійснити, та що вона сама є складова частина того пляну, клітина цього тіла, цеголка тієї чудової будівлі, то вона вже прагне стати на службу цього пляну і причинитися для його здійснення. З тією хвилиною вона вже не може ходити, куди сама хотіла б (порівн. Йо. XXI, 18). Відтепер вона мусить дати провадити себе і керувати собою. Вона вже більше не розпоряджається собою, бо віддала своє життя в Божі руки. Без сумніву вона зазнає немало допустів та мусітиме піднятися до найвищого самозречення, але зазнає теж і невимовної радости з цього, що станула на службу такої величної «справи», яка підніматиме душу все вище і вище.

Це переживали всі ці душі Старого Заповіту, які злучилися з Богом й усталились у Ньому. Ось найперше душі віри. Без сумніву, щоб віра потягнула того, хто її посідає, давати свідчення цілим своїм життям на користь того, в кого він вірує, ця віра мусить бути «жива».

«Праведний з віри своєї буде жити» (Ав. II, 4), — тобто ця віра є джерелом його духового життя. Старий Заповіт виявляє нам теж, що праведний житиме і «для своєї віри». З хвилиною, коли людина допущена до інтимности з Богом живим, коли пізнала зв'язок приналежности і залежности, який з'єднує її з Богом, та з хвилиною, коли світло віри виявило їй, що той Бог — це її Творець, Господь і Батько; що Він — Всевишній, Всемогутній і Всемилостивий, то те саме світло віри теж і вказує людині, як вона має поступати супроти Бога.

Що ж іншого має зробити людина, як не відречися всього і себе самої та віддатися службі тому своєму Богові? Саме так вчи-

нили патріярхи. Немає бо ні одного з них, у якого життя з віри не стало б беззастережним послухом і служінням Богові. Вони всі називають себе «слугами» Господніми і це виявляють своїми ділами й поступуванням.[124] Вони всі свідомі того, що є покликані Богом, щоб сповнити Його волю і трудитися для цього величного Божого пляну, з якого все ж таки «щось» було їм відкрите і завірене.

Ми «бачили», що Заповіт був заключений вже з самого початку «Буття» та що він був виявом Божої волі і часткою того пляну, що його Христос мав завершити. Як тільки світло віри просвітить глибінь душі і ледве ця душа віддасть себе Богові, завжди Він вже посилає її до праці у свому винограднику та приймає на свою службу. Бог ніяк не хоче, щоб душа була недіяльна. Відкриваючись душі, Бог негайно дає їй пізнати її завдання й обов'язки, які вона має сповнити тут на землі.

Бо ж тут на землі все прямує до одного кінця, усе стремить до однієї мети. Тут «щось» приготовляється, «щось» твориться, «щось», що безконечно перевищує людину і її розуміння, але «щось», для чого вона все ж таки мусить трудитися.

Втручаючись у «справи» цього світу, Бог примінився до «закону часу». Він здійснює поступово свій відвічний плян і кожна людина повинна слухати того Божого голосу, що звертається до неї, та співдіяти для здійснення цього пляну Бога.[125]

Хоча в обсягу віри людина — маленьке, незначне кільце цього довжелезного ланцюга, але вона є теж і безпосередньо злучена з Богом. І тому саме вона завжди має почуття своєї незначности — з одного, і величі з другого боку. Але кожна людина «поставлена на свому місці»... Без сумніву, нераз призначене їй завдання дуже скромне, але вона ніяк не може ухилитися від того призначеного їй завдання, бо в ній і через неї проявляється цілість Божого пляну. Патріярхи, судді, царі, пророки і теж простолюддя ставали одні за одними на службу Господа і так співробітничали у здійсненні Божого пляну та прикладали цеголку до цеголки під

---

[124] Теж Апостоли приймуть цей «титул», а св. Петро ставить його навіть перед «титулом» Апостол (2 Пт. I, 1). Св. Павло до такого ступня почувається «слуга Божий» (Тит, I, 1), що назве себе «в'язень Христа» (Еф. III, 1).

[125] «Наші також нехай навчаться бути першими в добрих ділах для конечних потреб, щоб не були безплідні» (Тит, III, 14).

будівлю Царства. А в нагороду за це Бог постійно запевнює їх, що він «завжди з ними» і піде з ними всюди, куди й вони підуть.

Як був я з Мойсеєм, так буду з тобою; я не полишу тебе і не покину. Будь мужнім і хоробрим: ти бо маєш передати цьому народові в посілість землю, про яку я клявся їхнім батькам, що дам їм. *(І. Н. І, 5—6).*

Господь сказав до Ісуса Навина ще перед входом Ізраїля в Обіцяну Землю. І всі ці Божі слуги свідомі того, що вони покликані до важливого, призначеного їм післанництва у виконанні Божого пляну, який розвивається впродовж безчисленних поколінь. Чи ж цілий Старий Заповіт є щось інше, як не здійснювання цього Божого пляну?

І так по черзі: Заповіт, єгипетська неволя, вхід до Обіцяної Землі, проголошення Закону, здобуття Обіцяної Землі, спорудження Святині, оборона живої віри, зберігання цієї віри під час неволі та в діяспорі, це все вимагатиме не лише вірности Богові, але часто навіть великого героїзму від цих «людей віри». Усі вони мусітимуть здобуватися на велику мужність і сміливість, щоб виконувати те завдання, яке доручає їм Бог.

Та Біблія наводить, як приклади тільки тих, що або невтомно трудилися для заснування Божого царства, або тих, що не вагалися життя віддати за нього.

Я ж, як і мої брати, віддаю тіло й душу за батьківські закони, благаючи Бога, щоб незабаром змилувався над народом нашим. *(2 Мак. VII, 37).*

Як Божі слуги душі віри, так само теж і приклонники мудрости віддали себе на службу Божому плянові. І хоч дороги, якими вони йшли, були інші, але провадили до тієї самої мети. Проникливість їхнього ума й їх високі та шляхетні стремління дали їм змогу найперше відкрити існування ладу і доцільности в усьому сотвореному, зосібна цей подиву гідний лад, що проявляється у матеріяльному світі, лад, діло божественної мудрости! Та це не єдиний об'яв і діло тієї мудрости.

І якщо мудреці з таким запалом шукають мудрости, то лише тому, що вона є довіреницяя Божої думки і Божих плянів. Коли вони бажають мати її подругою й обручницею, то тому:

Вона взаєминами з Богом прославляє рід шляхетний, і Всевладика її полюбив. *(Муд. VIII, 3).*

Стаючи любителем мудрости, мудрець сподіється, якщо вже не зглибити Божі тайни, то принаймні пізнати Його волю та включитися у Божий плян. Нічого іншого, а саме того мудрець очікує від мудрости. Він теж прохає її відкрити йому розуміння Закону і Святого Писання. І без мудрости він не був би неспроможний корисно служити Богові:

Мудрість твої діла знає . . . відає, що твоїм очам приємне.
(Муд. IX, 9).

Тож щасливий учень мудрости, бо просвічений нею, він все ж таки може хоч дещо доглядіти з Божого пляну:

Які ж бо ми, Ізраїлю, щасливі, — бо те, що вгодне Богові, об'явлене нам! *(Вар. IV, 4).*

І вкінці таки приходить ця хвилина, коли мудрець починає «бачити» і розуміти рацію існування всіх «речей» та їхнє завдання у цілості Божого пляну. Відтепер мудрець поступив так далеко, що вже не вважає життєві події якимсь вередливим «збігом обставин». Він може піднестися понад випадковість й оманність до перводжерела всього — Божої Думки, яка керує усім і надає всьому вартість і мету. Тому тепер уже для мудреця:

Кожна річ своєчасно буде визнана за добру.
(Сир. XXXIX, 34).

Позбувшись всякої особистої, еґоїстичної думки і звільнившись від низько людських поглядів, мудрець зацікавлений і захоплений єдино бажанням зрозуміти і пізнати Божу думку та пристосуватись до неї. Він стається вірним «знаряддям» безконечної мудрости і є всеціло під впливом того Духа, що «все впорядкував у міру, рахубу й вагу» (Муд. XI, 20). А його душа вже «в руках Божих» (Муд. III, 1). І так підкорившись й підпорядкувавшись Божій волі, мудрець співробітничає з Богом для відвічного Божого пляну:

Його створіння радіють наказам Господнім, й вони напоготові на землі в час потреби, — та у визначену пору не порушать його слова. *(Сир. XXXIX, 31).*

Ось так мудрець, людина віри, теж співробітничає для «приходу Царства Божого»: «Да прийдет царствіє твоє!»

Поклик, що виривається з сердець тих, що жертвували все і себе для Божої справи! Та цей поклик є зокрема покликом пророків й у ньому проявляється їхня душа та ціле їхнє життя. Очищені терпіннями, пророки всупереч тогочасним ограниченим поглядам піднеслися понад вузьконаціональні інтереси і віддали себе служінню Божій справі, тому величному Божому плянові, якого їхні сучасники за браком чистоти душі і правоти серця не могли пізнати.

Очевидно, що Боже покликання і доручене їм посланництво мусіли дати їм потрібне просвічення й особливі ласки. Їхня заслуга у цьому, що вони відповіли: «Ось я, пошли мене!» (Іс. VI, 8). Вони не обмежуються до цього, щоб тільки послухати голосу згори та сказати за Самуїлом: «Ось я! Кликав ти мене?» (1 Сам. III, 6), залишають усе: родину, батьківщину і становище та віддають себе службі Богові:

Я не був ні пророком, ані сином пророка не був я. Я пастухом був і порав сикомори. Та Господь узяв мене від отари і сказав до мене: Іди, пророкуй моєму народові Ізраїлеві.

(Ам. VII, 14—15).

А на завершення вирікаються себе самих і навіть «своєї душі»:

Ти ввів мене в оману, о Господи, і я дав себе ввести в оману. Схопив еси мене, подужав. *(Єр. XX, 7).*

Але чи не найбільша їх заслуга у цьому, що всупереч всього і помимо всього, вони зуміли зберегти рівновагу й ясність духа та невгнуте переконання і непохитну «живу віру». Тож Божий плян не був цілковито закритий перед ними і вони могли з тим більшим успіхом трудитися для нього.

Не лише діла пророків, але й ціле їхнє життя немов взиває: «Да прийдет царствіє твоє, да будет воля твоя». Вони всеціло і беззастережно передають себе цій Божій волі і тому плянові, що був їм виявлений. Помалу вони починають «бачити» так само, як Бог бачить, та бажати того самого, що й Бог бажає, і любити так, як Він, і те, що Він любить. Через те цілковите самозречення вони могли піднятися на височінь того посланництва, яке доручив їм Бог. Зрештою вони були добре свідомі того, «що коштуватиме» їх це включення в плян Бога та труд для приходу Його Царства.

Тож коли вони приготовляють дорогу на прихід Відкупителя, ніяк не можна дивуватися, що над цілим їхнім життям простягається тінь Хреста! Отже впродовж цілої Біблії бачимо душі, часто дуже скромні, але завжди «царські», шлехетні, для яких служіння Богові і пришестя його царства єдине, що «рахується». І ці вірні слуги Бога, зреклися «усього свого», щоб тим ревніше могти працювати на ниві Батька родини:

Усю мою силу віддам для тебе. *(Пс. LVIII, 10, Вулг.)*

Для тих душ Бог є усім — джерело їхнього життя, підпора і ціль їхніх трудів, праці цілого їхнього життя. Вони так тісно, так постійно злучені з Богом, що це проявляється навіть в їхньому щоденному житті, у незначному слові чи вчинку. Бо до речі, чи могла б душа пізнати пляни Бога, зрозуміти Його бажання, бути постійно підчинена Його волі, якби не була тісно злучена з ним? І чи мала б вона силу встоятися, щоб не повернути до себе самої і «не відібрати себе Богові», якщо не була б безперервно підтримувана могутнім поривом приявности Бога у ній?

Вкоротці теж усі християни будуть візвані до цього величного підйому: «Ніхто бо з нас не живе для себе самого» (Рм. XIV, 7); Ви вже більше не для себе самих, — «ви ж Христові» (1 Кор. III, 23). Але слуги Божі Старого Заповіту вже пізнали це і жили в Бозі, бо злучені з волею Божою вони не живуть відокремленим, а спільнотним, з'єднаним духовим життям. Чи йдеться про заснування Божого Царства і прихід того, що буде у тому царстві, чи про відбудування Святого Міста і привернення краси для обручниці — всюди одна і та сама ціль притягає їхні погляди і з'єднює їх сили.

Завдяки цим їх спільним з'єднаним зусиллям, вже тоді можна добачити риси постаті Месії і перші клітини містичного тіла. Так! Саме тому, що вони на службі Бога, а Бог впродовж віків змагає до здійснення свого відвічного пляну Церкви Христа, яка є «завершенням усіх речей» (св. Епіфаній), душі Старого Заповіту вже трудилися для здвигнення Церкви Христа.

ЗВЕЛИЧУВАННЯ

Господь — моя прослава. *(Єр. XVII, 14).*

І перебували ввесь час у храмі, славлячи та хвалячи Бога. *(Лк. XXIV, 53).*

Біблія, вказуючи на службу Богові, як на сутню поставу вірної душі, одночасно видвигає теж і те, що акт звеличування Бога — це «щось» ще більше сутнє. Чи ж звеличування Бога не є тут на землі деякою причетністю душі у вічному житті, чи ж не є воно остаточною і найвищою формою служіння Богові?

Щоб підкреслити важливість і першість цього акту, Христос ставить його на першому місці Господньої молитви: «Да святится імя твоє».[126]

Але вже теж у Старому Заповіті звеличування Бога стоїть на першому і найважливішому місці. Воно спонтанно вибухає з тих душ, що злучилися з Богом та утривалились у ньому. Воно процвітає при кінці усіх доріг, що ведуть до Бога.

Віра, відкриваючи очі людини на невидимі реальності та допомагаючи їй відкрити незчисленні ознаки всемогутности і милосердя Бога, одночасно теж спонукує її звеличувати Його. В протилежності до тих, що звичайно лише нарікають і скаржаться, а не зважають на Божі добродійства, що праведники ніколи не забувають дякувати Богові. Та сама віра, що оживляє їх і дає

---

[126] На думку св. Павла, звеличування Бога — це завершення Божих плянів щодо людства: «У ньому ми стали також спадкоємцями, призначені наперед рішенням того, хто все чинить за радою своєї волі, щоб ми були на хвалу його величі, ми, що вже раніш були свою надію поклали на Христа... для повного визволення викуплених, на хвалу його величі» (Еф. I, 11—14).

змогу пізнати в усіх речах присутність Бога та його діяння, спонукує теж звеличувати Його. Чи ж бо не є прикметою шляхетних душ бути завжди схильним до акту вдячности і подяки?

Спочатку вони «бачать» Бога головним чином через ці добродійства, якими він обдаровує їх, і вони дякують Йому за ці дари. Але поволеньки вони поступають так далеко, що починають «бачити» вже самого Подателя тих добродійств та любити Його не задля одержаних дарів, а ради Його самого,[127] та захоплюватися Його безконечними совершенствами. Вони знаходять щастя у цьому, що звеличують Його таким, як Він є, як свого Господа і Бога. Та сама віра, яка відкрила їм очі «бачити Бога і пізнати», що єдино реальність Бога є гідною прослави, дає теж їхнім душам дар «здорового і вірного осуду», який допомагає їм на дорозі до досконалости. Але це теж мудрість виявляє та підкреслює суть і потребу звеличування Бога.

Це мудрість підказує прославу, і Господеві милою вона буде.
(Сир. XV, 10).

Терпіння і допусти очищують душу праведника і теж роблять звеличування Бога більш чистим і щирим. Як чудовим є звеличування Бога Анною, яка після довгих років неплідности і після довгих гарячих благань дістає дар материнства. Слова цього звеличування тим миліші і цінніші нам, бо деякі з них повторила Пречиста Діва Марія у своєму «Величить»:

Серце моє у Господі радіє, мій ріг піднявся вгору в моїм Бозі; уста мої відкрилися широко на моїх супостатів, бо я радію твоїм спасінням. Немає, як Господь, святого, нема бо іншого, крім тебе, нема скелі, як Бог наш. Не множте слів тих гордовито, нехай зухвалість не виходить з уст ваших, бо Бог — то Господь всевідаючий, він зважує вчинки. Луки ламаються в потужних, а слабосилі оперізуються міццю. Ситі за хліб ідуть у найми, а зголоднілі кидають працювати. Неплідна сім раз родить, а многодітна в'яне. Господь мертвить і оживляє, він зводить до Шеолу і наверх виводить. Господь робить убогим і багатим, принижує, але й підносить угору. Він піднімає нужденного з пороху вгору, підносить бідного з грязі, щоб його з князями посадити і дати у спадщину престіл слави, бо Господні — землі основи, і він на них світ поставив.

---

[127] «Бо шукаю не вашого, а вас» (2 Кор. XII, 14).

Він зберігає кроки своїх вірних, а нечестиві в темряві замовкнуть: не силою ж бо горуватиме людина! Противники Господні будуть розбиті! Всевишній громом ударить на небі, Господь судитиме аж по край світу, дасть потугу своєму Цареві, піднесе вгору ріг Помазаника свого. (1 Сам. II, 1—10).

Та тоді, коли з уст Анни пробивається дух глибокої покори, з уст Товії плине спів святця, який на склоні свого багатого у терпіння життя прославляє Бога:

Благословен Бог, що живе повіки;
царство його триває вічно . . .
Славіте його, діти Ізраїля, перед народами . . .
Вознесіте його перед усіма живими . . .
і голосно воздайте йому подяку;
благословіть Господа справедливости
і вознесіть Царя віків.
Я в землі мого заслання його прославляю,
показую потугу й велич його народові грішному . . .
Нехай складають йому подяку в Єрусалимі.
Єрусалиме, святе місто!
Бог тебе карає за діла синів твоїх
і знову змилується над синами справедливих.
Подякуй Господеві добре,
благослови Царя віків . . .
Єрусалимські брами будуть збудовані з сафіру і смарагду,
а всі твої мури з самоцвітів . . .
Брами єрусалимські веселих пісень заспівають,
і всі його доми скажуть:
Алилуя! Благословен Бог Ізраїля!
А благословивши тебе,
благословитимуть святе ім'я
повік-віки. *(Тов. XIII, уривки).*

Нераз звеличування Бога вибухає з душі праведника в останніх хвилинах його життя так, немов воно чекало, щоб у терпіннях і допустах набрати сили і краси. І так між іншими Мойсей перед своєю смертю вискаже цю чудову пісню-звеличування Бога, яка записана у Второзаконні:

Бо ім'я Господнє прославляю: воздайте славу нашому Богові!
Він — скеля; звершені його діла . . . *(Втор. XXXII, 3—4).*

Та щоб «навчитися» прославляти Бога, не є необхідне аж довге життя на цій землі. Ось три молодці, що у вогненній печі висказали такі чудові слова звеличування Бога, що вони можуть служити взором молитви прослави Бога і подяки:

Благословен єси, Господи, Боже батьків наших, і хвали достойний; ім'я твоє преславне на всі віки. Благословенне твоє святе і славне ім'я, бо ти праведний у всьому, що вчинив єси нам, і всі діла твої праведні, й усі дороги твої праві, і присуди твої, — усі правдиві... Благословенний будь, бо твій погляд сягає глибин пропастей, а ти сам сидиш на херувимах: Ти достойний найвищої похвали і звеличувань по-віки... Благословіть всі, Господа благословіть діла Господні. Благословляйте його і величайте по-віки... Діти людські, благословіть Господа, прославляйте його і величайте по-віки, хай Ізраїль благословить Господа; прославляйте його і величайте по-віки; серця і душі праведних; святі і чисті серцем благословіть Господа, прославляйте його і величайте по-віки.

(Дан. III, уривки).

Та хоч як досконалим не було б одноосібне звеличування Бога, воно завжди буде невистачальне. Бо прославлювання Бога — це акт нашої віри так важливий, що він має бути безперервний. І саме до цього покликані левіти, щоб виповнити цей сутній обов'язок людини — звеличувати свого Бога:

Вони мали також ставати щоранку, щоб славити і хвалити Господа; а так само щовечора; і щоб приносити всепалення Господеві. *(1 Хр. XXIII, 30—31).*

Таким чином усім мусіло стати очевидним, що звеличування Бога — безумовний обов'язок людини. Звеличування Бога є найчистішим, найшляхетнішим актом нашої віри без забарвлення особистими спонукальними причинами, без іншого мотиву і предмету, а тільки задля Бога самого. Виключно для Нього самого і ради Нього взноситься безперервно з цієї «долини сліз» до небесних висот звеличування Бога, що є найвеличнішим й постійно сяючим виявом віри й Богопочитання. Чи ж не є це цілковито безкорисливим оспівуванням землею «того, що Є»? А душа, що звеличує Бога, чи не є тією, яка бажає і намагається бути завжди в присутності живої і люблячої «Реальности», оставати у світлі її сяйва та заглиблюватись у морю її безконечної любови?

Звеличування і прославлювання Бога — це злиття усіх стремлінь нашої душі, точка зустрічі всього просвічення і світла, що дає нам наша віра. До нього змагає й остаточно на ньому завершується ціле Боже Об'явлення. Тут душа виявляє, що зрозуміла Божу любов до неї і своє найбільш жагуче прагнення, яке сам Бог вложив у неї. Як вода, коли її назбирається забагато у землі, виходить на поверхню і б'є джерелом, так само звеличування Бога вибухає з тієї душі, що злучилася з Богом.[128]

Тож звеличування Бога, віддаючи Йому те, що Йому належне, і дякуючи Йому, є дійсно істотним і найважливішим актом душі, актом, який охоплює всі інші душі і навіть саме служіння Богові. Бо хоч як високий і величний акт служіння Богові, але все ж таки він зв'язаний з нашим туземним життям. Обніме часом, життя не матиме цілі, коли час завершиться й закінчиться, коли Божий плян буде повністю здійснений. Тоді це служіння Богові прибере найвищу сутню форму — звеличування і славлення Бога, акту вічного, досконалого, непорочного, зверненого єдино до Бога. Злучений з Богом стає співучасником Його вічности і безконечного совершенства.[129]

Але щойно у вічному житті звеличування прибере повну, досконалу форму. Тоді воно станеться необмежено величним та сятиме ясніше сонця

Тут на землі наша людська недосконалість і життєві умови зменшують його силу і розсівають, як призма розсіває світло. Але проте як чудово гарне те звеличування і прослава Бога, яку знаходимо у Святих Книгах! Без сумніву, що це з псалмів знімається той найгарячіший жар та розноситься найчудовіша симфонія звеличувань і прослави. І тому, кінчаючи нашу працю, спробуємо схопити з них хоч кілька променів і звуків.

*

* *

---

[128] І саме тому звеличування і прославлювання Бога майже безперервно на устах Христа: «Я прославляю тебе, Отче, Господи неба і землі» (Мт. XI, 25) і т. п.

[129] Одкровення виявляє, що душі віддаються саме цьому актові звеличування і прослави Бога: «І чув я немов голос натовпу численного і мов голос вод багатьох і мов голос громів могутніх, що промовляли: «Алилуя! бо воцарився Господь, Бог наш, Вседержитель. Радуймося і веселімся і віддаймо славу йому» (Од. XIX, 6).

Одні прославляють Творця за красу і велич творива, що вийшло з Його рук:

Небеса оповідають славу Божу,
і діло рук його проголошує твердь небесна.
День дневі передає слово,
ніч ночі об'являє вістку.
То не слова, не мова,
яких би голосу не було чути:
по всій землі залунав їх звук,
на край світу — їхні слова. *(Пс. XIX, 1—4).*

Інші звеличують Його велич, всемогутність і царську владу:

Ходіте, заспіваймо Господеві,
воскликнім Скелі нашого спасіння.
Ходімо перед нього з хвалою
і піснями йому воскликнім.
Бо Господь — Бог великий
і цар великий над усіма богами.
Море — його . . . і сушу його руки створили . . .
Ходіте, поклонімся і ниць припадім . . . *(Пс. XCV, 1—3, 5—6).*

Господня є земля, її повнота,
вселенна та її мешканці . . .
О брами, підніміте главні ваші,
і піднесіться ви, одвічні двері,
щоб увійшов Цар слави!
«А хто ж бо він такий — отой цар слави?»
«Господь сил, він є Цар слави!» *(Пс. XXIV, 1, 9—10).*

Багато інших псалмів, зворушені найперше тими багатими добродійствами, що їх Бог так щедро роздає, оспівують доброту Батька і милосердя Спасителя:

Благословіть, народи, нашого Бога,
і возвістіть всехвальну його славу.
Він зберіг життя душі нашій. *(Пс. LXVI, 8—9).*

Ликуйте перед Господом, уся земле!
Служіте Господеві з радістю!
Увійдіть перед його обличчя веселі!
Знайте, що Господь, то він — Бог;

він створив нас, і ми йому належимо.
Його народ ми й вівці його пасовиська.
Увійдіть із подякою в його ворота,
в його двори з хвалою;
дякуйте йому, благословіте його ім'я!
Бо добрий Господь, повіки його милість
і по всі роди його вірність. *(Пс. С).*

Про ласки Господні співатиму повіки,
і по всі роди звіщатиму устами твою вірність.
... На небі утвердив ти твою вірність. *(Пс. LXXXIX, 2—3).*

Але звеличування Бога не може бути актом й обов'язком лише деяких людей. Всі люди повинні з'єднатися, щоб спільно славити і звеличувати Бога. Псалмопівці із справжнім віщим запалом кладуть натиск на необхідність такого соборного звеличування Бога:

Господь царює, нехай тремтять народи.
Він на херувимах возсідає, нехай земля стрясається.
Господь великий у Сіоні
і над усіма народами високий.
Хай славлять твоє велике й страшне ім'я;
святе — воно! ...
Славіте Господа, Бога нашого! .. *(Пс. XCIX, 1—3, 5).*

Уся земля нехай поклониться тобі,
псалми нехай тобі співає,
оспівує твоє ім'я у псалмах! ..
Благословіть, народи, нашого Бога,
і возвістіть всехвальну його славу ... *(Пс. LXVI, 4, 8).*

Хваліте Господа, всі народи!
Прославляйте його, усі люди! *(Пс. CXVII, 1).*

Тепер благословіть Господа,
ви всі Господні слуги. *(Пс. CXXXIV, 1).*

Тому псалмопівці взивають усіх людей прилучитися до них та спільно оспівувати Того, що єдиний гідний звеличування і почитання:

Співайте Господеві нову пісню,
співайте Господеві, уся земле!
Співайте Господеві, благословіть його ім'я;

звіщайте день-у-день його спасіння.
Повідайте між племенами його славу,
між усіма народами його діла предивні.
Бо Господь великий і вельми достойний слави . . .
Велич і краса перед лицем у нього,
сила і слава в його святині.
Воздайте Господеві, сім'ї народів,
воздайте Господеві славу і силу.
Воздайте Господеві славу його імени;
принесіть дари й увійдіть у його двори!
Вклоніться Господеві у пишних шатах,
тремтіть перед ним, уся земле!
Скажіть між народами: «Господь царює!» *(Пс. XCVI, 1—10).*

Псалмопівець хотів би, щоб звеличування Бога сталося якнайпотужніше й універсальне. Він бажав би, щоб небо і земля злучилися разом і таким чином усе створіння і твориво Боже, що «на небесі і на землі», прославляло Бога та святило ім'я його:

Хваліте Господа з неба,
хваліте його на висотах!
Хваліте його, всі ангели його,
хваліте його, всі воїнства небесні!
Хваліте його, ви, сонце і місяцю,
хваліте його, всі ясні зорі!
Хваліте його, ви, небеса небес . . .
Царі землі й усі народи,
князі й усі земні судді.
Хлопці, а й дівчата,
старі разом з юнацтвом. *(Пс. CXLVIII, 1—4, 11—12).*

Та ось вже остання сторінка Псалтиря. Псалтир кінчається найвеличнішою прославою Бога, бо звеличує Його, «як Бога і тому, що Він — Бог!»

Алилуя.

Хваліте Господа в його святині.
Хваліте його в його могутній тверді.
Хваліте його за його подвиги великі.
Хваліте його в його величі безмежній.
Хваліте його звуком рогу,
хваліте його на гарфі й на гуслах.
Хваліте його на бубні й танком.

Хваліте його на струнах і сопілці,
хваліте його на дзвінких цимбалах,
хваліте його на гучних цимбалах.
Хай хвалить Господа все, що живе! *(Пс. CL).*

*
* *

Псалми надали звеличуванні і прославі Бога справді чудової і досконалої форми. Безчисленні уста повторювали їх у давньому Заповіті. Навіть Пречиста Діва Марія і сам Ісус будуть користуватися псалмами, як молитвою до Отця Небесного і тим самим освятять їх.

Що ж іще більше повинен би дати нам Старий Заповіт крім того неоціненного скарбу, який ось передає нам? Не залишається нічого іншого, як хіба лише вказати нам на те майбутнє звеличування і прославу, до якої він, Старий Заповіт, був тільки приготуванням.

Чи ж голоси Старого Заповіту не звіщають вже теж і «те», на що земля жде від довгих віків:

Алилуя.
Хваліте Господа з неба,
хваліте його на висотах!
Хваліте його, всі ангели його!.. *(Пс. CXLVIII, 1—2).*

І голоси ці провадять до ясел тих усіх, що смиренні і «малі» — усіх людей «його вподобання». «Слово стало тілом», Відвічне Звеличування і Прослава зійшла до нас і смиренно перебуває між нами. Відтепер у цій Прославі можуть злучитися звеличування і прослава дітей обох Заповітів!

Господи, Боже наш, яке предивне
твоє ім'я по всій землі!
Ти возніс славу свою вище неба.
З уст дітей і немовлят
учинив єси хвалу... *(Пс. VIII, 2—3).*

ВСЕ БО, ЩО БУЛО НАПИСАНЕ ДАВНІШЕ, НАПИСАНЕ НАМ НА НАУКУ, ЩОБ МИ МАЛИ НАДІЮ ЧЕРЕЗ ТЕРПЕЛИВІСТЬ Й УТІХУ, ПРО ЯКІ НАС ПИСЬМО НАВЧАЄ. БОГ ЖЕ ТЕРПЕЛИВОСТИ Й УТІХИ, ЗА ПРИКЛАДОМ ХРИСТА ІСУСА, НЕХАЙ ДАСТЬ ВАМ, ЩОБ ВИ МІЖ СОБОЮ ОДНАКОВО ДУМАЛИ ЗА ХРИСТОМ ІСУСОМ; ЩОБ ВИ ОДНОДУШНО, ОДНИМИ УСТАМИ СЛАВИЛИ БОГА Й ОТЦЯ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА.

(РМ. XV, 4—6).